

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

mgr Jolanta Kaczmarek

Prawa kobiet w programach partii politycznych
a partycypacja Polek w życiu publicznym po 1989 roku

Women's rights in the programs of political parties
and the political participation of Polish women in public life after 1989

Praca doktorska

napisana pod kierunkiem

prof. dr hab. Magdaleny Musiał-Karg

(promotor pomocniczy: dr Natasza Lubik-Reczek)

Data:

Podpis Promotora:

Poznań 2023

*Szczególne podziękowania pragnę złożyć
Pani promotor niniejszej rozprawy
prof. dr hab. Magdalenie Musiał-Karg
za okazaną pomoc, opiekę merytoryczną
i cierpliwość w trakcie przygotowywania
dysertacji.*

*Dziękuję również Pani promotor pomocniczej
dr Nataszy Lubik-Reczek
za udzielenie cennych wskazówek.*

*Wyrazy wdzięczności kieruję także do córki
Adrianny za wsparcie od strony technicznej.*

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Streszczenie	8
Summary.....	9

Wstęp.....	10
------------	----

ROZDZIAŁ I

Prawa kobiet oraz partycypacja polityczna - aspekty definicyjne..... 23

1.1. Prawa człowieka – ujęcie teoretyczne.....	25
1.1.1. Prawa wyborcze (kobiet).....	38
1.2. Zasada równości kobiet i mężczyzn.....	49
1.2.1 Idea równości płci w świetle polskich doświadczeń ustrojowych.....	60
1.3. Czym jest partycypacja polityczna?.....	77

ROZDZIAŁ II

Uwarunkowania aktywności politycznej kobiet w Polsce..... 91

2.1. Ruch kobiecy – ujęcie historyczne.....	92
2.1.1. Organizacje kobiece w Polsce po 1989 r.....	107
2.2. Pozycja i rola kobiety w społeczeństwie polskim.....	119
2.3. Czynniki determinujące udział kobiet w życiu politycznym.....	135
2.4. Polityka Unii Europejskiej w zakresie zrównoważonego udziału kobiet w organach władzy.....	145

ROZDZIAŁ III

Polskie partie polityczne i wybrane organizacje kobiece a sprawy kobiet 163

3.1. Kwestie praw kobiet w programach partii politycznych po 1989 r.	164
3.1.1. Partie parlamentarne (Sejm I – IX kadencji)	173
3.1.2. Partie pozaparlamentarne.....	220
3.1.3. Partia Kobiet jako ruch obrony praw Polek.....	226
3.2. Prawa kobiet w postulatach i działalności wybranych organizacji kobiecych.....	240
3.2.1. Kongres Kobiet.....	241

ROZDZIAŁ IV

Polskie rozwiązania zwiększające udział kobiet w życiu politycznym..... 255

4.1. Rozwiązania wewnątrzpartyjne.....	256
4.2. Parytety i kwoty wyborcze a Konstytucja RP.....	274

ROZDZIAŁ V

Między postulatami a praktyką. Udział kobiet w strukturach władzy	305
5.1. Zagadnienie reprezentacji politycznej kobiet.....	305
5.2. Partycypacja kobiet w sprawowaniu władzy politycznej.....	315
5.2.1. Kobiety we władzach i strukturach partii politycznych.....	317
5.2.2. Kobiety w organach władzy ustawodawczej.....	329
5.2.3. Kobiety w organach władzy wykonawczej.....	340
5.2.4. Polki w instytucjach Unii Europejskiej.....	348
Zakończenie.....	361
Bibliografia.....	374
Spis rysunków.....	417
Spis tabel.	417
Spis wykresów.....	418

Wykaz skrótów

AK – Armia Krajowa

AKP-UE – Wspólne Zgromadzenie Parlamentarne Państw Afryki, Karaibów, Pacyfiku,
Unii Europejskiej

AWS – Akcja Wyborcza Solidarność

BAS – Biuro Analiz Sejmowych

BBWR – Bezpartyjny Blok Wspierania Reform

CBOS – Centrum Badania Opinii Społecznej?

CDU – Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (niemiecka partia polityczna)

CEDAW – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women

CEEP – Central Europe Energy Partners

ChD – Chrześcijańska Demokracja

CPK – Centrum Praw Kobiet

EBC – Europejski Bank Centralny

EC – European Commission

EIGE – European Institute for Gender Equality

EKPC – Europejska Konwencja Praw Człowieka

EP – European Parliament

ESDZ – Europejska Służba Działań Zewnętrznych

ETS – Europejski Trybunał Sprawiedliwości

ETUC – European Trade Union Confederation

EU – European Union

EWG – Europejska Wspólnota Gospodarcza

GUS – Główny Urząd Statystyczny

KE – Komisja Europejska

KGW – Koło Gospodyń Wiejskich

KLD – Kongres Liberalno-Demokratyczny

KO – Koalicja Obywatelska

KPN – Konfederacja Polski Niepodległej

KRiO – Kodeks rodzinny i opiekuńczy
KWW Ryszarda Petru – Komitet Wyborczy Wyborców Ryszarda Petru
LGBT – określenie osób nieheteronormatywnych (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender)
LPR – Liga Polskich Rodzin
NBP – Narodowy Bank Polski
NFZ – Narodowy Fundusz Zdrowia
NGO – Non-Governmental Organization
NSZZ „Solidarność” – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
NZ – Narody Zjednoczone
OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
PC – Porozumienie Centrum
PE – Parlament Europejski
PiS – Prawo i Sprawiedliwość
PK – Partia Kobiet
PKW – Państwowa Komisja Wyborcza
PO – Platforma Obywatelska
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PZK – Polski Związek Katolicko-Społeczny
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RE – Rada Europy
RM – Rada Ministrów
RP – Rzeczpospolita Polska
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
SdPL – Socjaldemokracja Polska
SdRP – Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej
SL „Ojcowizna” – Stronnictwo Ludowe „Ojcowizna”
SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej
TK – Trybunał Konstytucyjny

TSUE – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
TWE – Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską
UAM – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
UD – Unia Demokratyczna
UE – Unia Europejska
UEAPME – European Association of Craft, Small and Medium-sized Enterprises
UN – United Nations
UP – Unia Pracy
US – United States
USA – United States of America
UW – Unia Wolności
WAK – Wyborcza Akcja Katolicka
YWCA – Stowarzyszenie Dziewcząt i Kobiet Chrześcijańskich
ZChN – Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe

Streszczenie

Jednym z kluczowych problemów współczesnej cywilizacji jest zagadnienie prawidłowego funkcjonowania demokracji. Do reguł konstytuujących ów system zalicza się m. in. udział obywateli w sprawowaniu władzy. Dokonuje się on w akcie wyboru do organów przedstawicielskich najważniejszych instytucji państwowych. W tym kontekście kwestia sprawiedliwego udziału kobiet i mężczyzn w zarządzaniu państwem jest fundamentalną zasadą zapisaną w aktach prawa międzynarodowego. Równość płci stała się też immanentną częścią prawodawstwa Unii Europejskiej. Gwarantuje ją również Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.

Polki otrzymały prawa wyborcze w 1918 r. Nie oznaczało to jednak automatycznego wyrównania reprezentacji obu płci na najwyższych stanowiskach państwowych. Polityka II Rzeczypospolitej, Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz III Rzeczypospolitej nie wzmacniała szans kobiet w tej dziedzinie, stereotypowo wiążąc zarządzanie z płcią męską. Bariery o charakterze kulturowym, socjoekonomicznym i politycznym, ograniczające kobiecie zaangażowanie w przedmiotową przestrzeń, okazały się trudne do wyeliminowania. W okresie transformacji ustrojowej ugrupowania z różnych stron sceny politycznej nie wykazywały zainteresowania wspieraniem kobiecego akcesu do sfery publicznej. Z tego m. in. powodu kobiety stanowiły mniejszość na istotnych pozycjach publicznych w gospodarce i polityce. Obecnie ugrupowania partyjne kierują pod adresem żeńskiego elektoratu szeroką ofertę postulatów dotyczących rozmaitych sfer funkcjonowania. Odnotować należy jednocześnie, że po 1989 r. liczba kobiet w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej zwiększyła się, ale raczej w dość ograniczonym stopniu.

Problemem badawczym podejmowanym w rozprawie doktorskiej jest zagadnienie praw politycznych kobiet, a precyzyjniej - obecności kwestii kobiecych w programach polskich ugrupowań politycznych, jak również skala partycypacji kobiet w przestrzeni politycznej - głównie w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej.

Zasadniczym zatem celem rozprawy doktorskiej jest zatem próba odpowiedzi na pytania o to, w jakim stopniu kwestie praw kobiet obecne są w programach polskich partii politycznych i w jakimś zakresie uwzględnianie praw kobiet przez ugrupowania przekłada się na zwiększenie udziału Polek w życiu politycznym.

Zakres czasowy dysertacji obejmuje okres od 1989 r. do końca 2022 r.

Summary

One of the key problems of modern civilization is the issue of the proper functioning of democracy. Among the constitutive rules of this system was the participation of citizens in the exercise of power. It is carried out in the act of electing representatives of the sovereign to the representative bodies of the most important state institutions. In this context, the issue of equal participation of women and men in the governance of the state is a fundamental principle enshrined in instruments of international law. Gender equality in this sphere has also become an inherent part of European Union legislation. It is also guaranteed by the Constitution of the Republic of Poland. This principle should be seen as the culmination of many years of efforts by generations of women to equalise the civic privileges of society as a whole.

Polish women received the right to vote in 1918. However, this did not mean an automatic equal representation of both sexes in top state positions. The politics of the Second Republic, the Polish People's Republic and the Third Republic did not strengthen women's opportunities in this field, stereotypically associating management with the male sex. Barriers of a cultural, socio-economic and political nature, limiting women's involvement in the space in question, have proved difficult to eliminate. During the political transition period, groupings from different sides of the political scene showed no interest in supporting women's entry into the public sphere. For this reason, among others, women were a minority in important public positions in the economy and politics. Currently, the formations address a wide range of demands to the female electorate in various spheres of functioning. At the same time, it should be noted that the number of women in the legislative and executive branches of government increased after 1989, but rather to a rather limited extent.

The subject of the research undertaken in the dissertation is the issue of women's political rights and, more precisely, the presence of women's issues in the programmes of Polish political groupings, as well as the scale of women's participation in the public space, mainly in the organs of legislative and executive power.

The main objective of the dissertation is therefore to try to answer the questions to what extent women's rights issues are present in the programmes of Polish political parties and to what extent the mainstreaming of women's rights by parties translates into increased participation of Polish women in political life.

The timeframe of this dissertation is from 1989 to the end of 2022.

Wstęp

Przemiany systemu politycznego zapoczątkowane w Polsce w 1989 r. przyczyniły się do zbudowania modelu państwa prawa, opierającego swe funkcjonowanie na zasadach i wartościach demokratycznych. Ostatnia dekada XX w. to bez wątpienia burzliwy czas procesów transformacyjnych, skutkujących ewolucją we wszystkich dziedzinach życia społecznego.

Przekształcenia wynikające z budowania nowego ładu zostały także odnotowane w zakresie związanym z miejscem kobiet w przestrzeni publicznej. Wielu autorów zwraca uwagę na fakt, iż przeobrażenia na tej płaszczyźnie nie zmierzały w kierunku upodmiotowienia, oczekiwanym przez same zainteresowane, lecz z pozycji robotnicy, lansowanej przez państwo socjalistyczne, zmieniały je w matki-Polki podległe dominacji Kościoła katolickiego, a także patriarchalnego społeczeństwa, i wypychały w sferę prywatną, pomijając przy tym zasługi dla odzyskania suwerenności państwa. Prawa rozumiane jako wolności oraz uprawnienia kobiet i dziewcząt, a nieobecne w społecznym dyskursie lat 80. ubiegłego stulecia, ewoluowały do zagadnienia, które stało się obiektem wzmożonego zainteresowania po roku 2000. Ich fundamentalną częścią jest partycypacja kobiet w obszarze publicznym, co potwierdzają różnego rodzaju dokumenty organizacji światowych i europejskich. Upowszechniają one idee równego traktowania obu płci na wszystkich polach aktywności społecznej.

Z powyższego wypływa refleksja, że problematyka roli kobiet w społeczeństwie, na rynku pracy czy w polityce coraz częściej poruszana jest przez wielu naukowców, dziennikarzy oraz komentatorów życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Spowodował to nie tylko fakt, że kobiety reprezentują obecnie nieco ponad połowę europejskiej populacji, ale również to, iż systematycznej ewolucji podlega postrzeganie ich roli w rodzinie (w przestrzeni prywatnej), w społeczeństwie i w pracy zawodowej (w sferze publicznej). Z okoliczności tych w dużej mierze wynika stale rosnąca liczba aktywnych członkiń różnego rodzaju ciał czy instytucji publicznych.

Całokształt zagadnień dotyczących statusu kobiet w przestrzeni publicznej jest tematem relatywnie często analizowanym przez badaczy na całym świecie. Także w Polsce odnotowano ten trend. Powstaje nie tylko coraz więcej prac naukowych poświęconych pozycji kobiet w życiu publicznym, ale także obserwuje się wzrost ilości

organizacji pozarządowych intensywnie starających się o wzmocnienie roli kobiet w różnych obszarach życia społecznego.

Niezaprzeczalnie w Polsce od 1989 r. rośnie znaczenie kobiet w polityce. Jego przejawem, w porównaniu do poprzednich okresów, jest większa liczba kandydatek na listach wyborczych, większa liczba kobiet w organach samorządu terytorialnego oraz większa liczba parlamentarzystek w Sejmie i Senacie. Odnotowania wymaga również fakt, że po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. zauważa się obecność polskich reprezentantek w unijnych instytucjach, np. w Parlamencie Europejskim czy Komisji Europejskiej.

Warto jednak zwrócić uwagę, iż mimo pozytywnych zmian zachodzących na rzecz kobiet, w Polsce są one nadal zdecydowanie rzadziej niż mężczyźni obecne w życiu politycznym. Wydaje się, że taki stan rzeczy wynika z istnienia szeregu barier ograniczających ich aktywność w przestrzeni publicznej – ze szczególnym uwzględnieniem polityki.

Kobiety stanowią ponad połowę polskiego społeczeństwa, a ich wciąż jeszcze zbyt niską reprezentację w gremiach decyzyjnych należy uznać za przejaw nie tylko słabo działających procedur demokratycznych, ale także m. in. nadal funkcjonujących stereotypów związanych z płcią. Partie polityczne jako podmioty głęboko zmaskulinizowane na szczytach władzy i jednocześnie zobowiązane do respektowania zasad państwa prawa oraz manifestowania idei równościowych, w przeszłości rzadko były zainteresowane dzieleniem się z działaczkami miejscami na wysokich pozycjach list wyborczych. Obecnie, zgodnie z trendami światowymi i przyjętymi regulacjami, sytuacja kobiet w sferze polityki ulega stopniowej poprawie. Nie oznacza to jednak przyzwolenia na rezygnację z monitorowania problemu i konieczności zabiegania o podniesienie standardów w tym zakresie. Do dziś dostrzega się potrzebę wpisywania kwestii kobiecych w programy partyjne, manifestowania pro-kobiecości i wspierania aktywistek politycznych. Za tymi deklaracjami nie zawsze idą działania zgodne z polityką równości i piętnujące dyskryminację ze względu na płeć. Dlatego uzasadnionym wydaje się nieustanne badanie podejmowanych przez partie działań i ich skutków w celu zapobiegania faworyzowaniu jednej płci.

Problem i cel badawczy

Problemem badawczym podejmowanym w rozprawie doktorskiej jest zagadnienie praw politycznych kobiet, a precyzyjniej - obecności kwestii kobiecych w programach polskich ugrupowań politycznych, jak również skala partycypacji kobiet w przestrzeni politycznej - głównie w zarządach partii politycznych oraz w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej.

Podejmując badania nad miejscem kobiet w przestrzeni politycznej należy mieć na uwadze fakt, że stanowią one połowę światowej populacji. Jednak w zdecydowanej większości państw nie znajduje to odzwierciedlenia ani w ich reprezentacji w strukturach władzy politycznej, ani w sferze gospodarczej. Warto zauważyć, że kobiety często postrzegane są jako te, których głównym zadaniem społecznym jest urodzenie i wychowanie dzieci. Ignoruje się potrzebę ich kształcenia czy aktywności zawodowej, nie wspominając o karierze politycznej. Nie sposób także pominąć faktu łamania praw kobiet – nie tylko, jak by się mogło wydawać, w państwach słabo rozwiniętych, ale również w tych szczycących się wysokim rozwojem gospodarczym i stabilną, ugruntowaną demokracją. W wielu z tych miejsc obserwuje się dyskryminację kobiet ze względu na płeć w szeroko pojętym życiu publicznym, o czym świadczy mała ich liczba na wysokich stanowiskach w biznesie czy w instytucjach publicznych.

W Polsce od 1989 r. odnotowuje się systematyczny wzrost roli kobiet w życiu politycznym, czego przejawem jest większa liczba kandydatek rejestrowanych na listach wyborczych oraz rosnący odsetek parlamentarzystek czy kobiet w organach samorządu terytorialnego. Mimo tego, kobiety w Polsce nadal zdecydowanie rzadziej niż mężczyźni wykazują aktywność w dziedzinie polityki, co wynika z istnienia wielu stale istniejących barier. Liczne zastrzeżenia dotyczą funkcjonowania całego szeregu przeszkód i stereotypów oraz mylnie pojmowanego interesu społecznego, według którego to przede wszystkim mężczyźni są predystynowani do sprawowania władzy. Taka sytuacja nie odpowiada wymaganiom współczesnej rzeczywistości. Na tej kanwie rodzi się potrzeba zbadania, czy partie polityczne wypełniały i wypełniają swoją rolę w budowaniu równej pozycji obu płci. Warto także prześledzić, czy i jakiego rodzaju działania podejmowały w kierunku sprostania oczekiwaniom niedoreprezentowanej grupy społecznej w kontekście aktywności na tym polu.

Zasadniczym zatem celem rozprawy doktorskiej jest **próba odpowiedzi na pytania o to, w jakim stopniu kwestie praw kobiet obecne są w programach polskich**

partii politycznych i czy uwzględnianie praw kobiet przez ugrupowania przekłada się w jakimś zakresie na zwiększenie udziału Polek w życiu politycznym. Prowadzone w ramach dysertacji rozważania będą koncentrować się na próbie zbadania **czy partie polityczne w swoich programach respektowały/respektują prawa kobiet, czy wychodziły/wychodzą naprzeciw ich wymaganiom względem wspierania w dostępie (zwiększania możliwości dostępu) do polityki, w jaki sposób to podejście należałoby przełożyć/przekłada się na partycypację Polek w życiu publicznym po 1989 r.** Niezbędnym zatem staje się przeanalizowanie relacji między działaniami podejmowanymi przez poszczególne formacje na rzecz zwiększania kobiecej reprezentacji w gremiach politycznych a rzeczywistym udziałem Polek w życiu publicznym.

Na podstawie wstępnych obserwacji sformułowano główną hipotezę badawczą, zakładającą, iż: **uwzględnianie kwestii kobiecych w programach ugrupowań politycznych oraz przyjmowanie rozwiązań wewnątrzpartyjnych, mających na celu zwiększenie udziału kobiet w polityce, są istotnym czynnikiem wpływającym na wielkość ich reprezentacji w życiu publicznym.**

Oprócz hipotezy głównej autorka rozprawy przyjęła kilka hipotez pomocniczych:

1. **Fakt przyznania kobietom w Polsce praw wyborczych w 1918 r. nie przełożył się w istotny sposób na ich obecność w życiu politycznym.** W II RP stanowiły niewielki odsetek deputowanych. Ze względu m.in. na brak mechanizmów wspierających je w tym obszarze
2. **Rok 1989 był przełomem, jeśli chodzi o liczbę kobiet w Sejmie RP.** W III Rzeczypospolitej ich rola w polskiej polityce, w tym parlamentarnej, systematycznie rośnie. W Sejmie „kontraktowym” wybranym w czerwcu 1989 r. mandaty zdobyły 62 kobiety, zaś w obecnej kadencji w izbie niższej zasiadają 132 posłanki. Stanowią więc niemal jedną trzecią wszystkich posłów w Sejmie.
3. **Wprowadzenie kwot wyborczych w istotny sposób przełożyło się na zwiększenie liczby kobiet w Sejmie.** W ostatniej elekcji zdobyły one niemal 29 proc. mandatów, co jest najlepszym w historii wynikiem, jeśli chodzi o udział kobiet we władzy ustawodawczej. Ów rekordowy rezultat wydaje się być efektem tzw. kwoty, czyli obowiązku rejestrowania na listach co najmniej 35 proc. osób jednej płci.
4. **Jednomandatowe okręgi wyborcze „wypychają” kobiety z Senatu.**

W obecnej kadencji w Sejmie znajduje się najwięcej kobiet w polskiej historii. Zupełnie inne tendencje zaobserwowano w izbie wyższej. Na 100 senatorskich mandatów przez wiele kadencji kobietom przypadało kilka lub kilkanaście. Było to efektem funkcjonowania jednomandatowych okręgów wyborczych. Ponieważ w każdym z nich może startować pojedynczy kandydat z danej formacji, partie nie układają list, a wyznaczają osobę, którym jest zwykle mężczyzna. To tak, jak gdyby z całego wykazu pozostawić tylko pierwsze miejsce. „Jedynki” zajmują w większości regionalni liderzy – najczęściej mężczyźni, dlatego w 2015 r. stanowili oni aż 86 proc. kandydatów. Nowa perspektywa zarysowała się w 2019 r. - wśród osób pretendujących do tej izby 45 było kobietami. 24 z nich uzyskały mandaty.

5. **Dodatkowe wewnątrzpartyjne mechanizmy promowania kobiet przynoszą rezultaty.** W bieżącej kadencji do Sejmu najwięcej kobiet wśród swoich reprezentantów wprowadził Sojusz Lewicy Demokratycznej – 42,9 proc., Na drugim miejscu pod względem tego samego wskaźnika uplasowała się Koalicja Obywatelska z wynikiem 37,3 proc. W wyborach 2019 r. oba ugrupowania promowały kobiety za pomocą własnych, wewnątrzpartyjnych, regulacji. Na 41 okręgów wyborczych, SLD w 35, a KO w 37 zastosowały metodę obowiązkowego umieszczania co najmniej jednej kandydatki na trzech pierwszych miejscach list. W dwóch okręgach na listach SLD na pierwszych trzech miejscach znalazły się wyłącznie kobiety. W trzech okręgach na pierwszym i drugim miejscu list KO umieszczono tylko działaczki. Rozwiązania te znacząco wpłynęły na sukces wyborczy kandydatek obu koalicji. Tego typu regulacje partyjne są uzupełnieniem systemu kwotowego, którym można manipulować, spychając pretendentki na najniższe miejsca list partyjnych (w ten sposób zmniejsza się ich szanse na zdobycie mandatu). Najpełniejszą zaś wersją owego uzupełnienia jest mechanizm „suwakowy”. Polega on na naprzemiennym umiejscowieniu kobiet i mężczyzn na listach wyborczych. Takie rozwiązanie stosuje np. Partia Zieloni¹.

Aby zweryfikować powyżej sformułowane hipotezy, autorka dysertacji postawiła następujące pytania badawcze:

¹ Zastosowała je również Partia Razem w 2015 r. W ostatnich wyborach parlamentarnych Lewica brała udział jako koalicja i kobiety stanowiły na jej listach 46,5 proc. Źródło: Konkret24, *Kobiety na listach do Sejmu. Parytet zachowany, ale „jedynek” niewiele*, <https://konkret24.tvn24.pl/polityka/kobiety-na-listach-do-sejmu-parytet-zachowany-ale-jedynek-niewiele-ra969247>. [11.12.2022]

- Czy fakt uwzględniania kwestii kobiecych (przede wszystkim praw kobiet) przez poszczególne ugrupowania polityczne w swoich programach przekłada się na zwiększenie udziału kobiet w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej?
- Które partie polityczne i w jakim zakresie wpisują do swoich programów politycznych zagadnienia z obszaru praw kobiet? Jaki rodzaj owych problemów uwzględniany jest w dokumentach programowych?
- W jakim stopniu polskie rozwiązania zwiększające udział kobiet w życiu politycznym skutkują wzrostem ich liczby w parlamencie?
- Czy powstanie ruchu kobiecego w Polsce (przede wszystkim Kongresu Kobiet) wpływa na poprawę sytuacji kobiet?
- Jaką reprezentację kobiet mają poszczególne partie polityczne w parlamencie?

Zrealizowanie głównego celu dysertacji, weryfikacja hipotez i udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze wymagać będzie realizacji szeregu zadań badawczych. Zaliczono do nich:

- wskazanie ram definicyjnych związanych z tematem uczestnictwa kobiet w życiu politycznym;
- przedstawienie czynników wpływających na udział kobiet w obszarze polityki;
- uwzględnienie rysu historycznego zagadnienia praw kobiet i ich obecności w polskiej polityce – ze szczególnym uwzględnieniem okresu po 1989 r.;
- określenie pozycji kobiety w społeczeństwie polskim;
- wyznaczenie cech determinujących udział kobiet w obszarze polityki;
- przeanalizowanie dokumentów programowych polskich partii politycznych pod kątem obecności w nich zagadnień kobiecych oraz opracowanie tych danych;
- dokonanie kwerendy rozwiązań Unii Europejskiej w kwestii praw politycznych kobiet;
- analiza działalności wybranych organizacji kobiecych w zakresie zrównoważonego udziału kobiet w organach władzy i respektowania praw Polek;
- skonfrontowanie propozycji parytetów i kwot płci z zapisami Konstytucji RP;
- prześledzenie kobiecej reprezentacji w strukturach władzy i w życiu politycznym po 1989 r.;

- odpowiedź na pytanie, czy w Polsce należałoby wprowadzić dodatkowe mechanizmy umożliwiające zwiększenie udziału kobiet w instytucjach państwowych.

Ramy czasowe

Zakres czasowy dysertacji obejmuje okres od 1989 r. do końca 2022 r. Pierwsza data wiąże się z zapoczątkowaniem doniosłych przemian – budowaniem ustroju demokratycznego, systemu wielopartyjnego oraz kształtowaniem społeczeństwa obywatelskiego. Jest to moment, w którym swobodnie działające podmioty polityczne mogły rozpocząć niczym nieskrępowaną działalność, włączając formułowanie ich priorytetów, w tym tych, dotyczących politycznej aktywności kobiet. Tak przyjęte ramy dają sposobność do przeprowadzenia szczegółowej analizy ewolucji partycypacji Polek w życiu politycznym w III RP. Umożliwiają także ujęcie rozpatrywanego zagadnienia w kontekście porównawczym. Warto również wspomnieć, iż w rozprawie znajdują się odniesienia do obecności Polek w instytucjach Unii Europejskiej (Parlament Europejski, Komisja Europejska i inne). W ten sposób określona cezura czasowa stwarza perspektywę dokonania szczegółowej analizy reprezentacji kobiet w unijnych ciałach, jak również przyjrzenia się rozwiązaniom partyjnym w obszarze kobiecej partycypacji w życiu publicznym.

Metody, techniki i narzędzia badawcze

Proces badawczy, tak jak każdy proces poznawczy, oznacza świadomą, celową i zamierzoną czynność poznawania przedmiotu. Wszelka działalność prowadząca do określonego celu, powinna być sterowana metodycznie za pomocą wyznaczonych reguł i wskazań determinujących i kontrolujących postępowanie jednostki². Aby zrealizować zamierzenie badawcze autorka zastosuje w niniejszej rozprawie szereg metod badawczych³. W związku z rozległością analizowanego tematu niezbędne będzie oparcie się na następujących metodach badawczych:

² J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995, s. 60.

³ Przez metodę badawczą należy rozumieć zasady i sposoby systematycznych dociekań mających na celu poznanie obiektywnej rzeczywistości. Źródło: A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 114.

- instytucjonalno-prawnej⁴, czyli analizie tekstów aktów normatywnych, obecnych rozwiązań prawnych (prawo wyborcze) czy wewnątrzpartyjnych dokumentów programowych (np. w zakresie konstruowania list wyborczych). Istotą tej metody jest przyjęcie założenia o racjonalizmie legislatorów⁵. Jej waga uwidacznia się zwłaszcza w kontekście rozważań na temat zawartej w prawie (polskim i zagranicznym) zasady równości kobiet i mężczyzn, analizy przepisów dotyczących czynnego i biernego prawa wyborczego, projektów ustaw wpływających do Sejmu, a odnoszących się do istotnych spraw kobiet;
- analizy systemowej, która ujmuje zjawiska polityczne jako elementy systemu⁶. Prawa kobiet, równość płci i poziom udziału Polek we władzy zostaną poddane analizie w kontekście uregulowań obowiązujących w danym systemie politycznym (II RP, i PRL, głównie zaś III RP) i, w pewnych wypadkach, konkretnie – wyborczego;
- historycznej – (tu: podejście genetyczne, nie opisowe, w badaniu zjawisk politycznych jako podstawy formułowania praw naukowych), niezbędnej do wyjaśnienia genezy badanego zjawiska. Zastosowanie tej metody pozwala na ukazanie procesu powstawania i ewolucji organizacji żądających praw politycznych dla kobiet. Posłużyło również do zarysowania polskiego krajobrazu politycznego w różnych dekadach w odniesieniu do tej kwestii;
- ilościowej i jakościowej pozwalających wyjaśnić analizowane zagadnienie w kontekście zarówno statystycznym (liczbowym – skala, zakres), jak też opisowym (przyczyny tego stanu rzeczy). Zebrane i uszeregowane dane liczbowe umożliwiają dokonanie analizy relacji przyczynowo-skutkowych, zachodzących między poszczególnymi zjawiskami, charakterystycznymi dla badanych procesów kształtujących skalę partycypacji kobiet w polityce. Ujęcie jakościowe posłużyło do przeprowadzenia pogłębionej analizy programów partyjnych i wyborczych oraz wysunięcie - kluczowych dla obranego tematu pracy – wniosków w zakresie wpływu owych dezyderatów na proces udostępniania kobietom przestrzeni politycznej;

⁴ Przez instytucję prawną rozumie się najczęściej zespół norm prawnych określających dane zjawisko czy strukturę organizacyjną. Powiązanie tych ostatnich z ustrojem politycznym państwa skutkuje zaliczeniem ich do grona instytucji prawnoustrojowych. Źródło: A. J. Chodubski, *Wstęp...*, op. cit., s. 126.

⁵ A. Łuszczynski, *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005, s. 48.

⁶ System jest tu rozumiany jako wewnętrznie uporządkowany w całość układ elementów posiadających określoną strukturę. Źródło: A. J. Chodubski, *Wstęp...*, op. cit., s. 119.

- decyzyjnej – polegającej na analizie aktywności ośrodka działania politycznego, procesów decyzyjnych oraz przekształcaniu decyzji politycznych w państwowe. Metoda ta pozwala wyjaśnić, dlaczego bieg wydarzeń przybrał dany kształt w przypadku przyznania kobietom praw wyborczych czy zwiększenia możliwości ich politycznej decyzyjności poprzez zagwarantowanie pewnego odsetka miejsc na listach wyborczych lub wprowadzenie w struktury władz partyjnych i państwowych;
- porównawczej (zwanej też komparatywną lub analogią), która służy wykrywaniu podobieństw/różnic między procesami/zjawiskami, instytucjami, przedmiotami poprzez zestawienie ich z innymi, lecz podobnymi do nich lub pełniącymi podobne funkcje⁷. Umożliwi ona uwypuklenie odmiennych postaw poszczególnych ugrupowań politycznych w podejściu do udziału kobiet w polityce. Poprzez porównanie postulatów partyjnych, wysuwanych w kolejnych kadencjach parlamentarnych, pozwoli pokazać ewolucję w postrzeganiu kobiet w polityce, jaka dokonała się w niektórych formacjach. Zastosowanie tej metody w wymiarze wzorca (również w strategii dalszego rozwoju) można odnieść np. do postawy SLD w początkach wolnej Polski, zaś w wymiarze luki – do ugrupowań prawicowych;
- ekstrapolacji – (prognozowania kierunku zmian), przy pomocy której wskazuje się przewidywany kierunek rozwoju. Znajdzie ona zastosowanie w podsumowaniu pracy, gdzie zamieszczona zostanie opinia odnośnie prognozy dalszego przebiegu badanego zagadnienia.

Integracja wymienionych metod ma swoje uzasadnienie przynajmniej w dwóch przypadkach. Po pierwsze, stosowanie jednej z nich mogłoby utrudnić lub wręcz uniemożliwić badaczowi dotarcie do wszystkich aspektów problemu badawczego. Po drugie, łączenie metod zwiększa wiarygodność uzyskanych w procesie eksploracji rezultatów. Stosowanie wielu metod oznacza, że jedna z nich pozwala zweryfikować wyniki uzyskane dzięki innej⁸.

Poza wyżej wymienionymi, w pracy wykorzystane zostaną następujące techniki badawcze⁹: obserwacja oraz wywiad¹⁰. Na potrzeby rozprawy doktorskiej opracowano

⁷ A. Łuszczyński, *Podstawy...*, op. cit., s. 43.

⁸ D. Marsh, G. Stoker, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, ss. 238-239.

⁹ Artur Łuszczyński uznaje techniki badawcze za służebne wobec metod badawczych. Autor określa tym mianem pewne czynności techniczne, z pomocą których realizowane są badania według wybranej metody

narzędzie badawcze - kwestionariusz badania, według którego prowadzona będzie analiza każdej partii politycznej (z uwzględnieniem jej obecności w parlamencie, zapisów programowych i działań dotyczących kobiet) oraz kwestionariusz wywiadu (użyteczny w rozmowach z reprezentantami poszczególnych ugrupowań politycznych). Szeroko zakreślony obszar eksploracji wykracza bowiem poza badanie samej tylko partycypacji kobiet w przestrzeni politycznej.

Użyteczność badań

Problematyka roli i miejsca kobiet w sferze politycznej obecna jest od wielu lat w specjalistycznej literaturze naukowej – zarówno rodzimej, jak i zagranicznej. Zagadnienie to coraz częściej poruszane jest przez socjologów, historyków, politologów, ekonomistów czy prawników. Stanowi przedmiot zainteresowania wielu komentatorów przestrzeni publicznej, dziennikarzy, publicystów. Za kwintesencję tego stanu rzeczy można uznać toczącą się debatę nad udziałem kobiet w polskim życiu politycznym.

Partycypacja polityczna Polek jest więc tematem niezwykle popularnym, czego dowodzi fakt, że problem ten stał się przedmiotem licznych opracowań – nie tylko politologicznych. Nie sposób wymienić tu wszystkich osób badających ów temat. Na gruncie krajowym autor(k)ami książek dotyczących omawianego zagadnienia są m.in. Małgorzata Fuszara¹¹, Renata Siemińska¹², Magdalena Środa¹³, Agnieszka Graff¹⁴, Anna Pacześniak¹⁵, Monika Banaś¹⁶, Małgorzata Niewiadomska-Cudak¹⁷, Maria Winclawska¹⁸,

badawczej. Źródło: A. Łuszczynski, *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Rzeszów 2005, s. 34.

¹⁰ Obserwacja jest czynnością badawczą, która polega na gromadzeniu danych drogą spostrzeżeń, w ich naturalnym przebiegu i pozostających w bezpośrednim zasięgu widzenia i słyszenia obserwatora. Wywiad zaś to rozmowa badacza z respondentem (lub respondentami) prowadzona zgodnie z opracowanymi wcześniej dyspozycjami (lub też na podstawie specjalnego kwestionariusza). Źródło: A. J. Chodubski, *Wstęp...*, op. cit., ss. 137, 139, 143.

¹¹ Autorka, współautorka lub redaktorka takich książek jak m.in. *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontrakt płci?*, Warszawa 2002, *Kobiety w polityce* Warszawa 2006, *Kobiety, wybory, polityka* Warszawa 2013.

¹² Autorstwo m.in. pozycji *Płeć, zawód, polityka. Udział kobiet w życiu publicznym w Polsce*, Warszawa 1990, redakcja np. *Płeć, wybory, władza*, Warszawa 2005.

¹³ Publikacje: m.in. *Kobiety i władza* Warszawa 2009, *O gender i innych potworach*, Warszawa 2014.

¹⁴ Autorka np. *Świat bez kobiet. Płeć w polskim życiu publicznym* Warszawa 2001, *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa 2008.

¹⁵ Autorka m.in. książki *Kobiety w parlamencie Europejskim; przelamywanie stereotypu płci w polityce*, Wrocław 2017, współautorka *Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, Toruń 2009.

¹⁶ Redakcja - *Kobiety w polityce: sfera publiczna* Kraków 2017 oraz współredakcja *Protest in Late Modern Societies: Dynamics, Forms, Futures*, Abingdon-on-Thames 2023.

¹⁷ Autorstwo m.in. publikacji *Kobiety w polskich organach kolegialnych w latach 1919-2011* Toruń 2013, *Kobiety w samorządowych wyborach prezydenckich w Polsce w latach 2002-2018* Warszawa 2020.

Agata Chełstowska¹⁹, Małgorzata Druciarek²⁰, Aleksandra Niżyńska²¹, Jacek Kurczewski²², Łukasz Wawrowski²³, Marek Jeziński²⁴, Arkadiusz Żukowski²⁵, Krystyna Leszczyńska-Wichmanowska²⁶. Sektorem tym zajmują się również badacze WNPiD UAM w Poznaniu. Prace Magdaleny Musiał-Karg²⁷, Aliny Balczyńskiej-Kosman i Iwetty Andruszkiewicz²⁸, Beaty Pająk-Patkowskiej²⁹ czy Andrzeja Stelmacha³⁰ stanowią nieoceniony wkład w rozpoznanie problematyki praw kobiet w życiu publicznym. Z szerokiego grona ekspertów zagranicznych analizujących omawianą przestrzeń warto

¹⁸ Współautorstwo publikacji *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy* Toruń 2010 oraz *Płeć w życiu publicznym: różnorodność problemów i perspektyw*, Toruń 2009.

¹⁹ Autorka artykułów: *Jednomandatowe Okręgi Wyborcze a równość płci w wyborach parlamentarnych*, ISP 2015, *Etatów (dla kobiet) nie będzie!*, „Krytyka Polityczna” z 27 lutego 2015 r.

²⁰ Współautorka publikacji m.in. *Kobiety w polityce lokalnej. Strategie partii politycznych w wyborach samorządowych w 2018 roku*, Warszawa 2019, *Kobiety w polityce krajowej. Strategie partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku*, Warszawa 2019, *Kobiety w Parlamencie Europejskim Strategie partii politycznych w wyborach w 2019 roku w Polsce*, Warszawa 2019, „...To się stało już tak przezroczyste, że o tym zapominam”. *Przemoc wobec kobiet na polskiej scenie politycznej*, Warszawa 2020.

²¹ Współautorka publikacji m.in. *The 2015 parliamentary elections in Poland: obstacles to women's political participation*, Warszawa 2016 oraz *Udział kobiet w wyborach parlamentarnych w 2015 roku*, Warszawa 2015.

²² Współredakcja *Family, gender and body in law and society today*, Warszawa 1990 oraz redakcja publikacji *Lokalne wzory kultury politycznej: szkice ogólne i opracowania monograficzne*, Warszawa 2007.

²³ Autor tomu *Polityka równych szans*, Toruń 2007 oraz artykułów np. *Kobiety w polityce jako przedmiot zainteresowania (polskiej) politologii*, [w:] P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, red., *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, Łódź 2014 i *Kobiety w polskich wyborach 2014-2015: tło, paprotki i liderki*, [w:] M. Kolczyński, red., *Polskie wybory 2014-2015. Kontekst krajowy i międzynarodowy – przebieg rywalizacji – konsekwencje polityczne*, Katowice 2017.

²⁴ Współredaktor książek *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, Toruń 2009 oraz *Problematyka kobiece – konteksty*, Toruń 2013.

²⁵ Arkadiusz Żukowski jest autorem m.in. artykułów *Partycypacja wyborcza kobiet – wyzwania i dylematy*, [w:] „Centrum Studiów Wyborczych”, Toruń 2011 oraz *Wybory a reprezentacja polityczna kobiet*, [w:] „Studia Wyborcze” nr 3/2007.

²⁶ Autorka m.in. artykułów *Międzynarodowy Dzień Kobiet – relikw socjalizmu czy symbol walki o równouprawnienie płci?*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 1(32), *Kobiety w jednomandatowych okręgach wyborczych do Senatu RP*, „Polityka i społeczeństwo” nr 3(20)2022, *Przywództwo premierowskie w Polsce. Casus Hanny Suchockiej, Ewy Kopacz i Beaty Szydło*, „Politeja” nr 5(80)2022.

²⁷ Redakcja publikacji *Kobiety we współczesnej Europie*, Toruń 2009, współredakcja *Kobiety we współczesnym świecie*, Poznań 2010 oraz *Women's role and their participation in the public life of the Visegrad Countries*, Poznań-Ústi nad Labem 2016, autorka artykułów np. *Kobiety na rynku pracy – analiza uwarunkowań*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” nr 3/2017.

²⁸ Współredaktorki *Some issues on women in political, media and socio-economicspace*, Poznań 2012 oraz *Gender jako determinanta w przestrzeni prywatnej i publicznej*, Poznań 2016.

²⁹ Autorka monografii pt. *Uwarunkowania obecności i aktywności kobiet w Sejmie RP w latach 1989-2018*, Poznań 2019, współautorka i autorka artykułów w czasopismach naukowych: *Political Activity of Women and Men – the Psychological Determinants of Conventional Political Activity*, „Przegląd Politologiczny” nr 4/2018, *Kobiety jako uczestniczki procesu sprawowania władzy*, „Studia Środkowoeuropejskie” nr 4/2016, *Patterns of women's political activity*, „Przegląd Politologiczny” nr 3/2013.

³⁰ Autor rozdziału pt. *Partycypacja kobiet w wyborach parlamentarnych. Założenia teoretyczne i praktyka* [w:] N. Kusa, M. Musiał-Karg, A. Stelach, red., *Uwarunkowania demokracji przedstawicielskiej we współczesnej Polsce i Europie*, Poznań 2018 oraz artykułu *Mechanizmy zwiększania partycypacji kobiet w wyborach*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 4/2013.

wymienić Monę Lenę Krook³¹, Joni Lovenduski³² czy Pippę Norris i Ronalda Ingleharta³³.

Zaproponowane badania, oprócz omówienia zagadnień teoretycznych, stanowiąc będą przyczynek do rozwiązania istotnego problemu badawczego. Jest on powiązany z ważnym tematem nie tylko w kontekście życia politycznego, ale także w zakresie szeroko rozumianej przestrzeni społecznej. Dziedzina ta jest bowiem dynamicznie rozwijającą się kwestią, a ostatnie zmiany, tak legislacyjne, jak i społeczne, wymagają systematycznego analizowania tego typu zagadnień.

Struktura pracy

Dysertacja opiera się na wstępie, pięciu rozdziałach oraz zakończeniu. Pracę zwieńczą spisy rysunków, tabel i wykresów oraz bibliografia.

Przedmiotem rozważań rozdziału pierwszego uczyniono prawa kobiet oraz równość płci. Dokonano w nim omówienia kwestii czynnego i biernego prawa wyborczego (kobiet). W drugiej części przedstawiono ideę równości płci, jaką kształtują przepisy prawa polskiego. Trzecią część rozdziału poświęcono partycypacji politycznej kobiet.

W rozdziale drugim postanowiono zaprezentować ruch kobiecy w ujęciu historycznym oraz organizacje kobiece powstałe i działające w Polsce po 1989 r. , a także scharakteryzowano pozycję i rolę kobiety w społeczeństwie polskim. Kolejna część rozdziału poświęcona została czynnikom kulturowym, socjoekonomicznym i politycznym jako determinantom udziału kobiet w życiu politycznym. Następny człon dotyczyć będzie rozwiązań Unii Europejskiej w zakresie zrównoważonego udziału kobiet w organach władzy.

Rozdział trzeci został przemyślany w taki sposób, by przedstawić w nim kwestię kobiet w programach partii politycznych, zarówno parlamentarnych, jak i tych spoza Sejmu i Senatu. Druga jego część obejmie analizę działalności wybranych organizacji kobiecych pod kątem wysuwanych postulatów i ich realizacji.

W rozdziale czwartym dokonano analizy rozmaitych rozwiązań wewnątrzpartyjnych mających na celu zwiększające udział kobiet w życiu politycznym, a

³¹ Współredaktorka m.in. *Gender, Politics and Institutions: Towards a Feminist Institutionalism*, London 2011 i *The Palgrave Handbook of Women's Political Rights* London 2019, autorka *Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*, Oxford 2009.

³² Autorka monografii pt. *Feminizing Politics*, London 2005, redaktorka *State Feminism and Political Representation*, Cambridge 2005, *Gendering Politics, Feminising Political Science*, Colchester 2015.

³³ Autorzy np. *Wzbierająca fala: równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, Warszawa 2009.

także omówiono kwestię parytetów i kwot wyborczych w odniesieniu do regulacji zawartych w przepisach Konstytucji RP.

Rozdział piąty został poświęcony zagadnieniu udziału kobiet w życiu politycznym. W pierwszym podrozdziale omówiono kwestię reprezentacji politycznej kobiet, w drugim natomiast dokonano ilościowej analizy ich udziału w kierownictwie i strukturach partii politycznych, w organach władzy ustawodawczej oraz wykonawczej. Ostatni podrozdział zdecydowano poświęcić Polkom działającym w instytucjach Unii Europejskiej.

W zakończeniu rozprawy, na podstawie przeprowadzonych analiz oraz badań, sformułowano wnioski i ustosunkowano się do pytań badawczych, weryfikując hipotezy badawcze. Na podłożu dokonanej eksploracji podjęto próbę zakreślenia perspektyw dla kontynuowania procesów wyrównywania udziału przedstawicieli obu płci we władzy.

Istniejące do tej pory w literaturze przedmiotu liczne opracowania na temat obecności kobiet i dotyczących ich specyficznych zagadnień w polskim życiu politycznym charakteryzuje głębia dokonanych analiz. Cechuje je ponadto trafność w identyfikowaniu problemów oraz oryginalność formułowanych spostrzeżeń i wniosków. Prace te stanowią cenne źródło informacji dla osób zainteresowanych ową tematyką. Jednak dynamika zachodzących obecnie zmian powoduje konieczność nieustannego ich śledzenia i opracowywania nowych danych. W niniejszej pracy niezwykle ważnym było ukazanie ewolucji roli kobiet w polityce (pod kątem obecności spraw kobiecych w programach partii politycznych), a także bieżącej sytuacji Polek w przestrzeni politycznej (pod względem ich udziału w organach władzy). Na tej podstawie możliwe było prognozowanie kierunku zmian.

Przedmiot zainteresowania autorki, rozpatrywany w przedmiotowej dysertacji, z pewnością nie wyczerpuje tematu. Zagadnienie praw kobiet i ich udziału w polityce jest bowiem wieloaspektowe i podlega dynamicznym przeobrażeniom, co wymaga uaktualniania – szczególnie w kontekście naukowym. Niniejszą rozprawę doktorską należy zatem uznać za kontynuację dotychczasowych badań oraz uzupełnienie danych o kwestie relacji między programami partii politycznych i umieszczaniem w nich problematyki kobiecej, działalnością tychże formacji oraz innych podmiotów życia publicznego (np. Kongresu Kobiet) a poziomem udziału Polek w organach władzy politycznej na przełomie ostatnich ponad 30 lat.

*W swoim czasie przywództwo oznaczało
muskęły, ale dziś oznacza
porozumiewanie się z ludźmi.*

Indira Ghandi

Rozdział I

Prawa kobiet oraz partycypacja polityczna - aspekty definicyjne

Zagadnienie praw kobiet wydaje się być, obok demokracji i populizmu, jednym z najczęściej poruszanych obecnie tematów w polskiej oraz europejskiej przestrzeni publicznej. Stanowi przedmiot zainteresowania zarówno mediów, jak i nauki. W literaturze specjalistycznej, oprócz identyfikacji nierównych szans obu płci w rozmaitych dziedzinach aktywności współczesnego człowieka, rozpoznano dotychczas różnego rodzaju czynniki blokujące dostęp kobiet do gremiów decyzyjnych. Przeanalizowano programy ugrupowań politycznych w tej kwestii i zweryfikowano systemy wyborcze sprzyjające awansowi kobiet w polityce lub go ograniczające. Opisano też efektywne rozwiązania funkcjonujące w poszczególnych państwach. Wciąż powstaje stosunkowo dużo opracowań rozpatrujących to ważne zagadnienie z różnej perspektywy i w rozmaitych kontekstach, a globalna debata dotycząca sytuacji kobiet intensyfikuje się. Działają jedne i tworzone są kolejne organizacje walczące o zrównanie praw obu płci w sferze domowej, zawodowej i politycznej³⁴. Po przeciwnej stronie sytuują się zwolennicy tradycyjnych podziałów warunkowanych płcią.

Przestrzeń publiczna, a szczególnie sfera polityki, mimo ponad 30 lat funkcjonowania polskiej demokracji, jest nadal ilościowo zdominowana przez mężczyzn. Przemiany zapoczątkowane w 1989 r. wprowadziły model państwa prawa, opierającego swe fundamenty na zasadach i wartościach demokratycznych³⁵. Pierwsza dekada reformowania postkomunistycznej rzeczywistości to burzliwy okres procesów transformacyjnych, skutkujących przeobrażeniami we wszystkich obszarach życia społecznego. Zmiany objęły nie tylko system polityczny, gospodarkę i kulturę, ale

³⁴ Wspecjalizowane podmioty Organizacji Narodów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, Rada Europy, Trybunał Sprawiedliwości UE, Europejski Trybunał Praw Człowieka, organizacje pozarządowe funkcjonujące w poszczególnych państwach itd.

³⁵ Należą do nich równość wobec prawa, wolność sumienia i wypowiedzi, prawa człowieka, liberalna demokracja, rozwój. Źródło: I. Warrak, *The Superiority of Western Values in Eight Minutes*, <https://westminster-institute.org/articles/the-superiority-of-western-values-in-eight-minutes/>. [09.02.2022]

również szeroko rozumiane kwestie praw człowieka. Zapoczątkowały tym samym nowego rodzaju debatę nad miejscem kobiet w przestrzeni publicznej. Charakterystyczne wykluczenie ze sfery politycznej dyskusji dotyczącej dobra wspólnego, a przez to z procesu negocjowania kierunku przemian, usytuowało Polki na pozycji marginalnej w tej dziedzinie³⁶.

Kwestie kobiece okazały się dla większości decydentów nieistotne w obliczu doniosłych ustrojowych przemian. Z czasem ewoluowały jednak do palącego i coraz bardziej nagłaśnianego problemu. Od początku lat 90. zachodziły przeobrażenia o charakterze świadomościowym powiązane z manifestacją żądania redefiniowania obecności kobiet w życiu politycznym³⁷.

Przywrócenie praworządności nie wiązało się jednak z upodmiotowieniem Polek. Ich prawa w pewnych aspektach zakwestionowano, a zasługi dla odzyskania suwerenności państwa pominięto. Środowiska kobiece podnosiły kwestię utrzymującej się w różnych dziedzinach dyskryminacji ze względu na płeć. Tymczasem zasada równości członków różnych kategorii społecznych, w tym kobiet i mężczyzn, została zagwarantowana w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.³⁸. Skalę udziału Polek w procesach decyzyjnych można zatem uznać za miernik respektowania zapisów ustawy zasadniczej. Niski poziom tego uczestnictwa na przełomie XX i XXI w. utrudniał artykulację interesów kobiet, obniżając jednocześnie jakość demokracji. Wyraźne dysproporcje w obecności obu płci na wysokich stanowiskach w instytucjach politycznych były tematem nie mniej intensywnych dysput i przedmiotem działań w kolejnych dziesięcioleciach. Odnotowano wówczas wzrost zaangażowania kobiet w sferę życia publicznego. Postępująca demokratyzacja przekładała się na zwiększenie aspiracji politycznych kobiet³⁹. Wiązano to z podniesieniem poziomu ich wykształcenia oraz idącymi za tym rosnącymi ambicjami zawodowymi. Zmieniające się

³⁶ N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej) sferze publicznej*, Toruń 2012, s. 13.

³⁷ S. Bykowska, *Kobiety między sferą prywatną a publiczną. Współczesne dylematy tożsamości*, [w:] S. Bykowska, K. Kamińska-Moczyło, red., *Tożsamość. Polityka. Biznes: Kobiety w przestrzeni publicznej*, Gdańsk 2014, s. 29.

³⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dn. 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta RP w dniu 16 lipca 1997 r., Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483. Konstytucja jest najważniejszym instrumentem prawa, określającym zasady, na których oparte są stosunki między państwem a jego obywatelami; mówi o ich prawach i obowiązkach. Źródło: A. Bieńczyk-Missala, *Human Rights in Polish Foreign Policy after 1989*, Warszawa 2005, s. 55. Patrz też: J. Kuciński, *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013.

³⁹ A. Wichert, *Obecność kobiet w polityce: Przegląd stanowisk*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 112.

realia niosły wymóg zawierania postulatów równościowych w programach partii politycznych pragnących uchodzić za postępowe.

W ciągu ponad stu lat kobiety uzyskały prawo do nauki, pracy zarobkowej, głosowania i kandydowania w wyborach oraz decydowania o własnym życiu. Wciąż jednak istnieją dziedziny, w których awans ten jest utrudniony. Państwo posiada odpowiednie narzędzia eliminujące nierówność praw i szans ze względu na płeć. Ono przede wszystkim jest władne wprowadzać konieczne mechanizmy, eliminować stereotypy i podnosić poziom społecznej świadomości.

Perspektywa teoretyczna rozdziału pierwszego odnosząca się do kwestii praw kobiet, równości płci i partycypacji politycznej będzie stanowić bazę dla rozważań prowadzonych w kolejnych częściach dysertacji, jak i przeprowadzonych badań.

1.1. Prawa człowieka - ujęcie teoretyczne

Zagadnienie praw kobiet związane jest bezpośrednio z obszarem praw człowieka, warto zatem od niego rozpocząć rozważania. Pojęcie prawa człowieka upowszechniło się pod koniec XVIII w.⁴⁰. Wcześniej pozostawało kwestią szerzej nieznaną⁴¹. Starożytność, średniowiecze oraz chrześcijańskie prawo naturalne wypracowały idee ładu społeczno-politycznego z jednostkami jako częścią składową hierarchicznej całości⁴². W przestrzeni publicznej nowożytności istotę stanowiła polityka, czyli walka o władzę i racja stanu⁴³.

Pierwszym dokumentem odnoszącym się do pewnego zakresu praw człowieka i wyrazem sprzeciwu wobec absolutyzmu była angielska Wielka Karta Swobód (*Grand Charter of Freedoms*) z 1215 r.⁴⁴. Ważniejsze przejawy międzynarodowej aktywności w kierunku respektowania owych praw dotyczyły wolności religijnych i praw mniejszości etnicznych zapisanych w traktatach z Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. Tendencja ta znalazła odzwierciedlenie w ugodach zawartych na konferencji wersalskiej z państwami pokonanymi lub nowo powstającymi w Europie w następstwie I wojny światowej.

⁴⁰ P. G. Lauren, *The Evolution of International Human Rights*, Filadelfia 2011, s. 3.

⁴¹ Choć już w czasach antycznych Kodeks Hammurabiego mówił o ochronie słabych przed silnymi. Stoicyzm głosił naturalną wolność i równość ludzi. W XVII w. powstała szkoła „prawa natury”, identyfikując prawa człowieka dwojako: teoria praw naturalnych obejmowała prawo do życia, wolności, równości, własności, zaś koncepcja umowy społecznej odnosiła się do państwa zapewniającego ludziom formalne gwarancje praw naturalnych. Źródło: M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół, *Encyklopedia wiedzy politycznej*, red., Toruń 2005, s. 277.

⁴² P. Bała, A. Wielomski, *Prawa człowieka i ich krytyka*, Warszawa 2008, s. 29.

⁴³ Tamże, s. 31.

⁴⁴ *Encyklopedia PWN*, prawa człowieka, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawa-czlowieka;3961793.html>. [26.05.2022]

Nadrzędnym celem ówczesnej polityki było jednak zabezpieczenie interesów państwowych, nie zaś ochrona praw jednostki. Dopiero doświadczenia kolonializmu, imperializmu oraz obu wojen światowych uświadomiły decydującym potrzebę legislacyjnej ochrony życia i godności wszystkich ludzi przed potencjalnymi nadużyciami w przyszłości. Kierując się tym razem dobrem jednostki jako priorytetem, podjęto wysiłki w celu skonstruowania międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka⁴⁵. Choć stworzono je „jako instrument ochrony przed tyranią sił niedemokratycznych, są one równie potrzebne w ustroju demokratycznym, jak w autorytarnym. (...) Podczas gdy demokracja określa sposób podejmowania decyzji społecznych, prawa człowieka wytyczają granice decyzji podejmowanych przez jakąkolwiek władzę, również przez władzę demokratyczną”⁴⁶.

W polskiej myśli prawniczej współczesna koncepcja praw człowieka ma prekursora w postaci Pawła Włodkowica (ok. 1370-1435)⁴⁷, który rozumiał przez ten termin wszystko, czego wymaga dana jednostka, aby pozostać sobą⁴⁸. Aleksander Stępkowski nazywa je centralnym pojęciem nowoczesnej polityki i prawa, afirmującym podmiotowość jednostki i stanowiącym instrument służący skutecznej ochronie podmiotu. Zdaniem tego autora, prawa człowieka są jurydycznym sposobem opisywania warunków uznanych za konieczne do życia i rozwoju człowieka jako jednostki⁴⁹. Według Marka Piechowiaka, stanowią ugruntowane w ludzkiej godności proporcjonalne (ze względu na indywidualność osób), równe przyporządkowanie jednostek do rozwoju i warunków. Te ostatnie nie mogą być destrukcyjne dla bytu czy upośledzać możliwości rozwojowych, powinny zaś umożliwiać rozwój osobowy⁵⁰. W opinii Bogusława Banaszaka prawa te przysługują każdemu człowiekowi, niezależnie od przynależności

⁴⁵ A. Bieńczyk-Missala, *Human Rights in Polish Foreign Policy after 1989*, Warszawa 2013, ss. 19-20.

⁴⁶ W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka*, https://prawo.amu.edu.pl/_data/asserts/pdf_file/0017/3710_06/WOsiatyński_HistFilolo.pdf. [10.02.2022]

⁴⁷ P. Włodkowic - pisarz religijno-polityczny, prawnik, dyplomata, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Źródło: *Encyklopedia PWN*, Paweł Włodkowic, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wlodkowic-Pawel;3997095.html>. [25.02.2022]

⁴⁸ T. Jasudowicz, *Śladami Ludwika Ehrlicha: Do Pawła Włodkowica po naukę o prawach człowieka*, Toruń 1995, s. 2. Oprócz zakazu arbitralnego pozbawiania życia, P. Włodkowic wykluczał przemoc, tortury, okrucieństwa i nieludzkie traktowanie. Źródło: R. Nojman, *Od Pawła Włodkowica do Jana Pawła II. Refleksje na temat wkładu polskiego w rozwój idei i ochrony praw człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” nr 3/2012, s. 186.

⁴⁹ A. Stępkowski, *Prawa człowieka jako prawa podmiotowe*, [w:] P. Świercz, red., *Etyka polityczna*, Kraków 2021, s. 287.

⁵⁰ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, [w:] L. Wiśniewski, red., *Podstawowe prawa jednostki oraz ich sądowa ochrona*, Warszawa 1997, s. 7.

państwowej czy pozycji społecznej⁵¹. Z kolei Wiktor Osiatyński rozumie je jako powszechne prawa o charakterze podstawowym, niezbędne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem. Pojęcie praw człowieka autor opiera na trzech tezach: każda władza jest ograniczona; każda jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza; każda jednostka może domagać się od państwa ochrony jej praw⁵². Cezary Mik twierdzi, że prawa człowieka to rozwarstwione, naturalne możliwości ludzkie, indywidualne, ale społecznie zdeterminowane, równe, niezbywalne, trwałe, uniwersalne podmiotowo, przedmiotowo i terytorialnie, konieczne (wymuszające ochronę prawną) i wypływające z przyrodzonej każdej osobie godności⁵³. W „Encyklopedii wiedzy politycznej” określono prawa te w sensie formalnym jako dziedzinę prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, nakierowaną na obronę praw jednostki lub zbiorowości, w sposób zinstytucjonalizowany⁵⁴.

Stanford Encyclopedia of Philosophy podaje, że prawa człowieka, a więc i kobiet, to normy, które chronią ludzi na całym świecie przed nadużyciami politycznymi, prawnymi i społecznymi⁵⁵. Z kolei w „Encyklopedii międzynarodowego prawa publicznego” uwzględniono przede wszystkim relacje między jednostką a społeczeństwem. Zdefiniowano tu prawa człowieka jako wolności, środki ochrony oraz świadczenia. Wszyscy ludzie powinni domagać się ich respektowania od społeczeństwa, w którym żyją⁵⁶. Takie ujęcie utożsamia prawa człowieka z obowiązkiem rządzących do działania na rzecz każdej istoty ludzkiej, niezależnie od płci. Do zbiorowości społecznej odnosi się również Louis Henkin, uznając za prawa człowieka prawa jednostek żyjących w społeczeństwie, co zobowiązuje społeczność do realizacji roszczeń wynikających z tych praw. Regulacje takie mogą podlegać ograniczeniom jedynie w wyjątkowych, z góry przewidzianych wypadkach i zgodnie z uznanymi procedurami. Nie dopuszcza się limitowania owych praw według dowolnego uznania⁵⁷. Carl Wellman uważa, że każdemu człowiekowi przysługuje grupa niezbywalnych praw, bez względu na posiadane przymioty i niezależnie od podejmowania działań ludzkich⁵⁸. Andrew Heywood z kolei

⁵¹ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2017, s. 372.

⁵² W. Osiatyński, *Wprowadzenie...*, <https://prawo.amu.edu.pl/...>, op. cit. [12.01.2022]

⁵³ C. Mik, *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994, s. ss. 17-18.

⁵⁴ M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół, *Encyklopedia...*, op. cit., s. 276.

⁵⁵ Stanford Encyclopedia of Philosophy, *human rights*, <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>. [19.02.2021]

⁵⁶ Encyclopedia of Public International Law, t. 8, Amsterdam-New York-Oxford 1985, s. 268.

⁵⁷ W. Osiatyński, *Wprowadzenie...*, <https://prawo.amu.edu.pl/...>, op. cit. [12.01.2022]

⁵⁸ C. Wellman, *An Approach to Rights: Studies in the Philosophy of Laws and Morals*, Dordrecht 1997, s. 81.

uznaje je za przysługujące z tytułu urodzenia się jako ludzie. Przepisy te, zdaniem autora, mają charakter uniwersalny, gdyż są właściwe jednostkom bez względu na narodowość, pochodzenie etniczne, rasę, środowisko społeczne i miejsce zamieszkania. Podstawowy charakter praw człowieka odnosi się do ich niezbywalności - bywają naruszane i negowane, ale nie można się ich pozbawić. Są ponadto absolutne, bo stanowią podstawę pełni ludzkiego życia⁵⁹. Niektórzy badacze w pojęciu praw człowieka zawierają materialne, socjalne oraz kulturalne przesłanki konieczne do realizacji osobistej niezależności jednostki⁶⁰.

Według Organizacji Narodów Zjednoczonych prawa człowieka przysługują wszystkim istotom ludzkim niezależnie od rasy, płci, narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznawanej religii czy jakiegokolwiek innego statusu⁶¹. Europejska Konwencja Praw Człowieka chroni prawa do życia, wolności, bezpieczeństwa, szacunku dla życia prywatnego i rodzinnego. Odnosi prawa człowieka również do wolności wypowiedzi, myśli, sumienia i wyznania, głosowania i kandydowania w wyborach, rzetelnego procesu w sprawach cywilnych i karnych oraz prawa do własności⁶².

Niezbywalną, integralną i niepodzielną część powszechnych praw człowieka stanowią prawa kobiet i dziewczynek⁶³. Światowe organizacje pomocowe definiują je w sposób bezpośredni. *Global Fund for Women*⁶⁴ zawiera w nich prawo do życia bez przemocy, niewolnictwa i dyskryminacji, do edukacji, własności, głosowania oraz sprawiedliwego i równego wynagrodzenia⁶⁵. *Amnesty International*⁶⁶ za prawa kobiet uznaje: prawa seksualne i reprodukcyjne (dostęp do środków antykoncepcyjnych i bezpiecznej aborcji), swobodę wyboru partnera życiowego, możliwość decydowania o posiadaniu dzieci, ich liczbie oraz momencie urodzenia potomstwa, a także prawo do bezpieczeństwa. Zalicza do nich ponadto prawo do wolności od przemocy warunkowanej

⁵⁹ A. Heywood, *Klucz do politologii Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Warszawa 2008, s. 130.

⁶⁰ J. Hersch, *Le Droit d'être un homme*, New York 1969, s. 249.

⁶¹ Narody Zjednoczone, *Human Rights*, <https://www.un.org/en/global-issues/human-right>. [15.01.2021]

⁶² Umowa międzynarodowa z zakresu ochrony praw człowieka zawarta przez państwa członkowskie Rady Europy w 1950 r., *The European Convention on Human Rights*, <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/our-rights>. [15.01.2020]

⁶³ Równość płci: temat dla dziennikarzy, temat dla dziennikarek, https://pl.boell.org/sites/default/files/rownosc_plci_temat_dla_dziennikarzy_dziennikarek.pdf. [15.01.2022]

⁶⁴ Organizacja non-profit finansująca inicjatywy na rzecz praw kobiet w skali świata.

⁶⁵ Global Fund for Women, *What are women's human rights?*, <https://www.globalfundforwomen.org/womens-human-rights>. [17.01.2021]

⁶⁶ Amnesty International to organizacja monitorująca przestrzeganie praw człowieka. Identyfikuje ich naruszenia, sporządza raporty, nawołuje rządy i decydentów do respektowania przepisów. Poprzez petycje, listy i protesty działacze na całym świecie wpływają na działania osób i instytucji, które mogą dokonać zmian. Źródło: *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/>. [15.01.2022]

płcią, okaleczania żeńskich narządów płciowych oraz przymusowych: małżeństw, ciąży, aborcji lub sterylizacji⁶⁷. Według *Human Rights Watch*⁶⁸ łamanie praw kobiet i dziewcząt we współczesnym świecie przejawia się w wydawaniu ich za mąż jako dzieci oraz sprzedawaniu do przymusowej pracy i niewolnictwa seksualnego. Uwidacznia się również w odmawianiu im dostępu do edukacji i życia politycznego. Prawa te łamie się także stosując gwałt jako broń wojenną⁶⁹.

Prawa człowieka odnoszono początkowo wyłącznie do mężczyzn. Kobiety podjęły starania o przyznanie należnych im uprawnień w XVIII w. W piśmiennictwie społecznym z tego okresu rozpoczęto debatę na temat ich pozycji w społeczeństwie. Skrajne opinie ówczesnych intelektualistów budziły liczne kontrowersje. Immanuel Kant (1724-1804) sytuował żony w sferze prywatnej z powodu kierowania się namiętnościami i skłonnościami w podejmowanych przez nie decyzjach. Mężów, zdaniem filozofa, predystynowała do rządzenia ich racjonalność. Pozbawionym tej cechy kobietom, myśliciel odbierał kwalifikacje do bycia równoprawnymi obywatelkami⁷⁰. John Stuart Mill (1806-1873) nie znalazł dowodu na intelektualną niższość kobiet, a tym samym uzasadnienia dla eliminacji jednej płci z życia publicznego. Wiązał jej nieobecność w tej sferze z brakiem możliwości zaspokojenia pragnień i ambicji przez połowę społeczeństwa⁷¹. Ta zaś domagała się wówczas dostępu do wyższego kształcenia, pracy, zatrudnienia, samorealizacji i praw politycznych⁷². Ówczesne kobiety nie posiadały zdolności prawnych, nie mogły np. występować w charakterze świadka przy sporządzaniu testamentu czy dziedziczyć majątku⁷³. Były reprezentowane przez ojców, mężów, braci. W ten sposób w skali globalnej wykluczono je z kategorii praw człowieka⁷⁴.

⁶⁷ Amnesty International, *Women's Rights*, <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/discrimination/womens-rights/>. [17.01.2021]

⁶⁸ Organizacja bada i zgłasza przypadki nadużycia praw człowieka na świecie, pomaga pociągnąć sprawców do odpowiedzialności i oddać sprawiedliwość ofiarom. Źródło: *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/about/about-us>. [10.02.2022]

⁶⁹ Human Rights Watch, *Women's Rights*, <https://www.hrw.org/topic/womens-rights>. [17.01.2020]

⁷⁰ K. Mosser, *Kant and Feminism*, <https://core.ac.uk/download/pdf/232845343.pdf>. [18.01.2021]

⁷¹ M. Jeziński, M. Winclawska, B. Brodzińska, red., *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, Toruń 2009, ss. 19-20.

⁷² Już w 1792 r. Mary Wollstonecraft (1759-1797) w dziele *Windykacja praw kobiet* przytoczyła moralne i filozoficzne argumenty przemawiające za równymi prawami dla wszystkich ludzi oraz zidentyfikowała liczne przejawy nierówności płci w społeczeństwie. Źródło: K. Ross, *Gender, Politics, News A Game of Three Sides*, West Sussex 2017, s. 1.

⁷³ M. Dajnowicz, red., *Kobiety w politycznej przestrzeni Europy Uwarunkowania i różnicowanie regionalne uczestnictwa w polityce*, Białystok 2013, s. 96.

⁷⁴ Zakres demokracji w narodzie jest często mierzony dostępnością m.in. praw politycznych takich jak: prawo do głosowania, do sprawowania urzędu, zabierania głosu, rzucenia wyzwania urzędującym

Po zakończeniu I wojny światowej środowiska kobiece kontynuowały walkę o równouprawnienie⁷⁵. Przerwał ją wybuch kolejnego konfliktu o zasięgu globalnym. Stał się jednak, jak już nadmieniono, inspiracją do powołania międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, odnoszącego się do każdej sfery ludzkiej aktywności. Wraz z końcem II wojny światowej zaczęły powstawać wyspecjalizowane w tym względzie instytucje. Opracowano dokumenty, z których jedne prawa człowieka gwarantowały w sposób integralny, inne zaś bezpośrednio regulowały kwestie praw kobiet⁷⁶. Prawa człowieka podniesiono wówczas do rangi odpowiedzialności międzynarodowej⁷⁷. Ową problematykę uczyniono przedmiotem zapisów aktów prawnych i dokumentów przyjętych przez rozmaite organizacje międzynarodowe (np. WHO, ONZ). Prawa te uznano wówczas za jedną z najważniejszych idei współczesnego świata. Obowiązek ich ochrony i poszanowania miał przyczynić się do zapewnienia globalnego bezpieczeństwa, pokoju i sprawiedliwości. Okres powojenny w rozwoju legislacji międzynarodowej nazwano erą praw człowieka.

Troska o ochronę praw wszystkich ludzi należała do zasadniczych celów działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych (1945). W Preambule Karty Narodów Zjednoczonych jako jedno z najważniejszych zadań ONZ zapisano „przywrócenie wiary w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jednostki, równość praw kobiet i mężczyzn oraz narodów wielkich i małych. (...) Organizacja Narodów Zjednoczonych popiera powszechne poszanowanie i przestrzeganie praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich ludzi, bez względu na rasę, język lub wyznanie”⁷⁸. Ogłoszona przez Zgromadzenie Ogólne NZ w 1948 r. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (*Universal Declaration of Human Rights*) gwarantowała wszystkim ludziom prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa, do wolności od niewoli, poddaństwa, tortur, okrucieństwa oraz niehumanitarnego karania⁷⁹. Odtąd prawa człowieka stały się jedną z najbardziej nośnych koncepcji we współczesnej polityce, a zakaz dyskryminacji ze względu na płeć został włączony do zapisów tego dokumentu (nie posiadał jednak mocy wiążącej). Wkrótce przyjęto dwa kolejne traktaty - Konwencję międzynarodowej

przywódcom, swobodnego stowarzyszania się obywateli w aktywności politycznej. Źródło: S. Verba, N. H. Nie, *Participation in America*, Chicago-London 1972, s. 334.

⁷⁵ Były to np. Międzynarodowa Rada Kobiet, Międzynarodowy Sojusz Kobiet. Źródło: P. G. Lauren, *The Evolution...*, op. cit., s. 111.

⁷⁶ Ł. Wawrowski, *Polityka równych szans. Instytucjonalne mechanizmy zwiększania partycypacji kobiet w strukturach politycznych na przykładzie państw Unii Europejskiej*, Toruń 2007, s. 212.

⁷⁷ P. G. Lauren, *The Evolution...*, op. cit., s. 3.

⁷⁸ M. Freeman, *Prawa człowieka*, Warszawa 2007, s. 43.

⁷⁹ P. G. Lauren, *The Evolution...*, op. cit., s. 221.

organizacji pracy (*International Labour Organization*)⁸⁰ oraz Konwencję o prawach politycznych kobiet (*Convention on the Political Rights of Women*)⁸¹. Zatem w wymiarze ogólnosiwiatowym w pierwszej kolejności stworzono powszechny system ochrony praw człowieka, jako zespół norm gwarantujących podstawowe prawa i wolności wszystkim jednostkom. Następnie poszerzono go o gwarancje segmentowe, obejmujące różne grupy, m. in. kobiety⁸².

Organizacja Narodów Zjednoczonych stała się najważniejszym globalnym forum uchwalania traktatów z dziedziny praw człowieka. Natomiast najistotniejszym instrumentem było zawieranie umów międzynarodowych. Szczególne znaczenie mają dwie z nich o charakterze ogólnym: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (*International Covenant on Civil and Political Rights*) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*)⁸³. Umowa wyspecjalizowana w kontekście praw kobiet to Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW - *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, 1979). Zobowiązuje ona państwa-strony do eliminacji dyskryminacji definiowanej jako „różnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które (...) uniemożliwia kobietom (...) korzystanie na równi z mężczyznami z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego oraz podjęcie wszelkich stosownych kroków w celu zapewnienia im posiadania i wykonywania praw człowieka oraz podstawowych wolności na zasadach równości z mężczyznami”⁸⁴. Ta kompleksowa międzynarodowa umowa, przyjęta w celu poprawy statusu kobiet, jako instrument prawny wymaga poszanowania i przestrzegania praw człowieka w odniesieniu do kobiet⁸⁵.

⁸⁰ Konwencja podpisana w 1951 r. dotyczyła równego wynagradzania pracowników obu płci. Tamże, s. 229.

⁸¹ W Konwencji tej, podpisanej w 1952 r., przyznano kobietom czynne i bierne prawo wyborcze oraz prawo do pełnienia funkcji publicznych na zasadach równości z mężczyznami. Źródło: United Nations, *Convention on the Political Rights of Women*, <https://digitallibrary.un.org/record/211453>. [18.01.2022] Konwencja nie odnosi się jednak do mechanizmów faktycznej realizacji gwarantowanych praw. Źródło: Ł. Wawrowski, *Polityka...*, op. cit., s.217.

⁸² Ł. Wawrowski, *Polityka...*, op. cit., s. 212.

⁸³ Obie umowy przyjęto w 1966 r. Źródło: United Nations, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>. [17.01.2020]

⁸⁴ United Nations, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979*, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>. [19.01.2020]

⁸⁵ N. Faraj, A. A. Al-Hadad, *Working Women and Their Rights in the Workplace*, Surrey 2015, s. 29.

Zbyt wolne tempo wdrażania równościowych rozwiązań stało się przedmiotem krytyki ze strony środowisk kobiecych. Było to powodem zorganizowania w latach 1975-1985 tzw. Dekady Kobiet. Obejmowała ona trzy światowe konferencje: w Mexico City, Kopenhadze i Nairobi. Uznano wówczas oficjalnie za kluczowe takie kwestie, jak udział kobiet w życiu politycznym, dostęp do edukacji i zatrudnienia oraz ochrona zdrowia. Za sprawą tej inicjatywy zaczęto wcielać perspektywę kobiecą do wszystkich działań podejmowanych przez ONZ⁸⁶. Tego rodzaju legislacja oficjalnie zniosła obowiązujący przez stulecia drugorzędny status kobiet.

Należy podkreślić, że na szczeblu międzynarodowym, mimo przyjęcia istotnych regulacji, z pobłażaniem traktowano naruszenia praw człowieka w stosunku do kobiet. Dopiero w latach 80. XX w. rozpoczęto dyskusję nad koniecznością jednoznacznego potwierdzenia ich praw zarówno formalnie, jak i w praktyce. W ten sposób narodziła się idea tzw. praw człowieka kobiet, która głosi, że kobietom, jako istotom ludzkim, przysługują prawa człowieka. To stwierdzenie powszechnie uznano dopiero w latach 90. Światowa Konferencja Praw Człowieka w Wiedniu w 1993 r., a następnie IV Światowa Konferencja na rzecz Kobiet w Pekinie w 1995 r., jednogłośnie uznały równy status i prawa kobiet za „niezbywalną i integralną część powszechnych praw człowieka”⁸⁷.

Idea praw kobiet zawdzięcza swoje upowszechnienie temu, że jest oczywista, trudno bowiem zaprzeczyć twierdzeniu, że kobiety są ludźmi. Jej rewolucyjny charakter przejawiał się we włączeniu perspektywy kobiecej do praktyki praw człowieka. Oznaczało to, że wcześniej państwa nie przyznawały kobietom godności i szacunku na jaki zasługują będąc istotami ludzkimi⁸⁸. Objęcie kobiet systemem praw człowieka było związane z dostrzeżeniem ich dyskryminacji i wykluczenia z wielu dziedzin życia publicznego. Zadeklarowano wówczas konieczność podjęcia działań mających na celu uznanie obecności i aktywności kobiet w życiu publicznym⁸⁹.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. w różnych państwach zaczęto wypracowywać narzędzia analityczne i polityczne, składające się na teoretyczne oraz praktyczne rozumienie praw człowieka kobiet. To pozwoliło dokładnie zbadać problem z punktu widzenia kulturowej tożsamości płci, a sytuację kobiet opisać z perspektywy systemu praw człowieka. Termin „prawa człowieka kobiet” posłużył do teoretycznego

⁸⁶ M. Freeman, *Prawa...*, op. cit., s. 153.

⁸⁷ Tamże, ss. 212-213.

⁸⁸ Tamże, s. 213.

⁸⁹ M. Środa, *Kobiety i władza*, Warszawa 2010, s. 428.

przeobrażenia pojęć, programów i zakresów działania agend praw człowieka. Okazał się również pomocny w formułowaniu kobiecych postulatów i stawianiu rządowi pytań na temat dyskryminacji ze względu na płeć⁹⁰.

Formalne zagwarantowanie kobietom praw wymagało stworzenia instrumentów kontroli przestrzegania w praktyce przyjętych zapisów przez państwa-strony. Zadanie to powierzono wyspecjalizowanym organom: Komitetowi Praw Człowieka (*Human Rights Committee*), Komitetowi Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (*Committee on Economic, Social and Cultural Rights*) oraz Komitetowi do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women*)⁹¹. Na sygnatariuszy umów nałożono obowiązek przedkładania sprawozdań z realizacji postanowień Konwencji nie rzadziej niż co cztery lata.

Polska, ratyfikując wymienione dokumenty, zobowiązała się do przestrzegania ich założeń, m.in. w kontekście praw kobiet. Tymczasem ONZ-owskie organy kontrolne wielokrotnie negatywnie wypowiadały się na temat sytuacji prawnej Polek. W 1999 r. Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie licznymi formami ich dyskryminowania, zarówno w społeczeństwie, jak i w systemie prawa. Przywołano tu wykreślenie z nowelizacji ustawy z 1996 r. możliwości przerywania ciąży z powodu trudnej sytuacji osobistej, surowe prawo aborcyjne, limitowany dostęp do środków antykoncepcyjnych (wysokie ceny i trudności w uzyskaniu recept), a także zmniejszenie liczby refundowanych doustnych tego rodzaju preparatów. Podniesiono kwestię ograniczonych możliwości dokonania legalnej aborcji w przypadku gwałtu. Negatywnie oceniono rezygnację z prowadzenia zajęć wychowania seksualnego w szkołach oraz znikomą ilość publicznych programów planowania rodziny. Odniesiono się również do problemu braku równości w dziedzinie zatrudnienia. Stwierdzono niewielką liczbę kobiet na eksponowanych stanowiskach zarządczych, politycznych czy technicznych. Szeroko natomiast reprezentowały one sektory gorzej płatne. Komitet wyraził obawy o przestrzeganie zasady równości w związku z niejednakowym wynagradzaniem (pensje kobiet w wysokości ok. 70 proc. zarobków mężczyzn) obu płci za pracę tej samej

⁹⁰ A. Grzybek, red., *Prawa kobiet w dokumentach ONZ*, Warszawa 1998, ss. 15 i 17.

⁹¹ Komitety to organy kontrolne złożone z niezależnych ekspertów monitorujących procesy implementacji założeń obu Konwencji do prawa krajowego poszczególnych państw. Do CEDAW umożliwiono składanie skarg indywidualnych w przypadku naruszenia praw wymienionych w Konwencji. Źródło: United Nations, Human Rights Committee, *Monitoring Civil and Political Rights*, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPR_Index.aspx; *Committee for Economic, Social and Cultural Rights*, <https://www.ohchr.org/hrbodies/cescr/pages/cescrindex.aspx>; *Committee for the Elimination of Discrimination against Women*, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/CEDAW_Index.aspx. [19.01.2020]

wartości oraz tendencją do wymagania przez pracodawców badań ciężowych od kandydatek. Podkreślał ponadto kwestię nierównego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn, a przez to niższych świadczeń dla osób pracujących krócej⁹².

W odniesieniu do problemu przemocy domowej, która w ogromnej większości dotyka kobiet, wskazywano na wysokie statystyki tego rodzaju przypadków oraz rzadkie stosowanie zakazu zbliżania się przestępcy do ofiary i aresztowania sprawcy. Zarzucano Polsce niekompetencje organów ścigania oraz rażąco niską liczbę schronisk dla poszkodowanych przemocą. Nie odnotowano także obecności mechanizmów umożliwiających systematyczne stosowanie się do zaleceń Komitetu⁹³.

Zwrócono uwagę na brak wysiłków decydentów w celu promowania kobiet, przyjmowania przepisów zwiększających ich udział w procesach podejmowania decyzji i ułatwiania ścieżki kariery w sferze publicznej. Stąd niewielka liczba polityczek w rządzie, parlamencie, władzach samorządowych i w partiach politycznych. Negatywnie postrzegano odrzucenie poselskiego projektu ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn⁹⁴.

W opinii z 2007 r. pozytywnie oceniono polskie dostosowania w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć w znowelizowanym prawie pracy i zmiany legislacyjne przeciwdziałające handlowi ludźmi. Wskazano jednocześnie utrudniony dla mieszkanek wsi dostęp do wysokiej jakości opieki zdrowotnej, zatrudnienia, edukacji. Zauważono brak danych państwa o sytuacji kobiet romskich, upośledzonych umysłowo, uchodźczyń i migrantek. Nie stwierdzono zalecanej wcześniej systematycznej współpracy i konsultacji ze środowiskami i organizacjami kobiecymi⁹⁵.

ONZ-owskie organy kontrolne przez lata wskazywały na polskie problemy prawne w stosunku do kobiet. Wyraziły też zaniepokojenie zmniejszeniem środków przeznaczonych na działalność biura Rzecznika Praw Obywatelskich (niewystarczających do sprawnego i efektywnego funkcjonowania). Ich uwagę zwróciła duża liczba nielegalnych zagrażających zdrowiu kobiet aborcji i przeszkód w dostępie do zabiegów bezpiecznych i legalnych. Komitety systematycznie podkreślały słabą systemową

⁹² Lohmann K., Solik A., *Implementation of the Platform for Action by the Polish Government: alternative report prepared for 44th session of Commission on the Status of Women*, Warszawa 2000, s. 31.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ Tamże, s. 24

⁹⁵ W. Burek, *Sytuacja prawna kobiet w Polsce według wybranych organów kontrolujących przestrzeganie traktatów z dziedziny ochrony praw człowieka przyjętych na forum ONZ*, [w:] A. Pałęcka, H. Szczodry, M. Warat, red., *Kobiety w społeczeństwie polskim*, Kraków 2011, ss. 80-81. Patrz też: I. Desperak, *Kobiety i praca Wielkie przegrane polskiej transformacji*, [w:] B. Budrowska, red., *Kobiety Feminizm Demokracja*, Warszawa 2009, s. 105.

ochronę przed dyskryminacją ze względu na płeć. W przepisach polskiego prawa nie zawarto wyrażnej kryminalizacji gwałtu małżeńskiego. Kontrolujący zalecali prowadzenie społecznych kampanii uświadamiających na temat przemocy domowej i uruchomienie infolinii dla poszkodowanych. Krytykowali niewystarczające wsparcie przez państwo organizacji pozarządowych zajmujących się prawami kobiet. Podkreślali głębokie utrwalenie stereotypów dotyczących obowiązków kobiet i mężczyzn w rodzinie, społeczeństwie, mediach oraz w materiałach edukacyjnych. Zwracano uwagę na brak rządowych danych odnośnie skali prostytucji i działań w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodu kobietom pragnącym zakończyć uprawianie tego procederu. Z zadowoleniem przyjęto natomiast informacje o wprowadzeniu obowiązkowych kwot płci na listach wyborczych, wysokim odsetku pracowników w służbie cywilnej i w sądach pierwszej instancji oraz powołaniu kobiety na stanowisko premiera rządu RP. Systematycznie zarzucano polskim władzom brak kompleksowej strategii walki z utrzymującym się zjawiskiem niedoreprezentowania kobiet w życiu publicznym i politycznym, a także w zarządach rad nadzorczych. Zdiagnozowano poważne zagrożenie dla realizacji praw kobiet w pojawieniu się w 2016 r. inicjatywy ustawodawczej „Stop aborcji”. Podkreślano fakt nieprzestrzegania zapisu o konieczności wskazywania placówek usuwających ciążę przez lekarzy powołujących się na klauzulę sumienia kobietom mogącym zgodnie z prawem wykonać zabieg⁹⁶.

Obowiązek respektowania regulacji zawartych w podpisanych paktach i konwencjach potwierdza Konstytucja. Głosi, że RP „przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego”⁹⁷. Ratyfikowane i ogłoszone umowy międzynarodowe są źródłem powszechnie obowiązującego w Polsce prawa. Tego rodzaju umowa ratyfikowana za zgodą wyrażoną uprzednio w ustawie (takimi bowiem są umowy z dziedziny ochrony praw człowieka), ma pierwszeństwo stosowania. W hierarchii obowiązującego prawa znajduje się tuż po Konstytucji⁹⁸.

Polska jest zobowiązana do stosowania międzynarodowych regulacji również z tytułu członkostwa w instytucjach europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Należy do Rady Europy (*Council of Europe*)⁹⁹, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy

⁹⁶ Koalicja Karat, *Raporty*, <http://karat.org?pliki?wp-content/uploads/2016/04Internet-RAPORT-CEDAW.pdf>. [18.01.2022]

⁹⁷ *Konstytucja RP*, art. 9.

⁹⁸ J. Jaskiernia, *Prawa kobiet w systemie aksjologicznym Rady Europy*, [w:] L. Kondratiewa-Bryzik, W. Sokolewicz, red., *Prawa kobiet we współczesnym świecie*, Warszawa 2011, ss. 68-69.

⁹⁹ Rada Europy, powstała w 1949 r., jest międzynarodową organizacją rządową, skupiającą niemal wszystkie państwa Europy i kilka spoza kontynentu. Głównym celem jej działalności jest ochrona praw

w Europie (*Organization for Security and Co-operation in Europe*)¹⁰⁰ oraz Unii Europejskiej (*European Union*). Najważniejszym aktem w europejskim systemie ochrony praw człowieka jest - przyjęta w 1949 r. przez Radę Europy - Europejska Konwencja Praw Człowieka (*European Convention on Human Rights*)¹⁰¹. Oprócz uregulowań dotyczących tych praw w rozmaitych dziedzinach, w rozdziale „Prawa i Wolności” w art. 14 dokumentu zapisano zakaz dyskryminacji m.in. ze względu na płeć¹⁰². W systemie aksjologicznym Rady Europy prawa kobiet sytuowane są w ramach kategorii równości pod względem płci. Rada:

- kreuje standardy dotyczące praw kobiet;
- promuje równość i niedyskryminację ze względu na płeć;
- analizuje praktykę państw europejskich w kwestii praw kobiet (np. wolności wyboru w zakresie reprodukcji, seksualności i stylu życia) i zapewnienia niedyskryminacji;
- kładzie nacisk na przeciwdziałanie przemocy w stosunku do kobiet, zwłaszcza przemocy domowej;
- monitoruje ustawodawstwo państw członkowskich w tym zakresie;
- analizuje sytuację dziewcząt i młodych kobiet;
- uwypukla znaczenie edukacji w procesie zapobiegania dyskryminacji ze względu na płeć;
- podkreśla rolę mediów w zapewnieniu praw kobiet¹⁰³.

Europejski systemem ochrony praw człowieka, a zatem i praw kobiet, jest jednym z systemów regionalnych. Podobne funkcjonują w Ameryce Łacińskiej, Lidze Państw Arabskich, Afryce czy Azji¹⁰⁴. Struktury chroniące praw wszystkich ludzi, niezależnie od płci, obejmują więc swym zasięgiem cały świat (choć działają z różnym

człowieka oraz promocja demokracji i praworządności w Europie. Źródło: *Polska w Radzie Europy*, <https://www.gov.pl/web/re/-w-radzie-europy>. [27.01.2022]

¹⁰⁰ OBWE (wcześniej Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie) to utworzony w 1975 r. w Helsinkach regionalny system międzynarodowej ochrony praw człowieka, którego celem jest umacnianie bezpieczeństwa i współpracy w wymiarze polityczno-wojskowym, gospodarczo-ekologicznym i ludzkim. Źródło: *Encyklopedia PWN*, OBWE, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/OBWE;3949566.html>. [16.01.2022]

¹⁰¹ G. Kryszeń, K. Prokop, *Aksjologia polskiej konstytucji*, Warszawa 2017, s. 255.

¹⁰² Council of Europe, *European Convention on Human Rights*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. [18.01.2022]

¹⁰³ J. Jaskiernia, *Prawa kobiet...*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., s. 73.

¹⁰⁴ W. Kauczor, *Instytucjonalny system ochrony praw człowieka*, https://www.academia.edu/40066138/Instytucjonalny_system_ochrony_praw_cz%C5%82owieka. [18.01.2022] Patrz też: M. Balcerzak, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*, Toruń 2007.

skutkiem). Formalne zapisy napotykać jednak bariery w respektowaniu praw człowieka, również w stosunku do kobiet.

Wobec diagnozowanych przez ONZ dysproporcji w rzeczywistych prawach i szansach obu płci, w przyjętej we wrześniu 2015 r. rezolucji Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju do roku 2030 (*The Sustainable Development Goals*), zawarto 17 celów, z których jeden dotyczy równości płci¹⁰⁵. Uwzględnianie tej perspektywy w dokumentach jest konieczne z wielu powodów. Kobiety mają wciąż mniejszy niż mężczyźni dostęp do kształcenia (w skali globalnej to 2/3 osób nieumiejących czytać i pisać). Gorsza pozycja na rynku pracy skutkuje wyższym wśród kobiet wskaźnikiem bezrobocia. W wielu państwach wciąż nie dysponują one prawem do samodzielnego decydowania o własnym życiu. Na świecie ponad 20 proc. z nich w wieku 20-24 lat zmuszono do zawarcia związku małżeńskiego przed osiągnięciem pełnoletniości (najczęściej mieszkanki Afryki Subsaharyjskiej - 35 proc. i Azji Południowej - 29 proc.). Ograniczony pozostaje ich dostęp do ochrony zdrowia seksualnego i reprodukcji. Z pełnych praw w tym zakresie może korzystać zaledwie 55 proc. kobiet w skali globalnej (najmniej w Azji Południowej - 42 proc., najwięcej w Europie - 81 proc.)¹⁰⁶.

Pomijanie praw kobiet obserwowane jest w skali globalnej. Powolny lecz systematyczny progres w tej dziedzinie zahamowała pandemia *COVID-19*. Pogorszyła sytuację finansową pracownic poprzez objęcie *lockdownem* większości sfeminizowanych branż. Wywołała też falę aktów przemocy domowej, której ofiarami stały się przede wszystkim kobiety.

Kwestia przestrzegania praw kobiet jest niezwykle istotna, gdyż w XXI w. są one w wielu przypadkach pomijane, a niekiedy wręcz ograniczane (np. Afganistan, Turcja, Syria, Polska). Nagłaśnianie faktu przemilczania żeńskiej perspektywy w kreowaniu rzeczywistości oraz propagowanie międzynarodowych rozwiązań przyczyniły się do uświadomienia społeczeństwom konieczności dokonywania zmian w tej przestrzeni. Jednak postępowe trendy muszą się dziś konfrontować z tezami populistów i konserwatystów propagujących tradycyjne wartości. Progres podważany jest w imię zachowania naturalnego porządku. Najważniejszy czynnik mogący przynieść poprawę sytuacji to edukacja oraz praca wielu podmiotów na rzecz przestrzegania i respektowania praw przynależnych wszystkim ludziom niezależnie od płci.

¹⁰⁵ Cel nr 5: osiągnąć równość płci i wzmocnić pozycję wszystkich kobiet i dziewcząt. Źródło: United Nations, *The 2030 Agenda for Sustainable Development*, <https://sdgs.un.org/goals>. [19.01.2022]

¹⁰⁶ ONZ, *Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju*, <https://un.org.pl/cel5>. [19.01.2022]

1.1.1. Prawa wyborcze (kobiet)

Prawa polityczne to konstytucyjnie zagwarantowane prawa obywateli chroniące ich interesy. W odróżnieniu od praw człowieka, mają charakter publiczny, pozostają bowiem w relacji między państwem a członkami społeczeństwa. Należą do nich m. in. swoboda zrzeszania się i wypowiedania opinii, wolne i uczciwe wybory¹⁰⁷, współzawodnictwo polityków w procesie ubiegania się o poparcie, obsadzanie kluczowych urzędów publicznych drogą wolnej elekcji, obecność alternatywnych źródeł informacji. Do tego katalogu zalicza się też prawo do głosowania będące pośrednią formą sprawowania władzy. W demokratycznych społeczeństwach suweren rzadko uczestniczy wprost w podejmowaniu decyzji politycznych. Najczęściej ceduje swoje prawo do rządzenia na przedstawicieli wybranych do reprezentowania interesów wyborców¹⁰⁸.

Wybory powszechne należą do najważniejszych procedur współczesnej demokracji¹⁰⁹. Bez udziału społeczeństwa niemożliwe byłoby efektywne funkcjonowanie owego systemu. Twierdzenie to potwierdza etymologia pojęcia „demokracja” łącząca w sobie i ludzi (*demos*), i zaangażowanie (*kratos, kratia*). W klasycznym rozumieniu oznacza zatem bezpośredni udział obywateli¹¹⁰ w zarządzaniu państwem.

Na przestrzeni wieków kształtowały się instytucje demokratyczne, a wraz z nimi ustanawiano prawa wyborcze. Kolebką ludowładztwa były rządy w greckich *polis* (państwach-miastach) w V - IV w. p.n.e. Władzę ustawodawczą sprawowało tam Zgromadzenie Narodowe złożone ze wszystkich obywateli¹¹¹, podejmujących indywidualnie i bezpośrednio decyzje dotyczące państwa. Impas wieków średnich, feudalizm, władza monarsza oraz brak jakichkolwiek praw jednostki legły u podstaw dążeń do stworzenia w Europie zrębów demokracji. Pierwszą prawnie działającą od 1265

¹⁰⁷ Krzysztof Olechnicki i Paweł Załęcki twierdzą, że wybory to przeprowadzone w demokratyczny sposób powołanie jednostki na określone stanowisko i/lub przeznaczenie jej do pełnienia danej funkcji. Według autorów jest to też proces powoływania organów państwowych (zwłaszcza organów władzy) zgodnie z obowiązującymi procedurami. Źródło: K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 250. Andrew Heywood uważa, iż wybory są sposobem obsadzenia urzędu lub stanowiska na drodze decyzji podejmowanych przez określone grono ludzi (elektorat). Źródło: A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2009, s. 285.

¹⁰⁸ A. Stelmach, *Zmiany prawa wyborczego w Polsce a legitymizacja władzy*, [w:] A. Stelmach, red., *Prawo wyborcze i wybory Doświadczenia dwudziestu lat procesów demokratycznych w Polsce*, Poznań 2010, s. 9.

¹⁰⁹ M. Cześniak, *Partycypacja wyborcza w Polsce Perspektywa porównawcza*, Warszawa 2007, s. 12.

¹¹⁰ Tamże, s. 14.

¹¹¹ Z grona obywateli posiadających pełnię władz politycznych wyłączono metojskich (cudzoziemców), niewolników i kobiety. Źródło: I. Biezuńska-Małowist, *Kobiety antyku: Talenty, ambicje, namiętności*, Warszawa 1993, s. 8.

r. instytucją przedstawicielską baronów, rycerstwa i uprzywilejowanego mieszczaństwa był parlament angielski. Z czasem inne państwa (Francja, Niemcy, Rosja, Polska) zaczęły powoływać podobne zgromadzenia. Reguły funkcjonowania monarchii absolutnych, udział jedynie wybranych stanów w rządzeniu oraz wzrost poziomu wykształcenia i świadomości społeczeństw feudalnych stały się powodem żądania zagwarantowania udziału narodu w sprawowaniu władzy¹¹².

Od XIX w. warstwy robotnicze postulowały upowszechnienie praw politycznych. Kryteria ograniczające możliwość głosowania, tzw. cenzusy wyborcze¹¹³, odnosiły się wówczas do posiadania określonego majątku, wykształcenia, płci¹¹⁴, rasy lub miejsca zamieszkania. Na przełomie XIX i XX stulecia bariery te zaczęto stopniowo usuwać wskutek rozwoju idei demokracji i koncepcji obywatelskich. Dostrzeżono, że im powszechniejsze staje się prawo stanowienia o sobie, tym większe są szanse zwycięstwa sprawiedliwości i praworządności. Znacznie wzrasta również odpowiedzialność jednostek za losy narodu¹¹⁵.

W pierwszej połowie XX w., po zniesieniu reprezentacji stanowej, nadal funkcjonowały ograniczenia o charakterze dyskryminacyjnym. Dotyczyły majątku, wykształcenia, płci, wieku, domicylu (obowiązek zamieszkiwania danego okręgu wyborczego w dniu głosowania lub na krótko przed nim) i rasy (w hitlerowskich Niemczech niaryjskiej, ale też koloru skóry). Po II wojnie światowej proces demokratyzacji włączał coraz szersze kręgi społeczne w decydowanie o losach państw. Obecnie naród nie jest podmiotem realnie sprawującym władzę. Niemożliwą pod względem technicznym procedurę zarządzania bezpośrednio przez wszystkich obywateli zamieniono na rzecz przyznania takich uprawnień wybranym w głosowaniu przedstawicielom. Stąd wywodzi się typowa dla współczesnego konstytucjonalizmu i

¹¹² A. Florczak, B. Bolechów, red., *Prawa i wolności I i II generacji*, Toruń 2009, ss. 258-259.

¹¹³ Cenzusy wyborcze traktuje się najczęściej jako przesłankę nabycia prawa głosowania, zawierającą elementy dyskryminacji społeczno-politycznej. Niektórzy autorzy za cenzus uznają każde kryterium, od którego zależy przyznanie wyborcy prawa głosu, z tym że pewne z nich oceniane są negatywnie, inne zaś pojmowane jako nienaruszające zasady powszechności. W skali świata najdłużej funkcjonował cenzus płci wykluczający kobiety z grona wyborców (np. we Francji zniesiony dopiero w 1945 r.). W przeszłości stosowano również cenzus wyznaniowy wykluczający wyznawców określonych religii (np. katolików w dawnej Anglii) oraz zawodowy, polegający na pozbawieniu czynnego i biernego prawa wyborczego dane kategorie osób (np. urzędników państwowych, przedstawicieli wojska, funkcjonariuszy policji czy służby domowej). Źródło: M. Chmaj, W. Orłowski, W. Skrzydło, Z. Witkowski, A. Wróbel, *Wolności i prawa polityczne*, t. III, Kraków 2002, ss. 118-120.

¹¹⁴ Kobiety, stanowiące często nieco ponad połowę społeczeństwa, stając się nową grupą wyborczą, mogły być postrzegane przez mężczyzn jako „masa krytyczna” zdolna dokonać zasadniczych zmian na scenie politycznej. Źródło: A. Żukowski, *Partycypacja wyborcza kobiet - wyzwania i dylematy*, Toruń 2011, s. 13.

¹¹⁵ Z. Daszyńska-Golińska, *Socjalizm i kwestia kobieca*, Kraków 2018, ss. 136-137.

nowożytnej teorii demokracji zasada reprezentacji politycznej¹¹⁶. Idea ta wymaga zorganizowania wyborów w celu powołania kandydatów do pełnienia określonych funkcji. Z tego powodu głosowanie w państwie demokratycznym stało się jednym z najważniejszych zjawisk politycznych.

Prawo wyborcze, podobnie jak inne niezbywalne prawa i wolności jednostki, zajęło ważne miejsce w regulacjach międzynarodowych. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka głosi, że każdy „ma prawo do uczestniczenia w zarządzaniu swym krajem bezpośrednio lub przez swobodnie wybranych przedstawicieli”¹¹⁷. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ (*International Covenant on Civil and Political Rights*) przyznaje wszystkim ludziom, bez dyskryminacji i nieuzasadnionych ograniczeń, przywilej kierowania sprawami publicznymi osobiście lub przez reprezentantów wybranych w głosowaniu powszechnym, równym i tajnym¹¹⁸. W Karcie Praw Podstawowych UE (*Charter of Fundamental Rights*)¹¹⁹ każdemu obywatelowi Wspólnoty zagwarantowano prawo oddania głosu w wyborach do Parlamentu Europejskiego w państwie członkowskim, które zamieszkuje. Zapewniono także prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do władz lokalnych w zamieszkiwanym przez jednostkę państwie członkowskim Unii¹²⁰.

W doktrynie prawa konstytucyjnego pojęcie „prawo wyborcze” interpretowane jest w dwojaki sposób. W znaczeniu przedmiotowym oznacza obowiązujące akty prawne regulujące organizację i sposób przeprowadzania elekcji oraz wyłaniania składu organów przedstawicielskich. Ujęcie podmiotowe odnosi się do uprawnień jednostki umożliwiających jej uczestniczenie w wyborach zarówno jako podmiot wybierający, jak i wybierany¹²¹. Obywatelom przysługują zatem prawa wyborcze dwojakiego rodzaju - czynne i bierne. Pierwsze oznacza całokształt przepisów uprawniających do wpływania na kreowanie organów przedstawicielskich drogą wyborów. Z podmiotowego punktu widzenia chodzi tu o prawo obywateli do głosowania w wyborach danego organu i podejmowania innych czynności wyborczych. Za prawo bierne uznaje się natomiast

¹¹⁶ A. Floreczak, B. Bolechów, red., *Prawa i wolności...*, op. cit., ss. 235-237.

¹¹⁷ Tamże, s. 238.

¹¹⁸ Tamże, s. 240.

¹¹⁹ Karta „jest jednym z najważniejszych narzędzi ochrony praw podstawowych na poziomie regionalnym. (...) Definiuje wartości, które nie podlegają negocjacji.” Źródło: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, *Karta Praw Podstawowych i jej znaczenie dla polskiego systemu prawnego*, <https://bip.brpo.gov.pl/content/karta-praw-podstawowych-i-jej-znaczenie-dla-polskiego-systemu-prawnego>. [22.01.2022]

¹²⁰ *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. [22.01.2022]

¹²¹ M. Chmaj, *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2016, ss. 166-167.

określone przez ustawę warunki jakim musi odpowiadać obywatel, by mógł kandydować i być wybranym do określonego gremium¹²².

Badacze różnie definiują omawiane pojęcia. Wiesław Skrzydło czynnym prawem wyborczym określa prawo wybierania prezydenta, posłów, senatorów, członków organów samorządu terytorialnego, jak również brania udziału w referendum ogólnokrajowym lub gminnym. Za bierne prawo wyborcze uznaje zaś uprawnienie obywatela do kandydowania w elekcji, czyli ubiegania się o wybór. Warunkiem jego posiadania jest dysponowanie prawem czynnym¹²³. B. Banaszak twierdzi, że przez czynne prawo wyborcze rozumie się w nauce i orzecznictwie sądowym prawo do głosowania w wyborach i do podejmowania innych czynności wyborczych w myśl zasady, że głosowanie jest jedynie częścią procesu wyborczego. Biernym prawem wyborczym autor nazywa możliwość kandydowania w wyborach. Zostaje ono określone przez wskazanie warunków, jakie musi spełniać obywatel, aby mógł być wybrany do organu przedstawicielskiego i uzyskać mandat¹²⁴.

W „Encyklopedii wiedzy politycznej” czynne prawo wyborcze nazwano uprawnieniem do dokonania aktu wyborczego, zaś prawo bierne możliwością uzyskania wyboru¹²⁵. Według autorów „Leksykonu prawa wyborczego i systemów wyborczych”, czynne prawo wyborcze to uprawnienie do głosowania i dokonywania innych czynności wyborczych (np. prawo tworzenia komitetu wyborczego czy udzielania własnym podpisem poparcia określonym kandydatom lub listom kandydatów)¹²⁶. Biernym prawem wyborczym badacze ci określają uprawnienie do kandydowania w elekcjach oraz do objęcia i wykonywania mandatu uzyskanego w wyniku niewadliwie przeprowadzonych wyborów¹²⁷.

Każdy proces wyborczy charakteryzują zasady¹²⁸:

¹²² A. Deryng, *Pojęcie i funkcje prawa wyborczego*, [w:] A. Deryng, red., *Prawo wyborcze obywateli*, Wrocław 2010, ss. 7-8.

¹²³ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 roku*, Kraków 2002, s. 127.

¹²⁴ B. Banaszak, *Konstytucyjne ujęcie prawa wyborczego obywatela*, [w:] M. Jabłoński, red., *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, ss. 424-425.

¹²⁵ M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół. *Encyklopedia...*, op. cit., s. 283.

¹²⁶ B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, Warszawa 2010, s. 21.

¹²⁷ Tamże, s. 15.

¹²⁸ Podstawowe zasady prawa wyborczego to historycznie ukształtowane istotne założenia dotyczące uprawnień obywateli w procesie wyborczym. Zostały one wypracowane w toku trwającego od II poł. XIX w. i w XX w. procesu demokratyzacji państw Europy i Stanów Zjednoczonych. Obecnie uznawane są za minimalne i fundamentalne warunki niezbędne do przeprowadzenia demokratycznych wyborów”. Źródło: B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon...*, op. cit., s. 104.

- powszechności - gwarantuje każdemu posiadaczowi praw wyborczych możliwość udziału w głosowaniu;
- tajności - zapewnia anonimowość oddawania głosów;
- bezpośredniości - oznacza bezpośrednie głosowanie wyborcy na danego kandydata¹²⁹;
- równości – uczestniczący w kampanii wyborczej i w akcie głosowania biorą w nich udział na jednakowych zasadach¹³⁰.

W głosowaniu do Sejmu w Konstytucji RP przyjęto zasady wyborów pięcioprzymiotnikowych. Są one powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne i tajne. Senatorów natomiast wybiera się w wyborach powszechnych, bezpośrednich oraz tajnych. W przypadku elekcji prezydenckich i samorządowych stosuje się zasady powszechności, równości, bezpośredniości i tajności¹³¹.

W aspekcie praw kobiet szczególnego znaczenia nabierają zasady powszechności i równości. Stanowią bowiem gwarancję jednakowych, niezależnych od płci uprawnień do podejmowania decyzji wyborczych i szans w obejmowaniu stanowisk politycznych.

Zasadę powszechności Bogusław Banaszak określa jako zespół podmiotów uprawnionych do realizowania czynnego i biernego prawa wyborczego. Reguła ta formułuje zakaz wyłączenia jednostek lub grup spośród zbiorowego podmiotu suwerenności¹³². Dieter Nohlen uznaje, że nakłada ona obowiązek udzielania prawa do głosowania i kandydowania wszystkim obywatelom, bez względu na płeć, rasę, język, dochody, stan posiadania, zawód, stan lub klasę, wykształcenie, wyznanie czy przekonania polityczne. Jednocześnie autor uznaje za zgodne z tą zasadą pewne niezbędne warunki. Zalicza do nich: określony wiek, obywatelstwo, wymóg domicylu, sprawność umysłową, posiadanie pełni praw obywatelskich oraz zależność od czynników prawnych¹³³.

Krzysztof Skotnicki rozumie zasadę powszechności w wieloraki sposób. W pierwszym odnosi ją do przeprowadzania wyborów (referendum) na terytorium całego

¹²⁹ M. Chmaj i in., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 123.

¹³⁰ M. Chrzanowski, *Podstawowe zasady prawa wyborczego do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7288/1/M_Chrzanowski_Podstawowe_zasady_prawa_wyborczego.pdf. [22.01.2022]

¹³¹ M. Chmaj i in., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 123.

¹³² B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne*, Kraków 2007, s. 284.

¹³³ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004, s. 37.

państwa¹³⁴. W drugim traktuje jako elekcję rozpoczynającą nową kadencję danego organu, w przeciwieństwie do tzw. wyborów częściowych organizowanych w celu uzupełnienia jego składu w przypadku wygaśnięcia mandatu. W trzecim znaczeniu koncepcja powszechności nawiązuje do prawa udziału w samym akcie głosowania. Zgodnie z zasadą zwierzchnictwa narodu ważne jest by umożliwić go jak najszerszemu kręgowi dorosłych uprawnionych obywateli. Udział ten nie może być uzależniony od jakichkolwiek czynników społeczno-politycznych (cenzusów płci, majątku, wykształcenia itp.). W czwartym ujęciu K. Skotnicki wiąże powszechność zarówno z czynnym, jak i biernym prawem wyborczym. Chodzi tu o zdolność prawną osoby, która odpowiada określonym warunkom bycia wybranym w skład organu przedstawicielskiego czy na określony urząd¹³⁵.

W odniesieniu do zasady powszechności wyborów zakłada się, że powinny brać w nich udział osoby wykazujące określony poziom świadomości, odpowiedzialne za podejmowane decyzje, również wyborcze. Zatem przyznanie czynnego prawa wyborczego uzależnia się od osiągnięcia obranego wieku, dającego gwarancję potraktowania głosowania z rozwagą i ze świadomością skutków, jakie może ono wywołać¹³⁶.

Zasada równości urzeczywistnia się w sensie formalnym i materialnym. W pierwszym oznacza realizację przysługującego danej jednostce prawa wyborczego na zasadach jednakowych z innymi wyborcami, a w szczególności, że posiadają oni identyczną liczbę głosów. W drugim nadaje oddawanym głosom równą siłę, a zatem każdy z mandatów powinien przypadać na podobną liczbę wyborców¹³⁷. W aspekcie równości szans wyborczych reguła ta odnosi się do obowiązku zapewnienia wszystkim podmiotom uczestnictwa w wyborach na takich samych warunkach¹³⁸. Wymaga również, by waga głosu każdego uprawnionego do wybierania była tożsama, a nie zróżnicowana według stanu posiadania, dochodu, zdolności podatkowej, wykształcenia, religii, rasy, płci lub poglądów politycznych. Jest też istotna dla strony techniczno-organizacyjnej

¹³⁴ Takie rozumienie zasady powszechności występuje w niektórych zachodnioeuropejskich czy amerykańskich słownikach i encyklopediach prawniczych oraz politologicznych. Znacznie odbiega ono od pojmowania tego zagadnienia w polskiej nauce i normach prawnych rozróżniających wybory ogólnokrajowe i lokalne. Źródło: K. Skotnicki, *Zasada powszechności w prawie wyborczym Zagadnienia teorii i praktyki*, Łódź 2000, s. 11.

¹³⁵ K. Skotnicki, *Zasada powszechności...*, op. cit., ss. 11-13.

¹³⁶ M. Chmaj, red., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 169.

¹³⁷ P. Sarnecki, *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Kraków 2007, s. 97.

¹³⁸ B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon...*, op. cit., s. 124.

wyborów, szczególnie w kwestii okręgów wyborczych¹³⁹. Zagwarantowanie równości wymaga, by przy podziale na nie zadbano o równy stosunek liczby kandydatów do ilości uprawnionych do głosowania w każdym z nich (zasada równej reprezentacji)¹⁴⁰.

Udział suwerena w sprawowaniu władzy dokonuje się w elekcji stanowiącej fundament współczesnych ustrojów demokratycznych. Poprzez oddanie głosu obywatele stają się współodpowiedzialni za przyszłość państwa, za kształt panujących w nim stosunków społeczno-gospodarczo-politycznych. W katalogu praw i wolności o charakterze politycznym, prawa wyborcze są więc tymi, które w najpełniejszy sposób prowadzą do realizacji konstytucyjnej zasady zwierzchnictwa narodu¹⁴¹. Konkretyzuje się ona w szczególności poprzez udział w referendum i w drodze obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej.

Osoby fizyczne połączone z państwem więzami obywatelstwa, w myśl Konstytucji, mają prawo do: udziału w referendum, wybierania Prezydenta RP, posłów, senatorów oraz przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego¹⁴². Jak wspomniano wcześniej, po przystąpieniu do UE, Polacy wybierają również posłów do Parlamentu Europejskiego. Zarówno w tej elekcji, jak i w wyborach do jednostek szczebla gminnego uprawnienia do głosowania przysługują także zamieszkującym RP cudzoziemcom-obywatelom Wspólnoty.¹⁴³

Polskie regulacje dotyczące procedur wyborczych zawarto w Kodeksie wyborczym z 2011 r.¹⁴⁴ oraz w Konstytucji z 1997 r.¹⁴⁵. W myśl tych zapisów, czynne prawo wyborcze w wyborach do Sejmu, Senatu, PE, organów samorządu terytorialnego oraz w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej posiada obywatel polski, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat. W wyborach do samorządu gminy prawo to przysługuje osobie, która oprócz osiągnięcia wyżej wymienionego wieku, na stałe zamieszkuje obszar danej gminy. Radnych powiatu i sejmiku wojewódzkiego może wybierać obywatel pełnoletni i na stałe zamieszkujący obszar tych jednostek terytorialnych. Do wyboru wójta (burmistrza, prezydenta miasta) uprawniony jest

¹³⁹ Okręgi wyborcze to jednostki terytorialne, w których wyborcy dokonują elekcji posłów lub senatorów. Źródło: M. Kowalska, *Parlament*, [w:] B. Dziemidok-Olszewska, M. Kowalska, K. Leszczyńska, M. Michalczyk-Wliziło, *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej w Konstytucji 1997 roku*, Lublin 2018, s. 78.

¹⁴⁰ D. Nohlen, *Prawo wyborcze...*, op. cit., s. 38.

¹⁴¹ M. Chmaj, red., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 166.

¹⁴² *Konstytucja RP*, art. 62, p. 1.

¹⁴³ Tamże, art. 3a.

¹⁴⁴ *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy*, Dz.U. 2011 nr 21 poz.112, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20110210112>. [20.01.2022]

¹⁴⁵ *Konstytucja RP*, art.: 96-101 i 127-129.

obywatel posiadający prawo wybierania do rady danej gminy. W żadnych z tych wyborów nie może uczestniczyć osoba ubezwłasnowolniona prawomocnym orzeczeniem sądu lub pozbawiona praw publicznych¹⁴⁶ i wyborczych prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu w przypadku popełnienia deliktu konstytucyjnego¹⁴⁷.

Bierne prawo wyborcze przysługuje obywatelom posiadającym prawo czynne, jeżeli najpóźniej w dniu wyborów osiągnęli wymagany wiek. W przypadku Sejmu i Senatu to odpowiednio 21 i 30 lat¹⁴⁸. Na urząd Prezydenta RP może kandydować obywatel polski korzystający z pełni praw wyborczych do izby niższej, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 35 lat. Natomiast kandydat do PE musi posiadać prawo udziału w tych wyborach i najpóźniej w dniu głosowania kończyć 21 lat. Wymagany jest ponadto co najmniej 5-letni okres stałego zamieszkiwania terytorium Polski lub innego państwa członkowskiego UE. O wybór do władz samorządu terytorialnego może ubiegać się osoba mająca prawo wybierania do tych organów¹⁴⁹. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami, na urząd wójta, burmistrza lub prezydenta miasta kandyduje obywatel, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 25 lat. Nie obowiązuje tu jednak wymóg stałego zamieszkania pretendenta jednostki samorządu terytorialnego¹⁵⁰.

Cenzus wieku jest kategorią od dawna obowiązującą i zmienianą na przestrzeni lat. Pierwszy akt wyborczy wydany w Polsce wraz z odzyskaniem niepodległości po I wojnie światowej - „Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego z 1918 roku” - przyznawał czynne prawo wyborcze osobom, które do dnia ogłoszenia wyborów ukończyły 21 lat. Ta sama granica obowiązywała dla prawa wybieralności. Uchwalona 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵¹ pozostawiała wiek ten jako moment, od którego nabywa się czynne prawo wyborcze do Sejmu, bierne prawo

¹⁴⁶ Pozbawienie praw publicznych to rodzaj środka karnego, który w określonych warunkach sąd orzeka obok kary zasadniczej pozbawienia wolności. Ubezwłasnowolnienie jest działaniem sądu w przedmiocie pozbawienia danej osoby zdolności do czynności prawnych z powodu zaburzeń psychicznych lub niedorozwoju umysłowego. Stosuje się także pozbawienie praw wyborczych (przy pozostawieniu innych praw publicznych) prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu, jako karę wymierzoną osobom zajmującym wysokie stanowiska państwowe w ramach odpowiedzialności konstytucyjnej. Źródło: J. Kuciński, *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013, s. 90.

¹⁴⁷ *Prawo konstytucyjne Teksty Ustaw Becka*, Warszawa 2019, ss. 87-88.

¹⁴⁸ M. Kowalska, *Parlament*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., s. 74. Wiesław Skrzydło nie dostrzega logicznych przesłanek różnicowania granicy wieku posłów i senatorów, zwłaszcza że zakres kompetencji Sejmu i jego rola ustrojowa są wyższe niż Senatu. Można przypuszczać, że twórcy Konstytucji ulegli tradycji, gdyż podobne rozróżnienie występowało np. w II RP. Źródło: M. Chmaj i in. *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 126.

¹⁴⁹ *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., ss. 87-88.

¹⁵⁰ Państwowa Komisja Wyborcza, *Wójt, burmistrz, prezydent: kto może kandydować?* <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/informacje/wojt-burmistrz-prezydent-kto-moze-kandydowac>. [10.02.2022]

¹⁵¹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r.*, Dz.U. z 1921 r. nr 44, poz. 267. Źródło: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-16777245>. [11.02.2022]

przyznając osobom kończącym 25 lat. W elekcji do Senatu wymagano ukończenia lat 30 w przypadku czynnego prawa wyborczego, biernego zaś - 40. Ustawa konstytucyjna z 1935 r.¹⁵² czynne prawo wyborcze przyznawała obywatelom polskim, którzy przed dniem zarządzenia wyborów osiągnęli wiek 24 lat. Prawo wybieralności mieli obywatele po ukończeniu 30 r. ż. i mogli korzystać z czynnego prawa wyborczego¹⁵³. Natomiast zasady wybierania do izby wyższej parlamentu uregulowano w uchwalonej również w 1935 r. „Ordynacji wyborczej do Senatu”. Zachowano tu cenzusy wieku wymagane przez Konstytucję marcową¹⁵⁴.

Po II wojnie światowej przywrócono wymóg ukończenia 21 lat w prawie wyborczym czynnym, w biernym zaś - 25. Ustawa zasadnicza z 22 lipca 1952 r. wprowadziła w wyborach do Sejmu cenzus 18 i 21 lat odpowiednio dla czynnego i biernego prawa wyborczego¹⁵⁵. W 1989 r. reaktywowano izbę wyższą parlamentu. Uchwalona wówczas ustawa wyborcza¹⁵⁶ do niej przyznawała czynne prawo wyborcze osobom, które ukończyły 18 lat, zaś bierne kończącym 30 lat¹⁵⁷. Obecnie obowiązująca Konstytucja reguluje kwestie czynnego prawa wyborczego w rozdziale II w części „Prawa i wolności polityczne”. Warunki posiadania biernego prawa wyborczego zostały natomiast zawarte w rozdziałach poświęconych poszczególnym organom państwowym pochodzącym z wyborów bezpośrednich¹⁵⁸.

Wybory są jednym z najważniejszych momentów w dziejach demokratycznego państwa prawnego. Obowiązek ich przeprowadzania wiąże się ze szczególnym charakterem parlamentu jako instytucji przedstawicielskiej, której skład podlega okresowej weryfikacji dokonywanej przez naród¹⁵⁹. Zarówno głosowanie, jak i kandydowanie na urzędy państwowe powinny być w ustroju demokratycznym dostępne uprawnionym obywatelom niezależnie od płci¹⁶⁰. Zważywszy, że w XXI w. nadal istnieją reżimy, w których władza nie jest wyłaniana wolą głosujących, warto docenić przywilej

¹⁵² Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227. Źródło: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19350300227>. [11.02.2022]

¹⁵³ M. Chmaj, red., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 169.

¹⁵⁴ Tamże oraz Ustawa z dnia 8 lipca 1935 r. – Ordynacja wyborcza do Senatu, Dz.U. 1935 nr 47 poz. 320, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19350470320>. [20.02.2022]

¹⁵⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. nr 33 poz. 232, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.zsp/WDU19520330232/O/D19520232.pdf>. [20.02.2022]

¹⁵⁶ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 103, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890190103>. [21.02.2022]

¹⁵⁷ M. Chmaj, red., *Wolności i prawa...*, op. cit., s. 170.

¹⁵⁸ Tamże, s. 171.

¹⁵⁹ H. Zięba-Załucka, red., *Organy państwowe w ustroju konstytucyjnym RP*, Rzeszów 2016, ss. 51-52.

¹⁶⁰ M. Bankowicz, *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Kraków 2006, s. 42.

posiadania obu rodzajów prawa wyborczego. Akt nadania ich wszystkim pełnoletnim kobietom i mężczyznom trzeba uznać za zwycięstwo demokracji. Należy poczytywać go także za dowód przeobrażenia stosunków społecznych i zajścia głębokiej zmiany w poglądach na stanowisko i zadania państwa. Podnoszone początkowo obawy, że pierwiastek kobiecy w życiu politycznym może je zakłócić czy obniżyć poziom obrad parlamentu, nie znalazły potwierdzenia¹⁶¹ w praktyce. Przyznanie kobietom praw wyborczych (w większości państw tylko prawa czynnego) po I wojnie światowej¹⁶² uczyniło je niemal pełnoprawnymi obywatelkami¹⁶³.

Polki otrzymały oba warianty tych praw na mocy Dekretu o Ordynacji Wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z dnia 6 grudnia 1918 r. Ów przełomowy w historii państwa dokument stanowi ponadczasową wartość z punktu widzenia przedmiotu i zakresu jego regulacji. Nadanie na mocy tego aktu pełni praw wyborczych wszystkim obywatelom kończącym 21 r. ż., miało fundamentalne znaczenie¹⁶⁴ dla ówczesnego i przyszłych pokoleń kobiet. W odrodzonej Rzeczypospolitej kwestię równouprawnienia płci podniesiono do rangi prawnoustrojowej. Żaden z głównych nurtów politycznych i organów kolegialnych tworzonych w latach 1918 i 1919 nie oponował przeciw zniesieniu dyskryminacji Polek w tej przestrzeni. Elektorat kobiecy był bowiem pożądanym dla ugrupowań politycznych w związku z mniejszą reprezentacją mężczyzn spowodowaną ich wywózkami do pracy w Niemczech. Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego zakazywała ponadto głosowania wojskowym w służbie czynnej. Stąd wyborczynie stały się istotnym elementem partyjnej walki o wpływy¹⁶⁵.

Udzielenie Polkom prawa do głosowania i kandydowania w wyborach zyskało szeroką akceptację społeczną wynikającą z docenienia ich zasług na polu konspiracji

¹⁶¹ Z. Daszyńska-Golińska, *Socjalizm...*, op. cit., s. 140.

¹⁶² Przed I wojną światową jedynie 4 państwa na świecie przyznały kobietom prawa wyborcze: Nowa Zelandia (1893), Australia (1902), Finlandia (1905), Dania (1908). Źródło: K. Leszczyńska-Wichmanowska, *Międzynarodowy Dzień Kobiet – relikwiarz socjalizmu czy symbol walki o równouprawnienie płci?*, [w:] „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 1(32), ss. 13-14.

¹⁶³ Wcześniej praw wyborczych dla kobiet domagały się sufrażystki i członkinie różnego rodzaju ruchów kobiecych. Te ostatnie korzystały z teoretycznej podbudowy mężczyzn - wielkich myślicieli i zwolenników przyznania praw obywatelskich bez względu na płeć, jak Jean Antoine Nicolas Caritat markiz de Condorcet czy John Stuart Mill. Drugi z nich przewodniczył „Stowarzyszeniu na rzecz Praw Wyborczych Kobiet” i, jako pierwszy parlamentarzysta w historii brytyjskiej Izby Gmin, przygotował projekt ustawy przyznającej kobietom takie prawa. Źródło: A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 14.

¹⁶⁴ *Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego ogłoszony w Dzienniku Praw Państwa Polskiego nr 18 poz.46 z 6 grudnia 1918 r.*, ss.383-384.

¹⁶⁵ M. Łysko, *Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” t. XIV z. 1/2015, ss. 383-384.

politycznej w czasie zaborów¹⁶⁶. Poparcie dla tej idei było też rezultatem uznania kobiecego wkładu w walkę o niepodległość podczas I wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu¹⁶⁷. Trudne do zrealizowania okazało się natomiast uchylenie jednym dokumentem wszystkich ograniczeń praw kobiet obowiązujących dotąd w przepisach zaborców. Niemniej jednak przy tworzeniu aktów normatywnych od podstaw zasada ta stała się obowiązującą wytyczną funkcjonowania organów władzy ustawodawczej¹⁶⁸.

Nadając prawa polityczne kobietom, Polska znalazła się w kręgu pionierów równości płci w tej kategorii. Wyprzedziła takie ugruntowane demokracje jak Francja czy Wielka Brytania¹⁶⁹. Była szóstym na świecie i piątym w Europie państwem, w którym kobiety zostały wybrane do parlamentu¹⁷⁰. Po przeciwnej stronie usytuowała się Szwajcaria, nazywana często perłą demokracji. Pozostała ona na dekady swoistym ewenementem na mapie starego kontynentu. Na poziomie federalnym kobiety otrzymały tam uprawnienia do uczestniczenia w wyborach dopiero w 1971 r.¹⁷¹.

Procesy demokratyzacji życia politycznego i globalizacji oraz powstanie trybunałów prawa międzynarodowego włączyły całe społeczeństwa w akt wyborczy niemal na poziomie ogólnoświatowym¹⁷². Dziś formalnie z czynnego i biernego prawa wyborczego na równi mogą korzystać przedstawiciele obu płci. W ten sposób kobiety i mężczyźni zyskali możliwość jednakowego wpływu na podejmowane w państwach decyzje, pod warunkiem jednak zapewnienia zrównoważonej ich reprezentacji w gremiach sprawujących władzę¹⁷³.

¹⁶⁶ Krystyna Leszczyńska-Wichmanowska twierdzi zaś, że w obliczu nieuregulowanych jeszcze granic państwa polskiego po I wojnie światowej, kobiety podwajały elektorat, zatem ich głosy stały się niezwykle cenne. Źródło: K. Leszczyńska-Wichmanowska, *Międzynarodowy dzień...*, op. cit., s. 15.

¹⁶⁷ Przykładem może być udział Ochotniczej Legii Kobiet w obronie Lwowa. Źródło: A. Nowak, M. Wójcik, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2000, ss. 53-56.

¹⁶⁸ M. Łysko, *Udział kobiet...*, op. cit., s. 382.

¹⁶⁹ *Dekret o ordynacji...*, <https://isap.sejm.gov.pl...>, op. cit. [22.02.2022] Państwa uznawane za prekursorów ustroju demokratycznego w Europie uregulowały tę kwestię nieco później, np. Wielka Brytania włączyła kobiety w proces wyborczy w 1928 r. Źródło: M. Łysko, *Udział kobiet...*, <https://repozytorium.uwb...>, op. cit. [09.09.2022]

¹⁷⁰ M. Rachwał, *Women's participation in the process of selecting the political elite in Poland on the example of the parliamentary elections 2005-2015*, [w:] M. Musiał-Karg, E. Lesiewicz, red., *Women's role and their participation in the public life of the Visegrad Countries*, Poznań 2016, s. 81.

¹⁷¹ M. Musiał-Karg, *Demokracja bezpośrednia a wprowadzenie praw wyborczych dla kobiet - przykład Szwajcarii*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 4/2012, ss. 113 i 116.

¹⁷² Ch. Ockrent, *Czarna księga kobiet*, Warszawa 2007, s. 495.

¹⁷³ M. Fuszara, *Kobiety i mężczyźni a lokalne wzory kultury politycznej*, [w:] J. Kurczewski, red., *Lokalne wzory kultury politycznej*, Warszawa 2007, s. 99.

1.2. Zasada równości kobiet i mężczyzn

Zagadnienie determinacji życia człowieka przez płeć było obecne w myśli społeczno-filozoficznej każdej epoki. Debaty toczone na ten temat miały związek m.in. z umiejscowieniem kobiet i mężczyzn w przestrzeni publicznej i prywatnej¹⁷⁴. Z takich podziałów wynikały niejednakowe obowiązki, prawa czy przywileje przydzielane danym grupom. Rozbieżności utrzymywały się przez stulecia, mimo pojawiających się opinii o równości wszystkich ludzi, niezależnie od płci. W sensie formalnym równość jest warunkiem podstawowym: kobiety i mężczyźni powinni być równi wobec prawa. Choć powyższe stanowisko ma długą tradycję, jeszcze w latach 60. XX w. istniały różnice w uregulowaniach dotyczących obu płci w odniesieniu do kwestii siły roboczej, dochodów i prawa rodzinnego¹⁷⁵. Po ujednoczeniu przepisów, do rozwiązania pozostała kwestia egzekwowania egalitarnej praktyki w rozmaitych dziedzinach rzeczywistości społecznej

W powszechnym rozumieniu pojmuje się równość jako podobieństwo dwóch lub więcej obiektów ze względu na pewną cechę¹⁷⁶. Według „Nowego słownika języka polskiego” równość to jednakowość pod względem wielkości, ilości, jakości; jednakowe położenie społeczne jednostek; równość wobec prawa¹⁷⁷. W „Encyklopedii politycznej” określono równością niwelację różnic politycznych, prawnych i majątkowych¹⁷⁸. Z punktu widzenia filozofii pojęcie to oznacza identyczność w określonym aspekcie, np. szans, dochodów czy wobec prawa¹⁷⁹. *Cambridge Dictionary* definiuje ów termin jako prawo różnych grup ludzi do posiadania podobnej pozycji społecznej i takiego samego traktowania¹⁸⁰.

Równość można postrzegać jako połączenie aspektów i zasad - od równości formalnej (aspekt prawny), przez proporcjonalną (aspekt dystrybucyjny) po moralną (aspekt godności i szacunku)¹⁸¹. Zasada równości formalnej odnosi się do statusu

¹⁷⁴ M. Smolin, *Zasada równości płci. Studium komparatystyczne standardów Rady Europy i Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 25.

¹⁷⁵ J. Bussemaker, *Equality, Autonomy and Feminist Politics*, [w:] E. Meehan, S. Sevenhuijsen, *Equality, Politics and Gender*, London-Newbury Park-New Delhi 1991, s. 53.

¹⁷⁶ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 44.

¹⁷⁷ Nowy słownik języka polskiego, *równość*, Warszawa 2002, s. 879.

¹⁷⁸ J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, *Encyklopedia polityczna*, t. 1, *równość*, Radom 2007, s. 366.

¹⁷⁹ K. Leszczyńska, *Wolności prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., s. 41.

¹⁸⁰ Cambridge Dictionary, *równość*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/equality>. [25.01.2022]

¹⁸¹ A. Kalisz, *Gender issue in John Rawls's concept of equality*, [w:] B. Wojciechowski, T. Bekrycht, K. M. Cern, red., *The principle of equality as a fundamental norm in law and political philosophy*, Łódź 2017, s. 81.

jednostek w kontekście ich praw - oznacza równość wszystkich wobec prawa¹⁸². Zakłada traktowanie w jednakowy sposób podmiotów tej samej istotnej kategorii. Koncepcja ta nawiązuje do definicji równości, której sformułowanie przypisuje się Arystotelesowi (384-322 p.n.e.). Według filozofa, rzeczy podobne winny być traktowane podobnie, zaś niepodobne - proporcjonalnie do ich zróżnicowania¹⁸³. Równość proporcjonalna zakłada jednakowe dystrybuowanie wartości (np. uprawnień i wolności obywatelskich lub możliwości uczestnictwa politycznego)¹⁸⁴. W aspekcie moralnym podstawą równości ludzi jest godność¹⁸⁵.

Koncepcja równości wywodzi się z czasów starożytnych. Ówczesni Grecy wyróżniali kilka jej rodzajów, m. in. równość: mocy politycznej, wobec prawa, prawa głosu, w prawach obywatelskich. Równość obywateli dotyczyła stanowienia prawa, podległości wobec niego oraz dostępu do piastowania urzędów¹⁸⁶. W *polis* o równym statusie ludzi decydował fakt uczestnictwa w dziedzinie publicznej. W antycznej Grecji przywilej ten obejmował wyłącznie osoby dysponujące odpowiednią ilością czasu na taką działalność. Jak już wcześniej wspomniano, mężczyźni mogli udzielać się w tej przestrzeni dzięki pracującym na ich rzecz kobietom, niewolnikom, dzieciom, robotnikom, metojkom (cudzoziemcom) i nie-Grekom¹⁸⁷.

Ówczesna grecka myśl polityczna ukształtowała fundamenty ustanowionej na wieki nierówności w postaci podległej pozycji kobiet. Zgodnie z porządkiem patriarchalnym, przeciwstawiano ją dominującemu statusowi mężczyzn. Źródłem takiego stanu należy szukać już w myślach Platona. Filozof podkreślał bowiem, iż „daleko zostaje jedna płeć za drugą”. Aprobował jednak dostęp kobiet do zajęć uważanych wtedy za typowo męskie. Akces ten służyć miał pełnemu wykorzystaniu potencjału każdej jednostki dla dobra państwa. Arystoteles z kolei uznawał płeć za cechę uzasadniającą odmienną rangę. Przeciwstawiał wrodzone atrybuty kobiece - bojaźń, zazdrość, skłonność do rozpacz - męskim - odwadze, sile, szczerości¹⁸⁸.

¹⁸² A. Heywood, *Klucz...*, op. cit., s. 135.

¹⁸³ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 44. Patrz też: S. Konstańczak, *Równość jako kategoria filozoficzna*, <https://ssf.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssf03/konstanczak1.pdf>. [22.02.2022]

¹⁸⁴ T. Żuradzki, *Równość: przegląd problemu*, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5544/rownosc1.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. [22.02.2022]

¹⁸⁵ J. Mariański, *Godność ludzka jako wartość i sposoby jej uzasadniania w opinii młodzieży*, „Studia z Historii Filozofii” 3(7)2016, ss. 200-201.

¹⁸⁶ K. Leszczyńska, *Wolności...*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., ss. 39-40.

¹⁸⁷ S. Nadgrodkiewicz, *Seyla Benhabib - feminizm i polityka*, Wrocław 2010, s. 88.

¹⁸⁸ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., ss. 26-27.

Zmianę w postrzeganiu pozycji społecznej kobiet i mężczyzn zapoczątkowało wczesne chrześcijaństwo. Koncepcja człowieka stworzonego na podobieństwo Boga stanowiła istotną przesłankę w kierunku uznania równości za wartość należną wszystkim ludziom¹⁸⁹. Jednak kluczowi przedstawiciele epoki, św. Augustyn i św. Tomasz, głosili odmienność natury kobiecej i męskiej¹⁹⁰. Tego rodzaju poglądy legły u podstaw reguły powierzania mężczyznom zadań o charakterze politycznym, kobietom zaś spraw domowych¹⁹¹.

Propagowane w epoce Oświecenia idee powszechnej równości znalazły odzwierciedlenie w Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Zainspirowana jej hasłami Olimpia de Gouges (1748-1793) domagała się równouprawnienia płci w proklamowanej w 1791 r. Deklaracji Praw Kobiety i Obywatelki (*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*)¹⁹². W odpowiedzi na próby kobiecej emancypacji republikańscy rewolucjoniści we Francji i w Stanach Zjednoczonych przyjęli koncepcję o wpływie płci na status polityczny i zachowanie. Pragnąc podtrzymać lansowaną przez siebie wizję biologicznej niezdolności kobiet do prowadzenia działalności publicznej, prawnie zakazali im członkostwa w politycznych klubach, organizacjach i partiach oraz sprawowania urzędów publicznych¹⁹³.

W XIX stuleciu brytyjski filozof John Stuart Mill propagował równość w małżeństwie, a w konsekwencji dostęp kobiet do urzędów i zatrudnienia¹⁹⁴. Autor „Poddaństwa kobiet” dowodził w nim, że uwolnienie od limitujących ograniczeń pozwoli poznać kobiecej potencjał i możliwości¹⁹⁵. Fryderyk Engels (1820-1895) upatrywał odzyskania podmiotowości kobiet poprzez ich aktywność zawodową¹⁹⁶. Zygmunutowi Freudowi (1856-1939) przypisuje się twierdzenie, że „anatomia jest przeznaczeniem”, lecz pogląd ten był echem idei większości kanonicznych myślicieli tradycji zachodniej.

¹⁸⁹ K. Leszczyńska, *Wolności...*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., s. 40.

¹⁹⁰ Św. Augustyn głosił cielesne podporządkowanie kobiety mężczyźnie, za równych uznając oboje pod względem umysłu i racjonalnej inteligencji. Św. Tomasz w niedoskonałości cielesnej kobiety widział przyczynę jej mniejszych zdolności rozumowych. Nierówność duszy męskiej i kobiecej determinuje zatem inne role społeczne i zadania. Źródło: M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., ss. 27-28.

¹⁹¹ Tamże, s. 28.

¹⁹² K. Leszczyńska, *Wolności...*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., s. 40. O. de Gouges swymi wystąpieniami na temat praw kobiet udowodniła, że jest aktywną obywatelką wbrew głoszonym wówczas hasłom o pasywności kobiet. Źródło: M. Prandini Assis, *Women's human rights and the feminist practice of critical self-assessment*, [w:] D. Gozdecka, A. Macduff, red., *Feminism, Postfeminism, and Legal Theory Beyond the Gendered Subject*, London-New York 2019, s. 82.

¹⁹³ M. Hawkesworth, *Gender and Political Theory*, Cambridge 2019, ss. 34-35.

¹⁹⁴ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit. ss. 30-31.

¹⁹⁵ M. Hawkesworth, *Gender...*, op. cit., ss. 25-26.

¹⁹⁶ J. J. Lewis, *Podstawowe idee i przekonania feminizmu*, <https://www.thoughtco.com/what-is-feminism-3528958>. [06.03.2022]

Simone de Beauvoir (1908-1986) obaliła tę tezę w dziele „Druga płeć”. Autorka ukazała procesy dzielące ludzkość na dwie klasy różnych jednostek, wywodząc owe odmienności ze stosunków władzy¹⁹⁷. Mężczyźni nie opisywali w książkach ich sytuacji, uznawanej za uniwersalną normę. Kobiety robiły to z powodu asymetrycznej relacji między płciami¹⁹⁸. Zachód bezkrytycznie przyjął za pewnik i utrwalił na wieki przewagę mężczyzn oraz naturalny podział ról społecznych determinowany płcią. Dopiero wiek XX wygenerował warunki sprzyjające faktycznej żeńskiej emancypacji, pozostawiając jednak obszary decyzyjne męskiej połowie populacji. Od lat 50. ubiegłego stulecia dokonały się w tym zakresie ogromne przeobrażenia. Przekonanie, że nierówna pozycja przedstawicieli obu płci jest efektem działania czynników społecznych, a nie biologicznych, charakteryzowało feminizm, szczególnie drugiej fali¹⁹⁹. Obecnie za równość płci uznaje się stan, w którym kobietom i mężczyznom przypisano jednakową wartość społeczną, równe prawa, obowiązki i taki sam dostęp do zasobów, z których mogą korzystać²⁰⁰.

W teorii prawa podkreśla się, że w walce o równość płci można wyróżnić trzy etapy ewolucji uregulowań prawnych tworzących logiczny postęp od nierówności do egalitarnego ideału. W pierwszym różnica między płciami stanowi uzasadnienie do traktowania kobiet jako istot niższego rzędu i wyłączenia ich z życia publicznego. W drugim - dążenie do egalitaryzmu następowało przez podkreślanie podobieństw obu płci i bagatelizowanie odmienności. Punktem odniesienia w tym procesie zawsze był mężczyzna, który też określał kryteria równości. Na trzecim etapie cel jest realizowany przy uwzględnieniu różnic, lecz bez stawiania kobiet w mniej korzystnej sytuacji. To stadium, oparte na różnorodności, można uznać za stan idealny. Rzeczywistość taką charakteryzuje stałe zmierzanie ku równości płci²⁰¹.

¹⁹⁷ M. Hawkesworth, *Gender...*, op. cit., s. 22.

¹⁹⁸ T. Chanter, *Gender Key Concepts in Philosophy*, London 2006, s. 9.

¹⁹⁹ Termin „feminizm” (łac. *femina* - kobieta) pojawił się po raz pierwszy w 1870 r. we Francji. Źródło: J. J. Lewis, *Podstawowe idee...*, <https://www.thoughtco.com...>, op. cit. [06.03.2022] Historycznie ruch ten walczył o włączenie kobiet w przestrzenie i ramy praw, wiedzy itp. Źródło: M. Prandini Assis, *Women's human...*, [w:] *Feminism...*, op. cit., s. 83. Patrz też: A. Niewęgłowska, „*Wieczyście małoletnie*” - czyli kilka słów o pozycji społeczno-prawnej kobiet w XIX stuleciu, [w:] M. Jeziński, M. Nowak-Paralusz, red., *Problematyka kobieca - konteksty*, Toruń 2013 oraz B. Manov, *Christian Orthodoxy and Political Equality for Women*, [w:] *Feminizm*, Lublin 2015. Feminizm drugiej fali nawiązywał do idei ruchów na rzecz praw obywatelskich, antywojennych i teorii libertariańskiej. Występował przeciwko ówczesnemu systemowi społecznemu i politycznemu, krytykował sztywny podział ról społecznych. Źródło: M. Marczevska-Rytko, *Idea feminizmu*, [w:] *Feminizm*, op. cit., ss. 20-22.

²⁰⁰ Ogólnopolska konferencja naukowa online pt. *Kobiety w polityce – polityka kobiet*, <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia/5795-ogolnopolska-konferencja-naukowa-online-pt-kobiety-w-polityce-polityka-kobiet.html>. [02.03.2022]

²⁰¹ E. Zielińska, *Sytuacja kobiet w Polsce w świetle zmian legislacyjnych okresu transformacji*, [w:] M. Fuszara, red., *Kobiety w Polsce na przełomie wieków Nowy kontrakt płci?*, Warszawa 2002, ss. 84-86.

Międzynarodowa regulacja zasady równości kobiet i mężczyzn przeszła długą ewolucję spowodowaną zmianą wizji kobiet w społeczeństwach. Pierwotnie, uznając ich nadrzędną rolę jako żon i matek, ustanowiono ochronę właśnie w tym zakresie. Wprowadzono jednocześnie szereg rozwiązań w celu poprawy sytuacji kobiet w tych sferach życia społecznego, w których były one traktowane inaczej niż mężczyźni. Kształtowano postawy wymagające od obojga rodziców odpowiedzialności za dzieci. Podjęto starania o wyeliminowanie bariery w postaci funkcji macierzyńskiej w osiąganiu przez kobiety innych życiowych celów. Wypracowano uniwersalny standard międzynarodowy w zakresie rozwiązań dotyczących równości płci. Obejmował on następujące elementy:

- równe prawa polityczne, wyborcze (czynne i bierne) oraz jednakowy dostęp do stanowisk i godności publicznych;
- takie same prawa do oświaty wszystkich szczebli;
- równe prawa w dziedzinie życia ekonomicznego i społecznego, tj. prawa do: pracy, wolnego wyboru zawodu i pracy, awansów, jednakowej płacy za tę samą pracę, urlopów, emerytur i innych płatnych świadczeń;
- jednakowe prawa cywilne, rodzinne i opiekuńcze, a więc prawa osobiste, majątkowe, małżonków, rodziców względem dzieci, równe dla męża i żony przesłanki do uzyskania rozwodu, takie same prawa przy podziale majątku i spadkowe;
- ujednoczone prawa dotyczące obywatelstwa (małżeństwo z obcokrajowcem nie powinno automatycznie regulować obywatelstwa żony)²⁰².

Współczesne regulacje prawne zniósł zatem formalnie ślady patriarchy, dając kobietom równość w wielu sferach. Obecnie kwestia równości kobiet i mężczyzn uznawana jest w skali globalnej za integralny element rozwoju²⁰³. Zasada równości i niedyskryminacji ze względu na płeć stanowi fundament każdego demokratycznego społeczeństwa, które przestrzega sprawiedliwości społecznej²⁰⁴. Oba warianty, zakaz dyskryminacji i nakaz równego traktowania, są częścią tej samej idei, negatywnym i

²⁰² R. Wieruszewski, *Zasada równouprawnienia kobiet i mężczyzn*, [w:] R. Wieruszewski, red., *Prawa człowieka Model prawny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, ss. 102-103.

²⁰³ J. G. Otto, *Kobiety w polityce...*, op. cit., s. 7.

²⁰⁴ N. Faraj, A. A. Al-Hadad, *Working...*, op. cit., s. 21.

pozytywnym wyrażeniem jednej koncepcji²⁰⁵. Regulujące te kwestie zapisy zawarto w aktach prawa międzynarodowego jako część norm z zakresu praw człowieka²⁰⁶.

Do zasady równości kobiet i mężczyzn w różnych sferach życia nawiązują dokumenty:

- w skali ONZ - Karta NZ²⁰⁷, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka; Konwencje: w sprawie równego wynagrodzenia za równowartościową pracę; o prawach politycznych kobiet; o obywatelstwie kobiet zamężnych; w sprawie dyskryminacji w zatrudnieniu i wykonywaniu zawodu; w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw; w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet; Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych; Deklaracja o zniesieniu dyskryminacji kobiet; Deklaracja o eliminacji przemocy wobec kobiet²⁰⁸; Agenda 2030 na rzecz Zrównoważonego rozwoju²⁰⁹;
- na gruncie europejskim – Dyrektywy PE i Rady: 76/207EWG, 79/7/EWG, 86/613/EWG; 96/97/WE, 97/81/WE, 2000/78/WE, 2002/73WE, 2004/113/WE, 2006/54/WE, 2010/41/UE, 2012/29/UE, 2019/1158(UE); 2021/0050(COD); art. 6, 8 i 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka; art. 5 Protokołu nr 7 EKPC; Preambuła i art. 1 Protokołu nr 12 EKPC; Preambuła Europejskiej Karty Społecznej; art. 11, 14, 16, 20, 27 Zrewidowanej Europejskiej Karty Społecznej; Konwencje nr 100 i 111 Międzynarodowej Organizacji Pracy; art. 119 Traktatu (rzymskiego) Ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą²¹⁰; art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej z Maastricht²¹¹; art. 2 Traktatu z Amsterdamu zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie oraz niektóre powiązane z nimi akty²¹²; art. 137(i) Traktatu z Nicei zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej, Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską i niektóre związane z nimi

²⁰⁵ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 38.

²⁰⁶ Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze uznał dyskryminację ze względu na płeć za poważne naruszenie prawa międzynarodowego w kontekście zapisów zawartych w Karcie NZ. Źródło: R. Wieruszewski, *Zasada równouprawnienia...*, [w:] *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 98.

²⁰⁷ *Karta Narodów Zjednoczonych*, https://unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php. [23.02.2022]

²⁰⁸ J. Kaczmarek, *Respektowanie praw kobiet w XXI wieku - między teorią a praktyką*, [w:] A. Decyk, B. Sitko, R. Stachyra, red., *Wybrane problemy współczesnego świata w ujęciu interdyscyplinarnym*, Łódź 2021, ss. 84-86. Patrz też: R. J. Mejsak, *Europejska idea zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w procesie decyzyjnym*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s.117.

²⁰⁹ ONZ, *Agenda 2030...*, <https://sdgs.un.org/>, op. cit. [24.02.2022]

²¹⁰ *Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=PL>. [24.02.2022]

²¹¹ *Traktat o Unii Europejskiej z Maastricht (wersja skonsolidowana)*, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0009.02/DOC_1&format=PDF. [24.02.2022]

²¹² *Treaty of Amsterdam*, <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>. [24.02.2022]

akty prawne²¹³; art. 1a Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską²¹⁴; art. 21 p. 1 i art. 23 Karty Praw Podstawowych, Mapa drogowa na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006-2010, Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej; Strategie: na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2010-2015, na rzecz równości płci na lata 2016-2019 oraz na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020-2025; unijne plany działania w sprawie równości płci; orzecznictwo Europejskich Trybunałów: Sprawiedliwości oraz Praw Człowieka; akty *soft law*: zalecenia, opinie, rezolucje, deklaracje, komunikaty²¹⁵.

Wobec faktu zrównania praw obu płci w dokumentach organizacji międzynarodowych, istotne było zagwarantowanie kobietom i mężczyznom także jednakowych szans samorealizacji. Ten tzw. pośredni model równości to szeroka zasada, zgodnie z którą szanse i doświadczenia, oferowane jednostkom, nie powinny różnić się ze względu na narzucone danej osobie kryterium bycia mężczyzną raczej niż kobietą²¹⁶. Do tego aspektu nawiązuje Komisja ds. Równości i Praw Człowieka (*Equality and Human Rights Commission*). Uznaje ona, iż równość polega na zapewnieniu każdej osobie jednakowych możliwości maksymalnego wykorzystania swego życia i talentów oraz że nikt nie powinien mieć gorszych szans życiowych ze względu na jakąkolwiek cechę²¹⁷.

O równości szans mówi się, gdy nie występuje dyskryminacja tzn. kiedy wykluczono arbitralne i nieracjonalne zróżnicowanie ze strony władz lub osób prowadzących przedsięwzięcia związane z interesem publicznym²¹⁸. Szersza interpretacja tego pojęcia odnosi się nie tylko do braku dyskryminacji, lecz także jakiegokolwiek straty bądź przeszkody, za którą odpowiedzialny jest rząd lub społeczeństwo²¹⁹. Trzecie rozumienie zasady równości szans zakłada jej istnienie w przypadku wykluczenia dyskryminacji i spowodowanych przez społeczeństwo strat, a dodatkowo nie występują

²¹³ *Treaty of Nice*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-FR/TXT/?from=PL&uri=CELEX%3A12001C%2FTXT>. [24.02.2022]

²¹⁴ *Treaty of Lisbon*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/YXT>. [24.02.2022]

²¹⁵ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., ss. 55-124 oraz PE, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheets/59/equality-between-men-and-women>. [23.02.2022]

²¹⁶ Ch. Tobler, *Indirect Discrimination, A Case Study into the Development of the Legal Concept of Indirect Discrimination under EC Law*, Antwerp-Oksford 2005, s. 30.

²¹⁷ *Komisja do spraw równości i praw człowieka*, <https://www.equalityhumanrights.com/en/secondary-education-resources/usefullinformation/understanding-equality>. [25.02.2022]

²¹⁸ Trudno jednak zdecydować, jakiego rodzaju działania uznać za arbitralne lub nieracjonalne. Źródło: Portal Funduszy Europejskich, *Podręcznik dotyczący zasady równości szans kobiet i mężczyzn w funduszach unijnych na lata 2014-2020*, http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/21342/Podrecznik_rownosc_szans_kobiet_i_mezczyzn_2014_2020.pdf. [25.02.2022]

²¹⁹ V. Van Dyke, *Wprowadzenie do polityki*, Poznań 2000, ss. 136-137.

utrudnienia naturalne i przypadkowe. Regułę tę należy zatem rozumieć jako porządek przypisujący kobietom i mężczyznom taką samą wartość społeczną, równe prawa i obowiązki oraz jednakowy dostęp do zasobów społecznych (np. usług publicznych, rynku pracy). Jest to trwały stan, w którym wszystkim ludziom, niezależnie m.in. od płci, stworzono warunki umożliwiające rozwój w obszarze osobistym i zawodowym. Zapewniono ponadto dokonywanie wyborów życiowych wynikających z własnych potrzeb, aspiracji lub talentów jednostek²²⁰.

Iwetta Andruszkiewicz interpretuje kategorię równości szans jako sytuację, w której wszystkim, bez względu na płeć, przypisano taką samą wartość społeczną, równe prawa i obowiązki. Zagwarantowano ponadto korzystanie z równego dostępu do zasobów w postaci środków finansowych i szans rozwoju²²¹. Koncepcja ta zakłada więc identyczne traktowanie poprzedzone zniesieniem już „na starcie” czynników (nierówności) mogących powodować postrzeganie jednostki poprzez jej status społeczny np. przynależność do grupy kobiet, a nie mężczyzn²²².

W ogólnym rozumieniu pojęcie równości płci wymaga, by wszyscy obywatele korzystali na równi z cenionych społecznie dóbr, szans, zasobów i gratyfikacji. Równość ta nie oznacza, iż kobiety i mężczyźni stają się tacy sami, lecz że ich możliwości i życiowe szanse są równe²²³. Współcześnie reguła ta, w doktrynie i w orzecznictwie, dopuszcza jednak możliwość odmiennego traktowania. Zakłada istnienie sytuacji, w których tylko jednostki równe pod pewnymi względami, wskazanymi przez prawo, winny być traktowane tak samo. Przyjęte regulacje mogą zatem różnicować osoby zgodnie z określonymi indywidualnymi cechami jedynie w uzasadnionych przypadkach²²⁴.

Kategoria równości płci jest przedmiotem nieustannego sporu przedstawicieli prawego i lewego skrzydła sceny politycznej. Kwestia ta zawiera się w aksjologicznym wymiarze politycznej lewicowości. Ta właśnie strona deklaruje poparcie dla jednakowego statusu obu płci. Przypisuje adwersarzom przyzwolenie na dyskryminację kobiet, zacofanie i konserwatyzm obyczajowy. Zarzuty stawiane przez prawicę dotyczą

²²⁰ J. Piotrowska, A. Siekiera, A. Sznajder, *Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014-2020*, Warszawa 2016, s. 15.

²²¹ I. Andruszkiewicz, *Polityka równości Polskie realia*, Poznań 2017, s. 36.

²²² M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 52.

²²³ B. Gąciarz, *Praca kobiet w Polsce: od egalitarnego przymusu ekonomicznego do elitarniej swobody wyboru i powszechnej nierówności statusu*, [w:] K. Slany, J. Struzik, K. Wojnicka, red., *Gender w społeczeństwie polskim*, Kraków 2011, s. 321.

²²⁴ K. Urbaniak, *Electoral Gender Quota System in European Perspective. The Principle of Equality versus Compensatory Measures*, [w:] I. Andruszkiewicz, A. Balczyńska-Kosman, red., *Some Issues on Women in Political, Media and Socio-Economic Space*, Poznań 2012, s. 34.

podważania naturalnego porządku społecznego, w którym role kobiety i mężczyzny są precyzyjnie określone i powszechnie akceptowane²²⁵. Partie prawicowe niechętnie promują równość szans także w polityce, dbają raczej o utrzymanie tradycyjnej relacji władzy między płciami i stereotypowego podziału na męską sferę publiczną i żeńską prywatną²²⁶.

Zasada równości kobiet i mężczyzn jest dziś postrzegana w demokracjach jako fundament sprawnego działania państw i instytucji. Polska, przystępując do międzynarodowych organizacji, została zobowiązana do implementacji do krajowych przepisów bogatej i na bieżąco aktualizowanej równościowej legislacji oraz realizowania przyjętych rozwiązań w praktyce²²⁷. Dokonujące się w latach 90. demokratyczne przemiany społeczne ujawniły nierówność realiów funkcjonowania kobiet i mężczyzn, jak również rozbieżność w szansach dostępu do awansu obu płci. Brak przestrzegania zasady równości zarówno w okresie transformacji ustrojowej, jak i obecnie, przejawia się w niższym udziale kobiet we władzy²²⁸, w ich słabszej pozycji politycznej, zawodowej i rodzinnej.

Na różnice w statusie kobiet i mężczyzn w zależności od rodzaju małżeństwa zwraca uwagę Letitia A. Peplau. Życzliwą dominację męża i wyraźnie wyspecjalizowane role obojga małżonków dostrzega w związkach tradycyjnych. W egalitarnych natomiast autorka podkreśla brak przewagi jednej ze stron i wyspecjalizowania ról²²⁹. W rodzinach zaś, w których oboje małżonkowie pracują zawodowo, Lucia A. Gilbert wyróżnia, w odniesieniu do zajęć domowych, małżeństwa tradycyjne. Tam kobieta, oprócz działalności zawodowej, jest odpowiedzialna za dom i dzieci. Natomiast w związkach o charakterze uczestniczącym zaznacza się pomoc męża w opiece nad potomstwem, jednak

²²⁵ A. Pacześniak, *Kwoty i parytety w Europie – teoria i praktyka*, [w:] *Płeć...*, op. cit., s. 213.

²²⁶ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's political promotion in Poland*, [w:] *The Principle...*, op. cit., s. 202.

²²⁷ Alternatywny raport organizacji pozarządowych w sprawie realizacji założeń Pekinńskiej Platformy Działania w rozdziale 8. *Prawa człowieka kobiet* p. 8.1. odnosi się do Krajowego Planu Działań w obszarze praw kobiet w postaci obowiązku wdrożenia wszystkich międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka w odniesieniu do kobiet w ramach: 1. realizacji zasady równości obu płci w prawie, 2. upowszechniania dokumentów dotyczących kwestii równości i efektów ich realizacji, 3. zagwarantowania równości kobiet i mężczyzn w prawie poprzez przyjęcie ustawy o równym statusie płci i respektowanie jej w praktyce, 4. zwalczania stereotypów odnośnie społecznych ról kobiet i mężczyzn, 5. równego traktowania rodziców w zakresie ich zdolności do sprawowania opieki nad dziećmi, 6. podnoszenia świadomości prawnej w zakresie praw człowieka kobiet i równości płci w postaci działań skierowanych do społeczeństwa, organów władzy i samych kobiet. Źródło: K. Lohmann, A. Solik, *Implementation of the Platform...*, op. cit., s. 20.

²²⁸ S. Bykowska, *Kobiety między sferą publiczną a prywatną. Współczesne dylematy tożsamości*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 30.

²²⁹ L. A. Peplau, *Roles and gender*, [w:] H. H. Kelly, ed., *Close relations*, New York 1983, s. 252.

to żona wypełnia obowiązki domowe. Z kolei w rodzinie dzielącej role oboje partnerzy są aktywnie zaangażowani w wychowanie dzieci i prace w gospodarstwie domowym²³⁰. Zasada równości kobiet i mężczyzn w związku odzwierciedla się w równości partnerów we władzy, we wspólnej odpowiedzialności za ekonomiczne utrzymanie rodziny, opiekę nad potomstwem oraz prace w domu²³¹. Warto zaznaczyć, że w żadnej z wymienionych wyżej klasyfikacji, kobieta nie zajmuje pozycji dominującej, nie jest zwolniona z odpowiedzialności za dom i dzieci. Czynniki utrudniające dochodzenie do równości w rodzinie upatruje się w przekonaniach i normach kulturowych, które z płcią wiążą określone oczekiwania wobec ról, predyspozycji psychicznych, potrzeb, powinności, zachowań. Podział prac określa charakter związku jako patriarchalny lub partnerski. Jak zostanie dowiedzione w dalszej części dysertacji, polskie rodziny charakteryzuje w większości tradycyjne podejście do obowiązków domowych.

Zasada równości płci nie znajduje pełnego zastosowania także w polskiej sferze publicznej. Największe trudności w jej realizacji widoczne są w gospodarce i polityce. Fakt, że wciąż znacznie mniej kobiet zajmuje stanowiska kierownicze, wynika z fundamentalnego braku egalitaryzmu i sprawiedliwości w społeczeństwie i w środowisku pracy. W tych przestrzeniach kobietom często odmawia się szans, jakimi dysponują mężczyźni. Konserwatyzm i uprzedzenia generują nierówności na drodze do awansu w ramach różnych organizacji (partii politycznych, przedsiębiorstw) i utrudniają rozwój kariery zawodowej²³².

Jednym z argumentów podnoszonych w tej kwestii jest mniejsza skłonność Polek do inwestowania w wykształcenie związane z dziedziną zarządzania. Równie ważne okazują się być ich odmienne priorytety i rzadkie stawianie na karierę zawodową w tym segmencie. W sferze zatrudnienia, niezależnie od przyczyn, diagnozowano dysproporcje między wzrostem liczby kobiet na stanowiskach kierowniczych niższych szczebli a niewielkimi zmianami na wyższych poziomach zarządzania. Ograniczone możliwości awansu wiążą się z niższym wynagrodzeniem. Z drugiej strony władza, jako wartość sama w sobie, generuje poczucie wolności, zwiększonej satysfakcji z wykonywanej pracy

²³⁰ L. A. Gilbert, *Men in Dual-Career Families: Current Realities and Future Prospects*, New Jersey-London 1985, s. 9.

²³¹ D. Duch, *O władzy w rodzinie Prace w domu a równość w związku*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 126.

²³² R. Siemieńska, *Polacy i Polki w życiu publicznym*, [w:] R. Siemieńska, red., *Aktorzy życia publicznego Płeć jako czynnik różnicujący*, Warszawa 2003, ss. 226-227.

i możliwości wykazania się zdolnościami. Postrzeganie kobiet jako nieodpowiednich do pełnienia funkcji kierowniczych zakłóca obraz ich prawdziwego potencjału²³³.

Fakt, że w Polsce kobiety zawsze stanowiły mniejszość na szczytach władzy, powodował ich wyraźnie wyróżnianie się w obrębie tej kategorii. Było to powodem traktowania ich jak symboli, a nie jednostek. Sytuacja ta jest konsekwencją odbiegającego od równościowego sposobu funkcjonowania instytucji społecznych, różnicujących ze względu na płeć metody rekrutacji na wysokie stanowiska. Wynika również z kultury obowiązującej w organizacjach. Choć coraz więcej miejsca w debacie publicznej poświęca się kwestiom równości płci, kobiety nadal nie są w praktyce zrównane z mężczyznami. W polskiej przestrzeni politycznej wciąż stanowią mniejszość²³⁴ i trudno wyegzekwować tu stosowanie parytetów²³⁵. W strukturach najważniejszych organów państwowych żeńska reprezentacja znacznie odbiega od proporcji płci w społeczeństwie²³⁶. Zarówno polityka, jak i gospodarka pozostają obszarami zmaskulinizowanymi²³⁷.

Zasada równości kobiet i mężczyzn jest wiodącym wątkiem w procesie monitorowania przestrzegania praw człowieka w skali międzynarodowej. Wiedza w tym segmencie stanowi kapitał wykorzystywany jako narzędzie do walki z dyskryminacją²³⁸. W państwach demokratycznych reguła ta należy do podstawowych prawideł, stanowiących fundament kształtowania społeczeństwa obywatelskiego, tolerancyjnego względem wszelkiej odmienności²³⁹. O jej randze świadczy wspomniane już dążenie do osiągnięcia równości płci i wzmocnienia pozycji kobiet i dziewcząt zapisane jako jeden z celów ONZ-owskiej Rezolucji Agenda Zrównoważonego Rozwoju 2030²⁴⁰.

Osiągnięcie pełnego egalitaryzmu płci w XXI w. napotyka opór uzasadniany nie tylko tradycją, ale także ograniczonym budżetem. Stąd, oprócz stosowania aktywnych instrumentów polityki społecznej, istotne wydaje się zaangażowanie finansowe.

²³³ M. Alvesson, Y. D. Billing, *Kobiety i zarządzanie: cztery perspektywy teoretyczne*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 100.

²³⁴ P. Norris, R. Inglehart, *Wzbierająca fala Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, Warszawa 2008, s. 187.

²³⁵ J. Rosłon-Żmuda, *Kobiety w biznesie*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 175.

²³⁶ M. Musiał-Karg, *Prawa wyborcze oraz reprezentacja kobiet w organach legislatywy i egzekutywy w Szwajcarii*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 48.

²³⁷ J. Rosłon-Żmuda, *Kobiety w biznesie*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 175. Patrz też: R. Siemieńska, *Polacy i Polki w życiu publicznym*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 226.

²³⁸ K. Ornacka, J. Mańka, *Gender mainstreaming w wybranych obszarach dyskryminacji w Polsce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 137.

²³⁹ M. Chmaj, J. Marszałek-Kawa, W. Sokół, *Encyklopedia...*, op. cit., s. 326.

²⁴⁰ Narody Zjednoczone, *Agenda...*; <https://un.org.pl/...>, op. cit. [25.01.2022]

Kluczowe jest budowanie zdolności administracyjnych na poziomie państwa i samorządu²⁴¹. W proces implementowania zasady równości kobiet i mężczyzn do wszystkich dziedzin życia powinno być zaangażowanych wiele podmiotów: instytucje publiczne, przedsiębiorstwa państwowe i prywatne, organizacje pozarządowe oraz media. Równie istotne wydaje się stosowanie skutecznych instrumentów egzekwowania przyjętych rozwiązań.

Teressa Rees, brytyjska socjolog, wyróżniła trzy główne fazy rozwoju europejskiej polityki równościowej od 1957 r.: równego traktowania, działań pozytywnych i mainstreamingu. Pierwszą charakteryzuje rozwój aktów prawnych zapewniających jednakowe standardy traktowania kobiet i mężczyzn. Drugą cechuje przyjęcie działań pozytywnych (tzw. dyskryminacji pozytywnej, dostrzeżono bowiem, że równość *de iure* nie przekłada się na równość *de facto*). Trzecim było przyjęcie metodologii szerokiego stosowania strategii równościowej²⁴².

1.2.1. Idea równości płci w świetle polskich doświadczeń ustrojowych

Od początku istnienia III RP idea równości płci nie była priorytetem dla kolejnych rządów, mimo dysproporcji w pozycjach kobiet i mężczyzn identyfikowanych w różnych sferach życia. Z wielką intensywnością stratyfikacja dotykała świata polityki. W demokratycznej Polsce, począwszy od 1989 r., kwestii kobiecej odmawiano statusu politycznego²⁴³. Tymczasem prawo rodzi roszczenie jednostki pod adresem państwa do podjęcia interwencji²⁴⁴, np. w celu zrównania szans obu płci.

Na przestrzeni lat wątek równości kobiet i mężczyzn w różnych sferach stał się przedmiotem zainteresowania zarówno podmiotów akademickich, jak i publicystycznych czy społecznych. Widoczne było zaangażowanie rozmaitych fundacji i stowarzyszeń w kampanie informacyjne, lecz dochodzenie do egalitaryzmu okazało się być procesem długotrwałym i złożonym, warunkowanym przez wiele czynników. Za niezbędne uznano zatem rozwiązania wprowadzane na poziomie władzy państwowej, sprawowanej przez rząd i parlament. Ten ostatni, jako najwyższy organ ustawodawczy, pozostaje ważną instancją zdolną legalnie zmieniać porządek prawny w szerokim zakresie. Jednak

²⁴¹ B. Gąciarz, *Praca...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 329.

²⁴² M. Rawłuszko, *Feministki we współpracy z państwem*, Warszawa 2020, ss. 45-48.

²⁴³ A. Łukasiewicz, *Problemy równouprawnienia kobiet w Polsce a działalność legislacyjna partii politycznych*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 85-86.

²⁴⁴ K. Leszczyńska, *Wolności...*, [w:] *Ustrój...*, op. cit., s. 50.

uzyskanie poparcia dla równościowych projektów było niezwykle trudne, a polską politykę od początku transformacji ustrojowej można określić jako pełną barier dla jednakowego traktowania przedstawicieli obu płci²⁴⁵. Każda ze stron sceny politycznej oferowała kobietom określone przywileje. Konserwatywna skupiała się na ułatwieniach w pełnieniu tradycyjnych ról społecznych, dążyła do utrwalenia podziału obowiązków wynikających z różnic płci. Progresywna lansowała model ustawowego regulowania szans życiowych wszystkich obywateli, poprzez tworzenie warunków zatrudnienia umożliwiających wyrównany udział obu płci w jak najszerszej przestrzeni publicznej²⁴⁶. Ponad 30 lat demokratycznej RP to czas konfrontacji obu koncepcji. Analiza kształtu parlamentów i stanowionego w tym segmencie prawa pokazuje przewagę społecznego poparcia dla wizji prawicowej. Przyjmując, że reprezentacja polityczna jest odzwierciedleniem preferencji Polaków, uznać należy, iż przez dekady proces zrównywania pozycji kobiet i mężczyzn nie uzyskał ich szerokiej akceptacji.

W polskich realiach stosunek do równości płci determinowały m.in. uwarunkowania historyczne. Anna Titkow zauważa istnienie mechanizmów społeczno-kulturowych, których celem było zagwarantowanie porządku zachowującego służebną rolę kobiet wobec rodziny i ojczyzny. Autorka zalicza do nich „łagodny patriarchalizm” szlacheckiego kodeksu honorowego²⁴⁷ oraz długotrwały brak niezależności materialnej kobiet. Wpływ na utrwalenie nierówności płci wywierał społeczny wymóg poświęcenia się dla rodziny i ojczyzny w czasie zaborów²⁴⁸. Załamanie gospodarki szlachecko-ziemiańsko-rolniczej w drugiej połowie XIX w., a następnie przemiany ekonomiczne z przełomu stuleci zmusiły kobiety do wyjścia ze sfery prywatnej. Brak przygotowania zawodowego, a tym samym gorsza pozycja na rynku pracy (kobiety uznano za mniej wydajną siłę roboczą w przemyśle), generowały płace w wysokości około 50 proc. wynagrodzenia mężczyzn. W kolejnych latach, poza przyznaniem praw wyborczych, nie doszło do radykalnych zmian w statusie kobiet. Podczas II wojny światowej niewiele Polek objęło wyższe stanowiska w strukturach wojskowych lub konspiracyjnych. Te nieliczne zostały później w większości pominięte w przydzielaniu gratyfikacji. Władza pośrednia przyznana kobietom po 1945 r. w postaci „menedżerskiego patriarchatu”, wiązała się z przeciążeniem obowiązkami oraz poczuciem bycia trudnym do zastąpienia

²⁴⁵ Tamże, s. 89.

²⁴⁶ Tamże.

²⁴⁷ A. Titkow, *Kobiety pod presją? Proces kształtowania się tożsamości*, [w:] A. Titkow, H. Domański, red., *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, Warszawa 1995, s. 13.

²⁴⁸ Tamże, ss. 14-15.

zarządcą życia rodzinnego. Niezależność ekonomiczna pracujących Polek przyczyniła się wówczas do zbudowania większej proporcjonalności w stosunkach kobiety-mężczyźni. Nierówność utrzymywała się jednak w zarobkach, w odmiennym przebiegu karier zawodowych i niskim uczestnictwie w życiu publicznym²⁴⁹.

A. Titkow podkreśla również istnienie świadomej zgody kobiet na nierówności. Różnice w samoocenie obu płci charakteryzował przez lata znaczny dystans²⁵⁰. Z drugiej strony brak spójnej wizji roli budowanej od 1989 r. III RP i wyraźnego określenia kształtu relacji między państwem a jednostką, stworzyły warunki do przyjęcia sankcjonującej nierówności płci ideologii Kościoła katolickiego²⁵¹. Do podobnych determinant historycznych kształtujących i utrwalających nierówności odwołuje się Adrianna Chibowska. Zalicza do nich:

- kulturę szlachecką skoncentrowaną wokół naczelnej kwestii wolności ojczyzny;
- utratę państwowości i ukształtowanie wzoru matki-Polki narzucającego walkę o sprawy narodowe poprzez wychowanie;
- ruch emancypacyjny definiowany przez interes narodowy;
- kryzys ekonomiczny oraz początki epoki przemysłowej z przełomu XIX i XX w., negatywnie wpływające na obraz kobiet na rynku pracy;
- pozornie równościową retorykę władz PRL, utrwalającą przypisanie kobiet do sfery prywatnej i przekształcającą wzory ich aktywności;
- redefiniującą wzorce kobiecej inicjatywy transformację ustrojową²⁵².

Zasadę formalnej równości kobiet i mężczyzn wprowadzono do polskiego systemu prawnego w 1918 r., a potwierdzono w Konstytucji marcowej z 1921 r. W dokumencie tym nawiązano do jednolitej pozycji wszystkich obywateli Rzeczypospolitej już w Preambule. Kolejna ustawa zasadnicza z kwietnia 1935 r. nie nawiązywała bezpośrednio do zasady równości wobec prawa. Pewnym jej ekwiwalentem mógłby być przepis mówiący, że wartością „wysiłku i zasług obywatela na rzecz dobra powszechnego mierzone będą jego uprawnienia do wpływania na sprawy publiczne. (...) Ani pochodzenie, ani wyznanie, ani płeć, ani narodowość nie mogą być powodem

²⁴⁹ Tamże, ss. 19-33.

²⁵⁰ W badaniach kobiety wyraźnie niżej niż mężczyźni sytuowały własne miejsce w globalnej hierarchii zawodów, podobnie jak swój wpływ na sprawy realizowane w miejscu pracy. Źródło: A. Titkow, *Kobiety pod...*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., s. 34.

²⁵¹ Tamże, ss. 34-36.

²⁵² A. Chibowska, *Uwarunkowania partycypacji politycznej kobiet w Polsce*, Warszawa 2012, ss. 58-59.

ograniczenia tych uprawnień”²⁵³. Mimo wyraźnych gwarancji równości, Polki w okresie międzywojennym stanowiły ogółem tylko 1,88 proc. posłów i 3,8 proc. senatorów²⁵⁴. Jak już wspomniano, odmiennie niż w polityce, zwiększył się wówczas zakres równości kobiet i mężczyzn w sferze kształcenia i pracy²⁵⁵.

Po II wojnie światowej i zmianie ustroju państwa formalne zrównanie praw wszystkich obywateli zadekretowano w latach 50. System komunistyczny proklamował egalitaryzm jako część zaangażowania rządzącej partii w zaprowadzanie społecznej sprawiedliwości. Prawa kobiet zapisano w Konstytucji z 1952 r.²⁵⁶ w art. 66. Głosił on, że „1. Kobieta w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ma równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego. 2. Gwarancję równouprawnienia kobiety stanowią: 1) równe z mężczyzną prawo do pracy i wynagrodzenia według zasady: «równa płaca za równą pracę», prawo do wypoczynku, do ubezpieczenia społecznego, do nauki, do godności i odznaczeń, do zajmowania stanowisk publicznych”²⁵⁷. Nawiązano tu do zasady niedyskryminacji ze względu na płeć, gwarantując kobietom takie same prawa jakie posiadali mężczyźni. Przepisy te odzwierciedlały zatem interesy męskiej części społeczeństwa. Równość rozumiano więc jako dostosowanie sytuacji kobiet do uregulowań wyznaczonych męskimi kategoriami, bez oparcia o wartości, potrzeby i doświadczenia kobiet²⁵⁸.

W znowelizowanej ustawie zasadniczej z 1976 r. wśród zabronionych kryteriów różnicowania na pierwszym miejscu wymieniono właśnie płeć. W art. 57 ust. 2 znalazł się zapis: „Polska Rzeczpospolita Ludowa umacnia w społeczeństwie pozycję kobiet, zwłaszcza matek i kobiet pracujących zawodowo”²⁵⁹. Wszystkim obywatelom zagwarantowano równe prawa niezależnie od urodzenia, wykształcenia, narodowości, rasy, wyznania i pochodzenia społecznego²⁶⁰. Konstytucja z 1992 r. anulowała większość

²⁵³ N. Sarata, *Zrób to sama, czyli sposób na dyskryminację*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 80 oraz *Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r.*, Dz.U. 1935.30.277, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ustawa-konstytucyjna-16778180>. [30.01.2022]

²⁵⁴ M. Niewiadomska-Cudak, *Kobiety w polskich organach kolejalnych w latach 1919-2011*, Toruń 2013, s. 71.

²⁵⁵ A. Titkow, *Kobiety pod presją?...*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., s. 27.

²⁵⁶ M. Warat, *Gendering citizenship*, [w:] M. Warat, E. Krzaklewska, A. Ratecka, K. Slany red., *Gender Equality and Quality of Life Perspectives from Poland and Norway*, Warszawa 2017, s. 198.

²⁵⁷ *Konstytucja Polskiej...*, [https://isap.sejm.gov.pl/...](https://isap.sejm.gov.pl/), op. cit. [31.03.2022]

²⁵⁸ M. Płatek, *Prawnokarna ochrona praw kobiet*, [w:] *Prawa kobiet we współczesnym...*, op. cit., s. 39.

²⁵⁹ *Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz.U. 1976 nr 5 poz. 29, <https://sip.lex.pl/tepakty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zm-konstytucja-polskiej-rzeczypospolitej-ludowej-16789758>. [30.01.2022]

²⁶⁰ Tamże.

postanowień poprzedniej ustawy zasadniczej, pozostawiając w mocy zapisy gwarantujące równość kobiet i mężczyzn w art.77²⁶¹.

W 1997 r. przyjęto nową Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej. Szerokie rozumienie idei równości jako pewnej koncepcji przywołano już w Preambule dokumentu. Jest tu mowa o zagwarantowaniu praw obywatelskich, poszanowaniu wolności, godności człowieka i sprawiedliwości. Art. 32 w p. 1 wyraża ogólną zasadę równości: „Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”²⁶². Zapis ten można rozumieć szeroko jako przyjęcie równości w sensie ścisłym. Oznacza wówczas prawo do równego traktowania przez władze publiczne na płaszczyźnie stosowania prawa (równość wobec prawa) oraz stanowienia prawa (równość w prawie). Dopuszcza się też interpretację w postaci zakazu dyskryminacji z jakiegokolwiek powodu w sferze politycznej, społecznej i gospodarczej. Takie rozumienie sugeruje przyjęcie trzech zasad: równości wobec prawa, prawa do równego traktowania oraz zakazu dyskryminacji ze względu na płeć²⁶³.

W art. 33 ustawodawca odwołuje się bezpośrednio do równości obu płci. Głosi, że: „1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. 2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń”²⁶⁴. Zawarcie w dokumencie odrębnego przepisu dotyczącego równości kobiet było uzasadnione z perspektywy faktów oraz roli wychowawczej Konstytucji²⁶⁵.

Art. 60 i 70 mówią o jednakowym dostępie wszystkich obywateli do służby publicznej oraz wykształcenia. Zasada formalnej równości wobec prawa bez względu na

²⁶¹ Ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz.U. – rok 1992 nr 84 poz. 426, <https://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.1992.084.0000426,ustawa-konstytucyjna-o-wzajemnych-stosunkach-miedzy-wladza-ustawodawcza-i-wykonawcza-rzeczypospolitej-polskiej-oraz-o-samorzadzcie-terytorialnym.html>. [30.01.2022]

²⁶² Konstytucja RP, art. 32.

²⁶³ J. Zajadło, *The idea of equality in modern legal philosophy*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 37.

²⁶⁴ Konstytucja RP, art. 33.

²⁶⁵ J. Zajadło, *The idea...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 37.

pleć dotyczy także obejmowania stanowisk tzn. pełnienia funkcji i uzyskiwania godności publicznych²⁶⁶.

Nawiązanie do równości kobiet i mężczyzn jest standardem współczesnego konstytucjonalizmu. Znajduje wyraz zarówno w bezpośrednim podkreśleniu równości płci, jak i wykluczeniu jej jako kryterium przesądzającym o zróżnicowanej sytuacji prawnej jednostek²⁶⁷. Regułę tę uznaje się za *lex generalis* dla pozostałych norm konstytucyjnych odnoszących się do równości i ją konkretyzujących²⁶⁸. Powinna być szeroko stosowana w różnych obszarach ludzkiego życia. Istotne jest, by przenikała z poziomu Konstytucji przez cały system prawny do rozmaitych sfer: cywilnej, finansowej, ekonomicznej, handlowej, pracowniczej, karnej, proceduralnej, rodzinnej itd.²⁶⁹.

W sferze finansowej polityka równości płci jako aktywność o charakterze horyzontalnym, powiązana jest z wydatkowaniem pieniędzy publicznych. Oznacza to, że obowiązuje we wszystkich działaniach władz publicznych i wszędzie tam, gdzie wykorzystywane są tego rodzaju środki. Obejmuje wszelkie zagadnienia, na których skupia się aktywność państwa, województwa, powiatu czy gminy. Powinna także znaleźć odzwierciedlenie w projektach realizowanych przez instytucje sektora pozarządowego i prywatnego korzystające z tych finansów²⁷⁰.

Idea polityki równościowej nakłada konieczność wprowadzenia mechanizmów kontrolnych, umożliwiających monitorowanie postępu jej wdrażania. Znaczna część diagnozowania problemów i określania możliwości podejmowania skutecznych działań w tej kwestii spoczywa na władzach lokalnych. Badania stopnia realizacji polityki egalitarnej na poziomie samorządów przez lata pokazywały ich formalne (deklaratywne) poparcie dla równości płci przy braku spektakularnych działań na rzecz owej koncepcji. Dowodem rozbieżności była niewielka ilość projektów o charakterze równościowym realizowanych przez samorzady. Słaba instytucjonalizacja świadczyła o tym, że znoszenie nierówności nie należało do ich priorytetów²⁷¹. Tymczasem wkład jednostek wojewódzkich, powiatowych i gminnych w propagowanie egalitaryzmu wydaje się niezwykle istotny. Z racji funkcjonowania najbliższej obywateli, mogą one w sposób wysoce efektywny zwalczać i likwidować identyfikowane dysproporcje. Niemniej ważne

²⁶⁶ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny...*, op. cit., s. 88.

²⁶⁷ G. Kryszewski, K. Prokop, *Aksjologia...*, op. cit., s. 244.

²⁶⁸ I. Andruszkiewicz, *Polityka...*, op. cit., s. 36.

²⁶⁹ J. Zajadło, *The idea...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 38.

²⁷⁰ I. Andruszkiewicz, *Polityka...*, op. cit., s. 37.

²⁷¹ Tamże, ss. 77-78.

jest pełne zaangażowanie kobiet w kreowanie i wdrażanie równościowej polityki lokalnej i regionalnej w celu uwzględniania ich życiowego doświadczenia, *know-how* i kreatywności²⁷².

Zasada równości kobiet i mężczyzn znalazła zastosowanie w polskim prawie rodzinnym. Obojgu małżonkom zagwarantowano tu jednakową pozycję względem siebie i wobec dzieci. W art. 23 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego czytamy, że mąż i żona mają „równe prawa i obowiązki w małżeństwie”²⁷³. Nowelą z 1998 r. ujednociono minimalny wiek zawarcia małżeństwa dla obu płci i wynosi on obecnie 18 lat (art. 10 § 1 KRiO)²⁷⁴.

Obszerne równościowe regulacje zawarto w Kodeksie pracy. Wpisaniem do niego w 2002 r. zasady równego traktowania pracowników obu płci urzeczywistniono realizację europejskich dyrektyw antidyskryminacyjnych²⁷⁵. Dokument ten uregulował kwestie urlopów macierzyńskich, ojcowskich, wychowawczych (także dla ojców) i prac wzbudzonych (np. związanych z pracą pod ziemią, na wysokościach, wymagających siły

²⁷² Tamże, s. 266. W ostatnich latach na poziomie samorządów pojawiają się inicjatywy wspierające rozwiązania sygnowane ideą równości płci. Prezydent Słupska (2014-2018) Robert Biedroń wprowadził 30-procentowe kwoty płci w zarządach spółek miejskich. Dzięki temu niemal połowę osób zasiadających w ich władzach stanowiły kobiety. Źródło: J. Wiśniowska, *Biedroń wprowadził kwoty płci we władzach spółek. Efekty? „Bez kwot nie byłoby mężczyzn”*, <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,23293854,biedron-gdyby-nie-kwoty-w-miejskich-spolkach-w-slupsku-nie.html>. Pełnomocniczka Prezydenta m. st. Warszawy ds. kobiet od 2019 r. koordynuje realizację miejskiej polityki m. in. w zakresie równości i respektowania praw kobiet w stolicy. Źródło: *Pełnomocniczka Prezydenta ds. Kobiet*, <https://wsparcie.um.warszawa.pl/-/pełnomocniczka-prezydenta-ds-kobiet>. W 2021 r. w Poznaniu 16 prezydentów i burmistrzów miast podpisało Europejską Kartę Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym. Źródło: S. Bukowski, Pismo Samorządu Terytorialnego „Wspólnota”, *Samorządowcy wspierają równe prawa kobiet i mężczyzn*, <https://wspolnota.org.pl/news-rankingi/samorzadowcy-wspieraja-rowne-prawa-kobiet-i-mezczyzn>. Dokument ów jest uniwersalną propozycją działań umożliwiającą przechodzenie od równości praw do równości szans we wszystkich sferach funkcjonowania, na które wpływ ma samorząd. Europejska Karta Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym zobowiązuje samorządy europejskie do zwalczania barier i stereotypów determinujących nierówności płci w sferze politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej. Źródło: <https://warszawa19115.pl/-/europejska-karta-rownosci-kobiet-i-mezczyzn-w-zyciu-lokalnym>. [06.05.2022]

²⁷³ *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59, art. 23, <https://lexlege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/>. [20.02.2022]

²⁷⁴ *Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 1998 nr 117 poz. 757. W poprzednim systemie prawnym wiek ten był zróżnicowany - dla kobiet i mężczyzn wynosił odpowiednio 18 i 21 lat. Źródło: J. Helios, W. Jedlecka, *Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet*, https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78289/Wplyw_feminizmu_na_sytuacje_spoleczno-prawna_kobiet.pdf. [26.02.2022]

²⁷⁵ Dyrektywy: 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy oraz 2010/18/UE z dnia 8 marca 2010 r. w sprawie wdrożenia zmienionego porozumienia ramowego dotyczącego urlopu rodzicielskiego zawartego przez BUSINESSSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC; https://www.prawopracy.pl/pliki/Kodeks_pracy_1.01.2019.pdf. [26.02.2022]

do obsługi urzędzeń)²⁷⁶. W 2004 r. poszerzono go o generalną zasadę równości obowiązującą na każdym etapie zatrudnienia²⁷⁷. W obecnym kształcie dokument zakłada, że „pracownicy mają równe prawa z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków; dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet”. Zasada równości obowiązuje na każdym etapie zatrudnienia - w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania i dostępu do szkoleń w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Jakąkolwiek dyskryminację, m.in. ze względu na płeć, uznano tu za niedopuszczalną²⁷⁸.

Przyjęta w 2004 r. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy chroni przestrzegania zasady równego traktowania obu płci zarówno w dostępie, jak i korzystaniu z usług i instrumentów rynku pracy. Przewiduje sankcję w postaci grzywny za odmowę zatrudnienia m.in. ze względu na płeć. Wszelkie informacje o wolnych miejscach pracy czy szkoleniach zawodowych nie mogą nieść treści dyskryminacyjnych²⁷⁹.

W latach 2010–2012 realizowano program *gender mainstreaming* jako narzędzie zmiany na rynku pracy w kontekście promocji działań sprzyjających łączeniu obowiązków rodzinnych i zawodowych²⁸⁰. W 2016 r., nie zważając na niekorzystne dane demograficzne, skrócono wiek emerytalny, wydłużony przez poprzedni rząd. Zachowano 5-letnią różnicę w dostępie do świadczeń emerytalnych dla kobiet i mężczyzn²⁸¹. Zignorowano argumenty ekspertów prognozujących skutek tych posunięć w postaci spadku tempa rozwoju gospodarczego, ale także niższych świadczeń dla płci z krótszym stażem pracy²⁸².

Stanowienie równościowego prawa napotykało w Polsce wiele trudności. Problematyczne okazało się również przełożenie formalnych gwarancji równych praw na

²⁷⁶ Ustawa z dnia 26 lipca 2002 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 2002 nr 135 poz. 1146, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021351146>.

²⁷⁷ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040991001>. [10.06.2022] Patrz też: Open Society Institute, *Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej*, Warszawa 2002, ss.69-70.

²⁷⁸ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks Pracy, Dz.U. 1974 nr 24 poz. 141, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19740240141/U/D19740141Lj.pdf>. [11.06.2022]

²⁷⁹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004..., <https://isap.sejm.gov.pl/...>, op. cit. [11.03.2022]

²⁸⁰ B. Gąciarz, *Praca kobiet...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 312.

²⁸¹ Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2017 poz. 38, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000039>. [10.03.2022]

²⁸² A. Klimkiewicz, *Obniżenie wieku emerytalnego w Polsce. Implikacje dla kobiet w sferze rynku pracy*, *Annales „Etyka w Życiu Gospodarczym”*, Vol. 20 No. 2/2017, ss. 135 i 137.

praktykę. W początkowym okresie transformacji ustrojowej nastąpił spadek niskiego dotąd odsetka parlamentarzystek. Za główny powód tej sytuacji uznano, obok obciążenia obowiązkami domowymi, nierówność w dostępie do miejsc na listach wyborczych. Próby zniwelowania owych dysproporcji poprzez mechanizm wyrównujący szanse obu płci podjęto w latach 90. Pierwsza strategia zakładała wprowadzenie systemu kwotowego w ramach ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn. Najwięcej kontrowersji wzbudziła zasugerowana kwota co najmniej 40 proc. dla każdej płci na listach kandydatów do wszystkich władz publicznych. Propozycja nie uzyskała aprobaty Sejmu²⁸³. Nierówny udział kobiet i mężczyzn we władzy oraz odrzucenie projektu sceptycy tłumaczyli m.in. niewielkim zainteresowaniem kobiet polityką i pełnieniem przez nie innych ról²⁸⁴.

Jedną z najistotniejszych części owej propozycji stanowiła ta dotycząca powołania organów czuwających nad przestrzeganiem postanowień oraz procedur dochodzenia praw i ich ochrony. Proponowano stworzenie niezależnego odrębnego ciała, do którego osoba uważająca się za dyskryminowaną ze względu na płeć, mogłaby bezpłatnie wnieść skargę. Przewidziano tu sposób niewymagający dogłębnej znajomości procedur prawnych. Przedstawiono też plan powołania komisji do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn o niewielkich kompetencjach. Powyższe projekty zostały jednak odrzucone przez posłów²⁸⁵.

W 2001 r. Unia Wolności i Parlamentarna Grupa Kobiet zgłosiły w Sejmie projekt nowelizacji ordynacji wyborczej. Propozycja wprowadzała obowiązek umieszczania minimum 30 proc. kobiet wśród kandydatów na listach wyborczych. Jako konsekwencję niezastosowania się do tego zapisu przewidziano niezarejestrowanie listy²⁸⁶. Nowela w takim kształcie nie uzyskała akceptacji sejmowej większości.

W 2005 r. Senat przygotował projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn. Zakładał m.in. zakaz dyskryminacji ze względu na płeć, równy dostęp do edukacji i prowadzenia działalności gospodarczej. Zaproponowano ponadto obowiązek uwzględniania w podręcznikach szkolnych zasady równego traktowania i przestrzegania przez władze publiczne zrównoważonego udziału przedstawicieli każdej płci w organach

²⁸³ W 1996 r. projekt uzyskał poparcie 160 posłów, w 1997 - 120, a w 1998 tylko 71. Źródło: N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., s. 90.

²⁸⁴ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., ss. 121-122.

²⁸⁵ Tamże, s. 136.

²⁸⁶ P. Wiśniewska, *Mechanizm kwot w świetle uregulowań kodeksu wyborczego z 2011 roku*, „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 20/A/2016, s. 297.

przez nie powoływanych. Kiedy zabrakło większości dla poparcia projektu, Polska była jedynym państwem w Unii Europejskiej, które nie przyjęło tego rodzaju ustawy²⁸⁷.

Parlament RP kilkakrotnie odrzucał egalitarne prawo, a rząd negatywnie opiniował proponowane rozwiązania. W ten sposób organy władzy blokowały wprowadzanie instytucjonalnych mechanizmów równościowych²⁸⁸. Głównym argumentem przeciwników egalitarnych zmian był ten o funkcjonującej w Polsce faktycznej równości. Nie widziano zatem potrzeby przyjmowania tego typu regulacji. Dopiero w 2010 r. Sejm uchwalił ustawę o kwotach na listach wyborczych (w trzecim czytaniu), a w 2011 r. nowe prawo zaczęło obowiązywać²⁸⁹.

Inicjatorem projektu kwotowego był Kongres Kobiet Polskich, lecz mobilizację władzy w kwestii kwot i równego traktowania wywołał zewnętrzny imperatyw. Komisja Europejska zarzuciła RP niewłaściwe lub niepełne wdrożenie równościowych dyrektyw²⁹⁰. Impulsem do działania okazała się decyzja Komisji Europejskiej z 14 maja 2009 r. o wszczęciu przeciwko Polsce postępowania z art. 226 TWE (naruszenie wspólnotowych zobowiązań). 12 sierpnia 2009 r. do Trybunału Sprawiedliwości WE²⁹¹ została wniesiona skarga w sprawie nieprzyjęcia przepisów koniecznych do wykonania dyrektywy 2004/113/WE. 7 lipca 2010 r. wpłynęła kolejna skarga przeciw Polsce. Tym razem powodem było uchybienie zobowiązaniom wynikającym z art. 16 dyrektywy 2000/43/WE poprzez niepełne i nieprawidłowe wdrożenie jej art. 3 i 9. Perspektywa dotkliwych kar finansowych skłoniła decydentów do implementacji wymaganych przez UE przepisów²⁹². Treść ustawy wzbudziła jednak zastrzeżenia zarówno przedstawicieli zainteresowanych organizacji pozarządowych, jak i niezależnych ekspertów ds. równości płci oraz Komitetu Praw Człowieka ONZ. Krytyczne uwagi pod adresem rządowego projektu zawarto także w opinii Biura Analiz Sejmowych²⁹³. Zlikwidowano lukę w

²⁸⁷ M. Nowak-Paralusz, *Ustawodawstwo dotyczące równości i statusów. Czy potrzebne są dodatkowe regulacje prawne poprawiające status kobiet?*; [w:] *Płeć...*, op. cit., s. 238.

²⁸⁸ E. Zielińska, *Prawo wobec kobiet. Refleksja w dwudziestą rocznicę kontraktu okrągłego stołu*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 117.

²⁸⁹ *Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania*, Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2010.2541700>. [20.03.2022]

²⁹⁰ Dotyczy Dyrektyw Rady: 2000//43/WE (wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe i etniczne) oraz 2004/113/WE (wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz ich dostarczania). Źródło: L. Kondratiewa-Bryzik, *Prawa kobiet...*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., ss. 306-307.

²⁹¹ Obecnie Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

²⁹² L. Kondratiewa-Bryzik, *Prawa kobiet w Polsce*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., ss. 306-307.

²⁹³ Tamże, ss. 306-308. Źródło: L. Kondratiewa-Bryzik, *Prawa kobiet...*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., ss. 309-310.

regulacji prawnej, niemniej jednak potrzebna była kolejna interwencja ustawodawcza, choćby z powodu konieczności zdefiniowania tzw. dyskryminacji wielokrotnej²⁹⁴.

W 2013 r. rząd premiera Donalda Tuska przygotował strategię rozwoju państwa „Polska 2030”. Nie nawiązano w niej jednak do egalitarnej polityki. Zakładano, że nierówności płci zostaną zredukowane w „naturalny” sposób w wyniku postępujących zmian kulturowych. Nie muszą więc być obiektem troski ówczesnej czy przyszłej ekipy rządowej²⁹⁵.

W tym samym roku przyjęto „Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania” na lata 2013-2016. Porównano w nim sytuację kobiet i mężczyzn na rynku pracy, w rodzinie oraz w dostępie do wysokich stanowisk i wyznaczono cel w postaci osiągnięcia równości płci w owych sferach²⁹⁶. Na lata 2021-2030 opracowano kolejną edycję programu. Podniesiono tu m.in. problem luki płacowej i niewielkiej reprezentacji kobiet w zarządach. Poruszono kwestie osób wykonujących nieodpłatne prace domowe i opiekuńcze, ich ekonomicznej niezależności oraz wzmocnienia potencjału i pozycji społecznej kobiet i dziewcząt²⁹⁷.

Po przejściu rządów przez Prawo i Sprawiedliwość (2015) zagadnienia równościowe zostały poddane powszechnej krytyce, jako elementy zaburzające naturalny porządek. Wizję genderowego społeczeństwa piętnował Kościół katolicki, mający wciąż posłuch wielu Polaków. Rezultaty prowadzenia polityki pomijania lub odrzucania egalitarnego prawa pokazują dane Europejskiego Instytutu ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (EIGE). W 2019 r. wskaźnik równouprawnienia płci osiągnął wysokość 55,2 na 100 punktów, lokując Polskę na 24. miejscu w UE. W latach 2005-2017 nastąpił wzrost jedynie o 2,8 punktu, a od 2015 r. odnotowano spadek o 1,6²⁹⁸.

²⁹⁴ Tamże, ss. 312-313. Ten rodzaj dyskryminacji uwzględnia przecinanie się płci, rasy i etniczności. Pod koniec lat 70. część amerykańskich działaczek feministycznych zwróciła uwagę, że żądania białych, wykształconych i dobrze sytuowanych kobiet z klasy średniej nie uwzględniają perspektyw i doświadczeń tych o innym kolorze skóry, z tzw. niższych klas, gorzej wykształconych, mniej zasobnych, a także homoseksualnych. Kobiety te zmagają się nie tylko z seksizmem, lecz również z klasizmem i dyskryminacją rasową. Źródło: D. Cieślukowska, N. Sarata, *Dyskryminacja wielokrotna – historia, teorie, przegląd badań*, https://steswpracy.pl/wp-content/uploads/2022/bzp/DYSKryminacja%20wielokrotna_podr.pdf. [30.03.2023]

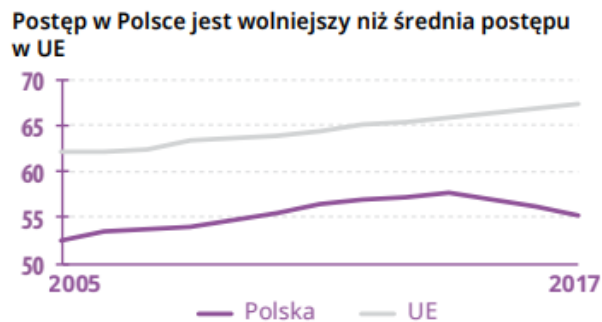
²⁹⁵ B. Kozek, *Praca, płaca i uprzedzenia, czyli rynek pracy z perspektywy genderowej*, [w:] A. Czerwinska, J. Piotrowska, *20 lat 20 zmian Raport Kobiety w Polsce w okresie transformacji 1989-2009*, Warszawa 2009, s. 45.

²⁹⁶ *Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013-2016*, <https://www.gov.pl/attachment/8e373905-66d7-44ef-8545-ad3661db7263>. [20.03.2022]

²⁹⁷ *Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2021-2030*, <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania>. [20.02.2022]

²⁹⁸ EIGE, *Wskaźnik równouprawnienia płci*, file:///C:/Users/sony/Downloads/mhag20010pla_002%20(1).pdf. [24.02.2022]

Wykres 1. Wskaźnik równouprawnienia płci w Polsce i w UE

Źródło: Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn²⁹⁹.

Jak wynika z najnowszego badania Instytutu opublikowanego 28 października 2021 r., Polska znalazła się na 23 miejscu wśród państw UE, zdobywając 56,6 na 100 punktów. W porównaniu z wynikiem z 2010 r. (14 pozycja), nastąpił spadek o 9 miejsc³⁰⁰.

Zasługi dla zmaterializowania zasady równości kobiet i mężczyzn w Polsce przyniosły działania dwóch instytucji: Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Trybunału Konstytucyjnego. Ten ostatni organ, utworzony w 1982 r., zobowiązany do sądowej kontroli zgodności stanowionych przepisów z ustawą zasadniczą, wielokrotnie interpretował omawiane zagadnienie. W 1987 r. zwrócił uwagę na doniosłe znaczenie konstytucyjnej zasady równości wobec prawa, uznając za niedopuszczalne wszelkie jej ograniczanie. Jednocześnie opowiedział się za możliwością przyznania kobietom dodatkowych uprawnień, jeśli zmierzają one do umocnienia ich statusu i roli³⁰¹. Trybunał potwierdził istnienie sprzeczności pomiędzy zagwarantowaniem faktycznej realizacji zasady równości płci a działaniami podejmowanymi w celu jej ograniczenia w odniesieniu np. do niższego wieku emerytalnego dla kobiet³⁰².

W latach 90. TK stał na stanowisku, że obowiązujące ustawy nie mogą różnicować sytuacji prawnej kobiet i mężczyzn, chyba że znajduje to oparcie w

²⁹⁹ Tamże.

³⁰⁰ EIGE, *Równouprawnienie: Polska na 23 miejscu w UE*. W raporcie przeanalizowano różnice w sytuacji kobiet i mężczyzn w zakresie pracy, pieniędzy, wykształcenia, władzy i zdrowia. Największe nierówności od lat odnotowuje się w dziedzinie władzy. Źródło: J. Kiwnik Pargana, *Równouprawnienie: Polska na 23 miejscu w UE*, <https://www.dw.com/pl/równouprawnienie-polska-na-23-miejscu-w-ue//a-59657176>. [27.02.2022]

³⁰¹ *Orzeczenie z dnia 3 marca 1987 r. w sprawie określania limitów przyjęć, zakresu egzaminu wstępnego oraz zasad przyznawania punktów dodatkowych w akademiach medycznych*, sygnatura P 2/87, <https://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/orzeczenie;z;dnia;1987-03-03,p,2,87,16,orzeczenie.html>. [27.02.2022]

³⁰² E. Zielińska, *Prawo...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 110.

odpowiednio uzasadnionych argumentach konstytucyjnych. W przypadkach gdy biologiczne lub społeczne różnice pomiędzy przedstawicielami obu płci nie uzasadniają ich odmiennego traktowania, stanowią oni „podmioty podobne” (orzeczenie z 3 września 1996 r.)³⁰³. Ponadto kilkakrotnie orzekał o niezgodności z Konstytucją uregulowań dyskryminacyjnych m.in. umożliwiających rozwiązanie stosunku pracy z pracownicą w wieku wcześniejszym niż to ma miejsce w przypadku pracownika³⁰⁴.

Stojący na straży wolności i praw obywatelskich, w tym zasady równości, Rzecznik Praw Obywatelskich, powołany został ustawą z dnia 15 lipca 1987 r.³⁰⁵. Pełniący tę funkcję bada, czy na skutek działania lub zaniechania organów, instytucji lub organizacji, nie nastąpiło naruszenie prawa albo zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej. Przedmiotem stałego zainteresowania rzecznika było i jest przestrzeganie ratyfikowanych przez Polskę dokumentów oraz norm ustanowionych na szczeblu międzynarodowym i krajowym. W wystąpieniach do polskich władz kolejni rzecznicy niejednokrotnie sygnalizowali przypadki odmiennego traktowania kobiet i mężczyzn. Przywołać można tu choćby przykład pozbawiania pracy w pierwszej kolejności kobiet podczas zwolnień grupowych w czasach transformacji ustrojowej³⁰⁶. Interwencje RPO doprowadziły w 1992 r. do zniesienia przepisów zobowiązujących pracodawców i biura pośrednictwa pracy do podziału ofert według kryterium płci. Rzecznik apelował do Premiera RP o nowelizację Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 r. i implementację unijnych przepisów w obszarze zwalczania przemocy ze względu na płeć. Podnosił fakt istnienia od 2010 r. prawnego obowiązku przyjmowania przez samorzady strategii przeciwdziałania przemocy w rodzinie w związku z nieprzestrzeganiem tego nakazu przez część władz lokalnych³⁰⁷. W raporcie z 2021 r. RPO informował o utrzymującym się niskim odsetku parlamentarzystek i medialnej nierównowadze w prezentowaniu kandydatek w czasie kampanii wyborczych do Sejmu, Senatu oraz PE w 2019 r. (12-16 proc. czasu relacji według danych OBWE). Rzecznik zwrócił się do

³⁰³ J. Oniszczyk, *Równość - najpierwsza z zasad i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2004, s. 418.

³⁰⁴ Prawo.pl, *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 grudnia 2000 r.*, Sygn. akt K.35/99, <https://ipomtrybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?sprawa=2789&dokument=529&cid=1>. [25.02.2022]

³⁰⁵ D. Górecki, red., *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2019, ss. 311-312.

³⁰⁶ G. Grabowska, *Kobiety w prawie międzynarodowym*, [w:] K. Faliszek, red., *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, Katowice 1997, s. 108.

³⁰⁷ Biuletyn Informacji Publicznej RPO, *Przemoc domowa. RPO przedstawił premierowi propozycje zmian w prawie, by lepiej chronić ofiary, a sprawców edukować*, <https://bip.brpo.gov.pl/content/rpo-do-premiera-propozycje-zmian-przemoc-w-rodzinie>. [26.01.2020]

Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania o podjęcie działań wobec zdiagnozowanych problemów³⁰⁸.

W drugiej połowie lat 80. utworzono urząd, którego nazwę po 1989 r. wielokrotnie zmieniano, co świadczy o intencji marginalizowania kwestii kobiecej. Każda ekipa rządząca w III RP miała własną wizję tworzenia odrębnego stanowiska w celu wyrównywania praw i szans obu płci. Początkowo był to Pełnomocnik do spraw kobiet, następnie ds. kobiet i rodziny. Wreszcie rodzinę umieszczono w nazwie na pierwszym, a kobiety na drugim miejscu. W czasie rządów Akcji Wyborczej Solidarność³⁰⁹ (1997-2001) funkcjonował już tylko Pełnomocnik ds. rodziny³¹⁰. Gabinet ten stopniowo wycofywał się z dbałości o status Polek podnosząc rangę rodziny. Ta znacząca zmiana dowodziła wyparcia przez aspekt rodzinny roli kobiety jako podmiotu politycznego³¹¹ i lekceważenia zasady równości. Do 2001 r. pełnomocnik pełnił rolę o charakterze opiniodawczym. Inicjatywę ustawodawczą otrzymał w czasie funkcjonowania gabinetu Leszka Millera (2001-2005). Mógł wówczas podejmować działania związane z wyrównywaniem szans obu płci we wszystkich sferach życia społecznego, publicznego i gospodarczego³¹². Jako minister odpowiadał za wprowadzanie perspektywy równości do działań legislacyjnych. Jednocześnie wyposażono go w szerokie kompetencje w kwestii zwalczania dyskryminacji m.in. ze względu na płeć. Rządząca wówczas centrolewicowa koalicja³¹³ Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Unii Pracy i Polskiego Stronnictwa Ludowego przemianowała dotychczasową nazwę organu na Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Nie zostało wtedy spełnione jedno z jego głównych zadań, rekomendowane przez UE - powołanie generalnego inspektora ds. przeciwdziałania dyskryminacji. Po wygranych wyborach parlamentarnych w 2005 r. PiS zlikwidowało urząd i przeniosło jego uprawnienia do Departamentu do spraw Kobiet i

³⁰⁸ Biuletyn Informacji Publicznej RPO, *Zmienić stereotypy o roli kobiet w życiu publicznym. Adam Bodnar pisze do pełnomocniczki rządu*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-pelnomocniczki-rzadu-o-prawach-kobiet-w-zyciu-publicznym>. [21.06.2022]

³⁰⁹ Ugrupowanie koalicyjne o charakterze centroprawicowym.

³¹⁰ *Koniec pełnomocnika ds. równego statusu kobiet*, „Wprost” z 03.11.2005.

³¹¹ M. Nowak-Paralusz, *Ustawodawstwo...*, [w:] *Płeć...*, op. cit., s. 236. Patrz też: M. Rawłuszko, *Feministki...*, op. cit., s. 104.

³¹² A. Szczerbiak, *Adam Lipiński znów pełnomocnikiem ds. równości. Niestety*, „Polityka” z 06.12.2019.

³¹³ Przez koalicję można rozumieć związek co najmniej 2 aktorów politycznych formowany dla osiągnięcia wspólnych celów. Są one możliwe do zrealizowania zazwyczaj tylko dzięki takim połączeniom. Źródło: M. Tyrała, *Koalicja wyborcza jako platforma gwarantująca sukcesy wyborcze (na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w latach 1991-2011)*, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/4/Tyrała_Koalicja_jako_platforma_gwarantujaca_sukcesy_wyborcze.pdf. [29.03.2022]

Rodziny w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej. Było to powodem protestów różnych podmiotów, przede wszystkim organizacji kobiecych i UE³¹⁴.

W 2008 r. ówczesny premier koalicyjnego rządu Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego (2007-2011 i 2011-2015) Donald Tusk utworzył urząd Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania³¹⁵. Za politykę równościową odpowiedzialny był także departament w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej. Do wyborów parlamentarnych w 2015 r. przy biurze pełnomocnika funkcjonowało kilka zespołów zajmujących się kwestiami równościowymi w wielu obszarach. W kadencji 2015-2019 działalność tę stopniowo wygaszano. Dwaj pełnomocnicy kolejno powołani przez ugrupowanie rządzące - PiS, nie wykazywali większego zainteresowania wdrażaniem zasady równości płci w życie społeczne i polityczne. Jedną z nielicznych aktywności poprzedniego pełnomocnika, Adama Lipińskiego, było poparcie projektu podwyższenia kary za gwałt³¹⁶.

Od 5 marca 2020 r. funkcję tę pełni Anna Schmidt, obecnie w randze Sekretarza Stanu w Ministerstwie Rodziny i Polityki Społecznej. W okresie 2020-2021 toczyły się tu prace nad przygotowaniem zaktualizowanej wersji poprzedniego programu (2021-2030). W 2022 r. Rada Ministrów przyjęła uchwałę w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2022-2030³¹⁷. Wśród założeń zawartych w dokumencie znalazło się wspieranie kobiet na stanowiskach kierowniczych oraz wyrównywanie szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy. Zaplanowano też przeciwdziałanie promowaniu wizerunku naruszającego godność kobiet³¹⁸.

W ciągu 20 lat III RP większość polskiego establishmentu politycznego nie była zainteresowana implementacją do prawa równościowych rozwiązań. Stąd w powszechnej

³¹⁴ M. Nowak-Paralusz, *Ustawodawstwo...*, [w:] *Pleć...*, op. cit., s. 236.

³¹⁵ Tamże. Pełniące tę funkcję i dysponujące skromnym budżetem osoby powoływano uchwałą bądź rozporządzeniem Rady Ministrów, co było świadectwem niskiej rangi tego urzędu. Po przyjęciu Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania Pełnomocnik działa na podstawie jej regulacji. Źródło: Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania, *Sprawozdania*, <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/sprawozdania>. [20.03.2022]

³¹⁶ M. Nowak-Paralusz, *Ustawodawstwo...*, [w:] *Pleć...*, op. cit., s.236.

³¹⁷ *Sprawozdanie z działalności Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania za okres od 1 stycznia 2020 r. do 31 grudnia 2020 r.*, <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/co-robimy2>. [20.04.2022]

³¹⁸ Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2022-2030”*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego-krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-2022-2030>. [20.04.2022] Rządy prawicowe wymagają najczęściej od pełnomocników inicjowania i koordynowania działań polityki państwa na rzecz rodziny zgodnie z tradycyjnym rozumieniem ról kobiet i mężczyzn. Źródło: „Polityka”, *Adam Lipiński...*, <http://polityka.pl/tygodnik-polityka...>, op. cit. [30.04.2020]

świadomości społecznej problem braku realnego egalitaryzmu płci i jego konsekwencje nie funkcjonowały jako istotny czynnik określający pogląd na rzeczywistość ekonomiczną, społeczną i polityczną. Kwestię równości kobiet i mężczyzn ignorowano w hierarchii instytucjonalnej. Jedynie podczas starań o członkostwo w UE i w pierwszym okresie po wstąpieniu do Wspólnoty zagadnienie to znalazło się w sferze zainteresowań rządu. Fakt ten należy przypisać presji wymogów akcesyjnych i obowiązkowi uzyskania pozytywnej opinii Komisji Europejskiej, Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego³¹⁹. Od momentu akcesji do Wspólnoty instytucje państwowe zobowiązane zostały do zintensyfikowania działań na rzecz egalitaryzmu w kontekście płci³²⁰. Tymczasem w warstwie deklaratywnej mieliśmy do czynienia z poprawnością modernizacyjną, w kwestii działań zaś z kontynuacją polityki utrwalającej nierówności. Brakowało zrozumienia dla potwierdzonej badaniami naukowymi zależności między promowaniem równości kobiet i mężczyzn a przyspieszeniem rozwoju³²¹. Katarzyna Ornacka i Justyna Mańka twierdzą, że przez ponad 30 lat funkcjonowania polskiej demokracji władza pojmowała równość w sposób uproszczony, optymalnie prowadząc ją do równych gwarancji prawnych. Pomijała zaś kwestie faktycznych uwarunkowań społecznych i ekonomicznych, będących przyczyną istnienia rzeczywistych nierówności. Obawy rządzących przed reakcją dużej części konserwatywnego elektoratu oraz brak reprezentacji lewicowej w parlamencie w kadencji 2015-2019 przełożyły się na próby odwracania procesu zrównywania płci. Formalne zagwarantowanie egalitaryzmu płci okazało się procesem trudnym i długotrwałym³²².

Zważywszy, że stanowienie prawa należy do najważniejszych instrumentów działania państwa, jest ono skutecznym środkiem realizacji celów politycznych, ekonomicznych i społecznych. Porządek prawny od zawsze odgrywał też istotną rolę w procesie społecznej ekskluzji lub inkluzji kobiet³²³. Rządzący zatem dysponują narzędziami do budowania równościowego demokratycznego społeczeństwa. Ratyfikując dokumenty akcesyjne do UE, decydenci zobowiązali się do modyfikowania instytucji i przepisów w kierunku zrównywania statusu i szans obu płci³²⁴.

³¹⁹ B. Gąciarz, *Praca kobiet...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 312.

³²⁰ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., ss. 130-131.

³²¹ K. Ornacka, J. Mańka, *Gender mainstreaming w wybranych obszarach dyskryminacji w Polsce*, [w:] K. Slany, J. Struzik, K. Wojnicka, red., *Gender...*, op. cit., s. 139.

³²² Tamże, s. 140.

³²³ E. Zielińska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 84.

³²⁴ I. Andruszkiewicz, *Polityka...*, op. cit., ss. 187-188.

W przestrzeni publicznej, oprócz aktorów politycznych, są też inne podmioty (np. organizacje kobiece), których działania mogą przyczynić się do przyspieszenia procesu efektywnej realizacji zasady równości³²⁵. W segmencie społecznym istotną barierą może być niedostateczna znajomość treści dokumentów międzynarodowych oraz brak zrozumienia dla idei demokracji parytetowej. Tymczasem równość płci przekłada się na pozytywne efekty nie tylko na poziomie zbiorowości, ale też na szacunek dla jakości życia jednostek. Richard. G. Wilkinson i Kate Pickett w swych badaniach wskazują na pozytywny wpływ równości płci na dobrostan społeczeństwa, wzrost społecznego zaufania, poprawę zdrowia oraz spadek liczby aktów przemocy. Rezultatem nierówności, według badaczy, jest obniżenie społecznego statusu kobiet. To z kolei wywołuje dalsze skutki genderowej stratyfikacji. W państwach, gdzie pozycja kobiet jest niska, kobiety rządziej: głosują, pełnią funkcje publiczne, zdobywają wyższe wykształcenie, pracują zawodowo, częściej natomiast zarabiają mniej³²⁶. Z tych powodów w prawodawstwie państw demokratycznych zawarto zapisy o jednakowym traktowaniu ludzi niezależnie od płci. Zatem idea równości kobiet i mężczyzn, jako fundamentalna reguła ustrojowa, nie powinna być w jakikolwiek sposób ograniczana czy zawieszana.

W polskiej rzeczywistości po 1989 r. wielokrotne próby prawnego egzekwowania omawianej zasady okazywały się bezskuteczne. W rezultacie w strukturach najważniejszych organów państwowych żeńska reprezentacja liczebnie znacznie odbiegała (i nadal odbiega) od proporcji płci w społeczeństwie. Przez lata taki stan postrzegano jako przyczynę skutecznego blokowania stanowienia równościowego prawa - męskie grona decyzyjne nie były zainteresowane ułatwieniem kobietom dostępu do wysokich stanowisk. W interesie mężczyzn mogło leżeć eliminowanie kobiet jako potencjalnej konkurencji³²⁷. Tymczasem czerpanie z potencjału płynącego z różnorodności jest korzystne zarówno dla jednostki, jak i dla całej społeczności³²⁸.

³²⁵ Niezwykle istotna w tym kontekście jest edukacja.

³²⁶ R. G. Wilkinson, K. Pickett, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London 2009, s. 59.

³²⁷ M. Alvesson, Y. D. Billing, *Kobiety i zarządzanie...*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 99.

³²⁸ I. Andruszkiewicz, *Polityka...*, op. cit., s. 169.

1.3. Czym jest partycypacja polityczna?

Motywy działania każdego człowieka jest uświadomiona (lub nieuświadomiona) potrzeba uczestnictwa. Najczęściej wynika ona z indywidualnej motywacji, systemu przekonań, nabytego doświadczenia czy preferowanych wartości. Jednostka może ją realizować w różnych przestrzeniach. Tomasz Kaźmierczak przywołuje typologię dotyczącą aktywności publicznej, angażowania obywateli, partycypacji wyborczej i obowiązkowej. Uwzględnia tu kryteria: kto?, jak?, w czym?, z jakim rezultatem?³²⁹ bierze udział. W demokratycznym państwie każdemu obywatelowi przysługuje prawo korzystania z możliwości wyrażania własnych opinii na wiele sposobów. Ważne, by nie wejść w konflikt z prawem i zrealizować cele będące przedmiotem aktywności lub choćby publicznie okazać poparcie bądź dezaprobatę³³⁰.

Jednym z kluczowych konceptów definiowania relacji między obywatelami a systemem politycznym jest partycypacja polityczna. Istnienie aktywnego społeczeństwa obywatelskiego Hans Vorländer wymienia jako jeden z czterech współdziałających ze sobą i zarazem najważniejszy czynnik idei demokracji³³¹. Chantal Mouffe docenia czynną postawę obywateli w procesach politycznych jako esencję prezentowanego przez siebie modelu demokracji radykalnej, opartego na przeciwstawnych interesach graczy politycznych³³².

Pojęcie „partycypacja” wywodzi się od łacińskiego wyrazu *participatio* i oznacza „branie w czymś udziału, uczestnictwo”³³³. Partycypację polityczną należy zatem rozumieć jako aktywność w sferze polityki. Określenie to pojawiło się w latach 40. XX w.³³⁴. Odnoszono je wówczas do uczestniczenia w wyborach, działań podejmowanych w związku z nimi czy członkostwa w partiach politycznych. Następnie włączono w jego

³²⁹ P. Poławski, *Technologie partycypacji*, [w:] A. Przybylska, A. Giza, red., *Partycypacja obywatelska: od teorii do praktyki społecznej*, Warszawa 2014, s. 29.

³³⁰ A. Madej, *Projekt demokracji radykalnej, czyli o kryzysie partycypacji*, [w:] M. Marczevska-Rytko, D. Maj, red., *Partycypacja polityczna*, Lublin 2020, s. 31.

³³¹ Pozostałe 3 czynniki to: 1. sytuacja międzynarodowa sprzyjająca rozwojowi demokracji lub go hamująca, 2. istnienie efektywnej cywilnej kontroli nad policją i wojskiem, 3. wolne społeczeństwo, w którym działają mechanizmy blokujące zbyt dużą koncentrację kapitału, kontrolę nad informacją i nadużywanie władzy politycznej. Źródło: A. Madej, *Projekt...*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 31.

³³² W przeciwieństwie do modelu konsensualnego, zakładającego możliwość wyeliminowania konfliktu ze sfery dyskursu publicznego i zastąpienia go konsensem. Źródło: *Projekt...*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 32.

³³³ Słownik wyrazów obcych PWN, *partycypacja*, Warszawa 1991, s. 642.

³³⁴ Choć już Marsyliusz z Padwy (1275-1342), a później Baruch Spinoza (1632-1677) uznawali aktywność ludu za gwarancję największego możliwego posłuchu dla władzy przez ten lud wybranej. Jan Jakub Rousseau (1712-1778) widział w uczestnictwie ludu w polityce fundament demokracji. Źródło: P. Kimla, *Partycypacja - cienie dogmatu polityki w systemach demokratycznych*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 73.

zakres kontakty obywateli z rządowymi oficjelami³³⁵. Na przełomie lat 60 i 70. rozszerzono je o aktywności w postaci protestów. Zmiany te, w opinii Pippy Norris oraz Jana. W. van Detha, wynikały z upolityczniania coraz to nowych obszarów życia społecznego³³⁶.

Termin ten wprowadzili do literatury przedmiotu Herbert McClosky i Lester W. Milbrath³³⁷. Kanon definicyjny pojęcia stworzyli na przełomie lat 60. i 70. XX w. Amerykanie, m.in. Gabriel A. Almond, Sidney Verba, Norman H. Nie, Ja-e On Kim i Samuel H. Barnes³³⁸. Autorami znaczących koncepcji uczestnictwa politycznego byli też Max Kaase, Samuel P. Huntington, Jack H. Nagel oraz Margaret M. Conway³³⁹. Wśród Polaków na uwagę zasługują: Jan Garlicki, badający fenomen legitymizacji niekonwencjonalnych form partycypacji³⁴⁰ i Bronisław Misztal, zainteresowany koncepcją partycypacji wynikającej z asocjacji³⁴¹. Zjawisko uwikłania jednostki w politykę rozważa Mirosław Karwat³⁴². Daniel Mider specjalizuje się w zagadnieniu partycypacji politycznej w Internecie³⁴³.

Partycypację tę można rozumieć w różnoraki sposób. Odmienne ujmowanie tego zjawiska przez uczonych wynika z trudności we właściwym ujęciu jego istoty oraz w zawarciu w definicji wszystkich istotnych elementów składowych. Skonkretyzowanie go stanowi próbę sprostania wyzwaniom pojawiającym się w zglobalizowanym świecie³⁴⁴.

Herbert McClosky definiuje partycypację polityczną jako dobrowolne aktywności członków społeczeństwa, mające na celu udział w wyborze rządzących i - pośrednio lub bezpośrednio - w kształtowaniu polityki państwa³⁴⁵. Klasyczne ujęcie autorstwa Lestera W. Milbratha oraz Madana L. Goela wskazuje na te działania obywateli, poprzez które usiłują oni wpływać na władzę i politykę lub chcą wyrazić poparcie dla rządzących³⁴⁶.

³³⁵ J. W. van Deth, *What Is Political Participation?*,

https://www.researchgate.net/publication/354986876What_Is_Political_Participation. [21.03.2021]

³³⁶ D. Mider, *Partycypacja polityczna w Internecie: studium politologiczne*, Warszawa 2008, ss. 34-35.

³³⁷ Tamże, s. 9.

³³⁸ P. Norris, *Political Activism: New Challenges, New Opportunities*, [w:] C. Boix, S. Stokes, red., *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Oxford 2007, s. 628.

³³⁹ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op., cit., s. 15.

³⁴⁰ Patrz: J. Garlicki, *Demokracja i integracja europejska*, Toruń 2005.

³⁴¹ Patrz: B. Misztal, *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania. Analiza w świetle teorii i badań socjologicznych*, Wrocław 1977.

³⁴² Patrz: M. Karwat, *Partycypacja polityczna* (wersja brulionowa skryptu), Warszawa 2002.

³⁴³ Patrz: D. Mider, *Partycypacja polityczna...*, op. cit.

³⁴⁴ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 15.

³⁴⁵ H. McClosky, *Political Participation*, [w:] D. L. Sills, red., *International Encyclopedia of the Social Science*, t. 12, New York 1968, s. 252.

³⁴⁶ L. W. Milbrath, M. L. Goel, *Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics?*, Chicago 1977, s. 2.

Herman Lelieveldt i Sebastiaan Princen włączają w zakres tego hasła wszelkiego rodzaju aktywności nakierowane na wywarcie wpływu na politykę i/lub wybór polityków³⁴⁷. Margaret M. Conway partycypację polityczną rozumie jako działania obywateli, za pośrednictwem których próbują oni wpływać na strukturę, wybór lub politykę państwa. Zaangażowanie to, zdaniem autorki, może mieć zarówno charakter wspierający, jak i być zorientowane na zmianę wyżej wymienionych czynników³⁴⁸. Według Gerda Meyera pojęcie partycypacji politycznej zawiera wszystkie dobrowolne działania jednostek lub grup w intencji wpływania na wybór władz i jej przedstawicieli lub na procesy podejmowania decyzji politycznych i ich wyniki³⁴⁹. Sidney Verba i Norman H. Nie partycypację tę odnoszą do aktywności prywatnych obywateli. Są one mniej lub bardziej ukierunkowane na wywieranie wpływu na wybór rządzących i/lub podejmowane przez nich działania³⁵⁰. Utożsamiając partycypację polityczną z wyborem rządzących oraz akceptacją bądź odrzuceniem podejmowanych przez nich decyzji, badacze ci określają ją mianem partycypacji wyborczej³⁵¹. Lester W. Milbrath przez partycypację polityczną rozumie działania inicjowane przez jednostki w celu wywarcia wpływu na rządzących bądź wspierania ich. W tej koncepcji autor zawarł zarówno aktywność zmierzającą do transformacji rzeczywistości politycznej, jak i uczestnictwo bierne w postaci popierania lub krytykowania rządzących i ich polityki³⁵². Joakim Ekman i Eric Amnå przyjmują, że partycypacja polityczna to wszelkie działania zorientowane na wywieranie wpływu na proces podejmowania decyzji przez organy państwowe. Charakteryzują się one dążeniem do realizacji określonego celu politycznego. Rezultaty takiej partycypacji powinny oddziaływać na społeczeństwo lub na sprawy publiczne³⁵³. Robert Dahl uznaje aktywność obywateli za warunek realizacji demokracji uczestniczącej, pojmując ją jako bezpośredni udział, głównie w wyborach³⁵⁴. Sydney Verba, Kay Lehman Schlozman, Henry E. Brady, odwołując się do wymiaru dobrowolności, definiują partycypację polityczną jako nieobowiązkową, do której nikt nie jest zmuszony. Podkreślają również

³⁴⁷ H. Lelieveldt, S. Princen, *The Politics of the European Union*, Cambridge 2015, s. 110.

³⁴⁸ M. M. Conway, *Political Participation in the United States*, Washington 1985, s. 2.

³⁴⁹ G. Meyer, *Introduction: Two European Nations in Search of Participatory Democracy*, [w:] G. Meyer, F. Ryszka, red., *Political Participation and Democracy in Poland and West Germany*, Warszawa 1991, s. 11.

³⁵⁰ S. Verba, N. H. Nie, *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*, Chicago 1972, s. 2.

³⁵¹ M. Marczevska-Rytko, D. Maj, *Wstęp*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 9.

³⁵² L. W. Milbrath, *Political Participation*, [w:] S. L. Long, red., *The Handbook of Political Behaviour*, Boston 1981, s. 198.

³⁵³ J. Ekman, E. Amnå, *Political participation and civic engagement: Towards a new typology*, „Human Affairs” 22, nr 3 /2012, s. 298

³⁵⁴ A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 5.

istotny warunek braku jakiegokolwiek gratyfikacji pieniężnej czy innego finansowego wynagrodzenia³⁵⁵. Odnosząc omawiany rodzaj aktywności do rządzących, uczeni ci określają partycypację polityczną jako wszelkie działania wpływające bądź mające na celu wpłynięcie na postawę władz państwowych w obszarze kształtowania i implementacji realizowanych decyzji. W formie niebezpośredniej można owe akty rozumieć jako oddziaływanie na wybór osób, które te decyzje podejmują³⁵⁶. Podobnie postrzega partycypację polityczną Jan W. van Deth, wiążąc ją z państwem, politykami i ich decyzjami. Za istotną cechę takiego zaangażowania suwerena również ten badacz uznaje dobrowolność. Podkreśla, że działający obywatele nie są profesjonalistami, lecz udzielają się w sposób amatorski³⁵⁷. Henry E. Brady nazywa partycypację polityczną aktywnością obywateli ukierunkowaną na zmianę decyzji politycznych³⁵⁸. Inicjatywy podejmują jednostki, które nie należą do elit politycznych. Akcje te mogą być prowadzone wobec każdej decyzji rządzących³⁵⁹. Jack H. Nagel definiuje tego rodzaju partycypację jako działania zwykłych członków systemu politycznego, wpływające lub próbujące wpływać na jego wyniki³⁶⁰.

Partycypację polityczną można ujmować w sposób wąski lub szeroki. W pierwszym zakresie termin ten rozumie się jako intencje oraz gotowość do podejmowania pewnego rodzaju zachowań. W szerszym natomiast, do powyższych Beata Pająk-Patkowska dodaje orientację w partiach politycznych, skryształizowane poglądy wyborcze i polityczne oraz znajomość osób pełniących najważniejsze funkcje w państwie³⁶¹. Również Daniel Mider dwójako określa partycypację polityczną. W ujęciu wąskim definiuje przez nią działania instrumentalne, dobrowolne, legalne (legitymizowane) i konwencjonalne (legitymowane). Obywatele podejmują je w celach ogólnospołecznych, a ich adresatem są organy państwa³⁶². Według szerokiej definicji tegoż autora, partycypacja polityczna polega na podejmowaniu aktywności instrumentalnych lub ekspresywnych,

³⁵⁵ S. Verba, K. L. Schlozman, H. E. Brady, *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*, Cambridge-London 1998, s. 39.

³⁵⁶ Tamże, s. 38.

³⁵⁷ J. W. van Deth, *What is Political...*, <https://www.researchgate.net...>, op. cit. [20.04.2021]

³⁵⁸ H. Brady, *Political Participation*, [w:] J. P. Robinson, P. R. Shaver, L. S. Wrightsman, red., *Measures of Political Attitudes*, San Diego 1999, s. 737.

³⁵⁹ J. Teorell, M. Torcal, J. R. Montero, *Political Participation: Mapping the Terrain*, [w:] J. van Deth, J. M. Montero, A. Westholm, red., *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Perspective*, London-New York 2007, s. 336.

³⁶⁰ J. H. Nagel, *Participation*, Michigan 1987, s. 1.

³⁶¹ B. Pająk-Patkowska, *Przesłanki aktywności politycznej jednostki i jej konsekwencje*, [w:] M. Rachwał, red., *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, Poznań 2017, ss. 10-11.

³⁶² D. Mider, *Partycypacja...*, op. cit., s. 99.

dobrowolnych lub mobilizowanych. W ich ramach zawarte są akcje legalne (legitymizowane), nielegalne (nielegitymizowane), konwencjonalne (legitymowane) albo niekonwencjonalne (nielegitymowane), przeprowadzane z użyciem przemocy, jak i bez niej. W czynności te jednostka angażuje się pełniąc rolę obywatela lub osoby sprawującej władzę polityczną, w celach ogólnospołecznych albo partykularnych. Adresatem tych działań są organy państwa czy też inne podmioty sprawujące władzę polityczną³⁶³. Adrian Madej natomiast sformułował definicję wąską. Partycypację polityczną uznał za świadome i aktywne uczestnictwo w procesach demokratycznych³⁶⁴. Podobnie klasyfikuje to hasło Andrzej Antoszewski twierdząc, że oznacza ono formę wpływu obywateli na to kto i w jaki sposób sprawuje władzę³⁶⁵. Z kolei Krystyna Skarżyńska interpretuje owo zjawisko w sposób wąski jako działania polityczne obywateli, ich zachowania czy gotowość do podejmowania aktywności tego typu w celu wsparcia politycznej ciągłości lub zmiany³⁶⁶. W szerokim ujęciu autorka, oprócz powyższych, zawiera poziom zorientowania politycznego oraz wszelkie formy zaangażowania jednostki w wywieranie wpływu na dokonywane przez rządzących na różnych szczeblach władzy alokacje cenionych społecznie wartości³⁶⁷.

Udział w elekcyjnej rywalizacji (korzystanie z czynnego i biernego prawa wyborczego) i działalność w ramach kampanii wyborczych to dwa główne obszary obywatelskiej partycypacji politycznej³⁶⁸. Trzecim są starania osób szczególnie zainteresowanych bezpośrednim kontaktem z urzędnikami lokalnymi bądź rządowymi, podejmowane przez obywatela w postaci próśb. Czwarty model przyjmuje charakter grupowy lub organizacyjny zaangażowanych członków społeczeństwa, w celu rozwiązania problemów społecznych i politycznych. Jednostka nie inicjuje tu aktywności, ale raczej dołącza do innych by wpływać na działania rządzących. Akcje współpracujących zbiorowości mogą być inspirowane przez pojedynczych obywateli, mieć miejsce w dowolnym czasie i w odniesieniu do każdego rodzaju sprawy dotyczącej

³⁶³ Tamże.

³⁶⁴ A. Madej, *Projekt...*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 30.

³⁶⁵ A. Antoszewski, *Formy partycypacji obywateli w procesie politycznym*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997, s. 211.

³⁶⁶ K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005, s. 157.

³⁶⁷ K. Skarżyńska, *Aktywność i bierność polityczna*, [w:] K. Skarżyńska, red., *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002, s. 22-26.

³⁶⁸ J. W. van Deth, *What is Political...*, <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-68>. [30.04.2022]

grupy. Powyższe modele czterech rodzajów partycypacji stanowią zestaw ważnych działań politycznych z uwagi na alternatywne ścieżki wpływania suwerena na rząd³⁶⁹.

Za podstawową i najpowszechniejszą formę partycypacji politycznej obywateli część badaczy uznaje wypełnianie deklaracji podatkowej³⁷⁰, poczytując ją jako formę bierną. Do tego rodzaju zaangażowania zalicza się także chęć pozyskiwania wiedzy z zakresu polityki oraz werbalne i niewerbalne wyrażanie poglądów politycznych. Postawy czynne obejmują zaś udział w konsultacjach społecznych, organizowanie lub uczestniczenie w demonstracjach politycznych czy w bojkocie z przyczyn politycznych. Do kanonu zasad współczesnej demokracji w aspekcie partycypacji należy zaliczyć również odwoływanie się do opinii elektoratu w przypadku istotnych społecznych kontrowersji politycznych³⁷¹. Wojciech Mincewicz do instytucji partycypacji politycznej dołącza wysłuchanie publiczne³⁷². Prawo dopuszcza w nim udział każdego obywatela w celu dostarczenia prawodawcy argumentów i opinii wyrażanych przez różne podmioty³⁷³.

J. Ekman i E. Amnå włączają partycypację polityczną, obok obywatelskiej i wstrzymania się od jakichkolwiek działań, do zestawu ogólnych aktywności suwerena w sferze polityki. W jej ramach badacze wyróżniają partycypację formalną oraz pozaparlamentarną. Pierwszą definiują jako procedury dotyczące głosowania w wyborach i referendach, kandydowanie na urzędy polityczne, finansowe wspieranie partii politycznych, członkostwo w nich oraz w innych organizacjach. Do drugiej zaliczają bojkot, podpisywanie petycji, rozdawanie ulotek politycznych, zaangażowanie w ruchy społeczne, udział w demonstracjach, strajkach i innych przedsięwzięciach związanych z dziedziną polityki. Wymienione formy autorzy włączają w zakres działań legalnych. Natomiast nielegalne aktywności pozaparlamentarne to: nieposłuszeństwo obywatelskie, politycznie motywowane ataki na własność prywatną, sabotaż, blokady dróg i konfrontacje z oponentami przy użyciu przemocy. Zainteresowanie sprawami politycznymi, identyfikowanie się z daną ideologią lub partią polityczną, dyskutowanie o

³⁶⁹ S. Verba, N. H. Nie, *Participation...*, op. cit., s. 47.

³⁷⁰ A. Blais, *Frekwencja wyborcza*, [w:] H-D Klingemann, J. Russel, red., *Zachowania polityczne*, t. 2, Warszawa 2010, s. 237.

³⁷¹ A. Antoszewski, *Formy partycypacji...*, [w:] *Demokracje...*, op. cit., s. 212.

³⁷² Paweł Dobrowolski i Łukasz Gorywoda, autorzy jednego z pierwszych polskich opracowań tego zagadnienia (*Publiczne wysłuchanie: Kontrola stanowienia prawa przez obywateli*) definiują je jako „dopuszczenie w uporządkowany sposób do głosu podczas tworzenia prawa wszystkich, którzy będą dotknięci proponowanym prawem”. Źródło: P. Dobrowolski, Ł. Gorywoda, *Publiczne wysłuchanie: Kontrola stanowienia prawa przez obywateli*, Warszawa 2004, s. 3.

³⁷³ W. Mincewicz, *Wysłuchanie publiczne w Polsce jako instytucja partycypacji politycznej*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 430.

bieżących problemach politycznych, śledzenie programów informacyjnych dotyczących polityki nazywają partycypacją obywatelską³⁷⁴.

Tabela 1. Koncepcje partycypacji politycznej

	Partycypacja polityczna		
	Formalna partycypacja polityczna	Aktywizm (aktywna partycypacja polityczna)	
		Legalne/pozaparlamentarne protesty lub działania	Nielegalne protesty lub działania
Formy indywidualne	Udział w wyborach powszechnych i referendach Ubieganie się lub pełnienie urzędów publicznych Finansowe wspieranie partii politycznych i organizacji	Bojkoty Pisanie petycji Rozdawanie ulotek politycznych	Nieposłuszeństwo obywatelskie Polityczne motywowanie Ataki na własność prywatną
Formy zbiorowe	Bycie członkiem partii politycznej, organizacji bądź związku zawodowego Aktywność w tego typu sytuacjach	Zaangażowanie w nowe ruchy społeczne Udział w demonstracjach, strajkach i innych przedsięwzięciach związanych z tematyką polityczną	Udział w akcjach niezwiązanych z nieposłuszeństwem obywatelskim Sabotowanie ruchu drogowego lub kolejowego Konfrontacje z oponentami z użyciem przemocy

Źródło: J. Ekman, E. Amnå, *Political Participation...*, op. cit., s. 292.

D. Mider i A. Chibowska do partycypacji politycznej zaliczają następujące aktywności:

- przyswajanie informacji³⁷⁵;
- wyrażanie poglądów politycznych poprzez działania symboliczne (np. eksponowanie haseł);
- udział w konsultacjach społecznych;
- komunikowanie się w celu wyrażenia poglądów politycznych;
- eksponowanie przekonań czy żądań politycznych przez naruszanie obowiązujących norm;

³⁷⁴ J. Ekman, E. Amnå, *Political Participation...*, op. cit., s. 292.

³⁷⁵ Do wąskiej grupy badaczy uwzględniających bierne formy zaangażowania politycznego (zainteresowanie polityką i działaniami władz) w ramach partycypacji politycznej należy M. M. Conway. Częstym zjawiskiem jest wyłączenie przez uczonych wymiaru pasywnego z kategorii partycypacji politycznej. Tak czyni np. J. H. Nagel, uznając za partycypację działania kojarzone z ruchem, energią, wysiłkiem. Źródło: A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 19.

- organizowanie lub uczestnictwo w bojkocie osób czy instytucji z przyczyn politycznych;
- zakłócanie, jak również uniemożliwianie działania instytucji lub procesów społecznych w celu wywarcia wpływu na politykę;
- przekazywanie wsparcia finansowego kandydatowi, organizacji, sprawie;
- tworzenie partii politycznej;
- udział w akcji nieposłuszeństwa obywatelskiego;
- kandydowanie na wybieralne stanowiska polityczne;
- tworzenie alternatywnych instytucji politycznych (zastępujących państwowe) albo pomoc w ich działaniu;
- sprawowanie obieralnego urzędu politycznego³⁷⁶.

Najpowszechniejszą formą partycypacji politycznej w aspekcie roszczenia jest demonstracja, czyli uporządkowane przejście przez przestrzeń publiczną zorganizowanej zbiorowości³⁷⁷. Rzadziej stosuje się rodzaje niekonwencjonalne: pisanie do gazet, odmowę płacenia podatków, bojkot, przemoc wobec ludzi i mienia, nielegalne strajki, blokowanie ruchu, okupację budynków, podpisywanie petycji, użycie broni palnej lub ładunków wybuchowych³⁷⁸. Za niezgodne z prawem uznano blokady dróg, pisanie haseł na murach, strajki nielegalne, akty przemocy - ataki na polityków czy inne osoby, niszczenie mienia³⁷⁹.

Część uczonych, rozpatrując omawiane pojęcie, odwołuje się do wymiaru dobrowolności, inni zaś do aktywności, poprzez które członkowie systemu politycznego oddziałują lub podejmują próby wpływania na sposób jego funkcjonowania. Niektórzy za partycypację polityczną uznają tylko działania podejmowane w celu dążenia do udziału we władzy lub do wywierania wpływu na jej podział. Uczestnictwo będzie tu ograniczone wyłącznie do aktywności służących osiągnięciu konkretnego celu. Może nim być wywołanie pożądanych reakcji otoczenia prowadzące do zrealizowania postulatów podejmującej je jednostki lub grupy. Taką partycypację można nazwać instrumentalną. Inni badacze uznają za partycypację polityczną również działania, które nie są podejmowane w celu uzyskania czy wywarcia wpływu. Stanowią one wówczas cel sam w sobie, usprawiedliwiają się same przez się, nie zaś przez okoliczności zewnętrzne. Służą

³⁷⁶ D. Mider, *Partycypacja...*, op. cit., ss. 18-19.

³⁷⁷ S. Tarrow, Ch. Tilly, *Contentious Politics and Social Movements*, [w:] *The Oxford Handbook...*, op. cit., s. 441.

³⁷⁸ B. Pająk-Patkowska, *Przesłanki...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 11.

³⁷⁹ Tamże, s. 10.

na ogół zaspokojeniu lub kompensacji potrzeb emocjonalnych podejmujących je obywateli. Mowa tu o odczuciach o charakterze zarówno pozytywnym (szczęście, zachwyty, spełnienie, poczucie afiliacji), jak i negatywnym (gniew, odraza, strach, lęk). Tę partycypację określa się mianem autotelicznej³⁸⁰.

Pewien zakres udziału w polityce dotyczy wszystkich obywateli niezależnie od stopnia ich świadomego zaangażowania. Barbara Krauz-Mozer i Katarzyna Sobolewska-Myślik zwracają uwagę na aspekt mimowolnego włączania jednostek w przestrzeń polityczną. Badaczki podkreślają, iż powiązanie polityki ze sprawami państwa skutkuje licznymi konsekwencjami dla ludzkich zachowań niż tylko te obserwowane w kontekście rywalizacji o władzę. Wskłama ono bowiem w politykę wszystkich członków danego społeczeństwa w ten sposób, że uczestniczenie w niej jest udziałem każdego obywatela. Dokonuje się choćby przez fakt życia w danym systemie politycznym, w którym jednostka płaci (lub nie) podatki, bierze udział w wyborach (lub nie głosuje), podporządkowuje się obowiązującemu systemowi prawa (lub odmawia)³⁸¹.

Dla podjęcia partycypacji politycznej konieczne są określone kompetencje, czyli pewien zakres wiadomości oraz umiejętności komunikacyjnych i organizacyjnych. Proste rodzaje aktywności politycznej (oddanie głosu w wyborach) nie wymagają szerokich uprawnień. Do realizacji tych złożonych (ubieganie się o stanowisko we władzach) konieczny jest wysoki poziom wiedzy i doświadczenia. Formy partycypacji zawarte w powszechnie znanych i zinstytucjonalizowanych ramach (głosowanie) nie wiążą się z potrzebą kreatywności wyborców. Jest ona natomiast niezbędna w przypadku happeningu politycznego, gdyż stanowi warunek powodzenia zaplanowanej akcji. Ważnym elementem są ponadto nakłady finansowe oraz czas potrzebne do zainicjowania określonej formy aktywności politycznej. Czynniki te stanowią istotne kryterium decydujące o zaangażowaniu generujące prawidłowość: im mniejsze koszty, tym większa ilość osób skłonnych do włączenia się w inicjatywę (wystosowanie listu otwartego do władz nie wymaga prawie żadnych nakładów finansowych)³⁸². Koszty partycypacji politycznej są kategorią szeroką i niejednorodną. Ich składnikiem jest ryzyko sankcji społecznych (np. złośliwe komentarze, izolacja) oraz negatywnych formalnych konsekwencji prawnych, (przemoc werbalna lub fizyczna)³⁸³. Jak twierdzi Alexander

³⁸⁰ D. Mider, *Partycypacja...*, op. cit., s. 12.

³⁸¹ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 24.

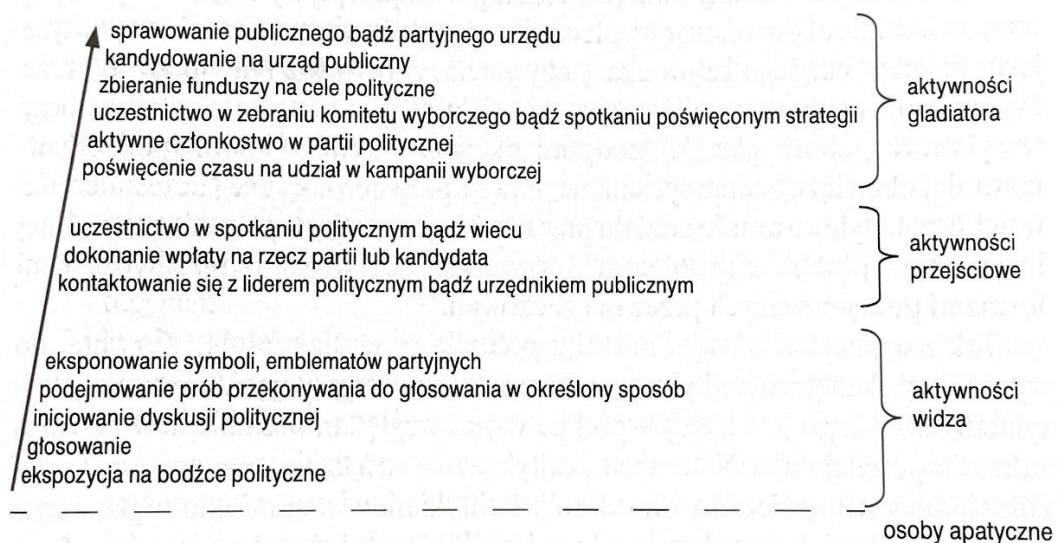
³⁸² D. Mider, *Partycypacja...*, op. cit., ss. 126-127.

³⁸³ Tamże.

Hensby, konfrontacyjne i gwałtowne formy protestu wiążą się z większymi kosztami i ryzykiem. Trudniej jest zatem zmobilizować do nich dużą liczbę osób. Nisko kosztowe i mniej ryzykowne rodzaje uczestnictwa mają zwykle konwencjonalny charakter i przyciągają więcej uczestników³⁸⁴

L. W. Milbrath, w kontekście kosztów powiązanych z partycypacją polityczną, wyróżnił hierarchicznie uporządkowane poziomy zaangażowania, wychodząc od wymagających najmniejszego wkładu aż do działań najbardziej kosztochłonnych. Zakres aktywności uczestników życia politycznego stał się podstawą do wyróżnienia trzech modeli ról odgrywanych w procesie politycznego uczestnictwa. Najbardziej aktywne jednostki autor nazwał gladiatorami, zaktywizowane przejściowo – widzami, zaś osoby, których aktywność generuje najmniejsze koszty, określił apatycznymi. Część gladiatorów, czyniąc z polityki swoją profesję, osiągnęła najwyższy poziom politycznego zaangażowania³⁸⁵.

Rysunek 1. Hierarchia zaangażowania politycznego

Źródło: L. W. Milbrath, *Political Participation...*, op. cit., s. 18.

Różne formy partycypacji politycznej mają odmienny zasięg, tzn. dotyczą innej liczby obywateli. Są ponadto zróżnicowane pod względem natężenia presji (wywieranej na władze), skuteczności (wysoce i niskoefektywna) oraz częstotliwości (najrzadziej

³⁸⁴ A. Hensby, *Participation and Non-Participation in Student Activism*, London-New York 2017, s. 25.

³⁸⁵ L. W. Milbrath, *Political Participation...*, op. cit., s. 20.

odbywają się głosowania). Szczególnie efektywne okazuje się sprawowanie partyjnego przywództwa lub obieralnego urzędu państwowego³⁸⁶.

Zaangażowanie polityczne to jeden z kluczowych warunków prawidłowego funkcjonowania państwa prawa. Według S. Verby i N. H. Nie, partycypacja polityczna jest ważna nie tylko z powodu komunikowania rządzącym potrzeb obywateli. Istotny czynnik stanowi również bezpośrednia korzyść w postaci źródła satysfakcji dla wolnego rządu i dla podejmujących akcję z racji osobistej motywacji. Już J. S. Mill widział w uczestnictwie narzędzie edukacji przenoszone na najniższe szczeble ludu, uwidocznione w aktach bezpośrednio wpływających na kluczowe interesy państwa³⁸⁷. R. A. Dahl dostrzegł w tego rodzaju zaangażowaniu gratyfikację w postaci satysfakcji ze spełnienia obowiązku obywatelskiego i społecznej interakcji. Przejawia się ona również w podwyższonym poczuciu własnej wartości wynikającym z kontaktów z ważnymi osobami lub z dostępu do wewnętrznych informacji³⁸⁸. Ponadto, jak twierdzi Piotr Kimla, to właśnie aktywność obywateli, w coraz większym stopniu niż formalne przepisy, staje się źródłem prawomocności ustroju demokratycznego³⁸⁹, choć to „normy prawne określają ramy partycypacji obywateli w życiu państwa”³⁹⁰.

W literaturze przedmiotu wskazuje się cechy determinujące partycypację polityczną obywateli. S. Verba i N. H. Nie podkreślają rolę zasobów strukturalnych, zwłaszcza poziom kwalifikacji edukacyjnych, dochodów i statusu zawodowego w połączeniu z płcią, wiekiem i pochodzeniem etnicznym. Na rolę czynników takich jak wiek, rasa, wykształcenie, płeć, miejsce zamieszkania oraz stan cywilny i klasa społeczna (jednostki oraz jej rodziców) zwraca też uwagę M. M. Conway. Autorka szczególnie zaznacza wpływ pozycji społeczno-ekonomicznej, rozumianej jako czynnik trójelementowy, na który składają się wykształcenie, dochód i wykonywany zawód³⁹¹. L. W. Milbrath do tej klasyfikacji włącza wyznawaną przez obywateli religię³⁹². Według

³⁸⁶ Tamże, s. 126.

³⁸⁷ S. Verba, N. H. Nie, *Participation...*, op. cit., s. 5.

³⁸⁸ R. A. Dahl, B. Stinebrickner, *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs 1976, s. 103.

³⁸⁹ P. Kimla, *Partycypacja – cienie dogmatu polityki w systemach demokratycznych*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 69.

³⁹⁰ A. Citkowska-Kimla, *Partycypacja a formy ustrojowe. Marek Sobolewski o „udziale ludności we władzy państwowej”*, [w:] *Partycypacja...*, op. cit., s. 78.

³⁹¹ M. M. Conway, *Political Participation...*, op. cit., ss. 15 i 20.

³⁹² L. W. Milbrath, *Political Participation...*, op. cit., s. 110.

badania, działania polityczne podejmują najczęściej ludzie poinformowani, zainteresowani i przekonani o swej skuteczności³⁹³.

Osobnym przedmiotem zainteresowania nauki jest kwestia partycypacji politycznej kobiet. Tą przestrzenią zajmują się np. Pippa Norris, Ronald Inglehart, Richard Matland, Joni Lovenduski, Joyce Gelb, Carole Pateman oraz Anne Phillips. Na gruncie polskim tematykę tę poruszają m. in. Małgorzata Fuszara, Renata Siemieńska czy Anna Titkow³⁹⁴.

Kierując się kryterium płci w różnicowaniu poziomu aktywizacji politycznej należy zaznaczyć, iż obecnie poziom frekwencji kobiet i mężczyzn w wyborach na świecie zrównuje się. W niektórych państwach stanowią one nawet większość głosujących (np. Malta). Według badań, w skali globalnej występuje tylko około 5 proc. przewaga mężczyzn w tym obszarze. Jeżeli chodzi o zachowania protestacyjne, to płęć znajdowała się wśród najważniejszych zmiennych wyjaśniających partycypację polityczną na początku XX w. W kolejnych dekadach różnica poziomu aktywności kobiet i mężczyzn na tym polu zmniejszała się systematycznie. Obecnie stosunek uczestnictwa politycznego kobiet i mężczyzn waha się w zależności od rodzaju aktywności i jej przyczyny. W przypadku demonstracji przewaga płci zależy dziś od problemu, jakiego akcja dotyczy. Kobiety dominują w protestach sektorów, w których one są w większości zatrudnione³⁹⁵ lub sprawa ich bezpośrednio dotyka.

W Polsce ewoluujący po 1989 r. ustrój odcisnął ogromne piętno na partycypacji politycznej kobiet. Pozwolił im na zaistnienie w przestrzeni publicznej nie jako biernych obserwatorek, ale też w roli aktywistek politycznych³⁹⁶. Z drugiej jednak strony obserwowano w tym czasie ich dystans do polityki, czego świadectwem był nikły udział w strukturach władzy. Uczestnictwo to ograniczały tradycyjne poglądy naszego społeczeństwa oraz hermetyczne męskie środowisko polityczne. W świetle polskich uregulowań prawnych nie istniały bowiem żadne formalne przeszkody stojące na drodze tej partycypacji. Dynamicznie postępujący w ostatnich latach proces emancypacji kobiet w sferach społecznej, gospodarczej i politycznej wiąże się ze wzrostem zainteresowania

³⁹³ P. Norris, *Political Activism...*, [w:] *The Oxford Handbook...*, op. cit., s. 629.

³⁹⁴ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 10.

³⁹⁵ B. Pająk-Patkowska, *Przesłanki...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., ss. 10-11.

³⁹⁶ M. Niewiadomska-Cudak, *Kobiety w polskich...*, op. cit., s. 237.

Polek sprawami publicznymi³⁹⁷. Korzystne byłoby przełożenie wysokiego poziomu ich wykształcenia, przygotowania merytorycznego, świadomości własnych kompetencji, ambicji i chęci działania dla dobra ogółu na systematyczny wzrost liczby parlamentarzystek i aktywistek³⁹⁸. Tymczasem dokonuje się on niezmiernie wolno (niekiedy podlega recesji).

Zaangażowanie polityczne obywateli to jeden z kluczowych warunków prawidłowego funkcjonowania państwa prawa. W Polsce, w ostatnich latach odnotowuje się zwiększone zainteresowanie suwerena partycypacją polityczną. Tendencja ta znalazła wyraz w licznych obywatelskich akcjach protestacyjnych – m. in. w obronie niezależności Trybunału Konstytucyjnego, wolności sądów i niezawisłości sędziów czy przeciw zaostreniu prawa aborcyjnego. Odzwierciedla się ponadto w rosnącym uczestnictwie wyborczym³⁹⁹.

Podsumowując rozważania na temat praw kobiet, równości płci i partycypacji politycznej warto podkreślić, że tworzenie egalitarnego prawa na Zachodzie rozpoczęto w połowie XX w. Zagwarantowano kobietom jednakowe traktowanie w polityce, pracy i życiu społecznym oraz autonomię w sferze seksualnej i prokreacyjnej. Praktyka społeczna jednak nie do końca podporządkowuje się tym zasadom. W autokracjach rządzonych przez świeckie lub klerykalne reżimy (np. Afganistan) sytuacja często nie tylko nie ulega poprawie, lecz obowiązujące dotąd w minimalnym zakresie progresywne rozwiązania są kwestionowane i eliminowane. Idea równości płci napotyka dziś opór również w demokracjach (14 proc. luka płacowa w UE). Siły formalnie akceptujące rzeczywistą kobiecą emancypację dążą do zastąpienia jej pozorami lub kulturowymi kompromisami nienaruszającymi dominacji mężczyzn⁴⁰⁰.

Na drugim biegunie znajdują się (nieliczne wciąż) rządy gwarantujące faktyczną realizację norm wymaganych przez międzynarodowe ustalenia. Liderem równości płci od

³⁹⁷ A. Stelmach, *Partycypacja kobiet w wyborach parlamentarnych. Założenia teoretyczne i praktyka*, [w:] N. Kusa, M. Musiał-Karg, A. Stelmach, red., *Uwarunkowania demokracji przedstawicielskie we współczesnej Polsce i w Europie*, Poznań 2018, s. 183.

³⁹⁸ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 209.

³⁹⁹ Według danych Państwowej Komisji Wyborczej, w cieszącym się największym społecznym zainteresowaniem wyborach prezydenckich, w 2020 r. w pierwszej turze wzięło udział 64,51 proc. uprawnionych do głosowania, w drugiej zaś 68,18 proc. Źródło: PKW, *Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2020*, <https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/2/Koniec/pl>. W 2015 r. było to odpowiednio 48,96 i 55,34 proc. Źródło: PKW, *Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, https://prezydent2015.pkw.gov.pl/325_Ponowne_glosowanie.html. 55,31 proc. w pierwszej i 54,94 proc. w drugiej turze głosowania wynosiła frekwencja w 2010 r. Źródło: PKW, *Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2010*, <https://prezydent2010.pkw.gov.pl/PZT/PL/WYN/F/index.htm>. [26.06.2022]

⁴⁰⁰ J. Hartman, *Kobieta nadchodzi*, „Polityka” z 18.03. 2020.

lat jest Skandynawia, co potwierdza opublikowany w 2019 r. *The US News&World Report*. Przedstawiono w nim ranking państw zapewniających najkorzystniejsze warunki życia dla kobiet. Oceny dokonano w pięciu kategoriach: prawa człowieka, równość płci, równość płac, bezpieczeństwo i postępowość. Wśród 19 pozycji aż 14 reprezentuje Europę: 1. Szwecja, 2. Dania, 4. Norwegia, 5. Holandia, 6. Finlandia, 7. Szwajcaria, 10. Niemcy, 11. Luksemburg, 12. Belgia, 13. Wielka Brytania, 14. Francja, 15. Irlandia, 17. Włochy, 19. Hiszpania⁴⁰¹. W edycji z 2021 r. pierwsze miejsca zajęły: Szwecja, Dania, Norwegia, Kanada, Holandia, Finlandia, Szwajcaria, Nowa Zelandia i Niemcy⁴⁰². W skali globalnej Europa Zachodnia okazała się miejscem najbardziej przyjaznym kobietom.

Standardy w większości państw świata odbiegają od tych reprezentowanych przez wymienionych wyżej liderów. Obecna sytuacja wymaga nakładów w przyspieszenie realizacji zasady jednakowego traktowania obu płci w każdej sferze, także politycznej. Wzrost partycypacji kobiet w tej dziedzinie już się dokonuje, a młode pokolenia wchodzące na rynek wyborczy, wykazują wysoką świadomość zagrożeń płynących ze strony populistów. Jednak pandemia koronawirusa zahamowała wolno dotąd postępujące procesy równościowe. Światowe Forum Ekonomiczne w raporcie na temat równości płci ogłosiło, że „potrzeba już nie 100, ale ponad 130 lat, by można było mówić o równych szansach kobiet i mężczyzn”⁴⁰³. Sekretarz Generalny ONZ w przesłaniu z 8 marca 2021 r. zaznaczył, iż dziesięciolecia postępów w tej dziedzinie zostały zaprzepaszczone, prawa kobiet osłabione, a życie wielu z nich zniszczone z powodu światowego epidemicznego kryzysu. Wezwał państwa, przedsiębiorstwa i instytucje do wdrożenia środków mających na celu szybkie zrównanie udziału obu płci w przestrzeni publicznej. Odbudowę po pandemii António Guterres uznał za szansę na eliminację nierówności⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ Business Insider, *Oto 19 krajów, w których kobietom żyje się najlepiej*, <https://businessinsider.com.pl/lifestyle/najlepsze-kraje-do-zycia-dla-kobiet-w-2019-roku/5gkt3y0>. [26.06.2022]

⁴⁰² US News, *Best Countries for Women*, <https://www.usnews.com/news/best-countries/best-countries-for-women>. [26.06.2022]

⁴⁰³ Euractiv, *Ile lat potrzeba, by osiągnąć równość płci na świecie? Dużo więcej niż przed pandemią*, <https://euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/rownosc-plci-global-gender-gap-swiatowe-forum-ekonomiczne-pandemia-covid19/>. [31.04.2022]

⁴⁰⁴ Międzynarodowy Dzień Kobiet, *Przesłanie Sekretarza Generalnego ONZ*, 8 marca 2021 r., <http://www.unic.un.org.pl/oionz/miedzynarodowy-dzien-kobiet-2021/3401>. [31.04.2022]

Rozdział II

Uwarunkowania aktywności politycznej kobiet w Polsce

Poziom aktywności obywateli w sferze politycznej determinują uwarunkowania, tzn. warunki uprawiania polityki. W ich zakres wchodzi rządząca tą sferą reguły i zwyczaje. Obiektywne interpretacje wpływów owych czynników dowodzą, że kształtują one odmienne, w zależności od płci, możliwości dostępu do tej przestrzeni¹. Niewielka liczba kobiet w obszarze polityki jest skutkiem wielu przyczyn. W aspekcie politycznym wynika z doświadczeń historycznych państwa, z rodzaju obowiązującego reżimu politycznego czy preferencji aparatu państwowego i partyjnego. Determinanty społeczne oraz ekonomiczne obejmują: infrastrukturę opiekuńczą, poziom wykształcenia i świadomości politycznej obywateli, ich kompetencje oraz pozycję finansową jednostek. Znaczącą rolę przypisuje się również treściom przekazywanym w procesie edukacji i stereotypom płciowym dotyczącym usytuowania kobiet w przestrzeni publicznej. Skala udziału Polek w życiu politycznym zależy także od efektywności działań wyspecjalizowanych organizacji oraz szans eliminacji różnego rodzaju blokad.

Niedoreprezentacja kobiecego pierwiastka na stanowiskach państwowych wywodzi się z dawnego przypisania do pełnienia funkcji, których nie łączono z zarządzaniem i prestiżem. Zdaniem Agnieszki Piechaczek-Kaszczyńiec, w przeszłości, zarówno w Polsce, jak i na świecie, niewiele władczyń rządziło autonomicznie. Te nieliczne zaś na współpracowników najczęściej wybierały mężczyzn. Inne zyskiwały wpływy jako partnerki polityków. Na przestrzeni wieków stopniowo kształtowała się idea, że udział w życiu publicznym jest prawem przynależnym wyłącznie mężczyznom². Nie zmieniło tego postrzeganie przyznanie kobietom praw wyborczych. Utrwalona przez stulecia tradycja ze sprawowaniem funkcji politycznych nadal wiązała płęć męską. Dopiero w drugiej połowie XX w. zapoczątkowano proces włączania żeńskiej reprezentacji do tej dziedziny. Stopniowo zakres ów zwiększał się, choć nadal, w skali globalnej, kobiety stanowią tylko około 1/3 aktywnych polityków³.

Polskie doświadczenia historyczne determinowały skromne kobiece przedstawicielstwo polityczne i trudności w zapewnieniu równowagi płci w tej

¹ M. Banaś, red., *Kobiety w polityce*, Kraków 2017, s. 8.

² A. Piechaczek-Kaszczyńiec, *Uwarunkowania udziału kobiet w polityce*, [w:] M. Pataj, red., *Kobiety w sferze publicznej Teoria i praktyka*, Toruń 2015, s. 263.

³ B. Szejgiec, *Obecność kobiet w polityce – analiza SWOT w badaniach językoznawczych*, [w:] M. Pataj, red., *Kobiety w sferze publicznej Perspektywy interdyscyplinarne problemu*, Toruń 2017, s. 255.

przestrzeni. Przyczyną stratyfikacji, oprócz długotrwałej izolacji kobiet od przestrzeni publicznej, była odmienność politycznych i ekonomicznych systemów państw Zachodu. Ta część świata znacznie wcześniej doświadczyła urbanizacji i uprzemysłowienia. Procesy te, z uwagi na trudną sytuację (brak niepodległości), pozostały szerzej nieznanymi na ziemiach polskich. W kolejnych dekadach utrzymywały się różnego rodzaju czynniki ograniczające Polkom dostęp do sfery polityki. Brak możliwości zbudowania ruchu feministycznego po 1945 r. wyjaśnia nieobecność głosów sprzeciwu wobec kontynuacji wzorca rodzinnych stosunków opartych na męskiej dominacji. W sytuacji odgradzenia od zachodnich idei feministycznych głoszonych w latach 60. i 70. nasze społeczeństwo nie poznało ich założeń⁴. Po 1989 r. Polki również nie były postrzegane jako kompetentny podmiot polityczny.

2.1. Ruch kobiecy - ujęcie historyczne

Wielowiekowa ekskluzja kobiet z przestrzeni publicznej i wynikające z niej ograniczenia wiązały się z pozbawieniem możliwości współdecydowania o realiach życia całej społeczności⁵. Efektem tego wykluczenia była mobilizacja w celu przekształcenia dyskryminującej jedną płęć rzeczywistości, która przybrała zorganizowaną formę.

Pojęcie ruchu kobiecego zawiera się w kategorii ruchu społecznego, określanego przez Druide Dahlerup świadomym zbiorowym działaniem zorientowanym na spowodowanie zmiany społecznej. Charakteryzuje go pewien stopień organizacji, a za kluczowe uznaje się zaangażowanie i uczestnictwo członków lub aktywistów⁶. Powinien reprezentować fundamentalne interesy nieobjęte rutynową polityką, względną stałość i rozmiary⁷. Według bardziej precyzyjnej definicji, są to systematyczne wzory działań zbiorowych, w pewnym stopniu zinstytucjonalizowane, zorientowane na wartość, antysystemowe w formie i symbolice⁸. Ruch kobiecy można zatem rozumieć jako przejawy mobilizacji społecznej, które kobiety inicjują, w których one przede wszystkim uczestniczą i które skupiają się na problemach szczególnie dla nich ważnych. Tego

⁴ O. Barbarska, *Participation of Women in Holding Political Power in Poland*, "Yearbook of Polish European Studies", nr 7, 2003, ss. 102-103.

⁵ M. Banaś, red., *Kobiety...*, op. cit., s. 8.

⁶ D. Dahlerup, *Is the New Women's Movement Dead? Decline or Change of the Danish Movement*, [w:] D. Dahlerup, ed., *The New Women's Movement: Feminism and Political Power in Europe and the USA*, London 1986, s. 218.

⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Warszawa 2006, s. 210.

⁸ J. Pakulski, *Social Movements: The Politics of Moral Protest*, Melbourne 1991, s. 14.

rodzaju szeroka akcja społeczno-polityczna miała na celu emancypację i równouprawnienie płci⁹.

Wiek XVIII zapoczątkował ruch zwany feminizmem¹⁰. Zakwestionował on męską dominację i obowiązujące definicje kobiecości. Wcześniej w przestrzeni publicznej pojawiały się pojedyncze komentarze kobiet odnośnie dyskryminacji płciowej. W połowie XIX stulecia Europejki, Amerykanki z Północy oraz białe kobiety z Kanady, Nowej Zelandii i Australii zaczęły organizować się w grupy celem zmiany ich społecznej, politycznej i ekonomicznej pozycji¹¹. Na starym kontynencie mobilizacja ta była odpowiedzią na ograniczenia praw kobiet wynikające z Kodeksu Napoleona, wprowadzonego na początku XIX w.¹² Wyjście poza zakreślone w nim ramy narażało na krytykę, ośmieszenie i posądzenie o chęć bycia mężczyzną. Jednocześnie rozwój szkolnictwa dla dziewcząt (oprócz wyższego) zwiększył dostęp do wielu zawodów i wykreował nowe - typowo żeńskie, jak przedszkolanka czy pielęgniarka. W konsekwencji wzrostu poziomu świadomości i aspiracji coraz częściej pojawiał się temat równouprawnienia, czego rezultatem był zorganizowany ruch. W efekcie jego działalności zmienił się status kobiet - przyznano im prawa obywatelskie, osobowość prawną i umożliwiono akces do dziedzin traktowanych dotąd jako typowo męskie jak sport czy lokalna polityka¹³.

Szerszy wachlarz praw dla kobiet na świecie stanowił integralną część kobiecych kampanii od ponad dwustu lat. Pierwsza fala tego buntu była ruchem politycznym, nakierowanym na poprawę jakości życia kobiet¹⁴. Zachodni ruch feministyczny uznaje

⁹ E. Korolczuk, *Ruchy społeczne a płęć - perspektywa intersekcyjna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia funduszu alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1, 2014, ss. 100-101.

¹⁰ Argumenty wczesnego feminizmu skupiały się na niesprawiedliwości faktu wyłączenia kobiet z kluczowych dla ludzkości aktywności: polityki, zarządzania, przywództwa, reprezentacji politycznej, edukacji, braku prawa do samookreślenia, legalnej własności i spadku. Nowoczesny ruch kobiecy rozpoczął się jako proces, który próbował ustanowić równość płci, ale też jako walka przeciw opresji. Źródło: T. Chanter, *Gender: Key...*, op. cit., s. 8.

¹¹ J. Hannam, *Feminizm*, Poznań 2010, s. 21.

¹² Kodeks ten, z 1804 r., obowiązywał nie tylko we Francji, ale też we Włoszech, Niemczech (oprócz Prus), Belgii, Hiszpanii, Niderlandach i Księstwie Warszawskim. Jego normy stały się podstawą prawa cywilnego w Portugalii w II poł. XIX w. Znosił nierówność stanową pozostawiając płciową. Źródło: A.

Niewęglowska, „*Wieczyście małoletnie*”: czyli kilka słów o pozycji społeczno-prawnej kobiet w XIX stuleciu, [w:] M. *Problematyka...*, op. cit., ss. 204-205. Patrz też: R. Kamprowski, *Między patriachatem a matriachatem. Rola i miejsce rodziny w kreowaniu bezpieczeństwa jednostki w kontekście historycznym*, [w:] N. Lubik-Reczek, red., *Kobiety w ponadpaństwowej przestrzeni publicznej*, Toruń 2020 oraz MEiN, *Uczynić prawo wyborcze powszechnym. Ruch feministyczny*, <https://zpe.gov.pl/a/uczynic-prawo-wyborcze-powszechnym-ruch-feministyczny/D8yMdTC1Y>. [22.04.2022]

¹³ M. Nowak-Paralusz, *Dzieje historyczne jako tło dla współczesnej sytuacji kobiet w Polsce*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 135-136.

¹⁴ M. Thornton, *The feminist fandango with the legal academy*, [w:] *Feminism, Postfeminism...*, op. cit., s. 11.

się za początkową kontrofensywę w długiej walce o uwolnienie od opresyjnych struktur władzy, podyktowanych naturą i wzmacnianych przez stronę męską¹⁵. Ograniczenia w pełnieniu ról zarezerwowanych dla mężczyzn argumentowano brakiem stosownego wykształcenia, by być rozeznanyimi w polityce odpowiedzialnymi obywatelkami¹⁶ (zdobycie go uniemożliwił cenzus płci).

Kobiety zamężne w XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii Carole Pateman nazwała osobami publicznie martwymi. Zawarcie małżeństwa skutkowało bowiem całkowitym poddaniem żony władzy męża - od decyzji o miejscu zamieszkania, przez przejmowanie zarobków żony i uznanie wspólnych dzieci za własność ojca, po pojawiające się regularnie od XVI do XX stulecia doniesienia o przypadkach sprzedaży żon¹⁷. W wyższych sferach w ramach oporu przeciw patriarchatowi urządzano spotkania literacko-artystyczne¹⁸, w niższych - podejmowano zorganizowane akcje przeciw opresji¹⁹.

Przed powstaniem ruchów emancypacyjnych w Stanach Zjednoczonych kobiety angażowały się w akcje antyniewolnicze i profesjonalną działalność charytatywną. Zakładały też kobiece związki pracownicze²⁰. Istotnym impulsem do podjęcia bardziej zdecydowanych działań było wykluczenie amerykańskich abolicjonistek z międzynarodowego spotkania przeciw niewolnictwu w Londynie w 1840 r.²¹ Zdecydowano wówczas o zorganizowaniu konwencji, która odbyła się w Seneca Falls w 1848 r.²². *The Oxford Encyclopedia of American Social History* uznaje ją za pierwsze na świecie oficjalne zgromadzenie poświęcone prawom kobiet²³. Elisabeth Cady Stanton wygłosiła tam odezwę wzorowaną na Deklaracji niepodległości i zażądała przywilejów należnych kobietom jako obywatelkom Stanów Zjednoczonych²⁴. Przyjęto wówczas

¹⁵ S. Firestone, *The dialectic of sex The case for feminist revolution*, New York 1970, s. 15.

¹⁶ T. Chanter, *Gender: Key...*, op. cit., s. 13.

¹⁷ C. Pateman, *Kontrakt płci*, Warszawa 2014, ss. 179-182.

¹⁸ M. Nowak-Paralusz, *Dzieje...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 135.

¹⁹ Kobiety z klasy średniej buntowały się przeciw wyłączeniu płciowej mężczyzn, te z klasy robotniczej przeciwko kapitalistycznemu uciskowi i nakładaniu na nie przez system niekończących się ciężarów pracy. Źródło: C. Dyhouse, *Feminism and the Family in England 1880-1939*, New York 1989, s. 188.

²⁰ E. Wiącek, *Amerykańskie sufrażystki i irokezi, czyli historia o tym, jak kontakty międzykulturowe ze społecznością indiańską zainspirowały ruch o równouprawnienie kobiet w USA*, [w:] M. Banaś, red., *Kobiety...*, op. cit., s. 165.

²¹ Decyzję o wykluczeniu zmieniono następnie na pozwolenie na bierny udział kobiet, czyli umożliwienie kobietom przysłuchiwania się obradom. Źródło: *Prefeminizm zanim nadeszła druga fala. Poszukiwanie przejawów feminizmu w historii* Dr hab. Natalia Klejdysz Podcast Maturalny, <https://open.spotify.com/episode/55a8pnpjsashHs8hdIJdcF>. [10.04.2022]

²² J. Hannam *Feminizm*, op. cit., s. 41.

²³ L. Dumenil, ed., *The Oxford Encyclopedia of American Social History*, New York 2012, s. 56.

²⁴ E. Wiącek, *Amerykańskie...*, [w:] *Kobiety...*, op. cit., s. 167.

rezolucję o prawach mężatek, rozwodach oraz potrzebie zatrudnienia i edukacji²⁵. Wydarzenie to przyspieszyło rozwój ruchu kobiecego w USA²⁶.

Mimo że w latach 1848-1865 nieformalne spotkania aktywistek nie budziły zainteresowania ustawodawców, to w 1855 r. niemal wszystkie stany uprawomocniły zarządzanie kobiet własnym majątkiem i zarobkami. Po zakończeniu wojny secesyjnej (1861-1865) ruchy kobiece ponownie zaczęły ubiegać się o stosowne prawa. Powstały w 1866 r. Amerykański Związek Równych Praw (*American Equal Rights Association*) walczył o nadanie przywilejów wyborczych wszystkim obywatelom bez względu na rasę i płeć²⁷. W rezultacie na mocy 14. i 15. poprawek do Konstytucji objęto prawami obywatelskimi i wyborczymi czarnych mężczyzn. Odrzucono przy tym propozycję E. C. Stanton wprowadzenia do ustawy zasadniczej nowelizacji nadającej powszechne prawo wyborcze. W 1869 r. radykalny odłam ruchu z Susan B. Anthony na czele powołał Narodowy Związek Sufrażystek (*National Woman Suffrage*²⁸ *Association*)²⁹. Działaczki tej formacji na terenie całego państwa, wbrew prawu, usiłowały oddać głos w wyborach 1872 r. W 1869 r. skrzydło konserwatywne zorganizowało się w Amerykańskim Związku Sufrażystek (*American Woman Suffrage Association*) wspierającym uchwalenie równościowych poprawek do Konstytucji. W 1890 r. obie grupy - radykalna i konserwatywna - połączyły siły³⁰. Osiągały sukcesy w postaci przyznawania praw wyborczych kobietom w kolejnych stanach³¹ na wzór Terytorium Wyoming, którego mieszkanki mogły głosować już od 1869 r.³². W latach 90. XIX w. kobiety posiadały prawo głosu w Utah, Kolorado i Idaho³³. Wkrótce wszystkie stany zagwarantowały je na

²⁵ J. Hannam, *Feminizm*, op. cit., s. 41.

²⁶ Alternatywą i inspiracją dla Amerykanek stały się relacje panujące wśród tubylczych Indian, gdzie stwierdzono wysoką pozycję irokezskich kobiet w plemiennym społeczeństwie. Źródło: E. Wiącek, *Amerykańskie...*, [w:] *Kobiety...*, op. cit., ss. 165-177.

²⁷ E. Stanton, S. B. Anthony, M. Gage, *History of Woman Suffrage*, <https://archive.org/stream/historyofwomansu02stanuoft#page/172/mode/2up>. [07.04.2022]

²⁸ *Larousse Dictionnaires*, suffrage – głos, którym deklaruje się własne opinie w wyborach lub konsultacjach, <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/suffrage/75270>. [07.04.2022] Prawo do głosowania w wyborach urzędników publicznych oraz przy przyjmowaniu lub odrzucaniu proponowanych aktów prawnych. Źródło: *Encyclopedia Britannica*, suffrage, <https://www.britannica.com/topic/suffrage>. [07.04.2022]

²⁹ S. M. Marilley, *Woman Suffrage and the Origins of Liberal Feminism in the United States 1820-1920*, Cambridge 1996, s. 176.

³⁰ S. Firestone, *The Dialectic...*, op. cit., s. 18.

³¹ E. Wiącek, *Amerykańskie...*, [w:] *Kobiety...*, op. cit., s. 180-181.

³² K. Duda, *Prawa wyborcze kobiet w Konfederacji Szwajcarskiej w świetle rozwiązań prawnych innych państw*, [w:] A. Balczyńska-Kosman, I Andruszkiewicz, J. Kałużna, E. Kania, red., *Gender jako determinanta w przestrzeni prywatnej i publicznej*, Poznań 2012, s. 142.

³³ J. Hannam, *Feminizm*, op. cit., s. 72.

poziomie lokalnym stanowym, a następnie w wyborach federalnych³⁴. W 1920 r. senat ratyfikował 19. poprawkę do Konstytucji USA, na mocy której przyznano kobietom prawa wyborcze³⁵.

Historyczny ruch kobiecy objął też inne kontynenty. W Europie pod koniec XVIII stulecia nadzieje rozbudziła Wielka Rewolucja Francuska i trudno było zatrzymać dążenie do równouprawnienia i emancypacji³⁶. W przestrzeni publicznej zaczęto tworzyć coraz więcej kobiecych stowarzyszeń. Obszar ich działania szeroko wykraczał poza ramy kojarzonej dotąd z kobietami aktywności charytatywno-opiekuńczej³⁷. Pionierski zjazd w Seneca Falls przypadł na początek europejskiej Wiosny Ludów. W różnych państwach, szczególnie we Francji, Anglii i Niemczech, pojawiły się postulaty przyznania kobietom praw wyborczych na równi z mężczyznami³⁸.

XVIII-wiecznej Anglii Mary Wollstonecraft promowała idee równości płci i wychodzenia z normatywnych ograniczeń wyidealizowanej kobiecości³⁹. Realia życia Brytyjek poddawał krytyce wspomniany wcześniej J. S. Mill. Za sprawą jego kampanii, prowadzonej w latach 1865-1870, zezwolono kobietom płacącym podatki na udział w wyborach samorządowych⁴⁰. Zdeterminowane działaczki rozpoczęły tworzenie organizacji stawiających sobie za cel uzyskanie praw dla kobiet. Akcje te były pokłosiem nie tylko szerszej edukacji⁴¹, ale i rozwoju przemysłu (dostęp do nowych urządzeń pozwolił na skrócenie czasu pracy w domu i dał większą możliwość zaangażowania społecznego). Dzięki staraniom tych środowisk w XIX w. uprawomocniono małżeństwa cywilne, zaczęto udzielać rozwodów z powodu zdrady którejkolwiek ze stron, a żonom przyznano prawo do minimum majątkowego w razie porzucenia przez męża. Uchwalono ustawę o prawie kobiet do zarobków za pracę wykonywaną w czasie trwania małżeństwa

³⁴ A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 19.

³⁵ *Constitution of the United States, Nineteenth Amendment*, „Stany Zjednoczone ani jakikolwiek Stan nie może pozbawić ani ograniczyć praw wyborczych obywateli Stanów Zjednoczonych ze względu na płeć”, <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-19/>. [07.05.2022]

³⁶ K. Duda, *Prawa wyborcze kobiet w konfederacji szwajcarskiej*, [w:] *Gender jako...*, op. cit., s. 141-142.

³⁷ A. Niewęgłowska, „*Wieczyście...*”, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 209.

³⁸ M. Bogucka, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005, s. 264.

³⁹ K. Moss, *Gender, Politics, News A Game of Three Sides*, Malden-Oxford-West Sussex 2017, ss. 11-12. Patrz też: S. Ellis, *The Women of England: Their Social Duties, and Domestic Habits*, London 2015.

⁴⁰ J. Kielin-Maziarz, *Prawa kobiet w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Prawa kobiet we współczesnym...*, op. cit., s. 111. Patrz też: C. Pateman. *Kontrakt płci*, op. cit.

⁴¹ Zakrojone na szeroką skalę zmiany w systemie edukacyjnym kobiety postrzegały jako pierwszy krok na drodze do równouprawnienia. O ile pod koniec XIX w. reformę żeńskiego szkolnictwa na poziomie średnim uznano za konieczność, o tyle postulat wstępu na uczelnie wyższe był odrzucany nawet przez większość nauczycieli akademickich. Źródło: A. Niewęgłowska, „*Wieczyście...*”, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 213.

i do prowadzenia oddzielnego rachunku bankowego. W Cambridge powstał pierwszy żeński *college*⁴².

Połowa XIX stulecia to czas rozwoju ruchu dążącego do zreformowania prawa wyborczego. W 1867 r. powstało Londyńskie Towarzystwo Sufrażystek (*London Society for Women's Suffrage*), a następnie Krajowy Związek Stowarzyszeń Sufrażystek (*National Union of Women's Suffrage Societies*), kierowany przez Millicent Fawcett. Ten stanowił główny element ruchu na rzecz nadania praw wyborczych żeńskiej części społeczeństwa⁴³.

Do 1900 r. kobiety w większości europejskich państw uzyskały lepszy dostęp do kształcenia i pracy w wolnych zawodach, a sytuacja mężatek uległa poprawie⁴⁴. Jedynym wciąż nieosiągniętym postulatem było nadanie praw wyborczych, dlatego problem ten przerodził się w najważniejszą dla działalności feministycznej kwestię⁴⁵.

W 1903 r., w odpowiedzi na brak postępów w wyniku działań o charakterze pokojowym, powstała Społeczna i Polityczna Unia Kobiet (*Women's Social and Political Union*). Skupiała sufrażystki amerykańskie i angielskie, którym przewodziła Emmeline Pankhurst⁴⁶, wydawczyni miesięcznika „Prawa wyborcze dla kobiet”. Brytyjskie członkinie organizacji podejmowały niestandardowe działania: wdzierały się do Izby Gmin, zakłócały zebrania polityczne, organizowały demonstracje i przemarsze przez Londyn⁴⁷. Uciekały się też do aktów wandalizmu - wybijania szyb, podpalania pustostanów, niszczenia listów w skrzynkach⁴⁸. Do demonstracji dołączała założona w 1907 r. Liga Wolności Kobiet (*Women's Freedom League*). Propagowała uchylanie się od płacenia podatków i bojkot spisu powszechnego w 1911 r. W 1913 r. M. Fawcett zorganizowała pielgrzymkę tysięcy kobiet z całej Wielkiej Brytanii do Londynu⁴⁹. Wynikiem tych akcji były rozpoczęte negocjacje sufrażystek (bez udziału WSPU) z rządem, które w 1914 r. przerwał wybuch wojny. W czasie jej trwania kobiety zostały

⁴² J. Kielin-Maziarz, *Prawa kobiet...*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., ss. 109-110.

⁴³ K. Moss, *Gender...*, op. cit., s. 12.

⁴⁴ Brytyjska Ustawa o własności kobiet zamężnych (*Married Women's Property Act*) z 1882 r. i podobne uchwalone już w latach 40. XIX w. w niektórych stanach Ameryki Północnej, przyznały mężatkom prawa do odrębnej własności. Źródło: C. Pateman, *Kontrakt...*, op. cit., s. 180.

⁴⁵ J. Hannah, *Feminizm*, op. cit., s. 57.

⁴⁶ K. Moss, *Gender...*, op. cit., s. 12.

⁴⁷ M. Bogucka, *Gorsza pleć...*, op. cit., s. 226.

⁴⁸ Akty te były odpowiedzią na tzw. Czarny Piątek (18.11.1910), kiedy władze brutalnie potraktowały demonstrację kobiet przed brytyjskim parlamentem. Uczestniczki bito, polewano wodą, tratowano końskimi kopytami. W wyniku tych zdarzeń 2 kobiety zmarły, wiele zostało rannych, a ok. 150 aresztowano i maltretowano w więzieniu. Źródło: *Prefeminizm...*, <https://open.spotify.com/...>, op. cit. [20.04.2022]

⁴⁹ J. Hannam, *Feminizm*, op. cit., ss. 77-81.

zmuszone do przejęcia części ról męskich w społeczeństwie, co zmieniło sposób postrzegania postulatów wysuwanych wcześniej przez ich ruch⁵⁰. W 1918 r., po zabiegach żeńskiego lobby w parlamencie, Ustawa o prawach wyborczych objęła Brytyjki powyżej 30 r. ż. Presja trwała do 1928 r., kiedy zyskały możliwość głosowania na takich samych warunkach jak mężczyźni. Do 1920 r. kobiety wywalczyły prawo do udziału w wyborach w większości państw europejskich⁵¹.

Członkinie ruchu kobiecego z różnych państw nawiązały i utrzymywały kontakty. Łączyły je liczne podobieństwa: negacja opinii na temat natury czy ról społecznych kobiet, postulat równouprawnienia w zatrudnieniu, edukacji i prawie, żądanie umożliwienia aktywności w życiu publicznym, odrzucenie męskiej dominacji we wszystkich obszarach, krytyka przemocy⁵².

Podobne cele przyświecały aktywistkom w Polsce. Tu ruch kobiecy został zapoczątkowany w XIX stuleciu⁵³. Walka o niepodległość oraz sprzeciw wobec germanizacji i rusyfikacji były jego charakterystycznymi cechami. Czynniki takie jak podział na zabory i związane z nim różne regulacje prawne znacząco utrudniały konsolidację kobiet pod hasłem równouprawnienia. Inaczej niż na Zachodzie, trudności finansowe, zacofanie cywilizacyjne dużej części społeczeństwa oraz silnie utrwalony w kulturze patriarchalny model rodziny, opóźniały procesy równościowe. Kobiety w sferze publicznej były odrzucane przez świat męski, ale też żeński, w większości akceptujący zastaną sytuację. Jednak świadome i postępowe Polki konsekwentnie podejmowały próby wprowadzenia równości we wszystkich dziedzinach życia⁵⁴. Z uwagi na wykluczające je z wyższej edukacji kryterium płci, część z nich korzystała z możliwości kształcenia się za granicą⁵⁵. Nieliczne początkowo polskie studentki⁵⁶ stały się później znaczącymi i kompetentnymi postaciami w świecie sufrażystek⁵⁷.

⁵⁰ J. Kielin-Maziarz, *Prawa kobiet...*, [w:] *Prawa kobiet...*, op. cit., ss. 110-111.

⁵¹ J. Hannam, *Feminizm*, op. cit., ss. 87-89.

⁵² Tamże, s. 57.

⁵³ Pierwsze wzmianki o potrzebie reform i ślady zbiorowej akcji można spotkać już w XVI-wiecznym memoriale z czasów Władysława IV. Mieszkanki Małej, Wielkopolski i Litwy postulowały w nim m.in. prawną obronę kobiet od wyzysku wywieranego na nie pod pozorem opieki, ograniczenie władzy ojcowskiej czy umożliwienie córkom wyboru mężów. Źródło: C. Walewska, *Ruch kobiecy w Polsce*, Wrocław 2021, s. 12.

⁵⁴ M. Fuszara, *Walka kobiet o prawa wyborcze*, [w:] W. Pawlik, E. Zakrzewska-Manterys, red., *O społeczeństwie, moralności i nauce*, Warszawa 2008, ss. 53-54.

⁵⁵ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 37-38. Patrz też: R. Siemińska, *Polacy i Polki w życiu publicznym – podobni czy różni od mieszkańców Unii Europejskiej*, [w:] *Aktorzy...*, op. cit., s. 219.

⁵⁶ Polki wyjeżdżały na studia najczęściej do Szwajcarii i Francji. Dopiero w 1884 r. trzy kobiety uzyskały pozwolenia na udział w wykładach na polskiej uczelni, jednak bez możliwości zdawania egzaminów, a tym

W czasie zaborów Polki udzielały się głównie w stowarzyszeniach o charakterze edukacyjnym⁵⁸ i charytatywnym. Bariery prawne i obyczajowe stały na przeszkodzie ich zaangażowaniu politycznemu. W Warszawie w latach 1830-1850 działała grupa Entuzjastek, założona przez Narcyzę Żmichowską. Aktywistki propagowały nowoczesny model kobiety, kładły nacisk na wykształcenie oraz przyznanie praw wyborczych⁵⁹. Zakładały szkoły, organizowały samokształcenie, głosiły konieczność udziału kobiet w życiu publicznym⁶⁰. Zaangażowanie w nielegalną działalność niepodległościową było powodem zesłania przez władze rosyjskie większości z nich z założycielką na czele poza Warszawę. Położyło to kres funkcjonowaniu organizacji⁶¹.

Podczas powstania listopadowego (1830-1831) powołano Dobroczynno-Patriotyczny Związek Kobiet Polskich⁶². Po klęsce zrywu pojawiły się bardziej pozytywistyczne programy pracy u podstaw. W szeregi ruchu włączyła się Eliza Orzeszkowa głosząc, że kobiety powinny się emancypować, by pracować, praca zaś jest konieczna by przeżyć⁶³. Pisarka podkreślała potrzebę zmiany statusu kobiety⁶⁴. Eliza Orzeszkowa i Maria Konopnicka przyczyniły się do powstania Kobięcych Kół Oświaty Ludowej, które w 1886 r. zainicjowały funkcjonowanie Kół Korony i Litwy. Ich zadaniem było kształcenie kobiet ze wszystkich zaborów⁶⁵. Pierwszy kobiecy tajny uniwersytet, zwany Latającym (przekształcony później w Wyższe Kursy dla Kobiet, a po odzyskaniu niepodległości w Wolną Wszechnicę Polską), stworzyła Kazimiera Bujwidowa. Funkcjonował w zaborze rosyjskim od 1883 r. Nauki pobierała tu m.in. Maria Skłodowska-Curie⁶⁶. Odpowiedzią na stale rosnące zapotrzebowanie na wyższe kształcenie było założenie przez Józefę Bojanowską w 1879 r. Klubu Czytelniczek

samym zdobycia wyższego wykształcenia. Źródło: M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., ss.55-56.

⁵⁷ Tamże, s. 56.

⁵⁸ Działalność edukacyjna miała na celu przekazywanie języka ojczystego, wiadomości o historii Polski, nauczanie polskiej literatury. Była to forma walki z zaborcą. Źródło: M. Fuszara, *Walka kobiet...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 54.

⁵⁹ E. Korolczuk, *Ruchy społeczne a pleć...*, op. cit., s. 98.

⁶⁰ J. Mizielińska, *(Re)negocjowanie tożsamości*, [w:] M. Fuszara, M. Grabowska, J. Mizielińska, J. Regulska, *Współpraca czy konflikt?*, Warszawa 2008, s. 90.

⁶¹ S. Franczak, *Kobiety wyzwolone z przelomu XIX i XX wieku*, Kraków 2016, s. 15.

⁶² Tamże.

⁶³ Według Klementyny Hofmanowej i Narcyzy Żmichowskiej, kwestia edukacji i profesjonalnych umiejętności potwierdzonych dyplomami, a w następstwie nabytych kwalifikacji możliwość pracy zarobkowej kobiet, stanowiły warunek ich emancypacji. Źródło: N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., s. 151.

⁶⁴ M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 371.

⁶⁵ M. Perowicz, *Silaczki z Warszawy. Sylwetka Kobięcego Koła Oświaty Ludowej*, <https://klubjagiellonski.pl/2017/06/04/silaczki-z-warszawy-sylwetka-kobiecego-kola-oswiaty-ludowej/>. [26.04.2022]

⁶⁶ J. Orzeł, *Sytuacja społeczno-polityczna kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kobiety w polityce*, Toruń 2010, s. 215.

Naukowych. Owa nielegalna organizacja stała się jedną z prekursorów tego rodzaju inicjatyw. Krakowskie aktywistki Kazimiera Bujwidowa, Maria Turzyma i Maria Dulębianka podejmowały akcje na rzecz praw edukacyjnych i politycznych dla kobiet. Po kampanii sufrażystek pierwsze studentki wstąpiły na Uniwersytet Jagielloński w 1896 r., a na Uniwersytet Warszawski w 1915⁶⁷.

Ze względu na specyficzną sytuację polityczną, początkowo działaczki nie wykazywały dążeń emancypacyjnych, lecz kultywowały tradycje w kontekście podtrzymywania polskości. Z końcem XIX w. zaczęły pojawiać się samopomocowe instytucje zawodowe, np. Stowarzyszenie Zawodowe Kobiet Pracujących. Natomiast zrzeszanie mieszkanek wsi zainicjowało Towarzystwo Gospodyń, powstałe na Pomorzu w 1866 r. W Wielkopolsce powołano wówczas Towarzystwo Włościanek, zaś w Galicji Towarzystwo Kółek Rolniczych, które tworzyło sekcje kobiece. W zaborze rosyjskim Ruch Włościanek był częścią Kółek Rolniczych⁶⁸. W 1887 r. Filipina Płaskowicka założyła pierwsze Koło Gospodyń Wiejskich pod Skierniewicami⁶⁹. Tego rodzaju instytucje, oprócz oficjalnych celów statutowych, często wykonywały zadania nieformalne, troszcząc się o zachowanie mowy ojczystej, religii katolickiej czy utrzymanie ziemi w polskich rękach⁷⁰.

Kobiety tworzyły ponadto organizacje o charakterze pomocowym. W latach 1861-1864 w Warszawie w konspiracji działało Stowarzyszenie Piątek ratujące rannych i aresztowanych oraz wspierające ich rodziny w czasie powstania styczniowego. W Krakowie walczącym mężczyznom pomagał Komitet Niewiast, na Śląsku zaś czyniły to liczne Koła Kobiet. W Poznańskim - Towarzystwo Kobiet „Warta” oficjalnie zakładało ochronki, zaś potajemnie prowadziło naukę w języku ojczystym⁷¹.

W drugiej połowie XIX stulecia feminizm rozwijał się jako odpowiedź na typowe kobiece problemy życiowe. Żądano równości w małżeństwie - prawa kobiet do występowania o rozwód, posiadania przez mężatki własnych dóbr materialnych, zniesienia zakazu kontaktu matek z dziećmi w sytuacji separacji małżeńskiej orzekanej przez sądy na wniosek męża⁷². W tym czasie pojawił się również postulat przyznania Polkom praw politycznych. Działaczki społeczne uważały, że kobiety, tak samo jak

⁶⁷ P. Zakrzewski, *The Women on Polish Independence*, <http://culture.pl/en/article/the-women-of-polish-independence>. [10.12.2021]

⁶⁸ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 214-215.

⁶⁹ M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 367.

⁷⁰ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 214-125.

⁷¹ M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 367.

⁷² N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., ss. 69-70.

mężczyźni, powinny być równoprawnymi obywatelkami⁷³. Przedstawicielką rodzimych sufrażystek została Paulina Kuczalska-Reinschmit, założycielka polskiej filii Międzynarodowej Organizacji Kobiet, zwanej Unią. Instytucja ta uświadamiała społeczeństwa poprzez działalność publicystyczną i podejmowała inicjatywy w celu przyznania kobietom praw wyborczych⁷⁴. W XIX w. funkcjonowało wiele grup o różnym charakterze, lecz dopiero te powstałe na przełomie stuleci przyczyniły się do poszerzenia sfery równości obu płci. Wówczas zadebiutowały kongresy kobiece, na których dyskutowano o rolach i zadaniach Polek (inauguracyjny odbył się we Lwowie w 1894 r.)⁷⁵.

Początek XX w. to czas nasilenia batalii o prawa polityczne. Udział w głosowaniach wszystkich obywateli był celem powstałego na przełomie lat 1905 i 1906 w Królestwie Polskim Stowarzyszenia Równouprawnienia Kobiet Polskich. Walką o prawa polityczne w Galicji kierował Komitet Równouprawnienia Kobiet⁷⁶. Podstawowe postulaty ruchu sformułowano na zjeździe kobiet w Krakowie w 1906 r. Zofia Nałkowska w wygłoszonym tam referacie „Uwagi o etycznych zadaniach ruchu kobiecego” zakwestionowała wartość małżeństwa i rodziny jako jedyne środowiska kobiet i zażądała nadania Polkom praw publicznych. Domagała się równości w prawie cywilnym, jednakowego wychowywania chłopców i dziewcząt, zniesienia zależności w małżeństwie, zakazu prostytucji, prawa do rozporządzania sobą i zarobkowania⁷⁷.

W 1907 r. powstało Polskie Stowarzyszenie na rzecz Równych Praw dla Kobiet z postulatem przyznania praw wyborczych. W Krakowie przywilejów tych domagał się Związek Kobiet, a następnie Polskie Towarzystwo Równych Praw⁷⁸. Stowarzyszenie Równouprawnienia Kobiet Polskich podzieliło się na Związek Równouprawnienia Kobiet Polskich pod przewodnictwem P. Kuczalskiej-Reinschmit oraz Polskie Stowarzyszenie Równouprawnienia Kobiet z Cecylią Walewską na czele⁷⁹. W 1914 r. powstał Komitet Obywatelski Praw Kobiet⁸⁰.

⁷³ S. Samouiller, K. Jabre, *Prawa wyborcze i uczestnictwo kobiet w życiu politycznym – o co toczy się gra*, [w:] *Czarna księga...*, op. cit., s. 495.

⁷⁴ S. Franczak, *Kobiety wyzwolone...*, op. cit., s.16.

⁷⁵ Tamże, s. 17.

⁷⁶ M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 374.

⁷⁷ Tamże, s. 372.

⁷⁸ S. Franczak, *Kobiety wyzwolone...*, op. cit., ss. 16-17.

⁷⁹ A. Zawiszewska, *Polskie Stowarzyszenie Równouprawnienia Kobiet (1907-1914) w świetle relacji autobiograficznych, prasy kobiecej i historiografii feministycznej*, Pismo Wydziału Polonistycznego uniwersytetu Jagiellońskiego „Wielogłos” nr 2(44)/2020, s.47.

⁸⁰ M. Środa, *Kobiety...*, op. cit., s. 372-375.

Przed I wojną światową działało na ziemiach polskich ponad 20 organizacji kobiecych⁸¹. Przyjmowały różne strategie - od zbierania podpisów pod petycjami z żądaniem przyznania praw wyborczych, przez wygłaszanie i publikowanie wykładów, po organizowanie wieców, zakładanie kobiecych kół i związków w celu obrony pracownic⁸². Oprócz tradycyjnych form, pojawiały się również działania niestandardowe. W 1896 r. w mieście Biała dziewięć kandydatek, których nazwiska skreślono z listy wyborczej, wniosło skargę do trybunału państwa. Ten wydał orzeczenie o przysługującym im prawie „wybierania do rad gminnych i do Sejmu Krajowego”⁸³. Maria Dulębianka zorganizowała w 1907 r. kampanię na rzecz praw wyborczych kobiet demonstracyjnie kandydując do sejmu galicyjskiego. Głosiła także hasła odzyskania niepodległości⁸⁴.

Wobec braku polskiego parlamentu w czasie zaborów i możliwości toczenia w nim debat, kobiety wypowiadały się w prasie. Paulina Krakowowa założyła pierwsze zbiorowe wydawnictwo tworzone wyłącznie przez kobiety⁸⁵. Redagowany przez nią w latach 1838-1843 „Pierwiosnek” wyrażał umiarkowanie nowatorskie poglądy na rolę kobiety. Na przełomie stuleci i w pierwszych latach XX w. ukazywały się 23 feministyczne czasopisma, m.in. „Nowe Słowo”, „Świt”, „Ster”, „Głos kobiet”, „Bluszcz”, „Niwa”, „Świat Kobiety”, „Ziarno”⁸⁶.

Rok 1914 zawiesił dyskurs feministyczny. Polskie aktywistki zrezygnowały z głoszenia radykalnych postulatów, a opinia publiczna za nadrzędną uznała sprawę narodową. W czasie wojny działały kobiece organizacje niepodległościowe m.in. Liga Kobiet Pogotowia Wojennego czy Liga Kobiet Galicji i Śląska⁸⁷. Obie walczyły o odzyskanie niepodległości, kreśląc jednocześnie program równouprawnienia w odrodzonym państwie. Kwestia kobieca stawała się w ten sposób sprawą polityczną. Perspektywa zakończenia konfliktu zbrojnego i przywrócenia wolności nie oznaczała automatycznego nadania kobietom praw wyborczych. Ówczesne kręgi polityczne najważniejszą rangę nadawały sprawom państwowym, kwestię kobiecą uznając za mało

⁸¹ S. Franczak, *Kobiety wyzwolone...*, op. cit., ss. 16-17.

⁸² M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 59.

⁸³ H. Witkowska, *O prawach politycznych kobiet*, [w:] K. Bujwidowa, red., *Wykształcenie kobiet Głos kobiet w kwestii kobiecej*, Kraków 2019, edycja wydania z 1903 r., s. 24.

⁸⁴ M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 58.

⁸⁵ B. Chaciński, *Słonko, a to widziało?*, [w:] „Polityka” z 23.06.2021.

⁸⁶ K. Zabratańska, *Życie i działalność Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 322.

⁸⁷ E. Zielińska, *Gender, polityka, społeczeństwo*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 28.

istotną⁸⁸. W 1917 r. aktywistki ruchu kobiecego z Zofią Budzyńską-Tylicką na czele zorganizowały zjazd Polek z trzech zaborów. Wybrana na nim delegacja wręczyła przyszłemu marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu petycję o przyznanie praw wyborczych⁸⁹. 28 listopada 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa podpisał dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego⁹⁰. Na jego mocy czynne i bierne prawo wyborcze otrzymali wszyscy obywatele bez względu na płeć⁹¹. Kobietom zagwarantowano także powszechne prawo do edukacji i zdobywania wyższych stopni naukowych⁹².

Polki rozpoczęły wówczas debatę nad charakterem ich partycypacji politycznej. Niższa frekwencja w głosowaniach czy mniejsze zaangażowanie w sprawy publiczne nasuwały wątpliwości dotyczące kobiecego uczestnictwa w polityce⁹³, szczególnie w kontekście biernego prawa wyborczego. Klub Polityczny Kobiet Postępowych założony w 1919 r. w Warszawie, postulował przydzielanie im stanowisk publiczno-państwowych. Głosił, że po formalnym zrównaniu obu płci, konieczne jest równouprawnienie faktyczne, przezwyciężenie stereotypów i barier psychicznych⁹⁴. Koła Gospodyń Wiejskich, zrzeszające w latach 30. około 100 tysięcy członkiń, oprócz aktywności kulturalno-oświatowej, społecznej i wychowawczej, nawoływały do walki o równość kobiet i mężczyzn w różnych dziedzinach życia. Polki posiadały wówczas własne Koło Parlamentarne, wydawały książki i czasopisma kobiece, dysponowały funduszami, stypendiami i klubami⁹⁵. W 20-leciu międzywojennym dyskurs emancypacyjny przeniesiono ze sfery politycznej do prywatnej, a przedmiotem debaty uczyniono moralność, prawo kobiet do samostanowienia i samorealizacji, prawa reprodukcyjne oraz aborcję. Rozprawiano o wciąż funkcjonujących podwójnych standardach moralnych i kulturowych⁹⁶. W tym czasie ponad 80 organizacji pracowało na rzecz kobiet⁹⁷. Podjęta

⁸⁸ M. Dulębianka, *Polityczne stanowisko kobiety [1908]*, <https://nowyobywatel.pl/2019/11/04/maria-dulebianka-polityczne-stanowisko-kobiety-1908/>. [26.03.2022]

⁸⁹ A. Gruszczyńska, *Rozwój ruchów kobiecych i życie społeczno-polityczne kobiet w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 232.

⁹⁰ M. Pietrzak, *Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] A. Żarnowska, A. Szwarz, red., *Kobieta i świat polityki W niepodległej Polsce 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 35.

⁹¹ Zgodnie z art. 1., wyborcą do Sejmu stawał się „każdy obywatel państwa bez różnicy płci, który do dnia ogłoszenia wyborów ukończył 21 lat”. Dekret ten umożliwił Polkom czynny i bierny udział w życiu politycznym. Źródło: Archiwa Państwowe, *Prawa wyborcze kobiet w Polsce*, <https://www.aan.gov.pl/art,211.prawawyborcze-kobiet-w-polsce>. [08.03.2022]

⁹² A. Gruszczyńska, *Rozwój ruchów...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 232.

⁹³ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 238.

⁹⁴ A. Chojnowski, *Kobiety i polityka w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta i świat...*, op. cit., s. 14.

⁹⁵ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 216-218.

⁹⁶ K. Wojnicka, *Genderowe ruchy społeczne we współczesnej Polsce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 177.

⁹⁷ J. Mizielińska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., ss. 90-91.

wówczas próba zjednoczenia wszystkich grup kobiecych pod wspólnym hasłem nie powiodła się z powodu różnic w wielu kwestiach⁹⁸.

W tym okresie nieliczne grono męskich zwolenników polskich emancypantek popierało ich równouprawnienie w każdym aspekcie. Organizowali przemówienia, wykłady, międzynarodowe zjazdy, apelowali do mężczyzn, aktywnie działali w formacjach kobiecych⁹⁹. Do najbardziej znanych prekursorów pro-feministów należał Tadeusz Boy-Żeleński. Zapoczątkował on i rozpowszechnił publiczną debatę na temat świadomego macierzyństwa, edukacji seksualnej, prawa do aborcji, rozwodu oraz równości płci¹⁰⁰. Z kolei Leon Petrażycki był jednym z prawników, którzy opowiadali się za likwidacją ograniczeń prawnych, obejmujących kobiety we wszystkich państwach europejskich. Mężczyźni powoływali też organizacje z przesłaniem walki o równość kobiet np. Ligę Mężczyzn dla Obrony Praw Kobiet we Lwowie¹⁰¹. Ów męski profeministyczny ruch niósł potencjał do budowania znaczącej społecznej zmiany, został jednak wygaszony wraz z wybuchem II wojny światowej¹⁰².

Ruch kobiecy w II RP można uznać za zróżnicowany pod względem programów, metod i obszarów działania, zasobów społecznych oraz profilów politycznych. W jego ramach funkcjonowały organizacje zawodowe, feministyczne, religijne, narodowe, społeczne, oświatowe¹⁰³. Elitę ruchu łączyło wychowanie w duchu patriotyzmu, udział w formacjach niepodległościowych i w walkach zbrojnych (1914-1920¹⁰⁴), a także pragnienie samorealizacji w życiu politycznym¹⁰⁵. Zwieńczeniem jego działań, obok odzyskania suwerenności, było przyznanie czynnych i biernych praw wyborczych

⁹⁸ Powołana w 1922 r. Rada Narodowa Polek skupiała różne organizacje. Jej celem była ochrona interesów kobiet z całej Rzeczypospolitej. Wobec rozbieżności co do idei funkcjonowania Rady, w 1930 r. doszło w niej do trwałego rozłamu. Źródło: D. Kałwa, *Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] A. Żarnowska, red., *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2000, s. 152.

⁹⁹ M. Duda, *Male allies of Polish Women's Emancipation. On the example of Edward Prądzyński's and Eugeniusz Starczewski's Projects*, "Society Register", 5(1)/2021, <http://file;Users/user/Downloads/22373-24907.pdf>. [10.11.2021]

¹⁰⁰ K. Wojnicka, *The Polish profeminist movement*, http://ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39637/ssoar-gender-2013-3-wojnicka-The_Polish_profeminist_movement.pdf?isAllowed=y_&Inkname=ssoar-gender-2013-3-wojnicka. [10.11.2021]

¹⁰¹ M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 61.

¹⁰² N. Klejdysz, *Feminiści. Męski dyskurs w obronie praw kobiet*, [w:] *Gender jako...*, op. cit., s. Patrz też: C. Walewska, *Ruch kobiecy...*, op. cit.

¹⁰³ Rozwijały wówczas swą działalność m. in. Klub Polityczny Kobiet Postępowych, Narodowa Organizacja Kobiet, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Źródło: E. Zielińska, *Gender...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 28.

¹⁰⁴ I wojna światowa, walki we Lwowie, wojna polsko-radziecka, powstania śląskie.

¹⁰⁵ A. Chojnowski, *Kobiety i polityka...*, [w:] *Kobieta i świat...*, op. cit., s. 15.

równych dla wszystkich obywateli po raz pierwszy w historii Polski¹⁰⁶. Od 1918 r. organizacje kobiece starały się jak najlepiej wykorzystać przyznane kobietom przywileje, czuwać nad ich przestrzeganiem oraz uświadamiać znaczenie tych zasad szerokim rzeszom Polek¹⁰⁷.

Według Anny Titkow, ruch kobiecy w swoich początkach miał charakter klasowo-elitarny. Mimo deklarowania haseł równościowych, nie pretendował do burzenia obowiązującej hierarchii społecznej¹⁰⁸. Zmieniając ordynację wyborczą, zachowano niekorzystne dla kobiet regulacje w prawie pracy, cywilnym i małżeńskim¹⁰⁹. Problematyka kobieca pozostawała na marginesie spraw nurtujących międzywojenne społeczeństwo polskie. Jeśli pojawiała się na forum publicznym, to raczej jako element problemów ogólnospołecznych - bezrobocia i sanacji życia państwowego, nie w charakterze odrębnej autonomicznej jakości¹¹⁰.

Okupacja hitlerowska skierowała społeczeństwo w stronę walki narodowo-wyzwoleńczej. Polki, bez względu na opcję polityczną, przeciwstawiły się okupantowi działając w dostępnych im organizacjach¹¹¹. Powojenna zmiana systemu politycznego przyniosła żeńskiej połowie społeczeństwa prawa ekonomiczne, społeczne i obywatelskie. Władze głosiły, że „układ społeczny socjalizmu jest tak sprawiedliwy dla kobiet, a zaproponowane rozwiązania są tak dobre, iż eliminują dalszą potrzebę jakiegokolwiek ruchu wspierającego”¹¹² ich roszczenia. Hasła te jednoznacznie skazywały na niepowodzenie próbę reaktywowania przedwojennych organizacji. Upaństwowiony ruch kobiecy ograniczono do jednej legalnej formacji - utworzonej w 1945 r. Ligi Kobiet. Jako oficjalna, masowa, scentralizowana instytucja skupiała się na politycznej i ideologicznej edukacji oraz podkreślaniu zaangażowania kobiet w politykę i zatrudnienie. Pomagała im w łączeniu licznych obowiązków jako matek, gospodyń domowych, pracownic i aktywistek społecznych. W pierwszych latach działalności

¹⁰⁶ M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 70.

¹⁰⁷ N. Zielińska-Balcerzak, *Kobiety w stołecznym samorządzie*, [w:] M. Dajnowicz, *Kobiety w politycznej...*, op. cit., ss. 97-99.

¹⁰⁸ A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet Ciągłość zmiana konteksty*, Warszawa 2007, s. 58.

¹⁰⁹ M. Fuszara, *Walka Polek...*, [w:] *O społeczeństwie...*, op. cit., s. 70.

¹¹⁰ E. Zielińska, *Gender...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 28.

¹¹¹ S. Franczak, *Kobiety...*, op. cit., s. 28. Żeńskie oddziały dywersyjno-sabotażowe AK wysadzały tory kolejowe, wykradały dokumenty, wykonywały nawet wyroki śmierci. Źródło: *Odważne, bezwzględne, niebezpieczne. Kim były i czym zajmowały się kobiety w Armii Krajowej*, „Wprost Historia” z 05.06.2021.

¹¹² J. Urban, *Spod wąsa*, [w:] D. Sękalska, *Kobieta wyzwolona?*, Warszawa 1982, s. 5.

reprezentowała (teoretycznie) wszystkie Polki¹¹³. Choć nie formułowała feministycznych idei i nie propagowała zmiany tradycyjnych ról płciowych, służyła cennymi wiadomościami przydatnymi w codziennym życiu¹¹⁴. Rządzący zaś rozumieli kobiecą emancypację jako proces towarzyszący urzeczywistnianiu ustroju socjalistycznego¹¹⁵. Po 1956 r., w okresie „odwilży”, Liga, z wypełniającej polecenia partii, miała stać się instytucją działającą na rzecz rozwiązywania problemów kobiet. Celu tego nie udało się jednak zrealizować¹¹⁶.

Do połowy lat 60. w skład Ligi Kobiet wchodziły Koła Gospodyń Wiejskich. W 1966 r., zgodnie z partyjną instrukcją, kompetencje organizacji zostały rozdzielone. Odtąd Liga działała wśród kobiet w miastach w miejscach zamieszkania, związki zawodowe wśród pracowników, zaś KGW na wsiach. W latach 70. Koła liczyły ponad 1,5 mln członkiń i były organizacjami o raczej społeczno-oświatowym charakterze. W tym czasie decyzją rządzących powołano także Narodową Radę Kobiet Polskich, mającą stać się ich reprezentacją przed władzą oraz międzynarodowym ruchem. Podobnie jak Liga, Rada była równie nieautentyczną, fasadową instytucją, z którą kobiety się nie utożsamiały, nie promowała bowiem ich interesów¹¹⁷. Tak jak inne organizacje powstałe w tamtym okresie, nie cieszyła się społecznym poparciem i traktowano ją jako narzuconą odgórnie¹¹⁸.

W ten sposób w PRL stowarzyszenia kobiece zostały podporządkowane interesom ogólnopaństwowym. Społeczeństwo obywatelskie nie miało racji bytu, a każda działalność oddolna, poza kontrolą państwa, nie mogła być kontynuowana¹¹⁹. Organizacje kobiece postrzegano jako część systemu zaangażowanego w orędownictwo na rzecz równości płci. Dążenie do równouprawnienia musiało jednak ustąpić miejsca innym priorytetom¹²⁰. Mimo tego, feminizm w formie oficjalnej był w PRL obecny, choćby w

¹¹³ B. A. Nowak, „Where Do You Think I Learned How to Style My Own Hair”?: *Gender and Everyday Lives of Women Activists in Poland’s League of Women*, [w:] S. Penn, J. Massino, red., *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*, New York 2009, ss. 46-47.

¹¹⁴ Tamże, s. 58.

¹¹⁵ S. Walczewska, *Czy kobietom w Polsce potrzebny jest feminizm?*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., s. 249.

¹¹⁶ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 218.

¹¹⁷ Tamże, ss. 218-219.

¹¹⁸ M. Fuszara, *Relacje między kobiecymi organizacjami pozarządowymi a politykami w okresie akcesji do Unii Europejskiej* [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 151.

¹¹⁹ E. Zielińska, *Gender...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 177.

¹²⁰ N. Jarska, *A Patriarchal Marriage? The Women’s Movements and the Communist Party in Poland (1945-1989)*, <http://apcz.umk.pl/KH/article/view/KH.2018.125.SI.1.01/15532>. [25.03.2022]

postulacie zniesienia zakazu aborcji, który w 1956 r. w Sejmie pilotowała Maria Jaszczukowa¹²¹.

Lata 80., jak twierdzi M. Fuszara, to kolejny przełom, wiążący ściśle ruch kobiecy z polityczną historią Polski. W początkowym okresie działania „Solidarności” pojawiły się pierwsze żeńskie inicjatywy, mogące stanowić źródło prawdziwego ruchu społecznego. Jednak wraz z wprowadzeniem stanu wojennego (13 grudnia 1981 r.) zakazano tworzenia autentycznych oddolnych organizacji. Walka o wolność stała się wtedy wspólnym narodowym doświadczeniem obu płci¹²².

Ruch kobiecy w PRL był rozpowszechniony i nieustannie ewoluował. Jego głównym celem, podobnie jak pozostałych państwowych podmiotów, była realizacja ideologicznych założeń systemu komunistycznego. Początkowo propagowano masowe przystępowanie Polek do tworzonych dla nich organizacji. Przecistawiając się wpływom Kościoła i tradycji, zinstytucjonalizowane państwowe formy kobiecej aktywności miały gwarantować rzeczywistą emancypację¹²³. Od lat 70., wobec spadającej dietności, istotnym zadaniem tych instytucji stało się uświadamianie kobietom ich najważniejszej roli - żon i matek¹²⁴. W latach 80. powstało kilka nieformalnych grup określających się jako feministyczne, które z czasem zaczęły konkretyzować swą działalność i specjalizację¹²⁵. Wraz z końcem tej dekady następną cezura w historii ruchu kobiecego umożliwiła budowanie struktur zbliżonych profilem do funkcjonujących wówczas na Zachodzie. Dynamiczny rozwój ruchu kobiecego w wolnej już Polsce stał się fundamentem organizacji broniących praw kobiet w kolejnych dekadach. Zagadnienia te będą przedmiotem rozważań następnego rozdziału.

2.1.1. Organizacje kobiece w Polsce po 1989 r.

Rok 1989 przyniósł głębokie przeobrażenia w polskim ruchu kobiecym. Kolejna zmiana ustroju państwa i związane z nią nowe regulacje prawne zalegalizowały

¹²¹ I. Desperak, *Nauki społeczne i socjologia wobec zagadnienia płci/gender*, [w:] E. Hyży, red., *Feministyczne konteksty Multidyscyplinarne*, Toruń 2017, s. 97.

¹²² J. Mizielińska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 91.

¹²³ M. Grabowska, *Emancypacja kobiet w Polsce: ciągłość i zerwanie*, <https://wszechnica.org.pl/wykład/emancypacja-kobiet-w-polsce-ciaglosc-i-zerwanie/>. [26.03.2022]

¹²⁴ P. Perkowski, *Droga do władzy? Kobiety w polityce*, [w:] K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, M. Fidelis, B. Klich-Kluczevska *Kobiety w Polsce 1945-1989 Nowoczesność Równouprawienie Komunizm*, Kraków 2000, ss. 77-78.

¹²⁵ S. Chutnik, *Transformers, czyli przemiany w Polsce po 1989 roku w oczach trzydziestolatki*, [w:] A. Grzybek, red., *Kobiety w czasach przełomu 1989-2009*, Warszawa 2009, s. 41.

samoorganizowanie się obywateli. Jednak wpływ na kształt i kierunek działań miały decyzje polityczne dotyczące praw kobiet¹²⁶. Wraz z początkiem transformacji systemu politycznego na arenie publicznej zaczęły pojawiać się nowe podmioty: federacje, kluby, fundacje, stowarzyszenia, organizacje charytatywne, oddziały międzynarodowych formacji kobiecych, grupy związane z Kościołem, sekcje partii politycznych, związków zawodowych oraz ośrodków studiów kobiecych. Wśród nich funkcjonowały zarejestrowane i nieformalne, typowo kobiece i koedukacyjne, identyfikujące się z feminizmem oraz odrzucające tę koncepcję. Były to inicjatywy o rozmaitych formach aktywności, określonej strukturze lub niehierarchiczne, z płynnym lub inkluzyjnym uczestnictwem. Powstawał oddolny prąd zainicjowany przez same zainteresowane, zupełnie odmienny od narzuconych poprzedniczek z czasów komunizmu¹²⁷.

Niekiedy grupy tworzone pod wpływem konkretnych wydarzeń, zarówno w dużych miastach, jak i w mniejszych miejscowościach. Większość za główny cel swej aktywności uznawała: równość płci, ochronę interesów kobiet i praw reprodukcyjnych, jednakowe szanse na rynku pracy, wsparcie dla ofiar przemocy domowej, zwalczanie handlu kobietami. Nie mniej istotne było zwiększenie żeńskiej reprezentacji we władzy oraz promocja kobiet¹²⁸. Rosnąca z każdym rokiem liczba zrzeszeń kobiecych¹²⁹ z czasem przekroczyła 300. Działalność kontynuowały także organizacje utworzone w czasach PRL. Teraz, jako jawne, musiały na nowo określić swe zadania i zakres działania, a także znaleźć źródła finansowania¹³⁰.

Organizacje kobiece, według Kazimierza Ślęczki, to „instytucje działające na rzecz tzw. kwestii kobiecej. Mogą, ale nie muszą być częścią ruchu feministycznego. Działają samodzielnie bądź są powiązane z partiami politycznymi, organizacjami

¹²⁶ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 219.

¹²⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce w okresie transformacji w Polsce*, [w:] M. Frąckowiak-Sochańska, S. Królikowska, red., *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy*, Toruń 2010, s. 31.

¹²⁸ M. Bergman, *Autoportret feminizmu we współczesnej Polsce*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 45.

¹²⁹ Na przełomie lat 1989/1990 powstało, odnowiło lub sformalizowało działalność 30 organizacji kobiecych, w 1995 r. było ich 50, a w 1997 - 107. Źródło: A. Titkow, *Interes grupowy polskich kobiet. Zakres wątpliwości i szanse artykulacji*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 56. Patrz też: E. Sawa-Czajka, *Organizacje kobiece w Polsce w procesie transformacji systemu politycznego (1989-1993)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. I, 15/1994.

¹³⁰ M. Fuszara, *Kobiety w polityce...*, [w:] *Kobiety w polskiej...*, op. cit., s.32.

społecznymi czy wyznaniowymi. Nie zawsze ich aktywność ma charakter formalny¹³¹. Tworzenie takowych po 1989 r. badacze określili mianem nowego ruchu kobiecego¹³².

Symboliczne wydarzenia - obrady Okrągłego Stołu, częściowo wolne wybory, utworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego - przywróciły debatę na temat równości płci oraz roli kobiet w nowych realiach społecznych i politycznych. Dla kształtującego się ruchu feministycznego istotne okazały się w tym kontekście próby instytucjonalnego uregulowania praw kobiet za pomocą dwóch ustaw: o ochronie życia poczętego oraz o równym statusie kobiet i mężczyzn¹³³. Wniesienie pod obrady Sejmu w lutym 1989 r. projektu ograniczającego dostęp do aborcji przyniosło wzrost społecznego zainteresowania sprawami kobiecymi. Jednak trudna sytuacja gospodarcza w początkach transformacji ustrojowej nie sprzyjała aktywności społecznej Polek. One, jako bardziej narażone na ubóstwo i bezrobocie oraz odpowiedzialne za zaspokajanie potrzeb rodziny, najczęściej pozostawały bierne¹³⁴.

Na przełomie lat 1990/91 impulsem do zaangażowania okazał się przygotowany przez Senat projekt ustawy o ochronie życia poczętego penalizujący usuwanie ciąży. Inicjatywa ta wywołała nie tylko szeroki społeczny dyskurs, ale była też przyczyną demonstracji zwolenników państwa laickiego, przedstawicieli ugrupowań lewicowych i środowisk feministycznych¹³⁵. Narodziły się wówczas nowe formacje broniące reprodukcyjnych praw kobiet. Jedną z nich to Federacja na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, stanowiąca połączenie sił pięciu¹³⁶ niezależnych organizacji¹³⁷. Zapewniała dostęp do informacji i usług w zakresie planowania rodziny, walczyła o prawo kobiet do decydowania o macierzyństwie, rozpowszechniała wiedzę na temat seksualności i demografii¹³⁸. Publikowała ponadto raporty dotyczące sytuacji Polek, w tym te opozycyjne do rządowych¹³⁹.

¹³¹ K. Ślęczka, *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, Katowice 1999, s. 13.

¹³² A. Szwed-Walczak, *Obraz organizacji kobiecych na lamach polskiej prasy dla kobiet w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski, red., *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy (na tle porównawczym)*, Białystok 2020, s. 418.

¹³³ M. Bergman, *Autoportret...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 45.

¹³⁴ N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., s. 223.

¹³⁵ Protesty przeciw zaostrzeniu prawa aborcyjnego trwały do 1993 r., kiedy parlament przegłosował ustawę. Źródło: K. Wojnicka, *Genderowe ruchy...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 189.

¹³⁶ Były to: Liga Kobiet Polskich, Polskie Towarzystwo Feministyczne, Stowarzyszenie Pro Femina, Stowarzyszenie na rzecz Państwa Neutralnego Światopoglądowo - Neutrum oraz Stowarzyszenie Dziewcząt i Kobiet Chrześcijańskich YWCA Polska. Źródło: Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, *O nas*, [16.03.2022]

¹³⁷ K. Wojnicka, *Genderowe ruchy...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s.190.

¹³⁸ E. Malinowska, *Feminizm europejski...*, op. cit., s. 182.

¹³⁹ M. Bergman, *Autoportret...*, [w:] *Płeć w życiu...*, <https://federa.org.pl/o-nas/>, op. cit., s. 45.

W 1992 r., w proteście przeciw próbom wprowadzenia ustawy antyaborcyjnej powstał Ruch Komitetów na Rzecz Referendum. Od czasu „Solidarności” był to największy oddolny zryw społeczny, z szerokim udziałem kobiet pełniących funkcje przywódcze. Dążył do umożliwienia społeczeństwu wypowiedzenia się w tej kwestii w referendum. Mimo porażki w postaci uchwalenia zastrzonego prawa aborcyjnego w 1993 r., ujawnił gotowość kobiet do podejmowania działań, które nie mieściły się w ramach istniejących dotąd podmiotów politycznych¹⁴⁰.

W latach 90. powstało wiele grup kobiecych o różnych profilach. Pro Femina broniła praw reprodukcyjnych i organizowała demonstracje przeciwników zakazu aborcji¹⁴¹. Międzynarodowa Fundacja Kobiet nosła pomoc pracownikom zwalnianym grupowo z likwidowanych zakładów pracy¹⁴². Celem Centrum Praw Kobiet w pierwszym okresie działalności było inicjowanie zmian ustawodawczych poprawiających sytuację kobiet, przede wszystkim zagwarantowanie równości płci w życiu społecznym, politycznym i prywatnym¹⁴³. Fundacja ta oferowała indywidualną pomoc prawną ofiarom przemocy oraz dyskryminacji (m.in. na rynku pracy), prowadziła schroniska dla poszkodowanych. W obszarze walki z prostytutką i handlem kobietami w sieci ponadpaństwowej działała La Strada. Organizowała treningi dla specjalistów pracujących z pokrzywdzonymi (np. dla straży granicznej). W skali ogólnokrajowej Ośrodek Informacji i Koordynacji Organizacji Kobięcych w Polsce (Ośka) udostępniał informacje i wiedzę, uczył ich efektywnego wykorzystania. Promował udział kobiet w życiu publicznym, wspierał kontakty i współpracę organizacji kobiecych, zapewniając pole dla wymiany doświadczeń. Przed przystąpieniem RP do UE zbierał i upowszechniał dane dotyczące Polek. Prowadził bazę danych organizacji kobiecych, finansował granty dla innych struktur, przygotowywał szkolenia dla punktów w mniejszych ośrodkach¹⁴⁴.

W początkach transformacji feministyczne organizacje kobiece lub te identyfikujące się z feminizmem sprzeciwiały się formalizacji. Później jednak zostały do niej zobligowane. Pionierem w tym zakresie było Polskie Stowarzyszenie Feministyczne, powołane w 1980 r., zarejestrowane w 1989. Promowało idee feminizmu i równe prawa dla kobiet, wspierało kobiece inicjatywy. Kolejna to aktywna od 1990 r. krakowska Fundacja eFKa działająca na rzecz zmiany stereotypów związanych z płcią. Wydawała

¹⁴⁰ S. Walczewska, *Czy kobietom...*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., ss. 255-256.

¹⁴¹ A. Chelstowska, *Krótką historią aborcji*, [w:] *20 lat...*, op. cit., s. 25.

¹⁴² E. Malinowska, *Organizacje kobiece w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1(I 52)1999, ss.80-81.

¹⁴³ Centrum Praw Kobiet, *Historia*, <https://cpk.org.pl/o-nas/nasza-historia>. [16.03.2022]

¹⁴⁴ J. Mizieleńska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., ss. 108-111.

„Zadrę”, pierwsze polskie pismo feministyczne o szerokim zasięgu. Wkrótce jednak pojawiły się grupy, które odrzuciły formalizację, np. działająca przez kilka lat Kobiety Też¹⁴⁵.

Do głównych celów politycznych owego ruchu po 1989 r. należały:

- promowanie idei społeczeństwa obywatelskiego i tolerancji ze względu na płeć;
- upowszechnianie modelu równego statusu kobiet i mężczyzn;
- walka o przestrzeganie praw kobiet w odniesieniu do ich bezpieczeństwa i zdrowia reprodukcyjnego¹⁴⁶.

Do 2000 r. feministyczny odłam aktywizmu kobiecego był skupiony na działalności w enklawach. Następne lata to okres nacechowany nacjonalistyczną wrogością do tego nurtu, postrzeganiem go jako przeciwnika zwolenników praw kobiet. Tego typu organizacje działały wówczas na różnych polach - od udzielania pomocy materialnej i psychologicznej ofiarom przemocy domowej, przez promowanie kultury kobiecej, po lobbing polityczny w celu wdrożenia prawnej gwarancji zwiększenia liczby kobiet w parlamencie. Ideę większej obecności Polek w życiu publicznym głosiła działająca od 2005 r. Fundacja Feminoteka. Sprzeciwiała się nierówności płciowej, przemocy wobec kobiet i dziewcząt, kultywowała tradycje polskich emancypantek¹⁴⁷. Fundacja PSF Centrum Kobiet (2003) dołączyła do międzynarodowego ruchu zwalczającego handel kobietami¹⁴⁸. Za swą misję uznawała feminizm, prawa kobiet i równość płci¹⁴⁹.

Po przeciwnej stronie działały organizacje katolickie. Ich aktywność, zwłaszcza w dziedzinie ochrony życia poczętego, była postrzegana przez feministki jako anty- lub kontr-feministyczna. Zasadniczy przedmiot sporu stanowiły prawa reprodukcyjne i kwestie możliwości pogodzenia feminizmu z katolicyzmem. Chrześcijańsko-demokratyczny nurt ruchu kobiecego reprezentowały w badaniach Fundacja Instytut Edukacji Obywatelskiej i Promocji Kobiet (1993) oraz polska sekcja Europejskiej Unii

¹⁴⁵ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 225.

¹⁴⁶ K. Wojnicka, *Genderowe...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 187.

¹⁴⁷ Fundacja Feminoteka, *O Fundacji*, <https://feminoteka.pl/o-fundacji/>. [16.03.2022]

¹⁴⁸ A. Czerwińska, *Co legalizować w prostytucji? O La Stradzie i różnym rozumieniu prostytucji*, [w:] *20 lat...*, op. cit., s. 106.

¹⁴⁹ Fundacja PSF Centrum Kobiet, *Spis organizacji*, <https://spis.ngo.pl/200150-fundacja-psf-centrum-kobiet>. [16.03.2022]

Kobiet (1995)¹⁵⁰. Cele tych instytucji wiązano z dążeniem do realizacji chrześcijańskiej wizji społeczeństwa. Nie stało to jednak w sprzeczności z postulatem rozszerzenia obszaru aktywności Polek na sferę publiczną, w tym w wybieralnych organach władzy¹⁵¹. Członkinie powołanych w latach 90. grup: Polskiego Związku Zwykłych Kobiet (afiliowanego przy Podkomisji Episkopatu ds. Duszpasterstwa Kobiet), Ekumenicznego Forum Chrześcijańek Europy (oddział w Polsce), Komisji Kobiet Polskiej Rady Ekumenicznej popierały penalizację aborcji. Za najważniejsze uznawały zagadnienia dotyczące rodziny, kwestionowały więc potrzebę rozdzielania spraw kobiet i mężczyzn¹⁵².

Organizacje kobiece można klasyfikować według różnych kategorii. Te o charakterze elitarnym adresowały swe przesłanie do osób zainteresowanych ich programem, nakierowanym na specyficzne potrzeby. Wymienić tu należy Kowarskie Stowarzyszenie Promocji Zdrowia Kobiet¹⁵³ czy Federację Polskich Klubów Kobiet po Mastektomii „Amazonki”¹⁵⁴. Do takich zaliczono również zrzeszenia skupiające członkinie legitymujące się szczególnymi cechami np. Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem lub Soroptimist International - klub kobiet nieprzeciętnych, pomagających innym. Te zaś o profilu masowym kierowały swe działania do wszystkich, także mężczyzn (Liga Kobiet Polskich, Pro Femina, Kobiety Też) lub do konkretnych kategorii społecznych (Legnickie Stowarzyszenie Kobiet adresowane do przedstawicielek różnych zawodów)¹⁵⁵. Część organizacji (np. PSF Centrum Kobiet) za odbiorców swych działań uznawała wyłącznie kobiety. Można też w ruchu kobiecym po 1989 r. dokonać podziału na zwolenniczki *pro life* i *pro choice*. Najczęściej jednak umownie klasyfikowano instytucje te jako rządowe lub pozarządowe, dzieląc je na dwie nierówne i przeciwstawne strony. Do pierwszych zaliczano jednostki budżetowe (utrzymywane z budżetu państwa) np. Wojewódzki Ośrodek Interwencji Kryzysowej w Krakowie, Żoliborskie Centrum Kobiet w Warszawie¹⁵⁶, Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny i Kobiet¹⁵⁷. Większości inicjatyw w ruchu kobiecym nadawano jednak charakter

¹⁵⁰ E. Malinowska, *Feminizm europejski...*, op. cit., s. 180.

¹⁵¹ Tamże, s. 182.

¹⁵² E. Sawa-Czajka, *Organizacje kobiece...*, op. cit., s. 201.

¹⁵³ J. Mizieleńska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 172.

¹⁵⁴ A. Szwed-Walczak, *Obraz organizacji...*, op. cit., s. 418.

¹⁵⁵ J. Mizieleńska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 172.

¹⁵⁶ E. Malinowska, *Dwa oblicza uczestnictwa kobiet we współczesnych przemianach społeczeństwa polskiego*, [w:] K. Faliszek, E. McLean Petras, K. Wódz, red., *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, Katowice 1997, s. 171.

¹⁵⁷ A. Szwed-Walczak, *Obraz organizacji...*, <https://repozytorium.uwb.edu.pl...>, op. cit. [27.03.2021]

pozarządowy. Obowiązywały je sztywne sposoby działania i określona struktura. Mogły podejmować aktywności w dużym stopniu niezależne od instytucji państwowych, współpracować bezpośrednio z innymi organizacjami na poziomie regionalnym czy międzynarodowym¹⁵⁸.

Aktywność poszczególnych grup koncentrowała się wokół różnych strategii: informacyjnej, symbolicznej i odpowiedzialności. Przed akcesją do UE kobiece NGO-sy wykazały się niezwykle determinacją w podejmowaniu prób dotarcia do formacji europejskich, w zdobywaniu wiedzy, doświadczenia i funduszy¹⁵⁹. Część organizacji pozarządowych przejmowała wówczas obowiązki państwa, pomagając kobietom biednym, bezrobotnym i ofiarom przemocy¹⁶⁰.

Po przystąpieniu do UE polskie NGO-sy monitorowały wdrażanie przez państwo wspólnotowych standardów. Kontynuowały udzielanie pomocy indywidualnym kobietom, organizowały konferencje, opracowywały projekty aktów prawnych, zgłaszały uwagi do propozycji rządowych¹⁶¹. Te zinstytucjonalizowane kontrolowały często „oficjalne” działania władz i uzupełniały je tam, gdzie zawodziła służba publiczna (np. w kwestii prawodawstwa)¹⁶². Niektóre, jak Sekcja Kobiet Unii Pracy czy Demokratyczna Unia Kobiet, określały swój profil ideologiczny¹⁶³.

Środowiska wykazujące trudności w umiejscowieniu w tradycyjnych ramach budowały nowe nieformalne ruchy, działając poza kontrolą i z wyłączeniem biurokracji. Powstałe *ad hoc* uzyskiwały głównie wpływ na świadomość społeczną. Tego rodzaju podmioty tworzono najczęściej w celu zorganizowania określonego wydarzenia (np. akcji anty plakatowej). W połowie lat 90. powstała pierwsza grupa nieformalna w ramach ruchu anarchofeministycznego - Kobiety Przeciwko Dyskryminacji i Przemocy, przekształcona następnie w Emancypunx. Poza propagowaniem feminizmu, antyfaszyzmu i dostępu do legalnej aborcji, podejmowała działania proekologiczne, występowała przeciw przemocy wobec kobiet, przygotowywała przedstawienia i niestandardowe demonstracje. Inną tego rodzaju inicjatywą to Porozumienie Kobiet 8

¹⁵⁸ M. Grabowska, J. Regulska, *Kobiety w ponadpaństwowych przestrzeniach politycznych*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., ss. 49.

¹⁵⁹ Tamże, s. 50.

¹⁶⁰ Tamże, s. 59.

¹⁶¹ J. Mizelińska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 108.

¹⁶² K. Szczuka, *Zakończenie*, [w:] *20 lat...*, op. cit., s. 182.

¹⁶³ A. Szwed-Walczak, *Obraz organizacji...*, op. cit., s. 419. J. Kurczewski szacuje liczbę wszystkich zarejestrowanych na początku XXI w. stowarzyszeń na 36 tys., fundacji zaś na 5 tys. Źródło: J. Kurczewski, *Civil Society in Poland*, Warszawa 2003, s. 46.

marca, znana z corocznych manifestacji, organizowanych od 2000 r. w Warszawie, a następnie także w innych miastach¹⁶⁴. W 2001 r. rozpoczęła działalność Ulica Siostrzana gromadząca członkinie różnych frakcji. Zakwestionowały one dotychczasowe formy działania (wykłady, szkolenia) grup sformalizowanych, uznając je za trudno dostępne dla szerszego grona odbiorców. Celem Ulicy było stworzenie masowego ruchu kobiecego. Kolejna organizacja, Nieformalne Kręgi Kobiet, kształtowała świadomość społeczną, przeciwdziałała stereotypom, odbudowywała utracone więzi między kobietami. Koncentrowała się na współdziałaniu zamiast rywalizacji¹⁶⁵.

Część kobiecych formacji miała ponadlokalny charakter. Oprócz wymienionych wcześniej La Strady i PSF Centrum Kobiet, należała do takich Koalicja KARAT (1997). Skupiała osoby indywidualne oraz 54 organizacje pozarządowe z 23 państw Europy Środkowo-Wschodniej i Wspólnoty Niepodległych Państw. Działała na rzecz równego statusu płci i monitorowała wdrażanie do polskiego prawa międzynarodowych porozumień. Umożliwiała ponadnarodową kooperację kobiet, szczególnie regionalną¹⁶⁶. Stowarzyszenie Współpracy Kobiet NEWW (1999) funkcjonowało jako oddział międzynarodowej grupy. Promowało kooperację kobiet z Europy Środkowo-Wschodniej, z obszaru byłego Związku Radzieckiego, USA i Kanady¹⁶⁷. Kolejną tego typu filią był Związek Dziewcząt i Kobiet Chrześcijańskich YWCA Polska (1995, ponownie zarejestrowana w 2008)¹⁶⁸.

Polki skupiały się w organizacjach zarówno w stolicy, jak i poza nią. W Poznaniu utworzono Klub Kobiet oraz Ruch na Rzecz Obrony Praw Kobiet. Tam też powołano KONSOLĘ walczącą z przemocą i dyskryminacją ze względu na płeć. W Toruniu Ruch Samoobrona Godność Kobiet prowadził akcje na rzecz liberalizacji ustawy antyaborcyjnej¹⁶⁹. Koedukacyjna grupa Wiedźma działająca w Siedlcach koncentrowała się na prawach reprodukcyjnych, przemocy i historii kobiet. Dziewczyny w akcji z Białegostoku łączyły światopogląd katolicki z walką o prawa kobiet. Sprzeciwiały się aborcji i przemocy domowej. W swych miejscach zamieszkania podejmowały działania

¹⁶⁴ Tamże.

¹⁶⁵ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 231.

¹⁶⁶ B. Kozek, *Praca, płaca i uprzedzenia, czyli rynek pracy z perspektywy Genderowej*, [w:] *20 lat...*, op. cit., s. 63.

¹⁶⁷ Stowarzyszenie Współpracy Kobiet NEWW, *Cele działania*, <https://rejestr.io/krs/91523/stowarzyszenie-wspolpracy-kobiet-neww>. [27.03.2022]

¹⁶⁸ Stowarzyszenie YWCA reaktywowało działalność rozpoczętą w Polsce w 1922 r. pod nazwą Chrześcijańskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet. Źródło: *Polska YWCA Związek Dziewcząt i Kobiet Chrześcijańskich*, https://ywca.pl/_polska-ywca. [18.03.2022]

¹⁶⁹ K. Wojnicka, *Genderowe ruchy...*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 189.

na rzecz społeczności lokalnej, głównie dzieci. W Warszawie, Białymstoku i Wrocławiu funkcjonowały Radykalne Czirliderki. Wywiedziona z zagranicy idea pochodów przedstawicieli obu płci o fantazyjnym image'u miała inspirować do rozpatrywania przekazów tekstowych w postaci żonglerki stereotypów. Lubuskie Stowarzyszenie „Baba” promowało obecność kobiet we wszystkich dziedzinach i pomagało ofiarom przemocy. Demokratyczna Unia Kobiet z Gdańska popierała zwiększenie udziału Polek w polityce, ich aktywność zawodową i inicjatywy lokalne¹⁷⁰.

Kobiece formacje powstawały również w mniejszych miejscowościach. Należy tu wymienić Stowarzyszenia: Kobiet Wiejskich „Kwadrat” w Kruklańcach, „Centrum Kobiet” w Fajslawicach oraz Giżyckie Forum Kobiet. Inicjatywy lokalne pozostawały najczęściej w dobrym kontakcie z tamtejszą władzą i mediami. Organizacje w dużych miastach posiadały przeważnie większe środki finansowe na działalność, a ich często dłuższy czas funkcjonowania wiązał się z dysponowaniem rozbudowaną infrastrukturą¹⁷¹.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. środowiska kobiece podnosiły kwestie deficytu kobiet we władzy i nierówności płac ze względu na płeć. W odpowiedzi na te problemy powstało kilka grup działających w interesie kobiet pracujących zawodowo z zamiarem ułatwienia im wejścia do świata polityki. W 2001 r. utworzono Przedwyborczą Koalicję Kobiet złożoną z kilku organizacji pozarządowych¹⁷². Wobec utrzymujących się w kolejnych latach dysproporcji płci w tych sferach, kampanię społeczną promującą m.in. parytety na listach wyborczych do parlamentu podjął w 2009 r. Kongres Kobiet, najszerzy ruch społeczny w Polsce¹⁷³.

Według Magdaleny Grabowskiej, organizacje z pierwszej połowy lat 90. nie posiadały projektu politycznego. Ich usługowy charakter miał na celu łagodzenie ekonomicznych skutków transformacji i konsekwencji odchodzenia od praw kobiet. Po 1995 r. zmieniła się strategia na rzecz emancypacji. NGO-izacja przeniosła główny ciężar aktywności z poziomu lokalnego na państwowy¹⁷⁴. W początkowym okresie III RP konieczność zrzeszania się aktywistki uzasadniały brakiem kobiecego lobby w parlamencie po wyborach 1989 r. W kampaniach wyborczych 1989-1991 żadna partia

¹⁷⁰ J. Mizielińska, *(Re)negocjowanie...*, [w:] *Współpraca...*, op. cit., s. 92.

¹⁷¹ Tamże.

¹⁷² *Plany Przedwyborczej Koalicji Kobiet (18.07.2001)*, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,363034.html>. [17.03.2022]

¹⁷³ Kongres Kobiet, *Cele i postulaty*, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>. [17.03.2022]

¹⁷⁴ Organizacje pozarządowe edukowały państwo w kwestii emancypacji i monitorowały postępy w dostosowywaniu prawa do nowych standardów. Źródło: M. Grabowska, *Emancypacja...*, <https://wszechnica.org.pl/...>, op. cit. [27.03.2022]

polityczna nie odwoływała się do kobiecego elektoratu¹⁷⁵. Do 2004 r. organizacje kobiece były jednym z elementów polskiej rzeczywistości społecznej niemal niedostrzeganych przez instytucje państwowe. Dopiero starania o przyjęcie do UE wpłynęły na ukształtowanie aktywnej podmiotowości kobiet, zyskując nową przestrzeń dla ich działań:

Zmagania Polek o respektowanie ich praw przybrały na sile w czasach drugich rządów Prawa i Sprawiedliwości (od 2015 r.). 3 października 2016 r. (tzw. „Czarny Wtorek”) masowe protesty kobiet zatrzymały próbę zaostreżenia przepisów antyaborcyjnych. Oddolna mobilizacja nastąpiła po decyzji parlamentu dotyczącej dalszego procedowaniu projektu ustawy o bezwzględnym zakazie usuwania ciąży autorstwa ultrakonserwatywnej organizacji Ordo Iuris. Jednocześnie odrzucono propozycję liberalizacji przepisów¹⁷⁶. Protesty na niespotykaną dotąd skalę objęły niemal 150 miejscowości. Do spontanicznie tworzonych grup, jak łódzkie Dziewuchy Dziewuchom, Ogólnopolski Strajk Kobiet, Warszawski Strajk Kobiet czy Marsz Godności Kobiet¹⁷⁷, dołączyły funkcjonujące wcześniej np. Centrum Praw Kobiet czy Stowarzyszenie „Baba”. Głównym narzędziem kontaktu zainteresowanych stały się portale społecznościowe Facebook i Instagram¹⁷⁸. Charakterystycznym elementem strajkujących była czarna odzież nawiązująca do podobnego protestu w Islandii w 1975 r.¹⁷⁹. Na placach i ulicach kobiety eksponowały banery z hasłami m.in. „Moje ciało, mój wybór”, „Myślę, czuję, decyduję”, „Rząd to nie ciąży - można go łatwo usunąć”, „Nie popieram aborcji - popieram wybór”¹⁸⁰.

Październikowe wystąpienia poprzedziła kilkumiesięczna mobilizacja środowisk kobiecych w postaci mniejszych akcji i łączenia sił istniejących już NGO-sów. Wiosną następnego roku utworzono feministyczne koalicje Odzyskać wybór! oraz Ratujmy

¹⁷⁵ A. Szwed-Walczak, *Obraz organizacji...*, op. cit., ss. 422 i 432.

¹⁷⁶ J. Kubisa, K. Rakowska, *What is a strike? Notes on the Polish Women's Strike and the Strike of Parents of Persons with Disabilities*, „Praktyka Teoretyczna” nr 4(30)/2018, ss.20-21.

¹⁷⁷ M. Fuszara, *Między utopią a antyutopią - walka kobiet o własne miejsce*, [w:] K. Slany, J. Struzik, M. Ślusarczyk, B. Kowalska, M. Warat, E. Krzaklewska, E. Ciaputa, A. Ratecka, A. Król, red., *Utopie kobiet 100 lat praw wyborczych kobiet*, Kraków 2019, s. 45.

¹⁷⁸ B. Kowalska, R. Nawojski, *Uwaga, uwaga, tu obywatelki! Obywatelstwo jako praktyka w Czarnych Protestach i Strajkach Kobiet*, [w:] E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, red., *Bunt kobiet. Czarne protesty i Strajki Kobiet*, Gdańsk 2019, s.49.

¹⁷⁹ K. Chudzik, „Jeśli my się zatrzymamy, zatrzyma się świat.” *Dlaczego strajk Islandek odniósł sukces?*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/prawa-kobiet/strajk-w-islandii-1975-dlaczego-polki-tez-musza-tak-walczyz/bhvm37x>. [27.03.2022]

¹⁸⁰ E. Korolczuk, *Explaining mass protests against abortion ban in Poland: the power of connective action*, https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Zoon_Politecon_07_2016_091_113.pdf. [17.03.2022]

kobiety!, a wspólne protesty organizowały Partia Razem i Dziewuchy Dziewuchom¹⁸¹. W grudniu 2016 r. rozpoczęła działalność inicjatywa Aborcyjny Dream Team on Tour, organizując w kolejnych miesiącach spotkania i debaty w sprawie aborcji¹⁸².

Różne formy sprzeciwu prowadzone pod sztandarem Czarnych Protestów wniosły do publicznej debaty długo tłumiony gniew wywołany niesprawiedliwością i nadzieją na zmiany. Początkowo postulaty dotyczyły zatrzymania groźnej ustawy antyaborcyjnej. Z czasem rozszerzono je o strukturalne przyczyny dyskryminacji kobiet na całym świecie. Pojawiła się opinia, że wtedy „rozpoczął się w Polsce feminizm. Nie ekskluzywny ruch kobiet z klasy średniej, z wielkomijskich elit, ale ogólnokrajowa, a następnie również międzynarodowa mobilizacja kobiet w kilku krajach świata”¹⁸³ na rzecz przestrzegania ich praw. Manifestacje setek tysięcy osób skutkowały wstrzymaniem przez polski parlament dalszego procedowania projektu ograniczającego prawo do przerywania ciąży.

W 2017 r. podjęto następną próbę zaostrzenia obowiązujących przepisów. 8 marca środowiska kobiece powtórzyły protesty pod egidą Międzynarodowego Strajku Kobiet. Oprócz Warszawy akcja objęła około 80 miejscowości. Kolejna miała miejsce 23 marca 2018 r. („Czarny Piątek”). Tym razem sprzeciw wywołała pozytywna opinia Sejmu wobec inicjatywy „Stop aborcji”¹⁸⁴. Odrzucenie proponowanego rozwiązania było ostatnim sukcesem środowisk przez lata walczących z radykałami *pro life*¹⁸⁵. W tym czasie kwestie kobiece w swych działaniach podejmowało 319 organizacji trzeciego sektora¹⁸⁶.

W październiku 2020 r. ponownie zorganizowano manifestacje. Trybunał Konstytucyjny rozpatrywał wówczas wniosek grupy parlamentarzystów o zbadanie zgodności z Konstytucją przepisu o możliwości usuwania ciąży po stwierdzeniu nieodwracalnej wady lub ciężkiej choroby płodu. Ogłoszenie wyroku o niezgodności

¹⁸¹ Tamże.

¹⁸² E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, *Bunt Kobiet...*, op. cit., s. 8.

¹⁸³ E. Majewska, *Kontrpubliczności ludowe i feministyczne. Wczesna „Solidarność” i Czarne Protesty*, Warszawa 2018, s. 244.

¹⁸⁴ A. Ostaszewska, *Blacks Protests - a struggle for women's subjectivity*, „Polish Journal of Educational Studies”, 71(1)/2018, s. 95.

¹⁸⁵ E. Majewska, E. Korolczuk, J. Kubisa, K. Rakowska, *Od strajku kobiet do międzynarodówki feministycznej. W walce łączymy się - głosy z Polski*, [https://viewpointmag.com.translate.goog/2019/06/18/from-the-womens-strike-to-the-feminist-international-in-stuggle-we-unit-voices-from-poland/?_x_tr_sl=en&.\[17.03.2022\]](https://viewpointmag.com.translate.goog/2019/06/18/from-the-womens-strike-to-the-feminist-international-in-stuggle-we-unit-voices-from-poland/?_x_tr_sl=en&.[17.03.2022])

¹⁸⁶ A. Bejma, *Partycypacja kobiet w sferze społecznej. Ruch kobiecy i zaangażowanie w działalność organizacji pozarządowych*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce Studia i rozprawy*, Warszawa 2019, s. 146.

owej przesłanki z ustawą zasadniczą wywołało kolejne protesty¹⁸⁷ uliczne grup działających na rzecz praw kobiet, jak również osób niezrzeszonych. 100-tysięczna demonstracja w Warszawie była największą od czasu objęcia władzy przez PiS¹⁸⁸. W reakcji na publikację tegoż wyroku w Dzienniku Ustaw w styczniu 2021 r., setki tysięcy protestujących pojawiły się na ulicach polskich miastach i miasteczek pod znakiem Strajku Kobiet. W kolejnych tygodniach sprzeciw kontynuowano w formie marszów, pikiet i aktów obywatelskiego nieposłuszeństwa¹⁸⁹.

Od 2016 r. ważnym narzędziem w organizowaniu się kobiet jest Internet. Nowy trend zapoczątkowało umieszczanie w sieci symboli poparcia dla strajków, a #CzarnyProtest stał się wtedy najpopularniejszym hasztagiem w polskiej przestrzeni internetowej¹⁹⁰. Obecnie fora dyskusyjne i czaty są nieodłącznym elementem aktywności środowisk kobiecych.

Współczesne organizacje kobiece w Polsce walczą nie tylko o prawa kobiet¹⁹¹, ale też angażują się w inicjatywy w obronie porządku demokratycznego i trójpodziału władz. Aktywistki (m.in. Strajku Kobiet) blokowały wycinkę Puszczy Białowieskiej i marsz demonstrantów odwołujących się do haseł faszystowskich. Działały także we władzach Komitetu Obrony Demokracji¹⁹².

Polski ruch kobiecy po 1989 r. zaistniał, zdaniem M. Fuszary, w sytuacji, która z punktu widzenia praw kobiet przypomina położenie ruchów zachodnioeuropejskich i amerykańskich w okresie „skrętu w prawo”. Zarówno w Polsce, jak i na Zachodzie stanęły one przed koniecznością nieustannego borykania się ze zwolennikami konserwatywnej definicji roli kobiet w społeczeństwie. Poprzez odwołania do równości i zasad demokracji, ówczesna mobilizacja Polek, zdaniem badaczki, miała wiele wspólnego z tradycyjnym ruchem kobiecym. Nie była jednak pozbawiona właściwości

¹⁸⁷ J. Jagura, *Dostępność aborcji embriopatologicznej w Polsce Raport z badań przeprowadzonych po tzw. wyroku Trybunału Konstytucyjnego*, https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/01/Dostepnosc-aborcji_Raport_HFPC-270121.pdf. [27.03.2022]

¹⁸⁸ J. Bretan, *5 feminist collectives leading the charge for women's rights in Poland*; <https://www.calvertjournal.com/articles/show/12301/poland-protests-women-rights-feminist-groups-organisations>. [29.03.2022]

¹⁸⁹ Z. Kinowska-Mazaraki, *The Polish Paradox: from a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion*, <https://doi.org/10.3390/socsci10030112>. [30.03.2022]

¹⁹⁰ J. Kubisa, K. Rakowska, *What is a strike?...*, op. cit., s. 28.

¹⁹¹ W ostatnich latach wobec państwa najczęściej pojawiały się żądania ściągłości alimentów, dostępu do legalnej i bezpłatnej aborcji, refundacji środków antykoncepcyjnych, karania mowy nienawiści ze względu na płeć, pełnego wdrożenia konwencji antyprzemocowej. Źródło: M. Rawłuszko, *Feministki...*, op. cit., ss. 9-10.

¹⁹² M. Fuszara, *Między utopią...*, [w:] *Utopie kobiet...*, op. cit., s. 46.

charakterystycznych dla ruchu nowego typu. Wykraczała poza sformalizowane ramy formami ekspresji, dosadnym językiem i mnogością inicjatyw spontanicznych o małym stopniu zróżnicowania¹⁹³. Nadrzędnym celem wszelkich tego typu ruchów było dążenie do zmiany statusu kobiet w społeczeństwie¹⁹⁴.

Akcje przeprowadzone w latach 2016-2018 można traktować jako odniesienie do prawa aborcyjnego, lecz nie tyle do sprzeciwu wobec zaostrzenia przepisów, ile do żądania ich liberalizacji. Były również wyrazem potrzeby uznania podmiotowości kobiet w wymiarze społecznym, politycznym i egzystencjalnym, jako osób aktywnych na arenie społecznej i zdolnych do kierowania własnym życiem w sposób celowy, odpowiedzialny i kompetentny¹⁹⁵. Ponadto od 2018 r. władza przestała być jedynym adresatem protestów kobiet. Kolejnym stał się Kościół, jako wpływowy aktor na polskiej scenie politycznej¹⁹⁶.

Obecnie organizacje kobiece w Polsce doświadczają wielu trudności, będących wynikiem ograniczania lub wycofywania rządowego finansowania. Konsekwencją była redukcja personelu oraz zmniejszenie zakresu udzielanej ofiarom pomocy w postaci schronienia, wsparcia prawnego i psychologicznego. Zredukowano liczbę warsztatów edukacyjnych na temat zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego. Presja polityczna utrudnia aktywistkom współpracę ze szkołami i społecznościami¹⁹⁷.

2.2. Pozycja i rola kobiety w społeczeństwie polskim

Płeć - jako fundamentalna właściwość biologiczna - odciska piętno na wszystkich aspektach życia człowieka. Determinuje wygląd zewnętrzny, wybór ścieżki edukacyjnej, aktywność zawodową, sposób zarządzania czasem czy relacje międzyludzkie¹⁹⁸. Wyznacza też rolę człowieka w zbiorowości, czyli, według teorii socjologicznej, „społeczne oczekiwania przypisane poszczególnym statusom lub pozycjom”¹⁹⁹. W każdej kulturze istnieją pewne koncepcje na temat usytuowania płci, a kombinacje cech

¹⁹³ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 232-233.

¹⁹⁴ C. Offe, *New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics*, „Social Researches” t. 52, nr 4/1985, s. 854.

¹⁹⁵ A. Ostaszewska, *Blacks Protests...*, <https://sciendo.com/pdf...>, op. cit. [28.03.2022]

¹⁹⁶ J. Kubisa, K. Rakowska, *What is a strike?...*, op. cit., s. 33.

¹⁹⁷ Human Rights Watch, *The Breath of the Government on My Back Attacks on Women's Rights in Poland*, <https://www.hrw.org/report/2019/02/06/breath-government-my-back/attacks-womens-rights-poland>. [30.03.2022]

¹⁹⁸ M. Klimowicz, A. Pacześniak, A. Wiktorska-Święcka, *Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, Toruń 2009, s. 7.

¹⁹⁹ G. Marschall, red., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2004, s. 281.

tworzących te koncepcje różnią się w zależności od społeczeństwa²⁰⁰. Przez wieki obszar wolności kobiet zależał od zakresu i przestrzeni, w jakich mężczyźni pozwalali im się realizować²⁰¹. W tak skonstruowanym świecie trudno znaleźć wspólnoty, w których kobiety dominują nad mężczyznami²⁰².

Nieustannie zachodzące przeobrażenia rzeczywistości zmieniły pozycję i rolę współczesnych kobiet²⁰³. Ewolucję ich statusu należy wiązać ze stopniowym zacieraniem podziału zadań ze względu na płeć. W Europie XXI w. proces godzenia życia zawodowego i prywatnego wykazywał wzrastające zdolności adaptacyjne²⁰⁴. Społeczeństwo polskie przyswajało zachodni system wartości, a jednocześnie silne pozostawały tradycyjne trendy.

Pozycja i rola kobiety zostały ukształtowane w procesie historycznego rozwoju. Obowiązujący do dziś model wynika, zdaniem naukowców, z romantycznej schedy oraz myśli społecznej Kościoła katolickiego. Chrześcijańskie rozróżnienie duchowości kobiecej i męskiej determinowało, w zamyśle Boga, odmienne zadania wpisane w naturalne podziały biologiczne, psychologiczne i emocjonalne²⁰⁵. Stereotypowe rozdzielanie ról kobiet i mężczyzn, zgodne z aksjomatami religijnymi, miało i nadal ma znaczny wpływ na sytuowanie Polek w życiu społecznym i politycznym²⁰⁶. Jednak lokacji płci w strukturze społecznej nie można rozpatrywać wyłącznie w oparciu o dogmat wiary. Jak wspomniano wcześniej, trudno zaprzeczyć wpływom historycznym na współczesny stosunek społeczeństwa do jego żeńskiej połowy. Istotny jest tu utrwalany przez wieki w ludzkiej mentalności określony szablon. Do połowy XVIII stulecia kobiety nie odgrywały większej roli w życiu politycznym czy naukowym. Postrzegano je jako strażniczki domowego ogniska²⁰⁷. Utrata państwowości, czyniąc z wychowania dzieci sprawę polityczną, zmieniła pozycję Polek. Do jej tradycyjnych wyznaczników, bez

²⁰⁰ M. K. Whyte, *The Status of Women in Preindustrial Societies*, New Jersey 1978, s. 119.

²⁰¹ M. Janicka, *Edukacja kobiet na ziemiach polskich na przełomie XVIII i XIX wieku*, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/2527//Małgorzata%20Janicka.pdf?sequence=1>. [06.04.2022]

²⁰² M. K. Whyte, *The Status...*, op. cit., s. 167.

²⁰³ N. Lubik-Reczek, *Wstęp*, [w:] *Kobiety w ponadpaństwowej...*, op. cit., s. 5.

²⁰⁴ I. Andruszkiewicz, *The barriers and constraints of women's activities*, [w:] I. Andruszkiewicz, red., *Political and economic activity of women*, Poznań 2013, s. 7.

²⁰⁵ Poglądy istotnych postaci Kościoła katolickiego - świętych Tomasza i Augustyna na kwestię różnego usytuowania społeczno-kobiet i mężczyzn zaprezentowano w rozdziale 1.

²⁰⁶ M. Nowak-Paralusz, *Dzieje...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 145. Jak podaje Maria Smolin, myśl chrześcijańska w kwestii determinacji życia człowieka przez płeć charakteryzuje się wieloma rozbieżnościami. Należy tu wymienić idee obciążania i niższości, jak stworzenie Ewy z żebra Adama czy skuszenie przez szatana. Z drugiej strony, rozwijający się kult Maryi uwalniał kobiety od napiętnowania. Źródło: M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 297.

²⁰⁷ K. Łaszuk, *Drogi kobiet do emancypacji w XIX wieku*, https://www.academia.edu/19181108/Drogi_kobiet_do_emancypacji_w_XIX_wieku. [20.03.2022]

podważania dotychczasowego podziału ról, doszło w ten sposób kulturowe, narodowe i polityczne znaczenie²⁰⁸.

Pierwsze istotne przemiany w społecznej stratyfikacji warunkowanej płcią nastąpiły po I wojnie światowej. Jak twierdzi M. Fuszara, przyznanie Polkom w 1918 r. jednocześnie obu rodzajów prawa wyborczego nie było standardem w ówczesnej Europie. Wejście do parlamentu mogło świadczyć o nadchodzącym przełomie w postrzeganiu roli i pozycji kobiet w społeczeństwie. Jednak przewidywania dotyczące ewolucji w tej kwestii nie zmaterializowały się ani w okresie międzywojennym, ani w fasadowym komunistycznym Sejmie. Również w początkach demokratycznej Polski kobiety nadal w niewielkim procencie wybierano do władz ustawodawczych²⁰⁹, stereotypowo przypisując im inne zadania.

Aktywizacja zawodowa żeńskiej części społeczeństwa po 1945 r. mogła stanowić asumpt do faktycznej redefinicji statusu Polek. Dokonała się jednak niemal bez ich inicjatywy. Wynikała raczej z realizacji założeń ideologicznych władzy, potrzeb chłonnego rynku pracy uprzemysłowionej i z przymusu ekonomicznego²¹⁰. Mimo deklarowanej równości płci, w miarę umacniania się komunizmu następowała systematyczna marginalizacja roli kobiet. Ponownie zaczęto postrzegać je jako słabszą fizycznie, mniej pożądaną siłę roboczą. Zachęty rządzących do aktywności zawodowej nie zawierały odniesień do równej płacy czy kariery, także w polityce²¹¹.

Rok 1989 nie przyniósł spektakularnych zmian ani w obszarze zatrudnienia, ani polityki. Mężczyźni objęli swą kontrolą kluczowe zasoby władzy: fizyczną, pozycyjną (podejmowanie decyzji), ekonomiczną (zasoby w zakresie przychodu i majątku) oraz symboliczną (nadawanie znaczeń w dyskursach i systemach wyobrażeń)²¹². Kobiety zaś wkraczały w okres przemian z piętnem przeszłości. Ukształtowana w procesie rozwoju historycznego polska tradycja stawiała je w sytuacji paradoksalnej. Wzory socjalizacyjne zawierały z jednej strony pewne elementy emancypacyjne, z drugiej zaś modele

²⁰⁸ A. Titkow, *Tożsamość polskich...*, op. cit., s. 51.

²⁰⁹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 119. W całym okresie międzywojennym reprezentacja kobiet w najwyższych organach władzy państwowej była symboliczna - zdobyły 2 proc. mandatów poselskich i niemal 5 proc. senatorskich. Na kadencję 1930-1935 po raz pierwszy wybrano przewodniczącą polskiego parlamentu. W PRL kobiety stanowiły od 4 proc. deputowanych w latach 1956-1961 do 23 proc. w okresie 1980-1985. W „Sejmie kontraktowym” było ich zaledwie 13,5 proc. Źródło: S. Zakrzewski, *Women-parliamentarians*, [w:] *Political...*, op. cit., ss. 83-84. Patrz też: M. Szpunar, *Kobiety w polityce - aktywne czy pasywne?*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 47.

²¹⁰ A. Titkow, *Kobiety pod presją?...*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., ss. 29-30.

²¹¹ W Komitecie Centralnym PZPR – faktycznym centrum decyzyjnym – kobiety stanowiły ok. 10 proc.

Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 89.

²¹² N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., s.184.

antyindywidualistyczne. Polkom narzucono szablon nazwany przez A. Titkow „podobieństwem wzoru presji”. Oznaczało ono powtarzalność pewnych mechanizmów społeczno-kulturowych, które definiują sytuację kobiet w społeczeństwie²¹³. Celem ich było utrzymanie służebnej roli żon i matek wobec rodziny i ojczyzny. Jednocześnie budowano wrażenie, że spełniając pożądany zaprogramowany model, kobiety zyskują przestrzeń do samorealizacji, prestiż i szacunek²¹⁴. Zgodnie z konserwatywną ideą obyczajowości honorowano tylko jeden sposób realizowania się Polek - poprzez rodzinę. W latach 90. kobietę spełniającą się zawodowo nie obok, lecz zamiast troski o dom i bliskich, opinia publiczna uznawała za zasługującą na litość z powodu braku rodziny. Matkę samotnie wychowującą dziecko postrzegano zaś jako nieudacznicę lub źle się prowadzącą „pannę z dzieckiem”²¹⁵.

Na przełomie stuleci poglądy społeczeństwa na temat ról kobiet i mężczyzn stały się bardziej egalitarne. Szanse wyrównania pozycji obu płci wiązano z przekodowaniem symboli tkwiących w tradycyjnie pojmowanych stosunkach władzy i relacjach społecznych²¹⁶. Dokonywała się ewolucja okoliczności, które przez wieki determinowały los kobiet. Rozwój technologii medycznej wyeliminował problem wielokrotnych porodów. Nowoczesne środki łączności zniósł izolację jednostki od reszty świata. Kobiety przestały godzić się na status matki-Polki i gospodyni domowej²¹⁷. Postępował proces rozmywania wyraźnych granic między męskimi a żeńskimi rolami. Jednak społeczeństwo polskie doświadczało dylematów w kwestii umiejscowienia kobiet. Podziały tradycyjnie ukształtowane spletały się z nowoczesnymi trendami generowanymi poprzez wymianę pokoleniową. Malą liczbą osób widzących cel życia kobiety zredukowany do rodziny i gospodarstwa domowego. Zmniejszył się też zbiór przekonanych, że praca zawodowa matek odbywa się ze szkodą dla małych dzieci²¹⁸. Rósł zaś odsetek opowiadających się za partnerskim modelem rodziny i przeciwnych pogładowi o ograniczeniu aktywności żony do pomocy mężowi w realizowaniu jego kariery, zaniedbując własną. Wśród cech coraz częściej przypisywanych kobietom

²¹³ M. Frąckowiak-Sochańska, *Aksjologiczny wymiar tożsamości polskich kobiet - obszar ciągłości i zmiany*, [w:] *Kobiety w polskiej...*, op. cit., s. 348.

²¹⁴ Z. Rutkowska, „*Pełnomocniczka ds. kobiet*”, czyli polityka państwa wobec kobiet na rynku pracy w Polsce i we Francji, [w:] *Kobiety w polskiej...*, op. cit., s. 159.

²¹⁵ S. Walczewska, *Czy kobietom...*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., ss. 246-247. Patrz też: P. Eckert, *Kształtowanie wizerunku kobiety-polityka*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 273.

²¹⁶ S. Bykowska, *Kobiety między...*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 40.

²¹⁷ A. Goranin, A. Pacześniak, S. Stępień, E. T. Woźniakowa, *Kobiety w nowych rolach*, [w:] E. T. Woźniakowa, red., *Kobiety w społeczeństwie Trudne drogi wychodzenia z polskiego zaścianka*, Wrocław 2006, s. 73.

²¹⁸ R. Siemieńska, *Kontrakt płci. Między sferą prywatną a publiczną*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 203.

pojawiały się uczciwość, rzetelność, inteligencja²¹⁹. Zauważalna była częściowa negacja kulturowo narzuconej definicji kobiecości. Spadek liczby zawieranych małżeństw, opóźnianie decyzji o sformalizowaniu związku czy posiadaniu dzieci, rosnący odsetek rozwodów i separacji, niskie wskaźniki płodności to dowody kształtowania się nowych socjodemograficznych trendów²²⁰.

Jednocześnie sukcesy wyborcze ugrupowań prawicowych w ponad 30-letniej historii III RP świadczą o silnym zakorzenieniu tradycyjnych wartości w polskim społeczeństwie. Wyraża się ono w dosłownym osadzaniu kobiet w określonym miejscu. Znajduje odzwierciedlenie zarówno w ujęciu temporalnym, jak i przestrzennym w stwierdzeniu: „zawsze tak było, że kobieta zajmowała się domem” (zawsze - aspekt temporalny, dom - przestrzenny, przyp. aut.). Takie myślenie utrwala konserwatywny podział ról społecznych²²¹.

Swoisty dualizm w postrzeganiu statusu kobiet polegał na deklarowaniu, z jednej strony, akceptacji równego dostępu do edukacji, rozumieniu potrzeby partycypacji publicznej i sukcesu zawodowego oraz zmiany modelu rodziny. Z drugiej, argument oparcia na tradycji pokazuje niezwykłą siłę grup społecznych uznających za *status quo* polskiej rodziny model, w którym kobieta może realizować się na różnych płaszczyznach, pod warunkiem, że są to pola jej przypisane²²². Funkcjonujący w świadomości społecznej stereotyp podkreśla odpowiedzialność żon oraz matek za troskę o dzieci i dom. Postęp zaś propaguje model kobiety wyzwolonej, realizującej się w sferze zawodowej i publicznej, bez ograniczeń wynikających z roli macierzyńsko-domowej²²³. Zachęcano więc Polki do elastycznego działania, bycia kreatywnymi i gotowymi na przemiany. Jednocześnie wymagano od nich zdobycia stałego zatrudnienia i założenia stabilnych rodzin, najczęściej w oparciu o klasyczny podział ról²²⁴. Rozdźwięk ten zauważyła Maria Janion twierdząc, że narracja publiczna przez dekady wyznaczała określone role Polkom i Polakom. Opóźniona w stosunku do tempa zmian w sferze gospodarczej i zawodowej ewolucja mentalna, nakazywała kobiecie realizację dwóch życiowych scenariuszy²²⁵.

²¹⁹ Tamże, ss. 208-209.

²²⁰ M. Janicka, *Edukacja kobiet...*, <https://depotuw.ceon.pl...>, op. cit. [06.04.2022]

²²¹ K. Piątek, A. Barabasz, *Kobiet polskich dzisiejsze rozterki... czyli o kobiecej roli w utrwalaniu tradycyjnych relacji w rodzinie*, Bielsko-Biała 2007, s. 11.

²²² Tamże, ss. 13-14.

²²³ E. T. Woźniakowa, C. Matysiak, *Sytuacja kobiet w Polsce*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 11.

²²⁴ E. Kania, *Uniwersalna koncepcja prekariatu? Wybrane aspekty krytyki feministycznej*, [w:] *Kobiety w ponadpaństwowej...*, op. cit., ss. 70-71.

²²⁵ K. Piątek, A. Barabasz, *Kobiet polskich...*, op. cit., s. 12.

Sytuację społeczną kobiet z początku XXI w. Anna Titkow, Danuta Duch-Krzysztożek i Barbara Budrowska diagnozują jako czas obiektywnego konfliktu płci. W sprzeczności ze sobą pozostawały strukturalne interesy kobiet i mężczyzn. Odwołanie do trzech głównych kategorii – udziału we władzy, podziału pracy oraz wynagrodzeń – pokazywało utrzymującą się podległą pozycję kobiet. Zdecydowanie mniejsza ich reprezentacja w ciałach decyzyjnych w polityce i gospodarce, niższe wynagrodzenia, a także znacznie większy stopień obciążenia pracą domową stały się standardem. Obiektywne przesłanki nierówności neutralizowano zaprzeczaniem istnienia dyskryminacji. Legitymowano „funkcjonalny” podział ról płciowych, podtrzymywano prestiż gospodyni domowej i przekonywano, że kobiety nie dążą do rządzenia. W 2005 r. pierwszą decyzją nowego rządu PiS było zniesienie urzędu Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Między rokiem 2006 a 2007 podjęto pierwszą (nieudaną) próbę wpisania do Konstytucji ochrony życia od poczęcia²²⁶.

W 2007 r. z inicjatywy rządu PiS-Samoobrona-LPR wydłużono urlopy macierzyńskie i wprowadzono tzw. becikowe – jednorazowe świadczenie w wysokości 1000 zł z tytułu urodzenia dziecka. Zabiegi te Dorota Szelewa traktuje jako przejście od domniemanego do otwartego familiaryzmu. Terminem tym autorka określa współwystępowanie transferów pieniężnych związanych z wychowaniem dzieci i nikły rozwój instytucji opieki dla nich. Trend ten propaguje opiekę matki nad potomstwem, najczęściej sprawowaną w domu²²⁷.

W latach 2007-2011 nie uregulowano prawnie kwestii dostępu i odpłatności metody *in vitro*. Nie zapewniono też refundacji środków antykoncepcyjnych. W ciągu 20 lat transformacji polską politykę cechował konserwatyzm i brak jakichkolwiek inicjatyw rządzących w kierunku poprawy statusu kobiet²²⁸. Po 2009 r. pojawiały się nieliczne elementy wsparcia (np. kwoty wyborcze, antykoncepcja awaryjna). Jednak ideologiczne przesłanki rządzących sił konserwatywnych wykluczyły szanse realizacji pożądaných standardów.

Barbara Smoczyńska wymienia zjawiska, które ukazują pozycję i rolę Polek w społeczeństwie w tym okresie: traktowanie jak obywateli drugiej kategorii (marginalizowanie ich praw), niedostateczną reprezentację kobiet w przestrzeni

²²⁶ M. Rawłuszko, *Feministki...*, op. cit., ss. 103-105.

²²⁷ Tamże, s. 106. Patrz też: D. Szelewa, *From Implicit to Explicit Familialism: Post-1989 Family Policy Reforms in Poland*, [w:] D. Auth, J. Hergenhan, B. Holland-Cunz, red., *Gender and Family in European Economic Policy: Developments in the New Millennium*, Cham 2017, ss. 129-151.

²²⁸ Tamże, ss. 106-109.

publicznej czy odwoływanie się polityków do stereotypu matki-Polki²²⁹. Poniższa analiza wybranych aspektów obecnej rzeczywistości przedstawia aktualne usytuowanie społeczne Polek pod rządami Zjednoczonej Prawicy.

Wydaje się, iż pozycja i rola kobiet jest nadal silnie zakorzeniona w rodzinie, a udane życie prywatne znajduje się na czele listy kobiecych priorytetów²³⁰. Mimo tych deklaracji, młode Polki często odkładają decyzję o zawarciu małżeństwa z powodu braku odpowiedniego kandydata. 43 proc. z nich dostrzega w sformalizowanym związku zagrożenie dla samorealizacji zawodowej. Podobne obawy wyraża tylko 14 proc. młodych Polaków, co oznacza, że kwestia godzenia kariery zawodowej i obowiązków rodzinnych wciąż jest problemem głównie kobiet²³¹.

Do czynników najsilniej ograniczających aktywność zawodową Polek zalicza się:

- popularność tradycyjnego modelu rodziny;
- niedostateczną opiekę instytucjonalną nad osobami zależnymi;
- funkcjonowanie społecznych stereotypów;
- niski poziom wynagrodzeń²³².

Rolę i pozycję społeczną kobiet determinuje m.in. model rodziny. W tradycyjnym opiera się na nich wypełnianie funkcji prokreacyjnych i opiekuńczych, niezależnie od aspiracji czy pragnień. Typ ten z czasem zaczął być wypierany przez styl partnerski, w którym podział prac nie jest związany z płcią. „Obowiązek” rodzenia dzieci został tu zastąpiony przez „wybór” kobiety. Ona rozstrzyga między pozostaniem w domu ałączeniem macierzyństwa z pracą zawodową lub pasją. Badania pokazują, że mimo rosnącego poparcia dla tej opcji, polskie społeczeństwo nadal w dużej mierze cechuje tradycyjne podejście do kobiecości. W większości gospodarstw domowych wciąż na kobietach spoczywa obowiązek sprzątania, prania, gotowania, prasowania. Bardziej egalitarne role rodzinne preferują głównie młode wykształcone Polki o wyższym statusie, najczęściej mieszkanki dużych miast²³³.

²²⁹ B. Smoczyńska, *Matka Polka w polityce RP*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 96-97.

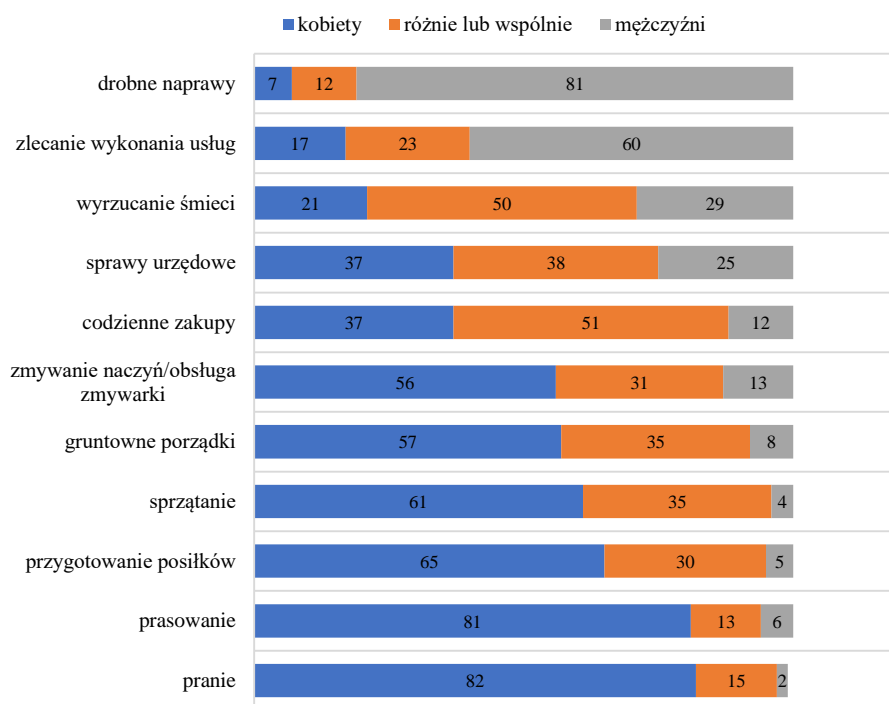
²³⁰ 43 proc. Polek uznaje rodzinę za najważniejszą wartość w ich życiu (51 proc. wskazało na zdrowie). Źródło: Gedeon Richter Polska, *Polki 2021. Nowe wartości na nowe czasy*, <https://www.gedeonrichter.pl/aktualnosci/raport-polki-2021-nowe-wartosci-na-nowe-czasy/>. [23.042022]

²³¹ D. Duch-Krzysztosek, J. Grzymała, *Rodzina w życiu polskich kobiet*, [w:] *Kobiety w Polsce w XXI wieku*, raport CPK 2020, s. 69.

²³² *Analiza luki zatrudnienia oraz wynagrodzeń kobiet i mężczyzn*, https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Raport-Analiza-luki-zatrudnienia-oraz-wynagrodzenia_8_05_2020_2.pdf. [10.04.2022]

²³³ D. Duch-Krzysztosek, J. Grzymała, *Rodzina w życiu...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 73-74.

Wykres 2. Podział obowiązków domowych ze względu na płeć w 2018 r.

Źródło: M. Bożewicz, *Kobiety i mężczyźni w domu i na rynku pracy*, [w:] M. Bożewicz, red., *Współczesna polska rodzina, Komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2018, s. 57.

Kulturowe przypisanie kobietom wykonywania nieodpłatnej pracy domowej i opieki nad zależnymi członkami rodzin zmniejsza ich gotowość do zatrudnienia, przez co ogranicza podaż pracy. Współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia²³⁴ w latach 2000-2020 pokazują nierówną sytuację kobiet i mężczyzn w tej sferze. Poziom aktywności zawodowej Polek zmniejszył się o 3 punkty procentowe, a zatrudnienia rósł do 2018 r. Następnie wykazywał tendencję spadkową i w 2020 r. na 100 kobiet powyżej 15 r. ż. pracowało niecałe 46. Niska stopa bezrobocia Polek w 2020 r. może świadczyć o ich wycofywaniu się z rynku pracy z powodu realizacji programu „Rodzina 500+”²³⁵.

²³⁴ Współczynnik aktywności zawodowej oznacza procentowy udział pracujących i zarejestrowanych jako poszukujący pracy wśród ogółu osób powyżej 15 r. ż. Wskaźnik zatrudnienia to procentowy udział pracujących wśród ogółu osób powyżej 15 r. ż. Stopa bezrobocia określa procentowy udział bezrobotnych wśród aktywnych zawodowo, czyli pracujących i poszukujących zatrudnienia. Źródło: E. Lisowska, *Sytuacja kobiet na rynku pracy - konserwatywny backlash*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 99.

²³⁵ Tamże, ss. 97-99.

Tabela 2. Aktywność zawodowa, zatrudnienie i bezrobocie kobiet i mężczyzn w wieku od 15 lat w Polsce w latach 2000-2020 (w proc.)

Rok	Współczynnik aktywności zawodowej		Wskaźnik zatrudnienia		Stopa bezrobocia	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
2000	64,1	50,1	54,8	40,9	14,6	18,3
2001	63,8	50,2	53,0	40,1	17,0	20,0
2002	62,9	49,0	50,8	38,8	19,2	20,7
2003	61,9	47,7	49,4	38,4	20,3	20,9
2004	62,1	47,4	50,6	38,0	18,5	19,8
2005	62,4	47,2	51,7	38,2	17,2	19,1
2006	61,9	46,2	53,6	39,3	13,4	14,9
2007	61,9	45,9	56,2	41,3	9,2	10,1
2008	62,5	46,2	58,4	42,6	6,5	7,7
2009	63,2	47,0	58,4	43,1	7,5	8,4
2010	63,6	47,6	57,7	43,5	9,3	9,8
2011	64,1	47,7	58,3	42,9	9,0	10,1
2012	64,2	48,1	58,3	42,9	9,2	10,7
2013	64,5	48,0	58,2	42,6	9,8	11,2
2014	64,2	48,7	57,6	43,3	10,3	11,0
2015	64,3	48,3	58,8	44,1	8,5	8,8
2016	64,7	48,4	60,6	45,5	6,3	6,0
2017	65,2	48,9	61,9	46,6	5,2	4,7
2018	64,9	48,8	62,5	47,1	3,7	3,4
2019	64,9	48,3	62,8	46,8	3,2	3,3
2020	64,7	47,1	62,6	45,7	3,2	3,1

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski, II kwartał 2020*, „Informacje i Opracowania Statystyczne”, GUS.

Kobiety są najliczniejszą grupą pracującą w niepełnym wymiarze czasu. Niemal co piąta z nich (18,1 proc.) i prawie czterokrotnie mniej mężczyzn (4,9 proc.) za główny powód takiej formy zatrudnienia podaje opiekę nad członkami rodzin²³⁶. Kobiety stanowią 62 proc. wśród osób biernych zawodowo. W grupie 65+ wynika to z uzyskania uprawnień emerytalnych, w przedziale 15-24 lata wiąże się najczęściej z edukacją. Niepracująca populacja w wieku 25-54 lata pozostaje poza rynkiem pracy ze względu na obowiązki rodzinne. Między rokiem 2018 a 2020 nastąpił wzrost bierności zawodowej kobiet o 243 tys. osób²³⁷. W III kwartale 2021 r. z powodu zajęć w sferze domowej bez pracy pozostawało 13,3 proc. Polek (dziesięciokrotnie więcej niż Polaków). Ponadto prawidłowością jest malejąca liczba pracujących matek proporcjonalnie do wzrastania liczby posiadanych dzieci. W tym samym czasie trwanie życia w zdrowiu określano na 59,2 r. u mężczyzn oraz 63,1 r. u kobiet (spadek w stosunku do 2020 r. odpowiednio o 0,5

²³⁶ *Analiza luki...*, <https://www.parp.gov.pl...>, op. cit., [19.04.2022]

²³⁷ E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 105.

i 0,2 r.). Zatem pracownice średnio przechodzą na emeryturę w pełni sił (mężczyźni pozostają na etacie jeszcze prawie 6 lat po utracie pełnej zdolności do pracy). Znacznie niższe świadczenie emerytalne musi więc wystarczyć kobietom na więcej lat²³⁸.

Wskaźnik zatrudnienia kobiet w Polsce w pierwszym kwartale 2022 r. wyniósł 50,5 proc. (mężczyzn 66,1 proc.)²³⁹ i należał do najniższych w Europie²⁴⁰. Do utrwalenia tego niepokojącego trendu przyczyniła się reforma obniżająca wiek emerytalny z 67 lat do 60 dla kobiet i 65 dla mężczyzn. W połączeniu z możliwością przejścia na tzw. wcześniejszą emeryturę, przepisy te stanowią zachętę do rezygnacji z aktywności zawodowej²⁴¹. Widoczny od 2015 r. odwrót od równości płci poprzez dowartościowanie tradycyjnej rodziny pogłębia problem gorszego traktowania kobiet w sferze zatrudnienia. Popyt na ich pracę rośnie, gdy brakuje mężczyzn. Podaż natomiast jest wyższa, kiedy zyski z pracy rosną, a dochody innego rodzaju, np. świadczeń pieniężnych związanych z posiadaniem dzieci czy koszty instytucjonalnej opieki nad nimi, maleją²⁴².

Problemem w obszarze zatrudnienia jest utrzymująca się luka płacowa. Jak twierdzi Natalia Krzyżanowska, jeśli w sferze prywatnej praca kobiet jest nieodpłatna (*ergo* nic nie warta), to ten sposób myślenia może rzutować także na postrzeganie ich zatrudnienia w przestrzeni publicznej. Nie należy wykluczać też wnioskowania, że jakakolwiek pensja stanowi swego rodzaju nagrodę lub logiczne następstwo rynkowej relacji towar-pieniądz²⁴³. Efektem tego podejścia jest różnica w wynagrodzeniach Polek i Polaków w wysokości 9 proc. Największe dysproporcje dotyczą ubezpieczeń, finansów, informacji i komunikacji, gdzie sięgają nawet 30 proc.²⁴⁴. Rozbieżności w zarobkach

²³⁸ Bankier.pl, *Kobiety na rynku pracy. Polska z jednym z najniższych wskaźników w Europie*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Kobiety-na-ryнку-pracy-Polska-z-jednym-z-najnizszych-wskaznikow-w-Europie-8274573.html>. [20.04.2022]

²³⁹ Główny Urząd Statystyczny, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartał 2022 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-i-kwartal-2022-roku,4,46.html>. [19.04.2022]

²⁴⁰ W marcu 2021 r. w Polsce pracowało 66,2 proc. kobiet w wieku od 20 do 64 lat, podczas gdy średnia unijna w tym czasie wynosiła 66,6 proc. Wskaźniki niższe od polskiego odnotowano w 11 państwach Europy. Źródło: J. Frączyk, *Dlaczego kobiety w Polsce zarabiają mniej od mężczyzn? Te dane pokazują jedną z przyczyn*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/roznica-w-zarobkach-kobiet-i-mezczyzn-te-dane-pokazuja-jedna-z-przyczyn/3t9vvp6>. [24.04.2022]

²⁴¹ GUS, *Raport 2021 Polska na drodze zrównoważonego rozwoju Inkluzyjny wzrost gospodarczy*, <https://raportsdg.stat.gov.pl/2021/cb/inkluzyjnyrynekpracy.html>. [24.04.2022]

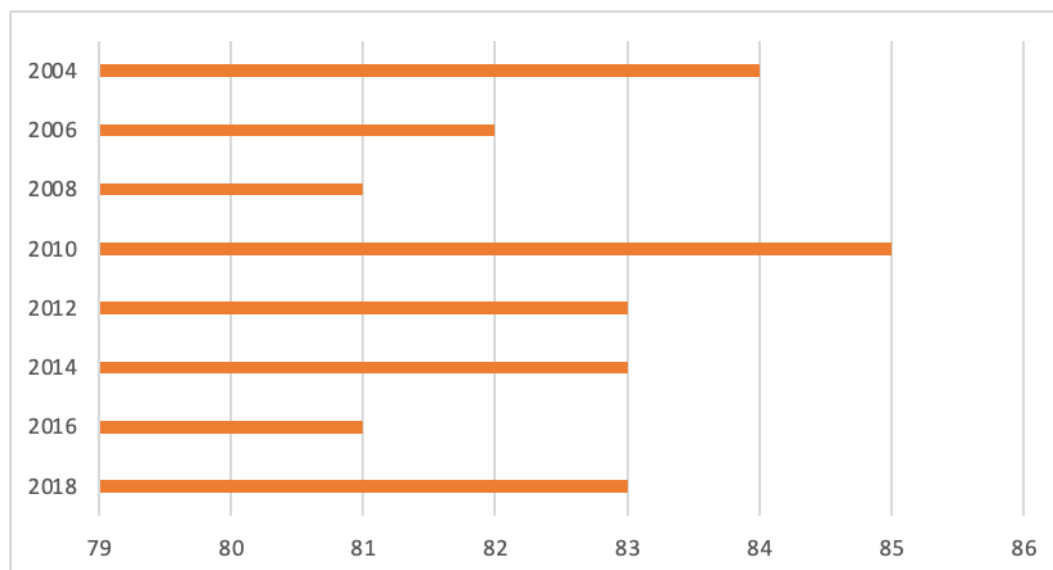
²⁴² E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 96.

²⁴³ N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej)...*, op. cit., ss. 288-289.

²⁴⁴ GUS, *Raport 2012...*, <https://raportsdg...>, op. cit.. [18.04.2022]

kobiet i mężczyzn to także następstwo segregacji zawodowej - profesje sfeminizowane²⁴⁵ są gorzej opłacane niż zmaskulinizowane²⁴⁶.

Wykres 3. Relacje przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto kobiet i mężczyzn w Polsce (%)

Źródło: E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 108.

Rozróżnienie płciowe dokonuje się już w procesie edukacji w postaci odmiennych wyborów kierunków kształcenia dziewcząt i chłopców. Nadwyżka kobiet w zawodach sfeminizowanych, oprócz niższych zarobków, powoduje trudności w znalezieniu pracy. Od 2010 r. 10 proc. wzrost udziału kobiet w segmencie prac prostych doprowadził do feminizacji tych gałęzi²⁴⁷. Z badań Koalicji Karat wynika, że kulturowe konstrukty kobiecości i wywiedzione z nich stereotypy o odpowiednich dla kobiet zawodach, leżą u podstaw wyborów profesji przez dziewczęta²⁴⁸.

Aktywność zawodową kobiet kształtuje większa pula czynników niż to ma miejsce w przypadku mężczyzn - istotne są tu zwłaszcza zasoby infrastrukturalne. Polityka państwa może sprzyjać lub ograniczać aktywizację Polek poprzez stopień dostępności do instytucji opieki dla osób zależnych. Na koniec 2020 r. 17,5 proc. dzieci poniżej 3 r. ż. korzystało ze żłobków, klubów dziecięcych, usług dziennych opiekunów i

²⁴⁵ Fakt, że kobiety często wykonują proste prace (z powodu braku innych możliwości zatrudnienia) prowadzi do utrwalania poglądu, że tego rodzaju zajęcia są dla nich najwłaściwsze. Źródło: I. Andruszkiewicz, *The barriers...*, [w:] *Political...*, op. cit., s. 13.

²⁴⁶ E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 108.

²⁴⁷ K. Lohmann, D. Duch-Krzysztozek, *Kobiety w systemie edukacyjnym - zawód a pleć*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 48.

²⁴⁸ Koalicja Karat, *Segregacja pozioma kobiet i mężczyzn na rynku pracy*, https://www.karat.org/wp-content/uploads/2017/05/Segregacja_pozioma_kobiet_na_ryнку_pracy_Koalicja_Karat_2017.pdf. [12.04.2022]

niań. Brak takich możliwości w pobliżu miejsca zamieszkania czy wysoki koszt tych usług są istotnymi czynnikami eliminującymi kobiety z rynku pracy²⁴⁹.

Badania na temat preferencji płci szefa pokazują, że pracownicy nie optują za kobietami. 1/3 respondentów wolałaby mężczyznę, dla połowy ankietowanych liczą się wyłącznie kompetencje i styl zarządzania²⁵⁰. Karierę Polek w przedsiębiorstwach zbadał Eurostat. Według danych z III kwartału 2020 r. zajmowały one 44 proc. stanowisk kierowniczych w firmach, co stawiało nas w czołówce UE (po Łotwie - 45 proc.)²⁵¹. Spadł zaś odsetek kobiet na stanowiskach prezesów (z 23,5 do 19,5 proc.) i członków zarządu (z 30 na 25 proc.)²⁵². W 2020 r. w radach nadzorczych i wśród CEO w Polsce kobiety stanowiły odpowiednio 22,8 i 10,5 proc. Stratyfikacja funkcjonuje mimo deklaracji pracodawców o stosowaniu neutralności płciowej przy zatrudnianiu pracowników. Najczęściej podświadomie skłaniają się oni ku mężczyznom, przeceniając ich kompetencje i nie doceniając kobiecych. W 2020 r. 6 proc. firm posiadało szefowe, co stanowiło 13 proc. członków zarządów spółek giełdowych²⁵³. Polki mają duży potencjał zawodowy, są wykształcone i dobrze zorganizowane. Ich gorsza pozycja na rynku pracy wynika z działania stereotypów i niedostatecznej opieki instytucjonalnej dla osób zależnych²⁵⁴.

Analizując udział kobiet we władzy w Polsce warto zauważyć, iż od 2001 r., kiedy to stanowiły one 20,2 proc. parlamentarzystów, do 2020 r. poziom ten wzrósł jedynie o 8,5 punktu procentowego. Od 1989 r. żadna kobieta nie pełniła funkcji Prezydenta RP, nie zawsze też wystawiano kandydatki w tych wyborach²⁵⁵. O miejsca w Senacie najczęściej rywalizują mężczyźni z wieloletnim doświadczeniem partyjnym. Niewielka liczba kobiet w izbie wyższej wynika z ich znikomej reprezentacji w polityce w poprzednich latach, a tym samym z braku szerszych możliwości zdobycia praktyki w tym segmencie. Powyższe dane uwidaczniają niechęć partii do inwestowania w polityczki i świadczą o społecznych

²⁴⁹ E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 114-115.

²⁵⁰ Prawo.pl, *Kobieta-szef (nie)mile widziana?*, <https://www.prawo.pl/kadry/kobieta-szef-niemile-widziana,279931.html>. [10.04.2022]

²⁵¹ Forsal.pl, *Udział kobiet na stanowiskach kierowniczych. Polska druga w UE*, <https://forsal.pl/praca/kariera/artykuly/8112906,kobiety-na-stanowiskach-kierowniczych-polska-druga-w-ue.html>. [20.04.2022]

²⁵² Bankier.pl, *Kobiety na rynku...*, <https://www.bankier.pl...>, op. cit.. [20.04.2022]

²⁵³ Deloitte, *Raport: Kobiety w zarządach. Perspektywa globalna*, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/kobiety-w-biznesie/articles/kobiety-w-zarzadach-raport.html>. [20.04.2022]

²⁵⁴ M. Kacperska, *A woman in business the analysis of women's situation professionally working in the labour market in Poland – opportunities and obstacles on the example of Mrs. Dorota Jezierska*, [w:] *Political...*, op. cit., s. 47.

²⁵⁵ Żadnej pretendenci nie zgłoszono w wyborach w latach 1990, 2000 i 2010. Źródło: N. Szewczak, *75 kandydatów na prezydenta w ciągu 30 lat. Czy pamiętasz choć połowę tych nazwisk?*, „Business Insider” z 13.07.2020.

uprzedzeniach wobec kobiet sprawujących władzę²⁵⁶. Łatwiej wejść im na polityczne szczyty drogą mianowania (premier) niż poprzez elekcję. Ta forma nie wymaga rozpoznawalności oraz środków finansowych i zasobów ludzkich koniecznych do zainwestowania w kampanie wyborcze. Ponadto polityczny awans kobiet w Polsce jest możliwy pod warunkiem dystansowania się od niepopularnych tematów związanych z typowo kobiecymi obszarami, jak dyskryminacja płciowa czy aborcja²⁵⁷. Kandydatki na listach wyborczych w 2007 r. stanowiły ok. 23 proc., zaś po wprowadzeniu obowiązkowych kwot w 2011 r. - aż 43,5 proc. W latach 2015 i 2019 odsetek ten obniżył się do 42,4 i 42,1 proc. Co ciekawe, maleje liczba kobiet na miejscach od pierwszego do piątego: w 2011 r. było to 35,5 proc., w 2015 - 32,5 proc. i w 2019 - 29,6 proc.²⁵⁸. Niska reprezentacja kobiet w polityce wynika z ich pozycji w społeczeństwie²⁵⁹.

Tabela 3. Odsetek kobiet na pierwszych miejscach list wyborczych do Sejmu (w proc.)

Rok wyb.	2005	2007	2011	2015	2019
Kandydatki	17,9	17,9	19,5	24,7	19,7

Źródło: opracowanie własne na podst. danych Instytutu Spraw Publicznych, *Coraz mniej kandydatek w wyborach do Sejmu - analiza ISP*.

W odniesieniu do problemu przemocy domowej obecna polityka państwa sprzyja deprecjonowaniu idei wsparcia specjalistycznego. Rząd przyjął neutralny pod względem płci model finansowania pomocowych organizacji pozarządowych. Takie podejście skutkowało odmową przyznania dotacji z Funduszu Sprawiedliwości w 2016 r. m.in. dla Centrum Praw Kobiet. Decyzję argumentowano udzielaniem przez fundację pomocy wyłącznie kobietom²⁶⁰. Według Centrum, walka z przemocą nie należy do priorytetów Zjednoczonej Prawicy. Władza kilkakrotnie podjęła próby wypowiedzenia Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (ostatni raz w 2020 r.)²⁶¹. Według sondaży, społeczne poparcie dla takiego kroku wynosi 15 proc, zaś jego przeciwnicy stanowią aż 62 proc.²⁶².

²⁵⁶ A. Czarnacka, *Udział kobiet we władzy*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 127-131.

²⁵⁷ Tamże, s. 132.

²⁵⁸ Instytut Spraw Publicznych, *Coraz mniej kandydatek w wyborach do Sejmu - analiza ISP*, <https://www.isp.org.pl/pl/aktualnosci/coraz-mniej-kandydatek-w-wyborach-do-sejmu-analiza-isp>. [20.04.2022]

²⁵⁹ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's political promotion in Poland*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 196.

²⁶⁰ U. Nowakowska, *Przemoc wobec kobiet*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 150.

²⁶¹ Tamże, s. 175.

²⁶² J. Mikulski, *Sondaż: Wypowiedzenia konwencji stambulskiej chce tylko 15 proc. ankietowanych*, „Rzeczpospolita” z 25.07.2020.

Wydaje się, że istotną rolę w kształtowaniu pozycji kobiet odgrywa wizja lansowana przez Kościół²⁶³. Instytucja ta cieszyła się w powojennej Polsce dużym zaufaniem społecznym. W badaniach zaś dowiedziono, że społeczeństwa katolickie reprezentują tradycyjne podejście w odniesieniu do statusu kobiet²⁶⁴. Hierarchowie katolicy do dziś niechętnie postrzegają emancypację kobiet i sytuują je raczej w sferze rodziny²⁶⁵. Episkopat Polski w 2020 r. poparł projekt autorstwa Ordo Iuris „Tak dla rodziny, nie dla gender”, zakładający wypowiedzenie konwencji stambulskiej i zastąpienie jej „Konwencją o prawach rodziny”²⁶⁶. Ogromne znaczenie polityczne miała też kwestia aborcji. Decyzje w tej sprawie podejmowali politycy i dostojnicy kościelni, pomijając głos Polek²⁶⁷, które manifestowały swój sprzeciw.

W III RP prawo nie skazywało kobiet za usunięcie ciąży, lecz społeczeństwo postrzegało je jako przestępczynię. Same próby poddania się legalnej procedurze często narażały na upokarzające traktowanie. Od momentu wejścia w życie zaostrzonych przepisów (27 stycznia 2021 r.) ok. 97 proc. przypadków (powody embriopatologiczne) nie podlega terminacji. W 2019 r. wykonano 1110 zabiegów, zaś poza systemem rocznie przerywa się w Polsce od 80.000 do 120.000 ciąży²⁶⁸. Praktyką niezgodną z prawem jest powoływanie się przez lekarza na klauzulę sumienia w przypadku odmowy wystawienia recepty, udzielenia porady czy skierowania na badanie. Wbrew obowiązującym przepisom jest też objęcie tą procedurą całego szpitala²⁶⁹. Nie można natomiast żądać od medyków respektujących tę klauzulę przerwania ciąży lub wskazania innej placówki, która przeprowadzi zabieg. Postępowanie z pacjentką chcącą i mającą prawo wykonać aborcję często przewleka się celowo, co skutkuje przekroczeniem czasu w jakim jest ona dopuszczalna²⁷⁰.

²⁶³ R. Siemińska, *Polacy i Polki w życiu publicznym – podobni czy różni od mieszkańców Unii Europejskiej*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 222.

²⁶⁴ Tamże, ss. 222-223.

²⁶⁵ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 200.

²⁶⁶ U. Nowakowska, *Przemoc...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 177.

²⁶⁷ E. Kania, „*Democracy of the male species*”: *the power, transformation and feminism in political experience of prof. Danuta Waniek*, [w:] *Political...*, op. cit., ss. 114-115. Argument o mało przyjaznej roli religii katolickiej, wpływającej na pozycję kobiet w polskim społeczeństwie, podnoszą też: Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., s. 180 oraz M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 200.

²⁶⁸ K. Ferenc, *Zdrowie reprodukcyjne w Polsce*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 225.

²⁶⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z października 2015 r., *Prawo do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem*, Sygn. akt K 12/14, <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/8602-prawo-do-odmowy-wykonania-swiadczenia-zdrowotnego-niezgodnego-z-sumieniem>. [24.04.2022]

²⁷⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *Raport O dostępności badań prenatalnych*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-dostepnosci-badan-prenatalnych.html>. [24.04.2022]

W polskim systemie prawnym ciężarna dysponuje bardzo ograniczonymi narzędziami dyscyplinowania szpitala. Późno wykonywane badania prenatalne i długi czas oczekiwania na wyniki to kolejne bariery w korzystaniu z obowiązujących regulacji. Od 2013 r. Program Badań Prenatalnych zapewnia bezpłatną diagnostykę wad i chorób płodu. Jednak Ministerstwo Zdrowia, oddziały NFZ i personel medyczny rzadko informują pacjentki o tej możliwości²⁷¹.

Wobec wprowadzanych w kwestii reprodukcji rozwiązań należy zaznaczyć, że perspektywy kobiet jako potencjalnych matek nie bierze się pod uwagę przy tworzeniu prawa. Celem władzy publicznej nie jest minimalizacja bólu i cierpienia czy zapewnienie godnych warunków realizacji tych praw²⁷². Ustawa o planowaniu rodziny w art. 2. ust. 2. zobowiązuje administrację rządową i samorządową do zapewnienia dostępu do metod i środków służących świadomej prokreacji²⁷³. Nie przygotowano jednak miejsc dedykowanych zdrowiu reprodukcyjnemu, w tym poradnictwu na temat planowania rodziny. Ograniczony pozostaje dostęp do środków planowania rodziny²⁷⁴. Według raportu „European Contraception Policy Atlas” z 2020 r., Polska to jedyne spośród 46 badanych państw europejskich, w którym ograniczono dostęp do antykoncepcji, i ostatnie pod względem dostępności do niej²⁷⁵. Jest to rezultat wprowadzenia wymogu uzyskania recepty na preparaty hormonalne, w tym doraźne i awaryjne, oraz objęcie refundacją tylko dwóch preparatów zabezpieczających przed ciążą. Od osób powyżej 15 r. ż. wymaga się zgody opiekuna na zlecenie takich środków²⁷⁶.

W grudniu 2015 r. rząd PiS zaprzestał refundacji metody *in vitro* i wprowadził plan własnego autorstwa. Skierowano go do par, u których wykluczono niepłodność, pozostawiając te ze stwierdzoną bezpłodnością bez pomocy państwa. Nieskuteczność forsowanej przez władzę naprotechnologii wywołała reakcję niektórych samorządów (np. Warszawy, Krakowa, Łodzi, Poznania). Podjęły one uchwały o finansowaniu *in vitro* z własnych środków²⁷⁷.

²⁷¹ Tamże.

²⁷² Najwyższa Izba Kontroli, Raport *Dostępność świadczeń ginekologiczno-polożniczych finansowanych ze środków publicznych na terenach wiejskich*, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/kontrola,18111.html>. [24.04.2022]

²⁷³ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz.U. 1993 nr 17 poz. 78, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930170078>. [16.05.2022]

²⁷⁴ K. Ferenc, *Zdrowie...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., 220.

²⁷⁵ *European Contraception Atlas 2020*, <https://www.epfweb.org/european-contraception-atlas>. [20.04.2022]

²⁷⁶ K. Ferenc, *Zdrowie...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 224.

²⁷⁷ Tamże, s. 234.

Od 2019 r. opiekę okołoporodową reguluje Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 16 sierpnia 2018 r. Najwyższa Izba Kontroli ujawniła postępowania niezgodne z zapisami dokumentu. Stwierdzono m.in. nieodpowiednie wyposażenie sal czy nikły dostęp do znieczulenia zewnątrzoponowego (brak anestezyjologów), mimo dodatkowych świadczeń wypłacanych szpitalom na ten cel przez NFZ od 2015 r.²⁷⁸.

Osobną kwestię stanowi dotykające Polek ubóstwo menstruacyjne. Międzynarodowa Federacja Ginekologii i Położnictwa definiuje to zjawisko jako brak dostępu do urządzeń sanitarnych i produktów do higieny intymnej w czasie menstruacji. W 2018 r. co najmniej jedna na sześć dziewczynek w Polsce była nieobecna w szkole z powodu trudności w zaspokojeniu tego rodzaju potrzeb. Spośród 1,65 mln osób żyjących w skrajnej biedzie przynajmniej 51,7 proc. to kobiety. Szacuje się, że liczba tych, których nie stać na wydatki higieniczne, jest większa²⁷⁹.

Tradycyjne podejście społeczeństwa polskiego do roli i pozycji kobiet stoi w sprzeczności z postrzeganiem własnego statusu przez nie same. Badania postaw życiowych Polek i Polaków, prowadzone w lutym 2022 r. przez Katarzynę Pawlikowską, agencję marketingową *Garden of Words* i firmę badawczą *SW Research*, pokazały postępującą liberalizację kobiet. 90 proc. z nich uważa dostęp do antykoncepcji czy *in vitro* za należne im prawa. Według 82 proc. decyzja o aborcji powinna należeć do kobiety. Rezygnacja z posiadania dzieci motywowana jest zbyt niskimi zarobkami i obawą o utrzymanie pracy po przerwie na wychowanie potomstwa. Wpływają na nią też brak dostępu do legalnej aborcji, szeroki wybór wykonywania badań prenatalnych i wsparcia w przypadku choroby dziecka. 25 proc. ankietowanych nie chce rodzić dzieci w państwie, które nie przestrzega praworządności. 62 proc. respondentek uznało niezależność finansową, rozwój zawodowy i dostęp do satysfakcjonującej pracy za czynniki szczególnie istotne²⁸⁰.

Pozycja i rola kobiet w społeczeństwie polskim zawsze były szeroko dyskutowane i analizowane w przestrzeni politycznej²⁸¹. Intensywność tych debat nie przełożyła się jednak na radykalną zmianę sytuacji Polek - nadal ponoszą one konsekwencje podziału na męskie i żeńskie normy, zasady i zachowania. Dotykają ich uprzedzenia i stereotypy.

²⁷⁸ Najwyższa Izba Kontroli, Raport *Opieka okołoporodowa na oddziałach położniczych*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-opiece-okoloporodowej-na-oddzialach-poloznicznych.html>. [25.04.2022]

²⁷⁹ K. Ferenc, *Zdrowie...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 219-220.

²⁸⁰ J. Podgórska, *Aktywne uciekają wycofanym*, „Polityka” z 27.07.2022.

²⁸¹ M. du Vall, *Współczesne Polki - trudność w wyborze ról*, [w:] A. Frątczak, *Kobiety wobec polityki - kobiety w polityce, Historia, realia, perspektywy*, Kraków 2009, s. 81.

Przypisuje się im wykonywanie nieodpłatnych prac, ogranicza awans, nie docenia jako pracowników, lekceważy niedoreprezentowanie we władzy²⁸². Niemal całkowite wykluczenie legalnej aborcji, a tym samym skazanie na przymusową reprodukcję uczyniło z ciał kobiecych własność publiczną i wystawiło na każde ryzyko w celu ochrony płodu²⁸³. Parlament Europejski w rezolucji z 11 lutego 2021 r. zdecydowanie potępił ograniczenie prawa do przerywania ciąży w Polsce, a w konsekwencji pogorszenie sytuacji kobiet w kwestii zdrowia, praw reprodukcyjnych i seksualnych²⁸⁴. Prawicowa władza sytuuje Polki w rodzinie (rozumianej jako formalny związek mężczyzny i kobiety), w opiece nad dziećmi²⁸⁵. Ultrakonserwatywne siły (Ordo Iuris), Kościół i rządzący są główną przeszkodą na drodze do zmiany pozycji i roli Polek w społeczeństwie²⁸⁶.

2.3. Czynniki determinujące udział kobiet w życiu politycznym

Sfera publiczna to przestrzeń, która powinna być dostępna dla wszystkich ludzi. Termin „publiczny” (łac. *publicus* – państwowy, ogólny, wspólny, stworzony dla ludzi) sugeruje bowiem szeroki zasięg²⁸⁷. Pojęcie „życie publiczne” zawiera w sobie zaangażowanie obywateli zarówno w polityczną, jak i pozapolityczną aktywność²⁸⁸. W żadnej z nich miernikiem przydatności nie może być płeć - nie powinna dyskryminować, awansować czy decydować o predyspozycjach do kariery. W polityce najistotniejsza wydaje się być uczciwość, a także skuteczność i zawarte w jej ramach zdolności przywódcze oraz komunikacyjne²⁸⁹.

Obecność kobiet w tym obszarze jest równoznaczna z wyeliminowaniem nierówności i dyskryminacji oraz rezygnacją z przypisywania im tradycyjnych ról. Współcześnie, jako wykwalifikowane, niezależne, otwarte na świat i nowe wyzwania,

²⁸² A. Górska, *Historical role of a woman in Polish society from XII century*, https://www.researchgate.net/publication/323835621_Historical_role_of_a_women_in_Polish_society_from_XII_century. [25.04.2022]

²⁸³ E. Majewska, *Kontrpubliczności...*, op. cit., ss. 266-267.

²⁸⁴ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 11 lutego 2021 w sprawie przyszłych wyzwań w dziedzinie praw kobiet w Europie po ponad 25 latach od uchwalenia deklaracji pekińskiej i pekińskiej platformy działania (2021/2509(RSP))*, <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/summary.do?id=1651109&t=e&l=en>. [21.05.2022]

²⁸⁵ E. Lisowska, *Sytuacja kobiet...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 115.

²⁸⁶ U. Nowakowska, *Wstęp*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 5-6.

²⁸⁷ M. Hawkesworth, *Gender and Political...*, op. cit., s. 89.

²⁸⁸ P. Sekuła, *Gender equality in public life in Poland*, [w:] *Gender equality and quality...*, op. cit., ss. 220-221. Patrz też: M. Klimowicz, A. Paczeński, A. Wiktorska-Świećka, *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 69.

²⁸⁹ M. Gąsior-Marek, *Kobiety w polityce*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 255.

kobiety stają się coraz bardziej aktywne poza sferą prywatną²⁹⁰. Debata na temat ich uczestnictwa w życiu politycznym toczy się na dwóch płaszczyznach: liczbowego udziału kobiet we władzy (reprezentacja deskryptywna) oraz obecności kobiecego punktu widzenia, interesów i doświadczeń (reprezentacja substancjalna)²⁹¹. Identyfikowany w tych aspektach problem dotyczy braku równości szans i wynikających z niego rezultatów ubiegania się o stanowiska polityczne przez kobiety i mężczyzn. Niezaprzeczalnym faktem jest bowiem utrzymująca się wciąż znaczna przewaga męskiego pierwiastka w strukturach partyjnych i na eksponowanych stanowiskach publicznych. Zjawisko to występuje w skali globalnej, choć systematyczna walka z nim przyniosła efekty w państwach, gdzie polityczki pełnią ważne funkcje zarezerwowane wcześniej dla mężczyzn²⁹² (Skandynawia, Nowa Zelandia). Trudności w budowaniu kariery politycznej są charakterystyczne wyłącznie dla kobiet. Taka sytuacja wynika, według Hannah Arendt, z kojarzenia ich od czasów starożytnych z przestrzenią prywatną. Opuszczając ją i wkraczając w dziedzinę publiczną zdominowaną przez mężczyzn, zostały uznane, zdaniem autorki, za intruzki²⁹³.

W latach 80. XX w. dziennikarki „Wall Street Journal” zidentyfikowały niewidoczne przeszkody piętrzące się na drodze kobiet do karier politycznych. Określiły je mianem „szklanego sufitu” (*glass ceiling*²⁹⁴). Zaliczyły do nich uprzedzenia, siłę zwyczajów i brak sieci kontaktów²⁹⁵. W 1991 r., w odpowiedzi na problem (3-5 proc. najwyższych stanowisk zajmowanych wówczas przez Amerykanki) w USA powołano rządową Komisję ds. Szklanego Sufitu²⁹⁶. Jej zadaniem było rozpoznawanie barier oraz podejmowanie działań promujących kobiety na wysokie urzędy. Zidentyfikowane zjawisko, do dziś trudne do wyeliminowania, stało się przedmiotem zainteresowania naukowców. Szczegółowo zbadali oni i opisali czynniki ograniczające dostęp kobiet do szczytów władzy, a zarazem egzekwowanie prawnych gwarancji równości płci. Analizy

²⁹⁰ N. Lubik-Reczek, *Wstęp*, [w:] *Kobiety w ponadpaństwowej...*, op. cit., s. 5.

²⁹¹ M. Fuszara, *Kobiety w wyborach parlamentarnych i samorządowych - próba podsumowania*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 12. Szerzej będzie o tym mowa w dalszej części dysertacji.

²⁹² M. Musiał-Karg, *Żelazne damy polityki*, [w:] M. Musiał-Karg, B. Secler, red., *Kobiety we współczesnym świecie. Rola i miejsce kobiet w życiu politycznym*, Poznań 2010, ss.115-116.

²⁹³ C. Bucciferro, Michelle Bachelet, *President of Chile: A Moving Portrait*, [w:] M. Raicheva-Stover, E. Ibroscheva, red., *Women in Politics Perspectives from Nations in Transition*, New York-London 2014, s. 226.

²⁹⁴ Pojęcie to oznacza zatrzymanie kobiet na niższych pozycjach, mimo wysokich kompetencji. Bariery tworzące szklany sufit są niewystarczające do uzasadnienia różnic między płciami w wynagrodzeniach czy w awansach. Źródło: V. Valian, *Why So Slow? The Advancement of Women*, Cambridge-Massachusetts-London 1999, s. 1.

²⁹⁵ E. Lisowska, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, Warszawa 2008, s. 163.

²⁹⁶ I. Andruszkiewicz, *The barriers...*, [w:] *Political...*, op. cit., s. 12.

źródeł rozbieżności w politycznym uczestnictwie kobiet i mężczyzn doprowadziły badaczy do stwierdzenia, iż chodzi tu o cały kompleks czynników o bardzo różnym charakterze²⁹⁷. Za takie faktory Elżbieta Lesiewicz uznaje determinanty historyczne, instytucjonalne, społeczne, kulturowe i polityczne. Według autorki, partycypacja kobiet w życiu politycznym zależy też od relacji ukształtowanych w sferach prywatnej i publicznej. Wejście do zarezerwowanej wcześniej dla mężczyzn przestrzeni pracy i władzy okazało się skomplikowane w zetknięciu z jedynymi dostępnymi tu wzorcami - męskimi stereotypami²⁹⁸. Magdalena Musiał-Karg wyodrębniła wśród owych determinant czynniki o charakterze kulturowym, socjoekonomicznym i politycznym.

Tabela 4. Determinanty udziału kobiet w polityce

Czynniki wpływające na udział kobiet w życiu publicznym		
kulturowe	socjoekonomiczne	polityczne
<ul style="list-style-type: none"> - postrzeganie polityki jako sfery nieprzyjaznej kobietom - proces socjalizacji (przygotowanie do pełnienia nowych ról) - dominująca w danym państwie religia - działalność ruchów feministycznych 	<ul style="list-style-type: none"> - status społeczny i ekonomiczny - dostęp do edukacji - niedostatek zasobów finansowych - trudności na rynku pracy i bezrobocie - podwójne obciążenie: praca zawodowa i domowa - ogólny poziom rozwoju gospodarczego państwa 	<ul style="list-style-type: none"> - system polityczny - system wyborczy - działalność ugrupowań politycznych - ideologia partii

Źródło: M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach władzy ustawodawczej oraz wykonawczej*, [w:] M. Musiał-Karg, red., *Kobiety we współczesnej Europie. Rola i miejsce kobiet na rynku pracy, w polityce i w społeczeństwie*, Toruń, 2009 s. 81.

Czynniki kulturowe należą do najczęściej wskazywanych przez kobiety barier. Powodują, że rządzenie mężczyzn wydaje się naturalne i oczywiste, od kobiet zaś wymaga dodatkowego uzasadniania, usprawiedliwiania i przełamywania oporów²⁹⁹. Kultura o dominujących wartościach tradycyjnych zniechęca je do ubiegania się o stanowiska publiczne. Utwierdza natomiast w przekonaniu o nadrzędności funkcji macierzyńskiej i priorytetowo traktuje zadanie podtrzymywania relacji rodzinnych. Faktory te wpływają na poziom zainteresowania kobiet polityką i ich gotowość do kandydowania na funkcje polityczne. Rzutują także na kryteria stosowane w trakcie selekcji kandydatów i w czasie wyborów (np. na sposób prezentacji)³⁰⁰. Ponadto w

²⁹⁷ Ł. Wawrowski, „Zintegrowany model wyjaśniania” - w poszukiwaniu przyczyn niedoreprezentowania kobiet w strukturach politycznych, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 147.

²⁹⁸ E. Lesiewicz, *From the Private to the Public Sphere. Women in Polish Diplomacy*, [w:] *Somme Issues...*, op. cit., s. 41.

²⁹⁹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 170.

³⁰⁰ Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., s. 132.

świadomości społecznej nadal funkcjonuje model polityki jako „męskiej, twardej gry”. Oprócz powyższych wyodrębniono również zjawisko braku kulturowych wzorów partnerstwa kobiet i mężczyzn w polityce. Zidentyfikowano także trudności w budowaniu legitymizacji karier politycznych kobiet przy zatrzymaniu kulturowych atrybutów kobiecości³⁰¹, takich jak wrażliwość i subtelność. Dla politycznego zaangażowania istotny jest fakt społecznego postrzegania zachowań przypisywanych danej płci. Te naruszające stereotypową wizję kobiecości narażają na społeczne napiętnowanie³⁰².

Barierą w działalności politycznej kobiet są stereotypy. Stanowią one uproszczoną, zabarwioną wartościująco konstrukcję myślową, przypisującą grupom bądź jednostkom *a priori* pewne cechy, niezależnie od faktycznie posiadanych. Jeśli podstawą takiego procesu jest płeć, mówi się o funkcjonowaniu stereotypów płci. Należy przez to rozumieć formułowanie osądów dotyczących fizycznych, w tym biologicznych oraz psychicznych, atrybutów przynależnych kobietom i mężczyznom³⁰³. Schematy te generują przekonania na temat społecznej roli kobiet, ich przyrodzonych i naturalnych cech czy sprawności intelektualnych. Ograniczają szanse rozwoju i wpływają na życiowe wybory, m.in. dotyczące aktywności politycznej³⁰⁴. Stereotypy zaszczipiane są w procesie wychowania i socjalizacji, utrwalane przez społeczeństwo oraz media, to zaś powoduje ich trwałość i trudność w wyeliminowaniu³⁰⁵.

Tego rodzaju nieuprawnione opinie dotyczące ról w małżeństwie, zdaniem D. Duch, uwalniają mężczyzn od wielu czynności domowych i obarczają kobiety podwójną pracą. Sprzyjając sytuacji nierównowagi w podziale zadań, ograniczają udział kobiet w życiu politycznym³⁰⁶. Do wpływu stereotypów na życie rodzinne odnosi się również M. Fuszara. Badaczka twierdzi, że kultura patriarchalna uzależnia pełnienie funkcji politycznej przez kobietę od pomocy najbliższych. Dla mężczyzny rodzina jest

³⁰¹ J. Wódz, *Legitymizacja karier politycznych kobiet w Polsce po 1989 roku. Kilka refleksji z dziedziny socjologii polityki*, [w:] *Kobiety wobec...*, op. cit., s. 156.

³⁰² B. Budrowska, D. Duch-Krzysztozek, A. Titkow, *Bariery awansu kobiet*, [w:] A. Titkow, red., *Szklany sufit Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Warszawa 2003, s. 165.

³⁰³ N. Buchowska, *Relacja między realizacją praw kobiet a stereotypami płci w świetle standardów ONZ i Unii Europejskiej*, „Nauka” nr 2/2013, ss. 74-75. Patrz też: B. Budrowska, „Męskie”, „kobiece”: pomiędzy stereotypem a rzeczywistością, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 251 oraz Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., s. 132 i M. Alvesson, Y. Due Billing, *Kobiety i zarządzanie: cztery perspektywy teoretyczne*, [w:] *Aktorzy...*, op. cit., s. 100.

³⁰⁴ N. Buchowska, *Stereotypy oparte na płci a dyskryminacja kobiet - aspekty prawnomiędzynarodowe*, [w:] Z. Niedbała, red., *Prawo wobec dyskryminacji w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym*, Warszawa 2011, s. 11. Patrz też: United Nations, Department of Public Information, *Equal Rights Opportunities: Progress for All*, February 2010.

³⁰⁵ Tamże.

³⁰⁶ D. Duch, *O władzy w rodzinie Prace w domu a równość związku*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 144.

najważniejszym źródłem wsparcia w karierze publicznej, dla kobiety zaś stanowi często dodatkowe obciążenie. Kulturowe oczekiwania wypełniania obowiązków domowych, niezależnie od innych aktywności, stanowią trudną do pokonania barierę³⁰⁷. Od żon prominentnych polityków często oczekuje się rezygnacji z własnych ambicji, pomniejszania wartości tych dążeń w porównaniu z aspiracjami mężów, podziwu i wspierania partnerów³⁰⁸. W przypadku polityczek niezbędna jest natomiast konieczność dzielenia się przez małżonków obowiązkami rodzinnymi³⁰⁹. Na całym świecie potencjalne aktywistki stają przed trudnym wyborem między pracą i zaangażowaniem politycznym a rodziną. Mierzenie się z takim problemem prawie nigdy nie jest udziałem mężczyzn³¹⁰. Fakt ten kształtuje odmienne poglądy wyborców na temat przedstawicieli obu płci w polityce, wywołując różnice w ich ocenie³¹¹. Pierre Bourdieu pisze, iż męska dominacja jest tak głęboko zakorzeniona w społecznej świadomości, że raczej się jej nie kwestionuje, niemal nie dostrzega³¹². Kobieta zatem, pragnąc stać się podmiotem politycznym, często dokonuje własnego porównania z mężczyzną. Jednak próby upodobnienia się nigdy nie przynoszą spektakularnych rezultatów³¹³.

Istotnym czynnikiem kulturowym determinującym uczestnictwo kobiet w polityce jest brak kobiecej solidarności³¹⁴. Ewa Lisowska upatruje przyczyn tego zjawiska w wielowiekowym izolowaniu kobiet od siebie, pozostawaniu w przestrzeni domowej oraz uzależnieniu od mężów. Polityczki na wysokich stanowiskach często legitymizują *status quo*, ignorując problemy własnej płci, niekiedy prezentując wręcz patriarchalny stosunek do innych kobiet. Tymczasem, według Magdaleny Środy, w dziedzinie polityki niewiele można osiągnąć nie będąc solidarnym. Nieliczne kobiety docierające na szczyt władzy zapominają o obawach przed utratą osiągniętej pozycji³¹⁵. Pragnąc zachować poczucie

³⁰⁷ M. Fuszara, red., *Kobiety, wybory, polityka*, s. 68.

³⁰⁸ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The Principle...*, op. cit., ss. 197-198.

³⁰⁹ K. Slany, J. Struzik, M. Ślusarczyk, B. Kowalska, M. Warat, E. Krzaklewska, E. Ciaputa, A. Ratecka, A. Król, *W setną rocznicę praw wyborczych Polek - pamięć, utopie, życie kobiet. Wywalczone prawo do obywatelstwa*, [w:] *Utopie kobiet...*, op. cit., s. 18.

³¹⁰ B. Brudzińska, *Praca u podstaw, czyli aktywność polityczna kobiet na szczeblu lokalnym. Toruńskie radne*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 176.

³¹¹ B. Burrell, *Women and Politics A Quest for Political Equality in an Age of Economic Inequality*, New York 2018, s. 180.

³¹² P. Bourdieu, *Męska dominacja*, Warszawa 2004, s. 18.

³¹³ T. Parvikko, *Conceptions of Gender Equality: Similarity and Difference*, [w:] *Equality Politics...*, op. cit., s. 37.

³¹⁴ Jan Szczepański pisze, że zjawisko to oznacza poczucie wspólnoty, identyfikację jednostek i ich interesów z innymi członkami grupy i ich osobistymi interesami. Źródło: A. Titkow, *Tożsamość polskich...*, op. cit., s. 261.

³¹⁵ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 205. Hanna Suchocka, pierwsza kobieta premier w Polsce, pomimo licznych petycji grup kobiecych i organizacji, nie widziała potrzeby podejmowania działań w zakresie awansu kobiet i obsadzania nimi stanowisk

wyróżnienia w męskim świecie, odrzucają kobiecą solidarność³¹⁶. Anna Titkow uważa, że podjęcie aktywności innej niż przypisuje kobietom kultura patriarchalna, wywołuje konflikt, którego działaczka powinna unikać. Takie postrzeganie okazuje się barierą w budowaniu solidarności i interesu grupowego kobiet, utrudnia ich współpracę³¹⁷.

Jak wcześniej nadmieniono, nie mniej znaczącym elementem kultury wpływającym na aktywność polityczną Polek jest religia. Kościół katolicki od dawna firmował własną wizję jako aktora politycznego³¹⁸, posiadającego mandat do pozycjonowania Polek³¹⁹.

Środki masowego przekazu, pełniąc rolę czwartej władzy, dysponują szerokimi możliwościami kształtowania opinii publicznej³²⁰. Poprzez tworzenie określonego portretu kobiet, determinują ich społeczne postrzeganie³²¹. Promowaną w dyskursach medialnych postać przywódcy politycznego wiązano przez lata ze stereotypowymi męskimi atrybutami, takimi jak asertywność i ambicja, uznawanymi za obce kobietom. Ramy informacyjne wzmacniały stereotypy płciowe, które utrzymywały kobiety z dala od ośrodków władzy i procesów podejmowania decyzji³²². W kampaniach wyborczych media nadal poświęcają im mniej miejsca niż kandydatom. Ponadto, jak zauważa Sonia Szczepańska, pytania zadawane kobietom często dotyczyły życia osobistego, a nie kwalifikacji czy predyspozycji do osiągnięć publicznych. W konsekwencji środki przekazu konserwowały przekonanie o braku wiedzy Polek na temat polityki³²³. Nierzadko prezentowano je jako swoisty dodatek do prawdziwych potencjalnych przywódców.

Do blokowania aktywności politycznej kobiet przyczyniały się treści przekazywane w procesie socjalizacji³²⁴, zróżnicowane ze względu na płeć³²⁵. W

publicznych. Niewielka liczba Polek na stanowiskach politycznych nie wynikała, jej zdaniem, z dyskryminacji, a raczej z tradycji i trudności życia. Twierdziła, że wielokrotnie konkurując z mężczyznami, nie spotkała się nigdy z wyłączeniem czy ograniczeniem możliwości. W 1995 r. podobnego zdania była Hanna Gronkiewicz-Waltz. 5 lat później zmieniła jednak opinię i dostrzegła bariery w osiągnięciu awansów przez kobiety. Źródło: A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., ss. 160-161.

³¹⁶ B. Smoczyńska, *Matka Polka w polityce RP*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 116.

³¹⁷ A. Titkow, *Interes grupowy polskich kobiet*, [w:] M. Fuszara, red., *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 46.

³¹⁸ E. Ciaputa, *Reproductive rights and gender equality*, [w:] *Gender Equality...*, op. cit., s. 300.

³¹⁹ I. Desperak, *Kościół, rodzina i prawa jednostki*, [w:] A. Ostolski, red., *Kościół, państwo i polityka płci*, Warszawa 2010, s. 104.

³²⁰ European Parliament, *Draft report (2017/2210(INI))*,

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/FEMM-PR-612271_EN.pdf

³²¹ M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 80.

³²² M. Raicheva-Stover, E. Ibroscheva, *Women in Politics...*, op. cit., s. 133.

³²³ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 208.

³²⁴ Socjalizacja to trwający całe życie proces nauczania i uczenia się wartości i norm społecznych, w tym dotyczących płci społeczno-kulturowej. Źródło: A. Wiktorska-Święcka, *Socjalizacja kobiet i mężczyzn jako determinanta (nie)równości*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 43.

wychowaniu dziewcząt kładziono nacisk na pomaganie innym czy życie rodzinne i religijne. Kulturowanie uporządkowanego ładu społecznego przygotowywało je do pełnienia funkcji żon, matek i gospodyń domowych. W uspołecznianiu chłopców uwzględniano takie wartości jak status materialny, praca, kariera zawodowa czy sport³²⁶. Edukacja szkolna pokazywała kobiety w tradycyjnych rolach przedstawicielek sfery opiekuńczej, wykonawczyń bezpłatnej pracy domowej czy pracownic średniego szczebla podlegających szefom. Chłopcom mówiono, że w przyszłości mogą zostać prezydentem, dziewczynkom oferowano wizję bycia pierwszą damą. Socjalizacja kształtowała postawy uległości i podrzędności kobiet w stosunku do mężczyzn. Według wielu naukowców wzorce z podręczników miały ogromny wpływ na klasyfikację płciową. Adam Buczkowski zwraca uwagę na niezmienny przez lata obraz kobiety w literaturze, gdzie najczęściej wykonuje ona obowiązki domowe, mężczyzna zaś jest nieobecny lub pochłonięty rozmyślaniami. Małgorzata Fuszara podkreśla lekceważące wykluczenie kobiet z historii przy portretowaniu wybitnych postaci, co budowało przekonanie o ich nieobecności w kształtowaniu rzeczywistości³²⁷. Polscy badacze życia szkolnego podkreślali brak nauczycielskich tendencji wychowywania do partnerstwa. Dziewczynki otrzymywały zadania poddające je treningowi zależności, podczas gdy chłopcy ćwiczyli samodzielność³²⁸. Kobiety systemowo nie przygotowywano do piastowania odpowiedzialnych funkcji, nie rozwijano ich zdolności, nie zakładano bowiem możliwości wykorzystania tych kompetencji³²⁹.

Czynnikami determinującym podjęcie decyzji o akcesie do polityki jest także stopień rozpowszechnienia w danym państwie feminizmu. Na Zachodzie trend ten polepszał warunki życia kobiet. Podnosił ich pozycję szczególnie poprzez łączenie w jeden silny nurt organizacji, działań i inicjatyw na rzecz kobiet, mocno osadzonych w ich autentycznej sytuacji społecznej. Poprawa statusu każdej kobiety oznaczała wzrost znaczenia społecznego ich wszystkich – mogły włączyć się w szeroko rozumianą

³²⁵ V. Valian, *Why so...*, op. cit., ss. 37.

³²⁶ S. Bykowska, *Kobiety między...*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 32.

³²⁷ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., ss. 196-197.

³²⁸ W. Czarnota, *Edukacja do partnerstwa*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 239-241.

³²⁹ A. Firkowska-Mankiewicz, *Czy tak samo wychowujemy dziewczęta i chłopców*, [w:] *Co to znaczy...*, op. cit., s. 43.

działalność publiczną³³⁰. Obecność ruchów feministycznych w przestrzeni publicznej, nawet przy braku ich powszechnej aprobaty, znacznie zwiększa świadomość społeczną³³¹.

Ważną rolę w dostępie kobiet do polityki odgrywają uwarunkowania o charakterze socjoekonomicznym. Zalicza się do nich: status społeczny i ekonomiczny, dostęp do edukacji i zatrudnienia, ilość zasobów finansowych, wysokość bezrobocia, podwójne obciążenie pracą zawodową i domową³³². Gorsze usytuowanie kobiet niemal we wszystkich wymienionych obszarach (oprócz kształcenia) przekłada się na ich mniejsze szanse w polityce. Według części badaczy, ważny jest też stopień rozwoju gospodarczego państw. W tych o niskim wskaźniku tego czynnika barierą jest brak wykształcenia, opieki społecznej oraz bieda. Wysoki parametr oznacza zaś rosnący stopień urbanizacji, postęp ekonomiczny i wzrost poziomu wykształcenia. Powyższe czynniki są powiązane ze zwiększoną partycypacją kobiet w rynku pracy i osłabieniem ich tradycyjnego postrzegania. W konsekwencji prowadzą do emancypacji³³³.

Kolejną grupę stanowią czynniki o charakterze politycznym. Kluczowy jest tu stosunek partii uczestniczących w wyborach do równouprawnienia kobiet i mężczyzn w odniesieniu do różnych obszarów życia³³⁴. Sposób postrzegania kandydatek, model oceny ich kompetencji i kwalifikacji, stopień akceptacji postulatów równościowych to elementy wpływające na szanse kobiet w omawianej dziedzinie. Warto podkreślić, iż polskie ugrupowania polityczne - bez względu na rodowód ideologiczny - często kierowały się stereotypizacją płciową³³⁵. Nie należy też ignorować faktu rzadszego promowania kobiet na stanowiska decyzyjne w polityce z powodu ograniczeń na poziomie rekrutacji do samych struktur politycznych³³⁶. Na tym etapie kluczowe jest doświadczenie w

³³⁰ W. Jedlecka, *Wpływ myśli feministycznej na zmiany współczesnego prawa - szkic problemu*, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/80068/edition/78305/content?&meta-lang=pl>. [23.02.2022]

³³¹ O. Barbarska, *Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej*, „Studia Europejskie” nr 2/2002, s.75.

³³² M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 80.

³³³ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 201. Stwierdzono jednak rozbieżność między reprezentacją kobiet w parlamentach państw o podobnym poziomie rozwoju, jak USA i Kanada. Wskaźnik wysokiego rozwoju nie zawsze jest zbieżny z dużą liczbą parlamentarzystek, czego przykładem jest Japonia. Natomiast w słabo rozwiniętej Rwandzie kobiety są w parlamencie licznie reprezentowane. Niejednoznaczny wpływ na ilość kobiet we władzach ma również poziom ich udziału w tzw. wolnych zawodach. W USA, mimo że największej polityków wywodzi się ze środowiska prawniczego, w którym kobiety stanowią około 30 proc., ich udział w polityce jest znacznie mniejszy. Źródło: Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., ss. 130-131.

³³⁴ A. Sznajder, *Kobiety i władza - analiza czynników sprzyjających większej aktywności politycznej kobiet*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 61.

³³⁵ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 203.

³³⁶ A. Sznajder, *Kobiety i władza...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 64.

działalności publicznej lub społecznej, którego brak stanowi czynnik eliminujący³³⁷. Partie i ich kierownictwa najczęściej uznaniowo nominują kandydatów i udzielają im poparcia.

Faktorem wartym uwzględnienia w rozważaniach na temat barier o charakterze politycznym jest ideologia ugrupowania. Większość ruchów kobiecych kojarzona jest z lewą stroną sceny politycznej. Ta bowiem, częściej niż prawa, eksponuje wartości egalitarne i podejmuje próby korygowania nierównowagi płci³³⁸.

Z punktu widzenia partii, inwestowanie w potencjał polityczny kandydatki wydaje się bardziej ryzykowne, gdyż zazwyczaj ma ona, w opinii partyjnych liderów, mniejsze szanse na wygraną. Od pretendentów wymaga się zbudowania zaplecza polityczno-finansowego, co dla kobiet jest zdecydowanie większym wyzwaniem niż dla mężczyzn³³⁹. Autorzy list wyborczych nie sprzyjają rozwiązaniom dającym jednakowe możliwości wyboru przedstawicielom obu płci. Równość szans wymaga, aby odpowiednie ich proporcje zachowane były na wszystkich listach wyborczych. Wiadomo bowiem, że niektóre partie mają duże szanse w pewnych okręgach i jednocześnie niewielkie w innych. Umieszczanie kobiet w tych drugich pozbawia je możliwości wyboru³⁴⁰.

Zidentyfikowano ponadto przypadki eliminowania kobiet o dużym dorobku politycznym przez umieszczanie ich na pozycjach niedających szans na sukces. Zwolnione miejsca zajmowały nowicjuszkki niestanowiące konkurencji dla mężczyzn z powodu braku doświadczenia, zaplecza, wpływu, pozycji politycznej. Partie są także odpowiedzialne za wdrażanie systemów kwotowych i podejmowanie innych wspomagających kobiety działań³⁴¹. Tymczasem niejednokrotnie obsadzały je w roli „łagodzących” wizerunek ugrupowania, ale też angażowały do agresywnego atakowania przeciwników politycznych. Nierzadką praktyką stało się powierzanie im roli „pracowitych pszczółek”, wykonujących mało spektakularne, lecz niezbędne prace³⁴² na rzecz partii.

³³⁷ M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 82.

³³⁸ O. Barbarska, *Czynniki determinujące...*, op. cit., s. 86.

³³⁹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce w okresie...*, [w:] *Kobiety w polskiej...*, op. cit., s. 23.

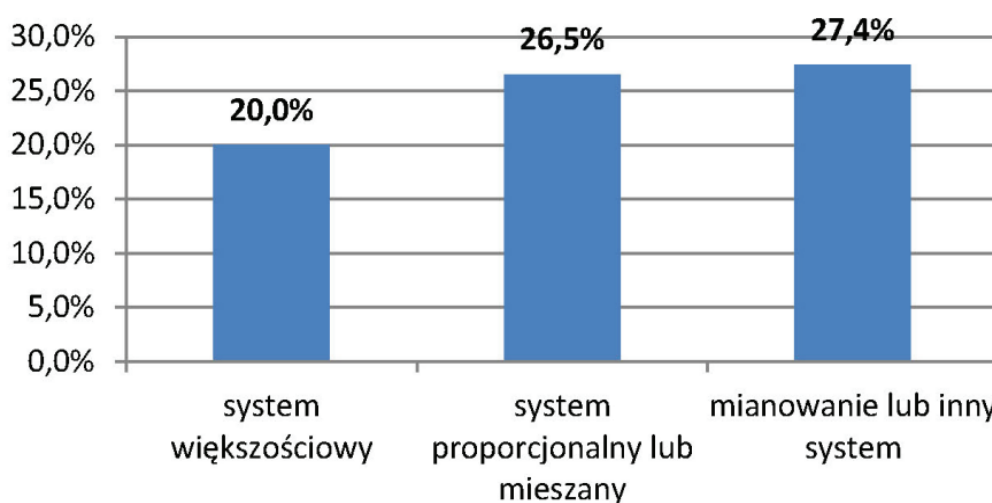
³⁴⁰ Tamże, s. 27.

³⁴¹ B. Kijewska, *Polityka równościowa: przestrzeń instytucjonalna*, Kraków 2016, s. 95. Patrz też: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 128.

³⁴² A. Pacześniak, *Potrzebne na gwałt, czyli kobiety w polskich partiach politycznych*, [w:] *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 258.

Istotnym czynnikiem determinującym polityczną aktywność kobiet jest model systemu politycznego i funkcjonujące w jego ramach rozwiązania zawarte w systemach partyjnym i wyborczym. Reżim większościowy zdecydowanie zmniejsza szanse kobiet na wybór. Proporcjonalny zaś, jak i duże okręgi wyborcze, niewielka liczba partycypujących w podziale mandatów ugrupowań oraz stosowanie kwot płci w procesie selekcji kandydatów³⁴³, postrzegane są jako czynniki korzystne.

Wykres 4. System wyborczy a reprezentacja kobiet

Źródło: Raport Unii Międzyparlamentarnej *Women in parliament in 2018. The year in review*.

Jak pisze M. Fuszara, za czynnik blokujący polityczną aktywność kobiet można uznać ciężar tradycji zawierający empiryczny fakt, że parlamenty składały się niegdyś wyłącznie z mężczyzn³⁴⁴. Taki szablon przez dekady determinował składy gremiów politycznych.

Część badaczy jako kolejne utrudnienie na drodze kobiet do polityki wyodrębnia czynniki biologiczne³⁴⁵. Bazujące na biologii prawne regulacje przez wieki wzmocniły wyłączenie kobiet ze społeczno-politycznych procesów³⁴⁶. Funkcje związane z prokreacją oraz odmienne społeczne oczekiwania stawiane przedstawicielom obu płci do dziś odsuwają w czasie możliwość politycznego zaangażowania kobiet. Skutkiem jest ich mniejsze doświadczenie i słabsza konkurencyjność w oczach liderów ugrupowań. Kobiet

³⁴³ Ł. Wawrowski, „Zintegrowany...”, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 148.

³⁴⁴ M. Fuszara, *Kobiety w polityce w okresie...*, [w:] *Kobiety w polskiej...*, op. cit., ss. 22.

³⁴⁵ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 50.

³⁴⁶ A. Kalisz, *Gender issue in John Rawl's concept of equality*, [w:] *The principle...*, op. cit., s. 87.

w większym stopniu niż mężczyźni dotyka społeczna presja na posiadanie potomstwa, co zmniejsza ich determinację w staraniach³⁴⁷ o akces do polityki.

Niektórzy eksperci wyróżnili również bariery instytucjonalne. Sylwia Bykowska zalicza do nich m.in. segregację zawodową i konflikt ról³⁴⁸. Zdaniem badaczki, wchodząc w środowisko polityczne, kobieta zastaje określony układ władzy i ustalone sposoby funkcjonowania instytucji. Może wówczas dostosować się do istniejących już wzorów albo spróbować je zmienić. Opcja definiowania sytuacji lub wyznaczania priorytetów jest wtedy problemem znacznie trudniejszym niż proste wejście do instytucji sprawujących władzę³⁴⁹. M. Fuszara do przyczyn instytucjonalnych zalicza także brak na stanowiskach decyzyjnych odpowiedniej liczby polityczek zainteresowanych wprowadzeniem zmian³⁵⁰.

Mniejszy udział kobiet w omawianej dziedzinie, oprócz warunków zewnętrznych, jest też konsekwencją poziomu ich własnych aspiracji politycznych³⁵¹. Kobięcy samokrytycyzm przeradza się często w brak wiary we własne siły³⁵² i powoduje wycofanie.

Obok barier napotykanych przez kobiety z racji ich płci, warto również wymienić przeszkody w reprezentowaniu kobiecych interesów. Należą do nich:

- niechęć decydentów do wprowadzania mechanizmów wyrównujących szanse;
- konieczność obrony stale zagrożonych niewielkich osiągnięć;
- przedkładanie kwestii uznawanych za ważniejsze od spraw kobiet;
- pojmowanie za kontrowersyjne projektów istotnych dla środowiska kobiecego;
- brak wrażliwości na kwestię równości³⁵³.

Choć Polki otrzymały prawa wyborcze już ponad wiek temu, poziom ich partycypacji w organach politycznych wciąż odbiega od proporcji płci w społeczeństwie. Stereotypowe postrzeganie kobiet nabrało silnego ciężaru emocjonalnego i stało się trudne do wyeliminowania. Liczne obowiązki domowe i rodzinne powodują, że często

³⁴⁷ B. Budrowska, *Znikoma reprezentacja kobiet w elitach - próby wyjaśnienia*, [w:] *Szklany...*, op. cit., s. 57.

³⁴⁸ S. Bykowska, *Kobiety między...*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 33.

³⁴⁹ M. Fuszara, *Kobiety i mężczyźni a lokalne wzory kultury politycznej*, [w:] *Lokalne wzory...*, op. cit., ss. 105-106.

³⁵⁰ M. Fuszara, *Zmiany w świadomości kobiet w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 35.

³⁵¹ Ł. Wawrowski, „Zintegrowany...”, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 155.

³⁵² M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 129.

³⁵³ Tamże, s. 128.

wchodzą one do polityki w wieku 40 lat, gdy dzieci stają się bardziej samodzielne. Wówczas ich szanse, w porównaniu z doświadczonymi politycznie mężczyznami, są znacznie ograniczone. Tymczasem kobiety powinny być aktywne w sferze politycznej dlatego, że jest to sprawiedliwe i słuszne. Najważniejsze zaś, że akces ten kształtuje dojrzałość moralną i człowieczeństwo w najlepszym wydaniu³⁵⁴. Życie polityczne dotyczy bowiem tego, co wspólne, i taki racjonalny porządek odzwierciedla prawidłowo pojęty humanitaryzm niezależnie od płci. Ma stanowić grunt do ekspresji dla wszystkich ludzi, a jedynym problemem jest dziś wyeliminowanie barier ograniczających uczestnictwo w nim kobiet³⁵⁵.

2.4. Polityka Unii Europejskiej w zakresie zrównoważonego udziału kobiet w organach władzy

Polityka równościowa to zjawisko stosunkowo nowe, lecz traktowane obecnie jako istotny element procesu demokratyzacji. Już w Deklaracji Pekinńskiej i Platformie Działania (1995) zwrócono uwagę na niski udział kobiet wśród decydentów gospodarczych i politycznych na szczeblu lokalnym, krajowym, regionalnym oraz międzynarodowym. Bariery o charakterze strukturalnym i obyczajowym limitujące udział kobiet w podejmowaniu decyzji należało wyeliminować drogą zdecydowanych działań³⁵⁶. Takie podjęła Unia Europejska, ustanawiając na przestrzeni dekad znaczną część swego prawodawstwa dla prowadzenia polityki równości płci. Podejście do kreowania jednakowego statusu kobiet i mężczyzn stało się miernikiem poprawności politycznej osób i instytucji realizujących wszystkie polityki unijne³⁵⁷. Egalitarną perspektywę uwzględnia się obecnie na etapie planowania, realizowania, monitoringu i ewaluacji działań³⁵⁸.

Obowiązujące w UE rozwiązania dotyczące równości płci odnoszą się do wielu segmentów ludzkiego funkcjonowania. Obejmują sferę szeroko rozumianej przestrzeni publicznej, a w jej ramach politycznej. Dostrzeżono bowiem, że niewielka ilość kobiet w

³⁵⁴ A. Kanclerz, *Greater Flexibility in Gender Role-Taking as a Moral Project for Men and Women*, [w:] *Feministyczne...* op. cit., s. 188.

³⁵⁵ Tamże, s. 191.

³⁵⁶ M. Niewiadomska-Cudak, *Barriers of women's...*, [w:] *Polityka równościowa...*, op. cit., 82.

³⁵⁷ G. Grabowska, *Polityka równych praw kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej*, [w:] K. Marszał, *Lobby kobiet w polskim parlamencie 1989-2005*, Warszawa 2005, s. 70

³⁵⁸ Ministerstwo Rozwoju, *Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014-2020*, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/21342/Podrecznik_szans_kobiet_i_mezczyzn_2014_2020.pdf. [16.05.2022]

instytucjach władzy jest równoznaczna z ignorowaniem w procesie legislacji i konkretyzowania interesów połowy mieszkańców Wspólnoty. Tymczasem, w kontekście reprezentacji, należałoby przywołać teorię lustra, zgodnie z którą organ przedstawicielski powinien wyrażać zróżnicowanie danej społeczności. Gremia ustawodawcze miałyby zatem być jej „lustrzanym odbiciem”. Pojawiły się nawet opinie o braku pełnej legitymizacji parlamentu, który nie odzwierciedla struktury społeczeństwa³⁵⁹.

W organach władzy wykonawczej oraz na wysokich stanowiskach w obszarze ekonomii utrzymuje się liczebna przewaga mężczyzn. Wychodząc naprzeciw diagnozowanym problemom, unijne instytucje wypracowały rozwiązania prowadzące do zniwelowania owych rozbieżności. Wdrażanie ich do praktyki stało się jednym z priorytetów najważniejszych wspólnotowych organów³⁶⁰.

Realizując swe polityki UE korzysta z wielu narzędzi. Art. 288 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej wskazuje cztery główne rodzaje instrumentów:

- rozporządzenie - ma zastosowanie ogólne, jest wiążące w całości i bezpośrednio stosowane we wszystkich państwach członkowskich;
- dyrektywa - obowiązuje w odniesieniu do rezultatu, jaki ma być osiągnięty w każdym państwie członkowskim, do którego jest skierowana, pozostawia jednak władzom krajowym wybór form i metod jej wprowadzania;
- decyzja - jest wiążąca w całości (jeśli określono adresatów, wiąże tylko ich);
- zalecenie i opinia - nie mają charakteru obowiązkowego³⁶¹.

Inne tego rodzaju mechanizmy to memoranda, komunikaty, plany, konkluzje, rezolucje, programy, projekty, rekomendacje, informacje, raporty, komunikaty i uchwały³⁶². Doniosłą rolę odgrywają ponadto wszelkiego rodzaju deklaracje, akty końcowe międzynarodowych konferencji i ustalenia gremiów politycznych³⁶³.

³⁵⁹ A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 32.

³⁶⁰ B. Kijewska, *Polityka równościowa: przestrzeń instytucjonalna*, Kraków 2016, s. 39.

³⁶¹ H. Lelieveldt, S. Princen, *The Politics...*, op. cit., s. 78.

³⁶² J. Hurek, *Podmioty oraz instrumenty polityki równości płci w Unii Europejskiej*, [w:] J. Senyszyn, red., *Równouprawienie kobiet*, Gdynia 2011, s. 109. Mimo niewiążącego charakteru zaleceń, Europejski Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z 13 grudnia 1989 r. orzekł, że sądy krajowe mają obowiązek brania ich pod uwagę, zwłaszcza gdy objaśniają interpretację przepisów państwowych przyjętych w ich wykonaniu lub kiedy uzupełniają wiążące regulacje unijne. *Soft law* zawierają reguły mające wpływ na zachowanie instytucji Unii i państw członkowskich, także sądów, a tym samym na praktyczne stosowanie zasady niedyskryminacji ze względu na płeć. Źródło: InfoCuria Orzecznictwo, C-322/88 *Grimaldi przeciwko Fonds des maladies professionnelles*, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid>

W początkach europejskiego zjednoczenia sygnalizowano potrzebę przyjęcia równościowych względem płci przepisów w prawie pracy³⁶⁴, Unia powstała bowiem jako wspólnota gospodarcza³⁶⁵. W latach 70.³⁶⁶ uchwalono serię dyrektyw (np. 76/207EWG, 79/7EWG) w sprawie równego traktowania kobiet i mężczyzn w sferze zatrudnienia zawodowego i zabezpieczenia społecznego³⁶⁷. Poruszono w nich też kwestię jednakowego dla wszystkich ludzi dostępu do awansu³⁶⁸.

W następnym dziesięcioleciu problem podjęła Rada Wspólnot Europejskich³⁶⁹. Pojawiły się pierwsze jej zalecenia dotyczące zapewnienia kobietom równego udziału w procesach decyzyjnych³⁷⁰. W kolejnych aktach niewiążących zawarto postulaty wyrównania szans kobiet i mężczyzn w tym zakresie³⁷¹. Tymczasem dysproporcje w obecności obu płci na eksponowanych państwowych stanowiskach utrzymywały się także w latach 90. Na początku tej dekady unikano jednak tematu kwot wyborczych. W dyskursie publicznym postrzegano je nie jako narzędzie naprawcze, lecz dyskryminujące mężczyzn³⁷².

Pierwsza unijna debata na temat parytetów miała miejsce podczas Europejskiego Szczytu „Kobiety u władzy”, zorganizowanego w Grecji w 1992 r. W przyjętej na nim Deklaracji Ateńskiej podkreślono, że od połowy lat 70. w wielu państwach europejskich nie uległ poprawie poziom udziału kobiet w podejmowaniu decyzji politycznych. W

=112C3EB1BC7E99C6F3517D43E995908A?text=&docid=&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2078470. [16.05.2022]

³⁶³ G. Grabowska, *Kobiety w prawie międzynarodowym* [w:] *Kobiety wobec...*, op. cit., s. 104.

³⁶⁴ B. Kijewska, *Polityka równościowa...*, op. cit., s. 39.

³⁶⁵ Zawarta tu zasada równości kobiet i mężczyzn odnosi się do wynagrodzeń, jednak uzyskała też oblicze socjalne. Ten podwójny cel potwierdził w swym orzecznictwie ETS w sprawie Defrenne przeciwko Sabena, uznając takie właśnie przesłanie artykułu 119. Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Źródło: M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 70.

³⁶⁶ Za sprawą m.in. orzecznictwa ETS, art. 119 przekształcił się w aktywne prawo unijne. Trybunał uznał bowiem, że równość płci odnosi się także do dziedzin pozaekonomicznych. Źródło: M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 76.

³⁶⁷ A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości płci Unii Europejskiej*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 161.

³⁶⁸ E. Zielińska, *Przeciwdziałanie barierom awansu kobiet w prawie Unii Europejskiej*, [w:] *Szklany...*, op. cit., ss. 338-339.

³⁶⁹ Od 1993 r. Rada WE przybrała nazwę Rady Unii Europejskiej.

³⁷⁰ Pierwsze z zaleceń Rady odnosiły się do kwestii umożliwienia kobietom udziału w procesach decyzyjnych, np. Zalecenie 84/635/EEC z dnia 13 grudnia 1984 r. dotyczące promocji działań pozytywnych dla kobiet. Źródło: *Council Recommendation of 13 December 1984 on the promotion of positive action for women (84/635/EEC)*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31984H0635>. [16.05.2022]

³⁷¹ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., ss. 125-126.

³⁷² Choć Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z dnia 17 października 1995 r. orzekł, że system równouprawnienia nie może być w każdej sytuacji wykorzystywany do promowania kobiety posiadającej takie samo wykształcenie, jak mężczyzna. Źródło: InfoCuria, <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-450/93>. [14.05.2022]

niektórych z nich, a zwłaszcza w ich Zgromadzeniach Ustawodawczych, odnotowano wręcz spadek liczby kobiet³⁷³. Stwierdzono brak odzwierciedlenia w praktyce zagwarantowanego formalnie wszystkim obywatelom dostępu do kandydowania w wyborach i ubiegania się o stanowiska publiczne. W Deklaracji zawarto więc postulat prowadzenia polityki nakierowanej na osiągnięcie zrównoważonego podziału władzy publicznej i politycznej między kobietami i mężczyznami³⁷⁴. Dokument stał się podwaliną aktywności podejmowanych przez Wspólnotę w kwestii demokratycznego zarządzania.

Zapisy równościowe zawarto w Traktacie o Unii Europejskiej z Maastricht (1992)³⁷⁵. W art. 6 p. 3 mówi się o możliwości przyjmowania przez państwa członkowskie środków zapobiegających niekorzystnym sytuacjom w karierze zawodowej kobiet³⁷⁶. Nawiązanie do kwestii równego uczestnictwa obu płci we władzy pojawiło się też w Zaleceniu Rady UE z 2 grudnia 1996 r.³⁷⁷. Rekomendowano w nim przyjęcie strategii nastawionej na promowanie zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w procesach podejmowania decyzji³⁷⁸. Sugerowano prowadzenie kampanii w celu zmiany opinii publicznej co do wagi i zalet zbalansowanego płciowo zarządzania. Postulowano podjęcie badań i prowadzenie statystyk dla ustalenia rzeczywistej aktywności kobiet i mężczyzn w życiu publicznym. Za konieczne uznano diagnozowanie prawnych, socjalnych i kulturowych czynników blokujących dostęp jednej płci do wysokich stanowisk. Wskazano potrzebę podjęcia takich kroków w administracji publicznej w organach rządowych i samorządowych. Działania te miały stanowić zachętę dla sektora prywatnego do zwiększenia udziału kobiet na wszystkich szczeblach decydowania³⁷⁹.

Do połowy lat 90. unijna polityka egalitaryzmu była tradycyjnym narzędziem i koncentrowała się na wspieraniu płci niedoreprezentowanej. Następnie, w wyniku zmiany

³⁷³ J. Smith, *Atheens Declaration (1992)*, <https://eurogender.eige.europa.eu/posts/athens-declaration-1992>. [14.05.2022] W dokumencie tym po raz pierwszy pojawił się zwrot „parytet”. Źródło: A. Adamiszyn, *Rozwój polityki równości płci w Unii Europejskiej*, <http://refleksje.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/07/05-Adamiszyn.pdf>. [14.05.2022]

³⁷⁴ B. Goworko-Składanek, *Działania instytucji UE na rzecz zwiększania udziału kobiet w podejmowaniu decyzji politycznych*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 144.

³⁷⁵ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 126.

³⁷⁶ J. Hurek, *Podmioty oraz instrumenty...*, [w:] *Równouprawnienie...*, op. cit., s. 104.

³⁷⁷ Tamże.

³⁷⁸ *Council Recommendation of 2 December 1996 on the balanced participation of men and women in the decision-making process*, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/balanced-participation-of-women-and-men-in-the-decision-making-process.html>. [14.05.2022] Patrz też: A. Duda, U. Nowakowska, red., *Równość praw kobiet i mężczyzn: ustawodawstwo Unii Europejskiej i Rady Europy, orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: teksty i komentarze*, Warszawa 2001, s. 79.

³⁷⁹ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 126.

strategii, zaczęto preferować podejście wielopłaszczyznowe i horyzontalne³⁸⁰. Spektakularne efekty owych działań spowodowały określanie tej dekady mianem „złotego wieku” w unijnej polityce równych szans. Znacząco wzrosła wówczas liczba kobiet w instytucjach Wspólnoty³⁸¹. Dostrzeżono ponadto, że działania adresowane wyłącznie do kobiet wspomagają je, lecz nie kwestionują kultury zdominowanej przez mężczyzn. Rozpoczęto więc nowy etap w pojmowaniu równości płci. Zidentyfikowano brak neutralności dotychczasowych struktur. Niezbędne okazało się monitorowanie systemów, relacji między kobietami a mężczyznami i indywidualnych potrzeb przedstawicieli obu płci³⁸².

W 1997 r. przyjęto Traktat Amsterdamski, który uczynił kwestię równości kobiet i mężczyzn podstawową zasadą Wspólnoty³⁸³. Przełomowość tego dokumentu wiąże się ze skodyfikowaniem strategii *gender mainstreaming*, nakierowanej na osiągnięcie równości płci i szans³⁸⁴ we wszystkich sferach. Odtąd każda aktywność miała być oceniana pod kątem wpływu w kontekście eliminowania lub pogłębiania nierówności³⁸⁵. Celem programu było zapewnienie faktycznej partycypacji kobiet i mężczyzn na jednakowych warunkach w każdym obszarze³⁸⁶, również w obecności na stanowiskach decyzyjnych³⁸⁷. Zasada ta została umieszczona w rozporządzeniach Komisji Europejskiej na lata 2007-2013, będących podstawą wydatkowania środków unijnych. Starający się o dotacje z UE zostali tym samym zobowiązani do przedstawienia metod realizacji reguły równości³⁸⁸. W ten sposób egalitarna polityka wkroczyła w fazę zapewnienia rzeczywistej równości (także szans) w wymiarze politycznym. Wprowadzono obligatoryjność stosowania jej przez wszystkie państwa członkowskie.

³⁸⁰ A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości...*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 160.

³⁸¹ W PE w latach 1994-1997 kobiety stanowiły 27,4 proc. posłów, podczas gdy w poprzedniej kadencji tylko 19,9 proc. Źródło: *Kobiety w Parlamencie Europejskim (infografiki)*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20190226STO28804/kobiety-w-parlamencie-europejskim-infografiki>. [14.05.2022]

³⁸² A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości...*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 161-162.

³⁸³ M. Drażba, *Aspekty prawne i polityczne łączenia przez kobiety życia zawodowego z rodzinnym*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 169.

³⁸⁴ B. UnmüBig, *Gender Mainstreaming – Possibilities and limits of a Radical Social Concept*, [w:] A. Grzybek, red., *Gender Mainstreaming How Can We Successfully Use Its Political Potential?*, Warszawa 2008, s. 14.

³⁸⁵ Ministerstwo Rozwoju, *Jak realizować...*, <https://www.funduszeuropejskie...>, op. cit. [17.06.2022]

³⁸⁶ A. Grzybek, A. Rochon, *Gender Mainstreaming. How to Use its Potential Effectively?*, [w:] *Gender Mainstreaming...*, op. cit., s. 6.

³⁸⁷ A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości...*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 164.

³⁸⁸ M. Drażba, *Aspekty prawne...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 171.

Ewolucja europejskiej polityki równościowej dokonywała się wraz z budowaniem zaplecza instytucjonalnego. Jego integralnym składnikiem jest Komisja Europejska. Ważnym elementem tworzenia wspólnotowego prawa stały się opracowane przez nią cykliczne programy działania na rzecz równych szans kobiet i mężczyzn. Zapoczątkowane w 1982 r., były „przełożeniem” zapisów traktatowych na konkretne aktywności³⁸⁹. Czwarta edycja (1996-2000) projektu zawierała m.in. postulat wspierania zrównoważonego udziału obu płci w procesach decyzyjnych. Piąty program (2001-2005) realizował zamierzenia związane z zapewnieniem równości w sferze ekonomicznej i publicznej. Został skorelowany z przyjętą przez Komisję na ten okres Wspólnotową Strategią Ramową na rzecz Równości Płci³⁹⁰. Jej celem było skoordynowanie działań KE w tej kwestii. Opublikowany w lutym 2005 r. raport Komisji nt. równości donosił o utrzymujących się problemach kobiet z obejmowaniem stanowisk we władzy³⁹¹. Na lata 2006-2010 r. opracowano zatem kolejny plan. Podkreślono w nim potrzebę zwiększenia udziału kobiet w procesach podejmowania decyzji, zarówno w sferze ekonomii, jak i polityki. Założono osiągnięcie poziomu 25 proc. kobiet na stanowiskach kierowniczych w sektorze publicznym do 2010 r.³⁹².

Na okres 2006-2010 przygotowano również Mapę Drogową dla Równości między Kobietami i Mężczyznami. W dokumencie tym KE przekonywała, że większa ilość kobiet na stanowiskach decyzyjnych może poprawić funkcjonowanie przedsiębiorstw w wymiarze ekonomicznym³⁹³. Efekty monitoringu sytuacji w zarządzaniu w sferze politycznej przedstawiono w raporcie Komisji z 2007 r. Poinformowano w nim, że dotąd tylko w 8 państwach UE funkcję premiera (lub adekwatną) pełniły kobiety³⁹⁴. Wobec niewielkich postępów w tej kwestii, wsparcie dla zwiększenia udziału kobiet wśród osób zajmujących kierownicze stanowiska KE potwierdziła w komunikacie z 2010 r. - Zwiększone zaangażowanie na rzecz równości między kobietami i mężczyznami Karta Praw Kobiet. Zobowiązała się w nim do działań na rzecz bardziej sprawiedliwej reprezentacji kobiet i mężczyzn na pozycjach decyzyjnych w sferze publicznej. Zaleciła

³⁸⁹ Tamże, s. 172.

³⁹⁰ A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości...*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 166-167.

³⁹¹ G. Grabowska, *Polityka równych...*, [w:] *Lobby kobiet...*, op. cit., s. 71.

³⁹² M. Lesińska-Staszczuk, *Wdrażanie polityki niedyskryminacji płci - unijne programy na rzecz równości kobiet i mężczyzn*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 84.

³⁹³ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., 145.

³⁹⁴ Były to: Wielka Brytania, Portugalia, Niemcy, Dania, Francja, Polska, Bułgaria, Finlandia, i (dwukrotnie) Litwa. Źródło: European Commission, *Women and men in decision-making 2007: analysis of the situation and trends*, <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/women-and-men-decision-making-2007-analysis-situation-and-trends>. [15.05.2022]

podejmowanie aktywnych kroków w celu osiągnięcia równego uczestnictwa przedstawicieli obu płci w procesie zarządzania. Dotyczyło to polityki i administracji publicznej wyższego szczebla (na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i unijnym)³⁹⁵.

W tym samym roku Komisja zareagowała na niską obecność kobiet w zarządach dużych przedsiębiorstw. Opublikowała wówczas pierwszy raport dotyczący ich udziału w zarządzaniu w ekonomii – Więcej kobiet na wyższych stanowiskach kluczem do ekonomicznej stabilności i wzrostu. W latach 2011 i 2012 wydała kolejne raporty: Równowaga płci w kierownictwie przedsiębiorstw oraz Kobiety w organach zarządzających w UE - raport o postępach. W 2012 r. KE przyjęła propozycję dyrektywy w sprawie poprawy równowagi płci wśród dyrektorów niewykonawczych spółek z akcjami notowanymi na giełdzie. Zakładano w niej zwiększenie liczby kobiet na stanowiskach kierowniczych do poziomu 40 proc. do 1 stycznia 2020 r. (do 1 stycznia 2018 r. w spółkach publicznych)³⁹⁶.

Kolejny akt, Strategia na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2010-2015, wśród pięciu priorytetowych obszarów wymienia równość płci w procesach decyzyjnych i w polityce zewnętrznej³⁹⁷. Komisja zobowiązała się tu do monitorowania postępów w osiągnięciu minimum 40 proc. reprezentacji każdej płci w gremiach członkowskich ustanowionych przez nią komitetów i zespołów eksperckich³⁹⁸. Wzmocnienie działań w tej sferze było podyktowane zdiagnozowaniem rozbieżności między znacznym odsetkiem absolwentek wyższych uczelni a niską reprezentacją kobiet na wysokich stanowiskach. Intensyfikację akcji spowodowało również utrzymujące się niewielkie uczestnictwo kobiet w polityce³⁹⁹.

Propagowanie egalitaryzmu w procesach decyzyjnych włączono do strategicznych zobowiązań KE na rzecz równości płci na lata 2016-2019. Dalsze zainteresowanie

³⁹⁵ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 146.

³⁹⁶ P. Burgoński, *Odkrywanie związków języka i władzy. Analiza debat Parlamentu Europejskiego nad polityką równości płci z wykorzystaniem krytycznej analizy dyskursu*, [w:] M. M. Brzezińska, P. Burgoński, M. Gierycz, red., *Analiza dyskursu politycznego. Teoria, zastosowanie, granice naukowości*, Warszawa 2018, s. 136. W styczniu 2012 r. kobiety zajmowały średnio 13,7 proc. miejsc w zarządach najważniejszych europejskich spółek notowanych na giełdzie. Wśród członków zarządów niepełniących funkcji wykonawczych było ich wówczas 15 proc. 8,9 proc. pełniło funkcje wykonawcze. Źródło: Forum Odpowiedzialnego Biznesu, *Udział kobiet w zarządach rośnie*, <https://odpowiedzialnybiznes.pl/karta-roznorodnosc/aktualnosc-karta/udzial-kobiet-w-zarzadach-rosnie/>. [11.05.2022]

³⁹⁷ A. Adamiszyn, *Rozwój...*, <http://refleksje.amu.edu.pl/...>, op. cit. [20.05.2022]

³⁹⁸ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 146.

³⁹⁹ W państwach członkowskich UE kobiety stanowiły wówczas ok. 27 proc. członków parlamentów narodowych i tyle samo członków rządów krajowych. Źródło: *Women in national parliaments (both houses) in EU*, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/politics/national-parliaments/index_en.htm. [11.05.2022]

tematem wynikało z kluczowych wskaźników nadal pokazujących dysproporcje w tej sferze. Niejednokowy dostęp do wyższych stanowisk odnotowywano również w sektorach z silną kobiecą reprezentacją. Pomimo rosnącej obecności pracownic w korporacjach, organizacjach i systemach politycznych, wciąż były niedoreprezentowane na pozycjach zarządczych⁴⁰⁰. W 2016 r. wśród państw UE w najwyższych organach decyzyjnych największych krajowych przedsiębiorstwach odsetek kobiet wynosił w 14,9 proc. Dane dotyczące ich udziału w niższych lub pojedynczych izbach parlamentów narodowych wskazywały w tym czasie 28,7 proc.⁴⁰¹.

W tymże roku miała miejsce wymiana dobrych praktyk z udziałem 16 państw członkowskich, poświęcona zwiększaniu udziału kobiet w procesie podejmowania decyzji politycznych. W jej wyniku podkreślono potrzebę zaangażowania wszystkich członków Unii w dalsze tego typu działania. Uznano konieczność przyjęcia kompleksowej strategii i środków legislacyjnych oraz dostępności danych do śledzenia postępów w tej kwestii. Centrum Badawcze KE opracowało narzędzie do monitorowania równości płci w celu diagnozowania regionalnych różnic w całej Europie, włączając dane dotyczące procesu podejmowania decyzji. Komisja zapewniła ponadto finansowanie sześciu projektów wspierających równość płci w polityce z programu REC, realizowanych w latach 2019-2021. Organizowała oraz brała udział w wydarzeniach podnoszących świadomość społeczną, jak np. panel pt. Zwiększenie udziału kobiet w procesie podejmowania decyzji: angażowanie mężczyzn jako agentów zmiany. Odbył się on w ramach Europejskich Dni Rozwoju w 2018 r. KE zaplanowała również wewnętrzne działania w celu osiągnięcia poziomu 40 proc. kobiet na stanowiskach kierowniczych średniego i wyższego szczebla we własnych strukturach do końca 2019 r. W 2020 r. przyjęła Strategię na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020-2025. Jednym z jej sześciu priorytetów jest pełnienie, na równych zasadach przez kobiety i mężczyzn, ważnych ról w społeczeństwie i wynikające z tego osiągnięcie stabilizacji w procesach decyzyjnych i w polityce państw członkowskich⁴⁰². Strategia opiera się na wizji Europy,

⁴⁰⁰ N. Crowley, S. Sansonetti; *New vision for Gender Equality 2019*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/saage_new-vision-report_def.pdf. [18.05.2022]

⁴⁰¹ E. González Gago, *Evaluation of the Strengths and Weaknesses of the Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/strategic_engagement_2016-2019_evaluation.pdf. [14.05.2022]

⁴⁰² A. Adamiszyn, *Rozwój polityki...*, <http://refleksje.amu.edu.pl...>, op. cit. [20.05.2022]

w której kobiety i mężczyźni, wolni od stereotypów, mają jednakową możliwość pełnienia ról przywódczych⁴⁰³.

Odpowiedzialna za unijną dyplomację Europejska Służba Działań Zewnętrznych⁴⁰⁴ (*European External Action Service*) realizuje koncepcję dotyczącą równości płci i szans na lata 2018-2023. Ma ona na celu przyspieszenie postępów w osiągnięciu trwałej równowagi płci na wszystkich szczeblach, funkcjach i kategoriach stanowisk, zarówno w siedzibie głównej w Brukseli, jak i w delegaturach UE⁴⁰⁵.

Znaczący wkład w urzeczywistnianie zrównoważonego udziału kobiet we władzy wniósł Parlament Europejski. Promuje on zajmowanie przez kobiety pozycji na listach wyborczych i mianowanie ich na czołowe stanowiska w strukturach unijnych⁴⁰⁶. W tej kwestii aktywny jest zwłaszcza za pośrednictwem Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia (*Women's Rights and Gender Equality Commission*)⁴⁰⁷.

W rezolucji z 2011 r. Parlament zwrócił się do KE i całej Wspólnoty z apelem o przyjęcie odpowiednich środków w celu zachęcenia kobiet do czynnego udziału w życiu politycznym. Celem było osiągnięcie parytetu płci w wewnątrzpaństwowych procesach podejmowania decyzji, w nominacjach na stanowiska wybieralne oraz na partyjnych listach wyborczych. Wskazano, że już na poziomie partii powinny być inicjowane działania promujące równość. Na władzach państwowych miał spoczywać obowiązek wprowadzenia odpowiednich przepisów i sankcji w przypadku nieprzestrzegania prawa przez ugrupowania⁴⁰⁸. Postulowano, aby wszystkie państwa, w tym te w trakcie transformacji politycznej, zwiększały uczestnictwo polityczne kobiet⁴⁰⁹.

13 marca 2012 r. Parlament w rezolucji wezwał członków Wspólnoty do poczynienia postępów w zakresie osiągnięcia parytetów płci oraz do zapewnienia skuteczności tych środków zgodnie z systemem wyborczym. Wskazał partie polityczne

⁴⁰³ European Commission, *EU action to promote gender balance in decision making*, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equality-between-women-and-men-decision-making/eu-action-promote-gender-balance-decision-making_en. [11.05.2022]

⁴⁰⁴ ESDZ odpowiada za stosunki dyplomatyczne UE z państwami spoza UE, prowadzi politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Unii. Źródło: UE, *Europejska Służba Działań Zewnętrznych*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eeas_pl. [20.05.2022]

⁴⁰⁵ E. González Gago, *Evaluation of the Strengths...*, <https://ec.europa.eu/info/...>, op. cit. [16.05.2022]

⁴⁰⁶ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 150.

⁴⁰⁷ Jednym z zadań Komisji jest wspieranie awansu kobiet na stanowiskach kierowniczych i zarządczych. Źródło: Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, <https://www.cesi.org/what-we-do/commissions-and-expert-commissions/womens-rights-and-gender-equality-commission/>. [21.05.2022]

⁴⁰⁸ European Parliament, *Resolution of the 8 March 2011 on equality between women and men in the European Union – 2010 (2010/2138(INI))*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2011-0085_EN.html. [20.05.2022]

⁴⁰⁹ B. Kijewska, *Polityka równościowa...*, op. cit., s. 218.

jako organy odpowiedzialne za ustalanie list wyborczych za pomocą tzw. systemów suwakowych. Podkreślił potrzebę monitorowania problemu oraz nakładania skutecznych kar w celu osiągnięcia zrównoważonego uczestnictwa kobiet i mężczyzn w podejmowaniu decyzji politycznych. Wspólnota stała bowiem na stanowisku, że zwiększenie udziału kobiet w tej przestrzeni może przyczynić się do poprawy jakości przyjmowanych rozstrzygnięć, a tym samym wpłynąć pozytywnie na obraz życia politycznego⁴¹⁰. W kadencji 1999-2014 PE apelował do rządów państw członkowskich, aby po wyborach w 2014 r. na stanowiska unijnych komisarzy liczniej wysuwały kandydatki⁴¹¹.

W rezolucji z 17 kwietnia 2018 r. Parlament wezwał członków Wspólnoty do opracowania zachęt politycznych znoszących bariery w dostępie kobiet do wysokich stanowisk w organizacjach medialnych w UE⁴¹². W 2017 r. reprezentacja kobiet w sektorze unijnych mediów publicznych była średnio niska. Na stanowiskach wykonawczych wysokiego szczebla i w zarządach wynosiła 35,8 proc., na pozycjach niewykonawczych, 37,7 proc. Kobiety stanowiły 33,3 proc. członków zarządów⁴¹³.

W rezolucji z 11 lutego 2021 r. PE wyraził zadowolenie ze wzrostu liczby kobiet mianowanych i wybieranych na stanowiska decyzyjne. Podkreślił jednak, że pozytywne zmiany są powolne i nieliczne państwa członkowskie osiągnęły parytet. Parlament wezwał UE do wzmożenia wysiłków w celu osiągnięcia równowagi płci na wszystkich stanowiskach wykonawczych, ustawodawczych i administracyjnych⁴¹⁴.

Kolejna instytucja, Rada UE w 2011 r. przyjęła Europejski Pakt na rzecz równości płci (2011-2020). Mowa tu np. o promowaniu równego udziału kobiet i mężczyzn w procesach decyzyjnych na każdym szczeblu i w każdej dziedzinie w celu pełnego wykorzystania talentów wszystkich jednostek⁴¹⁵.

Dla forsowania idei zrównoważonego płciowo udziału w procesach podejmowania decyzji utworzono wyspecjalizowane organy. Na poziomie Parlamentu i

⁴¹⁰ EP, [20.05.2022]

⁴¹¹ PE, *Parlament za większą rolę kobiet w polityce i biznesie*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20120313IPR40566/parlament-za-wieksza-rola-kobiet-w-polityce-i-w-biznesie>. [15.05.2022]

⁴¹² EP, *Gender equality in the media sector in the EU* [15.05.2022]

⁴¹³ EP, *Report on gender equality in the media sector in the EU (2017/2210(INI))*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0031_EN. [16.05.2022]

⁴¹⁴ EP, *Resolution on challenges ahead for women's rights in Europe: more than 25 years after the Beijing Declaration and Platform for Action(2021/2509(INI))*, <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/summary.do?id=&t=e&l=en>. [21.05.2022]

⁴¹⁵ EC, *Council conclusions of 7 March 2011 on European Pact on Gender Equality (2011/C 155/02)*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AC%3A2011%3A155%3A0010%3A0013%3AEN%3APDFD>. [16.05.2022]

Komisji funkcjonują m.in. Sieć Komitetów Parlamentarnych ds. Równych Szans Kobiet i Mężczyzn czy sieć kobiet pełniących stanowiska decyzyjne w polityce i gospodarce. Ta ostatnia jest platformą wymiany sprawdzonych strategii i praktyk w kwestii dostępu do szczebli kierowniczych⁴¹⁶.

W Brukseli od 1990 r. działa Europejskie Lobby Kobiet (*European Women's Lobby*). Jest największą formacją skupiającą stowarzyszenia kobiece z UE. Powołana została w odpowiedzi na rosnącą świadomość potrzeby zbudowania struktury wywierającej wpływ na unijne i państwowe organizacje w celu zapewnienia lepszej obrony interesów kobiet we wszystkich sferach⁴¹⁷. Lobby reprezentuje więc kobiecą perspektywę na najwyższym szczeblu europejskiego i międzynarodowego procesu decyzyjnego⁴¹⁸.

Kolejny organ to Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (*European Institute for Gender Equality*). Od 2006 r. wspiera wysiłki na rzecz promowania i gwarantowania równych szans przedstawicielom obu płci w Europie i poza jej granicami⁴¹⁹. Instytut dostarcza KE i państwom członkowskim Wspólnoty metod i narzędzi w zakresie unijnej sprawozdawczości w kwestii równego traktowania kobiet i mężczyzn. Gromadzi, analizuje i rozpowszechnia w Europie dane na ten temat⁴²⁰. Kluczową rolę w równoważeniu obecności kobiet i mężczyzn w polityce, zdaniem członków Instytutu, odgrywają wprowadzane do prawa kwoty (minimum 40 proc. dla każdej płci). Powszechne stosowanie tego mechanizmu pozwoliłoby osiągnąć balans już w 2026 r.⁴²¹.

Do unijnych dokumentów wspierających zwiększenie udziału kobiet we władzy należy Europejska Karta Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym (*The European Charter for Equality of Women and Men in Local Life*). Adresowana do samorządów, od

⁴¹⁶ J. Hurek, *Podmioty oraz instrumenty...*, [w:] *Równouprawnienie...*, op. cit., ss. 106-107.

⁴¹⁷ European Women's Lobby, *30 years of European Women's Lobby*, <https://womenlobby.org/25-years-of-European-s-Lobby?lang=en>. [16.05.2022]

⁴¹⁸ Lobby pełni rolę doradczą przy UE, Radzie Europy oraz Radzie Gospodarczej i Społecznej ONZ. Źródło: KE, *Równość płci na rzecz lepszej przyszłości*, <https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/gender-equality-brighter-future>. [16.05.2022]

⁴¹⁹ KE, *W centrum uwagi: działania UE na rzecz kobiet*, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/women/pl/>. [16.05.2022]

⁴²⁰ A. Adamiszyn, *Rozwój polityki...*, <http://refleksje.amu.edu.pl>..., op. cit. [20.05.2022] W 2016 r. Instytut przygotował sprawozdanie nt. równości płci w sprawowaniu władzy i w procesie decyzyjnym. Źródło: EIGE, *Równouprawnienie płci w podejmowaniu decyzji politycznych*; file:///C:/Users/sony/Downloads/2016.1523_mh0116064pln_pdfweb_20170511095722%20(1).pdf. [21.05.2022]

⁴²¹ European Institute for Gender Equality, *Covid19 and gender equality*, <https://eige.europa.eu/topics/health/covid-19-and-gender-equality>. [16.05.2022]

2006 r. aktywnie promuje egalitaryzm na szczeblu lokalnym i regionalnym. Jej sygnatariusze wspierają kobiety w ubieganiu się o funkcje publiczne. Zachęcają też partie polityczne do zwiększania liczby kandydatek w wyborach⁴²².

Intensywna aktywność instytucji UE w zakresie osiągnięcia zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w organach władzy została przedstawiona w poniższym zestawieniu.

Tabela 5. Unijne dokumenty prowadzące do wyrównania udziału kobiet i mężczyzn we władzy

Zalecenie Rady UE (96/694/EC) z dnia 2 grudnia 1996 r. w sprawie zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w procesie podejmowania decyzji ⁴²³
Program działań na rzecz równych szans kobiet i mężczyzn na lata 1996-2000 (czwarty) ⁴²⁴
Zalecenie Rady UE z dnia 2 marca 2000 r. w sprawie udziału kobiet w podejmowaniu decyzji ⁴²⁵
Decyzja Komisji (2000/407/WE) z dnia 19 czerwca 2000 r. dotycząca zapewnienia równowagi płci w powołanych przez nią komitetach i grupach ekspertów ⁴²⁶
Program działań na rzecz równych szans kobiet i mężczyzn na lata 2001-2005 (piąty) ⁴²⁷
Plan działań (COM(2006)0092) na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006-2010 ⁴²⁸
Rezolucja PE (2007/2182(INI00 z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie równości płci oraz równouprawnienia kobiet w kontekście współpracy na rzecz rozwoju ⁴²⁹
Rezolucja PE (2009/2242(INI)) z dnia 17 czerwca 2010 r. w sprawie oceny wyników Planu działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006-2010 oraz zaleceń na przyszłość ⁴³⁰
Sprawozdanie Komisji (SEK(2009/1706)) dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Równość kobiet i mężczyzn - rok 2010” ⁴³¹
Strategia na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2010-2015 ⁴³²
Sprawozdanie w sprawie równości kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej – 2011 r. ⁴³³

⁴²² Council of European Municipalities and Regions, *The European Charter for Equality of Women and Men in Local Life*, <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/08/the-european-charter-for-equality-of-women-and-men-in-local-life>. [19.05.2022]

⁴²³ Council Recommendation, *Balanced...*, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/...>, op. cit. [22.05.2022]

⁴²⁴ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 145.

⁴²⁵ Tamże.

⁴²⁶ European Commission, *Commission decision relating to gender balance within the committees and expert groups established by its*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:154:0034:0035:EN:PDF>. [22.05.2022]

⁴²⁷ A. Wiktorska-Święcka, *Polityka równości...*, [w:] *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 166-167.

⁴²⁸ Komisja Wspólnot Europejskich, *Komunikat Komisji Europejskiej do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów Końcowe sprawozdanie dotyczące wykonania strategii ramowej oraz wspólnotowego programu działania dotyczącego wspólnotowej strategii w sprawie równości płci (2001-2006)*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/af4e29a2-5e09-4b77-9b3a-f984658792a6/language-pl/format-PDF>. [17.07.2022]

⁴²⁹ *Równość płci oraz równouprawnienie kobiet w kontekście współpracy na rzecz rozwoju*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52008IP0103&qid=1653255293743>. [23.05.2022]

⁴³⁰ PE, *Rezolucja w sprawie oceny wyników Planu działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006-2010*, <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foeil.secure.europarl.europa.eu%2Foeil%2Fspdoc.do%3F%3D18404%26j%3D0%26l%3Den&wdOrigin=BROWSELINK>. [23.05.2022]

⁴³¹ KE, *Sprawozdanie Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Równość kobiet i mężczyzn – rok 2010*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/.do?uri=COM:2009:0694:FIN:PL:PDF>. [23.05.2022]

⁴³² A. Adamiszyn, *Rozwój polityki...*, <https://refleksje.amu.edu.pl...>, op. cit. [23.05.2022]

Europejski Pakt na rzecz równości płci (2011-2020) ⁴³⁴
Rezolucja PE (2011/2295(INI)) z dnia 13 marca 2012 r. w sprawie udziału kobiet w podejmowaniu decyzji politycznych - jakość i równość ⁴³⁵
Strategiczne zaangażowanie na rzecz równouprawnienia płci na lata 2016-2019 ⁴³⁶
Rezolucja PE (2016/2249(INI)) z dnia 14 marca 2017 r. w sprawie równości kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej w latach 2014-2015 ⁴³⁷
Rezolucja PE (2017/2012(INI)) z dnia 31 maja 2018 r. w sprawie wdrożenia dokumentu roboczego służb pt. "Równość płci i wzmocnienie pozycji kobiet: odmiana losu dziewcząt i kobiet w kontekście stosunków zewnętrznych UE w latach 2016-2020" ⁴³⁸
Rezolucja PE (2017/2210(INI)) z dnia 17 kwietnia 2018 r. w sprawie równouprawnienia płci w sektorze mediów w UE ⁴³⁹
Rezolucja PE (2018/2162(INI)) z dnia 15 stycznia 2019 r. w sprawie uwzględniania aspektu płci w Parlamencie Europejskim ⁴⁴⁰
Komunikat Komisji (COM/2020)152) z dnia 5 marca 2020 r. do PE, Rady, Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetu regionów Unia równości: strategia na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020-2025 ⁴⁴¹
Wspólny komunikat do PE i Rady (SWD(2020)284) z dnia 25 listopada 2020 r. Trzeci unijny plan działania w sprawie równości płci (GAP III) - ambitny program na rzecz równouprawnienia płci i wzmocnienia pozycji kobiet w działaniach zewnętrznych UE ⁴⁴²
Rezolucja PE (2021/C456/19) z dnia 21 stycznia 2021 r. w sprawie europejskiej strategii na rzecz równouprawnienia płci ⁴⁴³
Rezolucja PE (2021/2509 (RSP)) z dnia 11 lutego 2021 r. w sprawie przyszłych wyzwań w dziedzinie praw kobiet w Europie po ponad 25 latach od uchwalenia deklaracji pekińskiej i pekińskiej platformy działania ⁴⁴⁴

Źródło: opracowanie własne

⁴³³ Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, *Sprawozdanie z równości kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0041_PL.html. [23.05.2022]

⁴³⁴ Rada UE, *Konkluzje Rady z dnia 5 marca 2011 r. - Europejski Pakt na rzecz Równości Płci 2011-2020*, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525(01)). [10.06.2022]

⁴³⁵ EP, *Report on women in political decision-making – quality and equality*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0029_EN.html. [23.05.2022]

⁴³⁶ UC, *Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/strategic_engagement_en.pdf. [23.05.2022]

⁴³⁷ Resolution of the EP, *Equality between women and men in the European Union in 2014-2015*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0073_EN.html#:~:text=European%20Parliament%20resolution%20of%2014%20March%202017%20on,in%20the%20European%20Union%20in%202014-2015%20%282016%2F2249%20%28INI%29%29. [23.05.2022]

⁴³⁸ PE, *Rezolucja w sprawie wdrożenia dokumentu roboczego służb Równość płci i wzmocnienie pozycji kobiet: odmiana losu dziewcząt i kobiet w kontekście stosunków zewnętrznych UE w latach 2016-2020*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0239_PL.html. [23.05.2022]

⁴³⁹ PE, *Rezolucja w sprawie równouprawnienia płci w sektorze mediów w UE*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0101_PL.html. [15.05.2022]

⁴⁴⁰ PE, *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15 stycznia 2019 r. w sprawie uwzględniania aspektu płci w Parlamencie Europejskim*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0010_PL.pdf?redirect. [15.05.2022]

⁴⁴¹ KE, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Unia równości :strategia na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020-2025*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>. [23.05.2022]

⁴⁴² KE, *Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady Trzeci unijny plan działania w sprawie równości płci (GAP III) – ambitny program na rzecz równouprawnienia płci i wzmocnienia pozycji kobiet w działaniach zewnętrznych UE*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f270a798-2f20-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>. [23.05.2022]

⁴⁴³ PE, *Rezolucja w sprawie europejskiej strategii na rzecz równouprawnienia płci*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52021IP0025>. [23.05.2022]

⁴⁴⁴ PE, *Rezolucja w sprawie przyszłych wyzwań w dziedzinie praw kobiet w Europie po ponad 25 latach od uchwalenia deklaracji pekińskiej i pekińskiej platformy działania*, <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-ue-c-2021-465-160,69496993.html>. [23.05.2022]

W 2022 r. ukazał się raport KE na temat równości płci w UE. Zapisano w nim, że brak zbalansowanej reprezentacji kobiet i mężczyzn we władzy stanowi poważny demokratyczny deficyt, który wymaga pilnej interwencji. Mimo wieloletnich wysiłków Unii, mężczyźni nadal posiadają znaczną przewagę liczebną nad kobietami na stanowiskach politycznych, w parlamentach i rządach członków Wspólnoty. W listopadzie 2021 r. w izbach narodowych Wspólnoty kobiety stanowiły 33,2 proc. parlamentarzystów, zaś w rządach 32 proc. ministrów. Jednak tylko 26 proc. liderów przewodziło głównym partiom (posiadającym co najmniej 5 proc. miejsc w parlamentach szczebla krajowego). W 9 państwach kobiety pełnią funkcję szefów parlamentów, w 9 innych nigdy nie piastowały takiego stanowiska od kiedy w 2003 r. rozpoczęto tego rodzaju badania⁴⁴⁵.

Unia monitoruje również poziom uczestnictwa kobiet we władzach lokalnych poszczególnych państw. Na tym szczeblu kobiety zajmują 34,6 proc. miejsc w zgromadzeniach regionalnych, a w ich organach wykonawczych 35,0 proc. Stanowią jednak znacznie mniejszy odsetek ich szefów, odpowiednio 22,1 proc. i 14,3 proc. W listopadzie 2021 r. kobiety posiadały 34,4 proc. mandatów w zgromadzeniach lokalnych lub miejskich. Na stanowiskach burmistrzów lub przewodniczących rad było ich 17,4 proc. Postęp dokonany w tej przestrzeni w ciągu ostatniej dekady określono jako ekstremalnie powolny. Konieczne są więc dalsze kroki w celu równoważenia partycypacji kobiet i mężczyzn we władzy⁴⁴⁶ lokalnej.

W kwestii zarządzania w sektorze ekonomicznym w czerwcu 2022 r. osiągnięto wstępne porozumienie między negocjatorami PE i państw UE w sprawie wprowadzenia parytetów płci w zarządach spółek giełdowych w Unii. Dyrektywa dotycząca kobiet w zarządach ma zagwarantować co najmniej 40 proc.⁴⁴⁷ stanowisk dyrektorów

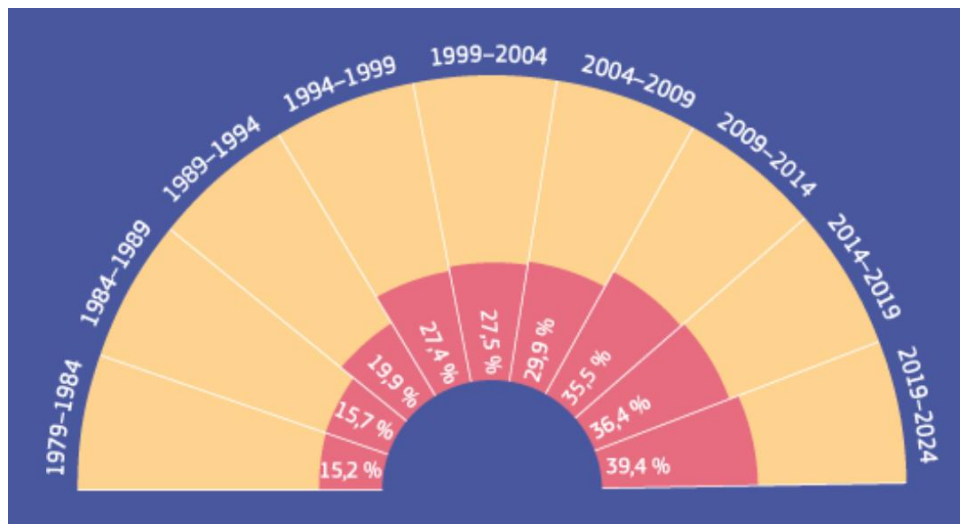
⁴⁴⁵ EC, *2022 report on gender equality in the EU*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/annual_report_ge_2022_printable_en.pdf. [14.06.2022]

⁴⁴⁶ Tamże.

⁴⁴⁷ 40 proc. uczestnictwo każdej płci we wszelkich ciałach decyzyjnych w życiu publicznym i politycznym uznaje się za zrównoważone. Minimalny próg w tej wysokości jest zgodny z rezolucją PE z 18 stycznia 2001 r. w sprawie zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w procesie decyzyjnym. Źródło: R. J. Mejsak, *Europejska idea zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w procesie decyzyjnym w świetle wybranych przepisów prawa*, [w:] M. Dajnowicz, red., *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 119.

niewykonawczych lub 33 proc. wszystkich funkcji dyrektorskich dla płci niedoreprezentowanej. Przedsiębiorstwa muszą osiągnąć ten cel do 30 czerwca 2026 r.⁴⁴⁸

Wykres 5. Proporcje kobiet i mężczyzn w kolejnych kadencjach PE (stan na luty 2020 r.)

Źródło: Komisja Europejska, *W centrum uwagi: działania UE na rzecz kobiet*, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/women/pl/>. [21.05.2022]

Unijne prawo z zakresu zrównoważonego płciowo publicznego i politycznego decydowania motywuje rządy Wspólnoty do składania deklaracji, że tylko równomierne rozłożenie zarządzania wśród osób różnej płci odzwierciedla zasady demokracji. UE współpracuje z władzami, przedsiębiorstwami, związkami zawodowymi i trzecim sektorem w celu wdrażania działań na rzecz równowagi płci na najwyższych szczeblach. Rozpowszechnia informacje i promuje dobre praktyki. Sama jest przykładem respektowania własnych wskazań - w 2019 r. przewodniczącą KE została Ursula von der Leyen, a jej wiceprzewodniczącą Vera Jourova. Urząd szefowej Europejskiego Banku Centralnego objęła Christine Lagarde. Europejską Rzeczniczką Spraw Obywatelskich jest Emily O'Reily. Stojący poprzednio na czele KE Jean-Claude Juncker wyznaczył cel, aby do końca minionej kadencji 40 proc. kadry kierowniczej średniego i wyższego szczebla w Komisji stanowiły kobiety. W październiku 2019 r. osiągnięto poziom 41 proc. kobiet wśród wszystkich zarządzających. Nastąpił zatem olbrzymi wzrost z 30 proc. w 2014 r.

⁴⁴⁸ EP, *Women on boards: deal to boost gender balance in companies*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20220603IPR32195/women-on-boards-deal-to-boost-gender-balance-in-companies>. [14.06.2022]

Podobną sytuację odnotowano w PE - po wyborach z 2019 r. poziom europosłanek wynosi 39,4 proc.⁴⁴⁹.

Powyższe dane świadczą o determinacji UE (szczególnie w ostatnich latach) w dążeniu do demokratycznego pod względem płci podziału władzy. Dzisiejsze rezultaty są wynikiem wieloletnich konsekwentnych działań na rzecz awansu kobiet, programów i dialogu społecznego, w tym ze społeczeństwem obywatelskim⁴⁵⁰. Kres tego procesu mógłby nastąpić w momencie, gdy formalne gwarancje równości będą tożsame z funkcjonującą praktyką⁴⁵¹.

Unijna koncepcja równości płci przeszła wielopłaszczyznową ewolucję od aspektów ekonomiczno-społecznych do przyjęcia perspektywy politycznej⁴⁵². Inicjatywy z zakresu równouprawnienia płci we władzy ekonomicznej, społecznej i politycznej początkowo podejmowały głównie członkinie dwóch komisji: praw kobiet i równouprawnienia oraz zatrudnienia i spraw socjalnych. Po osiągnięciu przez posłanki 1/3 składu PE kwestie te przestały być wyłącznie problemem kobiet i weszły na stałe do europejskiej polityki. Poprzez strategię *gender mainstreaming* zajęły uprzywilejowaną pozycję w kształtowaniu unijnego prawa⁴⁵³. Obecnie balans płci na istotnych stanowiskach decyzyjnych jest jednym z priorytetowych zadań Unii. Stałe zainteresowanie tym tematem wynika z utrzymującego się braku równowagi płci, tak w instytucjach UE⁴⁵⁴, jak i w organach władzy poszczególnych państw. Skuteczne mogą być starannie opracowane przepisy połączone z wolą polityczną decydentów i przyzwoleniem społeczeństw na przełożenie prawa na powszechnie akceptowane działania długofalowe⁴⁵⁵. Istotne jest zatem realne zapewnienie równych szans części populacji dotkniętej dyskryminacją⁴⁵⁶.

Dążenie UE do osiągnięcia zrównoważonej reprezentacji kobiet i mężczyzn w sferze podejmowania decyzji wynika z celów powołania Wspólnoty. Organizację tę stworzono bowiem kierując się intencją poszanowania demokracji, równości i rządów

⁴⁴⁹ KE, *W centrum uwagi: Działania UE na rzecz kobiet*; <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/women/pl/> [17.06.2022]

⁴⁵⁰ B. Goworko-Składanek, *Działania...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 143.

⁴⁵¹ M. Półtorak, *Kobiety-kwoty-polityka. Gwarancje równości płci w Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 51.

⁴⁵² M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 125.

⁴⁵³ M. Drażba, *Aspekty prawne...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 176.

⁴⁵⁴ M. Smolin, *Zasada...*, op. cit., s. 125.

⁴⁵⁵ G. Grabowska, *Polityka równych...*, [w:] *Lobby kobiet...*, op. cit., s. 70

⁴⁵⁶ A. Choate, *Sex equality law in the European Union*, [w:] *Kobiety wobec...*, op. cit., s. 109

prawa⁴⁵⁷. Obecnie zaś w całej Europie mamy do czynienia z oportunistycznym wykorzystywaniem relacji między płciami przez radykalne prawicowe partie populistyczne. UE przeciwstawia się tym trendom⁴⁵⁸. U. von der Leyen forsuje strategię parytetu płci wśród komisarzy i na wszystkich szczeblach zarządzania w KE do 2024 r. Wzywa PE i Radę do przyjęcia środków mających na celu osiągnięcie równej obecności kobiet i mężczyzn we władzy. Państwa członkowskie Unii zachęca do przygotowania i wdrożenia programów nakierowanych na zwiększenie liczby kobiet na stanowiskach decyzyjnych w polityce⁴⁵⁹.

Dokonana w rozdziale II analiza pozwala zauważyć, że utrzymująca się mniejsza obecność kobiet w polityce nie jest specyfiką polską, lecz nieprawidłowością o zasięgu globalnym. Na Zachodzie, trwająca wiele dekad walka o równe traktowanie obu płci rozpoczęła się wcześniej niż na naszych ziemiach ze względu na odmienne warunki polityczne. Mimo to, przyznanie Polkom praw wyborczych w 1918 r. uczyniło RP jednym z prekursorów owego procesu. Fakt ten nie spowodował jednak zawieszenia działalności organizacji kobiecych, domagających się realnej, a nie tylko formalnej równości. Trudności w dochodzeniu do pełnego egalitaryzmu uruchomiły badania, które pozwoliły zidentyfikować szereg czynników funkcjonujących do dziś i utrudniających kobietom awans w przestrzeni publicznej. Tego rodzaju aktywność badaczy przyczyniła się do weryfikacji funkcjonujących wówczas stosunków społecznych i podjęcia prób wprowadzenia zmian w celu osiągnięcia stanu zbliżonego do równości płci w wielu dziedzinach. Jednak wielowiekowe zakorzenienie w świadomości społeczeństw tradycyjnych podziałów płciowych okazało się niezwykle trudne do przekształcenia w sygnowany postępem charakter relacji płci w życiu publicznym. Przychyła się do tej diagnozy Krystyna Leszczyńska-Wichmanowska twierdząc, że oprócz przyjęcia skutecznych przepisów, opracowania strategii i planów oraz popularyzowania dobrych praktyk, potrzeba czynników „sprawczych” o charakterze społecznym i kulturowym. Te zaś następczą znacznie więcej trudności niż zmiana litery prawa. Stosunek do kobiet okazał się elementem tak trwałym, że często problematyczne jest dostrzeżenie w najbardziej naturalnych zachowaniach przejawów dyskryminacji czy nieliczenia się z

⁴⁵⁷ V. Cucerescu, *The European Law beyond the European Legal Order*, [w:] A. Masłoń-Oracz, E. Latoszek, A. Szczerba-Zawada, P. Stolarczyk, red., *Reshaping the European Union Internally and Externally – a new matrix?*, Warsaw 2019, s. 51

⁴⁵⁸ N. Crowley, S. Sansonetti, *New vision...*, <https://ec.europa.eu/info...>, op. cit. [21.05.2022]

⁴⁵⁹ KE, *Komunikat Komisji do Parlamentu...*, <https://eur-lex.europa.eu/...>, op. cit. [22.05.2022]

kobiecą wrażliwością. W polskich realiach zatem osiągnięcie równouprawnienia płci zależy od ogółu obywateli⁴⁶⁰.

Nieco sprawniej, choć również nie bez perturbacji, przebiegał ten proces w Unii Europejskiej. Tam jednak determinacja kierownictwa w dochodzeniu do równości kobiet i mężczyzn skutkowałą włączeniem tej perspektywy do wszystkich polityk. Jej efekty m.in. we władzy już są widoczne, lecz działania w tym kierunku nadal intensyfikują się z uwagi na wciąż stwierdzane nierówności. Zmiany w państwach członkowskich zależą w dużej mierze od nastawienia ich rządów i społeczeństw do owych zagadnień

⁴⁶⁰ K. Leszczyńska-Wichmanowska, *Kobiety w jednomandatowych okręgach wyborczych do Senatu RP*, „Polityka i Społeczeństwo” 3(20)/2022, ss.98-99.

Rozdział III

Polskie partie polityczne i wybrane organizacje kobiece a sprawy kobiet

Stworzenie systemu wielopartyjnego po 1989 r. dawało Polkom nadzieję na powstanie ugrupowania, któremu bliskie będą ich sprawy. W pierwszych latach transformacji nie doszło jednak do przełomu w tej kwestii. W zamian dążenie do likwidacji wszystkich rozwiązań utożsamianych z państwem komunistycznym dotknęło głównie żeńskiej części społeczeństwa¹.

W zależności od usytuowania na scenie politycznej, postępowe ugrupowania w odmienny sposób traktowały prawa kobiet. Jedne w ogóle nie poruszały zagadnień płci, inne odnosiły się do nich wyłącznie w kontekście rodziny. Ostatni blok tworzyły formacje, które w swych programach poświęcały kobietom osobne miejsce. Początkowo deklarowane przez nie postulaty miały raczej wizerunek propagandowy² i rzadko znajdowały odzwierciedlenie w działaniach. Polki czuły się zatem dyskryminowane w różnych sferach i pomijane w polityce, a ich wciąż nierozwiązane problemy³ uznawały za lekceważone przez partie i władze⁴. Formacje i rządy zmieniały się, a kwestia kobieca pozostawała nierozstrzygnięta. Wreszcie na arenie politycznej pojawiło się ugrupowanie (Partia Kobiet), która prawa kobiet i równość płci uczyniło swym sztandarowym hasłem. Ten dość chaotyczny epizod zakończyły porażki wyborcze. Udowodniły, że w ówczesnej rzeczywistości nie miała racji bytu grupa opierająca swe funkcjonowanie wyłącznie na dychotomii płci.

Wraz z upływem lat owa problematyka zaczęła zyskiwać na znaczeniu i stała się obowiązkowym punktem w programach wyborczych współczesnych partii. W ostatniej kampanii parlamentarnej zaprojektowana specjalnie dla kobiet szeroka oferta popłynęła ze wszystkich stron sceny politycznej.

¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 96.

² Tamże., ss. 94-97.

³ Nierówność na rynku pracy, różnice w płacach, duży udział kobiet w bezrobociu, niska reprezentacja w polityce. Źródło: M. Fuszara, *Zmiany w świadomości kobiet w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] M. Fuszara, red., *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 13. Renate Duelli-Klein, jedna z osób analizujących dane ONZ w II poł. XX w., krótko scharakteryzowała owe problemy w skali globalnej: „Kobiety stanowią połowę populacji świata, wykonują dwie trzecie jej godzin pracy, otrzymują jedną dziesiątą dochodu globalnego i posiadają mniej niż jedną setną własności świata”. Źródło: E. Gontarczyk, *Kobiecość i męskość jako kategorie społeczno-kulturowe w studiach feministycznych*, Poznań 1995, s. 107.

⁴ Chodzi tu o zmianę systemu prawnego, partyjnego, bankowego, edukacji, struktury władzy, modelu życia oraz decentralizację, rozwój samorządu terytorialnego, tworzenie prywatnej przedsiębiorczości oraz rynku kapitałowego, przebudowę armii i instytucji bezpieczeństwa publicznego, przekształcenie kultury i języka.

Konieczność zmiany statusu Polek akcentowały przez dekady organizacje kobiece. Jednak to nie one są władne kształtować rzeczywistość w skali państwa. Rząd oraz ustawodawca posiadają narzędzia mogące wyeliminować dyskryminację danej grupy i zbudować egalitarne społeczeństwo.

3.1. Kwestie praw kobiet w programach partii politycznych po 1989 roku

Partie polityczne⁵ są najważniejszym elementem reprezentacji politycznej w nowoczesnych demokracjach. Nie sposób oddzielić ich od tego systemu - stanowią manifestację wolności ludzi do zrzeszania się zgodnie z ich interesami⁶. Mają moc zawłaszczania pewnych kwestii, sterowania dyskursem publicznym, definiowania interesów i mobilizowania elektoratu⁷. Obywatele uzyskują w ten sposób możliwość artykulacji ich potrzeb na forum publicznym. Można zatem przyjąć, że ugrupowania te pełnią rolę łącznika między państwem, czyli władzą publiczną a społeczeństwem. Zasadnicze cele, do których dąży każda tego rodzaju formacja to zdobycie poparcia wyborczego (a za jego pomocą określonych stanowisk publicznych) oraz realizacja przyjętej koncepcji programowej⁸. Oferują swym zwolennikom, oprócz dóbr materialnych, pracy, korzyści dla społeczności i charyzmatycznych kandydatów, zestaw idei dotyczących rządu i suwerena⁹. Według Waldemara Wojtasika, funkcje ideologiczno-programowe partii, umożliwiają praktyczną transformację abstraktów ideowych na poziom konkretnych zapisów w programach. Stanowią aksjologiczną podbudowę celów działania - legitymizują stratyfikację ideologiczną i pozwalają przełożyć ogólne koncepcje na program polityczny lub wyborczy¹⁰. Formułowanie założeń i wskazywanie osób mających je realizować staje się więc szczególnie istotne. W kontekście niniejszej

⁵ Giovanni Sartori upatruje pochodzenia tego terminu w łacińskim czasowniku *partire* – dzielić (się).

Źródło: G. Sartori, *Parties and Party System A Framework for Analysis*, Cambridge 2005, s. 4.

⁶ M. Tampubolon, *Political Party and People's Suffrage in Electoral Process*, https://www.academia.edu/83099684/Political_Party_and_People_s_Suffrage_in_Electoral_Process. [01.07.2022]

⁷ M. Grabowska, *Partie polityczne jako działający aktorzy. Partyjne organizacje - programy – elity*, [w:] M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2001, s. 308.

⁸ B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa...*, op. cit., ss. 99-101. Patrz też: R. J. Dalton, D. M. Farrel, I. McAllister, *Political Parties & Democratic Linkage How Parties Organize Democracy*, Oxford 2013, s. 6.

⁹ F. Hagopian, *Parties and Voters in Emerging Democracies*, [w:] *The Oxford Handbook ...*, op. cit., s. 582.

¹⁰ W. Wojtasik, *Funkcje partii politycznych w Polsce po 1989 r.*, [w:] M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system partyjny*, Warszawa 2006, s. 87.

dysertacji za kluczowe należy uznać postulaty poszczególnych formacji ujęte w kategorii płci¹¹. Wcześniej jednak warto wyjaśnić znaczenie terminu „partia polityczna”.

Partie polityczne w nowoczesnym kształcie powstały w Stanach Zjednoczonych i w Europie w XIX w. wraz tworzonymi systemami wyborczymi i parlamentarnymi. Odtąd termin ten zaczęto stosować w odniesieniu do wszystkich zorganizowanych grup dążących do zdobycia władzy politycznej (drogą demokratycznych wyborów lub rewolucji)¹². Za twórcę pierwszej definicji partii politycznej uważa się Benjamina Constanta, który określił ją zgromadzeniem ludzi wyznających tę samą doktrynę polityczną¹³.

Z czasem w literaturze przedmiotu wykształciło się kilka orientacji w definiowaniu tego pojęcia. Ukierunkowano je na aspekty: wyborczy, funkcjonalny, strukturalny lub racjonalnego wyboru. Powszechnie znane określenie odnoszące się do pierwszego kryterium sformułował Anthony Downs. Według autora, partię tworzy zespół ludzi dążących do kontrolowania aparatu rządzącego poprzez zdobycie urzędu w odpowiednio ukonstytuowanych wyborach¹⁴. Giovanni Sartori nazywa ją oficjalną grupą polityczną biorącą udział w elekcjach. W tym celu wystawia ona swych kandydatów na stanowiska publiczne¹⁵. Andrew Heywood uznaje za partię zorganizowany zespół ludzi, dążący do przejścia władzy rządowej poprzez wybory lub za pomocą innych środków. Na ten argument powołuje się autor w celu odróżnienia partii od innych grup (interesu). Wymienia ponadto obecność pełnoprawnych członków (w odróżnieniu od ruchów społecznych) oraz skupienie na kwestiach ogólnych z zakresu głównych obszarów polityki rządowej. Cechy łączące tego rodzaju formacje w różnym stopniu to ich preferencje polityczne i tożsamość ideologiczna¹⁶. Harold D. Lasswell i Abraham Kaplan poczytują partię za grono formułujące kompleksowe zagadnienia i zgłaszające kandydatów w wyborach. Takie zdefiniowanie, zdaniem autorów, wyróżnia partię spośród niezorganizowanych i nieaktywnych segmentów opinii publicznej¹⁷. Aspekt

¹¹ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 172.

¹² Encyclopedia Britannica, *political party*, <https://www.britannica.com/topic/political-party>. [01.08.2022]

¹³ M. Bankowicz, *Demokracja...*, op. cit., s. 129.

¹⁴ W. Hofmeister, K. Grabow, *Political Parties. Functions and Organisations in Democratic Societies*, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=324ad119-cf8d-c71e-ba4d-78b0552f3bbb&groupId=264850. [02.08.2022]

¹⁵ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1998, s. 57. Patrz też: E. Bjarnegård, *Gender, Informal Institutions and Political Recruitment Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation*, Hampshire 2013, s. 39 oraz R. Hague, M. Harrop, *Comparative Government on Politics. An Introduction*, Basingstoke 2004, s. 185.

¹⁶ A. Heywood, *Politologia*, op. cit., s. 306.

¹⁷ H. D. Lasswell, *Power and Society: A Framework for Political Enquiry*, New York 2014, ss. 169-171.

wyborczy podkreśla również Gunnar Sjöblom. Określa partię mianem instytucji wystawiającej kandydatów w wyborach powszechnych, zarówno do ciał parlamentarnych, jak i na inne stanowiska polityczne¹⁸. Uwypuklenie istoty procesu wyborczego jest ważne w kontekście funkcjonowania partii w reżimach opierających się na zasadzie reprezentacji. Stanowi jednocześnie podstawową metodę legitymizacji elekcji dokonywanych przez decydentów¹⁹.

Definiując partię polityczną część badaczy orientuje się na aspekt funkcjonalności. Podkreśla zatem elementy nawiązujące do działań i funkcji pełnionych przez ugrupowania w systemie politycznym. Akcentowana jest tu walka o władzę, wysuwanie kandydatów w wyborach, rekrutacja członków czy artykułowanie interesów obywateli²⁰. Do grona zwolenników tego podejścia należy Edmund Burke. W jego opinii partia jest ciałem złożonym z działaczy zjednoczonych w celu promowania wspólnym wysiłkiem interesu narodowego. Odbywa się to na szczególnej zasadzie, co do której wszyscy oni są zgodni. Partie są, zdaniem filozofa, środkami, za pomocą których ludzie ci realizują ich wspólne plany²¹. Manotar Tampubolon nazywa partię zespołem dobrze zorganizowanych osób, których celem jest pokojowe przejęcie lub utrzymanie władzy. Drogę do realizacji tego zadania widzi autor w okresowo odbywających się wyborach powszechnych²². Podobne podejście prezentuje Joseph A. Schumpeter, mianując partię grupą, której członkowie współdziałają w walce o władzę polityczną²³. Max Weber, obok dobrowolnej rekrutacji, akcentuje cel w postaci zapewnienia przywódcom szans zdobycia władzy w ramach systemu politycznego. Nie mniej istotną kwestią jest umożliwienie aktywnym członkom realizacji celów rzeczowych lub idealnych, bądź osobistych korzyści, czy też jednych i drugich²⁴.

Formuła wysunięta przez Anthony'ego Downsa zakłada dążenie do sprawowania kontroli nad aparatem rządowym drogą uzyskania stanowisk w regularnie organizowanych wyborach²⁵. Poza aspektem funkcjonalnym i wyborczym, znajduje się tu odniesienie do teorii racjonalnego wyboru. W tym znaczeniu partia polityczna jest

¹⁸ G. Sjöblom, *Party Strategies in a Multiparty System*, Lund 1968, s. 21.

¹⁹ R. Herbut, *Partie polityczne – rozważania teoretyczne*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut. *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2007, s. 35.

²⁰ R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Warszawa 2002, s. 19.

²¹ G. Sartori, *Parties...*, op. cit., s. 8.

²² M. Tampubolon, *Political Party...*, <https://www.academia.edu/83099684...>, op. cit. [02.07.2022]

²³ J. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995, s. 353.

²⁴ M. Żmigrodzki, *Pojęcie, geneza i badania partii politycznych*, [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki, red., *Współczesne partie i systemy partyjne Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005, s. 13.

²⁵ A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957, s. 25.

postrzegana jako organ służący zaspokojeniu interesów przedsiębiorczych jednostek - liderów ugrupowań pragnących pozyskać stanowiska publiczne²⁶. W opinii Adama R. Browna partia to organizacja endogeniczna ukształtowana przez ambitnych aktorów politycznych, zarówno pretendenta do urzędu, jak i posiadacza stanowiska. Ugrupowania te są zatem głównym instrumentem, za pomocą którego politycy osiągają swoje założenia (długa kariera na stanowisku politycznym, osiągnięcie celów politycznych, zdobycie władzy i prestiżu)²⁷.

Podjęcie akcentujące pośrednictwo między państwem a społeczeństwem reprezentuje m.in. Kay Lawson. Autor twierdzi, że partia jest łańcuchem powiązań, biegnących od elektoratu, poprzez kandydatów i proces wyborczy do urzędów publicznych²⁸. Z kolei Sigmund Neumann zwraca uwagę na fakt przekazywania idei. Partie polityczne maksymalizują edukację wyborców w ramach schematu rywalizacyjnego. Eksponują i wyjaśniają doktrynę ugrupowania, przez co kształtują opinię publiczną²⁹. Na podobnym stanowisku stoi Elmer E. Schattschneider. Traktuje on partię jako podstawową instytucję zdolną przełożyć preferencje większości na realne działania³⁰.

Interpretacja strukturalna³¹ w definiowaniu partii politycznej eksponuje konfigurację wewnętrzną i kwestię dystrybucji władzy w ramach formacji. Dotyka rodzaju kultury organizacyjnej i relacji pomiędzy elitą partyjną a członkami czy tymi drugimi a sympatykami frakcji³². Do tej opcji przychylił się Robert Michels. Według badacza, partia to przede wszystkim struktura biurokratyczna i autokratyczna. W jej ramach dominuje hierarchiczny układ zależności, który zarządza wąską elitą i podporządkowanymi jej członkami³³. Taki sposób funkcjonowania, zdaniem autora, gwarantuje przetrwanie organizacyjne, będące zasadniczym celem każdego ugrupowania. Rzecznikiem orientacji strukturalnej jest także Angelo Panebianco. Uznaje on partię za

²⁶ R. Herbut, *Partie polityczne...*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 40.

²⁷ A. R. Brown, *Why parties? The origin and transformation of party politics in America*, https://adambrown.info/p/notes/aldrich_why_parties. [02.08.2022]

²⁸ K. Lawson, *When Linkage Fails?*, [w:] K. Lawson, P. Merkl, red., *When Parties Fail Emerging Alternative Organizations*, Princeton 1988, s. 16.

²⁹ S. Neumann, *Toward a Comparative Study of Political Parties*, [w:] S. Neumann, red., *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, Chicago 1956, s. 396.

³⁰ G. Sartori, *Parties and Party...*, op. cit., s. 25.

³¹ W takim ujęciu partii politycznej istotną jest struktura oznaczająca pionowy i poziomy podział organów wewnątrz formacji. Wertykalna odnosi się do hierarchicznego układu sił - od podstawowej komórki partyjnej do władz centralnych. Horyzontalna dotyczy organów na danym poziomie ugrupowania. Źródło: T. Bichta, *Struktura organizacyjna partii politycznych w Polsce po 1989 roku*, Lublin 2000, ss. 14-15.

³² R. Herbut, *Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 19.

³³ R. Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York 1962, s. 50.

biurokrację funkcjonującą na zasadzie organizacyjnej ciągłości i hierarchicznej stabilności. Działając w ramach dobrowolności, opiera się ona na choćby minimalnej partycypacji³⁴. Kenneth Janda sugeruje, że tego rodzaju formacja to siła dążąca do umieszczenia swych zadeklarowanych przedstawicieli na stanowiskach rządowych³⁵. Maurice Duverger krótko ujmuje partię polityczną jako „społeczność o zorganizowanej strukturze”³⁶. Podobnie zwięzłą definicję podaje *Encyclopedia Britannica*. Nazywa partię grupą osób zrzeszonych w celu zdobycia i sprawowania władzy politycznej³⁷.

Charakter polskich przepisów konstytucyjnych obowiązujących przed 1989 r. nie wymagał zdefiniowania tego pojęcia. Sprecyzowano je dopiero w ustawie z 1997 r. (art. 1 p. 1)³⁸. Uznano tam partię polityczną za dobrowolną organizację występującą pod konkretną nazwą. Jej celem jest udział w życiu publicznym poprzez wywieranie metodami demokratycznymi wpływu na kształtowanie polityki państwa lub sprawowanie władzy publicznej³⁹.

Elementy składowe, takie jak organizacja, program, poparcie społeczne i władza, są przez polskich politologów najczęściej uwypuklane w wyjaśnianiu znaczenia omawianego terminu. Zawarł je w swej interpretacji Marek Żmigrodzki, uznając partię za posiadającą określony program dobrowolnie zorganizowaną grupę. Dąży ona do uzyskania poparcia społecznego dla zdobycia lub utrzymania władzy w państwie oraz realizacji własnych interesów⁴⁰. Jerzy Wiatr określił partię szczególnym przypadkiem ruchu społecznego o wysokim stopniu organizacji. Jej zadaniem jest realizacja zbiorowego celu przez wywieranie wpływu na rządy lub drogą walki o władzę⁴¹. Ryszard Herbut podkreśla aspekt funkcjonalny tego rodzaju ugrupowań, rozpatrywany w kontekście wyborów. Autor nazywa partię dobrowolną organizacją polityczną, która bierze udział w procesie wyborczym. Bezpośrednio akt ten materializuje się w selekcji kandydatów zasiadających w organach legislacyjnych, pośrednio zaś w mianowaniu

³⁴ A. Panebianco, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge 1988, s. 10.

³⁵ K. Janda, *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Beverly Hills 1970, s. 83.

³⁶ M. Kaczorowska, *No Change After A Storm? A Review of Post Electoral Defeat Changes in Party Structure and Organisational Structure*, „Przegląd Politologiczny” nr 10(2/2022), s. 35.

³⁷ *Encyclopedia Britannica*, *political party*, <https://www.britannica.com...>, op. cit. [03.07.2022]

³⁸ R. Głajcar, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Ewolucja instytucjonalna polskiej sceny partyjnej w latach 1990-2016*, [w:] R. Głajcar, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, red., *Leksykon polskich partii politycznych*, Toruń 2017, ss. 5-6.

³⁹ *Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych*, Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970980604>. [03.07.2022]

⁴⁰ M. Żmigrodzki, *Pojęcie, geneza i badanie partii politycznych*, [w:] *Współczesne partie...*, op. cit., ss. 15-16.

⁴¹ J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999, s. 261.

pretendentów na stanowiska wykonawcze. W ten sposób ugrupowanie daje wyraz dążeniu do zdobycia lub utrzymania władzy państwowej⁴². Z kolei Marek Sobolewski nadał partii miano sprofilowanej organizacji politycznej. Opierając się na programie i ideologii, reprezentuje ona interes danej klasy lub warstwy, dąży do zdobycia i sprawowania władzy państwowej⁴³. Autor zwraca tu uwagę na kwestię dobrowolności i sformalizowania członkostwa⁴⁴. Marek Chmaj uznaje za partię polityczną wyspecjalizowaną organizację społeczną, posiadającą sprecyzowany program. Stanowi on podstawę do uzyskania szerokiego poparcia społecznego, dającego szansę zdobycia władzy lub uzyskania na nią wpływu⁴⁵. Do aspektu ludzi połączonych wspólnym programem nawiązują Jacek Bartyzel, Bogdan Szlachta i Adam Wielomski. Celem takiej grupy, zdaniem badaczy, jest zdobycie i utrzymanie się przy władzy⁴⁶. Maria Winclawska, definiując partię polityczną, odnosi się do wielu aspektów. Wyróżnia dobrowolność członkostwa, sformalizowaną strukturę wewnętrzną oraz funkcję pośredniczenia między społeczeństwem a państwem. Podkreśla też dążenie (na podstawie programu politycznego) do zdobycia bądź utrzymania władzy państwowej w cyklicznie organizowanych demokratycznych wyborach⁴⁷. Wyżej wymieniona i Barbara Brodzińska-Mirowska wyróżniają w partii jako grupie społecznej podział ról i działania członków podejmowane na rzecz tej organizacji. Autorki proponują też w określaniu partii branie pod uwagę kryterium metod komunikacji i funkcji pełnionych przez nią w systemie politycznym⁴⁸.

Partia, za „Słownikiem polityki”, to organizacja działająca na płaszczyźnie politycznej w celu zdobycia czy też utrzymania władzy państwowej⁴⁹. Według „Leksykonu prawa wyborczego i systemów wyborczych” jest to instytucja społeczna o dobrowolnym i formalnym charakterze. Funkcjonuje w przestrzeni publicznej jako zorientowana celowo. Formułuje swe intencje i metody ich urzeczywistniania za pośrednictwem ideologii i/lub programu politycznego. Elementy te są podstawą uzyskania poparcia społecznego, które umożliwi zdobycie i utrzymanie władzy lub

⁴² R. Herbut, *Partia polityczna*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, red., *Encyklopedia politologii. Partie i systemy partyjne*, t. 3, Kraków 1999, s. 154.

⁴³ M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977, s. 58.

⁴⁴ A. Lewandowski, *Akcja Wyborcza Solidarność Centroprawica w poszukiwaniu modelu współpracy*, „Polskie Studia Politologiczne”, vol. 53/2017, s. 39.

⁴⁵ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 2001, s. 17.

⁴⁶ J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, *Encyklopedia...*, op. cit., s. 291.

⁴⁷ M. Winclawska, *Unia Wolności Partia polityczna w okresie transformacji*, Warszawa 2010, ss. 16-17.

⁴⁸ M. Winclawska, B. Brodzińska-Mirowska, *Niewykorzystane szanse? Polskie partie polityczne w działaniu*, Toruń 2016, s. 14.

⁴⁹ M. Bankowicz, *Słownik polityki*, Warszawa 1996, s. 197.

wywieranie wpływu na nią przede wszystkim przez regularny udział w wyborach⁵⁰. Autorzy „Słownika socjologicznego” posłużyli się w określaniu partii formułą formalnej organizacji społecznej, skupiającej zwolenników konkretnego programu politycznego, będącego wyrazicielem interesów wyodrębnionej grupy obywateli. Zasadniczy cel każdej partii stanowi zdobycie lub utrzymanie władzy politycznej lub choćby uzyskanie wpływu na kształt istotnych w danym państwie decyzji politycznych⁵¹. Encyklopedia PWN definiuje partię polityczną jako organizację społeczną, która powstaje i działa w oparciu o skonstruowany program. Formacja taka zmierza do jego realizacji poprzez uzyskanie władzy państwowej, jej zdominowanie lub zdobycie istotnego w niej udziału⁵².

Program ów stanowi, według autorów tej Encyklopedii, ideowo-polityczny wyraz aspiracji i interesów grupowych reprezentowanych przez partię kręgów społeczeństwa⁵³. Natomiast w „Słowniku języka polskiego” pojęciem tym określono program partii lub organizacji, która zobowiązuje się do jego realizacji po zwycięstwie w elekcji⁵⁴. W opinii A. Antoszewskiego i R. Herbuta, program polityczny jest zbiorem celów i zamierzeń zarówno partii, jak i ruchów politycznych, a także organów władzy i administracji państwowej. Stanowi emanację dążeń jednostek oraz grup politycznych pragnących zdobyć władzę lub uzyskać na nią wpływ. Przenosi ideologię i doktrynę na poziom praktyki politycznej⁵⁵. Ian Budge pożytuje taki projekt za jedyny dokument prezentujący całościową wizję porządku społecznego, opracowany przez instytucje posiadające (w demokracji) potencjał do wdrożenia go w życie. Agendę tę, w rozumieniu autora, trzeba uznawać za pożądaną przyszłość społeczeństwa i państwa. Deklaracje tam zawarte należy brać za punkt wyjścia dla działalności rządu po wygraniu wyborów⁵⁶. Manifesty partyjne można więc traktować jako formalne projekty stanowisk ugrupowań w legislaturze będące źródłem informacji o ich intencjach politycznych. Przedstawione w nich wizje powinno się przyjmować za opisy pożądanej przyszłości państwa i społeczeństwa oraz sposobu jej urzeczywistnienia. Lokują one partię w historycznej i ideowej przestrzeni⁵⁷.

⁵⁰ F. Hagopian, *Parties and voters...*, [w:] *The Oxford Handbook...*, op. cit., s. 99.

⁵¹ P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, op. cit., s. 152.

⁵² *Encyklopedia PWN*, partia polityczna, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/partia-polityczna;3954599.html>. [28.07.2022]

⁵³ Tamże.

⁵⁴ *Słownik języka polskiego PWN*, program wyborczy, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/program>. [22.07.2022]

⁵⁵ A. Antoszewski, R. Herbut, red., *Leksykon politologii*, Wrocław 2004, s. 349.

⁵⁶ I. Budge, *A New Spatial Theory of Party Competition*, „British Journal of Political Science”, 1994, t. 24(4), s. 455.

⁵⁷ W. Woźniak, *Programy polskich partii politycznych jako materiał empiryczny w badaniach dyskursu politycznego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 2/2017, s. 42.

Szczególnym rodzajem manifestu politycznego jest program wyborczy. Stanowi on, w opinii Inki Słodkowskiej, kluczowy element kampanii wyborczej. Ta z kolei przybiera postać jednego z ważniejszych aspektów komunikacji politycznej kierowanej bezpośrednio do elektoratu. W literaturze przedmiotu wyznaczono kryteria kwalifikujące dany dokument do tej kategorii. Według owych wytycznych, programem wyborczym można nazwać platformę uchwaloną przez statutowe władze ugrupowania politycznego, czyli konwencję partyjną⁵⁸. Powinien on zawierać ocenę aktualnej (wewnętrznej i zewnętrznej) sytuacji państwa oraz sformułowane cele polityczne, społeczne i gospodarcze. Wymaga się ponadto przedstawienia sposobów ich realizacji. Agenda taka z założenia ma być rodzajem kontraktu między wyborcami a wybieranymi. Często jednak, jak twierdzi Marek Tyrała, staje się narzędziem służącym zwiększeniu poparcia wyborczego⁵⁹. Wojciech Woźniak uważa, że program ten stanowi swego rodzaju wizytówkę pozwalającą na ideowe sklasyfikowanie ugrupowania. Pomaga też zidentyfikować kategorie potencjalnego elektoratu, do którego frakcja kieruje przekaz oraz określić grupy społeczne, w imieniu których występuje⁶⁰. Program wyborczy, zdaniem Davida Robertsona, obejmuje oficjalne wystąpienia informujące o planowanych działaniach politycznych, przedstawianych przez partie w kampanii wyborczej. Można go w skrócie rozumieć jako wykaz celów, które należy zrealizować po wyborach. Idea takiej agendy zakłada posiadanie przez rząd szczegółowego i spójnego planu popieranego przez potencjalnych wyborców⁶¹.

W „Słowniku polityki” program wyborczy zdefiniowano jako dokument przedstawiający najważniejsze cele i założenia partii politycznej biorącej udział w wyborach. Dane ugrupowanie dokonuje w nim oceny sytuacji politycznej i informuje o planowanych działaniach w przypadku uzyskania wpływu na władzę. Program wyborczy koncentruje się na sprawach wewnętrznych państwa, mniej uwagi poświęcając kwestiom międzynarodowym⁶². Jest on, zgodnie z *Dictionnaire politique*, opisem idei, intencji, celów, reform, podejmowanych środków lub obietnic składanych przez organizację

⁵⁸ I. Słodkowska, red., *Programy partii i ugrupowań politycznych Wybory 1991*, Warszawa 2001, s. 27.

Patrz też: J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości płci na szczeblu samorządowym*, Sosnowiec 2016, s. 154.

⁵⁹ M. Tyrała, *Wpływ postulatów programowych na sukces wyborczy - na przykładzie partii: PiS, PO, ZL w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2015 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 1/2018, s. 62.

⁶⁰ W. Woźniak, *Programy polskich...*, op. cit., s. 52.

⁶¹ D. Robertson, *Słownik polityki*, Warszawa 1999, ss. 360-361.

⁶² M. Bankowicz, *Słownik...*, op. cit., s. 220.

polityczną. Elementy te stanowią zobowiązanie do ich wdrożenia w przypadku wygranej⁶³.

Zawarte w programach partyjnych deklaracje dotyczące kobiet mogą być istotnym elementem dochodzenia do równości płci. W ciągu ponad 30-letniej historii demokratycznej RP sprawy kobiet poruszano najczęściej przed wyborami. Formułowane w pierwszej dekadzie transformacji ustrojowej programy ugrupowań, jak już nadmieniono, podzielić można na trzy grupy. W ramach pierwszej, zdecydowanie najliczniejszej, nie odnoszono się do kobiet i nie stosowano wymiaru płci w opisie rzeczywistości⁶⁴. Ich autorzy tak konstruowali partyjne postulaty, że przez jednych były uznawane za neutralne pod względem płci, a więc odnoszące się do całego społeczeństwa. Drudzy interpretowali je jako ślepe na różnicowanie płciowe. Negując jednak istnienie jednostek neutralnych płciowo twierdzili, iż działania, regulacje prawne czy programy partyjne również nie mogą mieć takiego charakteru. Są jedynie w taki sposób przedstawiane, mimo że tworzy się je i dostosowuje do potrzeb, interesów i doświadczeń ich twórców, czyli mężczyzn⁶⁵. Brak bezpośredniego odniesienia do kwestii kobiet miał zapobiec krytyce zarówno ze strony środowisk kobiecych, jak i kręgów konserwatywnych. Zamysł pozornej bezstronności służył unikaniu „narażenia się” którejkolwiek ze stron i uzyskaniu maksymalnego poparcia.

Drugą grupę stanowiły partie nawiązujące w swych programach do spraw kobiet najczęściej w kontekście rodziny. Eksponowano tu szczególnie wagę ról macierzyńskich i opiekuńczych (np. skrócony dzień pracy dla matek)⁶⁶. Zagadnienia z obszaru rodzicielstwa poruszano wyłącznie w stosunku do kobiet, pomijając ułatwienia w wychowaniu potomstwa dla mężczyzn. Celem tych postulatów było podtrzymanie tradycyjnego podziału ról. Realizację praw kobiet utożsamiano z usprawnieniami w kwestii opieki nad dzieckiem⁶⁷. Uznając powyższe propozycje za atrakcyjne dla matek, nie dostrzeżono dyskryminacji ze względu na płeć. Przypisano jedynie ojcom szanse

⁶³ *Dictionnaire politique*, programme électoral, programme politique, https://www.toupie.org/Dictionnaire/Programme_electoral.htm#:~:text=Programme%20%C3%A9lectoral%20ou%20programme%20politique%20Un%20programme%20est,%C3%A0%20une%20%C3%A9lection%20ou%20par%20une%20organisation%20politique. [09.08.2022]

⁶⁴ W 1993 r. były to: Unia Demokratyczna, Kongres Liberalno-Demokratyczny, NSZZ „Solidarność”, Polskie Stronictwo Ludowe, Bezpartyjny Blok Wspierania Reform. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 94.

⁶⁵ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 95.

⁶⁶ W 1997 r. Blok dla Polski wymieniał „zdrową rodzinę” jako pierwszy filar programu wyborczego. Podobne podejście prezentowała wtedy Unia Polityki Realnej. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 95-96.

⁶⁷ Tamże, s. 96.

samorealizacji w sferze publicznej. Brak tu bowiem odniesień do równości płci w aspekcie kariery zawodowej i politycznej czy jednakowego dostępu do edukacji i władzy⁶⁸.

W latach 90. i po roku 2000 funkcjonowały zaliczane do trzeciej grupy formacje, które w swoich programach poświęcały osobne miejsce prawom kobiet⁶⁹. Poruszały zagadnienia równouprawnienia w sferze rodzinnej, zawodowej czy światopoglądowej. To odmienne podejście oznaczało propozycję świadomego, postępowego upodmiotowienia Polek⁷⁰.

U progu transformacji ustrojowej zdecydowana większość partii nie wspominała o kobietach w kampaniach wyborczych. Te z przełomu XX i XXI w. były już nieco mniej patriarchalne. Więcej kobiet wypowiadało się o istniejących wówczas nierównościach, a kwestia dyskryminacji ze względu na płeć pojawiała się w rywalizacjach wyborczych w szerszym niż dotąd zakresie⁷¹. Duża część społeczeństwa popierała zwiększenie udziału Polek w polityce⁷² i dostrzegała różnice w statusie obu płci. Z biegiem czasu rodzime partie polityczne postanowiły wyjść naprzeciw zarówno tendencjom społecznym, jak i zaleceniom Unii Europejskiej. Coraz częściej więc umieszczały problematykę kobiecą w swoich programach wyborczych. Ostatnie kampanie to czas projektowania dla kobiet szerokiej oferty płynącej z różnych stron sceny politycznej. To niemalże forma licytacji ugrupowań na postulaty mające przyciągnąć żeński elektorat.

3.1.1. Partie parlamentarne (Sejm I - IX kadencji)

Stworzenie podstaw rywalizacyjnego systemu partyjnego było jednym z najważniejszych obszarów zmiany ustrojowej 1989 r. Ten funkcjonujący w PRL można bowiem określić jako monopartyjny. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR),

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ W wyborach w latach 1993 i 1997 do takich partii należały Unia Pracy i Sojusz Lewicy Demokratycznej, a od 2001 r. również Unia Wolności. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 97.

⁷⁰ A. Paczeński, *Kobiety w Parlamencie Europejskim Przelamywanie stereotypu płci w polityce*, Wrocław 2017, s. 85.

⁷¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss.105-106.

⁷² A. Titkow, *Szklany...*, op. cit., s. 215. Według badań zrealizowanych w 2000 r., aż 50 proc. respondentów uznało, że kobiety powinny stanowić co najmniej połowę osób sprawujących władzę w samorządzie. Warto przy tym zaznaczyć, iż poparcie to kształtowało się odmiennie ze względu na płeć. Zwolenniczki zwiększenia udziału kobiet we władzach lokalnych stanowiły 58 proc, podczas gdy zwolennicy 40 proc. Niemal połowa kobiet dostrzegała konieczność proporcjonalnej reprezentacji żeńskiej i męskiej w Sejmie, Senacie, rządzie i radach nadzorczych przedsiębiorstw. W przypadku mężczyzn poparcie to kształtowało się na poziomie powyżej 30 proc. Źródło: M. Fuszara, *Zmiany w świadomości...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., ss. 23-24.

będąc przewodnią siłą narodu, zgodnie współdziałała z marginalnymi sojusznikami w celu rozwoju socjalistycznego państwa. Porządek taki utrzymał się do końca przełomowego roku, gdyż na mocy ustaleń Okrągłego Stołu wprowadzono tylko pluralizm związkowy. Zapis o kierowniczej roli PZPR wykreślono w wyniku nowelizacji Konstytucji dopiero w grudniu 1989 r. Sprzyjające warunki prawne stworzyły wówczas zachętę do angażowania się obywateli w działalność polityczną. Posunięcia te wywołały lawinowy wzrost liczby partii i stowarzyszeń⁷³ (ład postmonocentryczny⁷⁴). Nie należy jednak utożsamiać tego stanu ze zwiększeniem obecności kobiet i istotnych dla nich zagadnień w sferze polityki.

Skupienie w niniejszej dysertacji szczególnej uwagi na postulatach ugrupowań parlamentarnych podyktowane jest faktem posiadania przez nie realnego wpływu na kształt stanowionego prawa. Tym samym preferencje zawarte w ich programach oraz aktywność tych grup w Sejmie można powiązać z kształtowaniem warunków życia Polek.

W kampanii wyborczej do Sejmu X kadencji (1989-1991) zarysował się wyraźny podział na dwa przeciwstawne obozy⁷⁵. Stronę rządową reprezentowały: Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne, Stowarzyszenie PAX, Unia Chrześcijańsko-Społeczna i Polski Związek Katolicko-Społeczny⁷⁶. Środowiska opozycyjne skupiły się w Obywatelskim Klubie Parlamentarnym⁷⁷. W elekcyjnej rywalizacji adwersarze zachęcali obywateli do wzięcia udziału w wyborach i promowali własne kandydatury⁷⁸. Władze przygotowały „Referat programowy na II Konferencję delegatów PZPR” oraz „Deklarację wyborczą”. Podkreśliły w nich dotychczasowe osiągnięcia. Natomiast frakcja solidarnościowa głosiła

⁷³ M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system...*, op. cit., s. 16. I. Według „Księgi ewidencji partii politycznych VII Wydziału Cywilnego Sądu Wojewódzkiego w Warszawie” w połowie 1991 r. liczba zarejestrowanych organizacji zbliżała się do 200. Źródło: I. Słodkowska, red., *Wybory 1991 Programy partii i ugrupowań politycznych*, Warszawa 2001, s. 23.

⁷⁴ Zasadniczą cechą postmonocentrycznego ładu społeczno-gospodarczego jest wewnętrzny polimorfizm, a w jego obrębie współistnienie odrębnych układów interesów, preferencji, oczekiwań i strategii poszczególnych instytucji czy grup społecznych. Źródło: M. Ziółkowski, *Postmonocentryczny ład społeczny i jego dynamiczny charakter: Dwie przeciwstawne konstelacje kulturowe*, „Przegląd Krytyczny”, /3(1)/2021, ss. 9-10.

⁷⁵ Funkcjonowały też grupy opozycyjne, których działacze nie utożsamiali się z ruchem solidarnościowym, krytykując porozumienia z władzą komunistyczną (Solidarność Walcząca). Źródło: *Solidarność Walcząca Historia*, <https://sw.ipn.gov.pl/ws/historia/4537,Solidarnosc-Walczaca.html>. [20.09.2022]

⁷⁶ I. Słodkowska, *Programy partii...*, op. cit., *Wstęp*.

⁷⁷ K. Sobolewska-Myślik, *Ruch Odbudowy Polski*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 507.

⁷⁸ A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2005*, <https://idoc.pub/documents/antoni-dudek-historia-polityczna-polski-1989-2005-546g326yeqn8>. [11.08.2022] Patrz też: A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Kraków 2013, ss. 35-39, J. Raciborski, *Polskie wybory Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego w latach 1989-1995*, Warszawa 1997, ss. 30-33 oraz P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012, ss. 114-156.

hasła utożsamiające ją z demokracją, wolnością, i suwerennością⁷⁹. Akcentowała dążenie do ugruntowania praw człowieka oraz starania o równy dla wszystkich dostęp do stanowisk kierowniczych i udział w życiu publicznym. Wobec codziennych uciążliwości szczególnie obciążających kobiety, zapewniała o podjęciu zabiegów w celu ich zniwelowania⁸⁰. W programie tego obozu pominięto kwestie budzące wówczas kontrowersje, jak aborcja czy relacje państwo-Kościół⁸¹. Niemal cała opozycja odwoływała się do wartości chrześcijańskich⁸².

Do etyki katolickiej nawiązywało również Stowarzyszenie PAX, współpracujące wcześniej z PZPR. W „Deklaracji Programowej” z 1990 r. opowiedziało się za pronatalistyczną polityką społeczną, uznając prawną ochronę życia człowieka od poczęcia⁸³. Polski Związek Katolicko-Społeczny głosił potrzebę zachowania łączności państwa z Kościołem i jego hierarchią. Za jedno z głównych zadań swej działalności uznał prawną i praktyczną ochronę życia dziecka poczętego⁸⁴. Polskie Stronnictwo Ludowe, utworzone w 1990 r. ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, w „Deklaracji Ideowej” z 23 marca 1991 r. zapisało inspirację aktywności partii zasadami etyki katolickiej. Podkreślało jednocześnie potrzebę zachowania świeckości instytucji państwa. Troskę i pomoc władzy dla kobiet wychowujących dzieci PSL poczytywało za istotny element swego programu. Opowiadało się ponadto za ustanowieniem prawnych ram ochrony życia ludzkiego i macierzyństwa⁸⁵.

W tej kadencji parlamentu z obozu solidarnościowego wyłoniły się odrębne byty. Jednym z nich była Unia Demokratyczna. W odniesieniu do kwestii kobiecej proponowała wówczas przyznanie zasiłku opiekuńczego i wychowawczego nie tylko matce, ale też ojcu dziecka⁸⁶. Frakcja społeczno-liberalna tego ugrupowania domagała się likwidacji wszelkich przejawów dyskryminacji i przyznania kobietom pełnego prawa do swobodnego wyboru ścieżki życiowej. Wyrażała sprzeciw wobec przyjmowania aktów

⁷⁹ M. Chmaj, *Sejm „kontraktowy” w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 1996, ss. 45-46.

⁸⁰ Stowarzyszenie Wolnego Słowa, *Nie śpij, bo cię przegłosują: wybory 1989*, Warszawa 1989, ss.18-19.

⁸¹ J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit. s. 30.

⁸² T. Bojarowicz, *Partie i ugrupowania chadeckie w Polsce po 1989 roku*, „Polityka i Społeczeństwo” nr 2(13)/2015.

⁸³ I. Słodkowska, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991*, cz. 1, Warszawa 1995, s. 150 za: Broszura wydana przez ZG Stowarzyszenia PAX, Warszawa 1990.

⁸⁴ I. Słodkowska, *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991*, cz. 2., Warszawa 1995, ss. 152-153 za: My - Pismo PZK, nr 2(3)/1990.

⁸⁵ Tamże, ss. 31, 33, 39 za: Deklaracja Ideowa z Nadzwyczajnego Kongresu PSL, Warszawa 29 czerwca 1991.

⁸⁶ Tamże, ss. 217 i 227 za: broszura Biura Krajowego UD, Warszawa, maj 1991.

prawnych pozbawiających Polki możliwości podejmowania decyzji w istotnych dla nich sprawach. Grupa ta opowiadała się za ograniczeniem możliwości przerywania ciąży. Remedium miały tu stanowić działania edukacyjne i społeczne⁸⁷. Lider partii, Tadeusz Mazowiecki, ubiegając się o urząd Prezydenta RP twierdził, że życie ludzkie powinno podlegać ochronie od poczęcia do śmierci⁸⁸.

Konfederacja Polski Niepodległej piętnowała trudną sytuację matek samotnie wychowujących dzieci. Postulowała zarazem wprowadzenie tzw. płacy rodzinnej. Zarobki jednej osoby miały zapewnić utrzymanie całej rodziny. Takie rozwiązanie, zdaniem członków partii, wyeliminowałoby nadzatrudnienie kobiet, szkodliwe społecznie i ekonomicznie. Postulat ten nie wiązał się jednak z ograniczaniem możliwości angażowania kobiet, które chcą pracować. Likwidował jedynie przymus ekonomiczny⁸⁹.

Do innego wymiaru kwestii kobiecej odniósł się NSZZ „Solidarność” w uchwale programowej II Krajowego Zjazdu Delegatów. Zapewniono tam o ochronie praw pracownic, zwalczaniu deprecjacji zawodów sfeminizowanych i przestrzeganiu zasady równości płac za pracę tej samej wartości⁹⁰.

Posłowie Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego wywodzący się z frakcji Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe nawoływali do zagwarantowania prawnej ochrony życia ludzkiego od momentu poczęcia. Jednocześnie to koło parlamentarne przekonywało o dążeniu do zapewnienia wszystkim ludziom równości wobec prawa i udziału w życiu publicznym⁹¹.

Z obozu solidarnościowego wyodrębniło się w tej kadencji także Porozumienie Centrum Rzeczypospolitej Polskiej. W swym programie partia zapisała sprzeciw wobec traktowania niepracującej zawodowo matki jako osoby bezproduktywnej. Postulowała przyznanie jej zasiłku na okres wychowawczy. W przypadku przerwania aktywności zawodowej z powodu macierzyństwa, należało zagwarantować kobiecie prawo do powrotu na poprzednie lub zbliżone stanowisko. Deklarowano też stworzenie szansy podniesienia kwalifikacji albo zdobycia nowych. Jako bezwzględny wymóg potraktowano zapewnienie kobietom równych szans rozwoju ich osobowości⁹².

⁸⁷ Tamże, s. 235 za: *Biuletyn Informacyjny UD* nr 7, 01.07.1991.

⁸⁸ J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 63.

⁸⁹ I. Słodkowska, *Programy partii...*, cz. 2, op. cit., ss. 243 i 269 za: broszura wydana przez KPN.

⁹⁰ I. Słodkowska, *Programy partii...*, cz. 1, op. cit., s. 167 za: maszynopis powielony.

⁹¹ Tamże, ss. 187-193 za: maszynopis powielony.

⁹² Tamże, ss. 126-127 za: materiały programowe z I Kongresu Porozumienia Centrum, marzec 1991.

Partia Chrześcijańskich Demokratów była przeciwna wszelkim przejawom dyskryminacji⁹³. Solidarność Pracy postulowała budowę państwa neutralnego światopoglądowo. Doceniając zasługi duchownych w obaleniu komunizmu, sprzeciwiała się wcielaniu moralnych zasad religijnych w życie drogą polityczną i poprzez regulacje prawne⁹⁴. Lewica głosiła ogólne hasło równych szans dla wszystkich⁹⁵.

W tej kadencji Sejm przyjął nowelizację ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego⁹⁶. Istotnym w kontekście praw Polek był fakt nadania owej instytucji osobowości prawnej⁹⁷. Podmiot ten stał się wówczas rozgrywającym na scenie politycznej, zdolnym poprzez agitację wiernych, wpływać na wyniki elekcji⁹⁸. Ich rezultaty miały zaś bezpośrednie przełożenie na sytuację kobiet.

Począwszy od pierwszych całkowicie wolnych wyborów parlamentarnych z 1991 r. ugrupowania sejmowe w różnych aspektach i zakresach odnosiły się do kwestii kobiecej. Postulaty dotyczące tych zagadnień zawarte w programach wyborczych i politycznych ugrupowań sejmowych z lat 1991-2019 ujęto w poniższych zestawieniach.

Tabela 6. Partie polityczne Sejmu I kadencji (1991-1993) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Unia Demokratyczna	otoczenie szczególną opieką samotnych matek; poprawa sytuacji kobiet - usunięcie trudności codziennego życia w pracy i w domu; traktowanie zajęć w gospodarstwie domowym i wychowania dzieci na równi z pracą zawodową; wsłuchiwanie się w głos kobiet ⁹⁹
Sojusz Lewicy Demokratycznej	poparcie dla walki kobiet z coraz bardziej wyraźnymi

⁹³ Tamże, ss. 195 i 205 za: *Informator Parlamentarny OKP i KO „S” (numer specjalny)*, 1991.

⁹⁴ Tamże, s. 189 za: maszynopis powielony.

⁹⁵ Tamże, s. 18 za: broszura wydana przez RN SLD, Warszawa 1991.

⁹⁶ Sejm RP I kadencji, *Ustawa z dnia 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1991 nr 107 poz. 459, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911070459/O/D19910459.pdf>. [11.08.2022] Stosunki dyplomatyczne z Watykanem wznowiono 17 lipca 1989 r. 28 lipca 1993 r. podpisano Konkordat ze Stolicą Apostolską. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych miała miejsce 25 marca 1998 r. Konkordat zaczął obowiązywać 25 kwietnia 1998 r. Źródło: A. Banaszkiewicz, *Konkordat podpisany ze Stolicą Apostolską w 1993 r. jako źródło prawa w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Studies in Public Law” nr 4(12)/2015.

⁹⁷ Umożliwiono Kościołowi posiadanie drukarni, stacji radiowych i telewizyjnych, kin, teatrów, wytwórni filmowych, przyznano ulgi celne i podatkowe, a zwrotem nieruchomości odebranych mu przez władze PRL miała zająć się specjalna komisja. Źródło: *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890290154/U/D19890154Lj.pdf>. [10.08.2022]

⁹⁸ Część hierarchów starała się łagodzić spory zwaśnionych stron, inni pozostawali wobec nich bierni. Większość jednak aktywnie angażowała się w wyborczą rywalizację, deklarując wsparcie dla strony opozycyjnej. Miało to miejsce w czasie mszy, a także w formie udostępniania bazy materialnej czy przez ułatwianie zbierania podpisów na listach kandydatów. Kryterium niezwykle istotnym dla Kościoła przy ocenie kandydatów w wyborach 1989 r. był ich stosunek do kwestii przerywania ciąży. Źródło: J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 218.

⁹⁹ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 238 za: Unia Demokratyczna: *Z programu Unii Demokratycznej*, ulotka wyborcza, 1991.

	ograniczeniami ich życiowych możliwości - ochrona ich praw na rynku pracy i prawa do wcześniejszej emerytury; sprzeciw wobec prób bezwzględnego zakazu przerywania ciąży ¹⁰⁰
Wyborcza Akcja Katolicka	praca zarobkowa kobiet wyrazem woli, nie koniecznością ¹⁰¹ ; przyjęcie ustawy antyaborcyjnej ¹⁰²
Polskie Stronnictwo Ludowe - Sojusz Programowy	x
Konfederacja Polski Niepodległej	likwidacja ekonomicznego przymusu pracy kobiet przez podwyższenie zarobków ich mężów ¹⁰³
Porozumienie Obywatelskie Centrum	x
Kongres Liberalno-Demokratyczny	x
Ruch Ludowy „Porozumienie Ludowe”	x
Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”	x
Polska Partia Przyjaciół Piwa	x
Chrześcijańska Demokracja	ochrona życia ludzkiego od chwili poczęcia przez zapewnienie pomocy i opieki matce ¹⁰⁴
Partia Chrześcijańskich Demokratów	x
Solidarność Pracy	wysokie świadczenia dla matek przerywających pracę zawodową ze względu na wychowanie małych dzieci; sprzeciw wobec zwalczania aborcji przez prawne zakazy (zwłaszcza karę więzienia), zobowiązanie do przeciwdziałania temu zjawisku poprzez tworzenie godnych warunków materialnych dla rodzin, zapewnienie pełnej dostępności do antykoncepcji ¹⁰⁵
Unia Polityki Realnej	x
Partia „X”	x
Ruch Autonomii Śląska	x
Polskie Stronnictwo Ludowe	x
Ruch Ludowy „Porozumienie Ludowe”	x
Stronnictwo Demokratyczne	x
„Solidarność 80”	x
Ruch Demokratyczno-Społeczny „Przybliżyć przyszłość”	x
Unia Wielkopolan okręgu woj. leszczyńskiego	x
Jedność Ludowa (Bydgoszcz)	x
Ludowe Porozumienie Wyborcze „Piast” (Tarnów)	x
Krakowska Koalicja „Solidarni z Prezydentem” (Kraków)	x
Związek Polhalan	brak danych ¹⁰⁶

¹⁰⁰ Tamże, s. 260 za: Sojusz Lewicy Demokratycznej, *Deklaracja wyborcza Sojuszu Lewicy Demokratycznej "Tak dalej być nie może!"*, broszura.

¹⁰¹ Tamże, s. 172 za: Wyborcza Akcja Katolicka: *Lista nr 17. Program wyborczy*, ulotka wyborcza.

¹⁰² A. Dudek, *Historia...*, op. cit., s. 171.

¹⁰³ Konfederacja Polski Niepodległej, ulotka wyborcza, https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/REA9GCGFSM1L68PYFL8CEKQRM7Q7B2.pdf. [02.09.2022]

¹⁰⁴ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 138 za: Komitet Wyborczy „Chrześcijańska Demokracja”, ulotka wyborcza, 1991.

¹⁰⁵ Tamże, ss. 127 i 133 za: „Solidarność Pracy”: *Solidarność Pracy: program wyborczy*, wrzesień 1991, broszura.

¹⁰⁶ Mimo próśb autorki artykułowanych w kilkukrotnych rozmowach telefonicznych z biurem Związku Podhalań, nie udostępniono programu wyborczego z 1991 r. i nie udzielono informacji na omawiany temat.

Sojusz Kobiet Przeciw Trudnościom Życia (Kraków)	zrównanie płac kobiet i mężczyzn, likwidacja ekonomicznego przymusu pracy kobiet ¹⁰⁷
Polski Związek Zachodni	likwidacja ekonomicznego przymusu pracy kobiet ¹⁰⁸

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW¹⁰⁹ i programów wyborczych partii politycznych.

Sejm I kadencji tworzyło aż 29 ugrupowań¹¹⁰. Większość z nich nie zawarła w swych programach wyborczych żadnych postulatów dotyczących kobiet¹¹¹. Część odniosła się do nich pośrednio, głosząc równość praw i szans wszystkich obywateli. Do tej grupy zaliczyć należy Porozumienie Centrum¹¹², Partię Chrześcijańskich Demokratów¹¹³, Polskie Stronnictwo Ludowe¹¹⁴ oraz Stronnictwo Demokratyczne¹¹⁵. Również Ruch Autonomii Śląska¹¹⁶ i Ruch Demokratyczno-Społeczny deklarowały traktowanie obywateli bez jakiegokolwiek różnicowania¹¹⁷. Kongres Liberalno-Demokratyczny postulował neutralność światopoglądową państwa¹¹⁸. Wyborcza Akcja Katolicka zapewniała o zagwarantowaniu prawa do życia dla wszystkich¹¹⁹. Solidarność Pracy domagała się utrzymania (lub przywrócenia zlikwidowanych) przedszkoli finansowanych ze środków publicznych¹²⁰. Realizacja tego postulatu miała przełożyć się na większą dostępność zatrudnienia dla matek.

¹⁰⁷ Na podst. rozmowy telefonicznej z Bożeną Gaj, posłanką Sojuszu Kobiet Przeciw Trudnościom Życia w Sejmie I kadencji, odbytą dnia 5 listopada 2022 r.

¹⁰⁸ Zarówno Polski Związek Zachodni, jak i (lista) Sojusz Kobiet Przeciw Trudnościom Życia były zablokowane z KPN, popierały więc postulaty tego ugrupowania, również te dotyczące kobiet.

¹⁰⁹ Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Sejmu w 1991 r.*, https://danewyborcze.kbw.gov.pl/index482f.html?titleWybory_do_Sejmu_w_1991_r. [12.09.2022]

¹¹⁰ Nieprzerwanie od 1991 r. w polskim parlamencie zasiadają przedstawiciele Mniejszości Niemieckiej. Ugrupowanie to nie stanowi jednak przedmiotu zainteresowania autorki. W niniejszym rozdziale analizowane są bowiem postulaty dotyczące kwestii kobiecej formułowane przez polskie partie polityczne.

¹¹¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 94. Otto Kirchheimer nazwał tę kategorię partiami „uniwersalnymi”. Radykalnie redukują one swój багаż ideologiczny w celu zyskania jak najszerszego elektoratu. Źródło: A. Heywood, *Politologia*, op. cit., s. 308.

¹¹² I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 154 za: Porozumienie Obywatelskie Centrum, ulotka wyborcza.

¹¹³ Tamże, s. 262 za: Partia Chrześcijańskich Demokratów: *Podstawy ideowe programu wyborczego PChD*.

¹¹⁴ Tamże, s. 98 za: *PSL wobec najważniejszych problemów kraju*, ulotka wyborcza 1991.

¹¹⁵ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., ss. 141 i 146 za: Stronnictwo Demokratyczne, *Program wyborczy*, maszynopis 1991.

¹¹⁶ *Statut Ruchu Autonomii Śląska*, <https://autonomia.pl/statut-organiczny/>. [01.09.2022]

¹¹⁷ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 14 za: Ruch Demokratyczno-Społeczny: „Przybliżyć przyszłość” (*synteza programu*), broszura.

¹¹⁸ *Encyklopedia PWN*, Kongres Liberalno-Demokratyczny, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3924968.html>. [12.09.2022] Neutralność światopoglądowa państwa utożsamiana jest z brakiem wpływu wspólnot religijnych na proces ustawodawczy i funkcjonowanie instytucji publicznych. Źródło: M. Marczevska-Rytko, *Sprzężenie religii i polityki jako problem badaczy politologii. Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*, Gdańsk 2006, s. 182.

¹¹⁹ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 169 za: Wyborcza Akcja Katolicka, *Program wyborczy*, ulotka wyborcza.

¹²⁰ Tamże, s. 127 za: „Solidarność Pracy”, *Solidarność Pracy: program wyborczy*, wrzesień 1991, broszura.

Niektóre frakcje parlamentarne przez odwołanie w dokumentach politycznych do etyki katolickiej zdefiniowały swe stanowisko wobec praw kobiet. Jednym z nich był NSZZ „Solidarność”, który w tezach programu wyborczego zawarł wierność wartościom chrześcijańskim w odniesieniu do praw człowieka i rodziny¹²¹. Również PSL deklarowało oparcie na społecznej nauce Kościoła katolickiego¹²². Do części społeczeństwa świadomej chrześcijańskiej tradycji Polski i gotowej budować państwo we współpracy z tą instytucją odwoływało się Porozumienie Centrum¹²³. Wątek ścisłych związków z Kościołem dominował w kampanii wyborczej koalicji AWS¹²⁴.

Spośród formacji wprost nawiązujących do spraw kobiet należy wymienić UD¹²⁵, WAK, KPN, ChD, SLD i Solidarność Pracy. Postulaty wyborcze dwóch ostatnich zaprezentowane w tabeli wydają się szczególnie istotne ze względu na ich progresywny charakter. Ponadto w ramach koalicji SLD działała Demokratyczna Unia Kobiet. Stowarzyszenie to zostało założone w czerwcu 1990 r. w Warszawie. Deklarowało aktywność na rzecz równości obu płci wobec prawa i ich jednakowego statusu, szeroko rozumianego wolnego wyboru oraz wszechstronnego awansu kobiet. Edukowało społeczeństwo na rzecz praw Polek¹²⁶.

Wyraźny zwrot w prawą stronę zauważalny na scenie politycznej od początku transformacji ustrojowej znalazł odbicie w reprezentacji Sejmu RP I kadencji. Ingerencja hierarchów kościelnych w sprawy państwa¹²⁷, pielgrzymki papieża Jana Pawła II do

¹²¹ Tamże, s. 190 za: NSZZ „Solidarność”: *Tezy programu wyborczego NSZZ „Solidarność”*, ulotka wyborcza.

¹²² Tamże, s. 96 za: Polskie Stronnictwo Ludowe: *Dokumenty programowe na Nadzwyczajny Kongres*, Warszawa, czerwiec 1991.

¹²³ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, s. 147 za: Porozumienie Obywatelskie Centrum: *Deklaracja Programowa Porozumienia Obywatelskiego Centrum*, Warszawa 1991.

¹²⁴ A. Dudek, *Historia...*, op. cit., s. 171.

¹²⁵ W 1992 r. Unia Demokratyczna udzieliła poparcia i brała udział w tworzeniu rządu pierwszej w historii RP kobiety premier H. Suchockiej. Wysunięcie tej kandydatury nie było jednak podyktowane względami równościowymi czy zamiarem zadbania o status Polek. Wynikało z potrzeby wytypowania osoby, którą zaakceptowałyby wszystkie ugrupowania polityczne tworzące koalicję rządową. Źródło: A. Dudek, *Historia...*, op. cit., s. 231. Z inicjatywy Unii Demokratycznej koalicja starała się wyłączyć z kampanii 1991 r. kwestię aborcji. Źródło: J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 39.

¹²⁶ Wyborcza.pl, *Demokratyczna Unia Kobiet*, <https://info.wyborcza.pl/temat/wyborcza/demokratyczna+unia+kobiet>. [27.09.2022]

¹²⁷ Chodzi tu o: przywrócenie lekcji religii w szkołach, przyjęcie ustawy o radiofonii i telewizji z zapisem o obowiązku poszanowania przez te media uczuć religijnych odbiorców i respektowania chrześcijańskiego systemu wartości, reorganizację struktury Kościoła (zwiększenie liczby diecezji i archidiecezji) na mocy papieskiej bulli *Totus Tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1992 r. w celu poprawy efektywności pracy duszpasterskiej i przybliżenia wiernych do biskupów, żądanie zmiany ustawy aborcyjnej. Źródła: art. 18 ust 2. *ustawy z 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19930070034/U/D19930034Lj.pdf>. [11.09.2022] oraz A. Chwalba, *III Rzeczpospolita. Raport specjalny*, Kraków 2005, s. 213.

ojczyzny, rozwiązanie Komisji Kobiet działającej przy „Solidarności”¹²⁸ to symptomy świadczące o przekształceniu stosunków wewnętrznych determinujących sytuację Polek. Zawarcie w lipcu 1993 r. konkordatu ze Stolicą Apostolską należy odczytać jako sygnał stanowczego weta hierarchów wobec prób wykorzenienia wartości chrześcijańskich z życia publicznego. Głos dostojników kościelnych był istotnym argumentem wpływającym na postawę partii politycznych¹²⁹. Powyższe fakty są dowodem kwestionowania neutralności światopoglądowej państwa, a przez to ideologicznego ograniczania praw kobiet w początkowej fazie formowania się demokracji. Z kolei radykalna opcja prawicowo-narodowa dążyła do unicestwienia wszystkiego, co wiązało się z poprzednim systemem. Rosnące wpływy Kościoła w połączeniu z eliminacją jakichkolwiek śladów komunizmu z przestrzeni publicznej szczególnie dotknęły praw kobiet. 25 marca 1992 r. wniesiono do Sejmu projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego¹³⁰. W odpowiedzi komitety społeczne powstałe z inicjatywy partii lewicowych oraz organizacji feministycznych i antyklerykalnych zebrały kilkaset tysięcy podpisów pod wnioskiem o zapytanie społeczeństwa o opinię w tej sprawie. Posłowie SLD, UP, PSL, UD i KLD złożyli w listopadzie 1992 r. projekt uchwały o przeprowadzeniu referendum. 7 stycznia 1993 r. Sejm odrzucił wniosek, przyjął natomiast restrykcyjną ustawę O planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży¹³¹.

¹²⁸ Komisję zlikwidowano po proteście członkiń Związku wywołanym postulatem zakazu aborcji.

¹²⁹ K. Sobolewska-Myślik, *Ruch...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 506.

¹³⁰ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego*, druk nr 190, <https://orka.sejm.gov.pl/.nsf/5D4DB4D57532CE53C125745F003141C9?OpenDocument>. [13.09.2022]

¹³¹ Przeprowadzone w listopadzie 1992 r. badanie opinii publicznej wskazało 53 proc. respondentów opowiadających się za dopuszczalnością aborcji z powodu trudnej sytuacji kobiety. 32 proc. ankietowanych wyraziło sprzeciw. Źródło: A. Dudek, *Historia...*, op. cit., s. 245. Nie było jednomyślności wśród członków klubów sejmowych poszczególnych frakcji odnośnie opcji referendum, całkowitego zakazu aborcji czy wyodrębnienia przesłanek umożliwiających legalne wykonanie zabiegu. Posłowie UD, PSL, KLD, a nawet ZChN głosowali w tej sprawie zgodnie z własnymi przekonaniami. Źródło: D. Wielowieyska, „*Piwo czerwone od krwi dzieci musi wypić cały naród*”. *Spór o aborcję trwa od 1989 r.*, „Gazeta Wyborcza” z 22.01.2020.

Tabela 7. Partie polityczne Sejmu II kadencji (1993-1997) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Sojusz Lewicy Demokratycznej	zagwarantowanie prawa wyboru w kwestii aborcji; poznanie opinii społeczeństwa w sprawie karalności usuwania ciąży; przeciwdziałanie wszelkim formom społecznej, zawodowej, obyczajowej i politycznej dyskryminacji; roztoczenie państwowej opieki nad matką i dzieckiem przez powstrzymywanie likwidacji żłobków i przedszkoli; szczególna ochrona samotnych matek na rynku pracy; przywrócenie urzędu Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny ¹³²
Polskie Stronnictwo Ludowe	x
Unia Demokratyczna	x
Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	x
Unia Pracy	sprzeciw wobec pogarszającej się sytuacji społecznej kobiet, zwłaszcza samotnych matek oraz ich dyskryminacji w życiu publicznym i zawodowym; ochrona ich przed pauperyzacją i spychaniem na margines życia społecznego ¹³³ ; dopuszczalność przerywania ciąży z powodu trudnych warunków życiowych kobiety; ograniczenie liczby aborcji poprzez rozbudowę uprawnień socjalnych rodzin, dostępność środków antykoncepcyjnych oraz oświatę seksualną ¹³⁴
Konfederacja Polski Niepodległej	utrzymanie przywilejów podatkowych dla samotnych matek ¹³⁵

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW i programów wyborczych partii politycznych¹³⁶.

W 1993 r. członków izby niższej parlamentu wybrano według zmienionej ordynacji. Wprowadzono 5 proc. próg uniemożliwiający akces małym ugrupowaniom i zapobiegający wcześniejszemu rozdrobnieniu. Wśród partii, które spełniły ten wymóg najbardziej rozbudowaną ofertę dla kobiet posiadały SLD i UP. Pierwsza poświęciła Polkom punkt 5 swych założeń programowych. Opowiedziano się tu za równością praw i szans obu płci oraz przeciw dyskryminacji kobiet w zatrudnieniu. Poruszono kwestie prawa do świadomego macierzyństwa i aborcji. Zobowiązano się ograniczyć liczbę wykonywanych zabiegów poprzez propagowanie oświaty seksualnej i powszechny dostęp do środków antykoncepcyjnych¹³⁷. W „Deklaracji Programowej” zapowiedziano zablokowanie prób ograniczania praw kobiet i przeciwstawienie się zamiarom odebrania Polkom możliwości samodzielnego decydowania o ich losie. Postulowano zwiększenie

¹³² I. Słodkowska, *Wybory 1993 Partie i ich programy*, Warszawa 2001, s. 121 za: ulotka wyborcza SLD i s.132 za: broszura wyborcza SLD, 1993.

¹³³ Tamże, s. 369, za: Broszura wyborcza Unii Pracy, sierpień 1993.

¹³⁴ M. Czerwiński, *Unia Pracy*, [w:] K. Kowalczyk, J. Sielski, red., *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*, Toruń 2005, s. 79.

¹³⁵ I. Słodkowska, *Wybory 1993...*, op. cit., s. 106 za: *Podstawowe Punkty Programu Społeczno-Gospodarczego Konfederacji Polski Niepodległej*, 1993.

¹³⁶ Prawo.pl, *Wyniki wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r.*, <https://www.prawo.pl/akty/m-p-1993-50-470,16824191.html>. [11.09.2022]

¹³⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 97.

obecności kobiet w sferze publicznej i respektowanie ich aspiracji odnośnie kariery¹³⁸. W czerwcu 1994 r. SLD przeforsował w Sejmie poprawkę zezwalającą na usuwanie ciąży z powodu trudnej sytuacji życiowej kobiety¹³⁹. Wobec fiaska tego przedsięwzięcia w dalszym procesie legislacyjnym, w 1997 r. posłowie partii podjęli kolejną próbę przegłosowania uchwały w sprawie zorganizowania referendum¹⁴⁰.

Unia Pracy, koalicjantka SLD, postulowała neutralność światopoglądową państwa¹⁴¹. W programie wyborczym uchwalonym 29 sierpnia 1993 r. na II Nadzwyczajnym Kongresie partii opowiedziano się za świeckim charakterem RP i przeciw konkordatowi¹⁴². Unia została wówczas uznana za partię najbardziej pro-kobietą. Popularność wśród żeńskiej części elektoratu zdobyła postulatami dotyczącymi aborcji. Prawu do przerywania ciąży z przyczyn społecznych, według działaczy ugrupowania, powinna towarzyszyć polityka skutkująca korzystaniem z tej możliwości jedynie w wyjątkowych przypadkach¹⁴³. Przede wszystkim jednak jako pierwsza partia w Polsce, nagłośniła trudną sytuację dotkniętych bezrobociem i samotnie wychowujących dzieci matek. Lansowała hasło objęcia tej grupy większą pomocą socjalną państwa¹⁴⁴. 14 grudnia 1995 r. frakcja próbowała przeforsować projekt uchwały w sprawie referendum dotyczącego karalności aborcji¹⁴⁵. Posłowie (głównie) Unii wystąpili z inicjatywą ustawodawczą liberalizującą przepisy w tej kwestii. Przewidywała ona depenalizację przerywania ciąży ze względów społecznych¹⁴⁶. Wprowadzała ulgę na zakup środków antykoncepcyjnych oraz zobowiązywała Ministra Edukacji Narodowej do nauczania w szkołach przedmiotu o życiu seksualnym człowieka¹⁴⁷.

¹³⁸ Tamże, s. 98.

¹³⁹ Prezydent Lech Wałęsa zawetował nowelizację, po czym zabrakło poselskich głosów do wymaganych 2/3, by odrzucić decyzję głowy państwa. Źródło: A. Wołek, *Demokracja nieformalna. Konstytucjonalizm i rzeczywiste reguły polityki w Europie Środkowej po 1989 roku*, Warszawa 2004, s. 150.

¹⁴⁰ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie polityczne w Polsce Programy, organizacja, strategię*, Szczecin 2012, s. 75.

¹⁴¹ I. Słodkowska, *Wybory 1993...*, op. cit., s. 373 za: broszura wyborcza Unii Pracy, sierpień 1993.

¹⁴² M. Czerwiński, *Unia Pracy*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 78-79. Patrz też: D. Sieklucki, *Partie lewicy i centrolewicy w polskim systemie partyjnym Aktywność SLD, PSL i UP na polskiej scenie politycznej*, Kraków 2006, s. 29.

¹⁴³ Podczas kampanii na rzecz referendum w sprawie aborcji w 1992 r. aktywiści partii zebrali ponad milion podpisów poparcia. Źródło: M. Czerwiński, *Unia Pracy*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., ss. 78-79.

¹⁴⁴ W. Peszyński, *Kobiety w wyborach do Sejmu RP 2001-2005*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 187.

¹⁴⁵ M. Marczevska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w Polsce, refleksje i uwagi*, [w:] M. Marczevska-Rytko, red., *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej w Polsce*, Lublin 2010, ss. 31-32.

¹⁴⁶ M. Guziak-Nowak, *Wyrok na śmierć czy na życie?*, „Przewodnik Katolicki” z 04.10.2020.

¹⁴⁷ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie Kodeksu karnego*, druk nr 1502, <https://orka.sejm.gov.pl/proc2.nsf/0/323165F4741DD177C125745800219296?OpenDocument>. [13.09.2022] W sierpniu 1996 r. Sejm uchwalił nowelizację prawa umożliwiającą usuwanie ciąży z przyczyn społecznych (Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie

Unia Demokratyczna w materiałach wyborczych podkreślała szczególne znaczenie przestrzegania zasady równości wszystkich obywateli bez względu na płeć. Postulowała formułę państwa neutralnego światopoglądowo, czego jednak nie wiązała z neutralnością aksjologiczną. W tej kwestii, zdaniem działaczy partii, system prawa powinien opierać się na wartościach zakorzenionych w chrześcijaństwie. Jednocześnie zaznaczano rangę i rację bytu dokumentów prawa międzynarodowego, takich jak Karta Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka czy Europejska Karta Praw Człowieka¹⁴⁸. W 1994 r. UD i KL-D połączyły się, tworząc Unię Wolności. Partia w nowej formule utrzymała postulat rozdziału Kościoła od państwa¹⁴⁹. Zapoczątkowano wówczas dyskusję na temat zapewnienia kobietom określonej liczby miejsc na listach wyborczych i w przyszłym Sejmie¹⁵⁰. Działacze partii włączyli się do debaty o zawarciu w Konstytucji przepisów odnoszących się do równego statusu kobiet i mężczyzn¹⁵¹. Dzięki poruszeniu tej kwestii w ramach sejmowej komisji konstytucyjnej, w tekście ustawy zasadniczej zamieszczono art. 32 i 33¹⁵². W celu poparcia owych przepisów realną możliwością dochodzenia praw, z inicjatywy Unii w czerwcu 1997 r. odbyło się w izbie niższej parlamentu pierwsze czytanie projektu ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn¹⁵³.

Polskie Stronnictwo Ludowe optowało m.in. za obroną praw obywatelskich i interesów warstw ludowych¹⁵⁴, pomijając jednak trudną sytuację mieszkańek wsi.

płodności i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 1996 nr 139 poz. 646). Ustawa podpisana przez kolejnego prezydenta, Aleksandra Kwaśniewskiego, została zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego, który stwierdził jej niekonstytucyjność. W rozumieniu TK Konstytucja chroni życie ludzkie również w fazie prenatalnej, podczas gdy kwestionowane przepisy arbitralnie ustalają 12 tygodni jako moment, od którego taka ochrona byłaby uchylona. Źródło: *Orzeczenie TK z 28 maja 1997 r. w sprawie zasady ochrony życia ludzkiego jako wartości konstytucyjnej*, <https://otkzu.trybunal.gov.pl/1997/2/19>. [13.09.2022] Patrz też: J. Gowin, *Kościół w czasach wolności 1989-1999*, Kraków 1999, ss. 162-165 oraz D. Wielowieyska, *Piwo czerwone...*, „Gazeta...”, op. cit.

¹⁴⁸ Postulowano jednocześnie życzliwy rozdział Kościoła od państwa. Źródło: I. Słodkowska, *Wybory 1993...*, op. cit., ss. 260, 262 i 268. za: broszura wyborcza Unii Demokratycznej, 1993.

¹⁴⁹ A. Antoszewski, *Parties and Party Systems in the EU Member States at the Turn of the 20th and 21st Century*, Toruń 2010, ss. 187-188.

¹⁵⁰ Posunięcie to miało przynieść partii więcej głosów w wyborach, a klubowi parlamentarnemu lepszych posłów. Źródło: A. Lew, *Kwestia kobieca w myśli politycznej Unii Wolności* [w:] M. Baranowska-Szczepańska, red., *Ona w XXI wieku – interdyscyplinarny obraz kobiety*, Poznań 2011, s. 882 za: *Deklaracja Programowa I Krajowego Kongresu Unii Wolności*, Warszawa 23-24.04.1994 r.

¹⁵¹ A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 482 za: *Uchwała Rady Krajowej Unii Wolności w przedmiocie nowej Konstytucji RP, przyjęta na posiedzeniu w dniu 11.12.1994 r.*

¹⁵² Tamże za: *Biuletyn Komisji konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego*, nr 17, 11.04.1995.

¹⁵³ Planowano w ten sposób wprowadzić rekomendowane przez Radę Europy rozwiązania dotyczące zwalczania dyskryminacji ze względu na płeć w dziedzinie gospodarki i polityki. Źródło: A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 483.

¹⁵⁴ K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2004, s. 92.

Bezpartyjny Blok Wspierania Reform deklarował równość obywateli wobec prawa¹⁵⁵. Z kolei Konfederacja Polski Niepodległej proponowała przyznanie kredytu w wysokości 200 mln zł każdej osobie samotnie wychowującej dzieci¹⁵⁶.

W latach 1991-1997 szczególnie uwidoczniły się różnice w podejściu do zagadnienia praw kobiet między komitetami wyborczymi oparte o dychotomię prawica-lewica¹⁵⁷. W kampaniach ugrupowań prawicowych kobiety nadal umiejscawiano w rodzinie, propagując jej tradycyjny model. Partie lewicowe głosiły hasła zwiększenia udziału Polek w życiu politycznym oraz równości praw obu płci w sferze prywatnej i publicznej¹⁵⁸. Podobnie jak w 1991 r., część ugrupowań pozostała w tej kampanii neutralna wobec specyficznych kobiecych problemów.

¹⁵⁵ A. Antoszewski, *Parties...*, op. cit., s. 310 za: broszura wyborcza BBWR, 1993.

¹⁵⁶ Kredyt miał być przeznaczony na zakup mieszkania, udzielony na 20 lat i umorzony w wysokości 1/20 kwoty za każdy rok pracy. Źródło: I. Słodkowska, *Wybory 1993...*, op. cit., s. 108 za: ulotka wyborcza KPN, 1993.

¹⁵⁷ W nauce i praktyce życia politycznego oraz w indywidualnych zachowaniach wyborczych oś lewica-prawica jest podstawowym wymiarem opisującym partie, ideologie i programy. Źródło: K. A. Wojtaszczyk, *Prawica i lewica na polskiej scenie politycznej*, [w:] S. Gebethner, red., *Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a polska scena polityczna*, Warszawa 1995, s. 87. Patrz też: W. Wojtasik, *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty ekonomiczno-społeczne*, Sosnowiec 2012, Niektórzy obserwatorzy polskiego życia politycznego kwestionują takie jednowymiarowe kontinuum. M. Grabowska sugeruje zastąpienie go schematem analitycznym skomponowanym z aspektu ekonomicznego (wolny rynek czy interwencja państwa), politycznego (stosunek do form i treści ustroju) i „duchowego” (odniesienie państwo-Kościół). Również S. Gebethner podkreśla wysoką abstrakcyjność dychotomii lewica-prawica. Źródło: K. Jasiewicz, *Anarchia czy pluralizm? Podziały polityczne i zachowania wyborcze w roku 1991 i 1993*, [w:] S. Gebethner, red., *Wybory parlamentarne...*, op. cit., s. 50. Bez wątplenia jednak zauważalny jest silnie antagonizujący podział na stronę prawicową i lewicową w odniesieniu do m.in. takich kwestii politycznych, jak aborcja, *in vitro* czy obecność krzyża w Sejmie i na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Źródło: A. Lipiński, *Prawica...*, op. cit., ss. 82-83. R. Markowski zauważa, iż polska przestrzeń rywalizacji wyborczej przez kilkanaście pierwszych lat demokracji opierała się na dychotomii lewicowość-prawicowość nie tyle w wymiarze gospodarczym, co społeczno-kulturowym, obejmującym publiczną rolę Kościoła, aborcję, tradycyjne wartości rodzinne itp. To właśnie te czynniki, a nie prywatyzacja, podatki, bezrobocie itd., znalazły się w grupie czynników decydujących o sposobie głosowania w pierwszej połowie lat 2000. Źródło: R. Markowski, *Wybory 2005 – chaos czy restrukturyzacja systemu partyjnego?*, [w:] I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Partie i ich programy Wybory 2005*, op. cit., s. 11. Patrz też: K. Jasiewicz, *Pocketbook or Rosary? Economic and Identity Voting in the 2000-2001 Elections in Poland*, „Studies in Public Policy” 2003, nr 379 oraz B. Kosowska-Gąstoł, *Te same, ale czy takie same? Analiza oblicza ideowo-programowego polskich partii politycznych - różne perspektywy metodologiczne*, [w:] A. Kruk, red., *Postulaty polityczne i wyborcze partii politycznych*, Zielona Góra 2021, s. 17.

¹⁵⁸ Cechy charakterystyczne dla obu modeli łączyła Unia Demokratyczna. Forsowała wizję kobiety jako matki, ale też osoby niezależnej, pracującej zawodowo i domagającej się równych praw z mężczyznami. Źródło: W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 186.

Tabela 8. Partie polityczne Sejmu III kadencji (1997-2001) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Akcja Wyborcza „Solidarność”	prawo do życia od poczęcia do naturalnej śmierci ¹⁵⁹ ; prawna ochrona macierzyństwa ¹⁶⁰
Sojusz Lewicy Demokratycznej	uchwalenie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn; zakaz dyskryminacji ze względu na płeć, zwłaszcza na rynku pracy; powołanie Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny; reaktywacja Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet; zrównanie praw obojga rodziców w procesie wychowania dziecka; zagwarantowanie prawa do świadomego macierzyństwa; ¹⁶¹ ; ochrona praw i godności kobiet ¹⁶²
Unia Wolności	x
Polskie Stronnictwo Ludowe	x
Ruch Odbudowy Polski	zakaz aborcji ¹⁶³

Źródło: opracowanie własne na podst. R. Głajcar, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, red., *Leksykon...*, op. cit., s. 705 oraz programów wyborczych partii.

Zwycięską w tej rywalizacji koalicję AWS tworzyło wiele grup o charakterze centroprawicowym i chrześcijańsko-demokratycznym. Na potrzeby kampanii wyborczej przygotowano dokumenty: „Program Akcji Wyborczej „Solidarność” oraz „Plan dla Polski XXI wieku”. Oba kształtowały obraz państwa oparty na wartościach chrześcijańskich¹⁶⁴. W kolejnym akcie politycznym z maja 1997 r. prawo naturalne, w tym prawo do życia każdej jednostki ludzkiej, uznano za podstawę ładu społecznego¹⁶⁵. Aktywność frakcji w tej kadencji obejmowała wniesienie pod obrady Sejmu projektów:

- 18 marca 1998 r. - ustawy wydłużającej urlop macierzyński z 26 do 39 tygodni¹⁶⁶;
- 4 czerwca 1998 r. - zmiany w ustawie o planowaniu rodziny z 1993 r. w postaci wykreślenia z art. 4 ust 2., zobowiązującego Ministra Edukacji Narodowej do wprowadzenia nauczania szkolnego przedmiotu „Wiedza o życiu seksualnym człowieka”¹⁶⁷.

¹⁵⁹ A. Lewandowski, *Akcja Wyborcza Solidarność - prawica zjednoczona, prawica rozbita*, „Dialogi Polityczne” nr 11/2009, s.113.

¹⁶⁰ A. Lewandowski, *Akcja Wyborcza Solidarność. Centroprawica...*, op. cit., s. 205.

¹⁶¹ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie kobiet w programach i praktyce działania partii politycznych*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 127.

¹⁶² W. Wojtasik, *Stamtąd do wieczności. Ewolucja programowa SLD 1001-2006*, [w:] Ł. Tomczak, *Polska lewica u progu XXI wieku*, Wrocław 2006, s. 17 za: Deklaracja Programowa Sojuszu Lewicy Demokratycznej „Dobre dziś – lepsze jutro”.

¹⁶³ K. Sobolewska-Myślik, *Ruch...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 506.

¹⁶⁴ A. Lewandowski, *Akcja Wyborcza Solidarność. Centroprawica...*, op. cit., s. 200.

¹⁶⁵ K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 225.

¹⁶⁶ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy zmieniającej ustawę o zmianie ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. - Kodeks pracy*, druk 271, [https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/271/\\$file/271.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/271/$file/271.pdf). [15.09.2022]

¹⁶⁷ Sejm RP, *Poselski projekt...*, <https://orka.sejm.gov.pl...>, op. cit. [15.09.2022]

Sojusz Lewicy Demokratycznej, podobnie jak w poprzedniej kampanii, szedł do wyborów głosząc troskę o prawa kobiet. Jeden z pierwszych powyborczych dokumentów partii¹⁶⁸, Deklaracja I Kongresu SLD „Nasze Tradycje i Wartości” z 19 grudnia 1999 r., zawierał zapis o równości płci¹⁶⁹. W „Manifeście Programowym” zwrócono natomiast uwagę na mniejsze szanse kobiet na rynku pracy, gorsze ich wynagrodzenie i rzadszy awans. Potwierdzono ponadto prawo kobiet do decydowania o własnych sprawach. Zasadzie tej powinno być podporządkowane również ustawodawstwo dotyczące aborcji¹⁷⁰. W ramach ugrupowania organizowano kongresy kobiet SLD, z których pierwszy miał miejsce 19 listopada 1999 r. W jego efekcie w lutym 2001 r. powołano platformę programową Forum Równych Szans i Praw Kobiet. Za cel stawiała sobie działania na rzecz równości płci w procesach podejmowania decyzji w sferze publicznej¹⁷¹. Przed wyborami do parlamentu Sojusz zaproponował nowelizację ustawy antyaborcyjnej¹⁷². W III kadencji Sejmu członkowie klubu SLD złożyli następujące projekty ustaw:

- 5 czerwca 1998 r. - o równym statusie kobiet i mężczyzn¹⁷³;
- 27 kwietnia 2001 r. - o przyznaniu zasiłku macierzyńskiego również ojcu dziecka w czasie korzystania przez niego z urlopu rodzicielskiego¹⁷⁴;
- 22 czerwca 2001 r. - regulujący uprawnienia ojców do zasiłku rodzicielskiego (odrzucony wcześniej i wniesiony ponownie po zakończeniu prac parlamentarnych nad ustawą umożliwiającą ojców wykorzystanie drugiej części urlopu macierzyńskiego [rodzicielskiego])¹⁷⁵.

Unia Wolności opowiadała się za stworzeniem urzędu pełnomocnika rządu ds. kobiet. W V „Deklaracji Programowej” z grudnia 2000 r. zadeklarowała powołanie w

¹⁶⁸ W 1999 r. SLD przekształcił się z dotychczasowej koalicji ugrupowań lewicowych w jednolitą partię pozostawiając pierwotną nazwę. Źródło: A. Antoszewski, *Parties...*, op. cit., s. 95.

¹⁶⁹ A. Łukasik-Turecka, *Sojusz Lewicy Demokratycznej*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 559.

¹⁷⁰ *Manifest Programowy Nowy wiek – nowy Sojusz Lewicy Demokratycznej. Socjaldemokratyczny program dla Polski*, [w:] *Zbiór podstawowych dokumentów z działalności Sojuszu Lewicy Demokratycznej w latach 1999-2003*, Warszawa 2003.

¹⁷¹ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., ss. 67-68.

¹⁷² *Sojusz Lewicy Demokratycznej, Prezentacje programowe. Wnioski i propozycje zespołów*, Warszawa 2001, s. 137.

¹⁷³ W projekcie zawarto szerokie spektrum dziedzin, w których pozycję kobiet i mężczyzn należy zrównać i stworzyć urząd Rzecznika do Spraw Równego Statusu. Źródło: Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn*, druk nr 569, [https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/569/\\$file/569.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/569/$file/569.pdf). [16.09.2022]

¹⁷⁴ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia w razie choroby i macierzyństwa*, druk nr 2896, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/1DA3100892A9D22FC12585F40036FE75/%24File/649.pdf>. [16.09.2022]

¹⁷⁵ Tamże.

Sejmie Komisji Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn¹⁷⁶. Partia unikała oświadczeń w kwestiach światopoglądowych (np. dotyczących aborcji) ze względu na wewnętrzne zróżnicowanie poglądów w jej szeregach¹⁷⁷. W 2000 r. utworzono w ramach ugrupowania Radę Pań z przesłaniem promocji kobiet, zwiększenia ich liczebności w szeregach partii oraz w życiu publicznym¹⁷⁸.

Tabela 9. Partie polityczne Sejmu IV kadencji (2001-2005) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy	realne równouprawnienie kobiet ¹⁷⁹ ; nowelizacja ustawy antyaborcyjnej; poprawa statusu Polek w społeczeństwie i większa obecność w życiu partii ¹⁸⁰ ; działania na rzecz równości płci w sferze ekonomii i gospodarki; równy udział kobiet i mężczyzn w procesach podejmowania decyzji w instytucjach życia publicznego; umieszczanie co najmniej 30 proc. kandydatek na listach wyborczych obu partii ¹⁸¹ ; powołanie Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny; powrót do realizacji Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet ¹⁸² ; sprzeciw wobec dotychczasowej polityki w sprawie kobiet, w tym zablokowania obu rozpoczętych nowoczesnych programów ich ochrony przed przemocą; krytyka zakazu dokonywania aborcji ze względów społecznych; dezaprobatą dla decyzji o rezygnacji z dotowania większości hormonalnych środków antykoncepcyjnych ¹⁸³ ; eliminacja płciowej segmentacji na rynku pracy ¹⁸⁴ ; wprowadzenie sankcji za „praktyki dyskryminacyjne ze względu na płeć”; prawo do świadomego macierzyństwa ¹⁸⁵ ; równe prawa obojga rodziców do opieki nad dzieckiem ¹⁸⁶
Platforma Obywatelska	poprawa opieki nad samotnymi matkami wychowującymi dzieci niepełnosprawne, ochrona życia ludzkiego ¹⁸⁷
Samoobrona RP	x

¹⁷⁶ I. Słodkowska, *Wybory 2001 Partii i ich programy*, Warszawa 2002, s. 74 za: *Deklaracja Programowa V Kongresu Unii Wolności, uchwalona 17 grudnia 2000 r.*

¹⁷⁷ A. Sosnowska, *Źródła trwałości słabych partii politycznych w III Rzeczypospolitej na przykładzie łódzkich struktur Unii Wolności i Unii Polityki Realnej*, http://asosnowska.pl/teksty/praca_v2str-pub.pdf. [17.09.2022]

¹⁷⁸ A. Paszkiewicz, red, *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 208.

¹⁷⁹ M. Kolczyński, *Rynek wyborczy 2001: reguły - uczestnicy - oferty programowe*, [w:] J. Sztumski, red., *Wybory parlamentarne 2001 - scena polityczna - aktorzy - programy - strategie*, Katowice 2003, s. 32.

¹⁸⁰ Ł. Tomczak, *Sojusz Lewicy Demokratycznej*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., ss. 62-64.

¹⁸¹ M. Czerwiński, *Unia Pracy*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 81.

¹⁸² Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 127. Patrz też: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 71.

¹⁸³ M. Czerwiński, *Unia Pracy*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 87.

¹⁸⁴ Sojusz Lewicy Demokratycznej, Klub Parlamentarny 1997-2001, *Cztery lata w opozycji*, Warszawa 2001, s. 126.

¹⁸⁵ Program wyborczy Koalicyjnego Komitetu Wyborczego SLD i UP *Przywróćmy normalność, wygrajmy przyszłość, Wybory parlamentarne 2001*, [w:] „Biuletyn informacyjny o pracy Klubu Parlamentarnego SLD w IV kadencji Sejmu RP i V kadencji Senatu RP”, IV kwartał 2001, s. 229.

¹⁸⁶ SLD w programie wyborczym uznał prawo kobiety do korzystania z urlopu macierzyńskiego i wychowawczego do ukończenia przez dziecko 3 r. ż. Zieloni z kolei postulowali możliwość jednoczesnego korzystania z urlopu rodzicielskiego i wychowawczego przez oboje rodziców. Czas przepracowany przy wychowywaniu dziecka byłby wliczony do emerytury. Źródło: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 73.

¹⁸⁷ K. Kowalczyk, *Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., ss. 130 i 134.

Prawo i Sprawiedliwość	x
Polskie Stronnictwo Ludowe	x
Liga Polskich Rodzin	sprzeciw wobec wszelkich prób liberalizacji ustawy o dopuszczalności przerywania ciąży ¹⁸⁸

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW¹⁸⁹ i programów wyborczych partii politycznych.

W 2001 r., ponownie, SLD i UP najszerzej ze wszystkich partii odniosły się w swych programach wyborczych do kwestii kobiet. W kampanii przedelekcyjnej koalicja ta zastosowała nowatorskie rozwiązanie w postaci parytetu w spotach na poziomie lokalnym (ugrupowanie reprezentowała para kandydatów)¹⁹⁰. Zespół do spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn SLD postulował zastosowanie zasady jednakowego traktowania obu płci w systemie ubezpieczeń społecznych i dostosowanie polskich regulacji w zakresie równości do tych obowiązujących w UE. Domagał się także wdrożenia gwarancji trwałości pracy matek powracających z urlopów macierzyńskich i promował partnerstwo w rodzinie¹⁹¹. Aktywność poselska Sojuszu w kwestii kobiet w tej kadencji przejawiała się w przygotowaniu i złożeniu w Sejmie następujących dokumentów:

- 1 kwietnia 2004 r. - projektu ustawy podnoszącej kwotę dodatku do zasiłku rodzinnego dla osób samotnie wychowujących dziecko¹⁹²;
- 2 kwietnia 2004 r. - projektu ustawy o świadomym rodzicielstwie (prawo kobiety do przerywania ciąży do 12 tygodnia, a po tym terminie w przypadku zagrożenia jej życia lub zdrowia, ciężkiego upośledzenia płodu lub ciąży jako następstwa czynu zabronionego)¹⁹³;
- 5 maja 2005 r. - projektu ustawy dotyczącego finansowania ze środków publicznych badań profilaktycznych (w tym prenatalnych) dla ciężarnych z grup

¹⁸⁸ M. Piskorski, *Liga Polskich Rodzin*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 186.

¹⁸⁹ PKW, *Wybory do Sejmu: wyniki głosowania na listy komitetów wyborczych w skali kraju*, https://wybory2001.pkw.gov.pl/sjg2_k.html. [10.08.2022] Patrz też: K. Jajecznik, *Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej*, https://www.academia.edu/26718929/Pozycja_Ligi_Polskich_Rodzin_w_polskim_systemie_partyjnym_w_kontek%C5%9Bcie_transformacji_systemowej_The_League_of_Polish_Families_Political_Relevance_on_a_Background_of_Democratic_Transition. [20.09.2022]

¹⁹⁰ I. Desperak, *Płeć zmiany Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender*, 2003, Łódź, s. 326.

¹⁹¹ Sojusz Lewicy Demokratycznej, *Prezentacje programowe. Wnioski i propozycje zespołów*, Warszawa 2001, s. 55.

¹⁹² Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych*, druk nr 2769, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruk/2769/\\$file/2769.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruk/2769/$file/2769.pdf). [19.09.2022]

¹⁹³ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o świadomym rodzicielstwie*, druk nr 3215, [https://orka.sejm.gov.pl/nsf/0/15F8113DE_65C0C16C1256F07002D40C7/\\$file/3215.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/nsf/0/15F8113DE_65C0C16C1256F07002D40C7/$file/3215.pdf). [19.09.2022]

ryzyka i u kobiet powyżej 35 r. ż. (postulat odnośnie finansowania przez państwo zabiegów *in vitro* w trzech cyklach został odrzucony przez Sejm)¹⁹⁴.

Wobec Sojuszu pojawił się zarzut wyłącznie deklaratywnego propagowania równości płci. Partia przyjęła bowiem w tej kadencji retorykę kompromisu. W czasie swych rządów zrezygnowała z forsowania postulatów o charakterze lewicowym tak w sferze gospodarczej, jak i światopoglądowej. Wycofała się z realizacji głośzonych wcześniej walki z klerykalizmem czy liberalizacji ustawy antyaborcyjnej¹⁹⁵. W zamian w jej praktyce politycznej uwidoczniła się ostentacyjna fraternizacja części liderów z przedstawicielami Episkopatu Polski¹⁹⁶. Dysonans między głośzonymi hasłami a realiami epatował już podczas parlamentarnej dyskusji nad ordynacją wyborczą 16 lutego 2001 r. SLD nie poparł wówczas propozycji wprowadzenia kwot płci na listach wyborczych¹⁹⁷. Taka postawa lewicowych polityków przyczyniła się do utrwalenia na lata nienaruszalności prawicowej hegemonii¹⁹⁸. Natomiast Unia Pracy potraktowała walkę o prawa kobiet jako jeden z priorytetowych nurtów swej działalności¹⁹⁹. W 2003 r. wystąpiła z postulatem zalegalizowania przerywania ciąży z przyczyn społecznych. Zgłosiła ponadto zastrzeżenie do traktatu akcesyjnego do UE o prawie Polski do suwerennego decydowania o sprawach moralności, w tym o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży²⁰⁰.

Platforma Obywatelska 25 lipca 2001 r. zaapelowała do ministra zdrowia o refundację leczenia niepłodności, włącznie z metodą *in vitro*²⁰¹. Przed wyborami aktywistki partii w „Karcie kobiet” odżegnywały się od tworzenia sztucznych mechanizmów egzekwowania praw Polek w postaci parytetów²⁰². Przyjęto jednak ten

¹⁹⁴ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, druk nr 4171, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/4171/\\$file/4171.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/4171/$file/4171.pdf). [19.09.2022] Patrz też: A. Łukaszewicz, *Problemy równouprawnienia kobiet w Polsce a działalność legislacyjna partii politycznych*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 97-98.

¹⁹⁵ Za niepowodzenia partii w okresie jej rządów uznano brak: zmiany prawa antyaborcyjnego, edukacji seksualnej, dofinansowania antykoncepcji, leczenia niepłodności metodą *in vitro*. Źródło: I. Jaruga-Nowacka, *Raport - Czy prawa kobiet będą ograniczane?*, Krajowy Komitet Wykonawczy SLD, Warszawa 2006, s. 17 za: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 71.

¹⁹⁶ Sz. Martys, *Parlamentarna i pozaparlamentarna lewica w Polsce po 1989 roku*, [w:] J. Majmurek, P. Szumlewicz, red., *Stracone szanse? Bilans transformacji 1989-2009*, Warszawa 2009, ss. 212-213. Ograniczenie konfrontacji z Kościołem miało wówczas służyć poszerzeniu elektoratu. Źródło: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 53.

¹⁹⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 127.

¹⁹⁸ Sz. Martys, *Parlamentarna...*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., s. 214.

¹⁹⁹ *Unia Pracy - nowoczesna lewica. Fundamenty programowe*, <https://www.uniapracy.org.pl/dokumenty/uchwaly/unia-pracy-nowoczesna-lewica-fundamenty-programowe>. [17.09.2022]

²⁰⁰ K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 200.

²⁰¹ Platforma Obywatelska, *Historia*, <https://platforma.org/historia>. [15.09.2022]

²⁰² Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 124.

dokument jako inicjujący opracowanie programu na rzecz promocji kobiet w życiu publicznym. Przywiązanie do standardów moralnych dekalogu znalazło wyraz w „Deklaracji Ideowej” z 21 grudnia 2001 r.²⁰³.

Prawo i Sprawiedliwość w uchwale kongresu partii z 18 stycznia 2003 r. domagało się od rządu podpisania osobnego protokołu do traktatu akcesyjnego do UE. Dokument ten miał gwarantować nieingerencję przepisów unijnych w dziedzinę ochrony życia w Polsce²⁰⁴.

Liga Polskich Rodzin sprzeciwiała się w 2003 r. przystąpieniu Polski do Wspólnoty. Powyższe stanowisko argumentowała akceptacją przez Unię „zabijania nienarodzonych dzieci”²⁰⁵. 24 listopada 2004 r. posłowie prawicy złożyli w Sejmie projekt ustawy o przedłużeniu wypłacania dodatku w wysokości 70 proc. wcześniejszych wypłat z Funduszu Alimentacyjnego osobom samotnie wychowującym dziecko²⁰⁶.

Tabela 10. Partie polityczne Sejmu V Kadencji (2005-2007) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Prawo i Sprawiedliwość	sprzeciw wobec aborcji; otoczenie szczególną opieką kobiet ciężarnych; wydłużenie urlopu macierzyńskiego; podwyższenie (obniżonej) wysokości składki emerytalnej dla osób na urloпах macierzyńskich i wychowawczych ²⁰⁷
Platforma Obywatelska RP	poprawa opieki nad samotnymi matkami, wychowującymi dzieci niepełnosprawne; ²⁰⁸ ochrona życia ludzkiego ²⁰⁹
Samoobrona RP	likwidacja społecznych przyczyn aborcji - biedy i bezrobocia; rezygnacja z regulacji ustawowych drogą do zmniejszenia liczby wykonywanych zabiegów ²¹⁰
Sojusz Lewicy Demokratycznej- Unia Pracy-Zieloni 2004	tanie i łatwo dostępne środki antykoncepcyjne; prawo do świadomego macierzyństwa; równy dostęp do stanowisk i awansu zawodowego; jednakowa płaca za tę samą pracę, niezależnie od płci; przeciwdziałanie zwolnieniom kobiet z pracy po powrocie z urlopow macierzyńskich; ochrona ofiar przemocy w rodzinie oraz w miejscu pracy; powszechna dostępność żłobków i przedszkoli ²¹¹
Polskie Stronnictwo Ludowe	otoczenie szczególną opieką macierzyństwa i kobiet samotnie wychowujących dzieci; eliminacja barier w ich dostępie do rynku pracy; wdrażanie programów ochrony zdrowia kobiet; większy udział Polek w życiu publicznym; przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy wobec nich ²¹²

²⁰³ A. Antoszewski, *Parties...*, op. cit., s. 188. Patrz też: K. Kowalczyk, *Platforma...*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 130.

²⁰⁴ K. Kowalczyk, *Prawo i Sprawiedliwość*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 159.

²⁰⁵ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2005...*, op. cit., s. 76 za: strona internetowa Ligi Polskich Rodzin (www.lpr.pl/) 2005.

²⁰⁶ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych*, druk nr 3510, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruk/3510/\\$file/3510.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruk/3510/$file/3510.pdf). [17.09.2022]

²⁰⁷ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, *Wybory 2005...*, op. cit., ss. 129-133 za: broszura wyborcza PiS, 2005.

²⁰⁸ Tamże, s. 185 za: broszura wyborcza Platformy Obywatelskiej RP.

²⁰⁹ M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system...*, op. cit., s. 259.

²¹⁰ Tamże, s. 68.

²¹¹ Tamże, s. 153. Patrz też: I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2005...*, op. cit., s. 153 za: strona internetowa SLD (www.sld.org.pl/) 2005 oraz Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 72.

²¹² I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2005...*, op. cit., s. 234 za: broszura wyborcza PSL.

Liga Polskich Rodzin	całkowity zakaz aborcji ²¹³
----------------------	--

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW²¹⁴ i programów wyborczych partii politycznych.

PO, PiS i LPR podnosiły w retoryce wyborczej postulaty odbudowy tradycyjnego modelu rodziny²¹⁵. Platforma w swym programie nawiązała do ochrony życia ludzkiego zgodnie z obowiązującym wówczas prawem. Postulowała również ograniczenie badań genetycznych²¹⁶.

Kwestie obyczajowe i ochrona tradycyjnego modelu rodziny były szczególnie akcentowane w kampanii wyborczej²¹⁷ przez PiS i LPR. Pierwsza z partii zgłosiła w Sejmie projekt ustawy, zgodnie z którym pracodawca nie mógłby rozwiązać umowy o pracę z kobietą w ciąży. Zakaz ten miał obowiązywać również w ciągu trzech lat od urodzenia dziecka i przez rok od momentu powrotu do pracy. 4-letni okres ochronny powodował ściślejsze związanie matek z obowiązkami domowymi i wychowawczymi²¹⁸. W broszurze „Polska katolicka w chrześcijańskiej Europie” główny nacisk położono na zachowanie tradycyjnej roli kobiety w rodzinie. Politycy partii diagnozowali problem nie w prawach kobiet jako takich, ale w spadku dzietności, sytuacji ekonomicznej rodzin oraz w przymusie ekonomicznym pracy kobiet²¹⁹.

LPR podkreślała fundamentalne znaczenie chrześcijaństwa²²⁰. Jej lider, Roman Giertych, proponował wprowadzenie do Konstytucji zmian dotyczących prawnej ochrony życia od chwili poczęcia. Postulował też zniesienie możliwości usuwania ciąży pochodzącej z gwałtu²²¹. Magdalena Dąbrowska, analizująca problematykę równości płci w programach partii politycznych, szczególnie krytycznie oceniła poglądy tego stronnictwa na prawa kobiet. W jej opinii, uważało ono dyskryminację Polek za problem sztuczny, a równość płci za zagrożenie. Zdaniem zaś członków Ligi, kwestie te mogły prowadzić do zachwiania osadzonych w tradycji społecznych ról płciowych²²². 15

²¹³ K. A. Paszkiewicz, *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 59.

²¹⁴ PKW, *Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, <https://wybory2005.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/Mindex.htm>. [16.09.2022]

²¹⁵ M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system...*, op. cit., s. 258.

²¹⁶ Tamże, s. 260.

²¹⁷ Tamże, ss. 260-261.

²¹⁸ A. Łukaszewicz, *Problemy równouprawnienia kobiet w Polsce a działalność legislacyjna partii politycznych*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 99.

²¹⁹ *Polska katolicka w chrześcijańskiej Europie, materiał wyborczy Komitetu Wyborczego Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2005, s. 10.

²²⁰ A. Antoszewski, *Parties...*, op. cit., s. 241.

²²¹ A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Kraków 2016, ss. 584-686.

²²² M. Dąbrowska, *Równość płci w debatach*, [w:] „Zadra” 2005/3.

listopada 2005 r. posłowie LPR złożyli w Sejmie projekt ustawy o przyznaniu jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia żywego dziecka²²³.

Samoobrona RP to, pod względem doktrynalnym, ugrupowanie silnie akcentujące przesłanie papieża Jana Pawła II²²⁴. Jak podkreśla Małgorzata Dajnowicz, partia ta opowiadała się za równością płci, odrzucając jednocześnie rozwiązania ustawowe, ułatwiające kobietom wejście do polityki²²⁵. Pod koniec 2003 r. frakcja włączyła się do debaty o aborcji, uznając ten temat za zastępczy wobec istotnych problemów gospodarczych. Jednocześnie wyrażała negatywny stosunek do liberalizacji prawa w tej kwestii²²⁶. Rządzący (PiS, LPR, Samoobrona) od 2006 r. wypłacali rodzicom świadczenie w wysokości 1000 zł po urodzeniu dziecka²²⁷.

Najbardziej pro-kobiecym komitetem tych wyborów została uznana Socjaldemokracja Polska, czyli sojusz SLD, UP i Zielonych 2004. Zagwarantowała Polkom 30 proc. pozycji na swych listach wyborczych²²⁸. SLD w deklaracji programowej na wybory zawarł postulat budowy świeckiego, neutralnego światopoglądowo państwa²²⁹.

Polskie Stronnictwo Ludowe zalecało kobietom pracę w gminie i pozostawienie Sejmu mężczyznom²³⁰.

Tabela 11. Partie polityczne Sejmu VI kadencji (2007-2011) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Platforma Obywatelska RP	ochrona życia ludzkiego w formie obowiązującego w Polsce ustawodawstwa; ograniczenie badań genetycznych; objęcie ciężarnych szczególną opieką i traktowanie ich priorytetowo w systemie ochrony zdrowia; stopniowe wydłużanie urlopu macierzyńskiego do 22 tygodni, zapewnienie dobrej opieki lekarskiej związanej z macierzyństwem; upowszechnienie korzystania z urlopu wychowawczego w różnych jego fazach przez oboje rodziców; kontynuacja ubezpieczenia emerytalnego przez osoby przebywające na urlopie macierzyńskim lub wychowawczym; minimalizacja poczucia utraty pozycji na rynku pracy ze względu na macierzyństwo i pełnienie funkcji wychowawczych poprzez upowszechnienie zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy, w celu umożliwienia rozwoju zawodowego bez utraty uprawnień ochronnych z tytułu urlopu wychowawczego; popularyzacja zatrudnienia

²²³ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych*, druk nr 40, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/68165F5B41E8C4C1C12570BD0041F605/\\$file/40.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/68165F5B41E8C4C1C12570BD0041F605/$file/40.pdf). [18.09.2022]

²²⁴ M. Musiał-Karg, *Samoobrona*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 537.

²²⁵ M. Dajnowicz, *Kobiety w sferze...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 37.

²²⁶ R. Lisiakiewicz, *Miejsce Samoobrony RP w typologii partii politycznych*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie nr 2(926)/2014, s.40.

²²⁷ I. Słodkowska, M. Dolbakowska, red., *Wybory 2007 Partie i ich programy*, Warszawa 2011, s. 153 za: broszura wyborcza PiS 2007.

²²⁸ W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 191.

²²⁹ W. Wojtasik, „Między ustami a brzegiem pucharu” *Sojusz Lewicy Demokratycznej w kampaniach wyborczych 2005 roku*, [w:] M. Jeziński, red., *Wybory parlamentarne 2005. Analiza marketingowa*, Toruń 2007, s. 146.

²³⁰ W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 191.

	<p>podczas sprawowania opieki nad dzieckiem w pełnym lub zmniejszonym wymiarze przez wykorzystanie formy pracy w domu; promocja w prawie i w praktyce działania firm instytucji „kontraktu opiekuńczego”, tj. porozumienia między pracodawcą a pracownicą w celu zwiększenia elastyczności organizacji i czasu pracy w różnych fazach opieki nad dzieckiem, zgodne z interesem obu stron; specjalny program powrotu kobiet na rynek pracy po zakończeniu okresu opieki nad dziećmi; rozszerzenie oferty usług opiekuńczych dla małych dzieci (żłobki, przedszkola); fakultatywne wydłużanie wieku emerytalnego dla kobiet w celu zrównania go z wiekiem emerytalnym mężczyzn do lat 2015/2020 r.²³¹</p>
Prawo i Sprawiedliwość	<p>umożliwienie zawieszenia własnej działalności gospodarczej na 3 lata dla rodzica sprawującego opiekę nad dzieckiem, składki emerytalne i rentowe za ten okres opłacane z budżetu państwa, podobnie jak za pracownika na urlopie wychowawczym; wydłużenie urlopu wychowawczego do 26 tygodni przy urodzeniu 1dziecka i do 39 przy ciąży mnogiej; utworzenie Funduszu Alimentacyjnego w celu wsparcia osób samotnie wychowujących dzieci mających problemy z egzekwowaniem płatności od drugiego rodzica; zwolnienie z obowiązku odprowadzania składek do Funduszu Pracy i Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych dla firm zatrudniających rodziców po urlopiach macierzyńskich i wychowawczych; opłacanie z budżetu państwa prawie 4-krotnie wyższych składek emerytalnych za osoby przebywające na urlopie wychowawczym²³²</p>
Lewica i Demokraci (Socjaldemokracja Polska, SLD, UP, Partia Demokratyczna)	<p>ureczywistnienie jednakowego statusu kobiet i mężczyzn we wszystkich obszarach życia prywatnego, zawodowego, społecznego i politycznego drogą zapewnienia instytucjonalnych, ustawowych oraz edukacyjnych gwarancji równych szans dla kobiet, prowadzenie polityki afirmatywnej względem Polek, uwzględniającej ich gorszą sytuację; kreowanie mechanizmów parytetowych w konkursach na stanowiska; zniesienie wszelkich związanych z płcią barier stojących na przeszkodzie w zdobyciu pracy przez kobiety, umożliwienie im karier zawodowych i osiągnięcia awansu; ustawowe zagwarantowanie równości płacy za tę samą pracę; rozwinięcie sieci usług opiekuńczych i finansowanie ich dla dzieci pracujących rodziców, tworzenie „mikroprzedszkoli” przy przedsiębiorstwach; promowanie wśród przedsiębiorców różnych form zatrudniania kobiet (praca na ½ i ¼ etatu, elastyczny czas pracy, telepraca); koncentracja polityki rynku pracy na podnoszeniu aktywizacji i reaktywizacji zawodowej kobiet, również tych w średnim wieku; ustawowe wprowadzenie ojcowskich urlopów wychowawczych; prowadzenie skutecznej polityki socjalnej służącej kobietom, zwłaszcza samotnie wychowującym dzieci; zapewnienie gratyfikacji pracy domowej kobiet (bony na usługi, połowa emerytury współmałżonka) i podniesienie jej prestiżu poprzez kampanie medialne; systematyczne wydłużanie lat pracy kobiet tego oczekujących; skuteczne ściąganie zobowiązań alimentacyjnych; zrównoważony udział kobiet we władzach centralnych i lokalnych; eliminacja przeszkód blokujących kobietom korzystanie z pełni praw politycznych, publicznych i obywatelskich; przegląd programów i podręczników szkolnych w celu wykluczenia reprodukcji oraz wzmacniania stereotypów płci²³³; referendum w sprawie liberalizacji prawa dotyczącego planowania rodziny²³⁴</p>

²³¹ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2007...*, op. cit., ss. 198-226 za: broszura wyborcza Platformy Obywatelskiej, 2007.

²³² Tamże, ss. 151-156 za: Broszura wyborcza PiS, 2007.

²³³ I. Słodkowska, *Wybory 2007...*, op. cit., ss. 381-403 za: Broszura wyborcza Koalicyjnego Komitetu Wyborczego Lewica i Demokraci, 2007.

²³⁴ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 76 za: *100 konkretów. Program Lewicy i Demokratów*, materiał z kampanii wyborczej 2007 r. Patrz też: T. Gardziel, S. Gawroński, *Wybory 2007 Partie, programy, kampania wyborcza*, Rzeszów 2008, s. 196.

Polskie Stronnictwo Ludowe	zwiększenie zasiłków macierzyńskich; wydłużenie płatnych urlopów macierzyńskich; ułatwienie dostępu do usług medycznych kobietom w okresie macierzyństwa ²³⁵
----------------------------	---

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW²³⁶ i programów wyborczych partii politycznych.

28 sierpnia 2009 r. posłowie zwycięskiej Platformy złożyli w Sejmie projekt ustawy doprecyzowujący warunki stosowania metody rozrodu wspomaganego medycznie oraz funkcjonowania banków komórek rozrodczych i zarodków²³⁷.

Prawo i Sprawiedliwość wysunęło postulat wydłużenia urlopów macierzyńskich, nadając im jednocześnie charakter obligatoryjny względem matek. Deklarowało finansowanie opieki medycznej dla ciężarnych i stworzenie instytucji tzw. emerytury małżeńskiej, czyli wewnątrzrodzinnej wspólnoty majątkowej. W kwestiach światopoglądowych tradycyjnie odwoływało się do aksjologii chrześcijańskiej, czego konsekwencją był sprzeciw wobec łagodzenia przepisów antyaborcyjnych²³⁸. 18 czerwca 2009 r. posłowie PiS złożyli w Sejmie projekt ustawy o ochronie ludzkiego embrionu²³⁹.

Koalicja ugrupowań lewicowych proponowała w kampanii jednakowe prawa dla kobiet i mężczyzn w dostępie do funkcji publicznych oraz równą płacę za tę samą pracę. Deklarowała poparcie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, jak również działania w celu zwiększenia udziału kobiet w polityce²⁴⁰. W uchwale z 2008 r. SLD wystąpił z planem powołania wojewódzkich pełnomocników do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn²⁴¹. Na II Zjeździe Wojewódzkim Forum Równych Szans i Praw Kobiet w 2009 r. podniesiono problem upośledzenia Polek w zakresie świadczeń emerytalnych. Zaapelowano o przyjęcie rozwiązań prawnych niwelujących te dysproporcje. Działaczki wyraziły ponadto sprzeciw wobec praktyki zwalniania z pracy ciężarnych²⁴². W VI kadencji klub Lewicy złożył do łaski marszałkowskiej kilka projektów ustaw mających na celu poprawę sytuacji kobiet:

²³⁵ I. Słodkowska, *Wybory 2007...*, op. cit., ss. 290-291 za: broszura wyborcza PSL, 2007.

²³⁶ PKW, *Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, <https://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/M/index.htm>. [20.09.2022]

²³⁷ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów*, druk nr 3470, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/14B482409BC973CDC12577B5005856BC/\\$file/3470.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/14B482409BC973CDC12577B5005856BC/$file/3470.pdf). [21.09.2022]

²³⁸ A. K. Piasecki, *Wybory w Polsce...*, op. cit., s. 252.

²³⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o ochronie genomu ludzkiego i embrionu ludzkiego*, druk nr 3466, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/76D3C6D95B1C4E2EC12577B5005856B1/\\$file/3466.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/76D3C6D95B1C4E2EC12577B5005856B1/$file/3466.pdf). [22.09.2022]

²⁴⁰ M. Dajnowicz, *Kobiety w sferze...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 37.

²⁴¹ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 71 za: uchwała nr 3 IV Kongresu SLD.

²⁴² Tamże, s. 72 za: Uchwała Programowa II Zjazdu Wojewódzkiego Forum Równych Szans i Praw Kobiet.

- 29 lipca 2009 r. - regulujący zasady postępowania z komórkami rozrodczymi i zarodkami w procesie prokreacji wspomaganiej medycznie²⁴³;
- 30 września 2009 r. - o powołaniu Rzecznika do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji (m.in. ze względu na płeć)²⁴⁴;
- 28 kwietnia 2010 r. - o refundacji środków antykoncepcyjnych oraz dostępie do badań prenatalnych. Zaproponowano tu wprowadzenie do programu szkół publicznych przedmiotu „Wiedza o życiu seksualnym człowieka”; organy państwa zobowiązano do zapewnienia pomocy i opieki kobietom w ciąży znajdującym się w trudnych warunkach materialnych²⁴⁵;
- 8 lipca 2011 r. – o świadomym rodzicielstwie, dotyczący m.in. obowiązków organów administracyjnych rządu i samorządu w zakresie opieki nad kobietą w ciąży²⁴⁶.

Platforma Obywatelska poprawnie zidentyfikowała rolę macierzyńską jako redukującą szanse kobiet na rynku pracy. Rozwiązaniem problemu miały być prorodzinne ulgi podatkowe i rozpowszechnienie instytucjonalnej opieki nad dziećmi. Sugerowano wprowadzenie elastycznego czasu pracy dla matek, ułatwiającego godzenie obowiązków rodzinnych i zawodowych. Partia proponowała urlop wychowawczy dla obojga rodziców w różnych fazach wychowania dziecka²⁴⁷. PO deklarowała wsparcie dla udziału kobiet w życiu publicznym. Włączyła się do dyskusji na temat finansowania zabiegów *in vitro*. Na płaszczyźnie decyzyjnej było jednak zdecydowanie trudniej o progresywne rozstrzygnięcia²⁴⁸. Senator Jarosław Gowin ogłosił w imieniu partii projekt ustawy o *in*

²⁴³ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów*, druk nr 2707, <https://www.prawo.egospodarka.pl/akty/projekty-ustaw/projekt-6-2707-poselski-projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-pobieraniu-przechowywaniu-i-przeszczepianiu-komorek-tnanek-i-narzadow-strona-13.html> [23.09.2022]

²⁴⁴ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o Rzeczniku do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji*, druk nr 2808, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/413BCE8175648B49C12576CF003C9236/\\$file/2808.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/413BCE8175648B49C12576CF003C9236/$file/2808.pdf). [23.09.2022]

²⁴⁵ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, druk nr 3085, <https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/opisy/3085.htm>. [23.09.2022]

²⁴⁶ *Poselski projekt ustawy o świadomym rodzicielstwie*, druk nr 4603, <https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/0/061559A43CDD886BC12578F100354617?OpenDocument>. [24.09.2022]

²⁴⁷ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 173 za: *Program Platformy Obywatelskiej*, <http://www.Platforma.org.pl/program/>. [23.09.2022]

²⁴⁸ Przykładem może tu być przebieg prac nad ustawą o kwotach na listach wyborczych czy opieszałość we wdrażaniu dyrektyw równościowych. Źródło: A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 174. Wbrew zapowiedziom, pojawiły się posunięcia redukujące prawa kobiet. Minister zdrowia Ewa Kopacz zniosła możliwość korzystania z darmowego znieczulenia podczas porodu (dotąd mało realną w większości polskich szpitali). Wystąpiła też przeciwko cięciom cesarskim „na życzenie”, faktycznie niedostępnym w

vitro. Oprócz zawarcia w nim uciążliwych dla organizmu kobiety utrudnień i ograniczeń, przewidziano dostęp do procedury wyłącznie dla małżeństw, w których kobieta nie ukończyła 40 r. ż.²⁴⁹. Do wartościowych rozwiązań zainicjowanych przez PO należy zaliczyć urlopy przysługujące ojcom po narodzinach dziecka. Od 1 października 2011 r. umożliwiono zatrudnianie przez rodziców nian, do których pensji dokładałoby się państwo²⁵⁰.

Polskie Stronnictwo Ludowe zapewniało o przestrzeganiu praw człowieka oraz finansowym wspieraniu rodziców samotnie wychowujących dzieci²⁵¹.

Tabela 12. Partie polityczne Sejmu VII kadencji (2011-2015) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Platforma Obywatelska	likwidacja luki płacowej, eliminacja dyskryminacji kobiet w miejscu pracy; udział państwa w pokryciu kosztów znieczulenia okołoporodowego i porodów rodzinnych; zmiana zasad finansowania szkół rodzenia i porodów; wzrost aktywności zawodowej kobiet w wieku 25-50 lat ²⁵²
Prawo i Sprawiedliwość	bezpłatne szkoły rodzenia, porody rodzinne i znieczulenia wewnątrzoponowe; wydłużenie urlopów macierzyńskich, także w przypadku konieczności pozostania noworodka w szpitalu (o czas jego pobytu w placówce, nie dłużej jednak niż do 8 tygodni); wprowadzenie emerytury małżeńskiej w celu finansowego zabezpieczenia kobiet niepracujących, a wychowujących dzieci ²⁵³ ; bezpłatna opieka medyczna dla ciężarnych ²⁵⁴
Ruch Poparcia Palikota	liberalizacja ustawy antyaborcyjnej, prawo kobiet do decydowania o usunięciu ciąży; równouprawnienie płci ²⁵⁵ ; aktywizacja zawodowa kobiet, powszechnie dostępne i bezpłatne środki antykoncepcyjne ²⁵⁶ ; refundacja zabiegów <i>in vitro</i> z budżetu państwa przy odpowiedzialnym posługiwaniu się zarodkami i ograniczaniu ich liczby do niezbędnego minimum; jednakowe pensje kobiet i mężczyzn; upowszechnienie partnerskiego modelu rodziny; uznanie wydłużenia urlopu macierzyńskiego za czynnik zwiększający różnice między ścieżkami kariery kobiet i mężczyzn oraz utrudniający tym pierwszym powrót do pracy; podział urlopu rodzicielskiego na oboje rodziców; zaostrzenie przepisów chroniących przed mobbingiem i dyskryminacją m.in. ze względu na płeć; jednakowe dla obu płci szanse realizacji własnej wizji życia; więcej kobiet na

publicznej służbie zdrowia. Powyższe decyzje argumentowała odwołaniem do natury wiążącej poród z bólem (jeśli opłacenie znieczulenia wykracza poza możliwości finansowe rodzącej). Kobiety uznano za chcące uniknąć naturalnego przeznaczenia i narazić państwo na koszty związane z luksusowymi procedurami medycznymi. Źródło: K. Szumlewicz, *Feministki wobec przemian okresu transformacji*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., s. 174.

²⁴⁹ Tamże.

²⁵⁰ K. Jagielska, M. Jarosik, *Jak zatrudniać i rozliczać nianie? Oto nowe przepisy*, <https://kobieta.dziennik.pl/-prawne/artykuly/358608.jak-zatrudniac-i-rozliczac-nianie-oto-nowe-przepisy.html>. [20.09.2022]

²⁵¹ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2007...*, op. cit., ss. 288-289 za: broszura wyborcza PSL, 2007.

²⁵² I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011 Partii i ich programy*, Warszawa 2013, ss. 434 i 499 za: broszura wyborcza Platformy Obywatelskiej RP, 2011.

²⁵³ Tamże, s. 62 za: broszura wyborcza Prawa i Sprawiedliwości, 2011.

²⁵⁴ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 174.

²⁵⁵ A. Lewandowski, *Wielość liberalizmów Parlamentarne ugrupowania liberalne w Trzeciej Rzeczypospolitej Analiza różnic programowych*, „Roczniki historii socjologii”, vol. VIII, 2018, s. 115.

²⁵⁶ K. Piwowarczyk, W. Sierochan, K. Stolarek, *Awangarda normatywnej zmiany? Światopogląd młodych wyborców Ruchu Palikota*, [w:] R. Marzęcki, Ł. Stach, red. *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*, Warszawa 2013, s. 139. Patrz też: A. K. Piasecki, *Wybory w Polsce...*, op. cit., s. 337.

	stanowiskach kierowniczych; równa długość ich wypowiedzi podczas debat w mediach publicznych; branie pod uwagę kwestii równości płci przy układaniu budżetu państwa i jednostek samorządowych; jak najszybsze transportowanie do prawa krajowego wytycznych UE dotyczących minimum 40 proc. jednej płci w składach zarządów spółek giełdowych; ratyfikowanie przez Polskę tzw. konwencji stambulskiej; wdrażanie zasady równości płci przy formułowaniu strategii i działań politycznych, ekonomicznych, edukacyjnych i kulturalnych - eliminacja stereotypów płci; wyrównywanie szans kobiet na rynku pracy, rozwój instytucji opieki nad dziećmi ²⁵⁷
Polskie Stronnictwo Ludowe	szybkie opracowanie i wdrożenie programu profilaktyki zdrowotnej nad kobietą ciężarną oraz matką i dzieckiem ²⁵⁸
Sojusz Lewicy Demokratycznej	uznanie prawa kobiety do decydowania o tym czy, kiedy i ile dzieci urodzi; możliwość przejścia na emeryturę pracownic z 35-letnim stażem pracy bez względu na wiek; podniesienie wysokości składki emerytalnej opłacanej z budżetu państwa za osoby na urlopie macierzyńskim i wychowawczym; roztoczenie rzeczywistej opieki nad kobietą w ciąży oraz po porodzie; darmowe znieczulenie przy porodzie i bezpłatny dostęp do wszystkich badań zalecanych przez lekarza; przyspieszenie wypłat zasiłków macierzyńskich; zniesienie ustawy antyaborcyjnej; wprowadzenie nowoczesnego prawa dot. świadomego rodzicielstwa, umożliwiającego dostęp do wszystkich metod planowania rodziny i zdrowia reprodukcyjnego; upowszechnienie partnerskiego modelu rodziny; finansowanie ze środków publicznych procedur zapłodnienia <i>in vitro</i> (nie tylko dla małżeństw); tworzenie systemowych zachęt do angażowania się mężczyzn w wychowanie dzieci np. poprzez „miesiące ojcowskie” lub dodatkowe miesiące urlopu macierzyńskiego, będące „nagrodą” za wykorzystanie części urlopu przez ojca; upowszechnianie antykoncepcji; zagwarantowanie pracownicom w ramach umów cywilnoprawnych bezpieczeństwa zatrudnienia w przypadku ciąży; przeciwdziałanie przemocy w rodzinie, przyjęcie przez Polskę Konwencji ws. zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej; zapewnienie realnego równouprawnienia kobiet na rynku pracy; skuteczne zwalczanie dyskryminacji płacowej (np. roczny monitoring równości płac i promocja pracodawców stosujących mechanizmy antydyskryminacyjne); stworzenie warunków zachęcających kobiety do podejmowania decyzji o wydłużeniu aktywności zawodowej; monitorowanie pracodawców stosujących praktyki dyskryminacyjne wobec kobiet powracających z urlopu macierzyńskiego oraz w wieku przedemerytalnym; zaliczenie urlopu wychowawczego do okresów składkowych w systemie emerytalnym; promocja działań samorządów, organizacji pozarządowych, grup i środowisk realizujących zasadę równouprawnienia; stopniowe zrównywanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn; zapewnienie kobietom i mężczyznom równych emerytur; zapobieganie alienacji kobiet wychowujących dzieci i przerywających karierę zawodową poprzez wykorzystywanie technologii informatycznych; sprzyjanie przez zapisy prawne i wsparcie finansowe tworzenia programów dających młodym matkom możliwość uzupełniania edukacji, świadczenia pracy na odległość i podtrzymywania więzi zawodowych ²⁵⁹

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW²⁶⁰ i programów wyborczych partii politycznych.

Zwycięska w tej rywalizacji wyborczej Platforma Obywatelska, jak podkreśla M. Dajnowicz, nie dostrzegła licznych obszarów dyskryminacji kobiet²⁶¹. Zawarła w swym

²⁵⁷ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011...*, op. cit., ss. 335-336 za: broszura wyborcza Ruchu Palikota, 2011..

²⁵⁸ Tamże, s. 369 za: broszura wyborcza Polskiego Stronnictwa Ludowego, 2011.

²⁵⁹ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011...*, op. cit., ss. 162-311 za: broszura wyborcza Sojuszu Lewicy Demokratycznej, 2011.

²⁶⁰ PKW, *Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html>. [25.09.2022]

programie jedynie postulaty o charakterze płacowym, infrastrukturalnym i zawodowym. W maju 2012 r. Sejm przyjął ustawę autorstwa rządzących o stopniowym wydłużaniu wieku emerytalnego kobiet z 60 do 67 lat (do 2040 r.)²⁶². W celu ułatwienia matkom aktywizacji zawodowej partia proponowała wydłużenie godzin pracy przedszkoli (od 6.00 do 18.00 przez 12 miesięcy) oraz zwiększenie liczby miejsc dla dzieci w instytucjach opieki. Na każdej dużej uczelni miał powstać punkt przedszkolny²⁶³. W „Planie dla Polski” przedstawionym w listopadzie 2012 r. zawarto postulat rocznych urlopów macierzyńskich. 1 lipca 2013 r. wszedł w życie rządowy program refundacji zabiegów *in vitro*²⁶⁴.

Polskie Stronnictwo Ludowe skoncentrowało się w kampanii na zagadnieniach dotyczących rozwoju obszarów wiejskich. Zainteresowania partii nie budziła jednak sytuacja mieszkańek wsi²⁶⁵. Zaproponowano jedynie wsparcie rodziców pracujących w postaci żłobków i przedszkoli oraz państwowego dofinansowania tych instytucji²⁶⁶.

Prawo i Sprawiedliwość podkreślało znaczenie tradycyjnej roli kobiet w społeczeństwie, pełnionej przede wszystkim w przestrzeni domowej i rodzinnej²⁶⁷. Postulowało udogodnienia dla matek wydłużające okres ich bierności zawodowej. W programie partii pojawiły się propozycje zapewnienia dostępu do świadczeń socjalnych oraz bezpłatnej opieki zdrowotnej dla ciężarnych. Stanowić miały receptę na prawidłowo, choć tylko częściowo i powierzchownie zidentyfikowane problemy rodzin²⁶⁸. W czasie tej kadencji PiS wysyłało sygnały o braku akceptacji dla obowiązującego wówczas „kompromisu” aborcyjnego i regulacji w kwestii *in vitro*. Z inicjatywy posłów ugrupowania w Sejmie pojawiły się następujące projekty ustaw:

- 4 kwietnia 2012 r. - wprowadzającej moratorium na kriokonserwację ludzkich embrionów do końca 2014 r.²⁶⁹;

²⁶¹ M. Dajnowicz, *Kobiety w sferze...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 37.

²⁶² Wiek emerytalny mężczyzn planowano wydłużyć z 65 do 67 lat do 2020 r. Źródło: *Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 2012 nr 0 poz. 637, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000637/O/D20120637.pdf>. [26.09.2022]

²⁶³ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011...*, op. cit., s. 468 za: broszura wyborcza Platformy Obywatelskiej RP, 2007.

²⁶⁴ Platforma Obywatelska, *Historia*, <https://plarforma.org...>, op. cit. [26.09.2022]

²⁶⁵ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 174.

²⁶⁶ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011...*, op. cit., s. 369 za: broszura wyborcza PSL, 2011.

²⁶⁷ M. Dajnowicz, *Kobiety w sferze...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 37.

²⁶⁸ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 174.

²⁶⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 461, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/C7A1222274F836A2C1257A1C0041CD6E/%24File/461.pdf>. [27.09.2022]

- 19 czerwca 2012 r. - dotyczącej uchylecia możliwości przerywania ciąży w przypadku stwierdzenia w badaniach prenatalnych nieodwracalnego upośledzenia lub nieuleczalnej choroby płodu²⁷⁰;
- 22 czerwca 2012 r. - o zakazie zapłodnienia pozaustrojowego i manipulacji ludzką informacją genetyczną (wycofany w kwietniu 2015 r.)²⁷¹.

W 2013 r. posłowie PiS poparli w Sejmie projekt ustawy wykluczającej przesłankę dotyczącą wad płodu z trzech uprawniających wówczas do usunięcia ciąży²⁷².

W tej kadencji parlamentu zadebiutowała partia o charakterze centrolewicowym – Ruch Poparcia Palikota. Zarówno ta grupa, jak i SLD, szeroko odniosły się w swych programach do praw kobiet. Sojusz po raz kolejny zapowiadał liberalizację przepisów antyaborcyjnych oraz powszechny dostęp do antykoncepcji. Głosił stworzenie systemowych zachęt do angażowania się ojców w wychowanie dzieci przez ustanowienie miesięcy ojcowskich²⁷³. Diagnozując trudności młodych Polek w godzeniu funkcji zawodowych i rodzinnych, deklarował zapewnienie powszechnego dostępu do opieki żłobkowej i przedszkolnej²⁷⁴.

Aktywność obu partii w Sejmie tej kadencji w kwestii praw kobiet dotyczyła złożenia następujących projektów ustaw:

- 1 grudnia 2011 r. - uzupełniającej istniejące regulacje o warunki stosowania rozrodu wspomaganego medycznie oraz działania banków komórek rozrodczych i zarodków²⁷⁵ (Ruch Palikota);
- 25 stycznia 2012 r. - dotyczącej utworzenia urzędu Rzecznika do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji m.in. ze względu na płeć (SLD)²⁷⁶;

²⁷⁰ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, druk nr 670, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=7021D00A21BFF55CC1257A690040E248>. [27.09.2022]

²⁷¹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zakazie zapłodnienia pozaustrojowego i manipulacji ludzką informacją genetyczną*, druk nr 1110, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/C1CAF25F0DEAD7A7C12577B600257A0F/\\$file/3471.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/C1CAF25F0DEAD7A7C12577B600257A0F/$file/3471.pdf). [28.09.2022]

²⁷² *Ideologia.pl Postulaty Prawa i Sprawiedliwości*, <https://ideologia.pl/program-partii-prawo-i-sprawiedliwosc/>. [27.09.2022]

²⁷³ „Super Express”, *Wybory 2011. Sojusz Lewicy Demokratycznej - prezentacja partii, lider, program SLD*, <https://www.se.pl/wiadomosci/polska/wybory-2011-sojusz-lewicy-demokratycznej-prezentacja-partii-lider-program-sld-aa-F1fB-edmr-Si2w.html>. [26.09.2022] Patrz też: A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 175 za: Program Sojuszu Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl/program/program.htm>. [27.09.2022]

²⁷⁴ I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2011...*, op. cit., s. 272 za: broszura wyborcza Sojuszu Lewicy Demokratycznej, 2011.

²⁷⁵ Projekt dostosowywał polskie przepisy do wymagań dyrektywy PE i Rady z dnia 31 marca 2004 r. 2004/23/WE. Został wycofany w 2013 r. Źródło: *Ruch Palikota po raz kolejny złoży w Sejmie projekt ustawy o in vitro*, <https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/Ruch-Palikota-po-raz-kolejny-zlozy-w-Sejmie-projekt-ustawy-o-in-vitro,145476,14.html>. [28.09.2022]

- 10 października 2012 r. - o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. - konstruowanie list kandydatów w wyborach do Sejmu i samorządowych w oparciu o zasadę parytetu płci i naprzemiennego umieszczania na nich kobiet i mężczyzn²⁷⁷;
- 23 października 2012 r. - o świadomym rodzicielstwie (umożliwienie przerywania ciąży do 12 tygodnia jej trwania, refundacja antykoncepcji, uzupełnienie obowiązujących regulacji o warunki stosowania metody *in vitro*, działań banków komórek rozrodczych i zarodków; prawo do edukacji seksualnej, informacji i poradnictwa)²⁷⁸;
- 20 listopada 2012 r. - dotyczącej wprowadzenia do ramowego planu nauczania obowiązkowego przedmiotu „Wiedza o seksualności człowieka” (w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych) w wymiarze jednej godziny tygodniowo (Ruch Palikota)²⁷⁹.

Tabela 13. Partie polityczne Sejmu VIII kadencji (2015-2019) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Zjednoczona Prawica (PiS, Solidarna Polska, Polska Razem)	wprowadzenie płatnego urlopu macierzyńskiego dla rolniczek ²⁸⁰ ; ochrona życia od poczęcia ²⁸¹
Platforma Obywatelska	kontynuacja rządowego finansowania programu zabiegów <i>in vitro</i> ; ułatwienia dla młodych matek w powrocie do pracy; szczególne preferencje w dostępie do środków na aktywizację i reorientację zawodową kobiet; obrona społecznego „kompromisu” w sprawie aborcji ²⁸²
„Kukiz’15”	x
Nowoczesna Ryszarda Petru	monitorowanie i eliminacja luki płacowej; pełne równouprawnienie i jednakowe szanse obu płci na rynku pracy ²⁸³ ; sprzeciw wobec dyskryminacji ze względu na płeć; wprowadzenie kompleksowych działań pozwalających pogodzić ambicje zawodowe i pracę z posiadaniem dzieci; zwiększenie aktywności zawodowej kobiet;

²⁷⁶ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o Rzeczniku do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji*, nr druku 565, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/EE21DE12E1D56D4CC1257A38004A0BA7/%24File/565.pdf> [28.09.2022]

²⁷⁷ *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku*, druk nr 1146, <https://www.prawo.egospodarka.pl/akty/projekty-ustaw/projekt-7-1146-poselski-projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-wyborczy-z-dnia-5-stycznia-2011-roku-strona-2.html>. [30.09.2022]

²⁷⁸ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o świadomym rodzicielstwie*, druk nr 1122, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=94EA6DEB385F18EDC1257B1A0027B8D8>. [30.09.2022]

²⁷⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o edukacji seksualnej*, druk nr 1298, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/E2A5AEDC081E7CD2C1257AEE0041FB1C/%24File/1036.pdf>. [30.09.2022]

²⁸⁰ I. Słodkowska, *Wybory 2015 Partie i ich programy*, Warszawa 2018, s. 117 za: materiały wyborcze Komitetu Wyborczego Prawo i Sprawiedliwość, 2015.

²⁸¹ Ideologia.pl, *Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej*, <https://ideologia.pl/program-partii-prawo-i-sprawiedliwosc/>. [30.09.2022]

²⁸² I. Słodkowska, *Wybory 2015...*, op. cit., ss. 323-324 za: Broszura wyborcza KW Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej, 2015.

²⁸³ Tamże, s. 604 za: broszura wyborcza Komitetu Wyborczego Nowoczesna Ryszarda Petru, 2015.

	publiczne finansowanie zabiegów <i>in vitro</i> ; zachowanie „kompromisu aborcyjnego” ²⁸⁴
Polskie Stronictwo Ludowe	x

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW²⁸⁵ i programów wyborczych partii politycznych.

Zwycięskie w tych wyborach partie stworzyły koalicję pod nazwą Zjednoczona Prawica. Wchodzące w jej skład Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska oraz Polska Razem Jarosława Gowina uzyskały w wyborach wynik (37,58 proc.)²⁸⁶ pozwalający na samodzielne rządzenie²⁸⁷. Nauka Kościoła katolickiego była dla tych ugrupowań istotnym źródłem zasad moralnych. W programie wyborczym zakwestionowały tzw. ideologię *gender* jako zagrożenie dla rodziny i społeczeństwa²⁸⁸. W latach 2015-2017 parlamentarzyści PiS manifestowali poparcie dla tradycyjnego modelu rodziny - wielodzietnej, z rozróżnieniem ról płciowych. W wypowiedziach polityków partii pojawiło się stwierdzenie o kobietach jako „słabej płci”, wymagającej opieki mężczyzn²⁸⁹.

Platforma Obywatelska deklarowała tworzenie instytucji opieki nad dziećmi²⁹⁰. Opowiadała się za neutralnością światopoglądową państwa i jego rozdziałem od Kościoła, głosząc jednocześnie wartości chrześcijańskie²⁹¹. W 2016 r. członkowie

²⁸⁴ Ideologia.pl, *Nowoczesna Założenia programowe i sejmowe poczynania*, <http://ideologia.pl/program-i-postulaty-partii-nowoczesna/>. [02.10.2022]

²⁸⁵ PKW, *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/pliki/1446212_096_obwieszczenie_Sejm.pdf. [20.09.2022]

²⁸⁶ PKW, *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, https://parlament2015.pkw.gov.pl/akty_prawne/0/71_OBWIESZCZENIE_PANSTWOWEJ_KOMISJI_WYBORCZEJ_z_dnia_27_pazdziernika_2015_r_o_wynikach_wyborow_do_Sejmu_Rzeczypospolitej_Pols.html. [20.09.2022]

²⁸⁷ Wygrana PiS okazała się szczególnie dotkliwa dla kobiet, które na niespotykaną wcześniej skalę doświadczyły ścisłego konserwatyzmu społecznego tej partii. Źródło: A. Cocotas, *Women's Rights in Poland*, <https://pulitzercenter.org/projects/womens-rights-poland>. [05.11.2022] Prawicowa większość sejmowa mogła odtąd arbitralnie decydować o losie projektów ustaw dotyczących np. praw reprodukcyjnych. W ten sposób odrzucona została np. propozycja opracowana przez organizację pozarządową, która wpłynęła do Sejmu 23 października 2017 r. Dotyczyła m.in. kwestii dostępu do metod zapobiegania ciąży i jej przerywania, obowiązków władz w zakresie zapewnienia realizacji praw reprodukcyjnych oraz nauczania przedmiotu szkolnego o seksualności człowieka. Projekt zakładał też zobowiązanie świadczeniodawcy do publicznego udostępnienia wykazu nazwisk lekarzy korzystających z prawa do odmowy wykonania świadczeń związanych z przerywaniem ciąży. Źródło: Sejm RP, *Obywatelski projekt ustawy o prawach kobiet i świadomym rodzicielstwie*, druk nr 2060, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=286BDD4158A0C166C12581E20043C890>. [25.09.2022]

²⁸⁸ Ideologia.pl, *Postulaty Prawa i...*, <https://ideologia.pl/program...>, op. cit. [30.09.2022]

²⁸⁹ A. Filipczak-Białkowska, *Od prawicy do lewicy Struktura ideologiczna polskich partii politycznych w latach 2015-2017*, Łódź 2021, ss. 84 i 87.

²⁹⁰ I. Słodkowska, red., *Wybory 2015...*, op. cit., s. 277 za: broszura wyborcza KW Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej, 2015.

²⁹¹ Ideologia.pl, *Platforma Obywatelska. Postulaty i działania największej partii opozycyjnej*, <https://ideologia.pl/program-partii-platforma-obywatelska/>. [29.09.2022]

ugrupowania zagłosowali w Sejmie przeciw obywatelskiemu projektowi ustawy wprowadzającemu całkowity zakaz aborcji²⁹².

Polskie Stronnictwo Ludowe zapowiadało poparcie dla tradycyjnego podziału ról w rodzinie, wynikającego z różnic płciowych²⁹³.

W kadencji 2015-2019 w parlamencie zaistniały nowe podmioty: Nowoczesna Ryszarda Petru oraz Kukiz'15. Pierwszy był inicjatywą odwołującą się do ideologii liberalnej (również pod względem aksjologicznym)²⁹⁴. W opublikowanym po wyborach programie zadeklarowano budowę państwa neutralnego ideologicznie. Ugrupowanie sprzeciwiało się dyskryminacji ze względu na płeć. Zapowiadało działania w celu zwiększenia aktywności zawodowej młodych Polek oraz promocję form zatrudnienia umożliwiających łączenie pracy zawodowej z rodzicielstwem. W tym kontekście za istotne uznano pomoc samorządom w zwiększeniu liczby miejsc w przedszkolach i żłobkach. Pojawił się też postulat ujednoczenia (do 67 lat) wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn²⁹⁵. W tej kadencji posłowie Nowoczesnej złożyli w Sejmie następujące projekty ustaw:

- 21 października 2016 r. - o zapewnieniu ochrony prawnokarnej przed przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami ze względu m.in. na płeć²⁹⁶;
- 26 maja 2017 r. - o zmianie ustawy o prawach pacjenta (zapewnienie pacjentkom powyżej 15 r. ż. prawa do wyrażania samodzielnej zgody na wykonanie badania lub innych świadczeń zdrowotnych z zakresu ginekologii)²⁹⁷;
- 18 stycznia 2018 r. - o świadomej prokreacji (sprecyzowano zadania państwa: zapewnienie informacji, edukacji i pomocy w podejmowaniu

²⁹² Chodzi tu o Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy z 7 stycznia 1993 r. autorstwa Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej „Zatrzymaj aborcję” dotyczył, według autorów, uchylenia dopuszczalności aborcji eugenicznej. Źródło: *Zawiadomienie o utworzeniu inicjatywy ustawodawczej*, druk nr 784, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-664-2017/\\$file/8-020-664-2017.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-664-2017/$file/8-020-664-2017.pdf). [30.09.2022]

²⁹³ A. Filipczak-Białkowska, *Od prawicy...*, op. cit., s. 140.

²⁹⁴ A. Pacześniak, *Nowoczesna Ryszarda Petru*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 191.

²⁹⁵ *Ideologia.pl, Nowoczesna. Założenia...*, <https://ideologia.pl/program...>, op. cit. [02.10.2022]

²⁹⁶ Sejm RP, *Projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks Karny*, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-853-2018/\\$file/8-020-853-2018.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-853-2018/$file/8-020-853-2018.pdf). [29.09.2022]

²⁹⁷ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 1631, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=A80D938911832B8DC125813A002F787C>. [02.10.2022]

decyzji odnośnie do prokreacji; określono warunki dopuszczalności przerywania ciąży)²⁹⁸;

- 16 lutego 2018 r. - o zmianie ustawy Kodeks karny (dotyczy skutecznej ochrony prawnokarnej przeciw przestępstwom motywowanym uprzedzeniami z uwagi m.in. na płeć)²⁹⁹.

Wspólny projekt ustawy o prawach kobiet i świadomym rodzicielstwie opracowali w 2018 r. posłowie Nowoczesnej, PSL i Unii Europejskich Demokratów. Dotyczył stworzenia systemu faktycznej realizacji praw reprodukcyjnych i ochrony zdrowia reprodukcyjnego³⁰⁰.

Drugie debiutujące ugrupowanie, Kukiz'15, mianowało się antysystemowym. Problemy Polek nie stanowiły punktu zainteresowania tej grupy. Forsowała ona natomiast wprowadzenie w wyborach do izby niższej jednomandatowych okręgów wyborczych (utrudniających kobietom wejście do polityki)³⁰¹. W pierwszej połowie kadencji członkowie ugrupowania eksponowali poparcie dla tradycyjnego modelu rodziny - wielopokoleniowej, wielodzietnej, z opiekuńczą funkcją mężczyzny wobec kobiety, dzieci i osób starszych³⁰². Posłowie tej frakcji przedłożyli w Sejmie:

- 28 kwietnia 2016 r. - projekt ustawy ograniczającej do jednej liczbę żeńskich komórek rozrodczych, które mogą podlegać zapłodnieniu w procedurze *in vitro*, a także czas, jaki może upłynąć od momentu zapłodnienia pozaustrojowego do umieszczenia komórki rozrodczej w ciele kobiety³⁰³;
- 4 czerwca 2018 r - projekt ustawy wprowadzającej do Kodeksu pracy instytucję urlopu ciążowego, a do ustawy o świadczeniach pieniężnych z

²⁹⁸ Federa, *Ustawa .Nowoczesnej o świadomej prokreacji – główne założenia*, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-821-2018/\\$file/8-020-821-2018.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-821-2018/$file/8-020-821-2018.pdf). [30.09.2022] W wykazie prac Sejmu umieszczonym na stronie internetowej nie zawarto informacji o procedowaniu powyższej propozycji.

²⁹⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny*, druk nr 2301, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=20F5FCD8C97C7650C12582410041E87D>. [01.10.2022]

³⁰⁰ Sejm RP, *Projekt ustawy o prawach kobiet i świadomym rodzicielstwie*, druk nr 2060, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-844-2018/\\$file/8-020-844-2018.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-844-2018/$file/8-020-844-2018.pdf). [30.09.2022]

³⁰¹ *Strategia zmiany Kukiz'15 Potrafisz Polsko!*, <http://kukiz15.org/images/PROGRAM/Strategia-Zmiany-KUKIZ15-dla-Polski.pdf>. [28.09.2022]

³⁰² A. Filipczak-Białkowska, *Od prawicy...*, op. cit., s. 110.

³⁰³ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o obronie życia i zdrowia nienarodzonych dzieci poczętych in vitro, o zmianie ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności, ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny oraz ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, druk nr 525, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/FCC9F7EC4A618A34C1257FB7003C231D/%24File/525.pdf>. [02.10.2022]

ubezpieczenia społecznego instytucję zasiłku ciążowego (projekt wspólny Kukiz'15, PO i niezrzeszonych)³⁰⁴.

Tabela 14. Partie polityczne Sejmu IX kadencji (2019-2023) a sprawy kobiet

Komitet wyborczy	Postulaty w kwestii kobiecej
Zjednoczona Prawica	równouprawnienie kobiet, dbałość o ich pozycję w społeczeństwie ³⁰⁵ ; obrona szczególnej roli matki, szacunek dla macierzyństwa; ochrona życia ludzkiego ³⁰⁶ ; uznanie roli matek wyrażone w programie „Mama 4+” - emerytury w minimalnej wysokości 1100 zł dla kobiet, które urodziły i wychowały co najmniej 4 dzieci; likwidacja luki płacowej; darmowa opieka medyczna w czasie ciąży; nagrody dla oddziałów położniczych oferujących darmowe znieczulenie podczas porodu ³⁰⁷
Koalicja Obywatelska (Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska, Zieloni)	dostęp do: darmowej procedury <i>in vitro</i> , badań prenatalnych, bezpłatnego znieczulenia przy porodzie i opieki okołoporodowej; refundacja antykoncepcji, przywrócenie antykoncepcji awaryjnej dostępnej bez recepty; zrównanie płac kobiet i mężczyzn mających te same kwalifikacje i pracujących na jednakowych stanowiskach; wprowadzenie mechanizmu równowagi płci na funkcjach kierowniczych i menedżerskich w instytucjach państwowych i spółkach skarbu państwa; likwidacja luki emerytalnej między kobietami a mężczyznami ³⁰⁸ ; bezstresowe łączenie macierzyństwa z pracą zawodową; przyjęcie rozwiązań eliminujących dyskryminację kobiet na rynku pracy; wprowadzenie mechanizmu równowagi płci w instytucjach publicznych i przedsiębiorstwach państwowych; pomoc samotnym matkom w odzyskaniu zaległych alimentów ³⁰⁹ ; walka ze stereotypami płci; szczególna ochrona prawna i materialna państwa dla kobiet doświadczających przemocy domowej, zmiana Kodeksu karnego w kierunku nieuchronności kary dla sprawcy; zasiłek chorobowy dla kobiet w ciąży z ZUS ³¹⁰
Sojusz Lewicy Demokratycznej	wprowadzenie uzależnionego wyłącznie od decyzji kobiety prawa do przerywania ciąży do 12 tygodnia, a po tym czasie w przypadku zagrożenia jej życia lub zdrowia albo ciężkich wad płodu; refundacja nowoczesnej antykoncepcji, w tym tabletek „dzień

³⁰⁴ Nowy rodzaj urlopu dla kobiet łączących pracę w wymiarze od 1/5 do 4/5 etatu z urlopem podczas ciąży. Za czas korzystania z urlopu pracownicy przyznany miał być zasiłek ciążowy. Zakładano, że rozwiązanie takie w dłuższej perspektywie wpłynie na wzrost zatrudnienia. Źródło: INFOR, *Urlop ciążowy - nowym uprawnieniem rodzicielskim?*, <https://www.infor.pl/prawo/praca/urlopy-pracownicze/2836287,Urlop-ciazowy-nowym-uprawnieniem-rodzicielskim.html>. [02.10.2022]

³⁰⁵ R. Kalukin, *Po drugiej stronie plakatu*, „Polityka” z 25.09.2019.

³⁰⁶ Program Prawa i Sprawiedliwości 2019, *Polski model państwa dobrobytu*, file:///C:/Users/sony/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa17164.6605/Program%20PiS%202019.pdf. [02.10.2022]

³⁰⁷ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights in the light of the programmes of the victorious political parties in Poland's 2019 parliamentary elections*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” vol IV 2019, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_bc_2019_4_39-52. [20.09.2022]

³⁰⁸ *Twoja Polska Program Koalicji Obywatelskiej*, <https://platforma.org/upload/document/86/attachments/KO%20Program.pdf>. [06.10.2022]

³⁰⁹ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [05.10.2022]

³¹⁰ Rozwiązanie takie miało na celu zwolnienie przedsiębiorcy z wypłacania zasiłku przez 33 dni z własnych środków, a więc poprawę sytuacji kobiet na rynku pracy. Wyeliminowane zostanie bowiem postrzeganie przez pracodawców zatrudniania młodych kobiet w kategorii potencjalnego ryzyka finansowania świadczenia chorobowego w czasie ciąży. Doprowadzi to do zwiększenia zatrudnienia kobiet i podwyższenia ich zarobków, a tym samym zmniejszenia luki płacowej. Źródło: *Twoja Polska...*, <https://platforma.org/upload/...>, op. cit. [05.10.2022]

	po”;	równa płaca za tę samą pracę bez względu na płeć; od 2023 r. konieczność uzyskania przez każde przedsiębiorstwo Certyfikatu Sprawiedliwych Płac, dostępnego dla firm wykazujących brak nieuzasadnionych różnic w wynagrodzeniach wynikających wyłącznie z płci pracowników; refundacja metody <i>in vitro</i> z budżetu państwa lub ze środków NFZ dla wszystkich kobiet ³¹¹ ; bezpłatne leki dla ciężarnych oraz wysokie standardy opieki okołoporodowej, w tym dostęp do znieczulenia; zniesienie klauzuli sumienia i zapewnienie pełnej dostępności usług i produktów medycznych w publicznych placówkach zdrowia niezależnie od przekonań ich personelu ³¹²
Koalicja Polska (PSL- Kukiz'15)		gwarancja pracy na pół etatu po urlopie rodzicielskim przez 24 miesiące, w tym czasie przyznanie dodatkowego świadczenia w wysokości 1000 zł miesięcznie; możliwość przechodzenia na emeryturę dla pracujących matek o rok wcześniej za każde urodzone dziecko; wychowanie co najmniej 4 dzieci przez niepracującą matkę uprawnieniem do otrzymania emerytury w wymiarze minimalnym ³¹³
Konfederacja Wolność i Niepodległość		ochrona życia ludzkiego od poczęcia ³¹⁴

Źródło: opracowanie własne na podst. danych PKW³¹⁵ i programów wyborczych partii politycznych.

Niemal wszystkie partie, które weszły do parlamentu w 2019 r. nawiązały w swych programach wyborczych do problemów kobiet i dostrzegły potrzebę wprowadzenia zmian w prawie³¹⁶. Zwycięskie Prawo i Sprawiedliwość postulowało wspomaganie rodziny, szczególnie akcentując rolę matek. Zaproponowało wsparcie państwa w łączeniu obowiązków zawodowych i rodzicielskich poprzez promocję elastycznych godzin pracy³¹⁷. Na 230 stronach programu wyborczego słowo „kobieta” padło 34 razy. Polki są tu postrzegane w kontekście prokreacyjnym i opiekuńczym. Główną ich rolą jest bycie matką, a przez to zapewnienie ciągłości narodu. Brakuje odniesienia do problemu przemocy wobec kobiet w rodzinie oraz feminizacji biedy, spowodowanej zwłaszcza obniżeniem wieku emerytalnego. Nie zawarto w programie diagnozy zjawiska zapaści demograficznej. Pominięto obszar zdrowia kobiet, w tym reprodukcyjnego, oraz kwestię obciążenia ich pracą opiekuńczą w rodzinie³¹⁸.

³¹¹ Komitet Wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej, *Polska jutra Główne postulaty Lewicy*, https://klub-lewica.org.pl/images/media/Program_Lewicy.pdf. [04.10.2022]

³¹² M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [04.10.2022]

³¹³ Portal .i.pl, *Program wyborczy PSL na wybory parlamentarne 2019 [Lista nr 1] Obietnice polityków PSL i Kukiz'15 – Koalicja Polska*, <http://polskatimes.pl/program-wyborczy-psl-na-wybory-parlamentarne-2019-lista-nr-1-obietnice-politykow-psl-i-kukiz15-koalicja-polska/ar/c1-14483991>. [04.10.2022]

³¹⁴ Konfederacja, *Program Konfederacji*, <http://konfederacja.net/wp-content/uploads/2019/09/KONFEDERACJA-Program-Wyborczy-Polska-dla-Ciebie.pdf>. [05.10.2022]

³¹⁵ PKW, *Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2019*, <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pl>. [30.09.2022]

³¹⁶ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [04.10.2022]

³¹⁷ *Statut Prawa i Sprawiedliwości*, <https://pis.org.pl/dokumenty>. [30.09.2022]

³¹⁸ Ogólnopolska Konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [30.09.2022]

17 marca 2021 r. Solidarna Polska, ugrupowanie koalicyjne PiS, wniosła do Sejmu projekt ustawy uzupełniającej obowiązujące regulacje z 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”. Doprecyzowano tu rodzaje pomocy udzielanej kobiecie w sytuacji podejrzenia czy zdiagnozowania u płodu nieodwracalnej choroby o podłożu genetycznym lub rozwojowym, prowadzącej do jego przedwczesnej śmierci³¹⁹.

W wyborczej rywalizacji parlamentarnej 2019 r. brały też udział koalicje: Obywatelska oraz Polska. Pierwsza w swym 132-stronicowym programie słowa „kobieta” użyła 20 razy. Osobny podrozdział „Prawa Polek” został zawarty w części pt. „Polska demokracja”. Kwestię równości płci potraktowano tu relatywnie całościowo. Połączono ją z najważniejszymi politykami publicznymi: bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości, rynku pracy, zdrowia i rodziną. Nawiązano do ściągłości alimentów, utrudnionej ścieżki awansu, nierówności w zarobkach i rozbieżności płci w spółkach Skarbu Państwa. Poruszono kwestię dostępu do antykoncepcji, nowoczesnych metod leczenia niepłodności, badań prenatalnych i prawa do aborcji. Zabrakło odniesienia do edukacji jako jednego ze źródeł reprodukcji nierówności³²⁰. KO zapowiedziała wprowadzenie do szkół przedmiotu o seksualności człowieka³²¹. Akcentowała potrzebę wsparcia przez państwo idei łączenia macierzyństwa z aktywnością zawodową kobiet. Pomoc ta miała polegać na zwiększeniu liczby żłobków i przedszkoli oraz wprowadzeniu 2-miesięcznych płatnych urlopów ojcowskich. Pojawiła się też obietnica zorganizowania szerszej opieki instytucjonalnej dla seniorów³²². Deklarowano również upowszechnianie partnerskiego modelu rodziny³²³. 12 lipca 2019 r. na Forum Programowym KO zaprezentowano plan uzdrowienia Polski. Znalazł się w nim m.in. postulat przywrócenia finansowania zabiegów zapłodnienia *in vitro* z budżetu państwa. Podniesiono też kwestię zmian w Kodeksie karnym w odniesieniu do problemu przemocy domowej³²⁴.

W obecnej kadencji parlamentarnej w PO podjęto decyzję o stosowaniu parytetu płci wśród zastępców przewodniczącego partii. W grudniu 2021 r. powołano na te

³¹⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”*, druk nr 1063, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/D901A9E10FD5EF59C12586A80038543B/%24File/1063.pdf>. [07.10.2022]

³²⁰ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [07.10.2022]

³²¹ *Twoja Polska...*, <https://platforma.org/...>, op. cit. [07.10.2022]

³²² Instytucjonalna opieka nad seniorami stanowi ważny aspekt mający wpływ na poziom zatrudnienia kobiet w Polsce. W większości bowiem na nie spada obowiązek troszczenia się o starszych członków rodzin.

³²³ *Twoja Polska...*, <https://platforma.org/upload/...>, op. cit. [07.10.2022]

³²⁴ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [07.10.2022]

stanowiska pięć kobiet i pięciu mężczyzn³²⁵. Latem 2022 r. D. Tusk zadeklarował pozostawienie kobiecie decyzji w kwestii aborcji. Zapowiedział zablokowanie w przyszłych wyborach miejsc na listach dla przeciwników prawa do legalnych zabiegów do 12 tygodnia ciąży³²⁶. 26 września 2022 r. podczas senackiej debaty przewodniczący PO ogłosił złożenie obywatelskiego projektu ustawy o refundacji przez państwo procedury *in vitro*³²⁷. Zapewnił o przywróceniu finansowania zabiegów w przypadku wygranej jego partii w wyborach do parlamentu w 2023 r.³²⁸. W październiku 2022 r. podczas XIV Kongresu Kobiet we Wrocławiu D. Tusk zobowiązał się do zastosowania parytetów płci i systemu suwakowego na listach wyborczych PO³²⁹. 9 lipca 2021 r. posłowie Platformy wnieśli do Sejmu projekt ustawy dotyczący m.in. uzyskania przez osoby powyżej 15 r. ż. świadczeń zdrowotnych z zakresu ginekologii bez konieczności przedkładania zgody opiekuna prawnego lub przedstawiciela ustawowego³³⁰.

Koalicjantka PO, Partia Zieloni, proponowała zwiększenie dostępu do bezpłatnych szkół rodzenia i objęcie darmowego znieczulenia podczas porodu świadczeniami związanymi z opieką okołoporodową. Istotnym punktem było stworzenie w ramach koszyka gwarantowanych świadczeń puli corocznych badań profilaktycznych dostosowanych do płci. Zieloni postulowali obowiązek niezwłocznego wskazania przez lekarza odmawiającego przeprowadzenia zabiegu aborcji placówki w tym samym powiecie, która wykona go w określonym terminie³³¹. W 2021 r. partia zadeklarowała zrównanie płac kobiet i mężczyzn oraz zastosowanie parytetów płci w spółkach Skarbu Państwa, w wyborach do Sejmu, PE i samorządów, przy obowiązkowym stosowaniu naprzemienności płci. Nowatorski charakter miał postulat niższego podatku CIT dla firm z równym udziałem kobiet i mężczyzn we władzach. Pojawiła się też opcja zmiany formy głosowania w wyborach do Senatu na proporcjonalną. Kolejny raz podkreślono

³²⁵ Platforma Obywatelska, *Wiceprzewodniczący*; http://bip.platforma.org/wladze_partii/wiceprzewodniczacy/. [12.10.2022]

³²⁶ I. Szpala, „*Aborcja decyzją kobiety*”. *Tusk składa deklarację na Campusie Polska*, „Gazeta Wyborcza” z 31.08.2022.

³²⁷ J. Twardowska, *Tusk obiecuje walczyć o in vitro*. „*Trzeba zrobić wszystko, żeby przywrócić tę pomoc*”, „Super Express” z 26.09.2022.

³²⁸ Bankier.pl, *Tusk: Procedura in vitro nie może być tylko dla najbogatszych*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Tusk-Procedura-in-vitro-nie-moze-byc-tylko-dla-najbogatszych-8423288.html>. [12.10.2022]

³²⁹ XIV Ogólnopolski Kongres Kobiet, <https://www.bing.com/videos/search?q=14+kongres+kobiet&view=detail&mid=7E6E0087C6A4163FCFFB7E6E0087C6A4163FCFFB&&FORM=&ru=%2Fvideos%2Fsearch%3Fq%3D14%2Bkongres%2Bkobiet%26qpvt%3D14%2Bkongres%2Bkobiet%26FORM%3DVDR E>. [13.10.2022]

³³⁰ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 1432, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/C2D25A464BE4513EC125871B003B50A0/%24File/1432.pdf>. [12.10.2022]

³³¹ Partia Zieloni, *Program*, <https://partiazieloni.pl/program/>. [14.10.2022]

konieczność wyeliminowania zawodowej dyskryminacji kobiet oraz przyznania im prawa do decydowania o ciąży i macierzyństwie³³².

Druga z koalicji skupiła się na postulatach gospodarczych i polityczno-prawnych, w niewielkim stopniu proponując ułatwienia dla matek. PSL zapowiadało podwojenie liczby instytucji opieki dla dzieci, w tym 20 godzin darmowej opieki w żłobku. Wśród deklaracji znalazło się również skrócenie o godzinę czasu pracy rodziców dzieci do 10 r. ż. (przy utrzymaniu dotychczasowej płacy)³³³.

W programie wyborczym SLD z 2019 r. słowa „kobieta” pięciokrotnie użyto na 19 stronach tekstu. Polkom poświęcono tu osobny podrozdział pt. „Prawa kobiet” w części zatytułowanej „Wolność”. Prawa kobiet, w rozumieniu autorów, zawierają w sobie dostęp do refundowanej antykoncepcji oraz bezpiecznej i darmowej aborcji. Równość płci to także proporcjonalna reprezentacja w Radzie Ministrów, radach powiatów i województw, zarządach i radach nadzorczych w spółkach Skarbu Państwa³³⁴.

Lewica zaproponowała w tej kadencji cały blok rozwiązań poprawiających szanse kobiet na wielu płaszczyznach. W kontekście rodziny były to pełnopłatne i obowiązkowe urlopy dla obojga rodziców w wymiarze minimum 12 tygodni. Zaplanowano stworzenie 200 tys. nowych miejsc w darmowych żłobkach i przedszkolach w ciągu najbliższych czterech lat. Z punktu widzenia kobiet kluczowe znaczenie miała deklaracja o świeckości państwa. Lewica zobowiązała się również do wprowadzenia nowoczesnej edukacji przeciwdziałającej dyskryminacji i przemocy ze względu na płeć. Problem zaległości należnych świadczeń rodzinnych władza potraktuje po wygranych wyborach jako długi podatkowe³³⁵. SLD, Wiosna i Razem przygotowały osobny dokument poświęcony prawom Polek, „Pakt dla kobiet” - 10 rozwiązań na prawdziwą równość³³⁶. W obecnej kadencji Lewica wniosła do Sejmu następujące projekty ustaw:

- 14 kwietnia 2020 r. - o bezpiecznym przerywaniu ciąży i wprowadzeniu edukacji seksualnej w szkołach³³⁷,

³³² Partia Zieloni, *Zieloni mają plan*, <https://partiazieloni.pl/zieloni-chca-gwarancji-rownych-praw-dla-kobiet-i-parytetow-w-spolkach-skarbu-panstwa/>. [14.10.2022]

³³³ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [12.10.2022]

³³⁴ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [12.1.2022]

³³⁵ M. Lesińska-Staszczuk, *Women's rights...*, <http://cejsh.icm.edu.pl/...>, op. cit. [12.10.2022]

³³⁶ „Wprost”, *Wybory parlamentarne 2019 Konwencja Lewicy: „Pakt dla kobiet”, czyli 10 rozwiązań na „prawdziwą równość”*, „Wprost” z 14.09.2019.

³³⁷ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o bezpiecznym przerywaniu ciąży oraz o edukacji o zdrowiu i seksualności*, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-143-2020/\\$file/9-020-143-2020.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-143-2020/$file/9-020-143-2020.pdf) (projekt nie figuruje obecnie w wykazie prac legislacyjnych Sejmu na stronie internetowej). [30.11.2022]

- 11 września 2020 r. - o zawieszeniu stosowania dotychczasowych przepisów dotyczących ustalania podstawy wymiaru zasiłku macierzyńskiego³³⁸;
- 12 marca 2021 r. - o wprowadzeniu instytucji świadczeń alimentacyjnych orzekanych w sposób uproszczony (w tzw. postępowaniu nakazowym)³³⁹;
- 23 czerwca 2021 r. - dotyczącej równowagi między życiem zawodowym a prywatnym rodziców i opiekunów (osiągnięcie równości płci w obszarze szans na rynku pracy, ustanowienie minimalnych wymagań odnośnie urlopów ojcowskich, rodzicielskich, opiekuńczych oraz elastycznej organizacji pracy)³⁴⁰.

W trakcie obecnej kadencji w Sejmie powstało, złożone z byłych członków innych ugrupowań, koło poselskie Stowarzyszenia Polska 2050³⁴¹. W statucie organizacji zapisano działania na rzecz ochrony praw człowieka³⁴², a w kodeksie etycznym - niedyskryminację m.in. ze względu na płeć³⁴³. Przy deklaracji szacunku dla wspólnot wyznaniowych, w tym Kościoła katolickiego, pojawił się postulat rozdziału tych instytucji od państwa³⁴⁴. W 2021 r. lider ugrupowania, Szymon Hołownia, opowiadał się za powrotem ustawy antyaborcyjnej w wersji z 1993 r.³⁴⁵. Jednocześnie wystąpił przeciw drastycznemu zaostrzeniu tego prawa przez Trybunał Konstytucyjny w 2021 r.³⁴⁶.

³³⁸ Zgodnie z projektem podstawa wymiaru zasiłku macierzyńskiego nie ulegnie zmniejszeniu w przypadku obniżenia wymiaru czasu pracy na podst. przepisów ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. Źródło: Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa*, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka...>, op. cit. [13.10.2022]

³³⁹ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw*, druk nr 1092, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/8F67102DB1B86317C12586B70039AA6D/%24File/1092.pdf>. [14.10.2022]

³⁴⁰ Sejm RP, *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy w celu wprowadzenia równowagi między życiem zawodowym a prywatnym rodziców i opiekunów*, druk nr 1321, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/80690BF0BF EAFBF9C12586FD00318C70/%24File/1319.pdf>. [14.10.2022]

³⁴¹ Stowarzyszenie Polska 2050 zarejestrowano w sierpniu 2020 r. Koło poselskie zawiązano w lutym 2021 r. W marcu tegoż roku ugrupowanie Polska 2050 Szymona Hołowni zostało wpisane do rejestru partii politycznych. Źródło: Polska 2050 Szymona Hołowni, *Historia*, <https://polska2050.pl/o-partii/historia/>. [13.10.2021]

³⁴² *Statut Stowarzyszenia Polska 2050*, https://stowarzyszenie.polska2050.pl/wp-content/uploads/2022/04/STATUT_26_03.2022.docx.pdf. [26.10.2022]

³⁴³ Polska 2050, *Kodeks etyczny*, <https://stowarzyszenie.polska2050.pl/wp-content/uploads/2021/08/kodeks-etyczny.pdf>. [26.10.2022]

³⁴⁴ Ruch Polska 2050, *Kim jesteśmy*, <https://polska2050.pl/kim-jestesmy>. [26.10.2022]

³⁴⁵ *Rymanowski przypomniał Hołowni jego własne słowa o aborcji. „Mówił pan tak...”, „Do Rzeczy”* z 03.02.2021.

³⁴⁶ *Hołownia do Kaczyńskiego ws. aborcji: Przez 40 lat życia nie spotkałem człowieka, który by tak gardził Polakami*, „Gazeta Wyborcza” z 24.10.2020.

Konfederacja w swym programie wyborczym liczącym 20 stron, ani razu nie umieściła słowa „kobieta”. Perspektywa genderowa jest tu zupełnie nieobecna³⁴⁷.

Analiza postulatów wysuwanych przez partie polityczne po 1989 r. potwierdza tezę, iż w pierwszych latach transformacji ustrojowej programy ugrupowań nie obfitowały w propozycje poprawy sytuacji Polek. Zgodnie z opinią badaczy zajmujących się treściami programów wyborczych, partie najwięcej miejsca w tych dokumentach poświęcają zagadnieniom uznawanym przez nie za szczególnie istotne³⁴⁸. Stąd wniosek, że problemy kobiet nie były wówczas kwestią priorytetową. Wobec recesji i bezrobocia oś deklaracji wyborczych stanowiły koncepcje zmiany kierowania gospodarką³⁴⁹. Obóz solidarnościowy odnosił się ogólnie do ekonomii, praw obywatelskich i warunków życia społeczeństwa³⁵⁰. WAK w dużej mierze swój program poświęciła moralności i stabilności rodziny. Lewica sprzeciwiała się ograniczeniu prawa aborcyjnego. Partie środka (KPN, UD, KL-D³⁵¹) koncentrowały się na gospodarce, zwalczaniu korupcji, budowie silnego rządu, ogólnie pojętej wolności i demokracji oraz polityce zagranicznej³⁵². Chciały stanowić alternatywę zarówno dla lewicy, jak i prawicy³⁵³. Można w tej grupie umiejscowić również PSL, którego działacze w sprawach ideologicznych głosili poglądy tradycyjnego środowiska wiejskiego – ich elektoratu. Popierali obecność etyki chrześcijańskiej w życiu publicznym, będąc jednocześnie wyczulonymi na punkcie angażowania kleru w politykę państwa³⁵⁴.

W 1993 r. Polkom odebrano możliwość decydowania w kwestii aborcji. Zasadnym więc będzie twierdzenie, że oczekiwany proces budowania państwa prawa uległ przeobrażeniu w wizję antydemokratyczną pod względem potrzeb i wolności

³⁴⁷ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [11.10.2022]

³⁴⁸ M. Cześnik, *Zawartość programów wyborczych polskich partii politycznych - zastosowanie metody MRG do ilościowej analizy treści*, [w:] *Wybory 2007...*, op. cit., s. 13.

³⁴⁹ A. K. Piasecki, *Wybory parlamentarne, samorządowe, prezydenckie 1989-2002*, Toruń 2004, s. 35 oraz M. Cześnik, *Zawartość programów wyborczych polskich partii politycznych - zastosowanie metody MRG do ilościowej analizy treści*, [w:] *Wybory 2007...*, op. cit., s. 13.

³⁵⁰ P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku*, Warszawa 2012, ss. 128-129.

³⁵¹ M. Winclawska, *Unia Wolności...*, op. cit., s. 120. Artur Lipiński zwraca uwagę na dryfowanie KLD w kierunku centrum i unikanie przez jej członków etykiety prawicy. Za takim usytuowaniem przemawia też zjednoczenie z deklarującą się i postrzeganą jako centrowa Unią Demokratyczną. Źródło: A. Lipiński, *Prawica na polskiej scenie politycznej w latach 1989-2011 Historia, organizacja, tożsamość*, Warszawa 2016, s. 90. Połączenie tych dwóch partii w Unię Wolności nie wyeliminowało poprzednich konfliktów w łonie ugrupowań dotyczących stosunku do Kościoła czy aborcji. Źródło: K. A. Wojtaszczyk, *Prawica i lewica...*, [w:] *Wybory parlamentarne...*, op. cit., s. 93.

³⁵² M. Winclawska, *Unia Wolności...*, op. cit., s. 117.

³⁵³ Tamże, s. 78.

³⁵⁴ M. Chelstowska-Lipińska, *Rola i znaczenie Kościoła katolickiego w programach i koncepcjach polskich ugrupowań parlamentarnych w latach 1989-2011*, [w:] G. Radomski, M. Strzelecki, K. Sopolńska, red., *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, Toruń 2018, s. 247.

kobiet³⁵⁵. W kolejnych kadencjach coraz więcej partii dostrzegało potrzebę ustosunkowania się do problemów Polek. W wyborach z 2019 r. był to istotny punkt programowy niemal wszystkich sejmowych ugrupowań.

Analizując programy wyborcze i deklaracje parlamentarnych partii politycznych pod kątem praw kobiet, należy wyróżnić kilka aspektów:

- stosunek do obecności kobiet w życiu politycznym;
- nastawienie do kwestii praw reprodukcyjnych;
- odniesienie do sfery prywatnej i zawodowej, a w ramach tej ostatniej do problemu luki płacowej;
- postrzeganie roli Kościoła katolickiego w państwie.

Przegląd postulatów partyjnych w kontekście powyższych zagadnień potwierdza tezę o odmiennym traktowaniu problematyki kobiecej przez różne strony sceny politycznej. Podział na lewicę, prawicę i centrum³⁵⁶ determinuje stanowisko ugrupowań wobec owego tematu. Z dokumentów oraz rodzaju aktywności w przestrzeni kształtowania prawa wynika fakt priorytetowego traktowania tego zagadnienia przez partie lewicowe. Jak pisze Anna Materska-Sosnowska, poprawa pozycji polskich kobiet była dla tej opcji kwestią fundamentalną. Program środowiska koncentrował się na równości szans³⁵⁷ w szerokim spektrum dziedzin.

Lewa strona sceny politycznej: SLD, Unia Pracy, Zieloni, Ruch Poparcia Palikota³⁵⁸, sygnalizowała potrzebę zwiększenia obecności Polek w życiu publicznym. Od lat 90. taki postulat regularnie pojawiał się w partyjnych aktach Sojuszu. Deklaracja dążenia do realnej równości kobiet i mężczyzn w polityce wybrzmiała ponownie w kampanii wyborczej 2019 r. Zapewniono wówczas o zastosowaniu parytetu płci w urzędach i spółkach państwowych. Partia Janusza Palikota, już w 2011 r. zapowiadała wprowadzenie tego mechanizmu oraz naprzemiennego umieszczania kobiet i mężczyzn

³⁵⁵ K. Szumlewicz, *Feministki...*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., ss. 174-175.

³⁵⁶ Centrum skupia partie o programach eklektycznych, które w zależności od dziedziny, korzystają z dorobku myśli prawicowej lub lewicowej. PC czy PSL w kwestiach etycznych i politycznych na początku lat 90. grawitowały w prawą stronę, w gospodarczych zaś w lewą. KLD, UD oraz UW - odwrotnie. Źródło: K. A. Wojtaszczyk, *Prawica i lewica...*, op. cit., s. 88. Jacek Raciborski za partie centrowe w kwestiach gospodarczych uznaje UD, KPN, PSL. Źródło: J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 43.

³⁵⁷ A. Materska-Sosnowska, *The Crisis of Socialdemocracy in Poland: a New Start for the Left?*, <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2010-4/materska-sosnowska.pdf>. [15.10.2022]

³⁵⁸ Ruch Palikota nie definiował się jako formacja lewicowa. Źródło: Ł. Tomczak, *Różnice i podobieństwa programowe ugrupowań lewicy*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 313.

na listach wyborczych³⁵⁹. Również Zieloni są szczególnie zainteresowani realizacją praw kobiet (także w polityce)³⁶⁰. Popierają parytet i system suwakowy na listach kandydatów w wyborach do kolegialnych organów władzy publicznej³⁶¹.

Lewica, zdaniem Marka Borowskiego, miała w latach 90. stanowić przeciwwagę dla „ofensywnej radykalnej prawicy”. Stąd zdecydowany sprzeciw tej strony wobec forsowania konserwatywnej opcji sytuowania kobiet poza życiem publicznym³⁶². Tak bowiem interpretowali role Polek adwersarze, niejednokrotnie uznając prawa kobiet za kwestię drugorzędną³⁶³. Partie te nie podnosiły w programach problemu nikłego udziału kobiet w polityce, choć część z nich miała i nadal ma w swych szeregach zasłużone działaczki³⁶⁴.

Kolejnym zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę, są prawa reprodukcyjne. Do tego tematu nawiązywała, w różnej konfiguracji, niemal cała scena polityczna. Kwestia dostępu do procedury *in vitro* oraz legalnej aborcji dzieli polityków na zwolenników i przeciwników takich rozwiązań. Partie lewicowe należy zaliczyć do pierwszej grupy. Przez lata domagały się zalegalizowania przerywania ciąży³⁶⁵, uznając ją za zło, jednak dopuszczalne³⁶⁶ ze względu na priorytetowe traktowanie kobiety. Głosiły

³⁵⁹ 28 stycznia 2013 r. Parlamentarna Grupa Kobiet złożyła w Sejmie projekt ustawy o wprowadzeniu w wyborach każdego szczebla obowiązkowego dla wszystkich partii „suwaka” na listach wyborczych. Podobny dokument złożyła też partia Palikota. Proponowała objęcie naprzemiennie całych list, podczas gdy PGK domagała się go do 35 proc. wykazów. Rozpatrywany niemal po roku, uzyskał pełną akceptację posłów SLD i Ruchu Palikota. Platforma była podzielona, PSL sceptyczne, a PiS zagłosowało za odrzuceniem projektu już w pierwszym czytaniu. Źródło: A. Dąbrowska, *Ustawa suwakowa utknęła w Sejmie*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1568917,1,ustawa-suwakowa-utknela-w-sejmie.read>. [10.10.2023]

³⁶⁰ Już w momencie utworzenia partii w 2004 r. zakładano powołanie pełnomocników i pełnomocniczek rządu do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn na szczeblu wojewódzkim. Postulowano wyrównanie szans obu płci na rynku pracy, likwidację luki płacowej oraz stworzenie systemu monitorowania naruszeń praw kobiet w sferze pracy. Istotnym postulatem partii było zrównanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn na minimalnym poziomie 62 lat. Ugrupowanie głosiło potrzebę likwidacji zakazu prac zabronionych kobietom, a w zamian uznanie ich prawa do niewykonywania tego rodzaju prac. Źródło: Ł. Tomczak, *Partie lewicowe...*, op. cit., ss. 71-72.

³⁶¹ B. Kosowska-Gąstoł, *Zieloni*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 679.

³⁶² M. Borowski, *Program SdRP – ciągłość i zmiany*, [w:] *Dekada SdRP 1990-1999, materiały IV Kongresu SdRP*, Warszawa 1999, s. 51.

³⁶³ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 60.

³⁶⁴ W szeregach Zjednoczonej Prawicy to Beata Szydło, Elżbieta Witek, Elżbieta Rafalska, Anna Zalewska. Odmienne stanowisko w tej kwestii prezentuje Konfederacja. Koalicji tej nie można zaliczyć do frakcji zabiegających o zwiększenie udziału kobiet w polityce, a wśród jej 11 posłów nie ma żadnej kobiety. Źródło: Konfederacja Wolność i Niepodległość, *Posłowie*, <https://konfederacja.pl/poslowie/>. [20.10.2022]

³⁶⁵ Według badań CBOS, w czerwcu 2008 r. aż 66 proc. Polaków było przeciwnych ingerencji władz w tę sferę. Tylko 6 proc. ankietowanych uznało potrzebę wprowadzenia prawnych sankcji karnych. Źródło: CBOS, *Polityka wobec aborcji: opinie ludności w 18 krajach świata. Komunikat z badań*, BS/96/2008, https://cbos.pl/SPISKOM./2008/K_096_08.PDF. [16.10.2022] Patrz też: T. Bojarowicz, *Koncepcje ideowe partii politycznych a podziały społeczno-polityczne w III RP*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 173.

³⁶⁶ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 76.

konieczność łatwego dostępu do środków antykoncepcyjnych i ich refundowania³⁶⁷ oraz wprowadzenia edukacji seksualnej w szkołach. Były ponadto stroniczkami rozbudowanego i bezpłatnego stosowania zabiegów zapłodnienia pozaustrojowego. Prawica zaś od 1989 r. odżegnywała się od progresywnych rozwiązań w tej sferze. Dowodzi tego przykład LPR, która w 2001 r. stanowiła formułę zjednoczenia grup narodowo-katolickich i niepodległościowych. Opowiadała się za zapisaniem w preambule Konstytucji zasady o stanowieniu wszelkich aktów prawnych w oparciu o prawo naturalne³⁶⁸. Również prawicowe PC w latach 90. deklarowało poparcie dla ochrony życia od poczęcia do naturalnej śmierci³⁶⁹. Jednak koncentrowało się wówczas głównie wokół takich wartości jak państwo, naród, wspólnota, i nie przejawiało radykalizmu światopoglądowego³⁷⁰. Jeszcze w 1993 r. formacja doceniała przyjęte wówczas regulacje aborcyjne³⁷¹. Stanowisko partii przekształconej w PiS z biegiem czasu ewoluowało w kierunku radykalnego sprzeciwu wobec zabiegów aborcji oraz *in vitro*. W latach 2005-2007 zaczęto kwestionować *status quo*. W kadencji 2011-2015 ugrupowanie dwukrotnie głosowało za usunięciem wyjątków od obowiązującego wtedy zakazu przerywania ciąży³⁷². Wreszcie, rządząc, zaostrzyło prawo w 2020 r.

Jak pisze Andrzej K. Piasecki, niemal wszystkie partie prawicowe były konserwatywne w kwestiach życia. Nie tylko sprzeciwiały się łagodzeniu przepisów antyaborcyjnych³⁷³, ale domagały się ich zaostrzenia³⁷⁴.

Wobec faktu pojawiania się w Sejmie tego rodzaju obywatelskich projektów po 2015 r. i ryzyka zaakceptowania ich przez prawicową większość, partie środka (PO, PSL, Nowoczesna Ryszarda Petru) optowały za utrzymaniem „kompromisu” aborcyjnego. Forsowały też kontynuację refundacji zabiegów zapłodnienia pozaustrojowego z budżetu państwa. W kampanii wyborczej 2019 r. najwięcej miejsca prawom reprodukcyjnym poświęciły Lewica i Koalicja Obywatelska. PSL i Polska 2050 wcześniejszą deklarację

³⁶⁷ Postulat taki Zieloni wysunęli już w 2004 r., zaś SLD w 2008. Źródło: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 77 za: *Uchwała nr 3 IV Kongresu SLD*; Zieloni 2004, program wyborczy z 2004 r.

³⁶⁸ M. Piskorski, *Liga Polskich Rodzin*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., ss. 169-170 i 186.

³⁶⁹ A. Chmielnicki, *Nowe państwo. Porozumienie Centrum w dokumentach (1990-2001)*, Gdańsk 2020, s. 24.

³⁷⁰ M. Niebylski, *Zmiany ideologiczne w polskich partiach politycznych na początku XXI wieku (2001-2011)*, [w:] N. Kusa, M. Musiał-Karg, A. Stelmach, red., *Uwarunkowania demokracji...*, op. cit., s. 163.

³⁷¹ K. Kowalczyk, *Partie i ugrupowania parlamentarne wobec Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989-2011*, Szczecin 2012, s. 185.

³⁷² A. Fordoński, *Determinanty zmiany stanowiska Prawa i Sprawiedliwości w konflikcie o sposób ochrony życia poczętego*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., ss. 417-421.

³⁷³ A. K. Piasecki, *Wybory w Polsce 1989-2011*, Kraków 2012, s. 252.

³⁷⁴ W 2006 r. posłowie PiS, LPR, Samoobrony i (część) PSL złożyli projekt nowelizacji art. 38 Konstytucji, zapewniający każdemu człowiekowi prawną ochronę życia od poczęcia. Źródło: *Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 174.

poparcia dla powrotu do poprzednio obowiązującej regulacji zastąpiły opcją referendum³⁷⁵.

Niektóre postulaty pojawiały się w programach nielicznych partii, podczas gdy inne można uznać za wspólne dla większości z nich. Do tych ostatnich należy wspieranie przez państwo łączenia obowiązków zawodowych i rodzicielskich (macierzyńskich). W ostatnich latach dezyderat ten był obecny w dokumentach niemal wszystkich ugrupowań (poza Konfederacją). Z tego powodu najczęściej deklarowały one zwiększenie ilości instytucji opieki nad dziećmi oraz dostosowanie godzin pracy rodziców do ich indywidualnych potrzeb. Podkreślały powiązanie w tym kontekście sfery prywatnej z publiczną i wpływ sytuacji rodzinnej na decyzję o podjęciu aktywności zawodowej. Rozbieżności pojawiają się w postrzeganiu pożądanego wzorca rodziny. Lewica propagowała partnerski model związków bez ścisłego podziału ról małżonków. Zieloni (już w 2004 r.) popierali formę, która nie narzuca kobietom i mężczyznom schematów nie zawsze zgodnych z ich wolą. W odniesieniu do działalności zawodowej czy społecznej partie z lewej strony sceny politycznej wskazywały potrzebę zaspokojenia aspiracji życiowych kobiet i ich niezależności ekonomicznej. Prawica, w większości, widziała w pracy poza domem przymus ekonomiczny, od którego chciała uwolnić zwłaszcza matki³⁷⁶.

Podobnie postulat zniesienia luki płacowej w ostatnich latach był wspólny dla wszystkich stron. W kwestii przeciwdziałania zjawisku przemocy w rodzinie, tylko SLD i KO w 2019 r. zaangażowały się kampanię na rzecz ochrony pokrzywdzonych. Istotnym jest fakt, że przemoc dotyka głównie kobiet, stanowi ważny przejaw łamania praw człowieka oraz utrwalania nierówności w rodzinie i społeczeństwie.

Poziom obecności religii w życiu państwa to kolejny element, który ma bezpośrednie przełożenie na respektowanie/ograniczanie praw kobiet. Stąd idea rozdziału Kościoła od państwa nieustannie wywoływała kontrowersje. Kilka miesięcy przed wyborami 1989 r. księża rozpoczęli agitację na rzecz wprowadzenia zakazu aborcji. W parafiach dokonywano oceny kandydatów na parlamentarzystów na podstawie ich stosunku do przerywania ciąży. Na wsparcie, a nawet neutralność nie mogły liczyć osoby prezentujące liberalne stanowisko w tej kwestii. Uaktywnienie się zwolenników prawa

³⁷⁵ Radio ZET, *Orzeczenie TK. Lewica chce liberalizacji aborcji, PSL – kompromisu i referendum*, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Wyrok-TK-ws.-aborcji.-Lewica-chce-liberalizacji-aborcji-PSL-powrotu-do-tzw.-kompromisu>. [23.10.2022]

³⁷⁶ Tamże.

wyboru uczyniło problem aborcji ważnym tematem kampanii (mimo zabiegów „Solidarności” o wyciszenie kontrowersyjnego wątku)³⁷⁷. W kolejnych latach Kościół kontynuował politykę znaczącego udziału w polskim życiu publicznym³⁷⁸, a prawica forsowała koncepcję państwa opartego na wartościach chrześcijańskich³⁷⁹, zgodnie z postulatami hierarchów³⁸⁰. Ważna partia tej strony - PC, (a następnie PiS), podkreślała swe przywiązanie do społecznej nauki Kościoła³⁸¹.

Do idei moralności chrześcijańskiej odwoływała się też centroprawica (PO, PSL), choć KL-D już w 1991 r. postulował neutralność światopoglądową państwa³⁸². Ta zaś była standardem w żądaniach ugrupowań lewicowych³⁸³. Domagały się one również zachowania prywatności wiary i powstrzymywania urzędników od manifestowania przekonań religijnych. Partie z tej strony konsekwentnie deklarowały rozdział wszystkich kościołów od państwa³⁸⁴. Wykluczały stanowienie prawa, którego dominująca motywacja miałaby charakter religijny i zapowiadały usunięcie z praktyki życia publicznego

³⁷⁷ J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 219. Patrz też: K. Hałacińska, *Obawy i niepokoje społeczeństwa polskiego w okresie wyborów 1991 i 1993 – analiza wyników badań*, [w:] *Wybory parlamentarne...*, op. cit., s. 162.

³⁷⁸ W wyborczym 2011 r. wielu księży wyraziło zgodę na akcję rozwieszania przed kościołami zdjęć zmasakrowanych płodów obok wizerunków polityków PO. W ramach tej inicjatywy 75 kandydatom na posłów (w tym 69 z PiS) nadano „Certyfikaty dla przyjaznych życiu i rodzinie”. Źródło: A. K. Piasecki, *Wybory w Polsce 1989-2011*, op. cit., s. 341.

³⁷⁹ K. A. Wojtaszczyk, *Prawica i lewica...*, [w:] *Wybory parlamentarne...*, op. cit., s. 90. Patrz też: A. Chmielnicki, *Nowe państwo...*, op. cit., s. 24. Porównanie wyników badań z lat 2001 i 2005 pokazało, że elektorat PiS stawał się bardziej przyzwalający na ingerowanie Kościoła katolickiego w sprawy publiczne. Źródło: R. Markowski, *Wybory 2005 – chaos czy restrukturyzacja systemu partyjnego?*, [w:] I. Słodkowska, M. Dołbakowska, red., *Wybory 2005...*, op. cit., s. 17.

³⁸⁰ B. Pytlas, *From Mainstream to Power: The Law and Justice Party in Poland*, https://www.researchgate.net/publication/345240607_From_Mainstream_to_Power_The_Law_and_Justice_Party_in_Poland. [19.09.2022] Niezwykle silna obecność Kościoła w sferze publicznej kontrastuje ze słabnącą systematycznie religijnością Polaków. Według badań CBOS od 1992 r. do 2022 r. z 94 proc. do 84 proc. zmalał odsetek dorosłych określających siebie osobami wierzącymi. Liczba praktykujących spadła z blisko 70 proc. do niemal 40 proc. Odsetek niepraktykujących wzrósł z prawie 9 proc. do 19 proc. Źródło: CBOS, *Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_105_22.PDF. [16.09.2022] W badaniach K. Pawlikowskiej z 2018 r. 77 proc. kobiet uznało, że państwo powinno być wolne od jakichkolwiek wpływów Kościoła. Dla zaledwie 7 proc. Polek instytucja ta stanowiła wówczas autorytet. Źródło: *Biznes Newseria*, *Ponad połowa Polek uważa, że nasz kraj nie jest dobrym miejscem by zostać matką*, https://biznes.newseria.pl/biuro-prasowe/media_i_pr/ponad-polowa-polek,b1399769344. [15.10.2022]

³⁸¹ A. Chmielecki, *Nowe państwo...*, op. cit., ss. 91, 131, 144, 191, 202, J. Cienski, *Poland's PiS in bed with Catholic Church, backs abortion ban*, „Politico” z 05.04.2016.

³⁸² *Encyklopedia PWN*, *Kongres Liberalno-...*, <https://encyklopedia.pwn.pl/...>, op. cit. [15.10.2022]

³⁸³ Do koncepcji neutralności światopoglądowej odwołuje się również Konstytucja RP w art. 25. Patrz też: R. Stefański, *Neutralność światopoglądowa państwa jako wyraz poprawności politycznej*, [w:] R. Stefański, red., *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*, Toruń-Kielce 2007, s. 120.

³⁸⁴ Ł. Tomczak, *Sojusz...*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 61.

rozwiązań podyktowanych ideologicznym wpływem Kościoła katolickiego³⁸⁵. Wątki antyklerykalne, wyciszone w latach 1989-2005, zrewitalizował Ruch Palikota³⁸⁶.

Śledzenie partyjnych postulatów wysuwanych w kolejnych kadencjach daje obraz ewolucji zachodzącej w ugrupowaniach³⁸⁷ w odpowiedzi na zmieniające się warunki zewnętrzne i wymianę pokoleniową. Dość radykalne przeobrażenie przeszła PO. Z uwagi na odwołania do takich wartości jak rodzina, tradycja czy religia, R. Herbut sytuuje ją z początków lat 2000. w grupie konserwatywno-liberalnej³⁸⁸. W kampanii wyborczej 2001 r. partia lansowała idee właśnie z tego spektrum³⁸⁹. Jeszcze przed elekcją 2005 r. jej lider potępiał aborcję. Między 2005 a 2007 r. ugrupowanie konsekwentnie głosiło narodowo-chrześcijańskie wartości³⁹⁰ i podkreślało swój krytyczny stosunek do aborcji³⁹¹. Takie stanowisko, jak zauważa Zbigniew Zagała, jeszcze w 2005 r. łączyło PO i PiS³⁹². W kolejnych latach Platforma w tej kwestii zbliżała się do opcji socjaldemokratycznej³⁹³. Będąc u władzy, finansowała z budżetu państwa program *in vitro*. Obecnie, jak wcześniej nadmieniono, przewodniczący partii deklaruje zamiar przywrócenia państwowej refundacji zabiegów sztucznego zapłodnienia³⁹⁴ i zalegalizowanie aborcji ze względów społecznych do 12 tygodnia.

Przeobrażenia zaszły także w PC-PiS. W 1993 r. formacja doceniała przyjęte wówczas regulacje aborcyjne³⁹⁵, jednak z biegiem czasu stanowisko partii ewoluowało. Obrano kierunek restrykcyjnego sprzeciwu wobec usuwania ciąży oraz zabiegów *in vitro*. W latach 2005-2007 podjęto zdecydowaną politykę kwestionowania *status quo*³⁹⁶. Po

³⁸⁵ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 49.

³⁸⁶ T. Bojarowicz, *Wizje państwa...*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 173.

³⁸⁷ M. Winławska, *Unia Wolności...*, op. cit., s. 111.

³⁸⁸ R. Herbut, *Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 171.

³⁸⁹ K. Kowalczyk, *Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 125. D. Tusk również określał PO jako partię środka. Źródło: S. Riishøj, *The Civic Platform in Poland – the first decade 2001-2011*, file:///C:/Users/sony/Downloads/SRI%20Civic%20Platform_hjemmeside%20(1).pdf. [16.10.2022]

³⁹⁰ S. Riishøj, *The Civic Platform...*, file:///C:/Users/sony/Downloads/..., op. cit. [16.10.2022]

³⁹¹ J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 188.

³⁹² Z. Zagała, *Civic Platform Party (PO) Partisans and Law and Justice (PiS) Partisans Meanders of Two Political Identity Narratives Empirical Study*, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/21060/1/Zaga%20c5%82a_Civic_Platform_Party_%28PO%29_partisans_and_Law.pdf. [10.09.2022]

³⁹³ J. Raciborski, *Polskie wybory...*, op. cit., s. 191.

³⁹⁴ Ofeminin, *Czy wróci rządowa refundacja in vitro? PO zapowiada złożenie do Sejmu obywatelskiego projektu*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/to-dla-nas-wazne/czy-wroci-refundacja-in-vitro-tusk-zapowiada-zlozenie-obywatelskiego-projektu/nk9d4hp>. [25.10.2022]

³⁹⁵ K. Kowalczyk, *Partie i ugrupowania...*, op. cit., s. 185.

³⁹⁶ A. Fordoński, *Determinanty zmiany stanowiska Prawa i Sprawiedliwości w konflikcie o sposób ochrony życia poczętego*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., ss. 417-421.

ponownie przegranych wyborach do parlamentu w 2011 r. PiS zradykalizowało się do populistycznej prawicowej opozycji³⁹⁷.

Kolejnym ugrupowaniem, w którym dokonała się swego rodzaju ewolucja jest Nowoczesna. W momencie powstania w 2015 r. stowarzyszenie odwoływało się do ideologii liberalnej pod względem ekonomicznym i aksjologicznym. Jego program polityczny nie zawierał odniesień do kwestii światopoglądowych. W kadencji 2015-2019, jak już wspomniano, frakcja opowiadała się za utrzymaniem obowiązującego wówczas „kompromisu” aborcyjnego. Popierała finansowanie z budżetu państwa metody zapłodnienia *in vitro* i zniesienie opłacania lekcji religii w szkołach publicznych ze środków państwowych³⁹⁸. Obecnie Nowoczesna³⁹⁹ przyjęła postulaty lewicowe i popiera parytety płci w polityce oraz gospodarce. Postuluje też prawo do legalnej aborcji do 12 tygodnia ciąży⁴⁰⁰.

Samoobrona RP w poszczególnych okresach swej działalności odwoływała się do różnych nurtów ideologicznych. W jej programie można znaleźć nawiązania zarówno do koncepcji narodowo-lewicowych, socjaldemokratycznych, chrześcijańsko-demokratycznych, jak i nacjonalistycznych czy agrarnych. Powstała jako pozbawiona ideałów partia protestu budująca swą pozycję na krytyce establishmentu⁴⁰¹. W materiałach wyborczych z 1993 r. określała swój cel⁴⁰² jako dążenie do zapewnienia równego startu i równych szans wszystkim obywatelom. Zdaniem jej działaczy, istotne było wówczas równouprawnienie kobiet w sferze zawodowej i społecznej. Wyrażali przekonanie o wzmocnieniu siły kobiet poprzez ich udział w życiu państwa i narodu⁴⁰³. O równych szansach życiowych jako fundamentalnym prawie człowieka jest mowa w „Programie społeczno-gospodarczym” z 2003 r.⁴⁰⁴. W wyborach parlamentarnych 2005 r.

³⁹⁷ M. Kaczorowska, *No Change...*, [w:] „Przegląd...”, op. cit., s. 44.

³⁹⁸ A. Pacześniak, *Nowoczesna...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., ss. 190-192.

³⁹⁹ W 2017 r. zmieniono nazwę ugrupowania z Nowoczesna Ryszarda Petru na Nowoczesna. Źródło: B. Bodalska, *Nowoczesna ma nową nazwę i nowego lidera*,

<https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-nowa-nazwe-nowego-lidera>. [26.10.2022]

⁴⁰⁰ Deklaracje takie złożyła Katarzyna Lubnauer na XIV Kongresie Kobiet. Do zmiany opcji mogło przyczynić się przejęcie kierownictwa partii przez kobietę lub przystąpienie do koalicji z ugrupowaniami od zawsze postulującymi poprawę statusu Polek, jak Inicjatywa Polska i Zieloni (ostatnio również PO). Zapewne istotne były też radykalne posunięcia rządzących w kwestii ograniczenia prawa do aborcji.

⁴⁰¹ K. Zuba, *Through the Looking Glass: The Attitudes of Polish Political Parties towards the EU before and after Accession*, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15705850903105744>. [02.10.2022] Patrz też: I. Słodkowska, red., *Partie i ich programy Wybory 1993*, op. cit., s. 451.

⁴⁰² Samoobrona powstała w styczniu 2000 r. na bazie utworzonego wcześniej związku zawodowego i jego politycznego ramienia Przymierza Samoobrony. Źródło: M. Niebylski, *Zmiany ideologiczne...*, [w:] *Uwarunkowania demokracji...*, op. cit., s. 160.

⁴⁰³ I. Słodkowska, *Wybory 1993 Partie i ich programy*, op. cit., ss. 457 i 461.

⁴⁰⁴ R. Lisiakiewicz, *Wizja państwa polskiego w programach politycznych Samoobrony RP*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, styczeń 2014, ss. 53-54.

pojawił się apel o poszanowanie życia w każdej formie. Nauka społeczna Kościoła stała się wówczas drogowskazem działań partii, a największym autorytetem moralnym - Jan Paweł II⁴⁰⁵. Zaniechano tym samym wcześniejszych odwołań do praw kobiet.

Formułowanie programu jest jednym z zadań stawianych partiom politycznym (funkcja ideologiczno-programowa). Analiza dokumentów partyjnych pozwala poznać stanowisko danego ugrupowania w istotnych kwestiach. Stanowi więc cenne źródło informacji dla wyborców, a w omawianym kontekście - wyborczyń⁴⁰⁶.

Szczególne znaczenie manifestów partyjnych polega na tym, że często znajdują one odzwierciedlenie w legislaturze⁴⁰⁷. Natomiast realizacja obietnic ugrupowań jest sprawdzianem wiarygodności każdego z nich. Fakt, że takie postulaty mogą zagrażać prawom określonej grupy społecznej (kobiet), należy traktować z największą atencją. Dlatego warto kierować uwagę na idee, które mogą się Polkom przysłużyć. Tym jednak założeniom, w zalewie obecnej nowomowy i populistycznych haseł, trudno o dostateczną akceptację elektoratu. Partiom lewicowym, jak twierdzi Szymon Martys, przez dekady brakowało skutecznych mediów głoszących równościowe ideały. W lewicowości zaś, zdaniem autora, zawiera się uznanie prawa każdego człowieka do jednakowych szans i godnego życia⁴⁰⁸. Piotr Szumlewicz z kolei dostrzega w myśleniu i działaniu członków lewicy prawicowy dyktat. Prawa strona, w większości, narzuca własne przekonania, wskazuje które problemy są ważne i definiuje dopuszczalne ich rozwiązania⁴⁰⁹. Efektem jest dominacja w przekazie partyjnym prawicowej narracji o kwestii kobiet⁴¹⁰. Tym samym realne problemy Polek pozostają od wielu lat nierozwiązane.

3.1.2. Partie pozaparlamentarne

Polska scena polityczna po 1989 r. obejmowała nie tylko Sejm i Senat. Szerokie spektrum ugrupowań funkcjonowało poza parlamentem. Część z nich powstała w wyniku rozłamów w partiach istniejących (Ruch Społeczny Naprzód Polsko wyłoniony z LPR), inne tworzono jako genetycznie nowe (Partia Ochrony Praw Człowieka czy Stronnictwo Ludowe „Ojcowizna”). Jedne nie podjęły szerszej aktywności na forum publicznym

⁴⁰⁵ Program wyborczy Samoobrony w wyborach 2005, <https://mizerski.com/2007/program-wyborczy-samoobrony-w-wyborach-2005/>. [18.10.2022]

⁴⁰⁶ M. Winclawska, *Unia Wolności...*, op. cit., s. 111.

⁴⁰⁷ R. J. Dalton, D. M. Farrell, I. McAllister, *Political Parties...*, op. cit., s. 116.

⁴⁰⁸ Sz. Martys, *Parlamentarna i pozaparlamentarna lewica w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., ss. 204 i 211.

⁴⁰⁹ P. Szumlewicz, *Prawicowa hegemonia na lewicy*, <https://lewica.pl/index.php?id=9696>. [25.10.2022]

⁴¹⁰ Sz. Martys, *Parlamentarna...*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., s. 213.

(Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza), wiele zakończyło ją po kilku latach działania (Stronictwo Polityki Realnej 1996-2000, Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza 2002-2005). Były i takie, które nie dokończyły procesu rejestracji (Arka Przymierza Narodu Polskiego) lub zostały wykreślone z wykazu partii politycznych, najczęściej z powodów proceduralnych (Narodowy Kongres Polski). Pojawiły się również formacje kontynuujące prace poprzedniczek pod zmienionym szyldem (Polska Partia Pracy z 2004 r., jako następczyni powołanej w 2001 r. Alternatywy - Partii Pracy). Działały grupy bezskutecznie podejmujące wyzwania wyborcze (SL „Ojcowizna” w 2005, 2011, 2015) oraz te niemające możliwości sprawdzenia się w elekcyjnej rywalizacji (Ruch Społeczny Naprzód Polsko czy Wolność i Praworzędność). Część w ogóle nie wykazywała takich aspiracji (Partia Czubków Polskich)⁴¹¹.

Fracje działające poza parlamentem, podobnie jak sejmowe, wysuwały w swych dokumentach różnego rodzaju postulaty dotyczące praw Polek. Kształt tych żądań i obietnic determinowała tożsamość ugrupowania. Proweniencja lewicowa oznaczała kwestionowanie nierównych statusów płci, prawicowa natomiast wiązała się z próbami ograniczania praw kobiet, głównie w sferze reprodukcji. Na arenie politycznej były też grupy niezainteresowane tego rodzaju problemami (np. Krajowa Partia Emerytów i Rencistów)⁴¹².

Tabela 15. Postulaty wybranych partii pozaparlamentarnych dotyczące praw kobiet

Nazwa ugrupowania	Postulaty o charakterze:		
	politycznym	socjalnym	światopoglądowym
Związek Komunistów Polskich „Proletariat” (1990)	równość wszystkich obywateli wobec prawa, konstytucyjne gwarancje prawa do pracy ⁴¹³	równość socjalna i ekonomiczna, państwowe dotacje dla żłobków i przedszkoli ⁴¹⁴	rozdzielenie państwa od Kościoła i związków wyznaniowych; dobrowolna nauka religii organizowana w punktach katechetycznych ⁴¹⁵
Narodowe Odrodzenie Polski (1992)	x	x	zakaz aborcji ⁴¹⁶
Stronictwo Polityki Realnej (1996)	x	x	bezwzględny zakaz aborcji ⁴¹⁷
Partia Ochrony Praw Człowieka	przestrzeganie zasady równości obywateli		

⁴¹¹ R. Głajcar, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, *Ewolucja...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 11.

⁴¹² K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 50.

⁴¹³ Tamże, s. 221.

⁴¹⁴ Tamże, s. 222.

⁴¹⁵ Tamże, s. 221.

⁴¹⁶ Narodowe Odrodzenie Polski, *Program*, <https://www.nop.org.pl/deklaracja-trzeciej-pozycji/>. [02.11.2022]

⁴¹⁷ K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 188.

(2002)	wobec prawa oraz ratyfikowanych międzynarodowych konwencji praw człowieka w działaniach organów administracji ⁴¹⁸	x	x
Praca Zdrowie Ekologia (2002)	równe prawa kobiet i mężczyzn do pracy oraz reprezentacji narodu w różnych sferach ⁴¹⁹	x	tolerancja dla różnorodności poglądów ⁴²⁰
Racja Polskiej Lewicy (2002)	równy status wszystkich obywateli ⁴²¹	refundacja środków antykoncepcyjnych ⁴²²	neutralność światopoglądowa i świeckość państwa, rezygnacja z nauki religii w szkołach; wypowiedzenie konkordatu; legalizacja aborcji do 12 tygodnia bez podania przyczyn ⁴²³
Prawdziwa Obrona (2003)	obrona praw jednostki, równy status kobiet i mężczyzn w różnych sferach życia ⁴²⁴	x	tolerancja światopoglądowa, świeckość państwa ⁴²⁵
Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza (2003)	równouprawnienie kobiet i mężczyzn ⁴²⁶	x	neutralność światopoglądowa państwa ⁴²⁷
Stronnictwo Ludowe „Ojcowizna” (2004)	x	x	zakaz aborcji ⁴²⁸
Partia Centrum (2004)	zakaz ingerencji władzy publicznej w sprawy rodziny ⁴²⁹	x	tolerancja, autonomia i niezależność w relacjach państwa z Kościołem, rodzina oparta na małżeństwie kobiety i mężczyzny ⁴³⁰
Polska Partia Pracy (2004)	całkowite równouprawnienie kobiet i mężczyzn, gwarancja jednakowych szans dla wszystkich obywateli ⁴³¹	x	bezpłatna antykoncepcja i aborcja, powszechna i obowiązkowa edukacja seksualna w szkołach; rozdział Kościoła od państwa ⁴³²

⁴¹⁸ M. Lorencka, *Partia Ochrony Praw Człowieka*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 255.

⁴¹⁹ A. Turska-Kawa, *Praca Zdrowie Ekologia*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 425.

⁴²⁰ Tamże.

⁴²¹ D. Piontek, *Racja Polskiej Lewicy*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 462.

⁴²² Sz. Martys, *Parlamentarna...*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., s. 209.

⁴²³ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 76.

⁴²⁴ A. Turska-Kawa, *Prawdziwa Obrona*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 427.

⁴²⁵ Tamże.

⁴²⁶ R. Głajcar, *Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 351.

⁴²⁷ Tamże.

⁴²⁸ D. Szczepański, *Stronnictwo Ludowe „Ojcowizna”*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 592.

⁴²⁹ M. Cichosz, *Centrum*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 51.

⁴³⁰ Tamże.

⁴³¹ S. Martys, *Parlamentarna...*, [w:] *Stracone szanse...*, op. cit., s. 205.

⁴³² Tamże.

Partia Czubków Polskich (2004)	x	x	niepodważalne prawo kobiet do decydowania o własnym ciele ⁴³³
Wolność i Praworządność (2005)	x	x	ochrona życia od poczęcia do naturalnej śmierci; szacunek dla tradycji i symboli wiary ⁴³⁴
Narodowy Kongres Polski (2007)	x	x	odwołanie do nauki Kościoła katolickiego; ustawowa ochrona życia od poczęcia do naturalnej śmierci ⁴³⁵
Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza (2008)	x	x	wyprowadzenie religii ze szkół i wycofanie stopni z tego przedmiotu ze świadectw szkolnych ⁴³⁶
Arka Przymierza Narodu Polskiego (2008)	x	x	odwołanie w działaniach partii do Dekalogu Kościoła Powszechnego; ochrona prawa do życia ⁴³⁷
Ruch Społeczny Naprzód Polsko (2008)	x	x	przyjęcie społecznej nauki Kościoła; sprzeciw wobec aborcji i procedury <i>in vitro</i> oraz badań z użyciem komórek macierzystych ⁴³⁸
Partia Libertariańska (2014)	x	x	zakaz refundacji metody <i>in vitro</i> z budżetu państwa oraz sprzeciw wobec specjalnych relacji Kościoła i państwa opartych na konkordacie ⁴³⁹
Nowa Demokracja TAK (2014)	x	opłacana przez państwo składka kapitałowa dla kobiet na urlopach macierzyńskich; możliwość przejścia na emeryturę dla kobiet od 60 r. ż. lub po osiągnięciu 40 lat składkowych ⁴⁴⁰	prawo do bezpłatnej aborcji do 12 tygodnia ciąży z dowolnych powodów; brak możliwości prawnej ingerencji przez organizacje <i>pro life</i> w przepisy aborcyjne; <i>in vitro</i> dla rodzin ⁴⁴¹ ;

⁴³³ A. Turska-Kawa, *Partia Czubków Polskich*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 217.

⁴³⁴ T. Kubin, *Wolność i Praworządność*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 671.

⁴³⁵ R. Głajcar, *Narodowy Kongres Polski*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 182.

⁴³⁶ R. Głajcar, *Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 353.

⁴³⁷ M. Lorencka, *Arka Przymierza Narodu Polskiego*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 36.

⁴³⁸ B. Kosowska-Gąstoł, *Ruch Społeczny Naprzód Polsko*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 526.

⁴³⁹ A. Pacześniak, *Partia Libertariańska*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 246.

⁴⁴⁰ Nowa Demokracja TAK, *Założenia programowe Nowej Demokracji TAK. Wybrane sprawy obywatelskie*, <https://nowademokracja.org/wp-content/uploads/2022/02/Nowa-Demokracja-TAK-Kapital-Narodowy-XI-Wybrane-sprawy-obywatelskie.pdf>. [23.10.2022]

⁴⁴¹ Procedura *in vitro* przeznaczona dla małżeństw w przypadku stwierdzenia bezpłodności. Przepisy dotyczące finansowania zabiegów przez państwo oraz wieku kobiety, ilości prób i zasad postępowania z

			świecki charakter państwa ⁴⁴²
Biało-Czerwoni (2015)	x	emerytura obywatelska (powszechne i równe świadczenie dla wszystkich po ukończeniu 65 r. ż.) ⁴⁴³	legalizacja aborcji do 12 tygodnia ciąży; edukacja seksualna w szkołach ⁴⁴⁴
Wolność i Równość (2015)	zakaz dyskryminacji ⁴⁴⁵	x	neutralność światopoglądowa państwa, renegocjacja lub wypowiedzenie konkordatu ze Stolicą Apostolską, sprzeciw wobec nadmiernych wpływów Kościoła na życie publiczne (edukacja, nauka, kultura, służba zdrowia), całkowity rozdział Kościoła od państwa, wyprowadzenie lekcji religii ze szkół publicznych; liberalizacja ustawy antyaborcyjnej ⁴⁴⁶

Źródło: opracowanie własne na podst. R. Głajcar, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik, red., *Leksykon...*, op. cit., J. Majmurek, P. Szumlewicz, red., *Stracone...*, op. cit. oraz Nowa Demokracja; *Nowa Demokracja TAK, Założenia...*, <https://nowademokracja.org...>, op. cit. [23.10.2022]

W tabeli zamieszczono nazwy i postulaty ugrupowań pozaparlamentarnych tworzonych w latach 1990-2015. Podobnie jak w przypadku partii sejmowych, frakcje spoza obu izb charakteryzuje wyraźny podział na opowiadające się za respektowaniem praw Polek na wzór europejski oraz prawa te ograniczające. Grupy o tożsamości lewicowej (np. Polska Partia Pracy, Biało-Czerwoni) postulowały świeckość państwa, dostęp do aborcji i zapłodnienia pozaustrojowego czy wprowadzenie edukacji seksualnej do szkół. Sytuująca się w miejscu centrolewicy Partia Ochrony Praw Człowieka ograniczyła się do uwypuklenia ogólnej zasady równości wszystkich obywateli wobec prawa⁴⁴⁷. Z kolei postulaty programowe Nowej Demokracji TAK zaproponowano jako temat do szerokiej dyskusji i wypracowania ostatecznego konceptu⁴⁴⁸.

zarodkami ureguluje stosowna ustawa. Źródło: Nowa Demokracja TAK, *Założenia programowe...*, <https://nowademokracja.org/wp...>, op. cit. [25.10.2022]

⁴⁴² Nowa Demokracja Tak, *Założenia programowe Nowej Demokracji TAK Część VI. Związki wyznaniowe*, <https://nowademokracja.org/stanowisko-zarzadu-krajowego-nowej-demokracjiws-wyroku-trybunalu-konstytucyjnegoograniczajacego-prawo-kobiet-do-aborcji/>. [20.10.2022]

⁴⁴³ D. Szczepański, *Biało-Czerwoni*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 39.

⁴⁴⁴ Tamże.

⁴⁴⁵ M. Czaja, *Wolność i Równość*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 673.

⁴⁴⁶ Tamże.

⁴⁴⁷ M. Lorencka, *Partia Ochrony...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 255.

⁴⁴⁸ Nowa Demokracja TAK, *Założenia...*, <https://nowademokracja.org/wp...>, op. cit. [03.11.2022]

Partie o prawicowym rodowodzie (np. Arka Przymierza Narodu Polskiego, Narodowy Kongres Polski) charakteryzował konserwatyzm w kwestiach światopoglądowych. W swej optyce przyjmowały chrześcijańską wizję rodziny, społeczeństwa i państwa, a przez to wyraźnie określały status kobiet. Zdecydowanie odrzucały aborcję, procedurę *in vitro* czy ograniczenie wpływu Kościoła na funkcjonowanie instytucji państwowych.

Powyższa systematyka nie zawiera odniesień do równości kobiet i mężczyzn w sferze polityki. Wszystkie frakcje zignorowały problem kwot i parytetów płci na listach wyborczych, we władzach partyjnych czy na wysokich stanowiskach państwowych. W przypadku partii parlamentarnych było to specyfiką ugrupowań lewicowych oraz częściowo centrowych. W przestrzeni pozasejmowej w omawianym kontekście odnaleźć można jedynie ogólne deklaracje równości obu płci czy jednakowej reprezentacji kobiet i mężczyzn w różnych sferach (Praca Zdrowie Ekologia). Pojawił się też sprzeciw wobec dyskryminacji m.in. ze względu na płeć (Wolność i Równość).

Zabrakło w programach również rozbudowanej oferty socjalnej. Obszernie natomiast przedstawiono stanowiska ugrupowań w kwestiach światopoglądowych. Do obecności religii i duchowieństwa w życiu publicznym nawiązują partie z obu stron sceny politycznej. Prawica czy środowiska narodowo-katolickie (Narodowy Kongres Polski) konsekwentnie utożsamiają swą działalność i funkcjonowanie społeczeństwa z nauką społeczną Kościoła katolickiego. Lewica wyraża sprzeciw wobec nauczania religii w szkołach i wiązania polityki z etyką chrześcijańską. Problem aborcji i *in vitro* eksponowany jest w dość szerokim zakresie. Poparcie i dezaprobata dla różnych rozwiązań pokrywają się tu z tradycyjną dychotomią prawica-lewica.

3.1.3. Partia Kobiet jako ruch obrony praw Polek

W 1997 r. zmieniono zasady powoływania partii politycznych. Wprowadzono obowiązek zebrania 1000 podpisów pod wnioskiem o ich rejestrację (rozd. 3 art. 11)⁴⁴⁹. Fakt ten znacząco ograniczył liczbę ugrupowań pojawiających się na polskiej scenie

⁴⁴⁹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r..., <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc....>, op. cit. [04.11.2022]

politycznej⁴⁵⁰. Wymóg nowego prawa spełniła Manuela Gretkowska, która w styczniu 2007 r. w Sądzie Okręgowym w Warszawie zarejestrowała Partię Kobiet⁴⁵¹.

Genezy ugrupowania należy szukać w opublikowanym jesienią 2006 r. przez tygodnik „Przekrój” manifestie pt. „Dość upokorzeń”. Pisarka zrecenzowała w nim sytuację Polek w kontekście obowiązującej ustawy antyaborcyjnej. Poza krytyką polityków i partii prawicowych, wyraziła wątpliwość wobec szans poprawy warunków funkcjonowania kobiet w przypadku zmiany rządu. Postulowała zorganizowanie lepszej ochrony prawnej Polek, opieki socjalnej dla matek, porodów z darmowym znieczuleniem oraz refundację środków antykoncepcyjnych. Podkreśliła konieczność prowadzenia edukacji seksualnej w szkołach. Zmiany pozycji społecznej kobiet upatrywała w parlamentarnej obecności odpowiednio silnej żeńskiej reprezentacji. Wezwała wszystkie kobiety i światłych mężczyzn do zorganizowania się w celu walki o prawa należne połowie społeczeństwa⁴⁵². W wystąpieniu tym podważone zostało zaufanie do systemu i ostrej krytyce poddane ówczesne mechanizmy demokratyczne oparte o zasadę przedstawicielstwa. Sedno felietonu stanowiło przekonanie o efektywnym reprezentowaniu interesów danej grupy społecznej jedynie przez nią samą. Dotychczasowe rozwiązania, zdaniem autorki, nie spełniły społecznych oczekiwań. Powyższy postulat pojawiał się już wcześniej w dyskursie publicznym. Jego wyraziciele nie potrafili jednak znaleźć poparcia dla głoszonych przez siebie idei na drodze demokratycznej rywalizacji⁴⁵³.

Duże zainteresowanie manifestem było impulsem do powołania ruchu „Polska jest kobietą”, z celem mobilizacji do aktywności w życiu publicznym⁴⁵⁴. Chwytlive hasło dało początek domenie internetowej, która stała się miejscem kontaktów osób

⁴⁵⁰ Według Ewidencji Partii Politycznych stan na 31.12.2007 r. wykazywał 83 formacje zobowiązane do przedłożenia sprawozdania finansowego. Źródło: M. Drzonek, *Partia Kobiet, mowa partia „swojska”*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 132.

⁴⁵¹ Gretkowska rejestruje Partię Kobiet, „Wprost” z 27.12.2006. Patrz też: M. Chelmonska, K. Długa, *Partia Kobiet w Polsce na tle innych ugrupowań kobiecych w Europie w świetle wyników wyborów parlamentarnych w 2007 roku*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kampanie wyborcze – studium przypadku*, Toruń 2009, s. 42

⁴⁵² M. Gretkowska, *Dość upokorzeń*, „Przekrój” z 15.12.2006.

⁴⁵³ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 139. Przekonanie o jedynej skutecznej reprezentacji przez „swoich” wyrażali wcześniej m.in. robotnicy. Pierwszą Partię Kobiet zarejestrowano w Polsce w 1996 r. Źródło: K. Gębarowska, „Kobiety” jako zbiorowy podmiot ruchu feministycznego w Polsce. *Polemika z Partią Kobiet i Kongresem Kobiet Polskich*, [w:] F. Pierchalski, K. Smyczyńska, M. E. Szatlach, K. Gębarowska, *Feminizm po polsku*, Warszawa 2011, s. 199.

⁴⁵⁴ T. Mikułko, *Bo Polska jest kobietą*, „Gazeta Lubuska” z 20.02.2007.

wyrażających chęć zaangażowania⁴⁵⁵. Formalna inauguracja ruchu miała miejsce 24 grudnia 2006 r. Deklarację ideową, podpisaną wówczas przez Manułę Gretkowską, Ilonę Kanclerz, Lidię Popiel-Lindę i Wiktora Osiatyńskiego, umieszczono w charakterze preambuły w Statucie Partii Kobiet. Sygnatariusze wyrazili w niej sprzeciw wobec dyskryminacji Polek w wielu sferach. Domagali się ich realnego udziału w sprawowaniu władzy, co zagwarantować mogło jedynie utworzenie siły nacisku w postaci partii politycznej. Większa partycypacja kobiet w przestrzeni polityki miała umocnić społeczeństwo obywatelskie, podnieść standardy życia politycznego, ograniczyć destrukcyjne konflikty. Nową organizację określono mianem partii interesów i potrzeb⁴⁵⁶.

Inicjatywa została entuzjastycznie przyjęta przez środowiska kobiece⁴⁵⁷. Jej niecodzienną popularność wzmacniało kilka czynników. Zyskała poparcie znanych osobistości świata kultury i estrady (Krystyna Janda, Jarosław Kukulski, Maryla Rodowicz, Kayah, Urszula). Przedstawicielka nauki, Magdalena Środa, potwierdziła tezę założycieli, że tylko strukturalna obecność kobiet w ciałach politycznych może przyczynić się do zmiany sytuacji. Media śledziły i relacjonowały działania partii, której pomysłodawczynią była znana, niekiedy prowokująca, postać⁴⁵⁸.

1 lutego 2007 r. ugrupowanie zainauguowało formalną działalność. Rozpoczęto budowanie struktur lokalnych i rozpowszechnianie programu politycznego. Wśród jego założeń znalazły się przede wszystkim postulaty dotyczące poprawy realiów życia kobiet:

- efektywna polityka prorodzinna;
- refundacja środków antykoncepcyjnych i leczenia niepłodności;
- edukacja seksualna w szkołach;
- przyjmowanie planów gospodarczych na 7, 14 i 21 lat (dziecko nie rodzi się na kadencję, lecz na wiele lat);
- emerytury dla matek wychowujących dzieci w wysokości połowy świadczenia otrzymywanego przez męża;
- umożliwienie kobietom samostanowienia w sprawach rodziny;
- ochrona prawna kobiet;
- zasiłki wystarczające na wychowanie dziecka w ubogich rodzinach;

⁴⁵⁵ Polkowickie Koło Kobiet, *Polska jest kobietą*, <https://polkowickapartiakobiet.pl/tl/Manifest.htm>. [25.10.2022]

⁴⁵⁶ Partia Kobiet, *Statut*, <https://polkowickapartiakobiet.pl/tl/Statut-Partii-Kobiet.htm>. [25.10.2022]

⁴⁵⁷ A. Paczeński, *Kobiece twarz polskiej polityki*, [w:] E. T. Woźniakowa, red., *Kobiety w społeczeństwie*, op. cit., s. 103.

⁴⁵⁸ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 141 za: M. Środa, *Czy kobietom potrzebna jest partia kobiet?*, „Fakt” z 14.02.2007.

- darmowe znieczulenie przy porodzie;
- przywrócenie funduszu alimentacyjnego;
- zrównanie płac kobiet i mężczyzn;
- likwidacja domów dziecka;
- zaostrzenie kar za stosowanie przemocy wobec kobiet;
- opieka nad samotnymi matkami;
- poprawa opieki medycznej nad kobietami, szczególnie w czasie ciąży, porodu i badań okresowych;
- zrównanie płac kobiet i mężczyzn⁴⁵⁹.

Data inauguracji działalności partii wydawała się korzystna ze względu na układ kalendarza wyborczego. Zgodnie z regułą 4-letniej kadencji, kolejna elekcja parlamentarna powinna przypadać na 2009 r. Ten dość odległy termin pozwalał na zbudowanie struktur terenowych, rozpropagowanie postulatów i zmobilizowanie elektoratu. Tymczasem w wyniku kryzysu w rządzącej koalicji PiS-LPR-Samoobrona doszło do jej rozpadu. Wobec podjęcia przez Sejm uchwały o skróceniu kadencji parlamentu, zdecydowano o rozpisaniu przedterminowych wyborów. Ugrupowanie będące na etapie tworzenia zaplecza organizacyjnego i finansowego, stanęło przez koniecznością zmierzenia się z przyspieszonym rywalizacyjnym wyzwaniem. Na potrzeby rozpoczynającej się kampanii przygotowano „Priorytety wyborcze” zawierające 32 postulaty podzielone na sekcje:

- Rodzina a rynek pracy – m.in. promowanie innowacyjności, nowych technologii i elastycznych form pracy, możliwość samozatrudnienia, zrównanie zarobków osób różnej płci pracujących na takich samych stanowiskach;
- Rodzina a edukacja – m.in. ułatwienia w tworzeniu przedszkoli i mini przedszkoli (również w mniejszych miejscowościach), rozpowszechnianie w szkołach zagadnień z obszaru równości płci i seksualności człowieka;
- Zdrowie rodziny - m.in. rozwój i upowszechnianie świadczeń medycznych (lekarz w każdej szkole, badania cytologiczne dla kobiet, urologiczne dla mężczyzn), refundacja antykoncepcji, dofinansowanie leczenia

⁴⁵⁹ T. Gardziel, S. Gawroński, *Wybory 2007...*, op. cit., ss. 296-297.

niepłodności, rozwój badań prenatalnych, poradnictwo psychologiczne dla rodzin z nieakceptowaną ciążą;

- Rodzina korzystająca z pomocy społecznej i rodzina emerytów - rozszerzenie pomocy dla rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi, świadczenia emerytalne dla gospodyń/gospodarzy domowych w wysokości uzależnionej od ilości dzieci;
- Rodzina wiejska - m.in. mikro kredyty dla gospodarstw zarządzanych przez kobiety;
- Rodzina a państwo - przywrócenie zaufania do wymiaru sprawiedliwości, odpolitycznienie mediów finansowanych z budżetu państwa⁴⁶⁰.

W porównaniu z wcześniej zgłaszanymi koncepcjami, dezyderaty wyborcze obejmowały znacznie szerszy obszar zagadnień społecznych i politycznych, miały też bardziej kompletny charakter. Choć nadrzędnym celem pozostawała realizacja interesów kobiet, to spotkać tu można także elementy odnoszące się do innych grup społecznych⁴⁶¹. Początkowe wezwania do liberalizacji prawa aborcyjnego zamienione zostały na postulat umożliwienia samostanowienia w planowaniu rodziny⁴⁶².

Przedwyborcze sondaże nie dawały M. Gretkowskiej szans na zdobycie mandatów poselskich. Sugerowały raczej, że sukcesem byłoby poparcie w wysokości 3 proc., co wiązało się z uzyskaniem dotacji z budżetu państwa na dalszą działalność. Tylko jeden optymistyczny wynik badania przeprowadzonego w kwietniu pokazywał 11 proc. wskazań ankietowanych. Według CBOS, od maja do października na Partię Kobiet zamierzało głosować 1-2 proc. respondentów. W sierpniu wynik ten wzrósł do 4 proc.⁴⁶³. Trudne okazało się w tak krótkim czasie stworzenie na tyle prężnych i wystarczająco rozbudowanych struktur, by zapełnić listy wyborcze. Wystąpiły też problemy z zebraniem podpisów poparcia. Konieczne bowiem było uzyskanie pisemnego potwierdzenia minimum 5 tys. pełnoletnich obywateli na stałe zamieszkujących dany okręg wyborczy⁴⁶⁴. Ostatecznie partia zarejestrowała listy do Sejmu tylko w 7 okręgach wyborczych. O mandat poselski ubiegało się 106 kandydatek i 3 kandydatów (nie wszyscy byli członkami PK). Do Senatu nie wystawiono pretendentów w żadnym z 40

⁴⁶⁰ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 145-147.

⁴⁶¹ Tamże, s. 145.

⁴⁶² Tamże.

⁴⁶³ Tamże, s. 148.

⁴⁶⁴ Zdobywanie podpisów co najmniej w połowie okręgów umożliwiało rejestrację i rezygnację z dalszego ich zbierania. Źródło: K. Waligóra, „*Jesteśmy zbieraniną, pospolitym ruszeniem dobrego i złego*”: *Manuela Gretkowska zakłada Partię Kobiet*, „Pamiętnik Teatralny” nr 3(275)/2020, s. 71.

okręgów. Fakt ten może sugerować przeświadczenie aktywistów o braku szans w wyborach według ordynacji większościowej⁴⁶⁵.

Niezwykle zainteresowanie mediów nowym podmiotem politycznym oraz podjęte na szeroką skalę działania propagujące jego założenia programowe okazały się niewystarczające. Ostatecznie ugrupowanie M. Gretkowskiej wybrało 0,28 proc. głosujących⁴⁶⁶. Skutkiem tej porażki była zmiana kierownictwa partii. Od października 2007 r. funkcję tymczasowej przewodniczącej pełniła Anna Kornacka. Kongres partii zorganizowany w kwietniu 2008 r. oficjalnie uczynił ją przewodniczącą, zaś M. Gretkowska została honorową szefową⁴⁶⁷. Na I Zjeździe Krajowym działaczki ogłosiły przygotowania do kolejnych wyborów (samorządowych w 2010 r. i parlamentarnych w 2011 r., zaś do Parlamentu Europejskiego w 2009 - w zależności od kształtu ordynacji wyborczej). Ponownie potwierdziły wolę kontynuowania prac w celu poprawy warunków funkcjonowania kobiet w każdej sferze życia. M. Gretkowska oskarżyła wówczas frakcje lewicowe o chęć wykorzystania jej partii i przejmowanie haseł. Z kolei A. Kornacka zarzuciła PO i PiS traktowanie spraw Polek jako niewygodnych, PSL jako niepoważnych, a SLD jak towar partyjny i wyborczy. Własne ugrupowanie uznała za jedynego reprezentanta interesów kobiet⁴⁶⁸.

Socjaldemokracja Polska i Partia Demokratyczna zaproponowały Partii Kobiet i Zielonym wyborczą kooperację w celu stworzenia centrolewicowej alternatywy wobec Sojuszu. Liderki kobiecego ugrupowania obawiały się jednak braku gwarancji nowej inicjatywy dla realizacji ich sztandarowych postulatów: zwiększenia udziału kobiet w polityce, realnego rozdziału państwa od Kościoła i umocnienia społeczeństwa obywatelskiego. W oficjalnym stanowisku wyraziły zamiar współpracy ze wszystkimi formacjami dążącymi do osiągnięcia powyższych założeń, lecz na zasadzie zachowania tożsamości partii celu⁴⁶⁹.

Do porozumienia z SLD doszło przed wyborami samorządowymi 2010 r. Przedstawiciele PK kandydowali wówczas, bez sukcesu, z list tego ugrupowania oraz komitetów lokalnych⁴⁷⁰. Porażką zakończyła się także próba wejścia do parlamentu w

⁴⁶⁵ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op., cit., s. 148.

⁴⁶⁶ Tamże, s. 149.

⁴⁶⁷ B. Nowaczyk, *Zmiany w Partii Kobiet*, <http://www.lewica.pl/index.php?id=15047>. [25.10.2022]

⁴⁶⁸ *Partia Kobiet: niech lewica nie zawłaszcza naszych haseł*, <https://wiadomosci.wp.pl/partia-kobiet-niech-lewica-nie-zawlaszcza-naszyc-hasel-6037233788560513a>. [26.10.2022]

⁴⁶⁹ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 150-151.

⁴⁷⁰ M. Musiał-Karg, *Partia Kobiet*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 237.

2011 r., ponownie z ramienia SLD. W 2014 r. partia po raz kolejny wzięła udział w rywalizacji samorządowej. Startowała wówczas z list różnych komitetów (lokalnych oraz SLD Lewica Razem). W wyborach do PE w tym samym roku kandydowała wraz z Komitetem Wyborczym Partii Zieloni⁴⁷¹. Na VI Krajowym Zjeździe formacji zdecydowano o samodzielnym starcie w wyborach prezydenckich 2015 r.⁴⁷². Nie udało się jednak zebrać wymaganych prawem 100 tys. podpisów poparcia dla Iwony Piątek, ówczesnej przewodniczącej. W tym samym roku Elżbieta Jachlewska z PK, startująca z listy KWW Ryszarda Petru, nie uzyskała mandatu poselskiego⁴⁷³.

Od 2016 r. frakcja kontynuowała działalność jako Inicjatywa Feministyczna⁴⁷⁴. We wrześniu 2017 r. Państwowa Komisja Wyborcza odrzuciła sprawozdanie partii o źródłach pozyskania środków finansowych⁴⁷⁵. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. formacja dołączyła do Koalicji Europejskiej⁴⁷⁶. E. Jachlewskiej nie udało się jednak zdobyć mandatu. 20 stycznia 2020 r. liderki poinformowały o rozwiązaniu ugrupowania⁴⁷⁷. Na zjeździe w grudniu 2022 r. działaczki zdecydowały o wyrejestrowaniu formacji⁴⁷⁸.

Specyfika funkcjonowania Partii Kobiet i przyczyny jej niepowodzeń stały się przedmiotem analiz badaczy oraz publicystów. Dostrzeżono liczne niekonsekwencje oraz nieścisłości w wypowiedziach i działaniach władz ugrupowania. Katarzyna Szumlewicz podniosła kwestię braku krytycznych konkretów, m.in. w odniesieniu do aborcji. Stosunek do niej stanowił wówczas wspólny mianownik wszystkich organizacji feministycznych w Polsce. Tymczasem grupa mianująca się wyrazicielką interesów kobiet nie przyjęła jednoznacznego stanowiska w tej sprawie. Żądaniom lepszej opieki

⁴⁷¹ Tamże, s. 238.

⁴⁷² Onet.pl, *Iwona Piątek kandydatką Partii Kobiet na prezydenta*, <https://wiadomosci.onet.pl/partia-kobiet>. [26.10.2022]

⁴⁷³ Portal Miasta Gdańska, *Elżbieta Jachlewska*, <https://www.gdansk.pl/wybory/elzbieta-jachlewska-lepszy-gdansk.a.125786> [26.10.2022]

⁴⁷⁴ Biuletyn Informacji Publicznej, Sąd Okręgowy w Warszawie, *Inicjatywa Feministyczna*, <https://bip.warszawa.so.gov.pl/rejestr-partii/0/60/inicjatywa-feministyczna>. [27.10.2022]

⁴⁷⁵ *Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 20 października 2017 r. o przyjętych i odrzuconych sprawozdaniach partii politycznych o źródłach pozyskania środków finansowych w 2016 r.*, <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2016/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-20-pazdziernika-2017-r-o-przyjetych-i-odrzuconych-sprawozdaniach-partii-politycznych-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-w-2016-r.> [27.10.2022]

⁴⁷⁶ KE współtworzyły PO, PSL, SLD, Nowoczesna, Zieloni, Inicjatywa Polska, Unia Europejskich Demokratów, Inicjatywa Feministyczna, Komitet Obrony Demokracji, Wolność i Równość, Wolne Sądy, Socjaldemokracja Polska. Źródło: Dziennik Gazeta Prawna, *Do Koalicji Europejskiej dołączyły m.in. Inicjatywa Polska, UED, Inicjatywa Feministyczna i KOD*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 14.05.2019.

⁴⁷⁷ K. Waligóra, *Jesteśmy...*, op. cit., s. 53.

⁴⁷⁸ Na podst. rozmowy telefonicznej z E. Jachlewską.

nad ciężarnymi i matkami nie towarzyszyła refleksja na temat kształtu, dostępności czy bezpłatności służby zdrowia. Za populistyczny autorka uznała postulat surowszego karania gwałcicieli. Przypominał on deklaracje feministek, do których Gretkowska z reguły się nie odwoływała. Problem nie tkwił jednak w łagodnym prawie, lecz w nieorzekaniu o przestępstwie. Taką interpretację ważnych zagadnień postrzegala badaczka jako postawę typową dla celebrytek i kobiet sukcesu tworzących tę partię. Zasadne jest więc podanie w wątpliwość skutecznego reprezentowania przez nią kobiet z uboższych środowisk⁴⁷⁹.

Dotychczasowe formacje stawiały sobie za cel wyrażanie interesów określonych grup, wyodrębnionych na bazie podziałów społecznych, ideologicznych lub narodowych. Partia Kobiet, zdaniem Macieja Drzonka, przeciwnie, miała jednoczyć wszystkie Polki, ponad jakimikolwiek podziałami, w walce o respektowanie należnych im praw. Determinantą działań M. Gretkowskiej stały się różnice między płciami oraz jednoznaczna chęć realizowania potrzeb kobiet⁴⁸⁰. Należy jednak przyjąć, że postmodernistyczne społeczeństwo nie było gotowe na tak niecodzienną inicjatywę. Ostre spory toczono dotąd w obrębie różnych idei, poglądów czy wyznawanego systemu wartości. Nigdy jednak współzawodnictwo płci nie było bazą tworzenia struktur politycznych. Istotę stanowiła tu motywacja powierzenia własnych spraw „swoim” (kobietom)⁴⁸¹. Wzywając rodaczki do walki o siebie, „bo Polska to nie oni”, uwypuklono dychotomię między płciami. Powstała w ten sposób sztuczna wspólnota kobiet mimowolnie wyodrębniająca siebie jako klasę. Szefowa partii idealizowała Polki, demonizując Polaków, i w nich, a nie w różnorodności kobiet, upatrywała przyczyn niesprawiedliwości⁴⁸².

Iluzoryczna jedność jest na tyle nieskuteczna, że zawsze stwarza na poziomie tożsamości solidarność wykluczającą pewną część zbiorowości, którą ma reprezentować. Choć Partia Kobiet liczyła na głosy mężczyzn, to swą ofertę kierowała głównie do kobiet. Jednak nie wszystkie Polki znalazły się w kręgu jej zainteresowań. Jak twierdzi Katarzyna Gębarowska, wykluczone zostały moherowe berety, teolożki (nie walczyły o prawo do aborcji), lesbijki (do tak nielicznej grupy nie kierowano oferty) oraz ówczesne posłanki. Tego typu postawa mogła narażać na krytykę ze strony wykluczonych, co też

⁴⁷⁹ K. Szumlewicka, *Feministki wobec transformacji: ewolucja ruchu*, [w:] *Stracone...*, op. cit., s. 173. Patrz też: I. Desperak, *Kongres Kobiet, demokracja parytetowa i ruch kobiecy w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” t. 59, nr 3/2010.

⁴⁸⁰ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 137.

⁴⁸¹ Tamże, s. 151.

⁴⁸² K. Gębarowska, „*Kobiety*” ..., [w:] *Feminizm...*, op. cit., s. 203.

uczyniły feministki. Zarzuciły Manueli Gretkowskiej niedostateczne reklamowanie, w ferworze promowania własnej grupy, ich zasług dla zbudowania polskiego ruchu kobiecego. Skrytykowały dysonans w postaci odżegnywania się od feminizmu, a jednocześnie odwoływania do feministycznych haseł („Polska jest kobietą”), propagujących ideę siostrzeństwa w odbudowywaniu więzi. Kiedy przewodnim *credo* formacji stało się „Rozważna i nowoczesna”, reklamowała je aktorka, a nie zwykła kobieta, która symbolizowałaby różnorodność. M. Gretkowska, starając się budować uniwersalną kategorię „kobiet w ogóle”, wpadła w pułapkę wykluczenia⁴⁸³. Tymczasem Polki reprezentują różne stanowiska, nawet w kwestii praw reprodukcyjnych. Ogólnie ujęte działania „w interesie polskich kobiet” należy zatem potraktować jako nadużycie⁴⁸⁴.

Anna Pacześniak uznała pomysł utworzenia kobiecej partii w Polsce za kontrowersyjny. Zdaniem badaczki, założycielka zdawała się traktować podmiot polityczny niczym klub dyskusyjny, zajmujący się wycinkiem rzeczywistości dotyczącym jej otoczenia. Analiza postulatów zamieszczonych na internetowej stronie www.polskajestkobieta.pl sprawiała wrażenie, że chodziło o program organizacji pozarządowej. W przypadku partii politycznej wymagane jest bowiem sformułowanie czytelnego stanowiska wobec istotnych kwestii politycznych. Zabrakło tymczasem odniesień do polityki zagranicznej, obronnej czy programów unijnych. Utopią nazwała autorka idealistyczne założenie wspólnych działań kobiet bez względu na ich poglądy polityczne⁴⁸⁵.

Beata Maciejewska, członkini partii Zielonych i krytyczka nowego ugrupowania, również widziała w nim reprezentację elitarnego marginesu polskich kobiet. Podniosła fakt wyeliminowania z grupy docelowej osób o jasno sprecyzowanych poglądach politycznych. Wykluczenie dotyczyło też bezdzietnych z wyboru, partia nie zakładała bowiem takiego scenariusza życiowego kobiety. Pominęto zwolenniczki feministycznego przekonania o możliwości osiągnięcia poczucia spełnienia bez męża i rodziny. Dyskwalifikujący dla B. Maciejewskiej był także brak odwagi w publicznym ujawnieniu ideologicznych postaw. Obawa przed krytyką nie powinna cechować działaczek wchodzących do polityki. Uwagę autorki zwróciło ponadto ignorowanie przez przewodniczącą feminatywów, których używanie w ramach realizacji idei równości płci

⁴⁸³ Tamże, s. 200.

⁴⁸⁴ M. Trawińska, *Pułapki tworzenia kobiecej partii politycznej*, Centrum Informacji Anarchistycznej, https://cia.media.pl/trawinska_pulapki_tworzenia_kobiecej_partii_politycznej. [29.10.2022]

⁴⁸⁵ A. Pacześniak, *Kobiece twarz...*, [w:] *Kobiety...*, op. cit., ss. 103-104.

zalecała UE (M. Gretkowska określała siebie jako pisarza, zaś w stosunku do kobiet używała formy kandydaci)⁴⁸⁶.

Kolejna recenzentka Partii Kobiet, Ewa Dąbrowska-Szulc, dostrzegła w niej czynnik eliminujący „dyżurny” argument wielu działaczy (z obu stron) o braku kandydatek chętnych do wejścia na scenę polityczną. Ugrupowanie ujawniło ich sporą ilość, co więcej lepiej wyedukowanych aniżeli partyjni aktywiści. Z pewnością też pojawienie się takiego podmiotu politycznego zaowocowało zmianą pravicowej retoryki. Ówczesny premier Jarosław Kaczyński podczas zjazdu PiS informował o 9 kobietach na pierwszych miejscach list wyborczych jego partii do Sejmu i rekordowej liczbie 200 kandydatek w skali ogólnokrajowej. Zadeklarował nowoczesny konserwatyzm i wypływające z niego równouprawnienie płci. Natomiast krytyka autorki dotyczyła odżegnywania się działaczek Partii Kobiet od feminizmu przy jednoczesnym korzystaniu z jego zdobyczy: wykształcenia, udziału w wyborach, pracy zarobkowej, prowadzenia własnego biznesu, posiadania konta bankowego⁴⁸⁷.

Katarzyna Waligóra potraktowała utworzenie tego ugrupowania jako performans wizerunku założycielki, trybu działania partii oraz sposobu autopromocji⁴⁸⁸. Uznała, że stabilną męską strukturę sprawowania władzy, powiązaną przez Mary Beard z powagą i prestiżem⁴⁸⁹, pisarka destabilizowała sięgając po żenujący kobiecy spektakl. Powołanie bytu politycznego zawsze ma charakter widowiska kulturowego. Wiąże się np. z organizowaniem wiecu politycznego, wygłaszaniem haseł, udzielaniem wywiadów. Jednak wejście w obszar powagi i prestiżu „walniętej artystki”, jak określała siebie Gretkowska, musiało wywołać zażenowanie. Powstała przestrzeń niepewności między tym, co estetyczne, a tym, co polityczne. Przewodnicząca korzystała ze statusu znanej pisarki, aby promować swą organizację, i nawiązywała do niej podczas spotkań z czytelnikami. Warto również zwrócić uwagę na drażniący, nieprzystający do ówczesnej polityki język szefowej partii (np. lepsza wspólnota waginy, niż wspólnota kolesiostwa)⁴⁹⁰.

⁴⁸⁶ E. Dąbrowska-Szulc, *Egerie i paprotki, czyli projekt równego traktowania zamiast ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn* za: B. Maciejewska, *Partia Kobiet na obcasach*, [w:] *Kobiety, feminizm...*, op. cit., ss. 189-190.

⁴⁸⁷ E. Dąbrowska-Szulc, *Egerie...*, [w:] *Kobiety, feminizm...*, op. cit., s. 191.

⁴⁸⁸ Program partii i aspekty ideowe w większości wypowiedzi pisarki K. Waligóra wykluczyła z performansu. Źródło: K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 56.

⁴⁸⁹ M. Beard, *Kobiety i władza. Manifest*, Kraków 2018, s. 467.

⁴⁹⁰ K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 65.

Sprawę aborcji K. Waligóra uznała za najbardziej konfliktogenną z perspektywy układu sił politycznych. Partia Kobiet powstała na bazie żądań liberalizacji przepisów w tej kwestii. W grudniu 2006 r. M. Gretkowska zapewniła, że sama nigdy nie przerwałaby ciąży, lecz opowiadała się za prawem innych do wyboru. Wkrótce jednak temat ten stał się partyjnym tabu i liderka, deklarując swój religijny światopogląd, odmawiała komentowania go w wywiadach. Zwrot ku konserwatyzmowi⁴⁹¹ podyktowany był nie tyle zmianą poglądów, ile kalkulacją zysków z powodu zaprzestania ich publicznego wygłaszania. Walkę o prawa kobiet sprowadzono ostatecznie do poprawy sytuacji matek i dzieci⁴⁹². Wystąpił ponadto problem z doprecyzowaniem szczegółów odnośnie kilku wątków. Przewodnicząca nie zdefiniowała swego stosunku do feminizmu z powodu, jak twierdziła, nieznamości definicji tej ideologii. Zapewniła jednak o otwartości jej partii na wszystkie kobiety. Zabrakło też jednoznacznego przekazu w sprawie mężczyzn. Nie pojawiła się również wyraźna interpretacja atrakcyjnego hasła „Polska jest kobietą”. Pisarka rozumiała przez nie, nieoczywistą dla innych, odpowiedź na złe traktowanie Polek przez rządzących⁴⁹³.

Konsekwencją nieścisłości stały się deklaracje neutralności ideologicznej partii i chęć współpracy z grupami dbającymi o interesy kobiet, niezależnie od ich tożsamości. Wśród wyborców (zwłaszcza wyborczyń) mogły wywołać obawę o prawdopodobieństwo aliansu z formacją prawicową w przypadku zagwarantowania przez nią realizacji któregoś z postulatów Partii Kobiet. Poza tym, najistotniejsza z punktu widzenia Polek kwestia, czyli aborcja, przestała być sztandarowym postulatem partii walczącej o ich prawa. Ewolucja ta przeniosła grupę do środka sceny politycznej. Mogła wtedy reprezentować osoby wyznające tradycyjną definicję kobiecości⁴⁹⁴. Jednak w 2016 r. M. Gretkowska powróciła do wcześniejszej retoryki i niewolnictwem nazwała „kompromis aborcyjny”⁴⁹⁵.

Agnieszka Graff początkowo obserwująca partię z „ostrożną życzliwością”, kampanię z udziałem działaczek bez ubrań, osłoniętych transparentem na plakacie uznała za pomysł na polityczne samobójstwo. Zdaniem autorki, reklamowanie Partii przez znane postaci potwierdziło stereotyp, że „kobieta w sferze publicznej, to kobieta publiczna”⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ Chodzi o zmianę stosunku do aborcji i odżegnywanie się od radykalnego feminizmu. Źródło: M. Gretkowska, *Obywatelka*, Warszawa 2008, s. 260.

⁴⁹² K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 73.

⁴⁹³ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 140.

⁴⁹⁴ K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 73.

⁴⁹⁵ R. Kim, *Zarażeni wirusem pogardy*, „Newsweek” z 24.10.2016.

⁴⁹⁶ A. Graff, *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa 2008, ss. 207-208.

A. Graff zaprzecza „feministyczności” ugrupowania, które w znacznym stopniu opierało swój dyskurs na wartościach tradycyjnych - rodzinie i wizji kobiety jako matki. Dopiero w dalszej kolejności eksponowało kobietę jako indywidualny podmiot⁴⁹⁷.

Niechęć do reprezentowania homoseksualistek Katarzyna Perdzyńska tłumaczy obawą przed ryzykiem utożsamiania frakcji z grupą wywołująca społeczne kontrowersje. Postulaty tego środowiska mogłyby zniechęcić część elektoratu do całego ugrupowania. Partia nie odcinała się natomiast od innych grup kobiet o specyficznych potrzebach, np. niepełnosprawnych. W Karcie Etycznej jako element postawy członków (-iń) wymieniono szacunek dla wszystkich, bez względu na jakiegokolwiek cechy⁴⁹⁸. Autorka łączy dezyderaty zawarte w dokumentach grupy z interesami dzieci (w „Manifeście Programowym” - likwidacja domów dziecka, opieka nad samotnymi matkami itd.). Kobieta pojawia się w nich często w kontekście macierzyństwa lub rodziny. Do kategorii „kobięcych” K. Perdzyńska zaklasyfikowała tylko cztery punkty: zrównanie płac z zarobkami mężczyzn, zaostrzenie kar za gwałt, molestowanie i zmuszanie do prostytucji, edukacja seksualna oraz możliwość samostanowienia w kwestiach planowania rodziny. Usytuowanie kobiet w rodzinie nabiera większego ciężaru w „Priorytetach wyborczych”. Tu bowiem rodzina jest podmiotem w każdym bloku tematycznym⁴⁹⁹. Partia niosąca na sztandarach prawa kobiet nie promowała nowoczesnych wzorców - nastawienia na karierę (także polityczną), niezależności, wyzwolenia (spod jarzma patriarchy), swego rodzaju „egoizmu”. Nie eksponowała tak istotnego problemu jak obecność kobiet w polityce. Ewidentny jest tu brak umiejętności kierowania przekazem do przedstawicielek własnej płci⁵⁰⁰.

Kontrowersje budziły sformułowania zawarte w Statucie Partii Kobiet. Dokument zaczynający się od słów „My, kobiety mieszkające w Polsce” został podpisany także przez W. Osiatyńskiego. Zwrot ten miał zapewne na celu nadanie doniosłego charakteru, a wzbudził wątpliwość, czy partia faktycznie reprezentuje wszystkie Polki. Każda grupa polityczna jest bowiem uprawniona do wypowiedziania się jedynie w imieniu części społeczeństwa. Zakładane cele planowano realizować poprzez wywieranie wpływu na władzę, nagłaśnianie problemów kobiet, przygotowanie nowych aktów prawnych,

⁴⁹⁷ A. Graff, *Kobiety w męskim klubie*, „Gazeta Wyborcza” z 26.09.2007.

⁴⁹⁸ K. Perdzyńska, *Kampania kobiet czy kobiety kampanii*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 66-67.

⁴⁹⁹ Takie tradycyjne powiązanie lokuje Partię Kobiet w drugiej grupie formacji wyróżnionych przez M. Fuszarek. Odnoszenie się do kobiet w kontekście rodziny jest równoznaczne z ignorowaniem ich jako suwerennego podmiotu, któremu partia ma coś do zaproponowania. Źródło: K. Perdzyńska, *Kampania...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 64.

⁵⁰⁰ Tamże, ss. 72-73.

działalność informacyjną i edukacyjną. Środkiem do ich osiągnięcia, w myśl statutu, miały być wybory powszechne, zaś miejsca na listach wyborczych zarezerwowane dla kandydatek co najmniej w 90 proc. Organizacja pragnąca walczyć o prawa kobiet i limitująca miejsca na listach wyborczych dla nich mogła być postrzegana jako niewiarygodna. Wszelkie ograniczenia prowadzą wszakże do cenzusów, które wcześniej zlikwidowano. Kontrowersje wzbudził także pro-kobięcy charakter partii w zderzeniu z jednym z nadrzędnych celów - „rozwojem Rzeczypospolitej.” Zaistniało zatem zagrożenie, że rozwój ten nie będzie możliwy bez realizacji statutowych zadań ugrupowania⁵⁰¹.

Strukturę partii ujęto w Statucie w trzech poziomach: lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim. Na najniższym podstawową jednostką były koła, które w danym województwie tworzyły komórkę regionalną. Władze krajowe w dokumencie określono jako Krajowy Zjazd, Zarząd Krajowy, Radę Sygnatariuszy, Krajowy Sąd Koleżeński oraz Krajową Komisję Rewizyjną. Zarząd na każdym szczeblu składał się z przewodniczącej, dwóch wiceprzewodniczących, sekretarza i członków. Z góry wykluczono wybór mężczyzny na stanowisko szefa. Funkcje zastępców określono jako wiceprzewodniczących, a nie wiceprzewodniczące. Należy zatem wnioskować, iż osoby płci męskiej zostały dopuszczone do pełnienia w organach kierowniczych funkcji zastępczych. W organizacji sądów koleżeńskich regionalnych i krajowych jest mowa o przewodniczącej i jednej wiceprzewodniczącej oraz sekretarzu i członkach. Na czele Rady Sygnatariuszy, czyli organu rozstrzygającego spory w drugiej instancji, powinna stać kobieta⁵⁰².

W statutach ugrupowań politycznych wprowadza się niekiedy różnego rodzaju ograniczenia, np. wymóg wykształcenia czy aktywnej pracy na rzecz partii. Zawsze jest to jednak warunek możliwy do spełnienia. Zapisy Statutu Partii Kobiet definitywnie wykluczają pewną grupę osób z uczestnictwa w strukturach władzy. Budzi to wątpliwości dotyczące spełnienia wszystkich kryteriów stawianych organizacjom partyjnym w demokratycznym państwie prawa⁵⁰³.

Porażki wyborcze, według części badaczy, nie były skutkiem braku czasu na organizację, kolejne elekcje odbyły się bowiem terminowo. Polki odmówiły tej partii szansy reprezentowania ich interesów na różnych szczeblach władzy. Za jeden z

⁵⁰¹ M. Drzonek, *Partia Kobiet...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 142.

⁵⁰² Tamże, s. 143.

⁵⁰³ Tamże, ss. 143-144.

powodów można uznać przekonanie, że nie wnosi ona niczego nowego⁵⁰⁴. Natomiast diagnoza M. Gretkowskiej na temat niepowodzeń postawiona w 2017 r. opiera się na nieprawidłowym funkcjonowaniu demokracji. Sytuację swej formacji porównała do realiów funkcjonowania kobiet w Polsce. Dominacja mężczyzn w przestrzeni polityki (władzy) powoduje, że kobiety nigdy nie stanowiły równoprawnego podmiotu i zawsze zależne były od decyzji męskiej reprezentacji. Kolejny argument to fundusze, niezbędne do sprawnego działania partii. Polki, zdaniem pisarki, raczej nimi nie dysponują. Odnoszące sukcesy *business women* obawiały się sponsorować inicjatywy w rodzaju Partii Kobiet. Sfera zawodowa, w której funkcjonują, opiera się bowiem na prawie tworzonym przez mężczyzn⁵⁰⁵. Ograniczone możliwości finansowe, twierdziła liderka formacji, nie pozwoliły na wykupienie choćby jednej reklamy billboardowej⁵⁰⁶.

Partia Kobiet to niepotykany dotąd twór, skoncentrowany na problemach żeńskiej połowy społeczeństwa i głównie do niej kierujący swą ofertę. Sytuowała się ponad podziałami ideologicznymi i politycznymi, choć wysuwane przez nią postulaty należy w większości przypadków uznać za lewicowe⁵⁰⁷. Powstała, by przeciwdziałać wykluczeniu Polek z polityki i zwiększyć ich reprezentację w życiu publicznym⁵⁰⁸. Stanowiła rezultat wzrostu świadomości po przełomowym momencie w myśleniu kobiet o ich prawach - akcesie do UE. Rozpowszechniło się wówczas przekonanie, że organizacje kobiece sprawnie udzielają pomocy. Jednak postulaty środowiska będą słyszalne i poważnie traktowane tylko w przypadku sięgnięcia po władzę, czyli zaangażowania w politykę⁵⁰⁹. Nastroje społeczne pomogły więc wykreować Partię Kobiet.

Według założycielki, niewystarczające zainteresowanie poprawą sytuacji Polek przez ówczesne siły polityczne, wywołało konieczność stworzenia formacji nacisku politycznego. Wejście do Sejmu stało się jedynym słusznym rozwiązaniem⁵¹⁰. Impulsem do podjęcia sformalizowanej aktywności była niezwykła popularność ruchu „Polska jest kobietą”. Dowodziła trafności diagnozy sytuacji kobiet w pierwszych latach XXI w. i dawała nadzieję na sukces.

⁵⁰⁴ K. Gębarowska, „Kobiety”..., [w:] *Feminizm...*, op. cit., ss. 212.

⁵⁰⁵ D. Wysocka, *Dlaczego Partia Kobiet okazała się „klapą”?* Manuela Gretkowska w „*Studiu pod parasolką*”, „Gazeta Wyborcza” z 24.03.2017.

⁵⁰⁶ K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 67.

⁵⁰⁷ M. Musiał-Karg, *Partia...*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 237.

⁵⁰⁸ Utworzenie tego rodzaju partii można też traktować jako wyraz rosnącego zaangażowania kobiet w życie polityczne. Źródło: M. Kamola-Cieślak, *Działalność kobiet w Radzie Ministrów w Polsce w latach 1989-2008*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 96.

⁵⁰⁹ I. Lis, *Krótką historią feminizmu jako ruchu społecznego*, <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>. [02.11.2022]

⁵¹⁰ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s.177.

M. Gretkowska potrafiła skupić zarówno powszechnie znane osoby, jak i te aktywne wcześniej w swych środowiskach, którym przejęcie władzy przez prawicę w 2005 r. uniemożliwiło działalność w strukturach lokalnych⁵¹¹. Zaktywizowała też bierne dotąd politycznie odbiorczynie⁵¹². Ponadto obecność partii zaledwie w kilku okręgach znacznie podniosła ogólny odsetek kobiet na listach wyborczych. Startujące z jej komitetu kandydatki stanowiły aż 97 proc. pretendentów formacji⁵¹³. Mimo niesprzyjających warunków - nieprzyjaznej ordynacji wyborczej, znacznie ograniczonych funduszy i krótkiego czasu na pierwszą kampanię - pisarka zdecydowała się podjąć wyzwanie. Fakt, że inne ugrupowania przed wyborami 2007 r. zwróciły się do Partii Kobiet o przekazanie jej głosów na ich rzecz („i tak nie macie szans”), świadczył o braku miejsca dla kobiet w świecie polityki⁵¹⁴. Obecność tego typu inicjatyw z pewnością popularyzuje kwestię nierówności płci, podnosi świadomość społeczną i dostarcza kapitału niezbędnego do skutecznego zaangażowania politycznego⁵¹⁵.

3.2. Prawa kobiet w postulatach i działalności wybranych organizacji kobiecych

W Polsce 2022 r. liczne organizacje działają na rzecz praw kobiet. Są to inicjatywy biznesowe, fundacje, stowarzyszenia, zarówno o zasięgu ogólnokrajowym, jak i lokalnym. Aktywistki podkreślają potrzebę istnienia takich formacji, nie należy bowiem oczekiwać samoistnych zmian w kierunku przekształcenia przestrzeni publicznej na bardziej dla Polek przyjazną. W opinii M. Fuszary, korzeni tych instytucji warto szukać w ruchu zapoczątkowanym w latach 70. na uniwersytetach i w aktywności środowisk feministycznych⁵¹⁶.

Po początkowym okresie funkcjonowania większość z nich postawiła na specjalizację. Wsparcie państwa nigdy nie było adekwatne do potrzeb, zagospodarowały więc wybrane dziedziny, w których służą kobietom pomocą. Wśród grup wyraźnie określających kierunek działań są oferujące porady z zakresu psychologii w przypadku

⁵¹¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 125.

⁵¹² K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 65.

⁵¹³ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 125.

⁵¹⁴ B. Smoczyńska, *Matka Polka w polityce RP*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 111. Największym wyborczym sukcesem formacji było zdobycie mandatu w Radzie Dzielnicy Mokotów w Warszawie w 2010 r. Źródło: K. Waligóra, „*Jesteśmy...*”, op. cit., s. 53.

⁵¹⁵ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 177.

⁵¹⁶ P. Zieliński, *Oto organizacje wspierające kobiety w Polsce*, <https://www.forbes.pl/forbeswomen/lista-organizacji-kobiecych-w-polsce-gdzie-prosic-o-pomoc-i-wsparcie/6xrtxwh>. [03.11.2022]

trudnego macierzyństwa, jak np. Fundacja Ernesta (utrata ciąży, zdiagnozowane wady płodu itp.). Inne promują równouprawnienie płci, upowszechniają problematykę kobiecą oraz aktywizują w różnych obszarach: społecznym, zawodowym, kulturalnym (Fundacja Miejsce Kobiet). Szanse Polek w biznesie wspierają Akademia Kobiet czy Fundacja Sukces Pisany Szminką. Rozwój osobisty, przeciwdziałanie przemocy i edukacja są celem Stowarzyszenia Aktywne Kobiety. Wąsko wyspecjalizowane poradnictwo w przygotowaniu do pełnienia ról przywódczych oferuje m.in. Stowarzyszenie LeaderShe. Podnoszenie kompetencji kobiet w dziedzinie technologii to domena działania Girls in Tech Poland. Na polu budowania marki własnej firmy informacji dostarcza Lady Bussines Club. Fundacja Olgi Tokarczuk wspiera aktywność Polek i propaguje parytety płci w polityce. Promocją kobiet w przestrzeni AI (*Artificial Intelligence*) zajmuje się *Women in AI Poland*. W zakresie *e-commerce* oraz *coaching* usługi świadczy np. #DigitalGirls⁵¹⁷.

Oprócz grup ściśle określających zakres swych kompetencji, istnieją też wspomagające kobiety kompleksowo i w rozmaitych przestrzeniach odnoszące się do ich praw. Tę opcję reprezentują m.in. Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kobiet GINEKA czy Kongres Kobiet Polskich.

3.2.1. Kongres Kobiet

Wśród organizacji kobiecych działających w polskiej przestrzeni publicznej po 1989 r. żadna nie wywarła tak istotnego wpływu na społeczną debatę o prawach Polek jak Kongres Kobiet. Wcześniej pojawiająca się w ograniczonych przestrzeniach⁵¹⁸, a w 2009 r. donośnie wyartykułowana potrzeba zrównoważonej obecności obu płci w polityce, stała się przedmiotem zdecydowanych działań aktywistek⁵¹⁹. Kongres był wyrazem sprzeciwu wobec formuły obchodów 20-lecia polskiej transformacji. Z procesu wychodzenia z komunizmu zostały bowiem wykluczone działaczki, a pamięć przemian i dokonań zawłaszczyli mężczyźni. Entuzjastycznie przyjęty przez kilka tysięcy uczestniczek zjazd ujawnił potrzebę kolejnych spotkań⁵²⁰. Organizatorki podkreślały niezależność od

⁵¹⁷ Tamże.

⁵¹⁸ Środowiska kobiece i naukowe oraz Sejm.

⁵¹⁹ K. L. Kuklińska, *Polskie singielki. Płeć kulturowa. Feminizm. Ponowoczesność. Internet*, Warszawa 2012, s. 73.

⁵²⁰ „Pismo Egalitarne Obywatelka”, *O Kongresie Kobiet*, <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2018/02/obywatelka3.pdf>. [03.11.2022]

funkcjonujących dotąd inicjatyw, choć pomysłodawczyni Kongresu, Henryka Bochniarz i Magdalena Środa, angażowały się wcześniej w działalność równościową i publiczną⁵²¹.

Na początku 2009 r. grupa kobiet zawiązała Radę Programową. Skupiła ona kilkadziesiąt aktywnych osób z kręgów polityki, rządu, nauki, biznesu, kultury i pracy. Reprezentowały różne poglądy, zawody, środowiska, miejsca zamieszkania, lecz łączył je wspólny cel - organizacja I Kongresu Kobiet. Organ pod przewodnictwem H. Bochniarz, aktywnie działał i podejmował decyzje w kluczowych dla realizacji zadania kwestiach⁵²². Pierwsze spotkanie przygotowane przez to gremium obradowało w Warszawie w dniach 22-23 czerwca 2009 r. pod hasłem „Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989-2009”. Przedmiotem dyskusji był m.in. wkład kobiet w historię 20-lecia RP. Wobec identyfikacji szeregu specyficznych problemów dotyczących Polek, opracowano raport z listą 135 postulatów dotyczących:

- tworzenia mechanizmów służących wyrównywaniu szans kobiet i mężczyzn w życiu publicznym (kwoty, parytety);
- budowy skutecznego systemu przeciwdziałania przemocy wobec kobiet;
- równoważenia ról wychowawczych i zawodowych rodziców;
- powołania instytucji stojących na straży przestrzegania równych praw oraz szans kobiet i mężczyzn;
- aktywizacji Polek w sferach: politycznej, obywatelskiej, samorządowej, zawodowej i społecznej;
- poprawy sytuacji zdrowotnej kobiet, zwłaszcza wzmocnienia praw reprodukcyjnych (m.in. refundacja metody *in vitro*);
- edukacji w duchu równości, przeciwdziałania stereotypom w nauczaniu i kulturze masowej;
- promocji działalności kulturotwórczej kobiet;
- poprawy statusu mieszkanek wsi⁵²³.

⁵²¹ I. Desperak, *Kongres Kobiet, demokracja parytetowa i ruch kobiecy w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” nr 3/2010, ss. 139-140.

⁵²² Kongres Kobiet, *Rada Programowa*, <https://www.kongreskobiet.pl/rada-programowa>. [03.11.2022]

⁵²³ Kongres Kobiet, *Cele i postulaty*, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>. [03.11.2022]

Pozostałe punkty dokumentu odnosiły się do: rynku pracy, przedsiębiorczości, związków zawodowych, samorządów, nauki, mediów, alimentów, emerytur, mniejszości narodowych, osób 50+, handlu kobietami i feminizacji biedy. Każdy z paneli dyskusyjnych zakończono wypracowaniem stanowiska na dany temat. Podsumowania ze wszystkich debat zawarto w dokumencie „Postulaty Kongresu Kobiet” i umieszczono na stronie internetowej. Kluczowym zadaniem było wprowadzenie do przepisów prawa mechanizmów wyrównujących szanse kobiet i mężczyzn w dostępie do polityki i powołanie niezależnego organu do spraw równości płci⁵²⁴. Nadrzędnym celem Kongresu stało się odtąd budowanie kobiecej solidarności opartej na świadomości o ekonomicznym, kulturowym i wychowawczym dorobku Polek oraz pamięci o ich historycznych dokonaniach. Należało skonsolidować przedstawicielki różnych środowisk o odmiennych pozycjach zawodowych i światopoglądach, w celu wspólnego działania na rzecz ich samych⁵²⁵.

28 stycznia 2010 r. ruch społeczny został sformalizowany - zarejestrowano Stowarzyszenie Kongres Kobiet Polskich. Zgodnie z jego statutem, przyjętym w 2009 r., było dobrowolnym, samorządnym zrzeszeniem funkcjonującym na podstawie ustawy⁵²⁶. Realizować miało zadania z zakresu pożytku publicznego, działając na rzecz równych praw oraz szans kobiet i mężczyzn⁵²⁷. Powołano też statutowe organy: Walne Zgromadzenie Członków, Zarząd i Komisję Rewizyjną⁵²⁸.

Pokłosiem II edycji Kongresu z 2010 r. było skonkretyzowanie działań na rzecz wzmocnienia obecności kobiet w polityce. Zorganizowano wówczas sieci szkoleń przygotowujących kandydatki do startu w wyborach⁵²⁹. Natomiast najistotniejszy postulat - kwoty płci na listach wyborczych, został przekształcony w obywatelski projekt ustawy. Zakładał zastosowanie parytetu i mechanizmu naprzemiennego umieszczania kobiet i mężczyzn w procesie konstruowania list wyborczych. Akcja zyskała poparcie różnych środowisk i grup społecznych oraz znanych i cenionych osób, m.in: Barbary Labudy, Krystyny Jandy, Andrzeja Wajdy, Olgi Jackowskiej, Henryka Wujca, Radosława

⁵²⁴ N. Klejdysz, *The phenomenon of the Congress of Women – dilemma*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 100.

⁵²⁵ I. Despreak, *Płeć...*, op. cit., ss. 228-229.

⁵²⁶ *Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1989 nr 20 poz. 104, <https://eli.gov.pl/eli/DU/1989/104/ogl>. [10.11.2022]

⁵²⁷ Kongres Kobiet, *Cele Stowarzyszenia*, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>. [04.11.2022]

⁵²⁸ N. Klejdysz, *The phenomenon...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 104.

⁵²⁹ J. Kaczmarek, *The Congress...*, [w:] „Świat Idei...”, op. cit., s. 356.

Sikorskiego, Michała Boniego, Macieja Płażyńskiego, Tomasza Lisa, Urszuli Dudziak, Zbigniewa Hołdysa⁵³⁰.

Proces legislacyjny mógł się rozpocząć po zebraniu 150 tys. podpisów poparcia. Wówczas projekt został poddany pod obrady parlamentu. Posłowie odrzucili tzw. system suwakowy, a parytet zastąpili kwotą co najmniej 35 proc. reprezentacji każdej płci⁵³¹. W takim kształcie dokument podpisał prezydent Bronisław Komorowski. Nowe prawo zaczęło obowiązywać 5 stycznia 2011 r. Mimo modyfikacji pierwotnej formy, ustawę należy uznać za spektakularny sukces organizacji i dowód jej politycznego znaczenia⁵³².

7 marca 2011 r. w ramach Stowarzyszenia utworzono Gabinet Cieni. Jego zadaniem było monitorowanie działań polityków i zwracanie ich uwagi na obszary ważne dla kobiet⁵³³. W skład gremium weszły m.in: premierka - Danuta Hübner, wicepremierka, Ministra Rozwoju Przedsiębiorczości i Innowacyjności - Henryka Bochniarz oraz Ministry: ds. Równości Płci i Przeciwdziałania Dyskryminacji - Małgorzata Fuszara, Edukacji, Nauki i Sportu - Magdalena Środa, Sprawiedliwości - Monika Płatek, Świeckości Państwa i Wielokulturowości - Barbara Labuda⁵³⁴. Powołanie organu alternatywnego wobec realnej władzy wpływało z potrzeby przestrzegania w stosunku do kobiet przepisów prawa polskiego i europejskiego. W czasach rządów demokratycznych każdego roku 8 marca członkinie Gabinetu spotykały się z premierem i dziennikarzami celem przedyskutowania istotnych dla kobiet spraw.

Coroczne kilkutyśne zgromadzenia skupiały się na aktualnych problemach nie tylko Polek, ale całego społeczeństwa, państwa, a w kontekście klimatycznym czy uchodźczym - świata. Początkowo istotną dla aktywistek kwestią było wprowadzenie konwencji antyprzemocowej. Kilka lat po jej ratyfikacji przez RP (2015) podniesiono konieczność modyfikacji niektórych zapisów odnośnie przemocy w prawie polskim⁵³⁵. Nieustannie wysuwano żądanie umożliwienia Polkom kontrolowania rozrodczości, w tym dostępu do środków antykoncepcyjnych oraz do edukacji seksualnej od poziomu szkoły

⁵³⁰ I. Desperak, *Płeć...*, op. cit., s. 232.

⁵³¹ P. Supernak, *Lewica zapowiada złożenie projektu ustawy o parytetach na listach wyborczych*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 19.04.2021.

⁵³² Propozycja Kongresu wymagała zmiany ordynacji wyborczej do Sejmu RP, PE, rad gmin (liczących powyżej 20 tys. mieszkańców), powiatów i sejmików wojewódzkich. Źródło: I. Desperak, *Płeć...*, op. cit., ss. 357-358. Patrz też: B. Szejgiec, *Obecność kobiet...*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 259.

⁵³³ J. Kaczmarek, *The Congress...*, op. cit., s. 353.

⁵³⁴ Kongres Kobiet, *Lista członkiń Gabinetu Cieni*, <https://www.kongreskobiet.pl/gabinet-cieni>. [06.11.2022]

⁵³⁵ Podczas XIV Kongresu wybrzmiało żądanie zmiany definicji gwałtu. Źródło: Prawo.pl, *#tylko Tak #oznacza Zgodę – już wkrótce ruszy kampania edukacyjna dotycząca zmiany definicji gwałtu*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/zmiana-definicji-gwaltu-xiv-kongres-kobiet,517751.html>. [06.11.02]

podstawowej⁵³⁶. Ważną dla Kongresu kwestią było też prawne uznanie związków partnerskich⁵³⁷.

Postulat wyrównania płac obu płci na takich samych stanowiskach pojawiał się niemal każdego roku. Równie często nawoływano do poprawy trudnej sytuacji Polek na rynku pracy⁵³⁸, którą pogorszyła ostatnio pandemia *COVID-19*⁵³⁹. Krytykowano nieadekwatne do wielkości problemu przeciwdziałanie przemocy domowej nasilonej w okresie *lockdown* 'u⁵⁴⁰. Systematycznie domagano się zwiększenia państwowego wsparcia w opiece nad osobami zależnymi⁵⁴¹. Niezmiennie od lat płynęły także apele o eliminację stereotypów płci oraz jednakowe traktowanie dziewcząt i chłopców w edukacji⁵⁴².

W 2016 r. dyskutowano na temat godzenia ról kobiecych z karierą, wypalenia zawodowego, ubóstwa emerytalnego kobiet oraz ich lobby w polityce. Zdiagnozowano wówczas postępujące uprzedmiotowianie Polek. Wobec prób zaostżenia ustawy antyaborcyjnej, jednogłośnie krytyce poddano działania władz i organizacji *pro life*. Apelowano o masowe włączanie się w akcję zbierania podpisów pod projektem "Ratujmy kobiety", liberalizującym obowiązujące przepisy. Szczególna sytuacja po zmianie władzy stanowiła przyczynek do niecodziennego podsumowania tej edycji Kongresu. Wydano oświadczenie, że celem Stowarzyszenia zawsze było wzmacnianie demokratycznego ładu, uwrażliwianie na nierówności, dyskryminację i problemy kobiet. Jednak od 2015 r. kluczowa okazała się troska o fundamenty demokracji, jej instytucje i elementarne zasady swobód obywatelskich. Rządzącym zarzucono łamanie zapisów Konstytucji, pogłębianie klerykalizacji życia publicznego, upartyjnianie mediów, akceptację języka nienawiści, izolowanie Polski od Europy. Kongres zadeklarował swe wsparcie dla wszelkich inicjatyw na rzecz wolności, demokracji i swobodnego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego⁵⁴³.

W reakcji na problem nasilającej się migracji do Europy, temat ten stał się punktem jednej z kongresowych debat. Fundacja „Ocalenie” zorganizowała wówczas wśród uczestniczących charytatywną zbiórkę dla uchodźców. Po raz pierwszy wybrzmiało wtedy żądanie uwzględnienia w prawie różnych modeli rodziny i

⁵³⁶ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/iv-kongres-kobiet>. [07.11.2022]

⁵³⁷ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/vi-kongres-kobiet>. [07.11.2022]

⁵³⁸ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/v-kongres-kobiet>. [07.11.2022]

⁵³⁹ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/xiii-kongres-kobiet>. [07.11.2022]

⁵⁴⁰ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/program-1>. [07.11.2022]

⁵⁴¹ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/iii-kongres-kobiet>. [07.11.2022]

⁵⁴² Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/iv...>, op. cit. [07.11.2022]

⁵⁴³ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/xiii...>, op. cit. [07.11.2022]

rodzicielstwa. Domagano się również honorowania wartości bezpłatnej pracy kobiet w sferze domowej oraz zrównania uprawnień osób niezatrudnionych z tymi, które przysługują w płatnej przestrzeni zawodowej⁵⁴⁴.

Aktualnym od lat postulatem jest zwiększenie liczby miejsc w żłobkach i przedszkolach finansowanych z budżetu państwa. Żądano również stworzenia programu monitorowania przestrzegania praw dziecka⁵⁴⁵. W obszarze szkolnictwa za niezbędne uznano prowadzenie edukacji obywatelskiej i ekologicznej. Konieczna, zdaniem organizatorek, stała się też promocja i poprawa wizerunku szkolnictwa zawodowego. Krytykowały finansowanie lekcji religii w szkołach publicznych z budżetu państwa⁵⁴⁶.

Wśród dezyderatów często wybrzmiewała potrzeba wsparcia samotnych matek i opiekunów osób niepełnosprawnych, a także respektownia praw osób LGBT+⁵⁴⁷. Znamiennym było w kontekście tych zagadnień stwierdzenie, iż nie mogą one zostać zrealizowane w państwie nieprzestrzegającym standardów demokratycznych. Podniesiono dotyczący tej przestrzeni kluczowy problem niezależności sądów i mediów⁵⁴⁸.

Jubileuszowy X Kongres zbiegł się z setną rocznicą uzyskania przez Polki praw wyborczych. Odniesiono się wówczas nie tylko do *herstory*, ale też podkreślono konieczność stworzenia przyjaznych warunków dla coraz liczniej przybywających do nas pracowników z Ukrainy⁵⁴⁹. Również w 2018 r. organizatorki wystąpiły z propozycją szkoleń i zadeklarowały poparcie dla wszystkich kandydatek w przyszłych wyborach gwarantujących stosowanie demokratycznych standardów⁵⁵⁰.

W 2019 r. apelowano o zahamowanie procesu masowego odchodzenia kobiet z rynku pracy. Żądano też wprowadzenia wariantu naprzemienności płci we wszystkich rodzajach wyborów, włączając okręgi jednomandatowe. Wezwano do wypełnienia unijnej dyrektywy o przeznaczeniu 40 proc. miejsc dla kobiet w zarządach i radach nadzorczych spółek Skarbu Państwa i spółek giełdowych⁵⁵¹. Kolejnym postulatem było uznanie praw przedstawicielek mniejszości narodowych, migrantek i uchodźczyń. Zaś w aspekcie

⁵⁴⁴ IX Kongres Kobiet, <https://i.pl/w-poznaniu-rozpoznal-sie-ix-kongres-kobiet-zdjecia/ar/12466016#:~:text=Na%20Mi%C4%99dzynarodowych%20Targach%20Pozna%C5%84skich%20w%20Sali%20Ziemi%20spotka%C5%82o,W%20Poznaniu%20odbywa%20si%C4%99%20na%20zaproszenie%20miasta.> [08.11.2022]

⁵⁴⁵ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/xii-kongres-kobiet-1>. [08.11.2022]

⁵⁴⁶ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/xiii...>, op. cit. [08.11.2022]

⁵⁴⁷ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/viii...>, op. cit. [08.11.2022]

⁵⁴⁸ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/ix-kongres-kobiet>. [08.11.2022]

⁵⁴⁹ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/vi...>, op. cit. [08.11.2022]

⁵⁵⁰ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/x-kongres-kobiet>. [08.11.2022]

⁵⁵¹ Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/iii...>, op. cit. [08.11.2022]

zmian klimatycznych podnoszono konieczność zdecydowanego przeciwdziałania wzrostowi temperatury na Ziemi. Wezwano władze do podjęcia działań w celu poprawy jakości powietrza i wprowadzenia do szkół zajęć z etyki ekologicznej, zawierającej afirmatywne postawy wobec środowiska naturalnego⁵⁵². W grudniu 2020 r. Kongres wystosował apel do Parlamentu Europejskiego o uznanie praw reprodukcyjnych (w tym prawa do aborcji) za element prawodawstwa obowiązującego wszystkie państwa członkowskie Wspólnoty⁵⁵³.

Tegoroczny XIV Kongres Kobiet odbywał się przy współudziale uchodźczyń z Ukrainy. Jednym z tematów debaty była więc wojna i związana z nią przemoc. Osobny panel poświęcono problemowi gwałtów wojennych. Rozmawiano też o ograniczaniu praw reprodukcyjnych Polek oraz o kobietach w samorządzie lokalnym⁵⁵⁴.

W latach 2009-2016 Kongresy organizowano w Warszawie. W 2017 r. po raz pierwszy zgromadzenie przyjęło formę wyjazdową i odbyło się poza stolicą. Miastem goszczącym był wówczas Poznań. Edycje z lat 2018 i 2022 miały miejsce odpowiednio w Łodzi i Wrocławiu. W pandemicznej rzeczywistości okresu 2020-2021 spotkania realizowano w trybie *online*.

Wartością dodaną Kongresu Kobiet są jego regionalne edycje. Proces ich tworzenia zapoczątkowano już w 2011 r., a zintensyfikowano w 2012 r. Wówczas Rada Programowa powołała 10 regionalnych pełnomocnictw, mających koordynować i wspierać lokalne kobiece inicjatywy⁵⁵⁵. W strukturach tych działają nie tylko przedstawicielki Stowarzyszenia, lecz także kobiety i mężczyźni popierający jego przesłanie⁵⁵⁶.

Stowarzyszenie stało się tematem komentarzy wielu zainteresowanych inicjatywami społecznymi osób. Izabela Desperak podkreśla odmiennosc Kongresu od wcześniejszych formacji. W środowisku akademickim panele dyskusyjne są codziennością, lecz będące ich efektem publikacje, o ograniczonym zresztą zasięgu oddziaływania, wydaje się późno lub wcale. Organizacje kobiece systematycznie przygotowują raporty, których dystrybucja również obejmuje niewielki krąg, i rzadko

⁵⁵² Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/xii...>, op. cit. [08.11.2022]

⁵⁵³ Kongres Kobiet, *Apel Kongresu Kobiet do Parlamentu EU*, <https://www.kongreskobiet.pl/post/apel-kongresu-kobiet-do-parlamentu-eu>. [08.11.2022]

⁵⁵⁴ XIV Kongres Kobiet; https://www.kongreskobiet.pl/_files/ugd/742d99_033247b124d04f0b97f3c86475b00f5e.pdf. [11.11.2022]

⁵⁵⁵ N. Klejdysz, *The phenomenon...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 103.

⁵⁵⁶ I. Desperak, *Kongres Kobiet...*, op. cit., s. 143.

odnotowywane są przez znaczące media. Kongres wyróżniał się rozmiarem, ponadlokalnością i oddźwiękiem medialnym⁵⁵⁷. W odróżnieniu od poprzedniczek, zaproponował identyfikację pozytywną i działania nie przeciwko zakazowi aborcji, ale za parytetem na listach wyborczych. Do kwestii zasługujących na krytykę autorka zaliczyła pominięcie kwestii usuwania ciąży na liście postulatów po II zjeździe. Jawne poparcie patriarchalnego kandydata B. Komorowskiego w wyborach prezydenckich dowodziło, jej zdaniem, że Kongres nie uosabia poważnych nadziei pokładanych w ruchu kobiecym⁵⁵⁸.

Według K. Gębarowskiej, za sprawą Stowarzyszenia obalony został mit o jednorodności kobiet. Działaczki, zamiast tworzyć partię polityczną⁵⁵⁹, za główny cel postawiły sobie walkę o wprowadzenie ustawy o parytetach, co miało pozwolić kobietom wypowiadać się w polityce. Jednak nie byłoby to równoznaczne z głoszeniem jednakowych poglądów. Otwarcie kategorii kobiet na różnicę oznaczało jedynie ewentualne przyłączenie marginalizowanych głosów do głównego dyskursu. Taki mechanizm zaś, zdaniem autorki, bardziej konserwuje władzę niż ją kwestionuje, nadal bowiem rządzący decydują o włączeniu lub pominięciu konkretnych głosów. Kolejny zarzut dotyczył zaniechania stworzenia mechanizmów autentycznej partycypacji i zaprzepaszczenia istotnego potencjału kobiecego zapалу. Parytetowe zadanie przydzielone uczestniczkom I Kongresu wywołało falę aktywności. Podczas II zaś obsadzono je w roli biernych słuchaczek. K. Gębarowska oskarżyła też działaczki o złamanie kluczowej zasady stowarzyszeń, a mianowicie apolityczności. Tak bowiem zinterpretowała zaproszenie na obrady kandydata na Prezydenta RP B. Komorowskiego i udzielenie mu poparcia w II turze wyborów. Mimo tego, Kongres Kobiet uznała za skuteczną strategię działania politycznego. Inicjatywy podejmowane w jego ramach prowadzą bowiem do uwypuklenia różnorodności i podejmowania demokratycznej dyskusji⁵⁶⁰.

Pozytywną ocenę wystawiła Kongresowi Marta de Zuniga, nazywając jego kilkuletnią wówczas działalność historią sukcesu. W 2013 r. badaczka uznała tę instytucję społeczeństwa obywatelskiego za środowisko opiniotwórcze, konsultujące decyzje

⁵⁵⁷ I. Desperak, *Pleć...*, op. cit., ss. 229-230.

⁵⁵⁸ I. Desperak, *Kongres Kobiet...*, op. cit., s. 143-144.

⁵⁵⁹ Po kilku latach działania pojawił się pomysł przekształcenia Kongresu w partię polityczną, zażegnany ostatecznie z powodu braku środków finansowych i struktur terenowych. W badaniu z 2013 r. aż 63 proc. respondentów opowiedziało się za dotychczasową formą silnego ruchu społecznego, walczącego o interesy kobiet. Źródło: R. Grochal, *Czy Kongres Kobiet powinien założyć partię polityczną?*, „Gazeta Wyborcza” z 14.06.2013.

⁵⁶⁰ K. Gębarowska, „Kobiety...”, [w:] *Feminizm...*, op. cit., ss. 214-215.

polityczne dotyczące Polek na szczeblu centralnym i regionalnym. Poza osiągnięciami prawnymi, coroczne zgromadzenia nazwała ważnym wydarzeniem medialnym. Między zjazdami aktywistki prowadziły szkolenia, debaty lokalne i dialog z politykami, dziennikarzami oraz biznesmenami. Autorka doceniła ponadto wartość kongresów regionalnych, których zadaniem jest rozwijanie współpracy lokalnej, a także wspieranie kobiet w wyborach samorządowych. Istotny argument stanowi fakt podnoszenia świadomości, wymiany informacji, udzielania wzajemnej pomocy i tworzenia sieci. M. de Zuniga podkreśliła znaczenie entuzjazmu wywołującego wśród zebranych poczucie wzajemnego zrozumienia, wspólnoty interesów i solidarności. Takie czynniki mobilizują lokalne przedstawicielki do podejmowania inicjatyw w ich wspólnotach. Kongres miał ambicje opiniowania i komentowania spraw nie tylko bezpośrednio dotyczących kobiet. Można to dążenie interpretować jako zamiar stworzenia ośrodka dbającego o interesy narodowe w oparciu o perspektywę kobiecą⁵⁶¹.

Badaczka zaliczyła Stowarzyszenie do grona liberalno-lewicowych instytucji rzeczniczych⁵⁶², działających w celu urzeczywistniania deklarowanych idei. Jednocześnie podkreśliła, że nie reprezentuje on interesów wszystkich Polek. Wyłączone zostały z tego grona konserwatystki, które mogą jednak znajdować się wśród uczestniczek zjazdów jako żądające równouprawnienia, lecz przeciwne liberalizacji prawa antyaborcyjnego⁵⁶³. Zagadnienie przedstawicielstwa może stanowić w tym przypadku przedmiot kontrowersji. Kongres nie został wybrany, nie posiada zatem mandatu w rozumieniu demokratycznych reguł. Uzasadnione byłoby więc zakwestionowanie jego legitymacji do wyrażania interesów danej grupy społecznej⁵⁶⁴. W tym kontekście Dario Castiglione i Mark E. Warren prezentują odmienne stanowisko. Wskazują przestrzenie polityczne do legitymacji niewybranych, gdyż polityka, już od dłuższego czasu, wykracza poza wąską sferę⁵⁶⁵.

⁵⁶¹ M. de Zuniga, *Czy Kongres Kobiet jest reprezentacją polityczną Polek?*, [w:] T. Żyro, red., *Reprezentacja polityczna*, Warszawa 2013, ss. 175-182.

⁵⁶² Koncepcję reprezentacji rozumianej jako rzecznictwo opisała Nadia Urbinati. W tym przypadku reprezentowanie postrzegane jest jako lobbowanie na rzecz jakiejś idei lub grupy społecznej. Źródło: N. Urbinati, *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, Chicago 2006, s. 225.

⁵⁶³ M. de Zuniga, *Czy Kongres...*, [w:] *Reprezentacja...*, op. cit., s. 183.

⁵⁶⁴ Samozwańczość podważa np. Hannah F. Pitkin w *The Concept of Representation*, Berkeley-Los Angeles-London 1967.

⁵⁶⁵ D. Castiglione, M. E. Warren, *Rethinking Democratic Representation: Eight Theoretical Issues*, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=de943ea968ee821350f69eff4966611bc54de5d8>. [12.11.2022]

Alison Wolf⁵⁶⁶ doceniła kongresowe wzmocnienie poczucia przynależności do grupy kobiet sukcesu, elity i mediów. Uczestniczki Kongresu, zdaniem pisarki, są jednak tylko wyimkiem społeczeństwa. Kobiety gorzej wykształcone i biedniejsze prawdopodobnie nie wezmą udziału w tego typu imprezie. Istnieje więc zagrożenie, że udział w takim ruchu może wzmocnić poczucie bycia ofiarą. Badania zaś pokazują, że mechanizm ten nie spowoduje zmian. Dla wyborczyń i wyborców, szczególnie tych wykształconych, płeć nie ma bowiem znaczenia. Liczą się przede wszystkim kompetencje kandydujących. Wyjątek stanowią feministki – one preferują kobiety⁵⁶⁷.

Krytyczną opinię wystawiła inicjatywie w 2009 r. Ewa Charkiewicz. Podważyła legitymację do używania nazwy Kongres Kobiet Polskich (nie reprezentował wszystkich Polek). Za demokratyczny deficyt uznała brak informacji na stronie internetowej o (współ)organizatorach spotkania⁵⁶⁸, autorach programu i osobach pozyskujących fundusze. Roszczenie sobie prawa do reprezentowania polskich kobiet stało w sprzeczności ze zignorowaniem konsultacji z organizacjami feministycznymi i kobiecymi. Dokumenty programowe przedstawiono na portalu jako gotowy produkt, bez możliwości współtworzenia założeń i współdecydowania o ich kształcie. Kolejny wymiar demokratycznego deficytu manifestuje się w prezentowaniu neoliberalnych poglądów beneficjentek transformacyjnych przemian. Podstawą odniesienia organizatorek była bowiem przedsiębiorczyni z górnej strefy klasy średniej, żądająca równego dostępu do politycznych i ekonomicznych profitów z demokracji. Zabrakło kongresowej empatii dla znacznej części kobiet i dziewcząt borykających się ze zdobyciem środków do życia. Nie zaproszono przedstawicielek związków zawodowych walczących o prawa pracownic (np. w supermarketach). Za dyskwalifikujące uznała autorka początkowe przemilczenie kwestii aborcji i brak odniesienia do wpływów Kościoła⁵⁶⁹. Najwięcej polskich kobiet, wniosowała E. Charkiewicz, mieszka w metropoliach, gdyż 80 proc. członkiń Komitetu Programowego stanowiły reprezentantki stolicy i zagranicy. Jedynie 20 proc. pochodziło z mniejszych miejscowości⁵⁷⁰.

⁵⁶⁶ Autorka książki pt. *Płeć ma znaczenie, ale wreszcie nie jest przeszkodą*.

⁵⁶⁷ A. Maziuk, *Tradycyjny feminizm się zdezaktualizował, a różnice między kobietami i mężczyznami nie istnieją?*, „Polityka” z 20.10.2017.

⁵⁶⁸ W informacji widniały jedynie Feminoteka i firma PR, Hill&Knowlton. Źródło: E. Charkiewicz, *Nie w moim imieniu. O Kongresie Kobiet Polskich*, http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=700/Nie_w_moim_imieniu_O_kongresie_kobiet_polskich. [12.11.022]

⁵⁶⁹ Tematowi kobiet w Kościele poświęcono debatę podczas XI Kongresu w 2019 r.,

<https://www.plkongres-kobiet>. [19.11.2022]

⁵⁷⁰ E. Charkiewicz, *Nie w moim...*, <http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly...>, op. cit. [12.11.2022]

Natalia Klejdysz, opisując Kongres, zwróciła uwagę na rosnący z każdym rokiem stopień profesjonalizacji organizacji. Za tym wzrostem podąża komercjalizacja, co nie sprzyja pogłębionej dyskusji nad istotnymi problemami. Jest ona jednak konsekwencją wzmożonej aktywności, a także wpływu Kongresu. Autorka podkreśliła fakt starannie opracowanego programu spotkań i paneli dyskusyjnych. Nie zawsze jednak korespondował z nim dobór prelegentów, niekiedy raziło ich słabe przygotowanie. Wrażenie to potęgowały zaskakujące decyzje o podjęciu pewnych tematów i rodzaj wystawy we *foyer*⁵⁷¹. Kongres Kobiet określiła N. Klejdysz jako twór segmentowy, wielocłonowy i siateczkowy. Charakterystyczna jest tu wielowymiarowa struktura sieciowa, brak sformalizowanego i hierarchicznego przywództwa oraz federalizacja (poprzez kongresy regionalne)⁵⁷².

Porównując czas funkcjonowania różnych kobiecych grup w przestrzeni publicznej należy podkreślić, iż większość z nich nie przetrwała zbyt długo i nie wywarła znaczącego wpływu na sytuację Polek. Kongres Kobiet zaś od lat gromadzi każdorazowo tysiące uczestniczek (w niewielkiej liczbie uczestników) i skupia ich uwagę na różnorodnych kwestiach. Unikatowość tego projektu polega na trafnym identyfikowaniu aktualnych problemów oraz reagowaniu na nie poprzez formułowanie zadań czy postulatów. Szerokie spektrum poruszanych zagadnień oraz adekwatna odpowiedź na bieżące tematy dowodzi otwartości na wszystkie dziedziny i różne grupy społeczne. Profesjonalne zaplecze eksperckie stanowi silną bazę, przez którą dostarczany jest impuls kształtujący szeroki segment opinii publicznej. Organizację można uznać za reprezentantkę interesów znacznej części polskiego społeczeństwa⁵⁷³.

Osiągnięcia Kongresu Kobiet:

- podpisanie przez Polskę konwencji stambulskiej;
- wprowadzenie obowiązku ścigania gwałtu z urzędu i przyjaznej formy przesłuchania ofiar przemocy seksualnej;
- wprowadzenie rocznego urlopu rodzicielskiego;
- nowelizacja ustawy o pielęgniarstwie;
- realizacja programu „Przedszkole za grosz”;
- przyjęcie Karty Dużej Rodziny;

⁵⁷¹ N. Klejdysz, *The phenomenon...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., ss. 103 i 105.

⁵⁷² Tamże, s. 104.

⁵⁷³ J. Kaczmarek, *The Congress...*, op. cit., ss. 364-366.

- refundacja procedury *in vitro* z budżetu państwa;
- promowanie przez rząd (do 2015 r.) treści dotyczących równego traktowania w materiałach szkolnych i edukacyjnych w ramach Ogólnopolskiego Programu Działań na rzecz Równych Szans;
- zwiększone świadczenie opiekuńcze;
- implementacja specjalnych programów integracji zawodowej dla kobiet poniżej 30 i powyżej 50 r. ż. oraz rodziców dzieci do lat 6, podnoszących skuteczność działania agencji zatrudnienia;
- szkolenia dla przyszłych kandydatek w wyborach⁵⁷⁴.

W 2020 r. Stowarzyszenie przygotowało projekt ustawy niwelującej lukę płacową. Nakłada on na wszystkich pracodawców zatrudniających powyżej 20 osób obowiązek corocznego raportowania do ministerstwa pracy wysokości procentowej różnicy w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn w ich firmie. W przypadku stwierdzenia rozbieżności, zadaniem przedsiębiorcy będzie podjęcie działań w celu ich wyeliminowania. Nie przewidziano jednak w projekcie żadnych konsekwencji po zignorowaniu zaleceń⁵⁷⁵.

Wraz z chwilą inauguracji Kongresu Kobiet zapoczątkowana została ogólnopolska dyskusja na temat uczestnictwa Polek w życiu politycznym i związanych z nim deficytów⁵⁷⁶. Narodził się wówczas szeroki ruch społeczny, którego największym osiągnięciem było skupienie Polek wywodzących się z różnych środowisk oraz reprezentujących odmienne poglądy w celu walki o ich prawa i lepszy świat.

Obecnie to najpopularniejszy, obok Strajku Kobiet, segment polskich struktur feministycznych. Jego powstanie przyczyniło się do zmarginalizowania innych tego typu formacji i uzyskania istotnego wpływu na polską rzeczywistość. Należy podkreślić również zasługi w odkryciu rodzimego feminizmu przez instytucje europejskie i światowe. Zaproszenia dla gości zagranicznych na coroczne konferencje oraz udział kongresowej reprezentacji w jego odpowiednikach w innych państwach skutkowało zorganizowaniem w 2016 r. Światowego Szczytu Kobiet w Warszawie. Za sukces można także uznać „oswojenie” feminizmu i zmianę negatywnego stereotypu feministek w

⁵⁷⁴ Tamże, ss. 362-363.

⁵⁷⁵ Money.pl, *Zarobki w Polsce. Kongres Kobiet stworzył projekt ustawy walczącej z luką płacową*, <https://www.money.pl/gospodarka/zarobki-w-polsce-kongres-kobiet-stworzyl-projekt-ustawy-walczacej-z-luka-placowa-6485221220264065a.html>. [15.11.2022]

⁵⁷⁶ K. Karolczak, *Aktywność społeczno-polityczna kobiet na szczeblu lokalnym z uwzględnieniem sytuacji w gminie Gostyń po wyborach samorządowych*, „Refleksje” nr 4/ 2011, s. 86.

społeczeństwie polskim. Kongres złagodził dyskusję na temat zagadnień uznawanych przez feministki za kluczowe⁵⁷⁷. Organizacja od 14 lat monitoruje sytuację i prowadzi konsekwentne działania w kierunku wdrażania demokratycznych standardów. Gdyby od 2009 r. realizowano wszystkie jej postulaty, społeczeństwo polskie funkcjonowałoby w diametralnie innej niż obecna rzeczywistości.

Oprócz Kongresu Kobiet postulaty z obszaru szeroko rozumianej kwestii kobiecej wysuwają i realizują także inne podmioty. Jednym z nich jest wymienione już wcześniej Stowarzyszenie GINEKA. Od 2006 r. upowszechnia oraz chroni prawa kobiet, opracowuje i realizuje programy ich zawodowej czy społecznej aktywizacji, integruje środowiska kobiece. Promuje także samokształcenie i edukację kobiet niezależnie od wieku oraz propaguje idee integracji europejskiej w kobiecym środowisku. Działa ponadto na polu ochrony i promocji zdrowia⁵⁷⁸.

Inicjatywą o zasięgu lokalnym jest utworzone w 2009 r. w Gdańsku Stowarzyszenie WAGA. Pracuje na rzecz wsparcia kobiet (i rodzin) w życiu publicznym i kulturalnym⁵⁷⁹. Jedną z jej aktywności był lobbing na rzecz Europejskiej Karty Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym. Kieruje się zasadą równości płci, przygotowuje wydarzenia z zapewnieniem neutralności religijnej. Zespół realizuje zadania przy gwarancji ochrony przed powielaniem stereotypów i uprzedzeń. Prowadzi zajęcia dla dzieci z miejscowej społeczności oraz dla osób z Ukrainy, udziela wsparcia psychologicznego i organizuje szkolenia. Pomaga w aktywizacji zawodowej narażonym na wykluczenie ze względu na płeć, wiek, pochodzenie narodowe/przynależność etniczną, wyznanie/bezwyznaniowość, orientację seksualną/tożsamość płciową, stan zdrowia/niepełnosprawność, religię. W jego ramach działa Gdańskie Centrum Równego Traktowania, czyli sieć współpracujących ze sobą organizacji pozarządowych. Monitoruje i diagnozuje zjawiska dyskryminacji oraz przemocy na terenie miasta w celu ich zwalczania i redukcji ich skutków⁵⁸⁰.

Fundacja Izabeli Jarugi-Nowackiej została zarejestrowana w 2011 r. w Warszawie. Jej misją jest kontynuacja działań byłej posłanki i pełnomocniczki rządu ds. równego statusu kobiet i mężczyzn. Podejmuje akcje w celu przeciwdziałania dyskryminacji (w

⁵⁷⁷ N. Klejdysz, *The phenomenon...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 105.

⁵⁷⁸ Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kobiet GINEKA, *O nas* <https://kpowes.org.pl/stowarzyszenie-na-rzecz-rozwoju-kobiet-gineka/>. [26.11.2022]

⁵⁷⁹ A. J. Mencil, *Kalendarium – prawa kobiet na świecie i w Polsce*, <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>. [14.11.2022]

⁵⁸⁰ Stowarzyszenie „WAGA”, *O nas*, <https://stowarzyszeniewaga.pl/tematy/o-nas/>. [14.11.2022]

tym ze względu na płeć), upowszechniania praw kobiet oraz zrównania ich z prawami mężczyzn⁵⁸¹. Organizuje seminaria, wykłady, przyznaje nagrodę „Okulary równości” za szczególne osiągnięcia na tym polu. W kategorii „Prawa kobiet i przeciwdziałanie dyskryminacji z powodu płci” wyróżniła m.in. Porozumienie Kobiet 8 marca za coroczne „Manify”⁵⁸².

Rozważania prowadzone w rozdziale III pozwalają wnioskować, że po 1989 r. problematyka praw kobiet stanowiła centrum zainteresowań aktywistek kobiecych frakcji wewnątrzpartyjnych. Natomiast intensyfikacja skupienia uwagi polityków na owych zagadnieniach była naturalną konsekwencją rozpoczęcia procesu akcesyjnego Polski do Unii Europejskiej. Równościowe dążenia Wspólnoty stanowiły dla rodzimych ugrupowań impuls do zawierania w ich programach postulatów służących wyrównywaniu szans kobiet i mężczyzn na różnych polach. Jedne z nich można uznać za propozycje poważnego podejścia do problemu i podjęcia starań w celu uzyskania realnego równouprawnienia płci, również w polityce. Inne jawiły się jako kamuflaż faktycznego egalitaryzmu w tym obszarze, w rzeczywistości konserwujący dyskryminujące *status quo*.

Programy partyjne i wyborcze deklaracje polskich ugrupowań w ciągu 30 lat przeszły radykalną ewolucję pod względem formułowania postulatów w kwestii kobiecej. Dezyderaty współcześnie wysuwane, w porównaniu z tymi z lat 90., są szeroko rozbudowane i dotyczą wielu aspektów życia. Praktykę tę stosują obecnie zarówno partie prawicowe, jak i lewicowe czy centrowe. Zestawiając zaś ugrupowania parlamentarne i te (uwzględnione w badaniu) spoza Sejmu i Senatu, można postawić tezę o znacznie szerszej ofercie dla kobiet ze strony tych pierwszych. Wśród jednych i drugich natomiast znajdują się zwolennicy opcji konserwatywnej i progresywnej w tym obszarze. Radykalnie odmienna optyka charakteryzuje strony polskiej sceny politycznej pod względem praw reprodukcyjnych. Szczególnie aborcja stała się przedmiotem politycznej walki na postulaty i argumenty. Trudno dziś wyobrazić sobie jakikolwiek polityczny konsensus w temacie zabiegów usuwania ciąży czy *in vitro*. Wszystkie zaś formacje łączą obietnice zniesienia luki płacowej i wsparcia rodziny.

⁵⁸¹ Fundacja im. Izabeli Jarugi-Nowackiej, <https://rejestr.io/krs/380088/fundacja-im-izabeli-jarugi-nowackiej>. [14.11.2022]

⁵⁸² Onet.pl, *Przyznano nagrody Fundacji im. Izabeli Jarugi-Nowackiej – „Okulary Równości”*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/przyznano-nagrody-fundacji-im-izabeli-jarugi-nowackiej-okulary-rownosci/v4s5h>. [15.11.2022]

Niezaprzeczalnie należy podkreślić głęboką troskę o prawa kobiet ze strony organizacji i stowarzyszeń kobiecych. Poczytne miejsce zajął wśród nich Kongres Kobiet. Od kilkunastu lat pełni rolę łącznika Polek zainteresowanych demokracją, prawami człowieka, klimatem i kwestiami ważnymi z punktu widzenia uczestniczek spotkań. Buduje świadomość, daje nadzieję na lepszą przyszłość i działa w celu zwiększenia reprezentacji politycznej kobiet. Tu bowiem dostrzega szansę realnej poprawy warunków ich życia. W tym kierunku aktywność prowadzą również inne, mniej znane organizacje. Służą też kobietom pomocą w innych dziedzinach, często wyręczając państwo. Postulaty stowarzyszeń kobiecych od lat nie tracą na aktualności. Z tego powodu smutnym i zawstydzającym nazwał D. Tusk fakt, że w Polsce wciąż muszą odbywać się Kongresy Kobiet, niezmiennie od ponad dekady domagające się fundamentalnych praw dla połowy społeczeństwa⁵⁸³

⁵⁸³ XIV Kongres Kobiet, <https://www.bing.com/videos/search?q=14+kongres+kobiet&docid608054678288814613&mid=7E6E0087C6A4163FCFFB7E6E0087C6A4163FCFFB&view=detail&FORM=VIRE>. [16.11.2022]

Rozdział IV

Polskie rozwiązania zwiększające udział kobiet w życiu politycznym

Ideę równości płci pojmuje się jako sprawiedliwe traktowanie kobiet i mężczyzn w każdej dziedzinie życia społecznego. Istnieją jednak obszary, gdzie ten pożądaný teoretyczny postulat jest szczególnie trudny do zrealizowania. Należy do nich sfera zarządzania¹. Panujące tu stosunki są jednym z najbardziej uderzających dowodów faworyzowania mężczyzn². I na świecie, i w Polsce realny egalitaryzm w tej przestrzeni wciąż nie został osiągnięty. Samo usunięcie barier prawnych nie oznacza, jak na początku XX w. zauważył L. Petrażycki, natychmiastowego faktycznego jednakowego dostępu przedstawicieli obu płci do tej przestrzeni³. Podobną opinię wraził G. Sartori, nazywając iluzją liberalizmu oczekiwanie automatycznego, wraz z uzyskaniem wolności, wyrównania szans kobiet i mężczyzn. Współczesna demokracja poszukiwała więc sposobów zagwarantowania sprawiedliwej pod względem płci dystrybucji władzy⁴ i równości politycznej, wykraczającej poza uprawnienie do głosowania. Doniosłość tej idei wpływa z faktu respektowania podstawowych praw człowieka⁵.

W celu eliminacji diagnozowanych dysproporcji w wielu państwach zaczęto wprowadzać różnego rodzaju mechanizmy podnoszące poziom uczestnictwa kobiet w życiu politycznym⁶. Część z nich stała się powszechnie obowiązującym prawem, inne przybrały formę dobrowolnego wewnątrzpartyjnego rozwiązania⁷.

Pod pojęciem „zwiększanie partycypacji” kobiet w sferze polityki Ł. Wawrowski rozumie kierunkowe zmiany w zakresie charakterystyki składu struktur politycznych ze względu na płeć. Udział ten może być równy (50:50) lub zrównoważony, czyli utożsamiany z osiągnięciem przez kobiety i mężczyzn określonego progu (np. 30 lub 40 proc.)⁸.

¹ M. Półtorak, *Kobiety – kwoty...*, op. cit., s. 5.

² E. Bjarnegår, *Gender, Informal Institutions and Political Recruitment Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation*, Hampshire 2013, s. 1.

³ L. Petrażycki, *O nauce, prawie i moralności*, Warszawa 1985, s. 379. Powodem takiego stanu jest tzw. uprzednia nierówność, czyli rozbieżności występujące w momencie dopuszczenia kobiet do udziału w życiu publicznym. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 83.

⁴ G. Sartori, *Teoria...*, op. cit., s. 421. O micie demokracji jako systemie automatycznego zrównywania obywateli i obywaterek pisze też I. Desperak w *Kobiety i praca. Wielkie przegrane polskiej transformacji*, [w:] *Kobiety, feminizm...*, op. cit., s. 107.

⁵ R. J. Mejsak, *Europejska idea...*, [w:] *Kobiety w politycznej...*, op. cit., s. 118.

⁶ M. Rachwał, *Women's participation...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 81.

⁷ M. Półtorak, *Kobiety - kwoty...*, op. cit., s. 5.

⁸ Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., s. 28.

4.1. Rozwiązania wewnątrzpartyjne

Demokracja uczestnicząca zakłada tak udział kobiet i mężczyzn w jej realizowaniu, jak i w dostępie do dóbr czy wysokich stanowisk⁹. Tymczasem Polki, sto lat po uzyskaniu praw wyborczych, pozostają grupą rządzoną, nie (współ)rządzoną¹⁰. Decyzje na szczeblu państwowym zawsze podejmowali mężczyźni, lecz ich konsekwencje ponosiło całe społeczeństwo. W takiej rzeczywistości należało zapewnić kobietom określoną liczbę miejsc w parlamencie i urzędach publicznych¹¹. Zadania tego podjęły się niektóre ugrupowania polityczne. Obecność strategii retorycznych dotyczących owej kwestii odnotowano w polskiej polityce już w latach 90. XX w.¹². Wystąpienia liderów i programy partyjne potwierdzały aprobatę części owych środowisk dla zwiększenia aktywności politycznej kobiet. Służyły też budowaniu poparcia wśród żeńskiego elektoratu. Te nieliczne deklaracje nie przekładały się jednak na efektywne akcje afirmatywne - szkolenia liderki, doradztwo grupowe, pomoc finansową czy systematyczne monitorowanie sytuacji¹³. Mimo to w kilku partiach pojawiła się opcja wprowadzenia zasad wyrównujących szanse kobiet i mężczyzn w przestrzeni politycznej¹⁴.

Próby wyrównania szans kobiet i mężczyzn w polityce podejmowały najczęściej partie lewicowe, niekiedy również te z centrum sceny politycznej. Różnorakie okoliczności okazywały się być przeszkodą we wprowadzaniu w życie owych progresywnych postulatów. W części tych formacji uwidocznił się wewnętrzny opór (UW), innym zabrakło konsekwencji w kontynuowaniu procesu (PO). Były ponadto przypadki rezygnacji z realizacji głoszonych wcześniej postulatów, bądź to ze względu na preferencje koalicjanta (SLD), bądź z powodu sytuacji politycznej wymagającej łagodniejszej retoryki (SLD). Aktywność formacji politycznych w tym zakresie usystematyzowano w poniższej tabeli.

⁹ A. Chelstowska, *Udział kobiet w gremiach decyzyjnych*, [w:] *Raport...*, op. cit., s. 203.

¹⁰ A. Pacześniak pisała w 2006 r. o Polkach jako przedmiocie manipulacji lub działań polityków, lepiej wiedzących jakie inicjatywy należy podjąć dla ich dobra. Źródło: A. Pacześniak, *Kobieca twarz...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 102.

¹¹ A. Chelstowska, *Udział kobiet...*, [w:] *Raport...*, op. cit., ss. 207-208.

¹² Próby te obejmowały dwie strategie: zastosowanie mechanizmu kwotowego jako części ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn oraz wprowadzenie systemu kwotowego do ordynacji wyborczej. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., ss. 121-122.

¹³ B. Kijewska, *Polityka równościowa*, op. cit., s. 85. Patrz też: C. Lee Bacchi, *Dyskryminacja: kto jest odpowiedzialny?*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 57.

¹⁴ M. Fuszara, *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 21.

Tabela 16. Deklaracje i działania polskich partii politycznych w zakresie zwiększania udziału kobiet w życiu politycznym po 1989 r.

Partia polityczna	Deklaracje	Działania
Unia Wolności	<ul style="list-style-type: none"> - 30 proc. mandatów dla kobiet z ramienia partii w Sejmie - wprowadzenie do Konstytucji zapisu o równym statusie kobiet i mężczyzn - przyjęcie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn - wpisanie do ordynacji wyborczej obowiązku umieszczania przez partie i komitety minimum 30 proc. kobiet wśród kandydatów na listach wyborczych - powołanie Komisji ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn -wspieranie udziału kobiet w polityce 	<ul style="list-style-type: none"> - projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn - dwa projekty zmiany ordynacji wyborczej z propozycją umieszczania co najmniej 30 proc. kobiet na listach w wyborach powszechnych - powołanie Rady Pań UW przekształconej następnie w Forum Kobiet UW (organizacja sympozjów i konferencji nt. udziału kobiet w sferze publicznej) - zastosowanie 30 proc. kwoty na listach wyborczych partii w 2001 r.
Sojusz Lewicy Demokratycznej	<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie obecności kobiet w polityce - powołanie wojewódzkich pełnomocników rządu ds. równego statusu kobiet i mężczyzn - uchwalenie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn - parytety płci na listach wyborczych i we władzach partii - wprowadzenie zasady parytetów płci do ordynacji wyborczej - umieszczanie co najmniej 1 kobiety wśród 3 kandydatów lub co najmniej 2 wśród 5 pierwszych na liście wyborczej - parytety płci w Radzie Ministrów, w zarządach powiatów, dzielnic m. st. Warszawy, zarządach i radach nadzorczych spółek samorządowych i z udziałem Skarbu Państwa - parytety i naprzemiennosc płci w wyborach do PE, samorządowych i parlamentarnych 	<ul style="list-style-type: none"> - powołanie Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny - statutowy obowiązek nie mniejszej niż 20 proc. obecność kobiet w wybieranych władzach partii, gronach delegatów i osób desygnowanych do organów państwa oraz samorządu (zalecenie) - statutowa gwarancja min. 30 proc. kwoty dla każdej płci we władzach partii wszystkich szczebli, a następnie także w wyborach przedstawicieli do władz publicznych - przygotowanie projektu ustawy parytetowej w odniesieniu do wyborów do PE, samorządowych oraz parlamentarnych - złożenie projektu ustawy parytetowej z obowiązkiem naprzemiennego umieszczenia kandydatur obu płci na listach wyborczych do parlamentu, samorządu oraz PE

Unia Pracy	<ul style="list-style-type: none"> - powołanie stałej komisji sejmowej ds. równego statusu płci - powołanie Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn 	<ul style="list-style-type: none"> - zastosowanie kwot płci na listach wyborczych
Socjaldemokracja Rzeczypospolitej	<ul style="list-style-type: none"> - minimum 30 proc. reprezentacja kobiet w Konwencie Krajowym partii 	<ul style="list-style-type: none"> - utworzenie Forum Kobiet SdRP - statutowa gwarancja nie mniejszej niż 30 proc. obecność każdej płci w Konwencie Krajowym
Socjaldemokracja Polska	<ul style="list-style-type: none"> - kwoty płci na listach wyborczych - prawne regulacje zapewniające równy udział obu płci w organach nominowanych przez organizacje i środowiska 	<ul style="list-style-type: none"> - 30 proc. miejsc na listach wyborczych dla kobiet
Unia Lewicy	<ul style="list-style-type: none"> - uregulowanie poziomu obecności kobiet w polityce 	<ul style="list-style-type: none"> - nie mniejsza niż 30 proc. obecność każdej płci wśród kandydatów partii do władz wszystkich szczebli
Platforma Obywatelska	<ul style="list-style-type: none"> - parytety płci we władzach partii - parytet w klubie parlamentarnym PO - mechanizm „suwakowy” do wysokości 35 proc. miejsc na liście wyborczej 	<ul style="list-style-type: none"> - zasada umieszczania co najmniej 1 kobiety wśród 3 pierwszych kandydatów na liście wyborczej - częściowe zastosowanie mechanizmu suwakowego - projekt ustawy z propozycją naprzemiennego umieszczania kobiet i mężczyzn na listach wyborczych do wysokości 35 proc.
Zieloni	<ul style="list-style-type: none"> - powołanie wojewódzkich pełnomocniczek i pełnomocników ds. równego statusu kobiet i mężczyzn - parytety płci na listach wyborczych do Sejmu, PE i władz samorządowych 	<ul style="list-style-type: none"> - powołanie Rady Kobiet - parytety płci w organach partii i na jej listach w wyborach powszechnych - mechanizm suwakowy
Partia Kobiet	<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie obecności kobiet w polityce 	<ul style="list-style-type: none"> - statutowo zagwarantowana ponad 90 proc. obecność kobiet na listach wyborczych partii - przewaga kobiet we władzach partii
Ruch Palikota	<ul style="list-style-type: none"> - parytety płci i mechanizm suwakowy w wyborach 	<ul style="list-style-type: none"> - projekt ustawy wprowadzający zasadę parytetu płci oraz naprzemiennego umieszczania kobiet i mężczyzn na listach wyborczych

Źródło: opracowanie własne.

Formacją, która kilkakrotnie podejmowała próby uregulowania obecności kobiet w polityce była Unia Wolności. Już w pierwszym roku funkcjonowania rozpoczęto w jej szeregach dyskusję na temat zagwarantowania działaczkom miejsc na listach wyborczych. W grudniu 1994 r. członek partii Henryk Wujec zapowiedział starania o zapewnienie kobietom przynajmniej 30 proc. mandatów UW w przyszłym Sejmie. Postulat ów miał się przyczynić do wzrostu poparcia dla ugrupowania, ale też pozyskania lepszych posłów dla klubu parlamentarnego¹⁵. Jak wcześniej wspomniano, działacze tej siły politycznej aktywnie uczestniczyli w debacie publicznej na temat wprowadzenia do przygotowywanej Konstytucji przepisów o równym statusie kobiet i mężczyzn¹⁶.

O randze kwestii kobiecej świadczył także fakt zawarcia w Unijnym Kodeksie Wartości z 1998 r. deklaracji o wykorzystaniu talentów każdej jednostki. Zapewniono tu o wysiłkach czynionych w celu wyeliminowania wszelkich barier różnicujących szanse ludzi z powodu płci. Formacja była też pomysłodawczynią ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn (pierwsze czytanie w Sejmie w czerwcu 1997 r.). Wśród członków ugrupowania panowało bowiem przekonanie o potrzebie wsparcia konstytucyjnego zapisu o równości i niedyskryminacji realną możliwością dochodzenia praw. Zasadniczy cel to wprowadzenie rekomendowanych przez Radę Europy rozwiązań gwarantujących kobietom i mężczyznom równy udział w życiu gospodarczym i politycznym¹⁷. Ustawa miała też pełnić rolę edukacyjną, a także zwalczać stereotypy płci i uzmysłowić społeczeństwu fakt istnienia dyskryminacji ze względu na płeć oraz uczulić je na powodowane przez nią zło¹⁸.

W 1999 r. UW przygotowała projekt zmiany ordynacji wyborczej z propozycją zapewnienia kobietom przez każdą partię co najmniej 30 proc. miejsc na listach wyborczych w okręgach¹⁹. Jego przesłaniem był wzrost uczestnictwa Polek w życiu publicznym i umożliwienie wyborcom głosowania na nie²⁰. Unicy stali na stanowisku, że jest to odpowiedni sposób zwiększania obecności kobiet w Sejmach przyszłych kadencji²¹. Wobec fiaska przedsięwzięcia, w lutym 2001 r. do łaski marszałkowskiej wpłynął kolejny wniosek formacji. Powtórzono w nim postulat wpisania do ordynacji

¹⁵ O. Skwiecińska, *Być kobietą w polityce*, „Gazeta Wyborcza” z 05.12.1994.

¹⁶ A. Lew, *Kwestia kobieca*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 482.

¹⁷ Tamże, s. 483.

¹⁸ Z powodu dobiegającej końca kadencji parlamentu, projekt nie miał szans na realizację. Źródło: A. Lew., *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., ss. 482-483.

¹⁹ K. A. Paszkiewicz, red., *Partie i koalicje...*, op. cit., s. 202.

²⁰ J. Kubrak, *Kobiety wsparte ordynacją*, „Życie” z 01.10.1999.

²¹ *Nowelizacja ordynacji wyborczej do Sejmu i Senatu. Projekt Unii Wolności*, „Biuletyn Informacyjny Unii Wolności”, nr 34/1999, s. 1.

wyborczej obowiązku umieszczania przez partie i komitety wyborcze co najmniej 30 proc. kobiet wśród kandydatów na listach w wyborach powszechnych. Poprawkę uzasadniono nikłą obecnością kobiet w rządzie i na wysokich stanowiskach, pomimo zagwarantowanej przez Konstytucję pełnej równości praw dla obu płci²².

W 1999 r., w ramach sejmowej debaty, Unia opowiedziała się za powołaniem Komisji Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Postrzegając w niej narzędzie kontroli i wspomagania polityki równościowej²³. Pomimo iż posłowie nie podjęli uchwały w tej sprawie, partia niezmiennie wyrażała poparcie dla działania tego typu organu. Zawarto je w V Deklaracji Programowej z grudnia 2000 r., uznając taką instytucję za podmiot chroniący polskie ustawodawstwo przed zapisami umożliwiającymi dyskryminację którejkolwiek z płci. Jednocześnie zadeklarowano w dokumencie dbałość o zwiększenie uczestnictwa kobiet w życiu publicznym²⁴. Rozbieżne opinie członków ugrupowania ujawnione podczas V Kongresu Krajowego, wykluczyły wpisanie do statutu partii obowiązku rezerwowania 1/3 miejsc dla kobiet na listach wyborczych²⁵. W ramach formacji utworzono wówczas Radę Pań Unii Wolności. Miała ona promować kobiety wewnątrz struktur, monitorować proces umieszczania 30 proc. kandydatek na listach wyborczych i szerzej zainteresować środowiska społeczno-polityczne tematem udziału Polek w życiu publicznym²⁶.

Powoływane wewnątrz partii porozumienia członkiń domagały się zagwarantowania im odpowiedniej reprezentacji wśród osób wybranych do parlamentu. Forum Kobiet Unii Wolności, utworzone 3 marca 2001 r. z Rady Pań, organizowało szkolenia i pomagało aktywistkom zaistnieć publicznie²⁷. Na potrzeby kampanii wyborczej tego roku przygotowano adresowany wyłącznie do kobiet program. Wśród licznych postulatów znalazło się wspieranie idei ich udziału w polityce. W celu uwiarygodnienia głoszonych haseł, Zarząd Krajowy Unii Wolności 8 marca 2001 r. podjął decyzję o zapewnieniu działaczkom minimum 30 proc. pozycji na listach wyborczych²⁸.

²² A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 485. Patrz też: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 125.

²³ *Równość w głosowaniu*, „Gazeta Wyborcza” z 06.11.1999.

²⁴ A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., ss. 486-487.

²⁵ D. Szczepański, *Demokracja bez kobiet to pół demokracji. Działalność Forum Kobiet Unii Wolności*, [w:] *Ona...*, op. cit., ss. 587-588.

²⁶ A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 487.

²⁷ *Kobiety UW*, „Gazeta Wyborcza” z 09.03.2001.

²⁸ Ostatecznie kandydatki partii stanowiły 31, 25 proc. Źródło: *Polityka Równości Płci Polska 2007, Raport UNDP*, <https://www.niebieskalinia.pl/aktualnosci/aktualnosci/undp-prezentuje-raport-polityka-rownosci-plci-polska-2007#:~:text=W%20odniesieniu%20do%20ka%C5%BCdego%20obszaru%2C%20>

Kampanię komitetów partii wsparły środowiska kobiece, rozszerzając akcję polityczną i popularyzując udział Polek w wyborach. Fakt występowania na licznych konferencjach prasowych przewodniczącego partii Bronisława Geremka w towarzystwie działaczek był świadectwem doceniania roli kobiet w polityce²⁹.

Wprowadzenie wewnętrznego obowiązku umieszczenia 1/3 działaczek wśród kandydatów na listach wyborczych spowodowało radykalny wzrost ich udziału w elekcyjnej rywalizacji z 18,5 proc. w 1997 r. do 31 proc. w 2001 r.³⁰. W tej kampanii najwięcej spośród wszystkich komitetów, bo ponad 30 proc. czasu antenowego, UW przeznaczyła na wypowiedzi kobiet³¹.

W pracach prężnie działającego Forum Kobiet, oprócz członkiń partii, brały udział również sympatyczki ugrupowania. Frakcja zorganizowała szereg sympozjów i konferencji na temat uczestnictwa kobiet w sferze zawodowej i publicznej. Do władz partii kierowała przekaz o zamiarze wpływania nie tylko na ich działania w kwestiach kobiecych, ale na wszystkie decyzje dotyczące życia publicznego³². Warto zaznaczyć, iż 9 czerwca 2002 r. Forum wypowiedziało się negatywnie w sprawie przygotowanego przez Parlamentarną Grupę Kobiet projektu ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn. Zamiast zawartej w nim propozycji 50 proc. udziału obu płci w organach władzy publicznej zaproponowało co najmniej 30 proc. obecność³³.

W początkach funkcjonowania Unii kwestia niewielkiego udziału kobiet w życiu politycznym, choć dostrzegana, nie stanowiła dla jej członków istotnego problemu. Dopiero z końcem lat 90. zajęła odrębne miejsce w programach ugrupowania. Wraz ze wzmożoną aktywnością sekcji kobiecych i diagnozowaniem licznych barier stojących na drodze Polek do polityki, podjęto interwencję na poziomie partii oraz parlamentu. Zmiana postawy była podyktowana potrzebą dostosowania się do standardów obowiązujących w Unii Europejskiej, wyrównujących udział kobiet i mężczyzn we wszystkich aspektach życia. Nie mniej ważny czynnik stanowił rosnący poziom społecznej aprobaty dla idei

zawiera%20wnioski%20i,lepszemu%20wdra%C5%BCaniu%20polityki%20r%C3%B3wno%C5%9Bci%20p%C5%82ci%20przez%20w%C5%82adze%20publiczne. [17.11.2022]

²⁹ A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 488.

³⁰ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 93.

³¹ Tamże, s. 101.

³² A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 488.

³³ *Kraj*, „Gazeta Wyborcza” z 09.06.2002. W uzasadnieniu braku poparcia dla idei parytetu we wszystkich organach władzy publicznej powoływanych lub mianowanych wskazano obawę przed wywołaniem oporu wobec tak rewolucyjnej zmiany. Podniesiono tu m.in. kwestię konieczności zwolnienia z pracy w ministerstwie edukacji kobiet, które stanowiły większość wśród dyrektorów departamentów. W projekcie ustawy dostrzeżono także błędy merytoryczne oraz legislacyjne. Źródło: A. Lew, *Kwestia kobieca...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 490.

zrównania politycznych szans obu płci. Zdecydowana postawa wewnętrznych grup kobiecych, domagających się zapewnienia szerszej reprezentacji członkiń partii na listach wyborczych, spowodowała szczególną aktywność UW w tym obszarze³⁴. Owe frakcje nagłaśniały problem nierówności kobiet i mężczyzn w przestrzeni publicznej i politycznej oraz podejmowały działania w celu ich eliminacji. Sama zaś Unia, forsując programy pro-kobiece, chciała odróżnić się od innych ugrupowań, szczególnie zaś od konkurencyjnej PO. Platforma bowiem, kierowana przez męskich liderów, pozostawała w tym czasie obojętna wobec tej kwestii³⁵.

Postępowe hasła zostały jednak poddane krytyce. Absurdem nazwał Dominik Szczepański dekretację w Sejmie minimalnego udziału kobiet na listach wyborczych. Korzystne, według autora, byłoby wdrożenie takiego rozwiązania we własnych strukturach partyjnych, szczególnie przy 77 proc. społecznym poparciu dla tej inicjatywy³⁶. Rozbieżności stanowisk pojawiły się również w samej formacji. Sceptycyzm wyraziło Stowarzyszenie Młodzi Demokraci, którego członkowie byli jednocześnie działaczami UW. Jego przedstawicielka, Magdalena Zabłocka, do poprzedniego systemu porównała nakazowo-rozdzielczą formę przymusowej aktywizacji. Kobiety inteligentne, aktywne, mądre i zdolne same potrafią, jej zdaniem, walczyć o należne im miejsce w polityce. Odgórne przyznanie im 1/3 pozycji na listach wyborczych uznała za traktowanie kobiet instrumentalnie i jako podmiot zbiorowy³⁷. Mirella Panek z działającej przy Unii Fundacji Klub Obywatelski, widziała w regulacjach ustawowych ograniczenie wolności decyzji wyborców. Poparła natomiast wprowadzenie 30 proc. limitu dla każdej płci na poziomie samej partii³⁸.

W 2005 r., w obliczu spadku notowań i wewnętrznych rozłamów, UW przekształcono w Partię Demokratyczną - demokraci.pl. Ponieważ ważny punkt jej programu stanowiła walka z dyskryminacją kobiet, opowiadała się za jednakową obecnością obu płci na listach wyborczych. Za dowód pro-kobiecej postawy należy przyjąć wystawienie H. Bochniarz jako kandydatki tej partii w wyborach prezydenckich w 2005 r.³⁹.

³⁴ Tamże, s. 491.

³⁵ D. Szczepański, *Demokracja bez...*, [w:] *Ona...*, op. cit., s. 591.

³⁶ Tamże, s. 585.

³⁷ M. Zabłocka, *Dlaczego nie?*, „Forum Wolności [Unia Wolności]”, wiosna 2000, s. 9.

³⁸ D. Szczepański, *Demokracja bez...*, [w:] *Ona...*, op. cit., ss. 587-588.

³⁹ B. Kosowska-Gąstoł, *Partia Demokratyczna – demokraci.pl*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., ss. 220, 223, 225.

Kolejną strukturą, dla której od początku jej istnienia ważny postulat stanowiło zwiększenie obecności kobiet w polityce jest Sojusz Lewicy Demokratycznej. W polskich partiach lewicowych element ten był zawsze istotny z powodu ich współpracy w ramach Międzynarodówki Socjalistycznej czy Partii Europejskich Socjalistów, z których większość przyjęła takie rozwiązania⁴⁰. Propozycja ta pojawiła się po raz pierwszy w kampanii wyborczej w 1991 r.⁴¹. W czasie sprawowania władzy przez koalicję SLD-PSL (1993-1997) powołano Pełnomocnika Rządu do spraw Kobiet i Rodziny (z obowiązkiem dbania o równouprawnienie obu płci). W kwietniu 1994 r. podczas III krajowej konwencji (wówczas SdRP) Tadeusz Iwiński wnioskował o wprowadzenie do statutu zmian⁴² zapewniających kobietom większe uczestnictwo w życiu politycznym. Pomysł został odrzucony, m.in. głosami uczestniczek zgromadzenia. Statutowy zapis o nie mniejszej niż 20 proc. obecności kobiet pojawił się zaś w 1997 r., po III Kongresie SdRP. Odnosił się do wybieranych władz partyjnych, gron delegatów oraz członków partii desygnowanych do organów państwowych i samorządowych. Nie miał on jednak charakteru imperatywu. Był tylko zaleceniem w celu zademonstrowania chęci zwiększenia reprezentacji działaczek wśród przedstawicieli ugrupowania w różnych ciałach⁴³.

Za istotną inicjatywę w tym zakresie można uznać wniosek Parlamentarnej Grupy Kobiet⁴⁴, w większości złożonej z posłanek SLD. W 1996 r. przygotowała projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn⁴⁵.

Po I Kongresie SLD odbytym w 1999 r. przyjęto obowiązek zapewnienia co najmniej 30 proc. reprezentacji każdej płci we władzach partii na wszystkich szczeblach

⁴⁰ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 121-122.

⁴¹ I. Słodkowska, *Wybory 1991...*, op. cit., s. 260.

⁴² Tego typu regulacje, wzorem partii zachodnioeuropejskich, wprowadzano w polskich ugrupowaniach do ich statutów. Jednak brakowało jednomyślności. Część działaczy uznawała potrzebę podjęcia takich działań jako charakterystycznych dla współczesnych formacji lewicowych. Inni zakładali stworzenie równych szans wszystkim, bez względu na płeć. Udział kobiet we władzach powinien jednak wynikać z ich aktywności, nie zaś z zapisów statutu. Zważywszy, że większość członków partii stanowili mężczyźni, znalezienie wyznaczonej ilości kandydatek, szczególnie w organizacjach terenowych, mogłoby powodować trudności. Źródło: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 62.

⁴³ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 122.

⁴⁴ Idea powołania tego rodzaju grupy zrodziła się w polskim parlamencie tuż po wyborach 1989 r. Działalność zainaugurowała w 1991 r. Skupione w niej polityczki podejmowały wiele inicjatyw na rzecz zrównania praw kobiet i mężczyzn w polityce. Zorganizowały m.in. konferencje „Równe prawa kobiet i mężczyzn – założenia a rzeczywistość” czy „Kobiety w gremiach decyzyjnych”. Współpracowały z organizacjami pozarządowymi i troszczyły się o prawidłowe zapisy w ustawodawstwie. Działały na rzecz zwiększenia liczby kandydatek na listach wszystkich partii i umieszczania ich na pozycjach dających szanse na wybór. Źródło: K. Marszał, *Lobby kobiet...*, op. cit., ss. 5, 14 i 18.

⁴⁵ W latach 1996-2005 takie projekty wniesiono czterokrotnie. Źródło: D. Waniek, *Parlamentarna Grupa Kobiet jako przykład samoorganizowania się kobiet ponad podziałami politycznymi*, <https://trybuna.info/polska/parlamentarna-grupa-kobiet-jako-przyklad-samoorganizowania-sie-kobiet-ponad-podzialami-politycznymi/>. [22.12.2022]

(zrealizowany dopiero w 2007 r. z powodu niewystarczającej liczby członkiń)⁴⁶. Zapis o równym traktowaniu płci zawarto wówczas w statucie partii. Od 2003 r., zgodnie z art. 68 tego dokumentu, obowiązywał nakaz nie mniejszej niż 20 proc. reprezentacji jednej płci na każdym poziomie władz formacji. Od 2007 r. kwotę tę, w myśl art. 16 statutu, podniesiono do 30 proc. Regulacje takie miały dotyczyć również wyborów przedstawicieli do władz publicznych⁴⁷.

Od listopada 1999 r. organizowano Kongresy Kobiet SLD⁴⁸. Te inicjowane przez Forum Równych Szans i Praw Kobiet odbyły się w latach 2003, 2004 i 2005, a omawiano na nich m.in. kwestie parytetów płci w wyborach⁴⁹.

Zgodnie z przyjętymi zasadami, podczas wyłaniania kandydatów w elekcji do parlamentu w 2001 r. Krajowa Konwencja SLD zobowiązała Rady Wojewódzkie partii i podmioty rekomendujące do zapewnienia nie mniejszej niż 30 proc. obecności jednej płci na listach wyborczych. Leszek Miller zapowiedział wówczas odrzucenie każdej listy do Sejmu i Senatu niespełniającej tego wymogu. Wstydliwą i zamkniętą przeszłością nazwał sytuację z 1997 r., kiedy w ośmiu okręgach wyborczych kandydowali wyłącznie mężczyźni⁵⁰.

Na Krajowej Konferencji pt. „Kobiety i ich rola w polityce SLD” w 2001 r. przedstawiono kalendarz działań, jakie zamierzano zrealizować po wygraniu wyborów. Zaplanowano m.in. uchwalenie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, przywrócenie urzędu Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny czy powrót do Krajowego Programu Działań na rzecz Kobiet⁵¹.

Zastosowanie mechanizmu co najmniej 30 proc. udziału kobiet na listach wyborczych w 2001 r. przez SLD i Unię Pracy spowodowało ponad dwukrotny wzrost liczby kandydatek w porównaniu z poprzednimi wyborami.⁵² W kolejnych latach, w koalicji z innymi formacjami, Sojusz zarzucił egzekwowanie wymogów kwotowych⁵³.

⁴⁶ Ł. Wawrowski, *Polityka...*, op. cit., s. 650.

⁴⁷ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 63 za: Statut SLD przyjęty na I Kongresie SLD 18-19.12.1999 r. wraz ze zmianami przyjętymi na Krajową Konwencję SLD 26.05.2001 r., II Kongres SLD 29-30.06. 2003 r., rozdz. III *Władze uchwalodawcze i wykonawcze partii*, art. 16.

⁴⁸ D. Waniek, *Kobiety lewicy w polskim doświadczeniu politycznym. Tradycje, wartości i tożsamość*, Toruń 2010, s. 149.

⁴⁹ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., ss. 67-68.

⁵⁰ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 123. Patrz też: Ł. Tomczak, *Sojusz...*, [w:] *Polskie partie...*, op. cit., s. 65.

⁵¹ Sojusz Lewicy Demokratycznej, Klub Parlamentarny 1997-2001, *Cztery lata w opozycji*, Warszawa 2001, s. 126.

⁵² W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 190.

⁵³ M. Fuszara, *Wstęp. Nierówność kobiet i mężczyzn w wyborach i sposoby jej przewyższania*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 15.

Na II Kongresie SLD w maju 2003 r. działaczki Forum Równych Szans i Praw Kobiet wystąpiły z projektem zastosowania parytetów płci na listach wyborczych i we władzach partii od 1 stycznia 2012 r. Propozycja została jednak odrzucona⁵⁴. Podkreślono natomiast konieczność zastosowania tego mechanizmu w organach władzy publicznej w nie dłuższej niż 10-letniej perspektywie⁵⁵.

W 2007 r. koalicja Lewica i Demokraci była jednym z większych komitetów, który w programie wyborczym zawarł punkt „Równy status kobiet i mężczyzn”. Zadeklarowano tu wprowadzenie ustawowego zobowiązania organizacji społecznych uprawnionych do wysuwania kandydatur na stanowiska państwowe do przedkładania organowi powołującemu dwóch osób: mężczyzny i kobiety⁵⁶. Przed wyborami tego roku popularyzowano stosowanie mechanizmu kwotowego na listach wyborczych, co miała poprzedzać kampania społeczna i medialna⁵⁷. W uchwale z 2008 r. zaproponowano powołanie na szczeblu województw pełnomocników do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn. Sojusz postulował wówczas przewyższenie konserwatywnego pojmowania ról płciowych⁵⁸.

Na Konwencji Programowej SLD w grudniu 2009 r. wyraźnie zaakcentowano poparcie dla parytetów płci na listach wyborczych. Rekomendowano wprowadzenie takich rozwiązań do ordynacji wyborczej i zobowiązano władze partii do ich zastosowania w przyszłych elekcjach⁵⁹. W 2010 r. klub poselski SLD był jedynym, który zadeklarował w Sejmie wsparcie idei parytetowej na listach wyborczych⁶⁰. W tymże roku poseł M. Borowski w debacie nad tym mechanizmem zaproponował wpisanie do Kodeksu wyborczego zasady zobowiązującej do umieszczania co najmniej jednej kandydatki (lub jednego kandydata) wśród pierwszych trzech miejsc na wszystkich listach we wszystkich okręgach. Pośród pierwszych pięciu pozycji muszą zaś znaleźć się

⁵⁴ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 65 za: *Wniosek do Komisji Statutowej II Kongresu SLD złożony przez Forum Równych Szans i Praw Kobiet 20.05.2003*, [w:] *Zestawienie propozycji zmian do Statutu wypracowane przez Komisję Statutową II Kongresu SLD, pismo przewodniczącego komisji Stanisława Janasa do Sekretarza Generalnego SLD Marka Dyducha z dnia 5.06.2003 r.*

⁵⁵ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 123.

⁵⁶ T. Gardziel, S. Gawroński, *Wybory 2007...*, op. cit., s. 205.

⁵⁷ I. Słodkowska, *Wybory 2007...*, op. cit., s. 382.

⁵⁸ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., ss. 71 i 73 za: Uchwała nr 3 IV Kongresu SLD z dnia 9.10.2010 r.

⁵⁹ Tamże, s. 67 za: *Lewicowa wizja Polski, 5 celów programowych SLD na najbliższe 5 lat, Nowoczesna Polska*, Konwencja Programowa SLD z dnia 19.12.2009 r.

⁶⁰ R. Grochal, *Parytet – Pierwsze starcie*, „Gazeta Wyborcza” z 20.02.2010. Patrz też: Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 67 za: *Lewicowa wizja Polski, 5 celów programowych SLD na najbliższe 5 lat, Nowoczesna Polska*, Konwencja Programowa SLD z 19.12.2009 r.

minimum dwie kobiety lub dwóch mężczyzn⁶¹ W 2011 r. partia konsekwentnie postulowała zwiększenie udziału kobiet w życiu publicznym⁶².

W 2015 r. z ramienia Sojuszu w wyborach prezydenckich wystartowała Magdalena Ogórek⁶³. W kampanii parlamentarnej 2019 r. proponowano stosowanie parytetu płci w Radzie Ministrów, w zarządach powiatów, województw, dzielnic m. st. Warszawy oraz zarządach i radach nadzorczych spółek samorządowych i z udziałem Skarbu Państwa⁶⁴. W wyborach parlamentarnych tego roku w okręgu nr 8 pojawiła się jedyna w Polsce lista z systemem naprzemiennym⁶⁵. Komitet SLD wystawił wtedy najwięcej kandydatek spośród rywalizujących partii - 46,59 proc.⁶⁶.

W 2021 r. Lewica zapowiedziała złożenie w Sejmie projektu ustawy parytetowej. W dokumencie, oprócz 50 proc. obecności kobiet i mężczyzn na listach wyborczych, miała zostać wprowadzona naprzemiennność płci. Zastosowanie takich mechanizmów było uzasadnione, gdyż kobiety na wysokich stanowiskach w polityce, jak w przypadku Marszałek Sejmu Elżbiety Witek, nadal są, zdaniem działaczek partii, wyjątkiem od reguły. Dodatkową motywacją okazało się widoczne po 10 latach, niewystarczające działanie 35 proc. kwot⁶⁷. Projekt miał dotyczyć wyborów do PE, samorządowych i parlamentarnych.

Unia Pracy wśród swych kandydatów w wyborach w 2001 r. umieściła aż 43 proc. kobiet, podczas gdy w poprzedniej elekcji było to 25 proc.⁶⁸. Dążyła do powołania w Sejmie stałej komisji do spraw równego statusu płci, dbającej o respektowanie reguły jednakowego traktowania kobiet i mężczyzn w procesie stanowienia prawa⁶⁹. Formacja zawarła wówczas w swym programie pomysł powołania Pełnomocnika Rządu do spraw

⁶¹ Konkret24, *Kobiety na listach...*, <https://konkret24.tvn24.pl/...>, op. cit. [17.11.2022]

⁶² M. Gałązka, *Partie o kobietach. Analiza programów zwycięskich partii politycznych przedstawionych przed wyborami parlamentarnymi w 2011 roku*, https://www.academia.edu/5233131/Partie_o_kobietach_program%C3%B3w_zwycięskich_partii_politycznych_przedwyborami_parlamentarnymi_w_2011_roku. [17.11.2022]

⁶³ A. Szwed-Walczak, *Wizerunek polityczny Magdaleny Ogórek*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 279. Decyzja ta nie była podyktowana dążeniem do osiągnięcia równości płci. W obliczu 2,4 proc. poparcia dla partii, stanowiła wygodny pretekst do uchylenia się od odpowiedzialności za porażkę przez kluczowych członków formacji. Źródło: M. Półtorak, *Kobiety- kwoty...*, op. cit., s. 226.

⁶⁴ Komitet Wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej, *Polska jutra...*, <https://klub-lewica.org.pl/...>, op. cit. [18.11.2022]

⁶⁵ RPO, *Kwoty i co dalej? Udział kobiet w życiu politycznym w Polsce Analiza i zalecenia*; Warszawa 2020, s. 24.

⁶⁶ Tamże, s. 17.

⁶⁷ P. Supernak, *Lewica zapowiada...*, op. cit.

⁶⁸ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 93.

⁶⁹ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 70 za: *Zieloni 2004 program wyborczy*.

Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Do jego obowiązków należałoby sprawowanie pieczy nad przestrzeganiem prawa we wszystkich dziedzinach życia⁷⁰.

Socjaldemokracja RP, działająca od 1990 r., to kolejna partia, która podjęła działania w celu zwielokrotnienia udziału kobiet w polityce. W 1996 r. w ramach ugrupowania utworzono w Warszawie pierwsze Koło Kobiet. Stało się ono załącznikiem wewnętrznej struktury o nazwie Forum Kobiet SdRP. Organ ten miał wzmacniać aktywność członkiń partii oraz zwiększać liczbę kobiet w szeregach formacji⁷¹. W statucie zawarto zapis o nie mniejszej niż 30 proc. reprezentacji każdej płci w głównym organie władzy uchwałodawczej między kongresami, czyli Konwencie Krajowym. W jego skład wchodziło m.in. po dwóch przedstawicieli obu płci ze wszystkich Konwentów Wojewódzkich⁷².

Socjaldemokracja Polska powstała w 2004 r. W wyborach parlamentarnych 2005 r. (SLD, UP, Zieloni 2004) została uznana za najbardziej pro-kobięcy komitet. Zagwarantowała nieco ponad 30 proc. miejsc dla kobiet na listach wyborczych, a w 41 okręgach wyborczych umieściła 15 kandydatek na pierwszych miejscach list okręgowych⁷³. Na I Kongresie SdPL w 2006 r. ogłoszono poparcie dla prawnych regulacji zapewniających równy udział obu płci w organach złożonych z członków nominowanych przez ustawowo określone organizacje i środowiska. Formacja opowiadała się za stosowaniem kwot na listach wyborczych do Sejmu, samorządu i w organach wewnętrznych partii⁷⁴. Przed wyborami prezydenckimi w 2015 r. partia poparła kandydaturę Wandy Nowickiej, która ostatecznie nie wzięła udziału w elekcji⁷⁵.

W założonej w 2005 r. Unii Lewicy III RP obowiązywała zasada nie mniejszej niż 30 proc. obecności jednej płci wśród kandydatów partii na stanowiska na każdym

⁷⁰ Tamże, s. 71 za: *Po pierwsze praca. Założenia programowe UP, uchwalone przez Konwencję Programową UP 6.05.2001 r.*

⁷¹ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 125.

⁷² Tamże, s. 123 za: *Równość kobiet i mężczyzn, stanowisko I Kongresu Socjaldemokracji Polskiej 13-14 maja 2006 r.*

⁷³ W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 191. Inne partie lewicowe nie wywiązały się w 2005 r. ze składanych wcześniej obietnic. Źródło: Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 124.

⁷⁴ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 123 za: *Równość kobiet i mężczyzn, stanowisko I Kongresu Socjaldemokracji Polskiej 13-14 maja 2006 r.*

⁷⁵ M. Czaja, *Socjaldemokracja Polska*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 553.

szczeblu. Statutowy zapis mówił o docelowej równej reprezentacji kobiet i mężczyzn także⁷⁶.

Działaczki debiutującej w 2001 r. Platformy Obywatelskiej w przyjętej przed wyborami Karcie Kobiet wyraziły sprzeciw wobec egzekwowania ich praw w postaci parytetów płci⁷⁷. Dostrzeżono jednak w partii podatność elektoratu UW na hasła równości. Specjaliści od kreowania wizerunku PO zachęcali więc do podejmowania w kampanii kwestii kobiecych. Jednym z wyrazów zastosowania się do tych zaleceń był start w wyborach Marty Mordasiewicz-Zubrzyckiej⁷⁸. W kolejnej elekcji, w 2005 r. partia uczyniła Julię Piterę tzw. lokomotywą wyborczą na liście warszawskiej. Mimo przyznania jej końcowej pozycji, zdobyła prawie 40 tys. głosów⁷⁹. D. Tusk poinformował wówczas opinię publiczną, że kobiety stanowią 1/4 liderów list jego ugrupowania⁸⁰. W kampanii 2007 r. nazwiska najbardziej znanych działaczek znalazły się na pierwszych miejscach części list wyborczych. Nie zadbano jednak o równy udział kobiet i mężczyzn w wyborach do ciał ustawodawczych i wykonawczych, niezależnie od szczebla⁸¹. Jedną z twarzy PO na billboardach była J. Pitera⁸². Postrzegano ją jako profesjonalistkę, nie komentowała jednak zagadnień kobiecych⁸³. W tej rywalizacji wyborczej, oprócz wizerunku D. Tuska, Platforma eksponowała na plakatach także Hannę Gronkiewicz-Waltz⁸⁴. Partia wprowadziła wówczas regułę umieszczania co najmniej jednej kobiety wśród trzech pierwszych kandydatów na każdej liście wyborczej⁸⁵. 25 sierpnia 2009 r. D.

⁷⁶ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 123 za: *Statut Unii Lewicy*, art. 12 p. 3.

⁷⁷ Tamże, s. 124 za: *Karta Kobiet Platformy Obywatelskiej*, Platforma Obywatelska 21.08.2000.

⁷⁸ Według firmy PR prowadzącej kampanię kandydatki, wyborcy tracącej poparcie UW mieli zasilić PO. Warto więc było skierować uwagę na sprawy kobiece, zwłaszcza że Mordasiewicz-Zubrzycka nie była konkurencją dla wyrazistych działaczek lewicy (np. Katarzyny Piekarskiej). Elektorat UW z 1997 r. miał bowiem zupełnie inny profil niż ten koalicji SLD-UP. Strategia okazała się skuteczna – M. Mordasiewicz-Zubrzycka zdobyła mandat. Źródło: W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., ss. 187-188.

⁷⁹ A. Pawlicka, *Walka płciq*, „Przekrój” z 20.09.2007.

⁸⁰ Platforma Obywatelska, *Historia*, <https://platforma.org...>, op. cit. [16.10.2022]

⁸¹ A. Sznajder, *Kobiety i władza - analiza czynników sprzyjających większej aktywności politycznej kobiet*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 62.

⁸² M. Duda, B. Kittel, P. Śmiłowicz, *Pani minister strzela*, „Newsweek” z 16.12.2007. J. Pitera, jako warszawska radna Unii Polityki Realnej, w 1997 r. nie widziała braków w równouprawnieniu obu płci i krytycznie wypowiedziała się o projekcie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn (pierwszy w 1992 r. przygotowały M. Fuszara i E. Zielińska). Źródło: E. Dąbrowska-Szulc, *Egerie...*, [w:] *Kobiety, feminizm...*, op. cit., s. 182.

⁸³ E. Piotrewicz, K. Małkowska, *Wizerunek polityczny kobiet-polityków w kampanii parlamentarnej w Polsce w 2007 roku*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kampanie wyborcze – studium przypadku*, Toruń 2009, ss. 29-30.

⁸⁴ T. Gardziel, S. Gawroński, *Wybory 2007...*, op. cit., s. 96.

⁸⁵ W 2011 r. PO odnotowała największą liczbę posłanek. Wśród 207 posłów partii w tej kadencji kobiety zdobyły 72 mandaty (34,8 proc.), co stanowiło wzrost o 13 punktów proc. w porównaniu do poprzedniego

Tusk poinformował, że zaproponuje swemu ugrupowaniu zastosowanie mechanizmów wprowadzających faktyczne parytety w wyborach. Zasygnalizował też zamiar zarezerwowania pierwszych miejsc na listach w połowie dla kobiet i mężczyzn. Również przyszły klub parlamentarny PO miał być niemal po równo podzielony według płci⁸⁶. W wyborach 2011 r., dodatkowo zastosowano mechanizm suwakowy⁸⁷. Dobrowolny charakter kwot partyjnych spowodował, że zasada ta znalazła zastosowanie tylko w 34 z 41 okręgów⁸⁸.

1 marca 2013 r. odbyło się w Sejmie pierwsze czytanie projektu PO z propozycją naprzemiennego obsadzania list wyborczych kobietami i mężczyznami do wysokości 35 proc. kwoty⁸⁹. Platforma stosuje zasadę umieszczania na listach wyborczych co najmniej dwóch osób tej samej płci w pierwszej piątce i najwięcej dwóch w początkowej trójce⁹⁰. W 2020 r. formacja wysunęła kandydaturę Małgorzaty Kidawy-Błońskiej na urząd Prezydenta RP (zastąpioną pod koniec kampanii wyborczej przez Rafała Trzaskowskiego)⁹¹.

Partia Zieloni 2004 już podczas kongresu inauguracyjnego w 2003 r., jako jedyna na polskiej scenie politycznej zastosowała zasadę równości płci w kształtowaniu jej organów i podczas konstruowania list w wyborach powszechnych⁹². W programie Zielonych z 2004 r. znalazł się postulat powołania na szczeblu województw pełnomocniczek i pełnomocników do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn⁹³. Poza tym obowiązuje w formacji reguła naprzemiennego umieszczania kobiet i mężczyzn w wykazach kandydatów w wyborach, przy czym kobiety otrzymują miejsca nieparzyste, co oznacza, że zajmują pierwsze lokaty⁹⁴.

W zielonym manifeście zapisano, że dyskryminacja kobiet najjaskrawiej objawia się w braku proporcjonalnej reprezentacji płci na rynku pracy i w życiu publicznym. Należy

wyniku. Źródło: Z. Łozińska, *Parytety i kwoty wyborcze jako mechanizmy zwiększania reprezentacji Polek w Sejmie*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 215.

⁸⁶ Tusk: *chcę, by połowa „jedynek” na listach PO była dla kobiet*, Money.pl, https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/tusk:chce:by:polowa:jedynka:na:listach:po:byla:dla:kobiet.135,0,523655.html. [17.11.2022]

⁸⁷ P. Wiśniewska, *Mechanizm kwot...*, op. cit., s. 302.

⁸⁸ M. Półtorak, *Kobiety - kwoty...*, op. cit., s. 212.

⁸⁹ M. Gąsior-Marek, *Kobiety w polityce*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 258.

⁹⁰ A. Stelmach, *Partycypacja kobiet...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 192.

⁹¹ P. Nyczka, *Kidawa-Błońska już nie jest kandydatką na prezydenta. Wygrała z Jaśkowiakiem, przegrała z własną partią*, „Gazeta Wyborcza” z 15.05.2020.

⁹² A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 176 za: Zielony Manifest.

⁹³ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 71 za: *Zieloni 2004, program wyborczy z 2004 r. przyjęty przed wyborami do PE*.

⁹⁴ L. K. Davidson-Schmidt, *Implementation of political party gender quotas. Evidence from the German Länder 1990-2000*, „Party Politics” t. 12, nr 2/2006, s. 214.

zatem zapewnić im i mężczyznom równe szanse samorealizacji w każdej sferze. Założenie to zamierzano osiągnąć ustanawiając parytety na listach wyborczych do organów przedstawicielskich i stosując mechanizmy wyrównujące udział obu płci w innych gremiach władzy⁹⁵. Wszystkie ciała partyjne Zielonych składają się z parzystej liczby członków i symetrycznej reprezentacji działaczek i działaczy⁹⁶. Przywództwo partii opiera się na dwojgu współprzewodniczących – kobiecie i mężczyźnie⁹⁷.

Od początku funkcjonowania partia popierała parytety na listach wyborczych do Sejmu, samorządu i PE. W wyborach do Senatu postulowała zgłaszanie przez komitety wyborcze kandydatów obu płci w okręgach o parzystej liczbie mandatów, w pozostałych zaś minimum jednej kandydatki⁹⁸.

Aktywiści Zielonych zamierzali wykorzystać proces włączania Polski w struktury UE do poszerzenia praw kobiet w rozmaitych dziedzinach⁹⁹. W szeregach koalicji istniała Rada Kobiet dbająca o właściwą politykę partii wobec działaczek pomiędzy kongresami i monitorująca przestrzeganie zasady równego statusu kobiet i mężczyzn¹⁰⁰. Zieloni zdecydowanie najdalej idą w wyrównywaniu szans obu płci. Można ich nazwać pierwszą polską partią parytetową.

Prawo i Sprawiedliwość od początku istnienia do chwili obecnej nie stosowało żadnych regulacji zwiększających liczbę kobiet w polityce. Mimo to w elekcji do Sejmu 2007 r. umieściło na pierwszych pozycjach list wyborczych najwięcej kandydatek spośród wszystkich partii, które zdobyły mandaty poselskie¹⁰¹. Nie było to jednak równoznaczne z jednakowym udziałem kobiet i mężczyzn w wyborach do ciał ustawodawczych i wykonawczych. W tej kampanii wyborczej PiS eksponowało Joannę Kluzik-Rostkowską, Grażynę Gęsicką i Aleksandrę Natalii-Świat. Były one czołowymi działaczkami PiS, merytorycznie wypowiadały się w imieniu partii, w debatach sejmowych czy w mediach. Kreowano je na specjalistki przygotowane do sprawowania władzy¹⁰².

⁹⁵ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 176 za: Zielony Manifest.

⁹⁶ B. Kosowska-Gąstoł, *Zieloni*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 679.

⁹⁷ Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 124.

⁹⁸ Ł. Tomczak, *Lewicowe partie...*, op. cit., s. 64 za: *Ordynacja równych szans, Uchwała IV Kongresu Zielonych 2004 z 16-18.04.2010 r.* Ostatni postulat stracił aktualność w momencie wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych.

⁹⁹ Tamże, s. 70 za: Zieloni 2004, program wyborczy z 2004 r.

¹⁰⁰ Tamże, s. 65 za: Statut Zielonych 2004 w brzmieniu przyjętym przez II Kongres Partii 24-26.02.2006 r.

¹⁰¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 124.

¹⁰² K. Karolczak, „Aniolki Kaczyńskiego” – przedmioty czy podmioty kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości?, „Refleksje” nr 6/2012, ss. 203-204.

W kolejnej rywalizacji parlamentarnej postanowiono zaangażować młode i atrakcyjne kobiety. Siedem działaczek, których zdjęcia umieszczono na plakacie z napisem: „Chodźcie z nami”, zwróciło uwagę mediów i opozycji. Akcja miała na celu „odświeżenie” obrazu ugrupowania i skierowanie się do młodego elektoratu¹⁰³. Kandydatki nazywano paprotkami lub aniołkami J. Kaczyńskiego. Ich zadaniem było ocieplenie wizerunku prezesa partii, przedstawianego przez opozycję jako surowego i niedostępnego polityka. Trzy najbardziej charakterystyczne z nich to Sylwia Ługowska, Ilona Klejnowska oraz Magdalena Żuraw.

Pierwsza startowała w wyborach z piątego miejsca w Łodzi. Angażowała się w liczne inicjatywy formacji w tym mieście. Na własnej stronie internetowej, połączonej z serwisami Facebook i Twitter oraz z portalem mypis.pl, zamieściła programy i dokumenty ugrupowania. Jej postulaty, spójne z założeniami PiS, dotyczyły edukacji, kariery, rodziny, czyli spraw młodych Polek i Polaków¹⁰⁴. Druga, kandydująca z szóstej pozycji w okręgu plocko-ciechanowskim, promowała partię jako „pierwsza kobieta na liście” i zamierzała unowocześnić wizerunek formacji. Jej program również opierał się na problemach ludzi młodych. Aktywistka prowadziła happeningi oraz aktywnie udzielała się w mediach. Popularność zdobyła nie intensywną indywidualną kampanią, lecz wspieraniem prezesa w charakterze wiceszefowej biura prasowego partii. Opinia publiczna odbierała ją jako przykuwającą uwagę, lecz mającą niewiele do zaoferowania¹⁰⁵. Nazywaną „radykalaną paprotką Kaczyńskiego” trzecią kandydatkę umieszczono na czwartym miejscu listy w Bydgoszczy. W swym programie nie zawarła nowych postulatów, kopiowała raczej znane pomysły PiS. Skupiła się na kwestiach rodzinnych i wolnościowych. Na blogu salon.24.pl wyraziła sprzeciw wobec równouprawnienia i umieściła wpisy o podległości kobiety mężczyźnie. Należała do najbardziej ideologicznych kandydatek, stając się pożywką dla środowisk feministycznych. Jej skrajne prawicowe poglądy dotyczyły np. prawa do życia od poczęcia¹⁰⁶.

Żaden z „aniołków Kaczyńskiego” nie dostał się do Sejmu. Ich wyrazista obecność w kampanii nie wynikała z chęci wypromowania kobiet. Stanowiła część strategii mającej

¹⁰³ J. Maguś, *Nie program... a? Wizerunki kandydatek w wyborach parlamentarnych 2011 r.*, [w:] M. Jeziński, A. Seklecka, W. Peszyński, W. Szewczak, red., *Wybory 2011, organizacja – przebieg – efekty*, Toruń 2013, s. 215.

¹⁰⁴ Tamże, s. 216.

¹⁰⁵ Tamże, ss. 216-217.

¹⁰⁶ Tamże, ss. 217-218.

na celu zwrócenie uwagi osób młodych na alternatywę w postaci PiS¹⁰⁷. Umieszczenie wizerunków tzw. „pierwszych aniołków” na plakatach promujących ugrupowanie w 2007 r. należy uznać za w pełni uzasadnione. Uprawnione bowiem jest promowanie i siebie, i własnej partii przez zasłużone działaczki. Natomiast eksponowanie młodych szerzej nieznanymi kobiet, kandydujących z dalszych miejsc, nasuwa podejrzenie o ich przedmiotowe potraktowanie¹⁰⁸.

W wyborach do Senatu 2015 r. partia umieściła na listach kandydatów najwięcej kobiet spośród wszystkich formacji - 13 na 98 startujących osób¹⁰⁹. W 2019 r. 14 polityczek PiS kandydowało do izby wyższej. Wśród osób aspirujących do Sejmu z tego komitetu kobiety stanowiły 39 proc. (zaledwie 8 kandydatek zajęło pierwsze miejsca list)¹¹⁰.

Liga Polskich Rodzin nigdy nie kierowała haseł do kobiet jako grupy docelowej. Mimo to w 2001 r., podobnie jak komitet SLD-UP, aż siedem kobiet znalazło się na pierwszych miejscach list wyborczych¹¹¹.

Szczególnym przypadkiem na polskiej scenie politycznej była opisana wcześniej Partia Kobiet. W jej statucie zarezerwowano dla kandydatek ponad 90 proc. miejsc na listach wyborczych¹¹².

Janusz Palikot proponował szeroko rozumiane równouprawnienie płci w 2010 r.¹¹³. Po utworzeniu własnego ugrupowania, w programie partii z 2011 r. zawarł postulat równej reprezentacji kobiet i mężczyzn w wyborach¹¹⁴. 1 marca 2013 r. w Sejmie odbyło się pierwsze czytanie projektu formacji wprowadzającego zasadę parytetu i naprzemiennego pozycjonowania kobiet i mężczyzn na listach wyborczych¹¹⁵. W

¹⁰⁷ Tamże, s. 222.

¹⁰⁸ K. Karolczak, „Aniolki Kaczyńskiego”..., op. cit., s. 204.

¹⁰⁹ A. Stelmach, *Partycypacja kobiet...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 195.

¹¹⁰ Konkret24, *Kobiety na listach...*, <https://konkret24.tvn24.pl/>..., op. cit. [04.04.2023] M. Środa twierdzi, że czasy „aniołków Kaczyńskiego”, służbistki u władzy – wiernej Szydło i bezkompromisowej Pawłowicz skończyły się. PiS traktuje kobiety instrumentalnie – mają wiernie służyć partii. Źródło: Ofeminin, *W rządzie Morawieckiego jest tylko jedna kobieta. Prof. Środa: „Minęła moda na pokazywanie kobiet”*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/prawa-kobiet/rzad-morawieckiego-tylko-jedna-kobieta-po-co-nam-parytety/4b6smst>. [25.11.2022]

¹¹¹ W. Peszyński, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., s. 190.

¹¹² A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 54.

¹¹³ A. Kocur, K. Majchrzak, *Kim Pan jest Panie Palikot, czyli krótka biografia wydawcy, przedsiębiorcy i polityka*, [w:] *Dlaczego Palikot?...*, op. cit., s. 51.

¹¹⁴ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 157.

¹¹⁵ M. Gąsior-Marek, *Kobiety w polityce*, [w:] op. cit., s. 258.

przypadku nieparzystej ilości kandydatur, liczba kobiet i mężczyzn mogła różnić się najwyżej o jedną osobę¹¹⁶.

Z partii, które weszły do Sejmu w 2015 r., debiutantką była Nowoczesna Ryszarda Petru. W tej formacji od początku postawiono na kobiety, umieszczając wówczas na listach wyborczych aż 43 proc. kandydatek¹¹⁷. W dokumentach programowych zabrakło jednak odniesień do kwestii wspomaganie akcesu kobiet do sfery polityki¹¹⁸. Należy przyjąć, że będąc częścią Koalicji Obywatelskiej, partia popiera rozwiązania jej głównej siły - PO.

PSL nie poruszało tematu wspomaganie aktywności politycznej kobiet i nie podejmowało działań w tym obszarze. Ograniczało się do wypełniania prawnego wymogu konstruowania swych list wyborczych zgodnie z obowiązującą kwotą płci, przekraczając ten próg nawet o kilka punktów procentowych. Umieszczało także kandydatki na pierwszych miejscach list wyborczych.

W powyższej analizie potwierdzono, że na przełomie XX i XXI w. polskie partie polityczne nie uznawały kwestii równości szans Polek i Polaków w polityce za istotny problem¹¹⁹. Podnosiły wówczas takie argumenty, jak obowiązujący już jednakowy status obu płci czy nikłe zainteresowanie kobiet polityką i pełnieniem ról publicznych. Podkreślano, iż zwiększenie udziału kobiet w polityce powinno być wynikiem zmiany mentalności, co jest procesem długotrwałym¹²⁰. W kolejnych latach, ze względów ideologicznych, formacje konserwatywne, narodowe czy agrarne nie odnosiły się do tego problemu¹²¹. Niemal wszystkie ugrupowania wystawiały kandydatki, choć niektóre robiły to raczej z powodu chęci zbudowania zróżnicowanej oferty niż z troski o równość szans¹²². Jedynie lewa strona sceny politycznej uznawała tę kwestię za istotną i już od początku lat 90. systematycznie postulowała zmiany (choć ich realizacja napotykała trudności). Po wprowadzeniu w 2011 r. prawnego obowiązku umieszczania co najmniej

¹¹⁶ B. Kijewska, *Kobiety w życiu politycznym – parytety i kwoty*, <https://www.gdansk.pl/stulecie-praw-wyborczych-kobiet/kobiety-w-zyciu-politycznym-parytety-i-kwoty,a,130082>. [26.11.2022]

¹¹⁷ Rekordowa liczba kandydatek – 49 proc. znalazła się na listach wyborczych Partii Razem. Zjednoczona Lewica miała ich 44 proc. Jednak żadne z tych ugrupowań nie zdobyło mandatów poselskich. Źródło: A. Stelmach, *Partycypacja kobiet...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 194.

¹¹⁸ *Nowa Polska teraz nowoczesność, wolność, rozwój, zaangażowanie, odpowiedzialność. Nowoczesna kierunki programu lipiec 2015*, http://www.michalstopka.pl/Wolność_i_dobrobyt_Program_gospodarczy_i_społeczny_Nowoczesnej, <https://nowoczesna.org/wp-content/uploads/2022/11PROGRAM-Nowoczesnej-wersja-online-full-19-11.2022.pdf>. [23.12.2022]

¹¹⁹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 127.

¹²⁰ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., ss. 122-123.

¹²¹ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 158.

¹²² Ł. Tomczak, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 120-124.

35 proc. kandydatów jednej płci na listach wyborczych, formacje z naddatkiem spełniały wymóg znowelizowanej ordynacji wyborczej i wystawiały ok. 40 proc. kandydatek¹²³.

Kluczowa dla kobiet rola partii politycznych w procesie wyborczym została potwierdzona w badaniach. Dowiodły one, iż to nie wyborcy preferują mężczyzn, ale partie dyskryminują działaczki, umieszczając je na miejscach niedających szans na wybór¹²⁴. Richard E. Matland zauważył, iż systemy wcielające w życie gwarancje uczestnictwa kobiet dają kandydatkom silny i pozytywny wpływ na sferę polityki. Przejrzyste zasady konkurencji stwarzają możliwość opracowania odpowiednich strategii. Znacznie trudniejsze staje się wyznaczenie kluczowych punktów, wokół których można prowadzić mobilizację, gdy reguły nie są sformułowane w partyjnych dokumentach¹²⁵. Wprowadzenie procentowych limitów dla płci jest dowodem troski partii o przestrzeganie zasady równości. Stanowi też impuls dla liderów innych grup do podjęcia podobnych działań¹²⁶. Mogą pokazać chęć zabiegania o elektorat kobiecy poprzez umieszczanie kandydatek na pierwszych miejscach list nawet bez stosowania formalnych regulacji¹²⁷.

4.2. Parytety i kwoty wyborcze a Konstytucja RP

W obecnej rzeczywistości niewielka liczba państw w skali świata oferuje kobietom i mężczyznom równy realny wpływ na decyzje podejmowane w organach władzy politycznej¹²⁸. Niezwykle trudno osiągnąć w tej sferze stan choćby zbliżony do równowagi płci. Świadczą o tym analizy feministyczne czy naukowe, badające demokrację oraz sprawiedliwość¹²⁹. Wydaje się, iż równe płciowo zarządzanie nie będzie możliwe bez implementacji nadzwyczajnych rozwiązań na poziomie państw. Właśnie dzięki nim dokonuje się systematyczny, choć nadal ograniczony, progres w tej

¹²³ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 159.

¹²⁴ F. Raciborski, *Czy wyborcy preferują mężczyzn?*, [w:] *Płeć, wybory...*, op. cit., s. 119. Patrz też: M. Fuszara, *Kobiety i mężczyźni a lokalne wzory kultury politycznej*, [w:] *Lokalne wzory...*, op. cit., s. 99.

¹²⁵ R. E. Matland, *Zwiększanie uczestnictwa politycznego kobiet: nominacja do ciał ustawodawczych a systemy wyborcze*, [w:] *Płeć w życiu...*, op. cit., ss. 155-156.

¹²⁶ M. L. Krook, *Quotas for Women in Politics Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*, Oxford 2009, s. 9.

¹²⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., s. 125.

¹²⁸ K. Sulejman, *Partycypacja polityczna kobiet w wyborach parlamentarnych w Polsce w latach 2005, 2007, 2011 – analiza porównawcza*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 233.

¹²⁹ G. Sartori konstatuje, iż równość startu, a tym bardziej równość wyników, wymaga nierównego traktowania różnych jednostek. Źródło: G. Sartori, *Teoria...*, op. cit., s. 440. Kwestie te rozpatrują w Polsce m.in. Małgorzata Fuszara, Renata Siemieńska, Henryk Domański, Jacek Raciborski czy Filip Raciborski.

dziedzinie¹³⁰. Partiom politycznym bowiem w stosowaniu takich zasad często brakuje konsekwencji i determinacji.

Podobne wnioski wysuwały autorki skandynawskie, zdaniem których równość płci w tym regionie nie zostałaby osiągnięta bez zastosowania odgórnych narzędzi¹³¹. Za takie Ł. Wawrowski uznał m.in. działania organów władzy państwowej i samorządowej, które mają na celu likwidację niedoreprezentowania kobiet w gremiach partyjnych¹³².

Koncepcja demokracji parytetowej zadebiutowała w Europie w połowie lat 80. XX w. Stanowiła modelowe rozwiązanie oparte na postulatach jednakowego udziału kobiet i mężczyzn w sprawowaniu władzy¹³³. Ruch ten rozpowszechniony został dzięki zaangażowaniu węg Rady Europy. Materializować miał się w ostatniej, jak wówczas sądzono, zmaskulinizowanej przestrzeni życia publicznego - polityce¹³⁴. Zrównoważone uczestnictwo obu płci w podejmowaniu decyzji zaczęto propagować jako realizację prawdziwie demokratycznych reguł¹³⁵.

W polskiej polityce strategię retoryczną dotyczące tego tematu odnotowano w latach 90. XX stulecia¹³⁶. Najczęściej jednak narracje liderów i programy ugrupowań nie przekładały się na efektywne akcje - szkolenia liderki, doradztwo grupowe, pomoc finansową czy systematyczne monitorowanie rzeczywistości w tej kwestii¹³⁷. Większość parlamentarzystów pierwszej kadencji była przeciwna stosowaniu mechanizmów wyrównujących szanse kobiet i mężczyzn w polityce. Dostrzegając problem znacznie mniejszej reprezentacji Polek w tej sferze uważali, że jej zwiększenie powinno nastąpić w drodze obowiązujących wówczas procedur wyborczych¹³⁸. Z upływem czasu rosło zainteresowanie, zwłaszcza partii lewicowych, tą tematyką. Spowodowała je zarówno chęć przyciągnięcia żeńskiego elektoratu, jak i nagłaśnianie takiej potrzeby przez środowiska kobiece.

¹³⁰ K. Urbaniak, *Electoral Gender Quota System in European Perspective. The Principle of Equality versus Compensatory Measures*, [w:] *Some Issues...*, op. cit., s. 29.

¹³¹ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 107. Patrz też: K. Urbaniak, *Płeć a realizacja praw wyborczych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” IX, 2015.

¹³² Ł. Wawrowski, *Polityka równych...*, op. cit., s. 29.

¹³³ M. Półtorak, *Kobiety - kwoty...*, op. cit., s. 15.

¹³⁴ Postulat zorganizowania kolektywnych, charakteryzujących się równą strukturą płci organów, wywodzi się z francuskiego ruchu feministek i lewicowych ekologów *Arc en Ciel*. Źródło: E. Malinowska, *Feminizm europejski...*, op. cit., s. 82.

¹³⁵ M. Półtorak, *Kobiety - kwoty...*, op. cit., s. 16.

¹³⁶ Próby te obejmowały dwie strategię: zastosowanie mechanizmu kwotowego jako części ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn oraz wprowadzenie systemu kwotowego do ordynacji wyborczej. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, [w:] *Gender...*, op. cit., ss. 121-122.

¹³⁷ B. Kijewska, *Polityka równościowa...*, op. cit., s. 85.

¹³⁸ J. Kurczewski, *Posłowie a opinia publiczna. Z badań nad przedstawicielstwem w III Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 219.

Najczęściej stosowanym środkiem służącym wyrównywaniu obecności obu płci w polityce są kwoty wyborcze. Krzysztof Urbaniak interpretuje je jako instrument służący zbalansowaniu odsetka kobiet i mężczyzn w organach przedstawicielskich oraz decyzyjnych¹³⁹. Zdaniem Pippy Norris jest to narzędzie wprowadzające kryteria minimalnego lub maksymalnego limitu dla danej grupy w procesie selekcji członków do organów pochodzących z wyborów powszechnych lub z nominacji w przestrzeni publicznej (także rekrutacji w sferze prywatnej)¹⁴⁰. Joshua K. Dubrow definiuje kwoty jako zasady mające na celu umożliwienie kobietom zasiadania w parlamencie lub pojawiania się na listach kandydatów w wyborach na stanowiska polityczne¹⁴¹. Druide Dahlerup uznaje je za działania określające procent lub liczbę reprezentacji specyficznej społeczności, w tym wypadku kobiet. Najczęściej ukształtowane są w formie minimalnego wymogu, np. 20, 30, 40 lub 50 proc. Mogą także być konstruowane w kategoriach maksymalnej/minimalnej partycypacji obu płci, np. nie większej niż 60 i nie mniejszej niż 40 proc.¹⁴². Występują zazwyczaj w trzech formach:

- zarezerwowanej określonej liczby miejsc dla kobiet w parlamencie;
- prawnego wymogu określonego odsetka kobiet wśród partyjnych nominatów;
- dobrowolnych regulacji partyjnych¹⁴³ (omówionych wcześniej) .

Kwoty wyznaczają więc zakres reprezentacji danej płci w procesie selekcji do elit politycznych¹⁴⁴. Obowiązek ich stosowania wynika z zapisów Konstytucji lub ordynacji wyborczej bądź też ustawy o partiach politycznych czy innych tego typu regulacji prawa państwowego¹⁴⁵ . Te zawarte w prawie określa się jako „twarde”, zaś stosowane przez partie polityczne nazywane są „miękkimi”. W zależności od etapu możliwe jest modyfikowanie proporcji płci tak w puli kandydatów „aspirujących” do miejsc na liście wyborczej, jak i starających się o mandat oraz już wybranych.

¹³⁹ K. Urbaniak, *Electoral...*, [w:] *Some Issues...*, op. cit., s. 30.

¹⁴⁰ P. Norris, *Women's Representation*, [w:] P. Norris, *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*, New York 2003, s. 7.

¹⁴¹ J. K. Dubrow, A. Zabrzewska, *An Introduction to Gender Quotas in Europe*, [w:] J. K. Dubrow, A. Zabrzewska, red., *Gender Quotas in the Post-Communist World*, Warszawa 2020, s. 20.

¹⁴² D. Dahlerup, *Electoral Gender Quotas: Between Equality of Opportunity and Equality of Results*, „Representation” 43, nr 2(2007), s. 78.

¹⁴³ B. Burrell, *Women and Politics...*, op. cit., s. 253.

¹⁴⁴ M. Rachwał, *Women's participation...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 82.

¹⁴⁵ S. Larserud, R. Taphorn, *Planowanie na rzecz równości: najkorzystniejsze, średnio korzystne i najmniej korzystne połączenia systemów wyborczych i kwot dotyczących płci*, Łódź 2013, s. 15.

Tabela 17. Rodzaje kwot wyborczych

Status kwot/ zakres stosowania	Kandydaci „aspirujący”	Kandydaci	Wybrani
Kwoty ustawowe („twarde”)	kwoty w prawyborach	kwoty na listach wyborczych	miejsca rezerwowane
kwoty partyjne („miękkie”)	lista najważniejszych kandydatów	kwoty na listach wyborczych	miejsca rezerwowane

Źródło: D. Dahlerup, *Introduction*, [w:] D. Dahlerup, red., *Women, Quotas, and Politics*, New York-London 2006, s. 21.

Najszerzej stosowany jest system rezerwowania minimalnej liczby pozycji dla danej płci na listach wyborczych¹⁴⁶. Zakres kwot oscyluje tu najczęściej wokół 30-40 proc. miejsc¹⁴⁷. Zwykle określa się kwotę dla kobiet, pozostałe miejsca nie są przypisane do żadnej płci i mogą być obsadzone dowolnie. Bardziej szczegółowo regulacje wyznacza tzw. system sufitowy. Wskazuje ile kandydatek powinno być umieszczonych na najwyższych pozycjach listy, nie mówi jednak o które miejsca chodzi. Można ponadto stosować tzw. „suwak”, również w odniesieniu do sumy list partyjnych. Wówczas na co drugiej liście wyborczej pierwsze miejsce zajmuje kandydatka. Systemy występują też w formie łączonej. Wyznacza się wtedy procentowe minimum kobiet na liście wraz z naprzemiennym obsadzaniem płci na wskazanej liczbie pierwszych miejsc (*double quota*)¹⁴⁸.

Tabela 18. Systemy kwotowe na listach wyborczych

	Systemy procentowe				Systemy sufitowe				System typu zebra			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Miejsce na liście wyborczej	1		1		1		1		1		1	
	2		2		2		2		2		2	
	3		3		3		3		3		3	
	4		4		4		4		4		4	
	5		5		5		5		5		5	
	6		6		6		6		6		6	
	7		7		7		7		7		7	
	8		8		8		8		8		8	
	9		9		9		9		9		9	
	10		10		10		10		10		10	
	11		11		11		11		11		11	
	12		12		12		12		12		12	

Źródło: opracowanie na podst. A. Kwiatkowska, *Efekty...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 32¹⁴⁹.

¹⁴⁶ K. Urbaniak, *Electoral...*, [w:] *Some Issues...*, op. cit., ss. 30-32.

¹⁴⁷ A. Żukowski, *Wybory a reprezentacja polityczna kobiet*, [w:] „Studia Wyborcze” t. III, Łódź 2007, s. 62.

¹⁴⁸ A. Kwiatkowska, *Efekty zastosowania systemu kwotowego w Polsce*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 31-32. Patrz też: M. Rachwał, *Women's participation...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 89.

¹⁴⁹ W tabeli przedstawiono różne możliwości tworzenia list w określonych systemach kwotowych: kolumny 1-3 odnoszą się do systemu 30 proc., zaś kolumny 4-5 do 50 proc. w pierwszej trójce miejsc. Kolumny 6-7

Jak pokazuje powyższa tabela, najbardziej korzystny z tych opcji jest system typu zebra - połowę miejsc na liście wyborczej trzeba tu obsadzić kandydatkami. Pewność zdobycia mandatów daje natomiast wariant zarezerwowania dla kobiet określonej liczby miejsc (np. 30 proc.) w zgromadzeniu bez względu na wynik głosowania. Mandaty pozostałe po ich odliczeniu rozdziela się niezależnie od płci. W systemie tym występuje możliwość zorganizowania osobnego etapu wyborów, przeznaczonego wyłącznie dla kandydatek lub nałożenia minimum procentowego w ramach rywalizacji wspólnej. Metoda oddzielnego ubiegania się o miejsca zarezerwowane przez kwoty może mieć zasięg ogólnokrajowy lub niższy (na poziomie okręgów wyborczych w każdym z nich wyborca otrzymuje wykazy z innymi kandydatkami). Z pozostałych list również mogą kandydować kobiety, uzyskując mandaty na podstawie ogólnych zasad ordynacji wyborczej¹⁵⁰.

Formą kwoty mandatowej może być osobna lista kobieca lub oddzielny okręg czy szczebel wyborczy, z którego wybiera się kandydatki do objęcia określonej wcześniej liczby mandatów. Opcja ta wymaga zgłaszania wyłącznie kobiet¹⁵¹. W przypadku rezerwacji dla kandydatek wyznaczonej ilości mandatów ze wspólnej listy, gdy uzyska je niewystarczająca ich liczba, uzupełnia się ją o te, które zdobyły najwięcej głosów, lecz nie zostały wybrane. Dla nich mandaty przemieszczane są od mężczyzn z najmniejszą ilością głosów (metoda „najlepszy przegrany”)¹⁵². Wymaga się zapisania w prawie każdej formy kwoty dotyczącej liczby mandatów, aby zapewnić jej stosowanie. Również w przypadku systemu „najlepszego przegranego” jego umocowanie w przepisach jest ważne z uwagi na możliwość zmiany przez partię zwycięskiego kandydata¹⁵³.

Swoistym, dalej idącym rodzajem kwot jest parytet. Zgodnie z łacińską etymologią (*paritas* - równość) oznacza równy udział podmiotów lub określonych kategorii jednostek tworzących dany organ. W odniesieniu do płci wymaga jednakowej partycypacji mężczyzn i kobiet, innymi słowy, osiągnięcia proporcji 50:50. Zwykle

to rezerwacja pozycji parzystych i nieparzystych. Dla kobiet przeznaczono stanowiska wyróżnione na czerwono.

¹⁵⁰ A. Kwiatkowska, *Efekty...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 33.

¹⁵¹ S. Larserud R. Taphorn, *Planowanie na rzecz...*, op. cit., s. 17. Patrz też: M. Szewczyk, *Parytet płci w ujęciu prawnoporównawczym*, „*Studia Iuridica Toruniensia*”, t. 9/2011.

¹⁵² A. Kwiatkowska, *Efekty...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., s. 33.

¹⁵³ S. Larserud R. Taphorn, *Planowanie na rzecz...*, op. cit., s. 17.

dotyczy reprezentacji żeńskiej i męskiej w instytucjach organów kolegialnych i na listach wyborczych¹⁵⁴.

Wyróżnić można ponadto konkretne modele kwotowania: stopniowego dochodzenia do założonego wyniku oraz „szybkiej ścieżki”. Pierwszy oparty jest na optymistycznym postrzeganiu postępu i powiązanej z nim gradacji. Drugi stanowi korzystne rozwiązanie dla sytuujących problem nierównej reprezentacji w brakach systemu politycznego i partii politycznych, nie zaś w sytuacji kobiet. Opcja stopniowego osiągnięcia celu kładzie nacisk na równość formalną dotyczącą szans obu płci. Szybka ścieżka, promując egalitaryzm faktyczny, utożsamia zasadę równości płci z równością rezultatu¹⁵⁵.

Kwoty wyborcze i parytety mogą mieć zastosowanie do wszystkich lub wyznaczonych rodzajów elekcji (np. samorządowej)¹⁵⁶. Żadna z metod, ani ich kombinacja, nie daje gwarancji uzyskania równości płci w ostatecznym wyniku. Celem jest umożliwienie wyboru w zbliżonym do równego stopniu spośród kobiet i mężczyzn¹⁵⁷.

W Polsce próbę ustanowienia tego typu antidyskryminacyjnych przepisów podjęła w 1996 r. Parlamentarna Grupa Kobiet. Jeden z elementów przygotowanego przez nią projektu ustawy stanowił postulat implementacji do prawa systemu kwotowego¹⁵⁸. Poselski projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn z 1997 r. dotyczył zagwarantowania równości w wielu dziedzinach. Zakładał m.in. udział przedstawicieli każdej płci w gremiach powoływanych, wybieranych lub mianowanych przez władze publiczne w wysokości nie mniejszej niż 40 proc.¹⁵⁹. Propozycję w tym względzie wysunął również Senat. W 2003 r. pod obrady izby skierowano projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn. Zawarto w nim zapis o procentowym uregulowaniu udziału przedstawicieli każdej płci w organach kolegialnych powoływanych przez władzę publiczną. Począwszy od 30 proc., miał być sukcesywnie zwiększany, zmierzając

¹⁵⁴ M. Rachwał, *Women's participation...*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 82. Patrz też: K. Urbaniak, *Electoral Gender...*, [w:] *Some Issues...*, op. cit., s. 30.

¹⁵⁵ D. Dahlerup, I. Freidenvall, *Quotas as „fast truck” to Equal Representation of Women: Why Scandinavia is No Longer the Model*, „International Feminist Journal of Politics” vol. 7 nr 1/2005, s. 29.

¹⁵⁶ A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., ss. 35-36.

¹⁵⁷ A. Kwiatkowska, *Efekty...*, [w:] *Problematyka...*, op. cit., ss. 37-38.

¹⁵⁸ Z. Łozińska, *Parytety...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 208.

¹⁵⁹ Wiele takich gremiów nie miało wówczas w swych składach kobiet. Dlatego m.in. zaplanowano 4-letni okres dochodzenia do wymaganego standardu. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 130.

docelowo do parytetu. Do 40 proc. zaś planowano doprowadzić obecność każdej płci na listach kandydatów w wyborach¹⁶⁰.

Po porażkach powyższych propozycji, przełom nastąpił w 2009 r., wraz z pojawieniem się parytetowego projektu ustawy autorstwa Kongresu Kobiet Polskich. Organizację tę zrodziła właśnie idea prawnego wyrównania szans kobiet i mężczyzn w polityce, zgodnie z założeniami Konstytucji. Z ramienia stowarzyszenia 20 stycznia 2010 r. Obywatelski Komitet inicjatywy ustawodawczej „Czas na kobiety” złożył w Sejmie stosowny projekt ustawy¹⁶¹. Zawierał on zapis o nie mniejszej niż liczba mężczyzn ilości kobiet na listach kandydatów w wyborach do Sejmu, rad gmin powyżej 20 tys. mieszkańców, rad powiatów, sejmików województw i Parlamentu Europejskiego. W związku z przeprowadzaniem wyborów do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców na podstawie list kandydatów (choć wynik ustalano na zasadzie większości), proponowano stosowanie parytetu również w nich. Poza tym mechanizmem pozostałyby wybory do Senatu, na urząd Prezydenta RP oraz na jednoosobowe stanowiska w organach wykonawczych samorządu terytorialnego. Planowano wyłączenie także elekcji uzupełniających do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców z powodu pojawiania się tam kandydatów nieujętych na listach. W przypadku nieparzystej liczby pretendujących, nie byłoby możliwe zastosowanie parytetu. Wówczas należało odwołać się do zasady nie mniejszej, lecz dopuszczalnej większej reprezentacji płci żeńskiej na liście. Sankcją za niewypełnienie powyższych wymogów, miała stanowić odmowa rejestracji listy, jeśli po wezwaniu przez komisję do jej skorygowania składający nie dotrzymają ustawowego terminu trzech dni. W projekcie przewidziano odwołanie od takiej decyzji do organu wyższego szczebla nadzorującego wybory. Kwestię obsadzenia kobietami lub mężczyznami pierwszych miejsc na listach wyborczych pozostawiono w kompetencjach poszczególnych komitetów¹⁶².

¹⁶⁰ A. Łukaszewicz, *Problemy równouprawnienia...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 91.

¹⁶¹ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 168, *Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja Wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, druk nr 2713, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/\\$file/2713.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/$file/2713.pdf). [25.11.2022]

¹⁶² Sejm RP, *Obywatelski projekt ustawy – o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/\\$file/2713.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/$file/2713.pdf). [26.11.2022]

Spoleczne poparcie dla tego rodzaju regulacji wynosiło wówczas 61 proc.¹⁶³. Nie korelowało ono jednak ze stanowiskiem parlamentarzystów. Projekt wywołał dezaprobatę, niezrozumienie bądź ignorancję gremium, którego te zmiany miały dotyczyć (polityków)¹⁶⁴. Posłanki i posłowie w debacie sejmowej nad instrumentem podkreślali wystarczający poziom dotychczasowej ochrony prawnej równości płci (PO). Nie dostrzegali dyskryminacji kobiet w Polsce w zakresie dostępu do władzy. Jednostki zdeterminowane, ich zdaniem, osiągają założone cele bez dodatkowych regulacji (PiS, PO). Rozwiązanie problemu widzieli w stopniowym dochodzeniu do równości, uznając parytet za opcję zbyt radykalną (PO). Podnosili też niezgodność projektu z Konstytucją (PiS). Przewidywali trudności ze znalezieniem odpowiedniej ilości aktywistek do wypełnienia wymogów formalnych zarejestrowania list (PiS). Podkreślali ponadto potrzebę zmiany mentalności i praktyki, by nie brakowało kobiet chętnych do zaangażowania politycznego (PiS, PO). Idea parytetów, zdaniem części posłów, została wcześniej zdyskredytowana w PRL (PiS, PSL). W przypadku wprowadzenia tych rozwiązań w polityce, zaznaczali konieczność stosowania ich także w innych dziedzinach (PSL). Uznając temat za problem zastępczy, deputowani proponowali stworzenie infrastruktury umożliwiającej kobietom godzenie ich ról społecznych (PiS, PO)¹⁶⁵.

Dokument wywołał kontrowersje i wątpliwości natury prawnej. Podważano jego zgodność z art. 11, 32 i 33 Konstytucji RP. Pierwszy dotyczy wolności powoływania i działania partii politycznych. W aspekcie biernego prawa wyborczego jest w nim mowa o ogólnych, koniecznych do spełnienia wymogach (np. zebranie pewnej ilości podpisów poparcia). Kwoty, nie zmieniając warunków zgłaszania kandydatów, wpływają tylko na pozostający poza regulacją ustawową sposób ich typowania. W żaden sposób nie godzą w proces nominacji pretendentów¹⁶⁶. Natomiast art. 32 i 33 ustawy zasadniczej, jak wcześniej wskazano, mówią o zakazie dyskryminacji oraz o równości płci¹⁶⁷. Gdyby więc na listach umieszczono równą liczbę kobiet i mężczyzn, szanse wszystkich kandydatów byłyby wyrównane¹⁶⁸. Z uwagi na niewystarczające wspieranie polityki równościowej przez polskie prawo, zobowiązanie do stosowania kwot wyborczych powinno być

¹⁶³ 30 proc. respondentów było przeciw takim rozwiązaniom, 10 proc. nie miało zdania. Źródło: A. Zabrzewska, *Debate over Gender Quotas in Poland's Parliament in 2010*, [w:] *Gender Quotas...*, op. cit., s. 103.

¹⁶⁴ M. Półtorak, *Kobiety – kwoty...*, op. cit., s. 213.

¹⁶⁵ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., ss. 92-93.

¹⁶⁶ Z. Łozińska, *Parytety...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 211.

¹⁶⁷ *Konstytucja RP*, art. 11, 32, 33.

¹⁶⁸ J. Cieśla, *Parytety w polityce. Trudne równanie*, „Polityka” z 25.08.2009.

ważnym krokiem w kierunku zagwarantowania rzeczywistej równości płci w obszarze władzy¹⁶⁹.

W nawiązaniu do art. 33 Konstytucji warto podkreślić, że gwarantuje on wszystkim obywatelom jednakowe prawo do zajmowania stanowisk mandatariuszy narodu i wspólnot terytorialnych we władzach publicznych. Projektodawca uzasadniał propozycję właśnie przeciwdziałaniem niskiemu odsetkowi kobiet w składzie organów owej władzy, szczególnie tych obsadzanych w wyborach. Z uwagi na dalece nieproporcjonalną obecność kandydatek na listach wyborczych w stosunku do wielkości żeńskiego elektoratu, należało zachęcić Polki do zaangażowania politycznego oraz wykorzystać ich potencjał intelektualny i moralny. Przede wszystkim zaś skłonić siły polityczne do uwzględnienia kobiet w obsadzaniu stanowisk w różnego rodzaju organach zarządzających¹⁷⁰.

Piotr Winczorek, współautor dokumentu, argumentował, że trzeba go uznać za jednostronne uprzywilejowanie, będące odwrotnością zakazanej przez Konstytucję dyskryminacji czy pozbawionego uzasadnienia ograniczenia wolności i praw. Chodzi tu raczej o działania o charakterze wyrównawczym. Tego typu akcje afirmatywne stosowane są w świecie demokratycznym w związku z identyfikacją nierówności faktycznej pozostającej w kolizji z formalną¹⁷¹. W rozumieniu składających projekt, proponowane przepisy nie stały w sprzeczności z Konstytucją RP, lecz rozwijały i realizowały jej art. 33. Ustawa zasadnicza dopuszcza bowiem pozytywną dyskryminację, gdyż w pewnym zakresie korzystały z niej już mniejszości narodowe¹⁷². Sejm, organy stanowiące samorządu terytorialnego i Parlament Europejski są przedstawicielstwami społeczności co najmniej w połowie reprezentującymi kobiety. Dopóki zatem, zdaniem projektodawców, nie ma miejsca realizacja zasady równości, celowe jest korzystanie ze wsparcia w postaci parytetu¹⁷³.

Na wniosek Sejmu przygotowane zostały opinie prawne o zgodności projektu z Konstytucją RP. Ta autorstwa Elżbiety Sękowskiej-Grodzickiej zawierała pozytywną ocenę, pod warunkiem jednak wprowadzenia pewnych modyfikacji. Autorka uznała propozycję za zgodną, co do idei, z konstytucyjną zasadą równości, przy założeniu

¹⁶⁹ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 168.

¹⁷⁰ Sejm RP, *Obywatelski projekt...*, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/...>, op. cit. [26.11.2022]

¹⁷¹ A. Wichert, *Obecność kobiet w polityce: przegląd stanowisk*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 103.

¹⁷² List tych grup w wyborach do Sejmu nie obejmowała ustawowa klauzula 5 proc.

¹⁷³ Sejm RP, *Obywatelski projekt...*, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/...>, op. cit. [26.11.2022]

krótkookresowego charakteru rozwiązań ustawowych typu asymetrycznego. Proponowane zmiany w trzech ordynacjach wyborczych generowały, zdaniem prawniczki, pewne problemy. W okręgach, w których obsadzana jest nieparzysta liczba mandatów, powstanie asymetria. Zgodnie z projektem ustawy, preferowana byłaby wówczas większość płci żeńskiej, co można usprawiedliwić względami kulturowymi. Dopuszczalne będzie tymczasowe naruszenie zasady równości płci, motywowane potrzebą dokonania przełomu w polskiej kulturze politycznej. Wprowadzenie tego rozwiązania na stałe, w ocenie autorki, naruszałoby zasadę równości kobiet i mężczyzn. Z tego powodu należało rozważyć wariant tylko 30-40 proc. kandydatek i kandydatów. Jednak to rozwiązanie również można poddać krytyce jako naruszające konstytucyjną swobodę działalności politycznej. Nie jest bowiem zabronione funkcjonowanie partii zrzeszającej wyłącznie przedstawicieli jednej płci. W takim przypadku realizacja obowiązku umieszczania określonego odsetka kobiet lub mężczyzn godziłaby w zasadę wolności politycznej¹⁷⁴.

Konstytucjonalistka powołała się w swej opinii na orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Z uwagi na jego tendencję do dość dogmatycznego interpretowania przepisów ustawy zasadniczej, obowiązek limitowania płci na listach wyborczych powinien mieć silne umocowanie w jej zapisach. Ówczesny stan prawny w kwestii miękkich kwot pozwalał na odwołanie się do zgody społecznej. W warstwie prawnej dopuszczał rozszerzone interpretacje norm konstytucyjnych, w powiązaniu z regulacjami prawa europejskiego i międzynarodowego. Należałoby więc założyć, iż wartość faktycznej równości płci w prawie konstytucyjnym jest istotniejsza niż prawo do korzystania z wolności politycznej we wspomnianej wersji. Zatem rozwiązania prawne mające urzeczywistnić tę wartość, w przypadku jedynie czasowego ograniczenia innej konstytucyjnej wolności, można uznać za usprawiedliwione¹⁷⁵.

Wątpliwość prawniczki wzbudziła propozycja zastosowania parytetu płci na listach wyborczych do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców. Należało tu wykluczyć zasadę nie mniejszej niż kandydatów liczby kandydatek na listach wyborczych w przypadku elekcji uzupełniających. W takich okręgach wyborczych można obsadzać 1-5 mandatów. Wybory te mają charakter większościowy, a okręgi są przeważnie jedno- i

¹⁷⁴ Biuro Analiz Sejmowych, *Opinia prawna na temat ogólnej oceny obywatelskiego projektu ustawy – o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP, ustawy Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=2713>. [27.11.2022]

¹⁷⁵ Tamże.

dwumandatowe. Komitety wyborcze, bez względu na ilość mandatów do obsadzenia w danym okręgu, najczęściej zgłaszają jednego kandydata (nierzadko z jego inicjatywy). Wprowadzenie obowiązku przedstawiania kobiety i mężczyzny w okręgu jednomandatowym łamałoby logiczną koncepcję tych wyborów. Podobna sytuacja zaistnieje w przypadku możliwości obsadzenia większej liczby mandatów. Nastąpiłaby wówczas likwidacja lub co najmniej ograniczenie prawa do kandydowania pojedynczych obywateli. Porównując wartości konstytucyjne, nie można przyjąć interpretacji o istotniejszym walorze równości płci od tego związanego z prawem do kandydowania. Pojedynczy obywatel nie mógłby w skrajnym przypadku zgłosić swej kandydatury. W związku z powyższym należało ograniczyć propozycję parytetową do Sejmu, sejmików województw, rad powiatów i rad gmin liczących powyżej 20 tys. mieszkańców¹⁷⁶.

Kolejna ekspertka, Monika Michaliszyn, przestrzegała przed traktowaniem parytetu jako remedium na nierówności społeczne. Niewielka reprezentacja Polek w polityce, według wnioskodawców, była rezultatem działania szklanego sufitu. Zdaniem prawniczki zaś, wynikała z pełnienia przez kobiety licznych obowiązków w przestrzeni prywatnej. Powołała się ona na badania dowodzące niewielkiego stopnia zainteresowania kobiet karierą polityczną. Sondaż CBOS z czerwca 2009 r. pokazał niechęć Polek (67 proc.) do zaangażowania politycznego, a nawet społecznego, w tym w działalność na rzecz kobiet. Ankietowane kierowały się odmiennymi priorytetami i często przedkładały zadowolenie z życia rodzinnego nad sukces zawodowy. Parytety więc nie zmotywują ich do większego wysiłku. Mniejsza ilość kobiet w polityce, w opinii M. Michaliszyn, mogła być również rezultatem ich krytycznej oceny funkcji parlamentarzysty. Prestiż zawodu posła na Sejm czy działacza politycznego znacznie spadł, co pokazało inne badanie CBOS, przeprowadzone w styczniu 2009 r. Rzeczywiste aspiracje działaczek z pewnością przełożyłyby się na sukces podobny do tego, jaki odniosły polskie przedsiębiorczynie. Zarówno one, jak i coraz liczniejsze sołtyski podkreślały ważkość łączenia elastycznego czasu pracy z życiem rodzinnym¹⁷⁷.

Według autorki opinii, płeć nie stanowi istotnej cechy różnicującej ludzi ze względu na interes polityczny czy ekonomiczny. Kobiety, tak jak mężczyźni, są grupą

¹⁷⁶ Tamże.

¹⁷⁷ BAS, *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/0763CE15FCEIECA5FC125770500>. [27.11.2022]

różnorodną, nie należy więc zakładać, że wszystkie mają jednakowe cele. Zasadne jest zatem wykluczenie przekonania o efektywnej reprezentacji czyjegoś interesu przez kogoś podobnego. Powołanie się na historię polskiego parlamentaryzmu pokazuje, że nie powstała żadna ustawa wynikająca ze wspólnej ponadpartyjnej inicjatywy polityczek. Posłanki z reguły realizują założenia ich własnych partii, a płeć nie wydaje się czynnikiem istotnym z punktu widzenia elektoratu. Ponadto wybór powodowany parytetem, a nie kompetencjami, przyniósłby obniżenie poziomu elity politycznej. Przywołując słaby wynik wyborczy Partii Kobiet z 2007 r., M. Michaliszyn zinterpretowała faktyczne preferencje społeczeństwa. Zatem zwiększenie liczby kandydatek w wyborach nie rozwiąże kwestii ich niewielkiej obecności w polityce. Prawniczka wyróżniła trzy grupy kobiet, których interesy mogą być sprzeczne w aspekcie pracy zawodowej i opieki nad rodziną. Pierwszą są osoby realizujące się głównie w życiu zawodowym. Druga kategoria łączy profesję z zaangażowaniem rodzinnym. Trzecią stanowią jednostki osiągające swe cele w sferze prywatnej. Parytety nie zapewnią więc realizacji interesów tak różnych środowisk¹⁷⁸.

W opinii zawarto odwołanie do pojęcia masy krytycznej i w tym kontekście podkreślono 30 proc. obecność kobiet ministrów w ówczesnym rządzie. Postulaty zwolenników ustawy uznane zostały więc za „wyważanie otwartych drzwi”. Dowodem braku wpływu płci na preferencje wyborców miał być, według autorki, najlepszy wynik ogólnopolski D. Hübner w wyborach parlamentarnych czy wygrana H. Gronkiewicz-Waltz w elekcji na prezydenta stolicy¹⁷⁹.

M. Michaliszyn przytoczyła także przykład pięciu państw UE stosujących mechanizm parytetowy. Ze względu na zakwestionowanie konstytucyjnej zasady równości obywateli, zmian wymagały zapisy tamtejszych ustaw zasadniczych. Stąd w innych zdecydowano się na regulacje kwotowe, najczęściej wewnątrzpartyjne¹⁸⁰.

W odniesieniu do parytetów istnieje również zagrożenie wyboru kobiety w momencie, gdy kandydujący mężczyzna posiada wyższe kwalifikacje. Zastosowanie takiego mechanizmu na listach wyborczych wiązałoby się z odejściem od demokracji pośredniej na rzecz parytetowej, oznaczającej równą obecność kobiet i mężczyzn w gremiach decyzyjnych. Parlament oraz partie nie byłyby już reprezentacją poglądów politycznych elektoratu. Stałyby się odzwierciedleniem grup społecznych o

¹⁷⁸ Tamże.

¹⁷⁹ Tamże.

¹⁸⁰ Tamże.

wyróżnionych cechach, w tym przypadku płci. Zastosowanie ustawowego parytetu może też rodzić roszczenia innych grup społecznych, w porównywalnym stopniu obecnych w ważnych organach państwa. Dlatego, w opinii autorki, nie stanowi on skutecznego remedium na nierówność płci. Szanse kobiet i mężczyzn na listach wyborczych można wyrównywać poprzez regulacje wewnątrzpartyjne. Istotą jest uwolnienie czasu kobiet i stworzenie im dogodnych warunków realizacji kariery w sferze politycznej¹⁸¹.

M. Chmaj za słuszną i pożądaną, co do zasady, uznał ideę zwiększenia udziału Polek w życiu politycznym. Zwrócił uwagę na zbyt małą, w stosunku do żeńskiego elektoratu czy też jego potencjału intelektualnego, liczbę kandydatek na listach wyborczych. Wysunął jednak w stosunku do projektu szereg wątpliwości natury legislacyjnej i konstytucyjnej¹⁸².

Istotne zastrzeżenie wywołało sformułowanie o nie mniejszej liczbie kobiet niż mężczyzn na listach wyborczych. Taki zapis mógłby skutkować dyskryminacją kandydatów. W przypadku nieparzystej ich liczby, kobiety musiałyby stanowić na niej większość¹⁸³. Wątpliwość autora wzbudził także art. 4 projektu, wprowadzający 14-dniowe *vacatio legis*. Tak istotne zmiany wymagają zasięgnięcia opinii TK. Organ ten w poprzednich orzeczeniach podkreślał wymóg uchwalania zmian w prawie wyborczym na co najmniej sześć miesięcy przed kolejną elekcją. Przy czym pojęcie to nie odnosi się tylko do samego aktu głosowania, lecz do całości czynności objętych kalendarzem wyborczym. Wyjątki mogłyby wynikać tylko z nadzwyczajnych okoliczności o charakterze obiektywnym. Stąd opinia o niezgodności art. 4 projektu ustawy z art. 2 Konstytucji RP¹⁸⁴.

Kluczowa okazała się jednak kwestia kolizji art. 1, 2 i 3 omawianej propozycji z art. 32. ustawy zasadniczej. Warto nadmienić, iż reguła równości nie znalazła się w rozdziale I Konstytucji - „Zasady naczelne ustroju państwa”. Nie została wysunięta na czoło tego ustroju, lecz umieszczona w rozdziale II „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela” i do tych aspektów ma zastosowanie. Ustawa zasadnicza

¹⁸¹ BAS, *Opinia o projekcie...*, <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/...>, op. cit. [28.11.2022]

¹⁸² Zastrzeżenia wywołało umieszczenie preambuły w projekcie nowelizującym trzy inne akty prawne. Zdaniem prawnika, korzystniejsze byłoby umieszczenie i rozwinięcie jej w uzasadnieniu do ustawy. Ponadto w preambule wnioskodawcy powołali się na niewłaściwy przepis Konstytucji. Wskazali, że ich celem jest pełniejsza realizacja art. 33, odnoszącego się do zasady równości kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach życia. Tymczasem w owym punkcie ustrojodawca mówi o równych prawach jedynie w życiu „rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym”. Wspomnianych wszystkich dziedzin życia dotyczy raczej art. 32 ust. 1 ustawy zasadniczej. Źródło: BAS, *Opinia prawna...*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/...>, op. cit. [18.11.2022]

¹⁸³ Tamże.

¹⁸⁴ Tamże.

zapewnia równość wobec prawa, prawo do równego traktowania przez władze publiczne i generalny zakaz dyskryminacji obywateli z jakiegokolwiek przyczyny. Nie przewidziano tu żadnych odstępstw i wyjątków. Stąd nie ma potrzeby umieszczania w niej szczegółowych przesłanek do specjalnego uwypuklenia deklaracji równości kobiet i mężczyzn (art. 33). Z drugiej zaś strony wyraźne podkreślenie tego elementu mogłoby wpłynąć na eliminację przejawów realnej dyskryminacji kobiet. Na tle innych państw, polska ustawa zasadnicza, poprzez klauzulę o zakazie dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny, określa ten zakres najszerzej, jak to możliwe. Regulacja ta jest zatem niezwykle praktyczna i funkcjonalna¹⁸⁵.

Zasada równości zawarta w art. 32 Konstytucji powinna być interpretowana jako przysługujące każdej jednostce prawo podmiotowe. Zgodnie z nią, dopuszcza się różnicowanie obywateli ze względu na pewne cechy (np. wiek, stan zdrowia). Naruszenie jej miałyby miejsce w przypadku odmiennego traktowania podmiotów podobnych. Wówczas konieczne byłoby uzasadnienie wprowadzenia zróżnicowania. W przeciwnym razie należy przyjąć, że ustawodawca dopuścił się zakazanej przez Konstytucję dyskryminacji¹⁸⁶.

W kontekście zasady równości M. Chmaj odwołał się do orzecznictwa TK. Ten w wyroku z 3 marca 1987 r. zastrzegł, że z punktu widzenia tej reguły niedopuszczalne jest jakiegokolwiek różnicowanie obywateli, również ze względu na płeć. W orzeczeniu z 24 października 1989 r. stwierdził, iż jednakowa ochrona praw każdego człowieka nie jest równoznaczna z ochroną jednakowych praw każdej jednostki. 3 września 1996 r. Trybunał uznał konieczność przekonującego uzasadnienia wszelkich odstępstw od nakazu równego traktowania podmiotów podobnych. W świetle orzeczenia z 23 października 2007 r., podstawowe znaczenie dla zasady równości ma ustalenie cechy przesądzającej o podobieństwie lub odmienności porównywanych podmiotów. Dopiero stwierdzenie różnego traktowania przez prawo podmiotów podobnych wywołania wątpliwość co do dopuszczalności takiego różnicowania w świetle zasady równości. Powyższa analiza orzecznictwa TK pozwala uznać parytety na listach kandydatów za niekonstytucyjne. Stoją bowiem w jawnej sprzeczności z ustawą zasadniczą w przypadku tworzenia organów przedstawicielskich. Standardowa większa ilość kandydatów płci męskiej zmuszałaby wyborców do ich surowszej selekcji niż kandydatek. Elektorat w akcie

¹⁸⁵ Tamże.

¹⁸⁶ Tamże za: L. Garlicki, *Komentarz do art. 32*, [w:] L. Garlicki, red., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, t. III, Warszawa 2003, ss. 10-11..

wyborczym stanąłby przed koniecznością uwzględnienia również płci obok wyrażenia preferencji programowych i osobowych¹⁸⁷.

Jarosław Flis z kolei podał w wątpliwość doprowadzenie do uzyskania zamierzonego przez wnioskodawców celu drogą parytetów. Przytoczył dane PKW, według których w 2005 r. kobiety na listach w wyborach do parlamentu stanowiły 22 proc., zaś w 2007 r. - 20 proc. W obu elekcjach wybrano 20 proc. posłanek. Na tej podstawie opiniodawca wnioskuje, że ilość kandydatek i liczba wybranych posłanek to zależności pozorne. Wykazy, które nie zdobywają mandatów w liczbie co najmniej takiej samej jak liczba okręgów, mają niewiele niższy procent kobiet na listach i znacznie mniejszy udział posłanek. Nie było związku między tymi dwiema wielkościami w przypadku siedmiu list, które zdobyły mandaty w liczbie większej niż ilość okręgów. SLD z największym udziałem kobiet na listach (w 2005 r. - 28 proc.) oraz PiS z najmniejszym (w 2007 r. - 19 proc.) uzyskały dla nich identyczną ilość mandatów - 21 proc.¹⁸⁸.

2,5-krotnie większa liczba kandydatek na listach wyborczych powinna, zdaniem projektodawców, przełożyć się na znaczny wzrost reprezentacji posłanek. Należałoby zatem oszacować wpływ parytetu na ostateczną obecność kobiet w izbie niższej. Warto podkreślić, że partie wystawiają kandydatów w wyborach nadmiarowo w stosunku do puli mandatów. Ostatecznie zwycięzcy stanowią niewielki ułamek kandydujących. Wobec takich proporcji, autor postawił hipotezę o kluczowym znaczeniu miejsca na liście kandydatów dla osiągnięcia sukcesu. Analiza odsetka zwycięzców z początkowych i końcowych pozycji pokazała, iż największe szanse na wybór mają liderzy wykazów. Nie w każdym jednak przypadku miejsce mandatowe gwarantuje sukces, choć usytuowanie na liście jest ważnym elementem w wyborczej rywalizacji. Procent zwycięzców z pozycji niemandatowych był minimalny, a odsetek tych, którzy z tych pozycji nie zdobyli mandatu wynosił 97-98 kandydatów na 100¹⁸⁹.

Istotne jest tu zestawienie liczby kandydatek z pulą mandatów zdobywanych przez daną partię. Według prawnika, 20 proc. obecność kobiet w Sejmie nie może wynikać z ich braku. Poza przypadkiem PO z 2007 r., ilość kandydatek z ugrupowań

¹⁸⁷ Tamże. Podobną opinię wyraził B. Banaszak. Odnośnie organów przedstawicielskich mianowanych czy powoływanych przez władze publiczne, stosowanie kryterium płci skutkowałoby surowszą selekcją mężczyzn tam, gdzie pula kandydatów przewyższałaby ilość kandydatek. Zasadne byłoby zatem postawienie pytania o regulację odnośnie płci w organach dotąd sfeminizowanych. Źródło: B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Komentarz*, Warszawa 2009, ss. 197-198.

¹⁸⁸ BAS, *Opinia prawna...*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/...>, op. cit. [29.11.2022]

¹⁸⁹ Tamże.

zawsze była wystarczająca do obsadzenia wszystkich mandatów zdobywanych przez określoną formację. J. Flis zwrócił także uwagę na liczbę miejsc mandatowych zaproponowanych kobietom w latach 2005 i 2007. Zwycięskie formacje przeznaczyły dla nich 22 proc. takich pozycji. W obu elekcjach z tych miejsc zwyciężczynie stanowiły 78,4 proc., podczas gdy z miejsc niemandatowych zdobyły 1,9 proc. mandatów. Liczba kobiet wybranych z miejsc mandatowych jest niewiele niższa niż to ma miejsce w przypadku mężczyzn. Podobnie sytuacja przedstawiała się na dalszych pozycjach. Tu jednak mieliśmy do czynienia z niwelowaniem tego efektu poprzez nieco większy udział kobiet wśród kandydatów z miejsc mandatowych¹⁹⁰.

Fakt mniejszej obecności kobiet na listach w wyborach jest, w opinii J. Flisa, bezsporny. Nie oznacza on jednak ich dyskryminowania przez elektorat. Zwiększenie odsetka kandydatek na pozycjach niemandatowych pozostanie bez wpływu na ostateczny skład izby niższej. Efektem zastosowania parytetów będzie zwiększenie liczby tych, które nie uzyskają mandatu. To zaś spowoduje wzrost poczucia frustracji i rezygnację z zaangażowania politycznego¹⁹¹.

Pełnienie wielu ról często uniemożliwia Polkom wejście do polityki. Trudniej jest im zdobywać pozycje publiczne na etapie poprzedzającym kandydowanie w wyborach. A zatem wprowadzenie parytetów będzie korzystne dla osób już zasiadających w Sejmie. Osłabi ono wewnętrzną konkurencję kandydujących. Z mocy ustawy nastąpi wyparcie z miejsc mandatowych kandydatów męskich o znaczącej pozycji publicznej i zastąpienie ich kobietami, które takowej nie posiadają. System wyborczy generował złudzenia kandydatów, elektoratu i partyjnych struktur odnośnie ich szans wyborczych i wpływu na kształt Sejmu. Przewidywalnym efektem wprowadzenia parytetu płci na listach wyborczych byłoby, zdaniem autora, zagwarantowanie większego udziału kobiet w tych złudzeniach¹⁹².

Poza czworgiem opiniujących projekt ustawy dla Biura Analiz Sejmowych, skomentowali go również inni eksperci. Krzysztof Skotnicki uznał zarówno pierwotną 50 proc. propozycję, jak i późniejszą 30 proc. kwotę za niezgodne z ustawą zasadniczą. Zaznaczył, że rozpatrywać należy omawiane zagadnienie w kontekście art. 32 i 33 Konstytucji. Argumentował, iż zasada równości, jako *lex generalis* dla innych reguł z tego zakresu, zakłada równe traktowanie, bez dyskryminowania czy faworyzowania,

¹⁹⁰ Tamże.

¹⁹¹ Tamże.

¹⁹² Tamże.

wszystkich podmiotów posiadających daną istotną cechę w równym stopniu (OTK z 9 marca 1988 r.). Równość ta nie oznacza jednak zakazu różnicowania, które jest dopuszczalne, a nawet konieczne dla osiągnięcia równości faktycznej. Stąd uprzywilejowanie wyrównawcze należy uznać za zgodne z prawem (OTK z 29.09.1997 r.). Niedopuszczalne jest natomiast odmienne traktowanie ze względu na kryteria (jak płeć) prowadzące do powstania zamkniętych kategorii obywateli o zróżnicowanym statusie prawnym. Wykluczyć zatem należy ograniczenia zasady egalitaryzmu, które nie wynikają z dążenia do pogłębienia faktycznej równości społecznej¹⁹³.

Propozycja parytetowa miała postać uprzywilejowania wyrównawczego, zmierzającego do zrównania (faktycznie słabszej) pozycji kobiet i mężczyzn. Jednak nawet takie działanie nie może mieć charakteru bezwzględniego i muszą istnieć jego granice. Inaczej bowiem traktuje się to zagadnienie w sferze praw socjalnych niż w przestrzeni wolności i praw o charakterze osobistym i politycznym. Tu zasada równości przybiera bardziej rygorystyczną postać. Posiadanie określonego prawa nie jest bowiem równoznaczne z zagwarantowaniem przywileju, który prowadzi do nieuzasadnionej nierówności. Parytety mogłyby powodować eliminację z listy wyborczej lepszego kandydata. W związku z powyższym, w odniesieniu do zasady równości, budzą one uzasadnione wątpliwości¹⁹⁴.

Wobec zasady wolnych wyborów, pomimo braku jej wyrażenia *expressis verbis* w Konstytucji RP, istnienie takiej reguły jest oczywistą konsekwencją demokratycznego systemu. Można ją interpretować jako dorozumianą zasadę prawa wyborczego i szeroko ujmowanego systemu wyborczego¹⁹⁵. W tym kontekście, stosowanie kwot zawęża zakres wolnej rywalizacji, uprzywilejowując w procesie wyborczym daną grupę społeczną¹⁹⁶. Swobodna selekcja kandydatów zostałaby zastąpiona ich dopasowywaniem do narzuconych wymogów. Autor podkreślił jednak, że kwoty wyborcze w mniejszym stopniu naruszają wolność wyborów, aniżeli ich zastosowanie w składach organów przedstawicielskich¹⁹⁷.

¹⁹³ K. Skotnicki, *W sprawie wprowadzenia parytetu płci na listach wyborczych*, [w:] „Przegląd Sejmowy” 3(98)/2010, ss. 128-129.

¹⁹⁴ Tamże, s. 129.

¹⁹⁵ K. Skotnicki przywołał tu opinię Grzegorza Krysznia, który podważył efektywność działań o charakterze prawnym i politycznym. Zwiększenie udziału kobiet w parlamencie może się dokonać, jego zdaniem, w wyniku połączenia wymienionych kroków z eliminacją wszystkich (omówionych wcześniej) barier blokujących kobietom dostęp do polityki. Źródło: G. Kryszn, *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Białystok 2007, op. cit., ss. 15 i 37-38.

¹⁹⁶ G. Kryszn, *Standardy...*, op. cit., s. 39.

¹⁹⁷ K. Skotnicki, *W sprawie...*, op. cit., ss. 130-131.

Wobec konstytucyjnej zasady równości wyborów (art. 96 ust. 2 i art. 169 ust. 2 Konstytucji) w kontekście równości szans obowiązuje jednakowe traktowanie jednostek przez prawo w całym procesie wyborczym. Naruszenie tej prawidłowości było pierwszym argumentem przeciwników kwot, aby ich nie ustanawiać¹⁹⁸. Odstępstwa od niej dopuszczalne są jedynie wobec partii politycznych. Mówi się wtedy o proporcjonalnej równości szans¹⁹⁹.

Analizując zgodność z prawem projektu parytetowego trzeba odnieść się również do konstytucyjnej zasady pluralizmu politycznego zagwarantowanej w art. 11. Przewiduje ona wolność powoływania i funkcjonowania partii politycznych. Wobec powyższego, władza publiczna powinna mieć istotnie ograniczoną i uprawomocnioną w ustawie zasadniczej możliwość ingerencji w działalność takich grup. Jest ona dopuszczalna jedynie w przypadku drastycznego naruszenia prawa lub gdy służy realizacji zasad konstytucyjnych czy ustawowych. Art. 31 ust. 3 dokumentu wskazuje warunki i powody wprowadzania ograniczeń w korzystaniu z konstytucyjnych praw i wolności. Nie spełnia tych wymogów ustanowienie parytetów, nie można bowiem uznać, że służą one „ochronie wolności i praw innych osób”²⁰⁰. Kwoty płci na listach kandydatów ograniczyłyby uprawnienie partii politycznych do samodzielnego decydowania o tym, kogo i w jakiej kolejności zaproponują one jako kandydata do pełnienia funkcji posła. Kwestię tę należy pozostawić wewnętrznej regulacji każdego ugrupowania. Natomiast sankcja za nieprawidłowe skonstruowanie listy uniemożliwi formacji politycznej wypełnianie jej podstawowej funkcji w postaci wpływania na kształtowanie polityki państwa metodami demokratycznymi. Naruszona zostanie więc zasada pluralizmu politycznego. Rozwiązaniem byłaby nowelizacja Konstytucji. W świetle przedstawionych

¹⁹⁸ K. Skotnicki powołał się tu na stanowisko G. Kryszenia w kwestii zasady równości wyborów. Źródło: G. Kryszewski, *Kształtowanie reprezentacji parlamentarnej kobiet w świetle standardów wyborów demokratycznych*, [w:] M. Granat, red., *Zagadnienia prawa parlamentarnego, Materiały z XLVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*, Serock, 1-3 czerwca 2006 r., Warszawa 2007, s. 344. Kwestię tę podnosił również Konrad Składowski, uznając za korzystne zjawisko zwiększenia liczby kobiet na listach wyborczych. Jednak naruszeniem zasady równości szans byłoby dokonywanie tego poprzez zakazy prawne. Źródło: K. Składowski, *Zasada równości w wyborach do Sejmu i Senatu III Rzeczypospolitej*, Łódź 2001, s. 161.

¹⁹⁹ K. Skotnicki odwołał się i jednocześnie przychylił do opinii B. Banaszaka. Źródło: B. Banaszak, *Zasada równości w orzecznictwie Związkowego Trybunału Konstytucyjnego w Republice Federalnej Niemiec*, [w:] L. Garlicki, J. Trzeciński, red., *Zasada równości w orzecznictwie trybunałów konstytucyjnych*, Wrocław 1990, s. 136.

²⁰⁰ K. Skotnicki posłużył się w tym miejscu argumentacją Wojciecha Sokolewicza. Źródło: W. Sokolewicz, *Uwaga 6 do art. 11*, [w:] L. Garlicki, red., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom V, Warszawa 2007.

argumentów, K. Skotnicki uznał parytety (kwoty) na listach wyborczych za budzące poważne wątpliwości konstytucyjne²⁰¹.

Kolejnym ekspertem, który wypowiedział się na temat zarówno pierwotnej propozycji parytetowej, jak i wersji 30 proc. kwoty płci na listach wyborczych, był Andrzej Szmyt. Przyjmując rozumienie wnioskodawców o przedstawicielstwie Sejmu, samorządowych organów stanowiących i PE, wszystkie one musiałyby mieć charakter odzwierciedlający skład społeczeństwa. Akceptacja tego założenia skutkowałaby koniecznością uwzględniania w składach ciał przedstawicielskich także innych, poza płcią, zróżnicowań, np. proporcji wieku. Unormowanie ograniczone do kwestii płci mogłoby zostać uznane za fragmentaryczne i niepełne, a więc niedopuszczalne konstytucyjnie pominięcie ustawodawcze. Stanowisko wnioskodawców abstrahuje od dopuszczalnej interpretacji konstytucyjnych formuł. Prawnik przywołał zapis ustawy zasadniczej, według którego Naród sprawuje władzę poprzez swych przedstawicieli (art. 4 ust. 2) oraz że są nimi posłowie (art. 104 ust. 1). Kanony demokracji liberalnej zakładają, że ciała przedstawicielskie są reprezentacją polityczną Narodu, wyłonioną w wyborach opartych na pluralizmie politycznym. Zabiegi o reprezentowanie w składzie parlamentu „wszystkich segmentów społeczeństwa” zmieniłyby charakter ustroju państwa. Zatem wiązanie problemu płci z charakterystyką organu przedstawicielskiego trzeba uznać za nieuprawnione konstytucyjnie. Powołanie się przez autorów projektu na fakt korzystania z akcji afirmatywnej przez mniejszości narodowe jest argumentem prawnie chybionym. Chodzi tu bowiem o realne mniejszości, nie zaś o trwałą grupę większościową, jaką są kobiety²⁰².

Konstytucjonalista podkreślił, że projekt ustawy nie wynikał z obowiązujących Polskę regulacji prawa unijnego czy międzynarodowego. Propozycję można więc postrzegać w świetle promocji zapewnienia kobietom większego udziału w życiu politycznym. To ustawa zasadnicza jest wiążącym prawnie kryterium kontroli w sprawie parytetów płci w wyborach²⁰³. W wymiarze konstytucyjnym kwoty należy rozpatrywać w odniesieniu do zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Autor ten, podobnie jak K. Skotnicki, zinterpretował istniejące przepisy jako zezwalające na różnicowanie. Warto

²⁰¹ Tamże, ss. 131-132.

²⁰² A. Szmyt, *W sprawie wprowadzenia parytetu płci na listach wyborczych*, [w:] „Przegląd Sejmowy” 3(98)/2010, ss. 133-134.

²⁰³ Tamże, s. 135.

jednak wziąć pod uwagę granice takich odstępstw. Za Anną Łabno²⁰⁴ A. Szmyt przytoczył argument o dopuszczalności przez art. 33 stosowania uprzywilejowania wyrównawczego, służącego skorygowaniu faktycznych nierówności między płciami. Konstytucjonalistka uzależniła je od specyfiki wolności lub prawa, wobec którego ma być rozpatrywane²⁰⁵.

W kontekście dyskryminacji pozytywnej prawnik odwołał się do opinii Lecha Garlickiego. Ten zaś orzekł, że między kobietami a mężczyznami nie zachodzą tak dalekie obiektywne różnice, by wykluczyć traktowanie ich jako podmioty podobne. Powołując się na orzecznictwo i praktykę legislacyjną, nie stwierdził, jak K. Skotnicki, przeszkód wobec stosowania wspomaganie grupy niedoreprezentowanej w obszarze praw socjalnych. Sama Konstytucja traktuje tę sferę z większą dozą elastyczności, pozostawiając ustawodawcy decyzje co do ich ostatecznego kształtu. Jednak ustanawianie uprzywilejowania wyrównawczego w odniesieniu do wolności i praw obywatelskich czy politycznych wymaga większej ostrożności ze względu na ich bardziej kategoriyczny charakter²⁰⁶.

L. Garlicki, jak wcześniej K. Skotnicki, podniósł też kwestię wolności tworzenia i działania partii politycznych. Gwarantuje je art. 11 Konstytucji, z kolei w art. 100 przewidziano zgłaszanie kandydatów na posłów przez ugrupowania i wyborców. Wszelkie analizy naukowe potwierdzają funkcję wyborczą jako jedną z główną pełnionych przez ugrupowania polityczne. Art. 11 przesądza również o wolnych wyborach w systemie pluralizmu społecznego, będącego elementem społeczeństwa obywatelskiego. Zadanie elekcji polega na wyrażeniu tak właśnie rozumianej pluralistycznej struktury społeczeństwa. Zdaniem autora, nierozzerwalny jest związek wolnych wyborów i swobody działania partii. Te wartości konstytucyjne nie są bezgraniczne, jednak ingerencja w ich treść i zakres musi być znacznie ograniczona. Zawsze powinno się to odbywać z poszanowaniem zapisów art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej²⁰⁷. Trudno więc doszukać się wypełnienia konstytucyjnych warunków w ustawowej propozycji, z pewnością natomiast ograniczy ona wewnętrzną autonomię partii politycznych²⁰⁸.

²⁰⁴ Autorka komentarza encyklopedycznego do Konstytucji RP w kwestii zasady równości kobiet i mężczyzn.

²⁰⁵ A. Szmyt, *W sprawie...*, op. cit., s. 136.

²⁰⁶ Tamże.

²⁰⁷ Artykuł ten mówi o możliwości ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw wyłącznie poprzez ustawę. Dopuszcza się je w razie konieczności dla bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej lub wolności i praw innych osób. Zakazane jest przy tym ograniczanie istoty wolności i praw. Źródło: *Konstytucja RP*, art. 31, ust. 1.

²⁰⁸ A. Szmyt, *W sprawie...*, op. cit., s. 137.

Autor uznał, podobnie jak K. Skotnicki, niekonstytucyjność restrykcyjnej sankcji. Jej stosowanie uniemożliwi partiom wypełnianie ich podstawowych funkcji (można wprowadzić, jak we Francji, kary finansowe)²⁰⁹. Wobec powyższych argumentów oba warianty zostały uznane za niezgodne z polską ustawą zasadniczą (choć 30 proc. kwota dla każdej płci generowałaby znacznie mniej zastrzeżeń konstytucyjnoprawnych). Problem niskiego udziału kobiet w składach ciał przedstawicielskich rodzi, według opiniodawcy, potrzebę szukania prób jego rozwiązania. Implementacja przedmiotowej akcji afirmatywnej do prawa wymaga jednak stworzenia podstaw konstytucyjnych²¹⁰.

Zagadnienie konstytucyjności parytetów płci na listach wyborczych opiniowali również Roman Wieruszewski i Katarzyna Sękowska-Kozłowska. Ich zdaniem, art. 32 i 33 Konstytucji nie wyrażają *explicite* stanowiska wobec stosowania tymczasowych środków szczególnych. Wykładnia TK (orzeczenie z 28 kwietnia 2009 r.), dopuszcza konstytucyjnie legitymowane odstępstwa od zasady równości, po spełnieniu trzech warunków. Zróżnicowanie powinno być racjonalnie uzasadnione z uwzględnieniem celu i treści przepisów zawierających kontrolowaną normę. Wymaga się zbalansowania interesu, któremu ma ono służyć, z wagą interesów naruszonych poprzez odmienne traktowanie podmiotów podobnych. Różnicujące regulacje prawne muszą znajdować podstawę w wartościach, zasadach lub normach konstytucyjnych²¹¹.

Kluczowy w tej kwestii jest cel proponowanych zmian. Wprowadzenie owych przepisów służyłoby urzeczywistnieniu zasady równości i sprawiedliwości społecznej. Wówczas, w opinii TK z 13 grudnia 2007 r., różnicowanie sytuacji prawnej podmiotów podobnych ma większe szanse na uznanie za zgodne z Konstytucją. Za niekonstytucyjną dyskryminację (uprzywilejowanie) należy natomiast przyjąć jakiegokolwiek rozróżnienie niemające umocowania w obu tych zasadach. Reguły równości wobec prawa i sprawiedliwości społecznej w tym sensie nakładają się na siebie w znacznym stopniu. Tym samym różnicowanie jest dopuszczalne wyłącznie w sytuacji, kiedy przemawiają za nim istotne argumenty konstytucyjne. Takim zaś może być zasada sprawiedliwości społecznej (art. 1 Konstytucji - RP jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli), wyrażona nakazem (art. 78) ustanowienia wobec kobiety sytuacji równoprawnej z mężczyzną. W związku ze słabszą pozycją kobiet (wynikającą m.in. z funkcji

²⁰⁹ Tamże.

²¹⁰ Tamże, s. 138.

²¹¹ R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska, *W sprawie wprowadzenia parytetu płci na listach wyborczych*, „Przegląd Sejmowy”, 3(98)2010, ss. 143-144.

macierzyńskich) istnieje konstytucyjne uzasadnienie do stosowania regulacji niwelujących faktyczne nierówności między płciami. Tak jak istotne jest zapewnienie realizacji zasady równości na polu prawa socjalnego, tak ważne wydaje się podjęcie działań urzeczywistniających tę zasadę w życiu publicznym²¹².

Zastosowanie parytetów płci na listach kandydatów w wyborach powszechnych może znacząco przyczynić się do zwiększenia odsetka kobiet w organach wybieralnych. Istotne jest jednak uznanie tego mechanizmu za przejściowy. Wówczas należy go traktować jako zgodny z Konstytucją, a nawet wspierający realizację jej wartości. Brak w ustawie zasadniczej bezpośredniego odniesienia do parytetów wyborczych nie pociąga za sobą obowiązku zmiany jej zapisów²¹³. Wobec przedstawionych argumentów, autorzy opinii potwierdzili zgodność projektu ustawy o parytetach płci na listach wyborczych z Konstytucją RP²¹⁴.

Analizujący projekt Andrzej Bisztyga zaznaczył, że mimo iż system kwotowy na listach kandydatów narusza zasadę równego traktowania, to służy zrównoważeniu obecności kobiet i mężczyzn w procesie decyzyjnym. Przyczynia się tym samym do realizacji ważnego interesu społecznego. Opiniujący dostrzegł w omawianym mechanizmie korzyść nie tylko dla kobiet, ale dla całego społeczeństwa. Przyjęcie przez przeciwników demokracji parytetowej „męskiego punktu widzenia” i dowodzenie braku zainteresowania kobiet polityką autor uznał za stereotypowe i niezgodne z faktami. Potwierdził racjonalność zróżnicowania sytuacji prawnej kobiet, którego przyczyny pozostają w związku z wartościami konstytucyjnymi²¹⁵.

Podsumowując analizę opinii prawnych w sprawie ustawy o parytetach trzeba podkreślić, że wielu ekspertów postrzegało mniejszą obecność kobiet w polityce jako stan wymagający zmiany. W tym celu większość z nich rekomendowała stosowanie mechanizmów wewnątrzpartyjnych. Wydawały się one rozwiązaniem budzącym najmniej wątpliwości co do zgodności z ustawą zasadniczą²¹⁶. Część konstytucjonalistów podważała możliwość współdziałania rozwiązań kwotowych z zasadami obowiązującymi w polskim prawie (Marek Zubik, Andrzej Szmyt) i postulowała ich zakotwiczenie w

²¹² Tamże, s. 144.

²¹³ Tamże, s. 145.

²¹⁴ Tamże, s. 146.

²¹⁵ A. Bisztyga, *Równy status kobiet i mężczyzn – nowe wyzwania dla polskiego legislatora. Aspekt konstytucyjny*, [w:] H. Zięba-Załucka, M. Kijowski, red., *Zasada równości w prawie*, Rzeszów 2003, s. 28.

²¹⁶ K. A. Wojtaszczyk, *Political parties and the party system*, [w:] S. Sulowski, red., *The Political System of Poland*, Warszawa 2007, s. 88.

Konstytucji (Krzysztof Skotnicki, Andrzej Szmyt). Inni stali na stanowisku, że narzędzia te nie zasługują na poparcie, podobnie jak każde rozwiązanie o mechanicznym uzasadnieniu (Andrzej Bałaban). Niektórzy zalecali pozostawienie tej kwestii do rozpatrzenia przez ustawodawcę (Marek Chmaj, Pasquale Policastro). Byli też prawnicy skłonni interpretować milczenie ustrojodawcy w tym temacie jako sprzeciw wobec narzędzia naruszającego zasadę równości obywatelskiej (Bogusław Banaszak). Pojawiły się ponadto opinie o braku potrzeby konkretyzacji tego zagadnienia w ustawie zasadniczej (Mariusz Jabłoński) lub zmiany zapisów Konstytucji (Anna Łabno)²¹⁷. Wobec powyższych interpretacji można uznać stosowanie parytetów i kwot płci za niejednoznaczne konstytucyjnie.

Warto w tym kontekście sięgnąć również do prawa światowego i europejskiego. Poza zbadaniem konstytucyjności omawianego projektu, należało bowiem potwierdzić jego zgodność z wiążącymi Polskę dokumentami międzynarodowymi. Prawodawcę zobowiązuje do tego art. 9 Konstytucji, który mówi, że RP przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego. Zgodnie z art. 87 ust. 1, jest ono jednym ze źródeł obowiązujących w państwie uregulowań. Celem ratyfikowanej 1980 r. Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet było zrównanie praw obu płci m.in. poprzez eliminację zjawiska niedoreprezentowania kobiet w życiu politycznym²¹⁸. Art. 4 ust. 1 tego dokumentu mówi o możliwości wprowadzenia przez Państwa-Strony tymczasowych szczególnych rozwiązań, zmierzających do osiągnięcia faktycznej równości kobiet i mężczyzn. W rozumieniu niniejszej Konwencji nie będą one uważane za akt dyskryminacji²¹⁹. Przyjęcie omawianej opcji jest zatem nie tylko dopuszczalne, ale wręcz wskazane z mocy przytoczonego dokumentu²²⁰. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, który Polska ratyfikowała w 1977 r., w art. 3 mówi o zobowiązaniu Państw-Stron do zapewnienia mężczyznom i kobietom równego prawa do korzystania ze wszystkich wymienionych w nim praw obywatelskich i politycznych²²¹. Art. 141 traktatu amsterdamskiego uznaje za uprawnione przyjmowanie przez państwo członkowskie środków przewidujących specyficzne korzyści dla płci niedostatecznie

²¹⁷ B. Banaszak, J. Zbieranek, red., *Ankieta konstytucyjna*, Warszawa 2011, ss. 17, 29, 45, 57, 79, 95, 107, 124, 140.

²¹⁸ Tamże, ss. 138 i 143.

²¹⁹ *Convention on the Elimination...*, <https://www.ohchr.org/en/instruments...>, op. cit. [26.11.2022]

²²⁰ R. Wieruszewski, K. Sękowska-Kozłowska, *W sprawie...*, op. cit., s. 145,

²²¹ *International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant/>. [08.01.2023]

reprezentowanej. W całym prawie europejskim trudno doszukać się regulacji uniemożliwiających stosowanie takich tymczasowych narzędzi²²².

Po drugim czytaniu projekt parytetowy zamieniono na 35 proc. kwotę i taką wersję przegłosowano po trzecim czytaniu. Sejm zaakceptował też poprawkę Senatu, zgodnie z którą w przypadku list złożonych z trzech osób, musi się na nich znaleźć co najmniej jeden kandydat każdej płci²²³. Pozostawiono sankcję odmowy rejestracji listy w przypadku braku korekty jej składu w ciągu trzech dni²²⁴. Taką wersję projektu ustawy zaakceptował prezydent. Warto przypomnieć, że wkrótce po wejściu w życie nowych przepisów powrócił postulat zawarcia koncepcji parytetowej w przepisach kodeksu wyborczego. Zawierał on obowiązek naprzemiennego pozycjonowania kobiet i mężczyzn na listach wyborczych. Ruch ten wynikał z niewielkiego, bo 3,9 punktu proc. wzrostu liczby posłanek po wprowadzeniu owych regulacji w stosunku do poprzedniej kadencji²²⁵.

W debacie publicznej toczony nad mechanizmem regulującym odsetek płci na listach wyborczych pojawiły się zarówno głosy aprobujące, jak i negujące potrzebę jego stosowania. Argumenty obu stron zaprezentowano w poniższym zestawieniu.

Tabela 19. Wady i zalety rozwiązań kwotowych

Argumenty przeciw	Argumenty za
W polityce ważna jest reprezentacja idei i interesów, nie konkretnej płci czy grupy społecznej	sfery polityczna i społeczna powinny być maksymalnie zbliżone pod względem struktury społeczeństwa w celu jak najlepszego reprezentowania jego interesów
o zdobyciu mandatu powinny decydować zasługi, wygrana należy się osobom najlepszym merytorycznie poprzez	partycypacja polityczna, poza byciem „nagrodą” za zasługi, polega głównie na reprezentowaniu ludzi w celu realizacji
przyznanie przywilejów konkretnej grupie, kwoty przeczą zasadzie równych szans i równego traktowania	posiadanych praw i zasady sprawiedliwości, kobiety powinny dysponować prawem do równej z mężczyznami reprezentacji (politycy stanowili blisko 80 proc. składu ówczesnych parlamentów na świecie)
kwoty powodują dyskryminację – promują jedną grupę kandydatów kosztem innej, w tym tych lepiej wykwalifikowanych, którzy zostaną odrzuceni w wyniku ich działania (tzw. odwrotna dyskryminacja – mężczyźni o lepszych kwalifikacjach ustąpią	kwoty nie są narzędziem dyskryminacji, mają raczej na celu likwidację przeszkód powodujących dotąd polityczną ekskluzję kobiet, nie dyskryminują mężczyzn, lecz motywują partie polityczne do kierowania się większą heterogenicznością list

²²² *Treaty of Amsterdam*, <https://eur-lex.europa.eu/...>, op. cit. [26.11.2022] Patrz też: A. Pisarek, *Zasada parytetu płci jako zabezpieczenie funkcjonowania zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej*, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79174/02_A_Pisarek_Zasada_parytetu_plci_jako_zabezpieczenie_funkcjonowania_zasady_rownouprawnienia.pdf. [26.11.2022]

²²³ A. Zabrzewska, *Debate...*, [w:] *Gender Quotas...*, op. cit., s. 95. Patrz też: A. Sedysheva, J. K. Dubrow, *Electoral Gender Quotas in Post-Communist Countries as of 2019*, [w:] *Gender Quotas...*, op. cit., s. 46.

²²⁴ Ustawodawca wykluczył możliwość pozostawienia „wakatu” czy rejestracji listy po uregulowaniu przez komitet nałożonej na niego kary finansowej. Źródło: M. Półtorak, *Kobiety – kwoty...*, op. cit., ss. 217-218.

²²⁵ Jak wcześniej wspomniano, nowelizację Kodeksu wyborczego z 2011 r. zaproponował Ruch Palikota w 2012 r. Źródło: P. Wiśniewska, *Mechanizm kwot...*, op. cit., s. 300.

miejsca, aby spełnić wymóg kwotowy dla kobiet)	wyborczych
kwoty kolidują z zasadą autonomii władzy lokalnej – ograniczają partiom prawo do samostanowienia o kandydatach na liście wyborczej	elektorat zyskuje szerszy wybór – może dokonywać go spośród kandydatów obu płci, nie zaś jak dotąd – przede wszystkim jednej
kwoty przeczą ideałom demokracji – elektorat powinien sam decydować kogo uzna za swego reprezentanta	preferencje wyborców znajdują odzwierciedlenie jedynie na ostatnim etapie selekcji; do partii należy decyzja, spośród kogo będzie można wybierać
niewielki udział kobiet w polityce świadczy o ich mniejszej potrzebie zaangażowania	kobiety chcą mieć wpływ na decyzje polityczne, zwłaszcza te ich bezpośrednio dotyczące; mają porównywalne lub większe od mężczyzn kwalifikacje, które często bywają pomniejszane i deprecjonowane
kobiety są przeciwne punktom za płęć - rodzi to podejrzenia odnośnie ich kwalifikacji ²²⁶	kwoty to szybka metoda osiągnięcia potrzebnej w sferze publicznej różnorodnej perspektywy
kwoty płci wywołują roszczenia innych niedoreprezentowanych grup społecznych	kwoty są stosowane w odniesieniu do innych kategorii związanych z procesem wyłaniania kandydatów (reprezentacja mniejszości narodowych, związków zawodowych itp.)
kwoty są zbędne z uwagi na posiadany przez kobiety i mężczyzn równy status społeczny	równość formalna nie jest tożsama z faktyczną, zatem kwoty niosą możliwość „nadrobienia” dotychczasowego wykluczenia ze sfery polityki
kwoty utożsamiane są z przymusową emancypacją w „sowieckim stylu”	kwoty mogą wzmocnić proces demokratyzacji

Źródło: opracowanie własne na podst. D. Dahlerup, L. Freidenvall, red., *Electoral Gender...*, op. cit., ss. 18-19 oraz A. Żukowski, *Partycypacja...*, op. cit., s. 58.

W gronie przeciwników ustawowych parytetów i kwot znalazła się ówczesna Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania, Elżbieta Radziszewska. Zmiana rzeczywistości wymagała, jej zdaniem, wieloletniej żmudnej pracy pozytywistycznej, edukacyjnej i uświadamiającej²²⁷. Proponowała zawarcie wspomagających rozwiązań w regulacjach wewnątrzpartyjnych²²⁸.

Do grona krytyków projektu ustawy należy także zaliczyć Lilianę Sonik z biura RPO, która uznała przymus parytetowy za regres demokracji. Uszczuplenie obywatelskiej wolności miało się tu objawiać w arbitralnym dzieleniu społeczeństwa na kategorie i w uznaniu nadrzędności czynnika biologicznego. W miejsce pojedynczego człowieka usytuowanego w ustroju prawno-politycznym, zamierzano wprowadzić grupę zamkniętą. Przystąpienie do niej z własnej woli byłoby niemożliwe, jest bowiem nadana przez urodzenie. L. Sonik zauważyła niedoreprezentowanie w ówczesnym parlamencie również emerytów czy ludzi młodych, którym również należałoby zapewnić zrównoważone

²²⁶ W 2009 r. w liście otwartym „Nie chcemy parytetów” (podpisanym m.in. przez Jadwigę Staniszkis) sygnatariuszki zakwestionowały zasadność implementowania do prawa tego rodzaju biurokratycznych dyrektyw. Autorki zanegowały istnienie dyskryminacji kobiet, a kwoty i parytety uznały za godzące w wizerunek charyzmatycznych przedsiębiorczyń samodzielnie osiągających sukcesy. Źródło: M. Owczarek, *Nie chcemy parytetów*, „Rzeczpospolita” z 09.07.2009.

²²⁷ Sejm RP, *Sprawozdanie Stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 18 lutego 2010 r.*, [https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/2EA213FDF5BBA6DFC12576CE00826E7/\\$file/61_b_ksiadzka.pdf](https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/2EA213FDF5BBA6DFC12576CE00826E7/$file/61_b_ksiadzka.pdf). [08.12.2022] Patrz też: „Wprost”, *Radziszewska popiera parytety czyli... jest przeciw*, „Wprost” z 17.02.2010.

²²⁸ R. Grochal, *Parytet – Pierwsze starcie*, „Gazeta Wyborcza” z 20.02.2010.

przedstawicielstwo. Poza tym więcej kobiet na listach wyborczych spowoduje ich ostrą konkurencję. Może zatem wywołać efekt przeciwny do zamierzonego. Parytety nie wzmacniają pozycji Polek, lecz je stygmatyzują jako grupę wymagającą specjalnej troski. Poza tym kobiety w większości głosują na mężczyzn. Za najlepsze rozwiązanie L. Sonik uznała dobrowolne partyjne zobowiązania, bez regulacji ustawowych²²⁹.

Szerokie spektrum argumentów przeciw przedstawił Janusz A. Majcherek. Stwierdził, że żądanie równej obecności obu płci na listach wyborczych opiera się na błędnej interpretacji demokracji. Reprezentacja w tym systemie polega na powierzeniu interesów suwerena i spraw publicznych specjalistom z różnych dziedzin. Zgodnie z art. 104 Konstytucji, każdy parlamentarzysta jest przedstawicielem całego narodu, nie zaś określonej grupy społecznej. Za chybiony zatem uznał autor argument o nadaniu wyjątkowych walorów większej obecności kobiet w organach przedstawicielskich. Podważył też sens szerszej obecności polityczek z partii prawicowych dla rozwiązania problemów feministek. Nie chodziło zatem o zwiększenie liczby kobiet w parlamencie, lecz o wzrost udziału osób podzielających poglądy wnioskodawców. Istotą nie jest więc płeć - ona stanowi pretekst lub kwestię drugorzędą. Ta biologiczna nie determinuje bowiem poglądów politycznych. Sednem są określone przekonania. J. A. Majcherek dostrzegł trudność w kulturowej klasyfikacji, identyfikacji i sytuacji płci. Nie dopatrywał się jednak konotacji politycznych, gdyż cenzusy płci zostały dawno zniesione²³⁰.

W parytetowej idei, według jej zwolenników, chodziło o jednakowy dostęp kobiet i mężczyzn do władzy, nie zaś o równy jej podział. Sceptycy argumentowali, że są to narzędzia „sztuczne” i przez to krzywdzące społeczeństwo jako całość²³¹. Odpierając te zarzuty M. Fuszara odniosła się do charakteru parlamentu oraz wyborów. Stanowią one konstrukty społeczno-prawne, szczegółowo regulowane przez ustawodawcę. Nie można więc odnieść ich do żadnej kategorii naturalności. Przepisy regulujące kwestie wyborcze tworzą sztuczne ramy, zawierające takie elementy jak liczba mandatów do zdobycia, terminy zgłaszania kandydatów, progi i organy wyborcze oraz ich kompetencje. Znajdują się w tym zbiorze również cechy osób dysponujących czynnym i biernym prawem

²²⁹ L. Sonik, *Demokracja parytetowa*, <https://bip.brpo.gov.pl/pliki/12670910200.pdf>. [29.11.2022]

²³⁰ J. A. Majcherek, *Kobiety, parytety, niestety*, „Gazeta Wyborcza” z 14.07.2010.

²³¹ Idea kwot wyborczych niesie ze sobą *a priori* założenie, że płeć ma stanowić punkt odniesienia w definiowaniu takich terminów jak demokratyczna reprezentacja, równość, sprawiedliwość społeczna, wspólna tożsamość czy identyfikacja. Trudno więc postrzegać ją w kategorii faktu „naturalnego”, pozbawionego doniosłości zarówno politycznej, jak i moralnej. Źródło: L. Sgier, *Gender quota debates as a discourses on the public sphere*, EPCR Joint Sessions of Workshops, 13-18 April 2004, Uppsala, Sweden. Patrz też: C. L. Bacchi, *The politics of affirmative action: women, equality and category politics*, London 1996.

wyborczym, a także ilość podpisów wymagana do rejestracji komitetu wyborczego. Kwoty i parytety są przejściowym narzędziem ujednoczenia szans obu płci w dostępie do władzy. W momencie ich wyrównania zdezaktualizują się i nie będą potrzebne zabezpieczenia statutowe lub ustawowe²³². Poparcie dla większej obecności kobiet w parlamencie M. Fuszara wiązała z nadzieją na zmiany jakościowe zapadających tam decyzji. Odmienne priorytety, jej zdaniem, miały dotyczyć brania pod uwagę interesów i doświadczeń Polek w procesie uchwalania prawa i podejmowania innych działań²³³.

Z argumentami przeciwników kwot polemizowała też A. Chibowska. W jej opinii wprowadzenie parytetów płci w nie ograniczyłoby prawa wyborców do podejmowania decyzji. Komitetom wyborczym pozostawiono swobodę ustalania kolejności kandydatur na listach. Ostateczna zaś decyzja należy do obywateli. Trudno też dopatrzeć się dyskryminacji mężczyzn. Ideą nowego prawa było bowiem stworzenie kobietom szans, a nie gwarancji wyboru²³⁴.

Według Sylviane Agacinski, zrywając z doktryną neutralności czy nieróżnicowania płci, parytet domagał się, by zgromadzenia przedstawicielskie były mieszane i nie pozostawały jedynie w gestii mężczyzn. Naród oraz jego reprezentanci są jednostkami obdarzonymi płcią, zatem ich udział w życiu publicznym powinien opierać się na proporcjonalności²³⁵.

Joanna Marszałek-Kawa widziała w tym mechanizmie dążenie do zniwelowania, a nawet wyeliminowania różnic i nierówności płci w kręgach decyzyjnych oraz w innych obszarach życia społecznego²³⁶.

Agnieszka Kwiatkowska wiązała pozytywną dyskryminację z próbą zniesienia lub co najmniej złagodzenia, tak szybko jak to możliwe, negatywnych konsekwencji wcześniej istniejącej, choć zakazanej dyskryminacji. Było to działanie w imię sprawiedliwości i bezstronności przyszłej równości, osiągniętej dzięki temu narzędziu²³⁷. Jednocześnie autorka przekonywała, że jedyną metodą gwarantującą postulowany udział kobiet we władzy, jest rezerwacja określonej liczby mandatów dla nich. Partie mogą umieszczać najlepsze działaczki na końcowych pozycjach list wyborczych, zaś kobiety

²³² J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., s. 162.

²³³ M. Fuszara, *Równe szanse czy bariery? Kobiety w parlamencie Polski i Macedonii*, „Societas/Communitas” nr 2(6) 2008, s. 125.

²³⁴ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., ss. 90-91.

²³⁵ S. Agacinski, *Polityka płci*, Warszawa 2000, s. 9.

²³⁶ J. Marszałek-Kawa, *Brakuje nam solidarności, czyli dlaczego kobiety nie głosują na kobiety?*, [w:] J. Marszałek-Kawa, red., *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 222.

²³⁷ A. Kwiatkowska, *Efekty...*, [w:] *Problematyka...* op. cit., s. 29.

nieznane w środowisku na początkowych. Tym samym maksymalizują zwycięstwo mężczyzn. Jeśli zaś wyborcy ich właśnie preferują, uznając, że kobiety nie nadają się do polityki i ignorując ich kompetencje, na nich oddadzą swój głos. Kandydatki nie zdobędą wówczas mandatów²³⁸.

Anna Pacześniak odwołała się w tym kontekście do poziomu obecności posłanek w Parlamencie Europejskim. Podkreśliła, że inicjatywy z zakresu równości płci w kwestiach społecznych, ekonomicznych i politycznych wpływały niemal wyłącznie od członkiń tamtejszych komisji praw kobiet i równouprawnienia czy zatrudnienia i spraw socjalnych. Jak już wspomniano, potrzebna była reprezentacja kobieca w wysokości 1/3 ogółu, aby sprawy z tego zakresu przestały być wyłącznie problemem kobiet i weszły w obszar wielopłaszczyznowej polityki europejskiej²³⁹.

Magdalena Półtorak wyodrębniła mocne i słabe strony parytetowej propozycji. Stwierdziła, że cel w postaci wyrównania szans grupy niedoreprezentowanej, projekt realizował w dość ograniczony sposób. Wadą był brak reguł odnoszących się do pozycjonowania kandydujących. Istniała więc obawa o umieszczanie kobiet na miejscach dających niewielkie szanse na wybór. Pozytywny z kolei aspekt to niemal pewność, iż żadna partia nie zaryzykuje odmowy rejestracji listy²⁴⁰. Autorka uznała omawiane regulacje za neutralne politycznie - nie służyły konkretnym partiom czy programom. Ich czysto formalna funkcja sprzyjała realnemu zrównaniu szans obu płci we wszystkich opcjach politycznych. Najlepsze efekty przyniosłoby zaś powiązanie kilku instrumentów: wspierającego kobiety prawa, systemu kwotowego oraz większej transparentności tworzenia list wyborczych²⁴¹. W kontekście przepisów wyborczych, jako istotnej determinanty struktury reprezentacji politycznej, opcja ta może kreować szereg ustaleń ukierunkowujących proces elekcji na wyłonienie reprezentacji bardziej sprawiedliwej pod względem płci. W ten sposób, zdaniem autorki, z nakreśloną koncepcją komponują się rozwiązania, jakimi są wspomniane kwoty wyborcze. Ustalają bowiem pewien minimalny udział kobiet (w ujęciu neutralnym - jednej płci) w holistycznie pojmowanym procesie wyborczym²⁴².

Zdaniem Anne Phillips, system kwotowy kładzie kres nierównowadze i zapewnia właściwą reprezentację we władzy grup dotąd pomijanych. Potrzeby większej obecności

²³⁸ Tamże, s. 38.

²³⁹ A. Pacześniak, *Kobiety w parlamencie...*, op. cit., s. 167.

²⁴⁰ M. Półtorak, *Polska „ustawa kwotowa” na tle rozwiązań wybranych państw europejskich*, [w:] *Wybory 2011...*, op. cit., s. 59.

²⁴¹ M. Półtorak, *Kobiety – kwoty...*, op. cit., ss. 156-158.

²⁴² M. Półtorak, *Polska „ustawa...*, [w:] *Wybory 2011...*, op. cit., s. 38.

kobiet w polityce badaczka nie uzasadniała argumentem mówienia o kobiecych kwestiach tylko przez kobiety, lecz „że kobiety muszą mówić jako płeć”²⁴³.

Maciej Magiera uznał uaktywnianie kobiet poprzez specjalne mechanizmy za niezbędny element współczesności. Implementacja systemów kwotowych do procesu wyborczego to, zdaniem autora, dobre rozwiązanie²⁴⁴.

Do tego stanowiska przychylił się Jacek Kurczewski argumentując, że żaden przedstawiciel nie reprezentuje nikogo w szczególności. Jednakże jako grupa są reprezentacją, wobec której każdy może mieć prawomocne roszczenie. Jeśli nie jest ono spełnione, demokracja powinna dostarczyć mechanizmu zaradczego²⁴⁵.

Partie i parlamentarzyści są przedstawicielami różnych grup społecznych (także kobiet) w formalnych instytucjach politycznych. Głos deputowanych wybrzmiewa tam głośniejszy i ma większy autorytet niż np. przekaz protestów społecznych²⁴⁶. Dlatego tak istotne jest wyrównanie szans kobiet i mężczyzn w rywalizacji do owych organów.

Unia Międzyparlamentarna przekonuje, że pojęcie demokracji nabierze prawdziwego znaczenia dopiero wtedy, gdy o polityce i ustawodawstwie będą wspólnie decydować mężczyźni i kobiety, sprawiedliwie uwzględniając interesy obu połówek społeczeństwa²⁴⁷. Procedury akcji afirmatywnej mają zapewnić, przynajmniej co do zasady, zadośćuczynienie za wieloletnie negatywne konsekwencje niestosownych schematów płciowych²⁴⁸. Kwotowanie w parlamencie prowadzi często do zwiększenia liczby kobiet na stanowiskach kierowniczych w całej strukturze politycznej. Kwoty niosą też szerszy społeczny efekt poprzez otwarcie nowych możliwości dla kobiet w innych sferach życia społecznego. Skutkują ponadto większą akceptacją kobiet w polityce²⁴⁹ jako kompetentnych jednostek²⁵⁰.

Niezależnie od różnorodnych czynników i opinii, faktem jest wzrost znaczenia kobiet w życiu politycznym po zastosowaniu w Polsce systemu kwotowego. Więcej ich

²⁴³ A. Phillips, *Engendering Democracy*, Pennsylvania 1991, s. 167.

²⁴⁴ M. Magiera, *Security culture in relations to women's participation in decision-making. The perils of political parity*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 199.

²⁴⁵ J. Kurczewski, *Posłowie a opinia...*, op. cit., s. 313.

²⁴⁶ J. K. Dubrow, A. Zabrzewska, *Voice, Inequality, and Representation*, [w:] *Gender Quotas...*, op. cit., ss. 11-12.

²⁴⁷ M. Raicheva-Stover, E. Ibroscheva, *Women in Politics...*, op. cit., s. 1.

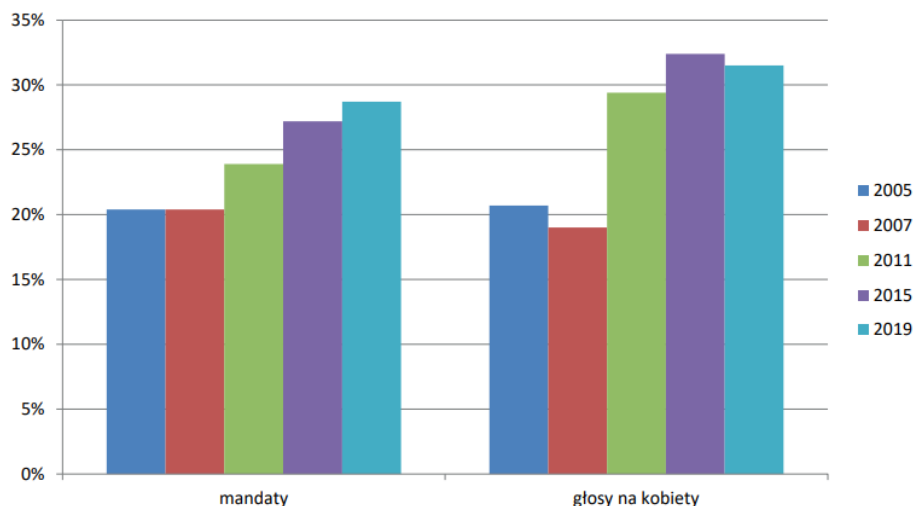
²⁴⁸ V. Valian, *Why so Slow?...*, op. cit., s. 277. Patrz też: A. Paczeński, *Od równoważenia udziału obu płci w polityce do gender mainstreaming*, [w:] M. Klimowicz, A. Paczeński, A. Wiktorska-Święcka, *Płeć w społeczeństwie...*, op. cit., s. 150.

²⁴⁹ J. K. Dubrow, A. Zabrzewska, *An Introduction to Gender Quotas in Europe*, [w:] *Gender Quotas...*, op. cit., s. 26.

²⁵⁰ Z. Łozińska, *Parytety...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 212.

znalazło się w Sejmie, ale, co także istotne, oddano na nie znacząco wyższy odsetek głosów²⁵¹, co demonstruje poniższy wykres.

Wykres 6. Odsetek kobiet wśród posłów i procent głosów ważnych oddanych na kobiety w wyborach do Sejmu w latach 2005-2019

Źródło: M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej. Strategie partii politycznych w wyborach parlamentarnych w 2019 roku*; Warszawa 2019, s. 15.

Badania przeprowadzone w latach 2018 i 2019 dla RPO pokazały zwrot polskiego społeczeństwa w kierunku konserwatywnym. Więcej respondentów niż w 2009 r. uznało, że rolą kobiety nie jest angażowanie się w politykę oraz iż obawiają się one utraty kobiecości w związku z taką aktywnością. Zwiększyła się też grupa przekonanych o odmiennych obowiązkach obywatelskich kobiet i mężczyzn. Nadal jednak jako najczęstsze powody niskiego udziału Polek w polityce podawano nadmierne obciążenie pracami domowymi oraz blokowanie im dostępu przez mężczyzn-polityków. Z drugiej strony ujawniono brak uprzedzeń w stosunku do progresywnych mechanizmów równościowych. Niemal 30 proc. respondentów było przeciwnych stosowaniu wspomaganiam. 50 proc. opowiedziało się za taką opcją, przy czym 35 proc. z nich poparło parytet. Wiedza ankietowanych w zakresie obowiązującej w Polsce ordynacji wyborczej i systemu kwotowego okazała się bardzo ograniczona. 50 proc. deklarowało, że nie posiada jakichkolwiek informacji na temat kwot, 28 proc. twierdziło, iż nie obowiązują one w żadnych wyborach. Niewielki odsetek respondentów potrafił choć częściowo wskazać organy, do których kształtowania stosuje się system kwotowy na listach²⁵².

²⁵¹ M. Chrzczonowicz, *Jestem Polką...*, <https://www.oko.press/15-mezczyzn...>, op. cit. [30.11.2023]

²⁵² RPO, *Kwoty i co dalej?...*, op. cit., ss. 52-53.

W wyborach do Sejmu RP i PE w 2019 r. dobrowolnie parytet i suwak zastosowano na śladowej ilości list²⁵³. Wprowadzenie takich m.in. rozwiązań w licznych zaleceniach skierowanych do organów władzy publicznej, organizacji kobiecych i partii politycznych, postulował RPO²⁵⁴.

Jak wykazano w rozdziale czwartym, pomimo pewnych kontrowersji, mechanizm regulowania obecności płci na listach wyborczych stał się prominentnym rozwiązaniem problemu nikłej obecności kobiet w wyborach, a jednocześnie najbardziej skutecznym ze wszystkich narzędzi ułatwiania im akcesu do polityki²⁵⁵. Charakteryzuje się on jednak niejednorodnym rezultatem. Może skutkować skokowym wzrostem wybranych kobiet (Szwecja²⁵⁶), permanentnym niewielkim postępowaniem (Polska²⁵⁷) lub słabym efektem (pierwotnie we Francji²⁵⁸). Ustawowe regulacje sprawdzają się zwłaszcza w społeczeństwach tradycyjnie postrzegających rolę kobiet, niegotowych, by proces ten dokonywał się samoczynnie²⁵⁹. Wysoka reprezentacja polityczek nie musi jednak być zasługą rozwiązań prawnych. Może wynikać, jak w Finlandii, z faktu systematycznego budowania kultury politycznej²⁶⁰. Kluczowa jest w tym przypadku determinacja i konsekwencja partii politycznych, dążących do wyrównania męskiej i kobiecej reprezentacji w politycznym zarządzaniu.

W skali świata państwa, w których zastosowano mechanizm kwotowy, odnotowały w 2020 r. średnio 12 proc. wzrost liczby kobiet w parlamentach jednoizbowych i w izbach niższych. W przypadku wyższych wskaźnik ten zwiększył się

²⁵³ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [30.11.2022]

²⁵⁴ RPO, *Kwoty i co dalej?*..., op. cit., s. 62.

²⁵⁵ M. L. Krook, *Quotas for Women*..., op. cit., s. 207.

²⁵⁶ W 1970 r., przed wprowadzeniem kwot, w szwedzkim parlamencie kobiety zajmowały 14 proc. miejsc. Do 2008 r., po przyjęciu i wdrożeniu przez partie na kilka cykli wyborczych 40 proc. systemu kwotowego, odsetek ten wzrósł do 47 proc. Źródło: M. L. Krook, *Quotas for Women*..., op. cit., s. 107.

²⁵⁷ M. Magiera, *Security culture*..., [w:] *Women's role*..., op. cit., s. 197. Patrz też: J. K. Dubrow, A. Zabrzewska, *An Introduction*..., [w:] *Gender Quotas*..., op. cit., s. 24.

²⁵⁸ Po zmianie Konstytucji w 1999 r. i reformie prawa wyborczego w 2000 r., kobiece przedstawicielstwo wzrosło w 2001 r. z 26 proc. do 48 proc. w radach lokalnych. W Zgromadzeniu Narodowym był to zaledwie 1 proc. (z 11 do 12) w 2002 r., a następnie 18 proc. w 2007 r. Źródło: L. Freidenvall, M. L. Krook, *Discursive Strategies*..., [w:] *Gender*..., op. cit., s. 55. Patrz też: M. L. Krook, *Quotas for Women*..., op. cit., s. 182.

²⁵⁹ E. Kępa, *Kulturowe uwarunkowania udziału kobiet w polityce*, [w:] *Kobiety w politycznej*..., op. cit., s. 207. W Jordanii, po zastosowaniu kwot mandatowych, udział kobiet w parlamencie wzrósł z 0 do 5,5 proc. W Bangladeszu, po rezygnacji z mechanizmu kwotowego w 2001 r., odsetek parlamentarzystek spadł z 10 proc. do 2 proc. Źródło: M. L. Krook, *Quotas for Women*..., op. cit., s. 207.

²⁶⁰ M. Gąsior-Marek, *Kobiety w polityce*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 264. Państwo to odstąpiło od stosowania kwot uznając, w obliczu ponadprzeciętnego udziału Finek w polityce, że spełniły już stawiane im cele. Źródło: M. Półtorak, *Kobiety – kwoty*..., op. cit., s. 238.

o 7,4 proc.²⁶¹. Analizując różne aspekty korzystania z narzędzi wspomagających należy podkreślić, że nie wykreowano dotąd równie skutecznego środka wyrównującego szanse kobiet i mężczyzn w sferze polityki.

²⁶¹ United Nations, *Proportion of women parliamentarians worldwide reaches 'all-time high'*, <https://news.un.org/en/story/2021/03/1086582>. [03.02.2023]

Rozdział V

Między postulatami a praktyką. Udział kobiet w strukturach władzy

Kwestia równego i sprawiedliwego udziału obywateli w życiu politycznym ma fundamentalne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania państwa prawa. Zasada równości jest konstytucyjną normą adresowaną do każdego organu władzy publicznej. Obowiązuje zarówno podmioty tworzące, jak i stosujące prawo. Uniwersalny charakter tej reguły powoduje, że obejmuje ona wszystkie sfery życia społecznego, gospodarczego i politycznego¹. W tym kontekście płeć staje się kwintesencją rywalizacji o dostęp do wysokich stanowisk decyzyjnych. W dosłowny sposób podkreśla wplątanie kobiet i mężczyzn w relacje zarządzania i podporządkowania².

Pomimo rosnącej w skali świata liczby kobiet na najwyższych szczeblach władzy politycznej, nierówność płci w tej przestrzeni jest faktem. Stan taki w dużej mierze wynika z wciąż zbyt małej kobiecej obecności na prominentnych stanowiskach w partiach politycznych. Tę zaś, jak pokazały badania postrzegania zawodu polityka, wywołuje funkcjonowanie odporne na zmiany stereotypu wiążącego politykę z płcią męską³.

Ostatnie lata ujawniły w tym zakresie dwie przeciwstawne tendencje. Z jednej strony obserwuje się wzrost poziomu partycypacji kobiet we władzy ustawodawczej i wykonawczej. Działaczki stają też na czele partii politycznych. Z drugiej jednak, w wymiarze globalnym zwiększyła się liczba rządów, które nie posiadają w swym składzie kobiet⁴. W części państw żeńska reprezentacja w organach ustawodawczych również pozostaje znikoma. W obu polskich izbach od 1989 r. nie osiągnęła masy krytycznej, a wśród prezydentów nie było w III RP żadnej kobiety.

5.1. Zagadnienie reprezentacji politycznej kobiet

Źródłosłów terminu „reprezentacja” odsyła do łacińskiego słowa *repraesentare* – przedstawiać, uobecniać. Trudno wyznaczyć temu pojęciu ścisły zakres znaczeniowy. Jest szerokie i funkcjonuje w różnych sferach (prawnicy reprezentują swych klientów, agenci

¹ Raport RPO, *Kwoty i co dalej? Udział kobiet w życiu politycznym w Polsce. Analiza i zalecenia*, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Kobiety_w_zyciu_politycznym.pdf. [05.12.2022]

² U. Kluczyńska, *Kobiety na „drugiej linii” władzy? Wizerunki kobiet (bez)pośrednio angażujących się w politykę*, [w:] *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 59.

³ B. Pająk-Patkowska, *Kobiety jako uczestniczki sprawowania władzy w Polsce po 1989 r.*, s. 213.

⁴ UN Women, *Women in Politics: 2021*, <https://www.unwomen.org/en/digitallibrary/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021>. [06.12.2022]

ich mocodawców podczas zawierania umów handlowych itd.)⁵. Jednoznacznie natomiast można stwierdzić, iż we wszystkich przypadkach używania tego hasła występuje związek z zastępowaniem kogoś (lub czegoś) wobec obiektu trzeciego⁶. Chodzi zatem o stosunek dwóch podmiotów względem siebie - samodzielnych, odrębnych, lecz przez fakt reprezentacji zawsze ze sobą zespolonych. Innymi słowy, oznacza ono ekspresję unifikacji pary bytów, złączonych w jedność wolą reprezentanta i reprezentowanego⁷.

W kontekście sprawowania władzy politycznej mamy do czynienia z reprezentacją polityczną⁸. Wiąże się ona wtedy ze zinstytucjonalizowanym systemem. Obejmuje wiele osób i grup działających w złożony sposób w układach społecznych o dużej skali⁹. W reżimie demokratycznym realizuje się poprzez wyłanianie składu ciał w wyborach (poza nim - drogą mianowania lub dziedziczenia)¹⁰.

H. Pitkin definiuje reprezentację polityczną jako aktywność polegającą na przedstawianiu opinii i perspektyw obywateli w procesie kształtowania polityki publicznej. Aktorzy polityczni mówią, popierają, symbolizują i działają na arenie politycznej w imieniu innych jednostek¹¹. W ten sposób obywatele biorą udział w kształtowaniu prawa i polityki rządu poprzez wybranych przez nich deputowanych¹². Istotne jest jednak, kto ma być takim reprezentantem i w jaki sposób tę powinność realizować¹³.

Warto w tym miejscu odwołać się do wielowymiarowej koncepcji politycznej reprezentacji H. Pitkin. Autorka wyróżniła cztery jej formy, z których każda uwypukla inny rodzaj relacji między reprezentowanymi a reprezentującymi i rodzi odmienne pytania:

- formalna - określa sposób ustanowienia tej relacji (np. poprzez prawo wyborcze), dopytuje o pozycję instytucjonalną przedstawiciela;

⁵ M. Brito Vieira, D. Runciman, *Reprezentacja*, Warszawa 2011, ss.15-16.

⁶ M. Sobolewski, *Reprezentacja w ustroju współczesnych demokracji burżuazyjnych*, Kraków 1962, s. 64.

⁷ J. Szymanek, *Współczesne rozumienie pojęcia reprezentacji politycznej (zarys problemu)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2005, s. 224.

⁸ A. Dudzińska, *Reprezentacja polityczna w Polsce na różnych szczeblach systemu władzy*, https://www.academia.edu/29720868/Reprezentacja_polityczna_w_Polsce_na_r%C3%B3żnych_szczeblach_systemu_w%C5%82adzy. [19.01.2023]

⁹ M. de Zuniga, *Political Representation: a Reader*, Warszawa 2013, s. 69.

¹⁰ A. Dudzińska, *Reprezentacja...*, <https://www.academia.edu/297...>, op. cit. [17.01.2023]

¹¹ Stanford Encyclopedia of Philosophy, *Political Representation*, <https://plato.stanford.edu/entries/political-representation/>. [17.01.2023]

¹² *Encyclopedia Britannica*, Representation, <https://www.britannica.com/topic/representation-government>. [17.01.2023]

¹³ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 41.

- deskryptywna - odnosi się do rodzaju relacji i liczbowego udziału kobiet, istnienia lub braku kwot płci i parytetów, zapytuje o wspólne cechy reprezentanta oraz reprezentowanych;
- symboliczna - również nawiązuje do rodzaju relacji, pyta o kategorię odpowiedzi reprezentanta osób reprezentowanych;
- substancjalna - wyraża się w zwiększaniu poparcia dla agendy z rozbudowanymi postulatami kobiecymi, docieka jaki jest stopień realizacji interesów politycznych osób reprezentowanych przez ich przedstawiciela¹⁴.

Aspekt formalistyczny i substancjalny reprezentacji postrzega się jako komponenty kluczowe, deskryptywny zaś i symboliczny traktuje jako pomocnicze, drugorzędne¹⁵. Reprezentację substancjalną (merytoryczną) H. Pitkin uznała za szczególnie istotną. Nacisk jest tu położony na rzeczywiste działanie w interesie osób reprezentowanych, ale też na otwartość na potrzeby obywateli. W przypadku deskryptywnej, wątpliwość badaczki budzi istnienie bezpośredniego przełożenia między przynależnością do danej grupy, charakteryzującej się jakąś cechą, a realnym reprezentowaniem jej interesów. Reprezentację symboliczną należy odnieść do poczucia obywatela bycia właściwie reprezentowanym. W tym kontekście oznacza ona poruszanie się w nieobiektywnej, podatnej na manipulacje przestrzeni¹⁶.

Osobnym zagadnieniem w tym obszarze jest reprezentacja polityczna kobiet. Tradycja politycznego definiowania i publicznego prezentowania ich interesów, w porównaniu z doświadczeniem mężczyzn, jest raczej uboga. Powszechnie wiadomo, że historyczne uwarunkowania długo nie pozwalały żeńskiej połowie społeczeństwa na akces do sfery publicznej. Obecnie największą realną szansą na wejście na wysokie szczeble życia politycznego jest wysunięcie kobiecych kandydatur przez partie, których są członkiniami¹⁷.

¹⁴ *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Political..., <https://plato.stanford.edu/...>, op. cit. [07.12.2022] Patrz też: M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., ss. 99-100.

¹⁵ Y. Galligan, S. Clavero, M. Calloni, *Gender Politics and Democracy in post-socialist Europe*, Farmington Hills 2007, ss. 35-36.

¹⁶ Tamże, ss. 38-40.

¹⁷ D. Suska, *Droga do Sejmu i praca parlamentarna kobiet i mężczyzn (w III kadencji 1997-2001). Podobne czy różne?*, [w:] *Płeć, wybory...*, op. cit., s. 147.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat powstała obszerna literatura analizująca postawy i działania kobiet sprawujących władzę¹⁸. Wieloaspektowo rozpatrują te kwestie np. M. L. Krook, A. Pittkin, P. Norris. W Polsce autorami publikacji w tym obszarze są m.in. M. Fuszara, R. Siemieńska czy J. Kurczewski. Badano czy i w jakim stopniu polityczki reprezentują interesy kobiet. Sprawdzano też różnice w aktywności legislacyjnej na rzecz praw kobiet ustawodawczyń i ich męskich odpowiedników. Na podstawie uzyskanych wyników część ekspertów wnioskuje, że odmienne postawy są faktem i świadczą o wadze reprezentacji kobiecej. Inni stwierdzają niewielkie rozbieżności w zachowaniach w zależności od płci. Najczęściej negują oni bardziej efektywny wpływ większej liczby kobiet na merytoryczną reprezentację ich interesów¹⁹.

Jednoznaczna interpretacja wyników konfrontacji pomiędzy postawami kobiecych i męskich ustawodawców a substancjalnym (merytorycznym) reprezentowaniem kobiet powoduje trudność z kilku względów. Po pierwsze, pojęcie takiej reprezentacji jest złożone i nie poddaje się prostej definicji. Po drugie, przyjmowanie różnic płciowych jako wskaźnika merytorycznej reprezentacji jest problematyczne. Płeć bowiem, stanowiąc prostą dychotomiczną zmienną, będzie zniekształcana, jeżeli nie zostanie umiejscowiona w genderowym układzie odniesienia. Po trzecie, nawet zawiązując uwagę do jednego miejsca - legislatury - reprezentacja merytoryczna kobiet występuje na wielu etapach tworzenia prawa. Promocja kobiecych interesów ma miejsce, gdy ustawodawcy wprowadzają projekty ustaw o prawach kobiet, szukają dla nich poparcia i kiedy akty te są przyjmowane. Reprezentacja ta w odniesieniu do kobiet może być zatem rozumiana jako proces lub jako wynik. Wiele badań skupia się na obu aspektach, wyciągając jednocześnie wnioski na temat takiej reprezentacji jako całości. Te zaś skoncentrowane wyłącznie na procesie (zwłaszcza porównujące role kobiet i mężczyzn w inicjowaniu równościowych projektów) pokazują większą skłonność legislatorek niż ich kolegów do podejmowania tego rodzaju działań. Natomiast eksperci zgłębiający wyniki legislacyjne prezentują raczej sceptyczne stanowisko wobec odmiennych efektów działań kobiet i mężczyzn. Według niektórych z nich, rosnąca liczba parlamentarzystek nie musi przekładać się na zmianę praktyk i rezultatów politycznych. Analiza działań kobiet

¹⁸ S. Franceschet, *Gendered Institutions and Women's Substantive Representation: Female Legislators in Argentina and Chile*, [w:] M. L. Krook, F. Mackay, red., *Gender, Politics and Institutions Towards a Feminist Institutionalism*, Hampshire-New York 2011, ss. 58.

¹⁹ Tamże, ss. 59.

(wnoszenie projektów ustaw), jak i ich konsekwencje (przyjęcie ustawy o prawach kobiet) pokazują, że oba aspekty mogą występować oddzielnie²⁰.

Używanie różnych metod do mierzenia merytorycznej reprezentacji kobiet - od badania postaw parlamentarzystów po przyjęcie ustaw i rejestry głosowań - powoduje kolejną trudność w jednoznacznej ocenie jej efektywności. Wykluczyć należy, jak już zaznaczono, pomiar wieloaspektowego kompleksu, jakim jest owa reprezentacja, za pomocą jednego wskaźnika. Relacja między postawami ustawodawców a wynikami politycznymi jest bowiem warunkowana wieloma czynnikami. Pozytywnie nastawieni twórcy prawa mogą popierać i wprowadzać projekty regulujące prawach kobiet. Jednak postawy takie, nie muszą gwarantować przyjmowania owych aktów. Zatem merytoryczna reprezentacja kobiet powinna być traktowana jako dynamiczny, wielowątkowy proces, obejmujący i legislację, i wyniki²¹.

Kwestionowanie związku między wybieraną liczbą kobiet a ich merytoryczną reprezentacją tłumaczono możliwością różnej interpretacji powierzonych im ról. Osoby te nie muszą poczuwać się do odpowiedzialności za dbanie o interesy żeńskiej części elektoratu. Zatem sprawująca dany urząd jednostka (reprezentacja opisowa) może, lecz nie ma obowiązku wpływania na charakter realizowanej polityki (reprezentacja merytoryczna). Zasadne w tym kontekście jest postawienie pytań: czy obecność kobiet modyfikuje politykę i czy działają one w interesie własnej płci? Tu również zaznacza się rozbieżność w opiniach ekspertów. Pewna ich grupa dostrzega zmiany zachodzące w dyskursach prawnych, propozycjach oraz przebiegu debat z udziałem kobiet. Inni nie identyfikują żadnych lub niewielkie różnice w stylu sprawowania polityki w zależności od płci²². Pojawili się też zwolennicy teorii o masie krytycznej warunkującej wpływ kobiet na politykę. Alternatywne wobec tej ostatniej założenia nie skupiają się na sposobie działań kobiet lub ich ilości czyniącej różnicę. Skoncentrowane są wokół konkretnych działań podejmowanych na ich rzecz, a precyzyjniej na jednostkach realizujących takie akty. Odejdźcie od esencjalistycznych wizerunków kobiet i mężczyzn pozwalają uniknąć oczekiwań nakierowanych na aktywność danych jednostek. Eksperti podnoszą kwestię „podmiotów krytycznych” (koncepcja Drude Dahlerup i Rosabeth

²⁰ Tamże, ss. 59-60.

²¹ Tamże, s. 60.

²² S, Childs, M. L. Krook, *Critical Mass Theory and Women's Political Participation*; http://mlkrook.org/pdf/childs_krook_2008.pdf. [06.12.2022]

Moss Kanter), które samodzielnie lub grupowo działają w interesie kobiet²³. Istotny w tym kontekście jest wynik badania dowodzący, że znaczenie ma nie tylko liczebność reprezentacji kobiecej, ale również przekonania osób ją konstytuujących²⁴.

W uzasadnieniu potrzeby stworzenia adekwatnej do męskiej kobiecej reprezentacji w polityce wysuwano argumenty sprawiedliwości społecznej (zakaz wykluczania) i uwzględnienia odmiennego kobiecego doświadczenia²⁵. Warto w tym miejscu odnieść się do tego drugiego, tzn. postulatu brania pod uwagę innego niż męski oglądu rzeczywistości. Sformułowanie hipotezy o różnicy zaowocowało badaniami nad związkiem płci reprezentanta z jego działaniami w polityce²⁶. To właśnie ich rezultatem jest twierdzenie części badaczy, że pewne tematy mogą zaistnieć na forum publicznym jako kwestie polityczne wyłącznie dzięki obecności kobiet²⁷. Grupa ekspertów podjęła wyzwanie zweryfikowania twierdzenia o istnieniu odrębnego sposobu sprawowania władzy w zależności od płci²⁸.

Przekonujących dowodów na istnienie rozbieżności w tej kwestii nie znalazły Yvonne Galligan, Sara Clavero i Marina Calloni. Zauważyły jednak, że uznanie znaczenia czynników instytucjonalnych, determinujących zachowanie reprezentantek, stworzyło pojęcie masy krytycznej. Idea ta zakłada, że kobiety stanowiące mniejszość w ciałach ustawodawczych mają tendencję do ulegania presji męskiej większości. Przy kobiecej reprezentacji oscylującej między 20 a 30 proc. naciski te łatwiej przezwyciężyć. Wówczas wpływ np. parlamentarzystek na polityczną agendę staje się bardziej prawdopodobny²⁹. Nie należy przy tym zupełnie dyskwalifikować efektów artykułowania

²³ S. Childs, M. L. Krook, *Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors*, „Government and Opposition” t. 44, nr 2/2009, ss. 125-127.

²⁴ P. Chaney, *Critical Mass, Deliberation and the Substantive Representation of Women: Evidence from the UK's Devolution Programme*, „Political Studies” t. 54/2006, ss. 691-702. Mogą to być tzw. mistrzynie równości, które wykorzystują swe doświadczenie (np. w aktywności feministycznej) i częściej od innych reprezentantek podnoszą w parlamencie tematykę kobiecą. Źródło: S. Childs, M. L. Krook, *Critical Mass...*, op. cit., ss. 701-702. Konserwatywne posłanki, wypowiadając się w imieniu kobiet, były często bardziej feministyczne niż ich rodzime partie, lecz na poziomie działania miały tendencję do głosowania zgodnie z linią ich formacji. Źródło: A. Gwiazda, *Analysing the „what” and „when” of women's substantive representation: the role of right-wing populist party ideology*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2021.1873775#:~:text=Women%E2%80%99s%20substantive%20representation%20in%20parliament%20can%20be%20laws%20reflecting%20women%E2%80%99s%20concerns%20%28Franceschet%20and%20Piscopo%202008%29.> [08.12.2022]

²⁵ A. Phillips, *Engendering...*, op. cit., ss. 62-63. Patrz też: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 106-108.

²⁶ Y. Galligan, S. Clavero, M. Calloni, *Gender Politics...*, op. cit., s.47.

²⁷ A. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 109.

²⁸ Badanie radnych Warszawy z przełomu lat 2001/2002 pokazało, że w zależności od płci różniły się ich argumenty etyczne wobec analizowanych sytuacji oraz sposób widzenia problemów lokalnych. Źródło: R. Siemieńska, *Płeć a władza, zarządzanie a etyka, [w:] Płeć, wybory...*, op. cit., ss. 205 i 237.

²⁹ Y. Galligan, S. Clavero, M. Calloni, *Gender Politics...*, op. cit., ss. 47-48.

potrzeb żeńskiego elektoratu przez męskich reprezentantów. Jednakże, mówiąc o tzw. przedstawicielstwie zastępczym, S. Verba i współpracownicy zaznaczają, że choć czasami niezbędne, bywa ono często nieefektywne³⁰. Badacze owi nie odwołują się w swych rozważaniach bezpośrednio do udziału kobiet w polityce. Można jednak ich spostrzeżenia włączyć, na zasadzie analogii, w ramy feministycznej batalii o reprezentację sprawiedliwą³¹.

Warto zaznaczyć, iż ryzykowne wydaje się posługiwanie terminem reprezentacji grupowej kobiet. Jak nadmieniono wcześniej, nie stanowią one monolitu, tym samym ich interesy są zróżnicowane. Wobec owych wątpliwości stosowne będzie wspomnieć, że w literaturze przedmiotu przytoczono argumenty na rzecz postrzegania interesów grup dotąd marginalizowanych. Deliberacja taka nie jest zewnętrzna wobec procesu reprezentacji, ma raczej charakter konstytutywny. Poza tym, część badaczy uważa, iż to nie interesy wyróżniają kobiety jako całość. Wspólne doświadczenie wynikające z ich pozycji w zdominowanym przez męskie normy społeczeństwie jest podstawą, na której interesy grupowe mogą być wygłaszane w procesie reprezentacji³². Mając powyższe na uwadze, konieczne staje się powiązanie reprezentacji substancjalnej z deskryptywną. Kobiety będą wówczas reprezentować swą płć w celu stworzenia przestrzeni dla kształtowania świadomego ich uczestnictwa w polityce. Postulat przypisujący płci znaczenie polityczne, podobnie jak przekonanie o konstytutywnym charakterze kobiecej reprezentacji, jest zasługą myśli feministycznej³³.

Dzisiejsze rozumienie demokracji wiąże się z włączaniem obywateli w proces decyzyjny. Jego celem jest współdecydowanie i współodpowiedzialność za kształtowanie rzeczywistości. Towarzyszy mu także bardziej efektywna artykulacja społecznych interesów. W tym kontekście dyskurs feministyczny każe uznać fakt męskiej dominacji w polityce za niewłaściwy. Naturalną konsekwencją powinno zatem być zwiększenie kobiecej obecności w tym obszarze. Niezbędne okazuje się stworzenie warunków, w których żeńska perspektywa zostanie uznana za równorzędną męskiemu sposobowi

³⁰ S. Verba, K. L. Schlozman, H. E. Brady, *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*, Cambridge 1998, s. 176.

³¹ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 45.

³² Y. Galligan, S. Clavero, M. Calloni, *Gender Politics...*, op. cit., s. 45. Patrz też: A. Paczeński, *Kobieca twarz...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 101.

³³ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 45.

definiowania polityki. Implikacją tych założeń jest, ponownie, postulat powiązania reprezentacji deskryptywnej i substancjalnej³⁴.

Problem niedostatecznej reprezentacji kobiet w życiu politycznym, zwłaszcza na wysokich stanowiskach, jest dostrzegalny także na szczeblu lokalnym, a szczególnie regionalnym. Mimo widocznego postępu dokonanego w ciągu ostatnich dekad, stan ten pozostaje niezadowolający. Obecny poziom wciąż nie pozwala, w opinii Rady Społeczno-Gospodarczej ONZ, na realny globalny wpływ kobiet na podejmowane decyzje polityczne³⁵. Ponadto mniejsza reprezentacja w politycznych strukturach decyzyjnych implikuje skutek w postaci nieuzasadnionego pomijania płci jako kategorii istotnej politycznie³⁶. Sytuacja ta może utrwalać błędne przekonanie o utożsamianiu kobiecych potrzeb i możliwości z męskimi³⁷.

W Polsce konsekwencje przekształceń systemowych z 1989 r. zrodziły pytania o pożądany poziom i charakter udziału obywateli w życiu politycznym państwa. Rozważania te nabierają szczególnego znaczenia w kontekście partycypacji kobiet³⁸. W komunistycznym *quasi*-parlamencie miały one zagwarantowane przedstawicielstwo - w PRL było to sprawą symboliczną. Brakowi demokratycznego charakteru wyborów tej reprezentacji przeciwstawiono jej demokratyczną reprezentatywność. Mamy tu zatem do czynienia z opozycją formalnych gwarancji wobec realnego efektu. Kobiety były obecne we władzy sprawowanej nie przez Sejm czy rząd, lecz będące poza tymi organami i Konstytucją kierownictwo PZPR. Paradoksem można nazwać fakt, że w Sejmie Polski Ludowej, karykaturze parlamentaryzmu i systemu demokratycznego, kobieca reprezentacja była większa niż w obu izbach wyłonionych podczas pierwszych wolnych wyborów³⁹. W ten sposób ujawnione zostały wewnętrzne sprzeczności rodzimej

³⁴ Tamże, s. 55.

³⁵ E. Szulc-Wałęcka, *Polityka równych szans – czy parytet stanowi instytucjonalny mechanizm zwiększania partycypacji kobiet w strukturach politycznych?*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 66.

³⁶ O źródłach takich dysproporcji i barierach w działalności politycznej kobiet była już mowa w rozdz. 1 i 2.

³⁷ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 50.

³⁸ Tamże., s. 35.

³⁹ J. Kurczewski, *Równouprawnienie płciowe reprezentacji w opinii polskich parlamentarzystów*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 65. W wyborach 1989 r. kobiety stanowiły 13 proc. posłów i 7 proc. senatorów. Było to niemal o 1/3 mniej parlamentarzystek niż w poprzedniej kadencji Sejmu. Źródło: M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiet Polskich” (1982-1990)*, [w:] *Rzeczpospolita...*, op. cit., s. 121. Władza komunistyczna dbała o odwzorowanie w ciałach wybieralnych pewnych członów społeczeństwa. Rekomendowano więc do nich określoną liczbę kobiet, często wskazując ich wiek, wykształcenie czy zawód. Źródło: J. Wódz, *Legitymizacja kariery politycznej kobiet w Polsce po 1989 roku. Kilka refleksji z dziedziny socjologii polityki*, [w:] *Kobiety wobec...*, op. cit., s. 152. Najwyższy udział posłanek odnotowano w VIII kadencji Sejmu PRL (1980-1985) – 106 (23 proc.). Źródło: M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 95.

demokracji. Uprawniona jest tu opinia o kwestii legalności aborcji, zaistniałej po 1989 r. jako katalizatorze, który wygenerował żądanie bezpośredniej parlamentarnej reprezentacji kobiet⁴⁰.

Zagadnienie kobiecej reprezentacji w Sejmie analizował J. Kurczewski. Badacz zwrócił uwagę, że zanim w XX w. znaczenie płci wzrosło do tego stopnia, że zaczęto stosować kwoty, za istotną różnicę uznawano wyznanie i narodowość. Dla przedstawicieli określonych grup wyznaniowych i etnicznych rezerwowano miejsca w polityce. Poczytując przypadek kobiet za szczególny, autor przywołał fakt, że odnosi się on do szerzej rozpowszechnionej cechy niż w pierwszym przypadku. Podkreślił, że zwolennicy adekwatnej obecności kobiet i mężczyzn w zgromadzeniach narodowych nie uważają, iż inne kategorie społeczne (np. robotnicy, chłopi) powinny być w nich same przez siebie reprezentowane. Wystarczy efektywna reprezentacja tych grup przez kogokolwiek. Nie można ponadto pominąć odrzucenia przez środowiska kobiece przyzwolenia na reprezentowanie ich interesów przez mężczyzn. Robotnik, wchodząc do parlamentu, przestałby nim być. W przypadku kobiet brak takiego tautologicznego związku. Kobiecość parlamentarzystek nie jest bowiem podawana w wątpliwość, podobnie jak nie kwestionuje się męskości parlamentarzystów. Obie różnice wskazują na obecność kategorii, która nie chce być reprezentowana zastępczo, ale sama mogłaby zasiadać w izbach⁴¹.

Kluczową okazuje się tu kwestia powierzenia przez elektorat mandatów tym kandydatom, którzy skutecznie będą reprezentować jego interesy. Zgodnie z tą koncepcją, płeć jest cechą drugorzędną, bowiem dobry polityk powinien umieć zadbać o sprawy kobiece i *vice versa*. Z drugiej jednak strony, reprezentacja faktyczna oznacza, że poseł z danego miasta reprezentuje tę miejscowość. Reprezentacja wirtualna odnosi się do reprezentowania przez tego deputowanego całego regionu. Różnica uwidacznia się w obowiązku posła do reprezentowania owego miasta i braku konieczności reprezentowania całego regionu⁴².

J. Kurczewski zauważa, że faktyczna dyskryminacja występuje, gdy odsetek kobiet wśród sołtysów jest wyższy niż ich obecność w gronie ministrów. Również procentowo mniejsza liczba kobiet w parlamencie niż w społeczeństwie świadczy o

⁴⁰ Spór o aborcję trwał w Polsce od XIX w. Jednak dopiero po 1989 r. pojawiła się realna szansa na zmianę prawa wobec przewagi politycznej reprezentacji światopoglądu katolickiego. Źródło: J. Kurczewski, *Równouprawnienie...*, [w:] *Kobiety w Polsce...*, op. cit., s. 66.

⁴¹ J. Kurczewski, *Rodzynki w zakalcu, czyli o reprezentacji kobiet w reprezentacji Narodu*, „Societas Communitas” nr 2(6)/2008, s. 117.

⁴² Tamże, ss. 118-119.

dyskryminacji *de facto*. Jednak męska reprezentacja kobiecych interesów i wybór kobiet na określone stanowiska to dwie odrębne kwestie. Decyzje reprezentanta powinny być wolne od jakichkolwiek uwarunkowań społecznych czy biologicznych, lecz realizacja idei bezstronności nie jest w praktyce możliwa. Zatem wobec istnienia różnic interesów wynikających z płci, męskie przedstawicielstwo może wymagać korekty. Uzasadnione jest to szczególnie obecnym poziomem edukacji, który eliminuje potrzebę męskiego zastępowania. Ilość kobiet wykształconych i samodzielnych wyklucza przesłankę reprezentacji zastępczej. One same są dostatecznie kompetentne, by uczestniczyć w zbiorowym kształtowaniu wspólnego dobra⁴³.

Badacz konstatuje, że potrzeba reprezentacji pewnej istotnej kategorii społecznej rośnie w miarę wzrostu poziomu widoczności owej grupy. Polityka jest w równej mierze kwestią symboli, interesów, potrzeb i wartości. Jeśli zatem jedna połowa społeczeństwa sygnalizuje potrzebę widzialnego znaku swego uprawnienia, to druga powinna ustąpić z uwagi na poszanowanie ideału wspólnoty obywateli⁴⁴.

Kluczowy jest, zdaniem autora, argument, że udział kobiet w reprezentacji politycznej nie przynosi nikomu uszczerbku. Nie traci na nim żadna kategoria (może, twierdzi J. Kurczewski, poza duchownymi katolickimi i prawosławnymi). Od strony społecznej Polki są bowiem nie tylko kobietami, ale również profesorkami, robotnicami, dyrektorkami, przedsiębiorczyniami, nauczycielkami, artystkami, pielęgniarkami. Wykonują niemal wszystkie zawody i zajmują różne pozycje społeczne. Mogą zatem reprezentować elektorat, również męski, niezależnie od swej kobiecości. Uzasadnienia nie wymaga bowiem fakt, że wyodrębniona społeczność jest czy powinna być reprezentowana. Należy natomiast umotywować powody niedorepresentowania jednej grupy na korzyść innej⁴⁵.

Zbalansowana płciowo reprezentacja w organach przedstawicielskich pozytywnie wpływa na system polityczny. Zasadna jest też dlatego, że nie sformułowano dotąd przekonujących dowodów na większe mężczyźni niż kobiety predyspozycje do udziału w procedurach demokratycznych, w tym wyborczych⁴⁶. Znacząca rozbieżność w obecności Polek i Polaków w politycznych strukturach decyzyjnych implikuje nieuzasadnione

⁴³ Tamże, ss. 120-121.

⁴⁴ Tamże, s. 122.

⁴⁵ Tamże, ss. 122-123.

⁴⁶ A. Żukowski, *Udział kobiet w wyborach – współczesne tendencje*, [w:] A. Chodubski, A. Frączek, B. Słobodzian, red., *Kobiety w życiu kulturowym Polski i świata*, Gdańsk 2012, s. 75.

pomijanie płci jako kategorii istotnej politycznie⁴⁷. Powstaje wtedy ryzyko blokowania procesu zwiększania udziału kobiet w polityce.

A. Phillips zauważa, iż wysokiej procentowo płciowej dysproporcji między wybieranymi a wybierającymi nie można przypisać przypadkowi i zignorować. Sytuacja ta służy niewątpliwie grupie uprzywilejowanej⁴⁸. Natomiast J. Lovenduski twierdzi, że kobieca reprezentacja polityczna jest testem demokratyczności systemu⁴⁹. Szczególnej zaś uwagi wymaga w tym kontekście uczestnictwo bierne. Niewielki odsetek kobiet w wybieralnych gremiach decyzyjnych przez dekady nie był zdolny do efektywnego reprezentowania interesów własnej grupy⁵⁰. Problem ów na początku XXI w. analizowała R. Siemieńska. Za sukces uznała (nie tylko ona) znaczny wzrost w polskim Sejmie liczby posłanek w 2001 r., zarówno tych o poglądach skrajnie prawicowych czy klerykalnych, jak i lewicowych⁵¹. Obecnie, wobec postępującej radykalizacji strony konserwatywnej w kwestii praw kobiet, takie stwierdzenie byłoby dość kontrowersyjne.

5.2. Partycypacja kobiet w sprawowaniu władzy politycznej

Rozpoczynając rozważania na temat partycypacji kobiet w sprawowaniu władzy politycznej należy zdefiniować ów termin. Najczęściej rozumie się przez ten rodzaj władzy rządzenie za pośrednictwem organów stanowiących i realizujących prawo⁵². Zadanie teoretycznego wyjaśnienia pojęcia partycypacji politycznej zostało zrealizowane w rozdz. I. Warto tylko krótko przypomnieć, iż oznacza ono dążenie do osiągnięcia celów politycznych przez jednostki lub grupy społeczne. Jego intensywność zależy od poziomu zaangażowania w życie polityczne i udziału w procesie podejmowania decyzji⁵³.

Uczestnictwo kobiet w tym obszarze można rozpatrywać na kilku płaszczyznach. Pierwszą są procedury wyborcze, czyli korzystanie z czynnego prawa wyborczego. Drugą - sposób głosowania, rodzący pytanie o stopień poparcia kobiecego elektoratu dla przedstawicielek własnej płci (można je kierować również do mężczyzn). Trzecia dotyczy możliwości realizowania biernego prawa wyborczego, czyli skłonności do

⁴⁷ O źródłach takich dysproporcji i barierach w działalności politycznej kobiet była już mowa w rozdz. 1 i 2.

⁴⁸ A. Phillips, *Engendering...*, op. cit., s. 77.

⁴⁹ J. Lovenduski, *Feminizing Politics*, Cambridge 2005, s. 1.

⁵⁰ K. Sulejman, *Partycypacja...*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 250.

⁵¹ R. Siemieńska, *Kobiety i ich problemy w Sejmie IV kadencji. Progres czy regres?*, [w:] *Płeć, wybory...*, op. cit., s. 200.

⁵² B. Pająk-Patkowska, *Kobiety jako...*, op. cit., s. 205.

⁵³ E. Marciniak, *Political and civic participation in Poland*, [w:] *The Political...*, op. cit., s. 204.

zaangażowania w działalność polityczną. Ostatnia płaszczyzna odnosi się do różnicowania (lub jego braku) mechanizmów czy technik wyborczych dla kandydujących ze względu na płeć⁵⁴. O partycypacji kobiet we władzy politycznej nie świadczy tylko prosty wskaźnik matematyczny, pokazujący ilość zdobytych mandatów. Kluczowe znaczenie mają pełnione funkcje, zwiększające rozpoznawalność i dające realne szanse na rządzenie⁵⁵.

Według badań, kobiety tworzą najbardziej niedoreprezentowaną społeczność w elitach politycznych w skali świata⁵⁶. Pierwotną przyczyną tego stanu było ukształtowanie instytucji politycznych bez ich udziału, z pominięciem żeńskich potrzeb i punktu widzenia. Trudno zatem mówić o równouprawnieniu, oczekując dostosowania jednej grupy do wzorców i norm ustalonych przez drugą. Kobiety muszą więc wejść do tych organizacji, a następnie spowodować ich zmianę w kierunku uwzględniania żeńskiego oglądu rzeczywistości⁵⁷. Proces ów napotyka trudności, a utrzymująca się nierównowaga płci dotyczy zarówno elit władzy wybieralnej, jak i pochodzącej z nominacji⁵⁸.

Współcześnie kobiety obejmują najwyższe stanowiska we władzach państwowych. Zostają prezydentami, premierami rządów, stają na czele parlamentów oraz nieosiągalnych dla nich wcześniej resortów spraw zagranicznych i obrony⁵⁹. Proces ten przebiega jednak w niezadowalającym tempie. Podwojenie politycznej reprezentacji kobiet w skali globalnej zajęło ponad 20 lat - od 11,7 proc. w 1997 r. do 24,9 proc. w 2020 r. Dziś stanowią czwartą część parlamentarzystów na świecie⁶⁰. Niewystarczający stopień tej partycypacji, obok wspomnianego już utrudniania artykulacji interesów kobiet, podważa legitymizację tych organów i osłabia zaufanie obywateli do demokratycznych instytucji⁶¹.

Polki w długiej perspektywie nie miały większych możliwości wpływania na profil aktywności władzy. Ogromne rozbieżności pod względem płci charakteryzowały

⁵⁴ A. Stelmach, *Partycypacja kobiet...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 184.

⁵⁵ A. Pięta-Szawara, *Kobiety w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencji (2011-2015)*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 267.

⁵⁶ R. D. Putman, *The comparative study of political elites*, Englewood Cliffs 1976, ss. 32-33.

⁵⁷ M. Fuszara, *Kobiety i polityka*, <https://www miesiecznik.znak.com.pl/6762011malgorzata-fuszara-kobiety-i-polityka/>. [10.12.2022]

⁵⁸ R. Siemieńska, *Polacy i Polki w życiu publicznym*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 226.

⁵⁹ S. Zakrzewski, *Women...*, [w:] *Political and economic...*, op. cit., s. 81.

⁶⁰ UN Women, *Visualizing the data: Women's representation in society*, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/multimedia/2020/2/infographic-visualizing-the-data-womens-representation>. [06.02.2023]

⁶¹ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach politycznych. Realia polskie w perspektywie porównawczej*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 106-107.

politykę II RP. W latach 1919-1939 mandaty uzyskało łącznie 41 posłanek i 20 senatorek⁶². W powojennych realiach odsetek kobiet w żadnej kadencji Sejmu nie przekroczył 25 proc. Rok 1989 przyniósł spadek liczby posłanek do kilkunastu proc. Stopniowemu podnoszeniu tego poziomu w kolejnych latach nie towarzyszyło zwiększanie liczby senatorek, choć w kadencji 1993-1997 odsetek ten zrównał się w Sejmie i Senacie. Od 2005 r. rosła dysproporcja w reprezentacji kobiet w obu izbach. W 2015 r. z wynikiem 24,1 proc. kobiet w tej niższej Polska znalazła się na 51 pozycji wśród 143 państw. Był to stosunkowo dobry rezultat na tle średniej europejskiej wynoszącej wtedy 25,7 proc.⁶³.

W kontekście powyższych deliberacji, wartym wydaje się przeanalizowanie pod względem płci składów najważniejszych instytucji państwa. W poczet organów polskiej administracji państwowej wchodzi urzędy: głowy państwa, szefa rządu, ministrów i rządu wraz z podległymi ministerstwom organami centralnymi (i terenowymi). Równe prawo kobiet i mężczyzn do zajmowania owych „stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń” gwarantuje wszystkim obywatelom art. 33 Konstytucji RP⁶⁴. Droga do nich prowadzi najczęściej przez aktywne uczestnictwo w siłach politycznych.

5.2.1. Kobiety we władzach i strukturach partii politycznych

Partie polityczne, w omawianym kontekście, stanowią o tyle ważny element systemu politycznego, że z ich szeregów rekrutują się przyszli decydenci⁶⁵. W zdecydowanej większości są nimi mężczyźni. Choć przeważająca część ugrupowań na świecie ma dziś w swych szeregach członkinie, to zwykle pozostają wyizolowane w sekcjach lub klubach kobiecych. Grupy te zwykle nie podejmują decyzji politycznych i nie sprawują funkcji przywódczych. Działaczki, skupione na niższych szczeblach hierarchii partyjnej, odciętej od oficjalnej segregacji, pracują w kampaniach wyborczych i mobilizują fundusze. Odgrywając role pomocnicze w stosunku do polityków-mężczyzn,

⁶² W III kadencji Sejmu (1930-1935) po raz pierwszy kobieta stanęła na czele komisji parlamentarnej. Źródło: S. Zakrzewski, *Women...*, [w:] *Political and economic...*, op. cit., s. 84.

⁶³ K. Sulejman, *Partycypacja...*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., ss. 233-236. Patrz też: M. Lesińska-Staszczuk, J. Wasil, *Bierne prawo wyborcze kobiet w Polsce*, [w:] *Feminizm*, op. cit., ss. 246-247.

⁶⁴ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 105 i 109 oraz Konstytucja RP.

⁶⁵ J. Podgórska-Rykała, *Polityka równości...*, op. cit., ss. 153-154.

rzadziej osiągają szczyty kariery partyjnej⁶⁶. Z tego powodu kobieta na czele partii politycznej pozostaje ewenementem, choć zdarzającym się dziś częściej niż kilka dekad temu. Na arenie europejskiej najbardziej spektakularnym przykładem takiego przywództwa jest Angela Merkel, szefowa CDU w latach 2000-2018⁶⁷. Pionierką partyjnego kierownictwa była zaś Margaret Thatcher. Przewodniczyła Partii Konserwatywnej od 1975 r. do 1990 r.⁶⁸. Liderką Szkockiej Partii Narodowej została w 2014 r. Nicola Sturgeon. Baronessa Sal Briton zarządzała brytyjskimi Liberalnymi Demokratami w latach 2015-2020⁶⁹. Partyjne szefostwo objęły także Trine Skei Grande w Partii Liberalnej w Norwegii (2010-2020) oraz Jutta Urpilainen w Socjaldemokratycznej Partii Finlandii (2008-2014). Przytoczone przykłady pokazują, iż dowodzenie dużymi, regularnie obecnymi w parlamencie formacjami nie musi być zarezerwowane dla mężczyzn⁷⁰.

W Polsce, wraz z rozpowszechnieniem mechanizmów inkluzji i włączeniem ich do kodeksu wyborczego (2011) rośnie liczba działaczek w strukturach partyjnych. Same formacje polityczne mają moc zwiększania udziału kobiet w swych szeregach. Oprócz płaszczyzny państwowej (Konstytucja, ustawy - *hard regulations*), decydującą w tym zakresie rolę w partiach odgrywają trzy poziomy:

- retoryczny - ogólne polityczne wsparcie dla dyskursu równościowego;
- programowy - osiągnięcie celu w postaci określonego udziału kobiet w bliższej i dalszej perspektywie i towarzyszące temu kroki;
- gwarancji statutowych (*soft regulations*) - liczba kobiet w strukturach partyjnych, ich udział w wyborach, obecność na listach kandydatów⁷¹.

W sytuacji, gdy wszystkie poziomy znajdują odzwierciedlenie w działaniach, można mówić o najwyższym stopniu zaangażowania danej siły politycznej w tworzenie demokratycznego ładu we władzy pod względem płci. Jak wcześniej dowiedziono, polską scenę polityczną tworzą ugrupowania o zróżnicowanych stanowiskach w tej kwestii.

⁶⁶ K. Newland, *Kobieta w świecie współczesnym*, Warszawa 1982, s. 148. B. Szydło poprowadziła z sukcesem kampanię prezydencką Andrzeja Dudy w 2015 r., co z pewnością miało wpływ na jej późniejszą nominację na stanowisko Prezesa RM.

⁶⁷ *Angela Merkel – Biography*, <https://www.studyiq.com/articles/angela-merkel-biography-free-pdf-download/>. [07.12.2022]

⁶⁸ P. Stepney, *The Legacy of Margaret Thatcher – A Critical Assessment*, „Open Journal of Social Sciences”, Vol. 2 No. 1/2014, s.136.

⁶⁹ N. Suffczyńska, *Brytyjska polityka ma twarz kobiety*, „Rzeczpospolita” z 27.07.2015.

⁷⁰ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 126.

⁷¹ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [17.12.2022]

Funkcjonują tu zarówno grupy pomijające sprawy kobiece i posiadające niewielki odsetek działaczek w swych strukturach, jak i wyraźnie eksponujące elementy feministyczne⁷².

Lisa Young wyróżniła kryteria służące ocenie stopnia feminizacji partii politycznej. Rozszerzyła je Sarah Childs, wyróżniając dwa wymiary w kontekście twierdzenia o możliwości zmiany stosunku partii do kobiet. Pierwszy dotyczy zwiększania obecności kobiet wśród członków ugrupowania oraz w partyjnych elitach parlamentarnych. Drugi obejmuje uwzględnianie (lub jego brak) kwestii kobiecych w programach partyjnych. W pełni feministyczna formacja polityczna integruje kobiety w roli aktorów politycznych i zajmuje się ich problemami. Partie można więc kwalifikować na podstawie podejmowanych przez nie pozytywnych, neutralnych bądź negatywnych decyzji w obu wymiarach⁷³. W tym kontekście wyróżniono sześć typów partii politycznych:

- responsywna pierwszego typu;
- responsywna drugiego typu;
- asymilująca;
- antykobieca asymilująca;
- nieresponsywna;
- antykobieca⁷⁴.

Do grupy partii responsywnych pierwszego typu, czyli feministycznych w obu wymiarach, Małgorzata Kaczorowska zaliczyła Twój Ruch, Partię Razem, Zielonych, SLD i Nową Lewicę. Do ugrupowań asymilujących - feministycznych w pierwszym wymiarze, neutralnych lub pozytywnie nastawionych w drugim - autorka włączyła Nowoczesną i PO⁷⁵. PSL uznała za antykobiecą partię asymilującą (pro-kobiecą w pierwszym wymiarze, antykobiecą w drugim)⁷⁶. Kolejny rodzaj to formacja nieresponsywna - obojętna w pierwszym wymiarze, negatywna wobec kobiet w drugim np. PiS. Partia Wolność została zakwalifikowana do antykobiecych tzn. negatywnych

⁷² Tamże.

⁷³ M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., s. 94. Patrz też: S. Childs, *Women and British Party Politics*, London 2008.

⁷⁴ Tamże, ss. 95-96.

⁷⁵ W ostatnich latach PO w coraz większym zakresie eksponuje kwestie kobiece i wprowadza w swych szeregach równościowe rozwiązania.

⁷⁶ Udział kobiet jest tu niewielki, choć zmiana w retoryce w tym względzie nastąpiła po kongresie ludowców 4 grudnia 2021 r. W warstwie narracyjnej zaznacza się intensyfikacja inkluzywnego przekazu.

wobec kobiet w każdym wymiarze⁷⁷. Dane zaprezentowane w niniejszym podrozdziale potwierdzają słuszność spostrzeżeń badaczki.

Analiza poziomu przynależności do formacji politycznych, prowadzona od II poł. lat 90. XX w. (do 2010 r. - przyp. aut.) pokazała, że złożenie deklaracji potwierdziło wówczas 1-7 proc. Polaków⁷⁸. W 2011 r. GUS udokumentował członkostwo w partiach na poziomie 0,7 proc. (ok. 300 tys. obywateli powyżej 15 r. ż.). Kobiety stanowiły wtedy 28 proc. działaczy⁷⁹. 31 grudnia 2020 r. 88 ugrupowań figurowało w ewidencji partii politycznych Sądu Okręgowego w Warszawie. W tym czasie te aktywnie działające (ok. 62) wykazały 239,9 tys. członków, z czego 77,9 tys. to kobiety (32,5 proc.). W porównaniu z 2018 r. nastąpił wzrost ich liczebności w tych organizacjach o 1,4 proc. (wówczas było to 75,2 tys.)⁸⁰.

Tabela 20. Członkostwo w polskich partiach politycznych z podziałem na płeć (stan na październik 2018 r.)

Partia polityczna	Członkowie	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety w proc.
PiS	34 508	11 417	23 091	33,09
PO	32 620	11 584	21 036	35,51
Kukiz'15	3 018	973	2 072	32,24
Nowoczesna	4 371	1 759	2 612	40,24
Twój Ruch	5 663	1 767	3 896	31,20
PSL	103 645	29 763	73 882	28,72
SLD	33 632	11 632	22 000	34,59
Partia Razem	2 246	804	1 442	35,80
Partia Zieloni	353	153	200	43,34
WOLNOŚĆ	662	54	608	8,16

Źródło: M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., s. 121.

Największy odsetek kobiet charakteryzuje Partię Zieloni. W związku jednak z niewielką liczbą wszystkich jej zarejestrowanych członków, skala ta nie wydaje się znacząca. Może natomiast służyć jako pozytywny przykład dla innych sił politycznych. 40 proc. próg kobiecego udziału przekracza także Nowoczesna. W przypadku PO i Partii Razem wskaźniki są zadowalające. Z kolei ugrupowanie deklarujące rekordowo wysoką ilość zrzeszonych - PSL (dane z 2016 r.) - wykazało kobiecą reprezentację poniżej 30

⁷⁷ M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., ss. 95-96.

⁷⁸ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] A. Pałęcka, H. Szczodry, M. Warat, red., *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 125.

⁷⁹ GUS, *Partie polityczne w 2012 r.*, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5693/4/1/5/g_s_partie_polityczne_2012.pdf. [07.12.2022]

⁸⁰ GUS, *Partie polityczne w 2020 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/partie-polityczne-w-2020-roku,7,5.html>. [16.12.2022]

proc. Pozaparlamentarna partia Wolność w swych szeregach miała zaledwie nieco ponad 8 proc. działaczek.

Płeć okazała się czynnikiem w pewnym stopniu przesądającym o poziomie członkostwa lub aktywności w partiach. W znacznie większym zakresie decyduje zaś i generuje rozbieżności w ramach pełnionych w nich funkcji kierowniczych. Analiza składu władz krajowych poszczególnych formacji potwierdza różnice w pozycjach zajmowanych przez kobiety i mężczyzn⁸¹. Tego rodzaju dysproporcje identyfikowano na przestrzeni dekad jako standardową wszechobecną deformację sfery politycznej. W ciągu trzydziestokilkuletniej historii wolnej RP nieliczne kobiety, w porównaniu z męskimi liderami, stały na czele partii politycznych⁸².

W 2003 r. Aldona Kamela-Sowińska założyła Inicjatywę dla Polski i została jej przewodniczącą⁸³. Izabela Jaruga-Nowacka kierowała Unią Pracy w latach 2004-2005⁸⁴, zaś w 2005 r. była twórczynią Unii Lewicy⁸⁵. Partii Demokratycznej Demokraci,pl, powstałej z Unii Wolności, od 2005 r. szefowała Brygida Kuźniak. Następnie stery ugrupowania przejęła Elżbieta Bińczycka. W 2016 r. formacja połączyła się ze stowarzyszeniem Europejscy Demokraci, tworząc obecną dziś w Sejmie Unię Europejskich Demokratów z Elżbietą Bińczycką na czele⁸⁶. Partii Kobiet, jak wcześniej podano, przewodziła Manuela Gretkowska (luty-październik 2007). Jej następczyniami zostały: Anna Kornacka (październik 2007 - marzec 2010), Iwona Piątek (marzec 2010 - lipiec 2012) i Małgorzata Bielawska (lipiec-grudzień 2012). Wkrótce ponownie na czele partii stanęła Iwona Piątek⁸⁷ (grudzień 2012 - sierpień 2016). Ostatnią jej przewodniczącą była Elżbieta Jachlewska (sierpień 2016 - luty 2018). Od 2018 r. do momentu rozwiązania formacji w 2020 r.⁸⁸ kierownictwo przejęła Rada Liderów złożona z trzech równoprawnych szefowych: Elżbiety Jachlewskiej, Iwony Piątek i Katarzyny Kądzieli⁸⁹.

⁸¹ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 125.

⁸² Nie były to zazwyczaj formacje o strategicznym znaczeniu dla sceny politycznej.

⁸³ M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 109. Partia została rozwiązana w 2006 r. Źródło: T. Kubin, *Inicjatywa dla Polski*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 98.

⁸⁴ K. Zuba, *Unia Pracy*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 656.

⁸⁵ M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 107.

⁸⁶ M. Kursa, *Elżbieta Bińczycka szefową nowej partii Unii Europejskich Demokratów*, „Gazeta Wyborcza” z 13.11.2016.

⁸⁷ M. Musiał-Karg, *Partia Kobiet*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 236.

⁸⁸ Onet Wiadomości, *Iwona Piątek kandydatką Partii Kobiet na prezydenta*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/iwona-piatek-kandydatka-partii-kobiet-na-prezydenta/5870g>, Polskie Radio24.pl, *Koniec Inicjatywy Feministycznej. Partia została rozwiązana*, <https://polskieradio24.pl/5/1222/Artykul/2439237,Koniec-Inicjatywy-Feministycznej-Partia-zostala-rozwiazana>. [20.11.2022]

⁸⁹ Trybuna.eu, *Partia Kobiet zmieniła nazwę – od soboty działa jako Inicjatywa Feministyczna*, <http://trybuna.eu/partia-kobiet-zmieniła-nazwe-od-soboty-dziala-jako-inicjatywa-feministyczna/>. [14.12.2022] Ogólnokrajowy Zjazd partii i jej Zarząd w grudniu 2022 r. zdecydowały o złożeniu w sądzie

Pierwszym prezesem ugrupowania Polska Jest Najważniejsza została Joanna Kluzik-Rostkowska⁹⁰. Współprzewodniczącą Partii Zieloni 2004 (wraz z Dariuszem Szwedem) była Małgorzata Tkacz-Janik⁹¹. Dziś Zielonymi zarządzają Urszula Zielińska i Przemysław Słowik⁹². Ewa Kopacz pełniła obowiązki przewodniczącej Platformy Obywatelskiej od listopada 2014 r. do stycznia 2016 r.⁹³. Wybory na szefa Nowoczesnej wygrała w 2017 r. Katarzyna Lubnauer. Sprawowała tę funkcję do 2019 r.⁹⁴. Barbara Nowacka od 2015 r. do 2017 r. była współprzewodniczącą Twojego Ruchu⁹⁵. Obecnie kieruje założoną przez siebie w 2019 r. strukturą Inicjatywa Polska⁹⁶. W grudniu 2022 r. Magdalena Sroka zastąpiła Jarosława Gowina na stanowisku prezesa Porozumienia⁹⁷. Magdalena Biejat jest od listopada 2022 r. współprzewodniczącą (wraz z Adrianem Zandbergiem) Partii Razem⁹⁸.

Na przestrzeni lat kobiety miały większe szanse zostać wiceprzewodniczącymi partii, choć w początkach III RP nie zdarzało się to często. Do wyjątków należała wówczas Zyta Gilowska, pełniąca tę funkcję w Platformie Obywatelskiej⁹⁹.

Tabela 21. Kobiety-wiceprzewodniczące partii politycznych po 1989 r.

Nazwa partii politycznej	Imię i nazwisko wiceprzewodniczącej
Platforma Obywatelska	1.Zyta Gilowska (2003-2005) 2.Hanna Gronkiewicz-Waltz (2006-2017) 3.Ewa Kopacz (2014-2016 i 2021- 4.Małgorzata Kidawa-Błońska (2021- 5.Izabela Leszczyna (2021- 6.Dorota Niedziela (2021- 7.Marzena Okła-Drewnowicz (2021-
Partia Kobiet/Inicjatywa Feministyczna	1.Justyna Wasita (2007- 2008) 2.Anna Janosz (2008-2009)

wniosku o wyrejestrowanie IF z ewidencji partii politycznych. Źródło: kontakt telefoniczny z E. Jachlewską w dn. 28.12.2022.

⁹⁰ D. Piontek, *Polska Jest Najważniejsza*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 302.

⁹¹ A. Chibowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 179.

⁹² OKO.press, *Jestem Polką i obowiązki mam inne? Bo jest 2022 (w Polsce)*, <https://www.oko.press/15-mezczyzn-i-jedna-kobieta-bo-jest-2022-w-polsce>. [13.12.2022]

⁹³ D. Plecka, *Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Leksykon...*, op. cit., s. 295.

⁹⁴ B. Bodalska, *Nowoczesna ma nowego szefa*,

<https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-ma-nowego-szefa>. [13.12.2022]

⁹⁵ M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., ss. 127-128.

⁹⁶ Inicjatywa Polska, *O nas*, <https://ipl.org.pl/o-nas/>. [03.02.2022]

⁹⁷ Porozumienie, <https://pjpg.org.pl/>. [26.02.2023]

⁹⁸ Razem, *Struktura Partii, Zarząd Krajowy*, <https://partiarazem.pl/struktura>. [15.12.2022]

⁹⁹ T. Borejza, *PO-PiS. Pozorna opozycja*, Warszawa 2009, s. 82.

	2. Maria Pierzchała (2010-2011) 3. Anna Nowicka (2011-2012) 4. Elżbieta Wiener (2012-2013) 5. Elżbieta Jachlewska (2013-2014 i 2016-2018)
Nowa Lewica (SLD, Wiosna)	1. Krystyna Łybacka (1999-2003) 2. Aleksandra Jakubowska (2003-2004) 3. Joanna Senszszyn (2005-2008 i 2009-2016) 4. Katarzyna Piekarska (2004-2005 i 2008-2012) 5. Jolanta Szymanek-Deresz (2008-2010) 6. Joanna Agatowska (2004-2007 i 2012-2020) 6. Karolina Pawliczak (2016-2021) 7. Anna Mackiewicz (2016- 8. Beata Maciejewska (2021- 9. Wanda Nowicka (2021- 10. Paulina Piechna-Więckiewicz (2012-2015 i 2021- 11. Joanna Scheuring-Wielgus (2021- 12. Małgorzata Moskwa-Wodnicka (2021- 13. Anita Kucharska-Dziedzic (2021-
Prawo i Sprawiedliwość	1. Aleksandra Natalii-Świat (2008-2010) 2. Beata Szydło (2010-
Polska Razem Jarosława Gowina/ Porozumienie	1. Jadwiga Emilewicz (2013-2020) 2. Magdalena Sroka (2021-2022)
Polskie Stronictwo Ludowe	1. Urszula Pasławska (2021-
Nowoczesna	1. Katarzyna Lubnauer (2016-2017 i 2019- 2. Joanna Schmidt (2016-2017) 3. Kamila Gasiuk-Pihowicz (2018) 4. Monika Rosa (2022-

Źródło: opracowanie własne¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Opracowanie na podst. R. Matyja, *Od ruchu „trzech tenorów” do partii Tuska*, [w:] M. Migalski, red., *Platforma Obywatelska*, Toruń 2009, ss. 63 i 65, M. Chełmowska, MamPrawoWiedziec.pl, *Hanna Gronkiewicz-Waltz*, https://mamprawowiedziec.pl/polityk/30879_hanna_gronkiewicz_waltz, *Rozmowa z Anną Janosz wiceprzewodniczącą Partii Kobiet, przewodniczącą regionu oraz koordynatorką PK w Grudziądzu*, [w:] *Kampanie wyborcze...*, op. cit., s. 60, Onet Wiadomości, *Nie żyje Krystyna Łybacka była ministrem edukacji*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/-lybacka-nie-zyje-minister-edukacji-i-poslanka-sld-miala-74-lata/edx26vn> Interia.pl, *Wybrano nowe władze SLD*, <https://archive.is/Yiyn>, Lewica, *Zarząd Krajowy Nowej Lewicy*, <https://lewica.org.pl/wladze/czlonkowie-zarzadu-krajowego>, *Aleksandra Natalii-Świat (1959-2010)*, https://www.sejm.gov.pl/zaloba/poslowie/a_natalii.htm, M. Kursa, *Kulisy zmian. Dlaczego rozeszły się drogi Jadwigi Emilewicz i Jarosława Gowina?*, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26379637,mistrz-i-jadwiga.html>, Partia .Nowoczesna, *Zarząd Partii*, <https://nowoczesna.org/partia/>, PSL, Naczelny Komitet Wykonawczy, <https://www.psl.pl/ludowcy/>, B. Pająk-Patkowska,

W początkowej fazie działalności Nowoczesnej dwie kobiety na trzy osoby pełniły funkcje wiceszefów partii. W 2016 r. w PO wśród pięciu wiceliderów znalazły się dwie polityczki. Tylko jedna kobieta na dziewięciu wiceprezesów została wybrana w 2016 r. w SLD¹⁰¹. PiS miało wtedy jedną zastępczynię prezesa wśród czterech osób sprawujących tę funkcję. B. Szydło uzyskała to stanowisko w 2010 r.¹⁰² i pełni je do dziś. Obecnie wśród dziewięciu wiceprzewodniczących PO znajduje się pięć kobiet. W bieżącej kadencji nastąpił więc wzrost ogólnej liczby wiceszefowych partii w porównaniu z poprzednią.

We władzach ugrupowań lewicowych i centrolewicowych zaznacza się przewaga mężczyzn, nie ma ona jednak charakteru radykalnego. Zauważalny jest trend zbliżania się do stanu równości płci. Szczególna sytuacja pojawiła się w Zarządzie Krajowym Partii Razem. W tej kolektywnej grupie złożonej z pięciu przewodniczących, znajdują się aż trzy kobiety. Statut ugrupowania przewiduje możliwość przewagi jednej z płci w przypadku nieparzystej liczby składu. W Nowej Lewicy obaj przewodniczący i sekretarz generalny są mężczyznami. Oni też stanowią większość w Zarządzie Krajowym i wśród jego członków. Zieloni i Razem zastrzegli w swych statutach (odpowiednio paragrafy 15 i 19) parytety płci w składach ich organów partyjnych¹⁰³.

Tabela 22. Kobiet w organach wybranych partii politycznych centro/lewicy w 2022 r.

Nowa Lewica		Zieloni		Partia Razem	
Organ partii	Skład	Organ partii	Skład	Organ partii	Skład
Przewodn.	M, M	Przewodn.	K i M	Przewodn. Zarząd Krajowy	3/5
Sekretarz generalny	M	Zarząd Krajowy	3/6	Rada Krajowa	17/31

Kobiety jako..., op. cit., s., 206, PiS, *Władze, ludzie*, <https://pis.org.pl/partia/wladze-ludzie>, Platforma Obywatelska, *Wiceprzewodniczący*, http://bip.platforma.org/wladze_partii/wiceprzewodniczacy/, Porozumienie, *Mamy Prezesa!*, <https://web.archive.org/web/20210627143638/https://pjjg.org.pl/mamy-prezesa>, Onet Wiadomości, *Joanna Schmidt*, <https://wiadomosci.onet.pl/joanna-schmidt>, Nowoczesna, *Zarząd Partii*, <https://web.archive.org/web/20180302005032/https://nowoczesna.org/zarząd-partii/>, Wnp.pl parlamentarny, *Joanna Agatowska*, <https://www.wnp.pl/parlamentarn/osoba/joanna-agatowska,691.html>, Bankier.pl, *Kongres SLD wybrał 5 wiceprzewodniczących partii*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/-SLD-wybrał-5-wiceprzewodniczacych-partii-789233.html>, „Przegląd Socjalistyczny”, *V Kongres SLD*, <http://przegląd-socjalistyczny.pl/na-lewicy/783-sld.html>, Polsatnews.pl, *Nowa Lewica, nowe władze. Wybrano 14 wiceprzewodniczących*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-10-09/nowa-lewica-nowe-wladze-finalizacja-polaczenia-sld-i-wiosny-na-poziomie-ogolnopolskim/>, *Elżbieta Jachlewska*, <https://www.gdansk.pl/wybory/elzbieta...>, op. cit. [12.12.2022] Kontakt mailowy z biurem poselskim Moniki Rosy w dn. 15.12.2022, rozmowa telefoniczna z Anną Janosz, odbyta w dn. 16.12.2022 r.

¹⁰¹ [Wybrzeże24.pl, W. Czarzasty szefem SLD: wiem kiedy nadejda bizony i wiem jak rzucić dzidą](https://wybrzeze24.pl/aktualnosci/w-czarzasty-szefem-sld-wiem-kiedy-nadejda-bizony-i-wiem-jak-rzucic-dzida), <https://wybrzeze24.pl/aktualnosci/w-czarzasty-szefem-sld-wiem-kiedy-nadejda-bizony-i-wiem-jak-rzucic-dzida>. [06.03.2023]

¹⁰² B. Pająk-Patkowska, *Kobiety jako...*, op. cit., s. 206.

¹⁰³ Statut Partii Zieloni, <https://partiazieloni.pl/statut-partii/>. Statut Partii Razem, <https://static.partiarazem.pl/razem-static/docu/Statut.pdf>. [10.12.2022]

Wiceprzewodn.	7/14	Sekretarz	K	Okręgi	28 Składy zarządów zrównoważone płciowo.
Zarząd Krajowy członkowie	13/36 20/53	Skarbnik	M		
Rada Krajowa NL	71/193	Rada Krajowa	11/21		
		Każdy region (województwo)	Prezesa i Prezes		
		Kraj. Komisja Rewizyjna	2/4		
		Krajowy Sąd Koleżeński	5/10 osób		

Źródło: Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [20.12.2022]

W partiach z prawej strony sceny politycznej przewaga mężczyzn w ciałach decyzyjnych (przewodniczący i wice) oraz wykonawczych (Rady) zaznacza się bardziej zdecydowanie. Dostrzegalna jest również w organach jednoosobowych.

Tabela 23. Kobiety w wybranych organach partii politycznych prawicy w 2022 r.

Organy partii/ Partie	PiS	PO	PSL	Konfederacja WiN	Porozumienie J. Gowina
Przewodniczący/Prezes Przewodniczący Konwencji Krajowej	M	M	M	M, M, M	M K
Wiceprzewodniczący	1/6	5/10	1/6		1/3 Wiceprezes Zarządu Kraj.
Sekretarz Generalny	M	M	M, M		M
Z-cy Sekr. Gen.	x	1/4	x	x	x
Rzecznik prasowy	K	M	M	M	
Skarbnik	M	M	M	M	
Komitet Polityczny Zarząd Krajowy Naczelny Komitet Wykonawczy	11/39	8/35	1/22	x	x 3/10 (Prezydium ZK)
Rada Polityczna Rada Naczelna	14/100		13/124	x	x
Rada Krajowa		68/ok.190			
Przew. Rady Nacz. Wiceprzew. Rady Naczelnej	x	x x	M 1/4	x	x
Krajowy Sąd Koleżeński		1/17		x	
Krajowy Rzecznik Dyscypliny (Komisja Etyki)	1/6		M	x	okręgi (prezesa ZO)
Krajowa Komisja Rewizyjna	x	7/16		x	x

Źródło: Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [20.12.2022]

Z powyższej analizy wypływa wniosek, że w większości kluczowych organów partyjnych utrzymują się dysproporcje płci na niekorzyść kobiet¹⁰⁴. Jak pokazuje kolejne zestawienie, rozbieżności są obecne także na etapie kandydowania do istotnych ciał przedstawicielskich, choć sytuacja ulega stopniowej poprawie.

Tabela 24. Kobiety na listach kandydatów w wyborach do parlamentu (w proc.)

Kadencja	1989	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
Sejm	brak danych	13	13	16	23	24	23	44	42	42,11
Senat	brak danych	9	10	11	13	16	12	14	14	16,20

Źródło: P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 114 i 118; A. Stelmach, *Partycypacja kobiet...*, [w:] *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 193; Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [11.12.2022]

Liczba Polek zgłaszanych przez partie polityczne w wyborach do organów władzy ustawodawczej zmieniała się na przestrzeni lat. Podczas gdy w 1997 r. było to po kilkanaście proc. do obu izb, to w rekordowym 2001 r. odsetek ten wzrósł, szczególnie w odniesieniu do Sejmu. W 1997 r. kobiety na listach SLD stanowiły 15 proc., zaś w 2001 r. koalicja SLD-UP wystawiła ich ponad 36 proc. UW umieściła 18,5 proc. kandydatek na listach w 1997 r., podczas gdy w następnej elekcji było to 31 proc. Kobiety wśród osób z LPR stanowiły aż 25 proc., Samoobrony - 20 proc., PSL-19 proc., a PiS - 17 proc. W 1997 r. spośród 10 partii i komitetów, które zgłosiły listę krajową, 5 nie umieściło żadnej działaczki w pierwszej dziesiątce wykazów. 3 z nich nie zaproponowały kandydatki w dwóch pierwszych dziesiątkach. Zwycięska AWS nie wysunęła kobiety w trzydziestce początkowych nazwisk. Wyróżnia się w tym zestawieniu SLD z wynikiem 4 kandydatek wśród osób z pierwszych dziesiątek. Ogółem w tych wyborach na listach krajowych partie umieściły 93 kobiety i 607 mężczyzn (13 proc. do 87 proc.)¹⁰⁵. Zdecydowany wzrost liczby kandydatek do Sejmu ponownie nastąpił w 2011 r.

J. Raciborski nazywa posłów elitą ich partii¹⁰⁶. Stąd skalę realizacji zasady równości płci i promowania kobiet przez ugrupowania można mierzyć ilością kandydatek

¹⁰⁴ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [11.12.2022]

¹⁰⁵ Z obowiązujących do 1997 r. list krajowych, ważni dla partii kandydaci mieli szanse wejścia do parlamentu, nawet gdy nie zdobyli mandatu w swym okręgu, jeżeli ich partia otrzymała odpowiednio wysoką liczbę głosów. W wyborach elektorat mógł jednak zmienić narzuconą przez komitet kolejność. Zupełnie natomiast bez wpływu pozostawał wobec kolejności osób wchodzących do parlamentu z owych list. Kandydujący z najwyższych miejsc mieli największe szanse na wykorzystanie tej ścieżki w drodze do kariery parlamentarzysty, mimo braku sukcesów w okręgach. Osoby umieszczone na końcu list wyborczych były takich możliwości praktycznie pozbawione. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., ss. 93-94.

¹⁰⁶ J. Raciborski, *Konstruowanie rządów i elit rządowych*, [w:] J. Raciborski, red., *Elity rządowe III RP 1997-2004 Portret socjologiczny*, Warszawa 2005, s. 29.

i ich usytuowaniem na partyjnych listach wyborczych. Wymienione elementy są ponadto miernikiem zaufania formacji do kobiecego reprezentowania interesów ugrupowań i uhonorowaniem zaangażowania członkiń.

Tabela 25. Proporcje płci na listach wyborczych w wyborach do Sejmu RP w 2019 r.

Komitet wyborczy	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety w proc.
SLD	424	486	46,59
KO	395	524	42,98
PSL	379	536	41,42
Konfederacja WiN	349	531	39,66
PiS	358	560	39,00
Akcja Zawiedzionych Emerytów Rencistów	24	28	46,15
Koalicja Bezpartyjni i Samorządowcy	177	224	44,14
Skuteczni Piotra Liroya-Marca	30	44	40,54
Prawica	7	11	38,89

Źródło: Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit.

W wyborach do Sejmu w 2019 r. wśród 5111 osób znalazły się 2152 kobiety. Największy ich odsetek umieścił SLD, najmniejszy natomiast PiS. Na szczególną uwagę zasługuje zaś wynik PSL, formacji standardowo dotąd opierającej się na męskich przedstawicielach¹⁰⁷. Wszystkie komitety przekroczyły wymagany ordynacją wyborczą pułap 35 proc. kandydatur jednej płci.

W ostatnich wyborach do Sejmu pozycja kobiet wynosiła średnio 13,2, podczas gdy mężczyzn 11,3. Kluczowe znaczenie mają tu lokaty mandatowe. Na 132 posłanki wybrane do izby niższej, 109 kandydowało z pierwszych pięciu miejsc na listach. Ich liderki stanowiły zaledwie 19,7 proc. wszystkich kandydatów, na drugich pozycjach znalazło się 26,5 proc. kobiet¹⁰⁸. W latach 2005 i 2007 kandydatki otrzymały 17,9 proc. pierwszych miejsc. Nieco więcej - 19,5 proc. - w 2011 r. Rekordowa ilość kobiecych „jedynek” pojawiła się w 2015 r. - aż 24,7 proc.¹⁰⁹.

W ostatnich wyborach odsetek kandydatek do Senatu wzrósł (15,25 proc.) w porównaniu z tym z 2015 r. Wynosił on wówczas 13,7 (w 2011 r. było to 14,0 proc.)¹¹⁰.

¹⁰⁷ RPO, *Kwoty i co dalej?*..., op. cit., s. 16.

¹⁰⁸ Tamże, ss. 18-19.

¹⁰⁹ M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej*..., op. cit., s. 8.

¹¹⁰ Tamże, s. 18.

Tabela 26. Proporcje płci na listach wyborczych w wyborach do Senatu RP w 2019 r.

Komitet wyborczy	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety w proc.
KO	18	55	24,66
SLD	2	5	28,57
PSL	1	15	6,25
PiS	14	85	14,14
Konfederacja WiN	1	6	14,29
Koalicja Bezpartyjni i Samorządowcy	0	14	0
Przywrócić Prawo	1	6	4,29
Pozostałe komitety	8	47	14,55

Źródło: Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [12.12.2022]

Zwiększenie liczby kobiet wśród kandydatów wynika w dużej mierze z wystawienia stosunkowo licznej ich grupy z komitetu KO. W poprzednich wyborach odsetek ten oscylował w granicach 10 proc. We wcześniejszych elekcjach wahał się od 12,9 do 15,7 proc. W PiS wynosił od 11,7 w 2007 r. do ponad 14 proc. w 2019 r.¹¹¹. Zestawienie ilości kandydatek do Sejmu i Senatu pokazuje, iż jest ich zdecydowanie mniej w sytuacji braku obowiązkowych kwot. W 2019 r. do obu izb stanowiły odpowiednio 42,1 i 16,2 proc.¹¹². W wyborach do Senatu z 2019 r. ewenementem była jedna lista złożona wyłącznie z kobiet (3)¹¹³.

Polskie ugrupowania polityczne istotnie różni wizja roli kobiet w ich szeregach. Lewica Razem uczyniła równość płci, również we władzy, i promowanie kobiet w życiu politycznym jednym z najważniejszych haseł. Konfederacja akcentuje wzrost poparcia dla kobiet w jej elektoracie w ostatnich wyborach. Działacze tłumaczą to otwarciem się formacji na tzw. tematy kobiece - ekologię, ochronę zdrowia czy szkolnictwo. Przyczyn porażki ich kandydatek w 2019 r. upatrują w obciążeniu innymi zajęciami i mniejszymi możliwościami aktywności politycznej. Pozostałe frakcje sytuują się pomiędzy tymi skrajnościami¹¹⁴.

J. Raciborski diagnozuje, iż dominującym typem ścieżki do elit władzy jest droga partyjna (następna w kolejności zaś naukowo-ekspercka)¹¹⁵. Mniejsza wyjściowa obecność kobiet w formacjach politycznych przekłada się na ich niewielki odsetek w

¹¹¹ Tamże, s. 17.

¹¹² RPO, *Kwoty i co dalej?...*, op. cit., ss. 16 i 25.

¹¹³ W 63 ze 100 okręgów wyborczych nie znalazła się na listach żadna kandydatka. Źródło: M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej...*, op. cit., s. 18.

¹¹⁴ M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej...*, op. cit., s. 30.

¹¹⁵ J. Raciborski, *Konstruowanie...*, [w:] *Elity rządowe...*, op. cit., s. 49.

rządzie czy parlamencie. To z kolei powoduje rzadszą ich obecność w mediach, a tym samym niższą rozpoznawalność. Wyborcy zatem częściej głosują na mężczyzn. Ostatnie lata to czas zmian w zakresie obecności i roli kobiet w ugrupowaniach politycznych. Tempo progresu nie jest jednak na tyle znaczące, by w ogólnym rozrachunku przesądzać o szybkim jednakowym udziale kobiet i mężczyzn we władzy partyjnej. W formacjach, w których wzrosła równość płci, jest ona najczęściej rezultatem statutowych zapisów m.in. o udziale kobiet w partyjnym kierownictwie¹¹⁶.

Od formacji politycznych oraz kobiet zależy poziom ich udziału w partyjnych władzach. Co więcej, to właśnie ugrupowania te są „selekcjonerami” demokracji, kontrolującymi obecność działaczek w polityce krajowej. Odgrywają rolę pasa transmisyjnego, na którym wyłania się kobiety i mężczyźni jako wybranych przedstawicieli czy decydentów politycznych. Obok takich czynników jak postęp w sferze egalitaryzmu, rodzaj systemu politycznego i wyborczego, poziom instytucjonalizacji i przejrzystości procesu decyzyjnego, stanowią element rozstrzygający o skali kobiecej reprezentacji w organach ustawodawczych i wykonawczych na szczeblu narodowym¹¹⁷. Niezwykle zatem istotny jest zakres, w jakim partie angażują kobiety do obejmowania stanowisk we władzy, włączając w to przydzielanie im miejsca na listach wyborczych¹¹⁸.

5.2.2. Kobiety w organach władzy ustawodawczej

Podstawowe zadanie każdego wyborów polega na sformowaniu składu osobowego organów przedstawicielskich¹¹⁹. W polityce na poziomie krajowym takim ciałem jest parlament. Spośród wszystkich instytucji życia publicznego, to on ma największy wpływ na realia funkcjonowania obywateli. Kształtuje bowiem prawo, któremu podlega cała społeczność. Przedstawiciele obu płci, bez żadnej dyskryminacji, powinni zatem mieć równy dostęp do udziału w procesach i strukturach parlamentarnych¹²⁰.

¹¹⁶ M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej...*, op. cit., s. 31.

¹¹⁷ *Jak skutecznie promować uczestnictwo kobiet w partiach politycznych Poradnik*; <https://www.osce.org/files/f/documents/b/4/225201.pdf>. [10.12.2022]

¹¹⁸ M. Lesińska-Staszczuk, J. Wasił, *Bierne prawo...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 249.

¹¹⁹ G. Kryszewski, *Standardy prawne...*, op. cit., s. 22.

¹²⁰ Inter-Parliamentary Union, *Global Parliamentary Report 2022*, <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/global-parliamentary-report-2022>. [10.12.2022]

Kobiety, jak uprzednio nadmieniono, mogły z tego przywileju skorzystać znacznie później niż mężczyźni i w ograniczonym zakresie. Pierwsze deputowane zostały wybrane w Finlandii w 1907 r. W Izbie Reprezentantów USA kobieta zadebiutowała w 1917 r. W kolejnym dołączyły parlamentarzystki z Holandii, Wielkiej Brytanii oraz Danii¹²¹. W skali globalnej w 1987 r. posłanki stanowiły 9 proc. składów izb, zaś w połowie 2000 r. - 13,8¹²². Poziom ten systematycznie wzrastał, by w 2011 r. osiągnąć nieco ponad 19 proc.¹²³, a w 2018 r. - 23,8 proc.¹²⁴. W styczniu 2021 r. odnotowano rekordowy wynik 25,5 proc. (o 0,6 punktu proc. wyższy niż w 2020 r.)¹²⁵. W niektórych parlamentach narodowych posłanki stanowią obecnie połowę ich składu (Rwanda - 61,3 proc. w izbie niższej, w wyższej - 36 proc.¹²⁶, Szwecja - 47 proc., Finlandia - 46 proc.¹²⁷). W innych różnica wobec światowych liderów pozostaje olbrzymia (np. państwa Pacyfiku - 18,4 proc.¹²⁸).

W Polsce, zgodnie z art. 95 Konstytucji, władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat. Zarówno ustawa zasadnicza, jak i praktyka jej stosowania, przesadzają o nierównoprawnej pozycji obu izb. Pierwsza decyduje m.in. o ostatecznym kształcie ustaw przekazywanych prezydentowi do podpisu oraz o losach weta głowy państwa. Bierze udział w powoływaniu rządu i sprawuje kontrolę nad jego działaniami. Drugiej powierzono wybór sędziów do Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu, a także prawo do pociągnięcia do odpowiedzialności (z pewnymi wyjątkami) przed tym ostatnim. Koniec kadencji Sejmu powoduje automatyczne ustanie pełnomocnictw Senatu. Izba wyższa posiada prawo do inicjatywy ustawodawczej i uczestniczy w legislacji. Bierze udział w usuwaniu niezgodności ustaw z Konstytucją w zakresie orzeczonym przez TK. Wyraża ponadto zgodę na zarządzone przez prezydenta referendum ogólnokrajowe, rozpatruje też petycje obywateli. Ma również prawo wyboru i akceptacji powoływania

¹²¹ M. Rachwał, *Prawo wzrastającej dysproporcji w procesie rekrutacji do elit politycznych*, [w:] *Gender jako...*, op. cit., s. 205.

¹²² Utrzymanie tempa wzrostu 0,36 proc. rocznie przyniosłoby osiągnięcie równowagi płci na początku XXII w. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety i polityka...*, <https://www.miesiecznik.znak...>, op. cit. [15.12.2022]

¹²³ M. Fuszara, *Kobiety i polityka...*, <https://www.miesiecznik.znak...>, op. cit. [15.12.2022]

¹²⁴ B. Kijewska, *Kobiety w życiu politycznym – parytety i kwoty*, <https://www.gdansk.pl/stulecie-praw-wyborczych-kobiet/kobiety-w-zyciu-politycznym-parytety-i-kwoty,a,130082>. [15.12.2022]

¹²⁵ UN Women, *Women in Politics: 2021*, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021>. [16.12.2022]

¹²⁶ Parliament, *Women Representation*, <https://www.parliament.gov.rw/women-representation>. [17.12.2022]

Do takich państw należą też Kuba, Boliwia oraz Andora (odpowiednio 53,2, 53,1 i 50 proc). Źródło: T. Skwarek, *Kobiety w polityce...*, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat...>, op. cit. [16.12.2022]

¹²⁷ OKO.press, *Skandynawska polityka jest kobietą. Kiedy polityczne równouprawnienie dotrze do Polski?*, <https://oko.press/skandynawska-polityka-jest-kobieta>. [16.12.2022]

¹²⁸ W 2019 r. poniżej 20 proc. kobiet liczyły także parlamenty Węgier, Słowacji i Rumunii., Źródło: T. Skwarek, *Kobiety w polityce...*, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat...>, op. cit. [16.12.2022]

oraz odwoływania organów państwowych (np. senatorów wchodzących w skład Krajowej Rady Sądownictwa)¹²⁹.

Od 1989 r. polskim parlamentarzystkom nie udało się osiągnąć w żadnej z tych instytucji poziomu masy krytycznej. Utrzymuje się jednak trend wzrostowy, co w 2019 r. w Sejmie zaowocowało po raz pierwszy w ciągu 30 lat zbliżeniem do tego pułapu. Wybrano do tej izby aż 132 posłanki¹³⁰.

Tabela 27. Kobiety w Sejmie i Senacie na początku każdej kadencji (w proc.)

Kadencja	1989	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
Sejm	13,5	9,6	13,0	13,0	20,2	20,4	20,4	23,9	27,2	28,7
Senat	6	8	13	12	23	13	8	8	12	24

Źródło: RPO, *Kwoty i co dalej? Udział kobiet w życiu politycznym w Polsce. Analiza i zalecenia*; s. 27¹³¹.

Odsetek kobiet w Senacie w 1993 r. sytuował Polskę wyraźnie poniżej średniej europejskiej. Dla państw o dwuizbowym parlamencie wynosiła ona wówczas 19,4 proc.¹³². Jak poprzednio nadmieniono, skokowy wzrost kobiecej partycypacji w parlamencie odnotowano w 2001 r. Wynikał on z zastosowania kwot płci przez kilka partii oraz prowadzenia kampanii informacyjnej przez kobiece organizacje pozarządowe¹³³. Był to też moment radykalnej zmiany relacji pomiędzy odsetkiem kandydatek a wybranymi senatorkami. 13 proc. obecność na listach wyborczych przełożyła się wówczas na 23 proc. kobiecą reprezentację. Na uwagę zasługuje tendencja zwyżkowa odwrócona w latach 2005, 2007 i 2011.

Rok 2011 okazał się dla Polek przełomowy z dwóch powodów. Oprócz wprowadzenia obowiązkowego mechanizmu kwotowego, w wyborach do Senatu wprowadzono jednomandatowe okręgi wyborcze. To posunięcie utrudniło kobietom akces do izby wyższej. Większościowy charakter elekcji do Senatu skutkuje brakiem list wyborczych. Tym samym nie obowiązują tu kwoty płci¹³⁴. Z tych powodów R. E. Matland uznał systemy większościowe z jednomandatowymi okręgami wyborczymi za

¹²⁹ R. Piotrowski, *Rola Senatu w polskim ustroju państwowym*, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/noty2020/02_2.pdf. [17.12.2022]

¹³⁰ W połowie kadencji kwota ta zmniejszyła się do 130 - 1 posłanka zrzekła się funkcji, 1 zmarła. Źródło: E. Morawska, *Od wyborów do ław poselskich. Co wiemy o kobietach w Sejmie IX kadencji*, <https://mamprawowiedziec.pl/czytelnia/artukul/od-wyborow-do-law-poselskich-co-wiemy-o-kobietach-w-sejmie-ix-kadencji>. [16.12.2022]

¹³¹ Patrz też: S. Zakrzewski, *Women...*, [w:] *Political...*, op. cit., s. 84.

¹³² P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 118.

¹³³ M. Fuszara, *(Nie)równość płci w Senacie Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., ss. 134-135.

¹³⁴ M. Niewiadomska-Cudak, *Kobiety w polskich...*, op. cit., ss. 204 i 233.

najgorsze z punktu widzenia roszczeń kobiet¹³⁵. W kolejnej kadencji nastąpił progres, a w 2019 r. liczba senatorek osiągnęła rekordowy wynik w historii III RP¹³⁶.

Koniecznością, w kontekście omawianego tu zagadnienia, wydaje się przesłanie reprezentacji parlamentarnej poszczególnych frakcji pod względem płci. W wyniku wyborów 2019 r. najwięcej kobiet zasiadło w klubie poselskim PiS - 55¹³⁷. Jest to efektem znacznej liczebnej przewagi przedstawicieli tej partii, procentowo jednak rezultaty należy uznać za niskie. Kandydatki Konfederacji nie zdobyły żadnego mandatu. W stosunku do liczby osób wybranych, największy sukces osiągnęły działaczki SLD, które stanowią ponad 40 proc. posłów tej siły politycznej. Posłanki nie ma w sformowanym w czasie trwania kadencji klubie poselskim Kukiz'15-Demokracja Bezpośrednia¹³⁸. Aktywistki PSL objęły niecałe 17 proc. mandatów.

Tabela 28. Odsetek kobiet wśród osób, które z danego komitetu uzyskały mandat do Sejmu w 2019 r. (w proc.)

Komitet wyb.	SLD	KO	PiS	PSL	Konfederacja
Kobiety	42,9	37,3	23,8	16,7	0

Źródło: M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce...*; <https://www.isp.org.pl/publikacje...>, op. cit. [15.12.2022]

Zaprezentowane powyżej wskaźniki nieznacznie różnią się od tych z 2015 r. Członkinie PiS stanowiły wówczas 23,0 proc. spośród osób wybranych z list tej partii. W przypadku PSL odsetek ten wynosił 18,8. Dla PO ukształtował się na poziomie 36,2 proc. Dane te pozwalają zakładać, że nieco wyższy procent kobiet w obecnej kadencji w porównaniu z poprzednią nie jest skutkiem lepszego usytuowania kandydatek na listach czy większego poparcia wyborców. Wynika raczej z powrotu do Sejmu frakcji lewicowych, które wprowadziły relatywnie dużo posłanek¹³⁹.

Na niekorzyść żeńskiej reprezentacji w izbie wyższej, oprócz ordynacji większościowej, działał w ostatnich wyborach tzw. pakt senacki. Porozumienie KO, PSL i partii lewicowych miało na celu zwiększenie szans opozycji demokratycznej w starciu z PiS. Strategia ta zakładała wystawienie w danym okręgu tylko jednej kandydatury z wszystkich wyżej wymienionych ugrupowań¹⁴⁰. Mimo obowiązywania paktu i ordynacji

¹³⁵ R. E. Matland, *Zwiększanie uczestnictwa...*, [w:] *Aktorzy życia...*, op. cit., s. 168.

¹³⁶ K. Leszczyńska-Wichmanowska, *Kobiety...*, „Polityka...”, file:///C:/Users/user/..., op. cit., [20.10.2022]

¹³⁷ Z list PiS zostało wybranych 56 posłanek.

¹³⁸ E. Morawska, *Od wyborów...*, <https://mamprawowiedziec.pl/czytelnia...>, op. cit. [16.12.2022]

¹³⁹ M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej...*, op. cit., ss. 15-16.

¹⁴⁰ Kwestia przypisania określonych okręgów do danych formacji została uzgodniona przez komitety.

większościowej, odsetek senatorek w obecnej kadencji jest większy niż był procent kobiet kandydujących. Spośród startujących 45 mandat zdobyła większość - 53,3 proc.¹⁴¹.

Tabela 29. Odsetek kobiet wśród osób, które z danego komitetu uzyskały mandat do Senatu w 2019 r. (w proc.)

Komitet wyb.	SLD	KO	PiS	PSL	Inni
Proc. kobiet	50,0	30,2	18,8	0	25,0

Źródło: M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety...*, <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje...>, op. cit. [15.12.2022]

Rekordową ilość kobiet w bieżącej kadencji Senatu wprowadził SLD. Na przeciwnym biegunie znalazło się PSL, które nie zdołało uzyskać mandatu dla wystawionej działaczki.

Wysokość kobiecej reprezentacji z poszczególnych komitetów wyborczych jest istotnym elementem. Kluczowym jednak wydaje się poziom ich udziału w organach zarządczych parlamentu. Zgodnie z art. 9 regulaminu izby niższej są nimi: Marszałek Sejmu, Prezydium Sejmu, Konwent Seniorów¹⁴² oraz komisje sejmowe¹⁴³. Ograniczona liczba kobiet w izbach wywołuje dalsze niekorzystne skutki w postaci ich niższej partycypacji w tych ważnych ciałach. Nieliczne posłanki i senatorki zostają marszałkami, a ich odsetek wśród wicemarszałków i przewodniczących komisji jest mniejszy niż mężczyzn¹⁴⁴. Marszałkowie i wicemarszałkowie tworzą prezydium izb. Zakres obowiązków Marszałka Sejmu obejmuje m.in. reprezentowanie tego gremium, zwoływanie jego posiedzeń, przewodniczenie obradom. Czuwa on nad tokiem i terminowością prac Sejmu i jego organów. Do kompetencji marszałka należy też nadawanie biegu inicjatywom ustawodawczym i uchwałodawczym oraz wnioskowi skierowanemu do Sejmu przez organy państwa. Uruchamia ponadto bieg spraw związanych z członkostwem RP w UE i ze złożonymi do tej izby petycjami. Organizuje współpracę między komisjami sejmowymi, a także koordynuje ich działania¹⁴⁵. M. Zubik

¹⁴¹ M. Druciarek, D. Przybysz, I. Przybysz, *Kobiety w polityce krajowej...*, op. cit., s. 17.

¹⁴² Konwent Seniorów składa się z marszałka, wicemarszałków i przewodniczących (lub zastępców) klubów. Zapewnia współdziałanie klubów w sprawach związanych z pracami Sejmu. Źródło: art. 14 i 15, *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, M.P. 2022 poz. 1204 (wg. stanu prawnego z dnia 8 grudnia 2022 r.), <https://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm>. [12.12.2022]

¹⁴³ *Uchwała Sejmu...*, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/...>, op. cit. [10.12.2022]

¹⁴⁴ Praca w komisjach sejmowych ma zasadnicze znaczenie dla kształtu regulacji prawnych, zatem skutkiem braku lub znikomej liczby kobiet w tych organach może być pomijanie ważnych dla nich spraw. Źródło: M. Fuszara, *Kobiety i polityka*, <https://www.miesiecznik.znak...>, op. cit. [13.12.2022]

¹⁴⁵ *Ustawa Sejmu...*, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/...>, op. cit. [11.12.2022]

utrzymuje, iż tak silne wyeksponowanie pozycji ustrojowo-prawnej Marszałka Sejmu pozwala uznać go za „drugą osobę w państwie”¹⁴⁶.

Prezydium Senatu, zgodnie z art. 9 regulaminu tej izby, zleca komisjom rozpatrywanie spraw oraz ustala reguły organizowania doradztwa naukowego na rzecz tego gremium i jego organów. Czuwa nad wypełnianiem obowiązków przez senatorów i opiniuje sprawy wniesione przez Marszałka Senatu. Ten zaś, w myśl art. 8 regulaminu, reprezentuje izbę, zwołuje jej posiedzenia, ustala plan pracy, przewodniczy obradom. Prowadzi ponadto sprawy związane z Polonią i rodakami przebywającymi za granicą, utrzymuje kontakt z Sejmem i parlamentami innych państw oraz organami UE¹⁴⁷.

Reprezentacja kobiet w komitetach wykonawczych obu izb, początkowo radykalnie niska, rosła z kolejnymi kadencjami. Trend ten dotyczył również najwyższych stanowisk. W latach 1989-2010 nie było kobiet wśród Marszałków Sejmu. Po raz pierwszy urząd ten pełniła od 8 listopada 2011 r. do 24 września 2014 r. Ewa Kopacz¹⁴⁸. Małgorzata Kidawa-Błońska objęła tę funkcję na okres od 25 czerwca do 11 listopada 2015 r.¹⁴⁹. Elżbieta Witek została Marszałkiem Sejmu 9 sierpnia 2019 r. i zachowuje stanowisku do 2022 r.¹⁵⁰.

Tabela 30. Kobiety na stanowiskach Marszałków Sejmu i Senatu w latach 1989-2019

Kadencja od r.	1989	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
Sejm	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1
Senat	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Źródło: *Encyklopedia PWN*, Marszałkowie Sejmu od 1919, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sejm-marszalkowie;2584967.html> oraz *Marszałkowie Senatu od 1922*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/marszalkowie;2584968.html>. [10.12.2022]

W Senacie po raz pierwszy, i jak dotąd jedyny, na najwyższy urząd wybrano Alicję Grzeškowiak w IV kadencji¹⁵¹. Kobiety częściej piastowały w obu izbach funkcje wicemarszałków. Ich liczba nie jest ustawowo określona. Zazwyczaj zależy od ilości klubów poselskich - każdemu przyznaje się jednego wicemarszałka¹⁵². W Sejmie 1989 r.

¹⁴⁶ M. Zubik, *Organizacja wewnętrzna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 80.

¹⁴⁷ Senat Rzeczypospolitej Polskiej, *Regulamin*, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/ustawy/regulamin.pdf. [11.12.2022]

¹⁴⁸ S. Zakrzewski, *Women...*, [w:] I. Andruszkiewicz, red., *Political...*, op. cit., s. 84 i A. Dudek, *Historia polityczna...*, op. cit., s. 663.

¹⁴⁹ B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania obecności i aktywności kobiet w Sejmie RP w latach 1989-2018*, Poznań 2019, s. 644.

¹⁵⁰ Sejm RP, *Prezydium Sejmu*, https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/page.xsp/prezydium_sejmu. [13.12.022]

¹⁵¹ Senat RP, *Marszałkowie Senatu*, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/noty/2016/6.pdf. [12.12.2022]

¹⁵² B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 94.

zostały wybrane marszałkinie: Teresa Dobielińska-Eliszewska i Olga Krzyżanowska¹⁵³. Od 2011 r. obserwuje się stopniowy wzrost kobiecej reprezentacji na tych stanowiskach. W 2019 r. na miejscu wicemarszałek Beaty Mazurek, wybranej do PE, zasiadła Małgorzata Gosiewska (czwarta kobieta w kolejności na tym urzędzie w VIII kadencji Sejmu)¹⁵⁴.

Tabela 31. Kobiety na stanowiskach wicemarszałków Sejmu i Senatu RP

Kadencja od r.	1989	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
Sejm	2	0	1	0	0	1	1	2	3	2
Senat	1	1	1	0	1	0	2	1	1	1

Źródło: pracowanie własne na podst. B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 95 oraz Senat RP, *Archiwum*, <https://www.senat.gov.pl/poprzednie-kadencje/>, Senat RP, *Prezydium Senatu IX kadencji*, <https://www.senat.gov.pl/o-senacie/organy/prezydium-senatu/prezydium-senatu-ix-kadencji/>, Senat RP, *Organy Senatu*, <https://www.senat.gov.pl/o-senacie/organy/>. [13.12.2022]

W Senacie zadebiutowała na funkcji wicemarszałka Zofia Kuratowska (kadencje I i III). W latach 2007-2011 pełniły ten urząd dwie kobiety (kolejno)¹⁵⁵. Ostatnio ich liczba wśród zastępców marszałka ustabilizowała się na poziomie jednej.

Reasumując, od 1989 r. na czele Sejmu stały 3 kobiety, podczas gdy mężczyzn na tym stanowisku było 14. Zastępcami marszałka zostało w tym czasie 12 kobiet, zaś mężczyźni pełnili tę funkcję 42 razy¹⁵⁶. Jedna kobieta kierowała Senatem¹⁵⁷, a 9 zostało wybranych na urząd wicemarszałka tej izby. W ciągu 10 kadencji 7 mężczyzn zarządzało Senatem¹⁵⁸, a 28 zastępowało marszałka¹⁵⁹.

W poczet organów parlamentu wchodzi także komisje¹⁶⁰. Te ważne gremia, w myśl art. 17 Regulaminu Sejmu, powołuje się w celu rozpatrywania i przygotowywania spraw będących przedmiotem prac tej izby. Wyrażają one opinie na temat zagadnień przekazanych pod ich obrady przez Sejm, jego Marszałka lub Prezydium. Stanowią

¹⁵³ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 4 lipca 1989 r. w sprawie wyboru wicemarszałków Sejmu, M.P. 1989 nr 22 poz. 156,

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19890220156>. [13.12.2022]

¹⁵⁴ B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 95.

¹⁵⁵ S. Zakrzewski, *Women...*, [w:] I. Andruszkiewicz, red., *Political...*, op. cit., ss. 84-85.

¹⁵⁶ B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 95 oraz Sejm RP, *Prezydium Sejmu*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9...>, op. cit. [12.12.2022]

¹⁵⁷ Senat RP, *Marszałkowie Senatu*, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat...>, op. cit. [12.12.2022]

¹⁵⁸ Bogdan Borusewicz pełnił funkcję marszałka w VI, VII i VIII kadencji.

¹⁵⁹ Senat RP, *Archiwum*, <https://www.senat.gov.pl/poprzednie-kadencje>, Senat RP, *Prezydium Senatu VIII kadencji*, <https://www.senat.gov.pl/poprzednie-kadencje/viii-kadencja/> oraz Senat RP, *Prezydium Senatu IX kadencji*, <https://www.senat.gov.pl/o-senacie/organy/prezydium-senatu/prezydium-senatu-ix-kadencji/>. [12.12.2022]

¹⁶⁰ Oprócz komisji stałych (art. 18), Sejm może powołać również nadzwyczajne (art. 19), a także komisję śledczą (art. 19a). Źródło: *Uchwała...*, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/...>, op. cit. [12.12.2022]

ponadto ciała kontrolne w zakresie określonym Konstytucją oraz ustawami¹⁶¹. Praca w nich należy do ustawowych powinności parlamentarzystów. Prezydium komisji składają się z przewodniczących i ich zastępców. Funkcje te nie są obowiązkowe, wiążą się z prestiżem i gratyfikacją finansową, ale i z dodatkowymi zadaniami. Prezydium odpowiada za sprawny przebieg posiedzeń komisji. W Sejmie zasiada w nich obecnie 41 posłanek, co stanowi mniej niż 30 proc. wszystkich członków tych władz¹⁶².

W początkach III RP kobiety rzadko przewodziły komisjom sejmowym. W X kadencji stanowiły tylko 4 proc. ogólnej liczby posłów kierujących pracami komisji stałych¹⁶³. Od III kadencji zaznaczył się wyraźny trend wzrostowy wśród przewodniczących-kobiet, by w VI zaliczyć jednorazowy spadek. W VIII kadencji kobiety przewodziły już niemal 1/3 owych ciał¹⁶⁴.

Tabela 32. Procentowy udział kobiet i mężczyzn we władzach komisji sejmowych w kadencjach X-IX (w proc.)

Kadencja Przewodniczący	X	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
K	4	8	4	11	19	21	8	21	28	24
M	96	92	96	89	81	79	92	79	72	76
Zastępca										
K	10	8	8	9	20	19	21	24	29	29
M	90	92	92	91	80	81	79	76	71	71

Źródło: B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., s. 109 i Sejm RP, *Komisje stałe*, https://www.sejm.gov.pl/Sejm9nsf/agent.xsp?symbol=KOMISJE_STALE&Nrkadencji=9. [21.12.2022]

W X kadencji Sejmu Teresa Malczewska stanęła na czele Komisji Polityki Społecznej. Tego rodzaju komisjom oraz Kultury i Środków Przekazu, Zdrowia, Sprawiedliwości i Praw Człowieka najczęściej przewodziły kobiety w kadencjach X-VIII. Wśród wiceprzewodniczących najwięcej było ich w obszarach aktywności stereotypowo im przypisanych. Sporadycznie zaś kierowały Komisjami Przekształceń Własnościowych, Gospodarki, Budżetu i Finansów czy Sprawiedliwości. W VII i VIII

¹⁶¹ Szczegółowo zakres działania komisji określa art. 151 Regulaminu Sejmu. Źródło: *Uchwała...*, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/...>, op. cit. [21.22.2022]

¹⁶² E. Morawska, *Od wyborów...*, <https://www.mamprawowiedziec.pl/czytelnia...>, op. cit. [16.12.2022]

¹⁶³ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] A. Pałęcka, H. Szczodry, M. Warat, red., *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit. ss. 119-120.

¹⁶⁴ Tamże.

kadencji już 1/3 kobiet wiceprzewodniczących działała w przestrzeniach nie obejmujących wyłącznie „dziedzin kobiecych”¹⁶⁵.

W latach 2019-2023 kobiety kierują 7 spośród 29 sejmowych komisji stałych (24 proc.). Wśród 168 zastępców przewodniczących tych organów jest ich 38¹⁶⁶ (22, 6 proc.). Nadal więc stanowią w tej przestrzeni zdecydowaną mniejszość.

Tabela 33. Kobiety wśród przewodniczących i ich zastępców w wybranych stałych komisjach sejmowych IX kadencji

Komisje z przewodniczącą	Komisje z największym odsetkiem kobiet wśród wiceprzewodniczących	Komisje bez kobiet we władzach
Edukacji, Nauki i Młodzieży	do Spraw Petycji (3/5)	Administracji i Spraw Wewnętrznych
Etyki Poselskiej	Gospodarki i Rozwoju (3/5)	Cyfryzacji, Innowacyjności i Nowoczesnych Technologii
Mniejszości Narodowych i Etnicznych	Kultury i Środków Przekazu (4/5)	do Spraw Służb Specjalnych
Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa	Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i leśnictwa (2/4)	Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej
Odpowiedzialności Konstytucyjnej	Polityki Społecznej i Rodziny (2/3)	Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej
Polityki Senioralnej	Sprawiedliwości i Praw Człowieka (3/5)	
Polityki Społecznej i Rodziny		

Źródło: opracowanie własne na podst. Sejm RP, *Komisje...*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9...>, op. cit. [21.12.2022]

Jak demonstruje tabela, we władzach większości stałych komisji w Sejmie obecnej kadencji utrzymuje się podział na stereotypowo postrzegane obszary kobiece lub męskie. W tych pierwszych reprezentacja kobiet wśród przewodniczących i ich zastępców osiąga wyższy poziom. Natomiast w tych o znaczeniu strategicznym, uznawanych za standardowo męskie, kobiety nadal stanowią zdecydowaną mniejszość (lub ich brak).

W Senacie, zgodnie z poniższymi danymi, liczba kobiet we władzach komisji stałych do VIII kadencji utrzymywała się na niskim poziomie. W latach 2001-2005 stanowiły one zaledwie 14 proc. przewodniczących i 27 proc. ich zastępców. W okresie 2007-2011 nastąpił regres - na 16 działających wówczas komisji nie było ani jednej kobiety kierującej takim organem. Wśród wiceprzewodniczących stanowiły wówczas 7

¹⁶⁵ B. Pająk-Patkowska, *Uwarunkowania...*, op. cit., ss. 105-109.

¹⁶⁶ Sejm RP, *Komisje...*, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9...>, op. cit. [21.12.2022]

proc.¹⁶⁷. Progres odnotowano w ostatnich latach w składach wiceprzewodniczących. W IX i X kadencji senatorki osiągnęły w tych organach rekordowo wysoką reprezentację.

Tabela 34. Udział kobiet we władzach komisji senackich w kadencjach I-X

Kadencja	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Przewodniczące komisji	1	1	1	2	2	2	0	1	3	3
Wiceprzewodn. komisji	0	2	2	2	6	3	2	5	11	15

Źródło: opracowanie własne na podst. Senat RP, *Komisje senackie*, <https://www.senat.gov.pl/prace/-senackie/>. [21.12.2022]

Obecnie w Senacie pracuje 16 komisji stałych. Kobiety przewodniczą trzem, co stanowi 18,75 proc. W 9 z tych organów pełnią rolę wiceprzewodniczących. Jest ich 15 wśród 59 zastępców przewodniczących, stanowią więc nieco ponad 25 proc. Żadna komisja nie posiada kierownictwa złożonego wyłącznie z senatorek. Są natomiast takie, których przewodniczący i jego zastępcy to mężczyźni¹⁶⁸.

Tabela 35. Kobiety wśród przewodniczących i ich zastępców w wybranych stałych komisjach senackich X kadencji

Komisje z przewodniczącą	Komisje z największym odsetkiem kobiet wśród przewodniczących	Komisje bez kobiet we władzach
Gospodarki Narodowej i Innowacyjności	Nauki, Edukacji i Sportu	Budżetu i Finansów Publicznych
Kultury i Środków Przekazu	Praw Człowieka, Praworządności i Petycji	Infrastruktury
Zdrowia	Rodziny, Polityki Senioralnej i Społecznej	Obrony Narodowej
	Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą	Regulaminowa, Etyki i Spraw Senatorskich
	Środowiska	Rolnictwa i Rozwoju Wsi
	Zdrowia	Samorządu Terytorialnego i Administracji Państwowej

Źródło: opracowanie własne na podst. Senat RP, *Komisje senackie*, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/>. [22.22.2022]

Powyższe dane dowodzą, że kobiece uczestnictwo we władzy w obszarze finansów, administracji czy obronności utrzymuje się na niskim poziomie. Udział w decydowaniu o tego rodzaju kwestiach jest postrzegany jako bardziej prestiżowy. Natomiast w sferze władzy dotyczącej dziedzin uznawanych za „sfeminizowane” kobiety

¹⁶⁷ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 120.

¹⁶⁸ Senat RP, *Komisje...*, <https://www.senat.gov.pl/prace/...>, op. cit. [23.12.2022]

były i nadal są szeroko reprezentowane¹⁶⁹. Wyjątek stanowi tu przewodnicząca Komisji Gospodarki Narodowej i Innowacyjności.

Kolejnym elementem wartym przeanalizowania w kontekście partycypacji kobiet we władzy ustawodawczej jest ich obecność w parlamentarnych strukturach partii politycznych. Znamienna początkowa marginalizacja przejawiała się w wykluczaniu ich z całej gamy wysokich szczebli w Sejmie. Widoczna była np. na poziomie klubów poselskich. Tam powierzano im często prace o charakterze pomocniczym lub sprawozdawczym, nie zaś, jak mężczyznom, reprezentacyjnym czy kierowniczym¹⁷⁰. Poniższe tabele pokazują, że kobiety również dziś stanowią w tych strukturach niższy odsetek niż mężczyźni. Nie można jednak mówić o ich radykalnym niedoborze. W celu zdiagnozowania tendencji zestawione zostały dane z ostatnich dwóch kadencji.

Tabela 36. Udział kobiet w parlamentarnych strukturach partii politycznych w 2018 r.

Organ/funkcja		PiS	PO	Kukiz'15	.N	PSL
Członkowie prezydium klubu parlamentarnego/koła poselskiego	licz. kob./og. licz.	9/28	6/20	1/5	3/8	0/6
	proc. kobiet	32,1	30,0	20,0	37,5	0
Przewodniczący KP - płeć		M	M	M	K	M
Sekretarz, skarbnik KP - płeć		M, M	M, M	M, K	M	M
Rzecznik dyscypliny KP - płeć		M	M	M	K	brak danych
Posłowie	licz. kob./og. licz.	54/235	50/138	6/42	12/28	3/16
	proc. kob.	22,9	36,2	14,3	42,9	18,7
Senatorowie	licz. kob./og. licz.	8/64	5/34	0	0	0/4
	proc. kob.	12,5	14,7			0

Źródło: M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., s. 129.

W największych partiach udział kobiet na poziomie przewodniczących prezydium klubów, ich członków czy samych posłanek w 2018 r. był w porównywalny ze stanem z obecnej kadencji. Niewielki progres w liczbie posłanek odnotowało PiS, w przypadku senatorek zaś nastąpiła zmiana z 12,5 proc. na 17,4 proc. Na koniec 2022 r. wysoki odsetek posłanek charakteryzuje Lewicę, Porozumienie i KO. O ponad 3 punkty proc. wzrosła liczba kobiet w Sejmie z KO w porównaniu z PO w poprzedniej kadencji. W izbie wyższej z poziomu 14,7 proc. reprezentantek PO w 2018 r. zwiększyła się do 31,7

¹⁶⁹ D. Suska, *Droga do Sejmu...*, [w:] *Płeć, wybory...*, op. cit., ss. 166 i 170.

¹⁷⁰ Tamże, s. 170.

proc. kobiet z KO w X kadencji. Przewodniczącymi klubów w zdecydowanej większości pozostają mężczyźni. Jedyne koła: Polska 2050, Polskie Sprawy i PPS mają szefowe. Męska przewaga zaznacza się również w prezydiach klubów. Obecnie tylko Lewica posiada nieznacznie większą liczbę kobiet niż mężczyzn w tym gremium w Sejmie.

Tabela 37. Kobiety w parlamentarnych strukturach partii politycznych w latach 2019-2022

	Liczba posłów	Liczba posłanek (proc.)	Przewodn. klubu	Prezydium klubu (Sejm)	Senatorki (senatorowie razem); Prezydium klubu (Senat)	
PiS	228 (235)	55 (24,1)	M	6/22	8 (46)	1 (4)
KO	126 (134)	50 (39,7)	M	6/16	13 (41)	
Lewica	44 (49)	18 (40,91)	M	6/10	1 (2)	
Koalicja Pol.	24 (30)	3 (12,5)	M	1/6	0 (4)	
Konfederacja	11 (11)	0	M	0/2	0	
PL 2050	8 (3)	2 (25)	K	1/1	0 (1)	
Porozumienie	5 (6)	2 (40)	M	0/1	0 (1)	
Kukiz'15	4 (5)	0	M	0/1	0	
Koło Polskie Sprawy	4 (3)	1 (25)	K	1/1	0	
Koło PPS	3 (3)	1 (33,3)	K	1/2	1 (2)	

Źródło: Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [22.12.2022]

Przytoczone powyżej dane pokazują wzrostową tendencję udziału Polek we władzy ustawodawczej. Proces ten zauważalny jest i w liczbie posłanek, i senatorek. Jeśli chodzi o komisje stałe, to nadal mniej kobiet niż mężczyzn kieruje tymi organami. Osiągnięcie poziomu zbliżonego do parytetu płci nie wydaje się tu możliwe w przyszłej kadencji parlamentu. Również profil komisji odzwierciedla w większości przypadków standardowy podział na pola kobiecej i męskiej aktywności w zarządzaniu tymi organami. Także w parlamentarnych strukturach partii politycznych mężczyźni zajmują więcej eksponowanych stanowisk. Jeśli chodzi o najwyższe szczeble władzy ustawodawczej, to w Sejmie osiągnięto parytet płci¹⁷¹. W Senacie natomiast brak w ostatnich kadencjach spektakularnych sukcesów w tym obszarze. Tu najbardziej eksponowane stanowisko pozostaje dla kobiet niedostępne od 2005 r.

5.2.3. Kobiety w organach władzy wykonawczej

Od II poł. XX w. następuje wzrost udziału kobiet wśród osób pełniących najważniejsze funkcje w organach władzy wykonawczej. W 1974 r. Isabel Peron

¹⁷¹ Marszałek i dwie wicemarszałek są kobietami, pozostali trzej zastępcy marszałka to mężczyźni.

zadebiutowała na urzędzie głowy państwa w Argentynie¹⁷². W latach 70. kolejne dwie polityczki zostały prezydentkami. W 2009 r. w skali globalnej było ich 8¹⁷³. 1 stycznia 2021 r. stanowiły 5,9 proc. (9 na 152 państwa) wśród najważniejszych osób¹⁷⁴.

Pierwsze w historii premierki wybrano w latach 60. Sirivamo Bandaranaike pełniła tę funkcję na Cejlonie (1960-1965), Indira Gandhi w Indiach (1966-1977), zaś Golda Meir w Izraelu (1969-1974). W 8 dekadzie XX w. na świecie było 6 szefowych rządów, a pod koniec 2009 r. - 7¹⁷⁵. Ostatnie dziesięciolecie przyniosły zwiększenie liczby kobiet również na tych stanowiskach. Podczas gdy w 2018 r. ich udział szacowano na 5,2 proc.¹⁷⁶, to 1 stycznia 2021 r. dane wskazywały 6,7 proc.¹⁷⁷.

Z biegiem czasu progres zaznaczył się również na pozycjach ministerialnych, choć ostatnio nieco spowolnił. W styczniu 2019 r. kobiety stanowiły 20,7 proc. ministrów na świecie. Najczęściej przejmowały resorty spraw społecznych, ochrony środowiska, energii, zatrudnienia, handlu i przemysłu¹⁷⁸. Pula państw, w których objęły co najmniej połowę ministerialnych tek zmniejszyła się z 14 w 2020 r. do 13 w 2021 r.¹⁷⁹. Te proporcje ulegają wahaniom również w Polsce. Mimo ogólnych pozytywnych tendencji, niezaprzeczalnym faktem jest utrzymująca się znaczna przewaga mężczyzn w składach gabinetów III RP.

Polska Konstytucja w art. 10 zalicza do organów władzy wykonawczej Prezydenta RP i Radę Ministrów. Ten pierwszy, w myśl art. 126 ustawy zasadniczej, jest najwyższym przedstawicielem państwa, a także gwarantem ciągłości władzy państwowej. Czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności jego terytorium. Zgodnie z art. 134 prezydent jest także najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych¹⁸⁰.

Od 1989 r. nie było kobiet wśród 6 sprawujących ten urząd osób¹⁸¹. Uderzająca jest też niewielka kobieca obecność w rywalizacji o jego obsadę. Ubiegało się o to

¹⁷² W. Malendowski, *Polityczna emancypacja kobiet*, [w:] W. Malendowski, red., *Kobiety w polityce Wybrane problemy*, Poznań 1995, s. 14.

¹⁷³ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 107-108.

¹⁷⁴ Inter-Parliamentary Union, *Women in politics: new data shows growth but also setbacks*, <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>. [22.12.2022]

¹⁷⁵ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., ss. 107-109.

¹⁷⁶ T. Skwarek, *Kobiety w polityce...*, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl...>, op. cit. [22.22.2022]

¹⁷⁷ Inter-Parliamentary Union, *Women in politics...*, <https://www.ipu.org/news...>, op. cit. [22.12.2022]

¹⁷⁸ T. Skwarek, *Kobiety w polityce...*, op. cit., s. 10.

¹⁷⁹ Inter-Parliamentary Union, *Women in politics...*, <https://www.ipu.org/news...>, op. cit. [22.12.2022]

¹⁸⁰ B. Banaszak, *Konstytucja...*, op. cit., ss. 643 i 662.

¹⁸¹ Urząd prezydenta po raz pierwszy utworzono w Polsce w 1922 r. W okresie międzywojennym sprawowali go mężczyźni. Źródło: B. Szejgiec, *Obecność kobiet...*, [w:] M. Pataj, red., *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 260.

stanowisko 75¹⁸² mężczyzn i jedynie 3 kandydatki, które uzyskały śladowe poparcie w wyborach i nie przeszły do drugiej tury głosowania¹⁸³.

Podczas gdy prezydenta wybiera naród w powszechnym głosowaniu, członkowie innych organów władzy wykonawczej obejmują stanowiska drogą mianowania. Do takich funkcjonariuszy administracji publicznej należą wicepremierzy, ministrowie oraz wojewodowie. Należy tu także zaliczyć Prezesa Rady Ministrów, który reprezentuje rząd i kieruje jego pracami. Wydaje ponadto rozporządzenia, zapewnia realizację polityki całego gabinetu oraz kontroluje pracę ministrów. Sprawuje też nadzór nad samorządem terytorialnym, a także zwierzchnictwo służbowe nad pracownikami administracji rządowej (art. 148). Premier wraz z ministrami tworzy Radę Ministrów (art. 147). Do jej kompetencji, według art. 146 Konstytucji RP, należy prowadzenie polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, a także kierowanie administracją rządową. W zakres obowiązków tego gremium wchodzi m.in. zapewnienie wewnętrznego bezpieczeństwa RP¹⁸⁴.

Jak nadmieniono w rozdz. II, spośród 16 dotychczas urzędujących premierów znajdują się tylko 3 kobiety. Nieco częściej powierzano im natomiast stanowiska wicepremierów. Jako pierwsza objęła je Izabela Jaruga-Nowacka (02.05.2004 - 31.10.2005) w rządzie Marka Belki. W gabinetach Kazimierza Marcinkiewicza i Jarosława Kaczyńskiego funkcję wicepremiera pełniła Zyta Gilowska (07.01.-24.06.2006, 22.09.2006-7.09.2007)¹⁸⁵. Donald Tusk w trakcie kadencji powołał na ten urząd Elżbietę Bieńkowską (27.11.2013-22.09.2014)¹⁸⁶. Beata Szydło była zastępcą premiera Mateusza Morawieckiego w jego pierwszym rządzie (11.12.2017-03.06.2019)¹⁸⁷. Jadwiga Emilewicz została wicepremierem w drugim rządzie PiS (09.04.-06.10.2020 r.)¹⁸⁸. Wśród

¹⁸² N. Szewczak, *75 kandydatów na prezydenta w ciągu 30 lat. Czy pamiętasz choć połowę tych nazwisk?*, <https://businessinsider.com.pl/polityka/wybory-prezydenckie-w-polsce-lista-kandydatow-w-ciagu-30-lat/9wzgykw>. [14.12.2022]

¹⁸³ W 1995 r. kandydatką w wyborach prezydenckich była Hanna Gronkiewicz-Waltz, w 2005 r. – H. Bochniarz. Źródło: P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] A. Palęcka, H. Szczodry, M. Warat, red., *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 109. W elekcji 2015 r. udział wzięła Magdalena Ogórek.

¹⁸⁴ B. Banaszak, *Konstytucja...*, op. cit., ss. 693, 705, 708.

¹⁸⁵ M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] M. Musiał-Karg, red., *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 99.

¹⁸⁶ M. Piotrowski, *Rewolucja w rządzie Tuska. Bieńkowska wicepremierem, Szczurek za Rostowskiego*, „Gazeta Wyborcza” z 20.11.2013.

¹⁸⁷ <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje/prezydent-powolal-rzad-mateusza-morawieckiego,7534> oraz PKW, *Wybory do Parlamentu Europejskiego 2019*, <https://pe2019.pkw.gov.pl/pe2019/pl/wyniki/komitet/19913/pl>. [15.12.2022]

¹⁸⁸ Business Insider Polska, *Jadwiga Emilewicz zamiast Jarosława Gowina. Kim jest nowa wicepremier?*, <https://businessinsider.com.pl/polityka/jadwiga-emilewicz-kim-jest-nowa-wicepremier-minister-rozwoju/75x1brw>, Business Insider, *Jadwiga Emilewicz odchodzi z rządu. Była jednym z lepszych ministrów*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/jadwiga-emilewicz-odchodzi-z-urzedu-podsumowanie-dokonan-jako-ministra/2cnrckh>. [21.12.2022]

41 osób powołanych dotąd na to stanowisko było tylko 5 kobiet. Stanowią więc niewiele ponad 12 proc. wszystkich zastępców szefów rządów w III RP.

Tabela 38. Kobiety i mężczyźni na stanowiskach wicepremierów w rządach III RP

Premier rządu	Liczba kobiet/ mężczyzn wicepremierów	Premier rządu	Liczba kobiet/ mężczyzn wicepremierów
T. Mazowiecki	0/4	M. Belka	1/1
J. K. Bielecki	0/1	K. Marcinkiewicz	0/1
J. Olszewski	0/0	J. Kaczyński	1/4
H. Suchocka	0/2	D. Tusk I	0/2
W. Pawlak	0/3	D. Tusk II	1/4
J. Oleksy	0/3	E. Kopacz	0/2
W. Cimoszewicz	0/3	B. Szydło	0/3
J. Buzek	0/2	M. Morawiecki I	1/4
L. Miller	0/3	M. Morawiecki II	1/3

Źródło: opracowanie własne¹⁸⁹.

Niewielka reprezentacja kobiet na pozycjach wicepremierów charakteryzowała zarówno ekipy prawicowe oraz lewicowe, jak i te z centrum sceny politycznej. Nie było dotąd Rady Ministrów, w której składzie znalazłyby się dwie zastępczynie premiera, podczas gdy liczba mężczyzn na tym stanowisku w kilku gabinetach sięgała czterech. Warto ponadto podkreślić nieobecność kobiet na tym urzędzie w rządach trzech dotychczasowych premierek.

Jak poprzednio nadmieniono, w skład władzy wykonawczej wchodzi członkowie rządu, czyli ministrowie. Każdy z nich (łac. *minister* - pełnomocnik, sługa) jest jednoosobowym naczelnym organem państwa, a jednocześnie członkiem ciała kolegialnego. Według zapisów art. 149 Konstytucji, ministrowie kierują działami administracji rządowej. Realizują też zadania powierzone im przez premiera¹⁹⁰.

W początkach III RP kobiety rzadko były szefowymi resortów. Jako pierwsza w nowym systemie politycznym pełniła tę funkcję Izabella Cywińska. Kierowała

¹⁸⁹ Opracowanie na podst. A. Dudek, *Historia polityczna...*, op. cit., ss. 65, 147, 233, 294, 319, 256, 378, 445, 504, 547, 563-564, 601, 645-646, 664, Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje/prezydent-powolal-rzad,7469>, Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd Mateusza...*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje...>, Prezydent.pl, *Prezydent powołał nowy rząd*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-nowy-rzad,1559>. [18.12.2022]

¹⁹⁰ B. Banaszak, *Konstytucja...*, op. cit., s. 712.

Ministerstwem Kultury i Sztuki w rządzie Tadeusza Mazowieckiego¹⁹¹. W gabinecie Jarosława Kaczyńskiego kobiety stanowiły już ponad 20 proc. ogółu ministrów¹⁹². W RM z Donaldem Tuskiem na czele z 2007 r. odsetek ten był najwyższy z dotychczasowych i wynosił ponad 26 proc.¹⁹³. Cztery lata później reprezentacja ta uległa zmniejszeniu do 16,66 proc.¹⁹⁴.

Każdy rząd konstituuje od kilkunastu do ponad 20 ministerstw. W ostatnich latach kobietom najczęściej powierza się 5-6 z nich.

Tabela 39. Kobiety na stanowiskach ministrów w rządach III RP

Premier Rządu	Resort	Nazwisko ministra
Tadeusz Mazowiecki (12.11.1989-14.12.1990)	1.Min. Kultury i Sztuki	Izabella Cywińska
Jan Krzysztof Bielecki (12.01.1991-05.12.1991)	1.Min. Przemysłu i Handlu	Henryka Bochniarz
Jan Olszewski (23.12.1991- 11.07.1992)	x	
Hanna Suchocka (11.07.1992- 18.10.1993)	x	
Waldemar Pawlak (26.10.1993- 06.03.1995)	1.Min. Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa	Barbara Blida
Józef Oleksy (07.03.1995-26.01.1996)	1.Min. Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa	Barbara Blida
Włodzimierz Cimoszewicz (02.02.1996-17.10.1997)	1.Min. Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa	Barbara Blida
Jerzy Buzek (31.10.1997-19.10.2001)	1.Min. Skarbu 2.Minister - członek RM 3.Min. Sprawiedliwości 4.Min. Finansów 5.Min. Kultury i Sztuki	Aldona Kamela-Sowińska Teresa Kamińska Hanna Suchocka Halina Wasilewska-Trenkner Joanna Wnuk-Nazar
Leszek Miller (19.10.2001- 02.05.2004)	1.Minister – członek RM 2.Min. Edukacji Narodowej i Sportu 3.Min. Sprawiedliwości	Danuta Hübner Krystyna Łybacka Barbara Piwnik
Marek Belka (02.05.2004-31.10.2005)	1.Min. Polityki Społecznej	Izabela Jaruga-Nowacka
Kazimierz Marcinkiewicz (31.10.2005-12.07.2006)	1.Min. Spraw Zagranicznych 2.Min. Rozwoju Regionalnego 3.Min. Finansów 4. Min. Finansów 5.Min. Pracy i Polityki Społecznej 6.Min. Finansów	Anna Fotyga Grażyna Gęsicka Teresa Lubińska Zyta Gilowska Anna Kalata Teresa Lubińska
Jarosław Kaczyński (12.07.2006- 16.11.2007)	1.Min. Spraw Zagranicznych 2.Min. Rozwoju Regionalnego 3.Min. Finansów 4.Min. Sportu i Turystyki	Anna Fotyga Grażyna Gęsicka Zyta Gilowska Elżbieta Jakubiak

¹⁹¹ P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 111.

¹⁹² M. Gąsior-Marek, *Kobiety w polityce*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 260.

¹⁹³ We wrześniu 2008 r. średni udział kobiet wśród ministrów w rządach 43 z 47 państw członkowskich Rady Europy (bez Polski) wynosił prawie 29 proc. Źródło: P. Sekuła, *Kobiety na stanowiskach...*, [w:] *Kobiety w społeczeństwie...*, op. cit., s. 112.

¹⁹⁴ M. Gąsior-Marek, *Kobiety...*, [w:] *Feminizm*, op. cit., s. 260.

	5.Min. Pracy i Polityki Społecznej 6.Min. Pracy i Polityki Społecznej	Anna Kalata Joanna Kluzik-Rostkowska
Donald Tusk (16.11.2007-18.11.2011)	1.Min. Rozwoju Regionalnego 2.Min. Pracy i Polityki Społecznej 3.Min. Edukacji Narodowej 4.Min. Zdrowia 5.Min. Nauki i Szkolnictwa Wyższego	Elżbieta Bieńkowska Jolanta Fedak Katarzyna Hall Ewa Kopacz Barbara Kudrycka
Donald Tusk (18.11.2011-22.09.2014)	1.Min. Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2.Min. Sportu i Turystyki 3.Min. Edukacji Narodowej 4.Min. Edukacji Narodowej 5. Min. Rozwoju Regionalnego	Barbara Kudrycka Joanna Mucha Krystyna Szumilas Joanna Kluzik-Rostkowska Elżbieta Bieńkowska
Ewa Kopacz (22.09.2014-16.11.2015)	1.Min. Edukacji Narodowej 2.Min. Nauki i Szkolnictwa Wyższego 3.Min. Kultury i Dziedzictwa Narodowego 4. Min. Spraw Wewnętrznych 5.Min. Infrastruktury i Rozwoju Regionalnego	Joanna Kluzik-Rostkowska Lena Kolarska-Bobińska Małgorzata Omilanowska Teresa Piotrowska Maria Wasiaś
Beata Szydło (16.11.2015-11.12.2017)	1.Min. Edukacji Narodowej 2.Min. Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 3.Min. Cyfryzacji 4.Minister – członek RM 5.Minister – członek RM	Anna Zalewska Elżbieta Rafalska Anna Streżyńska Beata Kempa Elżbieta Witek
Mateusz Morawiecki (11.12.2017-15.11.2019)	1.Min. Cyfryzacji 2.Minister - członek RM 3.Minister – Członek RM 4.Min. Edukacji Narodowej 5.Min. Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 6. Min. Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 7.Min. Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej	Anna Streżyńska Beata Kempa Elżbieta Witek Anna Zalewska Elżbieta Rafalska Bożena Borys-Szopa Marlena Małag
Mateusz Morawiecki (15.11.2019-	1.Min. Rozwoju 2.Min. Funduszy i Polityki Regionalnej 3.Min. Sportu 4.Min. Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej 5.Min. Klimatu i Środowiska 6.Min. Finansów 7.Minister – członek RM	Jadwiga Emilewicz Małgorzata Jarosińska-Jedynak Danuta Dmowska-Andrzejuk Marlena Małag Anna Moskwa Magdalena Rzeczkowska Agnieszka Ścigaj

Źródło: opracowanie własne¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Opracowanie na podst. M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., ss. 98-99 i J. Lisecka, *Ewolucja czynnego i biernego prawa wyborczego kobiet w Polsce*, Łódź 2022, ss. 151-152 oraz: Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd Donalda Tuska*, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-powolal-rzad-donald-tuska,14467>, Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd Ewy Kopacz*, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wydarzenia/-powolal-rzad-ewy-kopacz,15468>, Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje...>, op. cit.,

W momencie powołania pierwszego rządu M. Morawieckiego 5 kobiet objęło ministerialne teki. 3 członkinie tego gabinetu w wyniku wyborów do PE w 2019 r. zasiadły w ławach europarlamentu. Resort Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej po E. Rafalskiej przejęła wówczas M. Małąg. A. Moskwa, A. Ścigaj oraz M. Rzeczkowska otrzymały ministerialne nominacje w czasie trwania obecnej kadencji. W 2021 r. jedynie 20 proc. kierownictw resortów w polskim rządzie należało do kobiet (dla porównania w UE wskaźnik ten osiągnął 34 proc.)¹⁹⁶. Zważywszy, że w 18 rządach III RP poszczególnymi resortami kierowało 335 osób, kobiety w liczbie 57 pozostają niewielką grupą¹⁹⁷. Stanowią zaledwie 17 proc. wszystkich ministrów.

Nie sama jednakże obecność w rządzie jest ważna, znaczenie mają także rodzaje obejmowanych tek. Jakościowe podejście do tego zagadnienia umożliwia typologia BEIS, odnosząca się do zarządzania określonymi ministerstwami¹⁹⁸. Według niej poszczególne resorty klasyfikuje się w czterech kategoriach:

- *Basic functions* – premier oraz ministrowie: spraw zagranicznych, obrony i sprawiedliwości;
- *Ekonomii* – szefowie resortów: finansów, handlu, przemysłu i rolnictwa;
- *Infrastruktury* – ministrowie: transportu, komunikacji, środowiska, telekomunikacji;
- *Społeczno-kulturowej* – szefowie resortów: spraw społecznych, zdrowia, rodziny, młodzieży, edukacji, nauki, kultury, sportu¹⁹⁹.

Powyższa klasyfikacja pozwala na zdefiniowanie roli odgrywanej przez kobiety w rządach. Przyporządkowanie ministerialnych stanowisk do płci, według powyższej typologii, nasuwa kilka refleksji²⁰⁰. Po pierwsze, pokazuje, że wszystkie główne partie polityczne powierzały kobietom kierownictwo resortów²⁰¹. Po drugie, każda z formacji robiła to w preferowanym przez siebie zakresie. Regułą, niezależnie od opcji politycznej, było obsadzanie kobietami owych stanowisk w liczbie znacznie mniejszej niż

Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd Mateusza...*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje...>, op. cit., , Prezydent.pl, *Prezydent powołał nowy rząd*, Prezydent.pl, *Zmiany w składzie Rady Ministrów*, <https://www.preztdent.pl/aktualnosci/nominacje/zmiany-w-skladzie-rady-ministrow,41591>. [21.12.2022]

¹⁹⁶ Ogólnopolska konferencja..., <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia...>, op. cit. [18.12.2022]

¹⁹⁷ A. Dudek, *Historia polityczna...*, op. cit., ss. 65-664 oraz Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd*; <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje...>, op. cit., Prezydent.pl, *Prezydent powołał rząd Mateusza...*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje...>, op. cit., Prezydent.pl, *Prezydent powołał nowy...*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia...>, op. cit. [16.12.2022]

¹⁹⁸ Można ją stosować również w analizach zarządzania komisjami parlamentarnymi.

¹⁹⁹ K. Koźbiał, *Women's participation in political bodies at the central level in the Visegrad Group countries*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 55.

²⁰⁰ Tamże, s. 56.

²⁰¹ Na 18 funkcjonujących dotąd rządów jedynie w składach dwóch nie było kobiet ministrów.

mężczyznami. Po trzecie, polityczki obejmują najczęściej tzw. dziedziny miękkie - kulturę, edukację czy sprawy społeczne²⁰². Finanse, obrona, kwestie wewnętrzne i administracja oraz służby specjalne pozostają zwykle w gestii mężczyzn. Za wyjątki trzeba uznać kobiety na czele ministerstw postrzeganych jako strategiczne. Należy do nich A. Fotyga, która jako pierwsza kobieta zajmowała się dyplomacją w gabinetach K. Marcinkiewicza i J. Kaczyńskiego²⁰³. A. Kamela-Sowińska zadebiutowała przewodząc Ministerstwu Skarbu Państwa²⁰⁴. Resortem sprawiedliwości kierowały H. Suchocka i B. Piwnik. Wymienione polityczki reprezentują pierwszy obszar typologii BEIS. Drugi obejmuje partycypację w sektorze finansów. Tu znalazły się: H. Wasilewska-Trenkner, Z. Gilowska, T. Lubińska i M. Rzeczkowska. Wchodzącym w skład tej kategorii ministerstwem przemysłu i handlu kierowała H. Bochniarz. Do trzeciego kręgu zalicza się resort środowiska, na którego czele stoi obecnie A. Moskwa. Zdecydowaną większość stanowią kobiety, które objęły stery ministerstw z ostatniego obszaru - zdrowia, edukacji, rodziny, polityki społecznej, nauki.

Niektóre z nich powoływano na ministerialny urząd kilkakrotnie (G. Gęsicka, Z. Gilowska, A. Kalata, A. Zalewska, E. Rafalska). Rekordową ilość nominacji otrzymała B. Blida. W rządach W. Pawlaka, J. Oleksego i W. Cimoszewicza była jedyną kobietą²⁰⁵. Na koniec 2022 r. trzy polityczki kierują resortami, czwartej nie przydzielono teki²⁰⁶. Stanowią więc 16 proc. wśród wszystkich ministrów.

Zmiana ustroju nie przyniosła radykalnych zmian w zakresie udziału Polek we władzy wykonawczej. Obsada rządowych stanowisk kobietami aż do 1997 r. była porównywalna z tą sprzed transformacji. Znaczący wzrost nastąpił w gabinecie J. Buzka, kiedy to na różnych etapach 5 kobiet zostało ministrami. Spośród kolejnych Rad Ministrów jedynie w tej kierowanej przez M. Belkę na czele jednego resortu stanęła kobieta, mimo że władza w tym czasie należała do promującego równość płci SLD²⁰⁷. Pozostałe reprezentowało od 3 do 5, a rekordową 6-osobową (na różnych etapach) grupę wśród ministrów stanowiły kobiety za czasów premierostwa J. Kaczyńskiego. Również zastępczyni szefów rządów, w porównaniu z ich zastępcami, nie stanowią znacznego odsetka. Jeszcze gorzej przedstawia się kwestia obecności kobiet na stanowisku premiera.

²⁰² B. Szejgiec, *Obecność kobiet...*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 260.

²⁰³ J. Jancz, *Women in the Polish Foreign Service*, [w:] *Women's role...*, op. cit., s. 95.

²⁰⁴ M. Kamola-Cieślak, *Działalność...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 115.

²⁰⁵ Tamże.

²⁰⁶ Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, *Skład Rady Ministrów*, <https://www.gov.pl/web/premier/rada-ministrow>. [19.12.2022]

²⁰⁷ B. Pająk-Patkowska, *Kobiety jako...*, op. cit., s. 209.

Zważywszy, że H. Suchocka pełniła je przez 15, E. Kopacz 14, a B. Szydło 25 miesięcy, łącznie kobiety sprawowały tę funkcję nieco ponad jedną kadencję parlamentarną.

Jeśli chodzi o prezydenturę, to żadnej Polce nie udało się dotąd zostać głową państwa. Radykalnie niskie wyniki w dotychczasowych wyborach mogą stanowić czynnik zniechęcający kobiety do rywalizowania w tym wyścigu. Z drugiej strony, partie polityczne sporadycznie proponują kobiece kandydatury na ten urząd. Być może nie pojawiła się dotąd na tyle charyzmatyczna kandydatka, by usatysfakcjonować własne ugrupowanie polityczne i zjednać sobie szerokie poparcie społeczne.

5.2.4. Polki w instytucjach Unii Europejskiej

Do najważniejszych instytucji Unii Europejskiej zalicza się Parlament Europejski, Radę Europejską, Radę Unii Europejskiej oraz Komisję Europejską. Kierują one unijną administracją i wspólnie wyznaczają kierunek polityki. Każdej z nich przypisano inną rolę w obszarze stanowienia prawa²⁰⁸.

Odnosząc proces decyzyjny w UE do koncepcji czterech okręgów władzy Sanjeeva Nayaka, wymienione powyżej należy umieścić w pierwszym z nich. Drugi stanowią komitety, grupy robocze, doradcy, eksperci. Kolejny poziom obejmuje przedstawicieli administracji krajowej, urzędników i praktyków, wspomagających prace kluczowych instytucji. Najniższy krąg tworzą aktywne sieci transnarodowych związków organizacji pozarządowych, europejskich partii politycznych, grup interesu i obywateli UE. W jego skład wchodzi również reprezentanci władzy lokalnej i regionalnej działający na szczeblu europejskim²⁰⁹.

Przedstawiciele RP pracują na wszystkich szczeblach unijnych struktur. Podpisanie Traktatu Amsterdamskiego (16 kwietnia 2003 r.) umożliwiło Polsce uczestnictwo w kształtowaniu decyzji podejmowanych na forum Wspólnoty²¹⁰. Zmaterializowanie założeń dokumentu dokonało się poprzez obsadzenie reprezentantami naszego państwa stanowisk należnych im z tytułu członkostwa w UE. Polacy zaczęli napływać (w charakterze obserwatorów) do unijnych organów już od początku 2003 r. 1 maja 2004 r. byli obecni we wszystkich kluczowych ciałach unijnych. W Radzie

²⁰⁸ European Union, *Types of institutions and bodies*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_en. [20.12.2022]

²⁰⁹ M. Witkowska, *Znaczenie Polaków w instytucjach i organach Unii Europejskiej wraz bilansem zatrudnienia. Refleksje po dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] M. Witkowska, red., *Bilans polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 100-103.

²¹⁰ *Polska w Unii Europejskiej*, <https://www.gov.pl/web/ue/polska-w-ue>. [20.12.2022]

reprezentowali szczebel rządowy, zaś w PE zasiedli delegaci polskich obywateli. Do KE mieliśmy prawo desygnować kandydata na komisarza²¹¹. Interesującym zatem wydaje się prześledzenie poziomu obecności Polek w najważniejszych instytucjach UE.

Parlament Europejski posiada uprawnienia ustawodawcze, budżetowe i kontrolne, monitoruje demokratyczną działalność Wspólnoty²¹². Jest zarazem jedynym od 1979 r. ciałem bezpośrednio kształtowanym przez obywateli Unii w procesie elekcji na 5-letnią kadencję²¹³. Liczba deputowanych wynosi obecnie 705²¹⁴. Wybierani są w 27 państwach członkowskich według obowiązujących w nich ordynacji. Nie sporządzono bowiem osobnego unijnego kodeksu wyborczego²¹⁵.

Na poziomie europejskim określa się liczbę mandatów przypadających poszczególnym państwom członkowskim. W 2004 r. Polacy wybierali 54 posłów, w 2009 r. - 50, zaś w 2014 r. - 51²¹⁶. W 2019 r. RP przydzielono 52 miejsca²¹⁷.

Wśród dotychczasowych rodzimych reprezentantów zdecydowaną większość stanowią mężczyźni, choć udział kobiet w tej grupie rośnie z każdymi wyborami²¹⁸. W ostatniej kadencji osiągnął najwyższy poziom od momentu naszej akcesji do Wspólnoty. Pomimo wyraźnej tendencji wzrostowej, obecność ta utrzymuje się na poziomie niższym niż średnia europejska, która przekroczyła 40 proc. Jak prezentuje poniższa tabela, przeciętny udział kobiet w polskiej reprezentacji w latach 2004-2019 wynosi 24 proc.

²¹¹ W odpowiedzi na zaproszenie PE wysłane w 2003 r. do Sejmu i Senatu, oddelegowano grupę posłów obserwatorów przy PE. Tym samym otrzymali oni możliwość zdobycia doświadczenia i zapoznania się z obowiązującymi tam procedurami. 1 maja 2004 r. zostali automatycznie włączeni do grona eurodeputowanych i pełnili swe funkcje do pierwszego posiedzenia nowo wybranego PE w dniu 19 lipca 2004 r. Źródło: M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, op. cit., s. 102.

²¹² A. Blair, *Nowy przewodnik po Unii Europejskiej*; Warszawa 2002, s. 134.

²¹³ M. Musiał-Karg, *Kobiety w organach...*, [w:] *Kobiety we współczesnej...*, op. cit., s. 89.

²¹⁴ *European Parliament*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions0and-bodies-profiles/european-parliament_en. 21.12.2022]

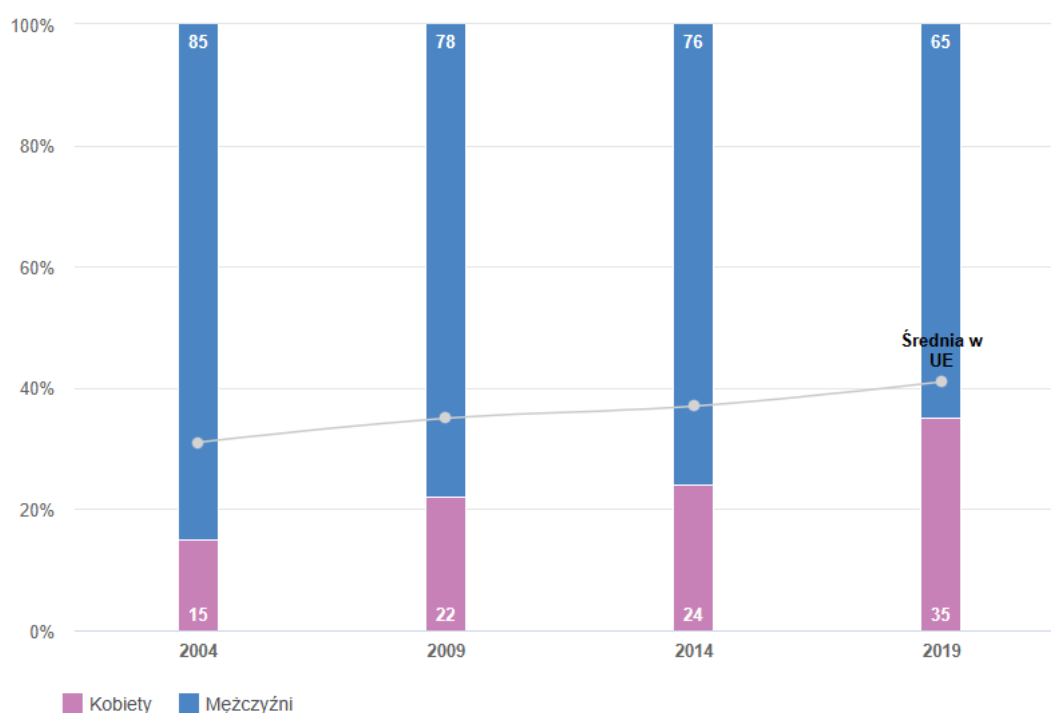
²¹⁵ A. Wichert, *Obecność kobiet w polityce: przegląd stanowisk*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 101.

²¹⁶ M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 27.

²¹⁷ PE, *Wybory europejskie już 26 maja*, <https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/stronaglowna/aktualnosci/news>. [18.02.2023] Wzrost o 1 miejsce wynikał z faktu opuszczenia UE przez Wlk. Brytanię. Źródło: *Wyniki wyborów do europarlamentu 2019. Pis przed KE*, „Dziennik Gazeta Prawa” z 27 maja 2019.

²¹⁸ B. Szejjec, *Obecność kobiet...*, [w:] *Kobiety w sferze...*, op. cit., s. 261.

Wykres 7. Proporcje płci w polskiej reprezentacji w Parlamencie Europejskim (w proc.)

Źródło: PE, *Wyniki wyborów europejskich w 2019 r.*, <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-krajowe/polska/2004-2009/posiedzenie-inauguracyjne/>. [18.12.2022]

Podczas pierwszej elekcji zorganizowanej 13 czerwca 2004 r. frekwencja w Polsce wyniosła 20,87 proc. (45,47 w UE²¹⁹). Jedynie 7 kobiet zasiadło w jej wyniku w ławach PE²²⁰. 6 komitetów wyborczych wprowadziło posłanki do parlamentu. Najwyższy odsetek stanowiły w Socjaldemokracji Polskiej i Unii Wolności. Samoobrona i PSL pozostały bez kobiecej reprezentacji.

Tabela 40. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2004 r.

Komitet wyborczy	PO	LPR	PiS	Samoobrona RP	SLD-UP	UW	PSL	SdPL
I. kob./og. I. posłów	2/15	1/10	1/7	0/6	1/5	1/4	0/4	1/3

Źródło: PKW, *Obwieszczenie PKW z dnia 15 czerwca 2004 r. o wynikach wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 13 czerwca 2004 r.*, <https://www.pe2004.pkw.gov.pl/>. [23.12.2022]

²¹⁹ PE, *Wyniki wyborów europejskich w 2019 r.*, <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-krajowe/polska/2004-2009/posiedzenie-inauguracyjne/>. [18.02.2023] Przyczyny niskiej frekwencji w tych wyborach, również w Polsce, analizuje Marcin Rulka w: *Problem niskiej frekwencji w wyborach do Parlamentu Europejskiego - przyczyny i sposoby jej zwiększenia*, „Przegląd Politologiczny” nr 1/2010.

²²⁰ M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, op. cit., s. 28. Odsetek ten wzrósł do 18,5 proc. po wyborach parlamentarnych w 2007 r. Cześć europosłów wybranych wtedy do polskiego parlamentu została zastąpiona przez kobiety. Źródło: M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, op. cit., s. 32.

7 czerwca 2009 r. do urn wyborczych udało się 24,53 proc. społeczeństwa (średnia w UE to 42,97 proc.)²²¹. W kadencji 2009-2014 11 Polek otrzymało europejskie mandaty. Nastąpił wówczas znaczący, bo 9 proc. wzrost ich udziału w delegacji w porównaniu z poprzednim wynikiem. Kobiety stanowiły tym razem nieco ponad 1/5 polskich europosłów. Jednak w zestawieniu z innymi państwami był to rezultat szczególnie niski. Za nami uplasowały się tylko Czechy, Malta i Luksemburg²²². Rekordowa ilość posłanek dostała się do PE z list PO. Stanowiły 36 proc. reprezentacji tej partii. Koalicja SLD-UP zdobyła 28,6 proc. mandatów dla kobiet z ogółu jej eurodeputowanych. Zerowy wynik powtórzył PSL.

Tabela 41. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2009 r.

Komitet wyborczy	PO	PiS	SLD-UP	PSL
I. kob./og. I. posłów	9 /25	0/15	2/7	0/3

Źródło: PKW, *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 czerwca 2009 r. o wynikach wyborów posłów do parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 7 czerwca 2009 r.*, <https://www.pkw.gov.pl/ALL/pliki/DOKUMENTY/komunikat/obwieszczenie.pdf>. [23.22.2022]

Kolejne wybory do PE przeprowadzono 25 maja 2014 r. 12 kobiet (23 proc. całej delegacji) zostało wybranych przez 23,83 proc. Polaków uprawnionych do głosowania²²³. W państwach Unii wskaźnik frekwencji wyniósł wówczas 42,61 proc.²²⁴. Europosłanki PO stanowiły tym razem prawie 37 proc. deputowanych tej partii. Koalicja SLD-UP osiągnęła rekordowy rezultat 40 proc. kobiet w swej grupie. Zarówno debiutującą w PE Nową Prawicę, jak i PSL reprezentowali wyłącznie mężczyźni.

Tabela 42. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2014 r.

Komitet wyb.	PO	PiS	SLD-UP	PSL	Nowa Prawica J. Korwin-Mikke
I. kob./og. I.	7/19	3/19	2/5	0/4	0/4

Źródło: PKW, *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 26 maja 2014 r. o wynikach wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 25 maja 2014 r.*, https://www.pkw.gov.pl/g2/oryginal/2014_05/066be725a42d277a1cd313ba2af21e6f.pdf. [23.12.2022]

W elekcji zorganizowanej 26 maja 2019 r. Polacy liczniej poparli kobiety niż w poprzedniej. Wybrano ich aż 18 spośród 52 osób, stanowią więc 34,6 proc. europosłów. Zwiększyła się także ilość głosujących wówczas obywateli. Do urn poszło 45, 68 proc. społeczeństwa, podczas gdy średnia frekwencja w pozostałych państwach Unii osiągnęła poziom 50,66 proc.²²⁵. Skład wszystkich polskich komitetów jest mieszany pod względem płci. Porównanie wyników poprzedniej i obecnej kadencji daje wyraźne

²²¹ PE Polska, *Wyniki wyborów europejskich w 2019 r.*, <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-krajowe/polska/2019-2024/>. [18.02.2023]

²²² M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 33.

²²³ PKW, *Wybory do Parlamentu Europejskiego*, <https://pe2014.pkw.gov.pl/pl/index.html>. [19.12.2022]

²²⁴ PE Polska, *Wyniki...*, <https://www.europarl.europa.eu/election-results...>, op. cit. [19.12.2022]

²²⁵ Tamże.

wskazanie na zwielokrotnienie odsetka posłanek z PiS. Eurodeputowane stanowią niemal 41 proc. członków tej partii w PE. Wiosna wprowadziła 33,3 proc., a KE - 27 proc. kobiet.

Tabela 43. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2019 r.

Komitet wyborczy	PiS	Koalicja Europejska PO, PSL, SLD, .N, Zieloni	Wiosna Roberta Biedronia
I. kob./ogólna I.	11/27	6/22	1/3

Źródło: PKW, *Wybory do Parlamentu 2019*, https://www.pkw.gov.pl/uploaded_files/1558953665_Wyniki_-_PE_2019.pdf. [22.12.2022]

Odnutowywany powszechnie niewielki, lecz stały wzrost udziału kobiet we władzy zachodzi z większą intensywnością w Parlamencie Europejskim niż w takich gremiach narodowych. Reprezentacja kobieca rośnie od kiedy w 1979 r. skład tej instytucji wybierany jest bezpośrednio przez obywateli²²⁶. Podobną tendencję przybiera partycypacja Polek. Jednak pomimo zwiększającego się odsetka kobiet w kolejnych kadencjach, polska grupa w PE ma zdecydowanie „męską twarz”. W związku z tym RP znalazła się na końcu listy państw, jeśli chodzi o obecność kobiet w tej instytucji. W większości członków UE uczestnictwo kobiet w gremiach ponadpaństwowych przewyższało to z parlamentów krajowych. W Polsce w latach 2004-2014 sytuacja przedstawiała się odwrotnie - udział kobiet w Sejmie był większy niż ten w PE²²⁷. W ostatnich wyborach dokonała się wyraźna zmiana - prawie 29 proc. obecność Polek w izbie niższej kontrastuje z niemal 35 proc. w PE.

Początkowa skromna reprezentacja polskich posłanek w PE mogła wynikać, zdaniem J. Podgórskiej-Rykały, z nieznacznego społecznego zainteresowania europejskimi wyborami. Potwierdza tę tezę niska frekwencja wyborcza i odnotowana w badaniach także świadomość obywateli²²⁸ w kwestii reguł wybierania deputowanych i ich późniejszej roli. Niewielki odsetek kobiet na listach i gorsze pozycje mogły być przyczyną ich słabych wyników²²⁹.

Władze PE skupione są w prezydium. Podejmuje ono decyzje w sprawach dotyczących wewnętrznej organizacji izby. Zasiadają w nim przewodniczący, 14

²²⁶ A. Wichert, *Obecność kobiet...*, [w:] *Tożsamość...*, op. cit., s. 99.

²²⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 90.

²²⁸ 2 tygodnie przed pierwszymi wyborami do PE 57 proc. Polaków deklarowało brak zainteresowania mini. Źródło: M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 31. Patrz też: J. Sielski, *Problematyka partycypacji obywatelskiej w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] *Bilans...*, op. cit., s. 66.

²²⁹ J. Podgórska-Rykały, *Polityka równości...*, op. cit., s. 147. W 2009 r. tylko 15 proc. kobiet otwierało listy wyborcze do PE w Polsce. Źródło: M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 34.

wiceprzewodniczących i 5 kwestorów. Stanowiska wybieralne tzn. wyżej wymienione oraz przewodniczących i wiceprzewodniczących komisji i delegacji odnawiane są co 2,5 roku. Zmiana następuje więc w połowie każdej kadencji (z możliwością jednorazowej reelekcji)²³⁰.

Przewodniczący nadzoruje prace Parlamentu i reprezentuje go w kwestiach prawnych, a także w relacjach na szczeblu międzynarodowym²³¹. Wśród pełniących tę funkcję nie było dotąd żadnej Polki²³². Z kolei wiceprzewodniczący prowadzą debaty podczas nieobecności przewodniczącego i wykonują przekazane im przez niego zadania. W 2019 r. jedną z 14 zastępców przewodniczącego PE została wybrana E. Kopacz²³³.

W PE funkcjonują również kwestorzy, którzy zajmują się sprawami finansowymi i administracyjnymi bezpośrednio dotyczącymi posłów²³⁴. Pierwszą Polką na tym stanowisku w 2004 r. była Genowefa Grabowska²³⁵.

W PE funkcjonuje 20 komisji stałych²³⁶. Wchodzący w ich skład posłowie opracowują projekty legislacyjne oraz analizują propozycje Komisji i Rady. W grupach tych przygotowywane są stanowiska izby w sprawie wniosków legislacyjnych. Do zadań komisji należy m.in. organizacja wysłuchań z udziałem ekspertów²³⁷. Przewodniczący owych ciał koordynują ich prace, decydują o zagadnieniach priorytetowych, którymi należy zająć się w pierwszej kolejności²³⁸. Polka zadebiutowała na tym stanowisku w lipcu 2009 r. Na czele Komisji Rozwoju Regionalnego stanęła wówczas Danuta Hübner²³⁹.

²³⁰ EP, *Who are the MEPs in key functions and how are they elected?*, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/faq/3/who-are-the-meps-in-key-functions-and-how-are-they-elected>. [20.12.2022]

²³¹ PE, *Kto jest kim w 9. kadencji Parlamentu Europejskiego? Nowe prezydium PE oraz przewodniczący i wiceprzewodniczący komisji parlamentarnych*, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/_glowna/aktualnosci/news/2019/lipiec-2019/kto-jest-kim.html. [20.12.2022]

²³² W latach 2009-2012 na czele PE stał J. Buzek. Źródło: PE, *Oś czasu Parlamentu Europejskiego*, https://www.europarl.europa.eu/infographic/european-parliament-timeline/index_pl.html#event-20220706. [20.12.2022]

²³³ PE, *Kim są posłowie sprawujący kluczowe funkcje w PE i jak są wybierani?*, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/faq/3/kim-sa-poslowie-sprawujacy-kluczowe-funkcje-w-pe-i-jak-sa-wyberani>. [21.12.2022]

²³⁴ PE, *Kto jest kim...*, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona_glowna/aktualnosci/news/2019/lipiec-2019/kto-jest-kim.html. [20.12.2022]

²³⁵ *Polacy na stanowiskach w Parlamencie Europejskim*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2007\)01-09\(01815\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2007)01-09(01815)_PL.pdf). [22.12.2022]

²³⁶ Działają również komisje specjalne, śledcze i podkomisje. Źródło: PE, *Komisje PE*, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/poslowie_parlament_i_ty/komisje.html. [22.12.2022]

²³⁷ PE, *Kto jest kim...*, <https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/...>, op. cit. [20.12.2022]

²³⁸ A. Łada, M. Majkowska, *Ważne funkcje polskich posłów w Parlamencie Europejskim*, ISP, ss. 2 i 5.

²³⁹ PE, *Polacy na stanowiskach w Parlamencie Europejskim*, https://www.europarl.europa.eu/pl/strona_aktualnosci/news/news-2009/news-2009-july/news-2009-july-1.html. [21.12.2022]

Tabela 44. Polki na ważnych stanowiskach w PE w kadencjach 2004-2019

Kadencja 2004-2009	
Imię i nazwisko	Pełniona funkcja
Lidia Geringer de Oedenberg	wiceprzewodnicząca Komisji Prawnej (2 połowa kadencji)
Genowefa Grabowska	kwestor (1 połowa kadencji)
Kadencja 2009-2014	
Danuta Hübner	przewodnicząca Komisji Rozwoju Regionalnego (cała kadencja)
Lidia Geringer de Oedenberg	kwestor (cała kadencja)
Kadencja 2014-2019	
Danuta Hübner	przewodnicząca Komisji Spraw Konstytucyjnych (cała kadencja)
Danuta Jazłowiecka	wiceprzewodnicząca Komisji Zatrudnienia i Spraw Socjalnych (1 połowa kadencji)
Barbara Kudrycka	wiceprzewodnicząca Komisji Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych (cała kadencja)
Lidia Geringer de Oedenberg	wiceprzewodnicząca Komisji Prawnej (cała kadencja)
Kadencja 2019-2024	
Ewa Kopacz	wiceprzewodnicząca PE
Róża Thun	wiceprzewodnicząca Komisji Rynku Wewnętrznego i Ochrony Konsumentów (1 połowa kadencji)
Sylwia Spurek	wiceprzewodnicząca Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia (od 09.11.2020)

Źródło: opracowanie własne²⁴⁰.

W obecnej kadencji Ewa Kopacz jest wiceszefową Komisji Specjalnej ds. Pandemii COVID-19. Beata Szydło pełni funkcję zastępcy przewodniczącego Komisji Specjalnej ds. Obcych Ingerencji we Wszystkie Procesy Demokratyczne w Unii Europejskiej, w tym Dezinformacji, oraz ds. Wzmocnienia Uczciwości, Przejrzystości i Odpowiedzialności w Parlamencie Europejskim²⁴¹.

Polskie posłanki stoją też na czele delegacji. Są to oficjalnie ukonstytuowane grupy europosłów, które utrzymują i pogłębiają stosunki z parlamentami państw spoza UE, innymi regionami świata oraz organizacjami²⁴². Magdalena Adamowicz przewodniczy Delegacji ds. Stosunków z Republiką Południowej Afryki. Beata Mazurek jest wiceszefową Delegacji ds. Europejsko-Latynoamerykańskiego Zgromadzenia

²⁴⁰ Opracowanie na podst. M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, [w:] *Bilans...*, op. cit., ss. 105-108, A. Łada, M. Majkowska, *Ważne funkcje...*, op. cit., s PE, *Archiwum*, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona_glowna/aktualnosci/news.html, PE, *Kto jest kim? Przewodniczący komisji*, <https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/stronaglowna/aktualnosci/news/2019/lipiec-2019/kto-jest-kim.html#shadowbox/1/>. [21.12.2022]

²⁴¹ PE, Posłowie do PE, *Ewa Kopacz*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197525/EWA_KOPACZ/home, *Beata Szydło*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197553/BEATA_SZYDLO/home. [21.12.2022]

²⁴² PE, *Delegacje*, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/pl/about/intoduction>. [21.12.2022]

Parlamentarnego. Jadwiga Wiśniewska została zastępcą przewodniczącego Delegacji do Wspólnego Zgromadzenia Parlamentarnego AKP-UE²⁴³.

Przedstawicielstwo Polek w PE jest istotne przede wszystkim ze względu na artykułowanie i rozwiązywanie problemów ważnych dla kobiet w naszym regionie. Zwiększenie tej reprezentacji *en masse* nie jest jednak równoznaczne z podjęciem kwestii kluczowych z punktu widzenia Polek. Podstawą okazuje się uzyskanie znaczącej przewagi w określonych frakcjach politycznych²⁴⁴.

Kolejną instytucją, a zarazem głównym organem wykonawczym UE jest Komisja Europejska. Do jej zadań należy prezentowanie wniosków w sprawie nowych aktów prawnych, analizowanych następnie i przyjmowanych przez PE i Radę UE. Zarządza również unijną polityką (z wyjątkiem zagranicznej i bezpieczeństwa)²⁴⁵. Czuwa nad przestrzeganiem zapisów traktatowych²⁴⁶. Komisję tworzy kolegium złożone z pojedynczych delegatów z każdego państwa członkowskiego²⁴⁷.

Danuta Hübner, jako pierwsza Polka, została Komisarzem ds. Polityki Regionalnej w czasie pełnej kadencji 2004-2009. Zarządzała obszarem zapewniającym wpływ na decyzje pozwalające przyspieszyć tempo likwidowania luki rozwojowej oraz cywilizacyjnej²⁴⁸. Od maja do listopada 2009 r. sprawowała funkcję Komisarza Unii Europejskiej ds. Handlu²⁴⁹. Elżbieta Bieńkowska, kolejna komisarz, zajmowała się rynkiem wewnętrznym, przemysłem i przedsiębiorczością, a także małymi i średnimi przedsiębiorstwami²⁵⁰.

²⁴³ PE, Posłowie do PE, *Magdalena Adamowicz*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197490/MAGDALENA_ADAMOWICZ/home, *Beata Mazurek*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197538/_MAZUREK/home, *Jadwiga Wiśniewska*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/124877/JADWIGA_WISNIEWSKA/home. [20.12.2022] Dla porównania, w latach 2004-2009 Czwerej Polacy byli wiceprzewodniczącymi PE, trzej stali na czele komisji, sześciu zostało ich wiceszefami. Przewodniczącymi delegacji wybrano trzech mężczyzn z Polski, zaś ich wiceprzewodniczącymi pięciu. Jeden objął stanowisko wiceprzewodniczącego podkomisji. Źródło: PE, *Polacy na stanowiskach w Parlamencie Europejskim*, [https://www.europarl.europa.eu/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2007\)01-09\(01815\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2007)01-09(01815)_PL.pdf). [22.12.2022] W IX kadencji siedmiu Polaków jest wiceprzewodniczącymi w ośmiu komisjach stałych, jeden w specjalnej. trzech przewodzi delegacjom, pięciu jest zastępcami delegacji. Źródło: PE, *Kto jest kim w 9.*, <https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona...>, op. cit. [22.12.2022]

²⁴⁴ M. Druciarek, A. Niżyńska, *Kobiety w wyborach...*, [w:] *Kobiety, wybory...*, op. cit., s. 25.

²⁴⁵ UE, *Rodzaje instytucji i organów*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_pl. [23.12.2022]

²⁴⁶ T. Wallas, *Udział Polaków w instytucjach i organach Unii Europejskiej*, [w:] I. Kraś, red., *Instytucjonalny wymiar członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Częstochowa 2014, s. 18.

²⁴⁷ EC, *About the European Commission*, https://commission.europa.eu/about-european-commission_en. [23.12.2022]

²⁴⁸ M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, [w:] *Bilans...*, op. cit., s. 115.

²⁴⁹ PE, *Posłowie do PE*, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/96779/DANUTA+MARIA_HUBNER/cv. [22.12.2022]

²⁵⁰ EC, *The Commissioners*, https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019_en. [22.12.2022]

Wraz z każdą kadencją rosła liczba delegatów z poszczególnych państw na wysokich pozycjach urzędniczych²⁵¹. Dynamiczny przyrost wynikał z przyjętej przez KE strategii zatrudniania co najmniej jednej osoby z każdego państwa członkowskiego na pozycje dyrektorów generalnych i ich zastępców. Zwiększała się również kobieca reprezentacja wśród pracowników niższych kręgów unijnej władzy. W 2007 r. na stanowiskach dyrektorów i głównych doradców wśród czterech Polaków znalazły się dwie kobiety²⁵². Polki pracują obecnie w zespołach komisarzy m.in. ds. finansów i rolnictwa²⁵³. W 2019 r. kolejna została powołana na stanowisko Dyrektorki Generalnej Agencji Dostaw Euratomu²⁵⁴.

Instytucje międzyrządowe, Rada Europejska i Rada Unii Europejskiej, pełnią decydującą rolę w realizowaniu interesów państw członkowskich. W skład pierwszej wchodzi ich szefowie lub premierzy rządów. Nie jest organem prawodawczym, lecz podejmując decyzje w drodze konsensusu może zmieniać postanowienia traktatów i przesądzać o rozszerzeniu Wspólnoty. Na jej czele stoi przewodniczący²⁵⁵. Nie ma Polki na liście dotychczasowych szefów RE²⁵⁶. Byłe premierki rządów polskich automatycznie stawały się członkiniami tej instytucji.

Rada UE, wspólnie z PE, pełni funkcję prawodawczą. Składa się z pojedynczych przedstawicieli szczebla ministerialnego każdego państwa członkowskiego²⁵⁷. W odróżnieniu od KE reprezentuje interes narodowy, a jej członkowie są odpowiedzialni przed własnymi rządami. W zakres kompetencji tego organu wpisane są m.in. ustalanie unijnych priorytetów politycznych, koordynowanie polityki gospodarczej, mianowanie członków unijnych instytucji. Rada UE podejmuje też decyzje w sprawach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Nie było dotąd Polek na stanowisku Stałego

²⁵¹ W 2008 r. ok. 1100 osób z Polski pracowało dla KE, w 2013 r. – 1400. Trend ten jednak w większym stopniu dotyczył Polaków niż Polek. Źródło: M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, [w:] *Bilans...*, op. cit., ss. 112-113.

²⁵² M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, [w:] *Bilans...*, op. cit., s. 112.

²⁵³ EC, *EU whoiswho official directory of the European Union*, https://op.europa.eu/webpub/wiw/pdf/EUWhoiswho_COM_EN.pdf. [23.12.2022]

²⁵⁴ W. Zajączkowski, *Cztery Polki na czele Unii*, <https://www.kuriereuropejski.org/cztery-polki-na-czele-unii-14314?lang=fr>. [13.12.2022]

²⁵⁵ PE, *Rada Europejska*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/23/rada-europejska>. [21.12.2022]

²⁵⁶ D. Tusk pełnił tę funkcję w latach 2014-2019. Źródło: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, *Byli przewodniczący Rady Europejskiej*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/european-council/former-euco-presidents/>. [22.12.2022]

²⁵⁷ T. Wallas, *Udział Polaków...*, [w:] *Instytucjonalny...*, op. cit., s. 16.

Przedstawiciela RP przy UE²⁵⁸. Tym samym żadna kobieta z Polski nie uczestniczyła w zgromadzeniach tej instytucji.

Kolejne ważne ciało, Unijny Trybunał Sprawiedliwości, złożone jest z 27 sędziów i 11 rzeczników generalnych²⁵⁹. Sprawuje władzę sądowniczą w UE i wraz z sądami krajowymi czuwa nad jednolitym stosowaniem prawa w państwach Wspólnoty. Dokonuje ponadto wykładni unijnego prawa na wniosek sędziów sądów krajowych. TSUE obejmuje dwa organy: właściwy Trybunał Sprawiedliwości oraz Sąd. W pierwszym nie zasiadała dotąd Polka. W skład drugiego powoływane są po dwie osoby z każdego państwa członkowskiego UE²⁶⁰. W 2016 r. dwie polskie prawniczki zostały członkiniami Sądu²⁶¹.

Działający w ramach TSUE rzecznicy generalni przedstawiają opinie prawne w sprawach im przydzielonych²⁶². Obecnie wśród sędziów i rzeczników nie ma kobiet z Polski²⁶³. W latach 2005-2011 przedstawicielka RP orzekała w jednym z organów wyspecjalizowanych tej instytucji - Sądzie do spraw Służby Publicznej UE²⁶⁴.

Do grona instytucji Wspólnoty należy Europejski Bank Centralny. W myśl Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, utrzymuje on stabilność cen w strefie euro, produkuje i emituje banknoty, prowadzi politykę pieniężną i gospodarczą²⁶⁵. W organie EBC, Radzie Ogólnej, zasiadają prezes i wiceprezes EBC oraz szefowie krajowych banków centralnych państw Unii. Polski nie reprezentuje w nim kobieta²⁶⁶. Z kolei Europejski Bank Inwestycyjny ma za zadanie wspierać integrację, zrównoważony rozwój i spójność społeczno-gospodarczą Wspólnoty. Posiada 27 udziałowców w postaci państw członkowskich UE. Jednym z jego trzech organów statutowych jest Rada Gubernatorów

²⁵⁸ M. Witkowska, *Znaczenie Polaków...*, [w:] *Bilans...*, op. cit., ss. 119-120.

²⁵⁹ Obecnie w Trybunale zasiada dwóch Polaków. Źródło: Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, *Trybunał Sprawiedliwości*, https://curia.europa.eu/jcms/Jo2_7024/pl/. [22.12.2022]

²⁶⁰ EU, *Court of Justice of the European Union (CJEU)*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/court-justice-european-union-cjeu_en. [23.12.2022]

²⁶¹ TSUE, Sąd, *Prezentacja członków*, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7035/pl/. [23.12.2022]

²⁶² TSUE, *Skład*, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/pl/. [22.12.2022]

²⁶³ Jeden Polak jest sędzią TSUE, jeden rzecznikiem. Źródło: TSUE, *Trybunał Sprawiedliwości Prezentacja*, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7026/pl/. [23.12.2022]

²⁶⁴ T. Wallas, *Udział Polaków...*, [w:] *Instytucjonalny...*, op. cit., s. 15.

²⁶⁵ Business Insider, *Europejski Bank Centralny najważniejszym Bankiem w Unii Europejskiej*, <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/przepisy/jakie-sa-cele-i-zadania-europejskiego-banku-centralnego/0mxc81v>. [23.12.2022]

²⁶⁶ Prezesem NBP jest mężczyzna, zatem to on znajduje się w gronie członków RO EBC. Źródło: European Central Bank, *General Council*, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/orgadecisions/genc/html/index.en.html>. [22.12.2022]

złożona z krajowych ministrów finansów²⁶⁷. Zasiada w niej więc polska szefowa tego resortu²⁶⁸.

Instytucją UE jest również Europejski Trybunał Obrachunkowy. Tworzy go 27 członków reprezentujących każde państwo członkowskie. Ciało to powołano w celu kontrolowania gromadzenia i wykorzystywania funduszy unijnych. Trybunał udziela się ponadto w procesie doskonalenia zarządzania unijnymi finansami²⁶⁹. W jego składzie z Polski znajduje się mężczyzna²⁷⁰.

Pierwszy wniosek płynący z analizy skali obecności Polek w instytucjach UE dotyczy rosnącej ich reprezentacji w Parlamencie Europejskim. Pewnym *novum* jest liczna grupa kobiet wśród delegatów z PiS. Kolejną nasuwającą się konkluzję odnieść można do rozbieżności między odsetkiem kobiet w ogólnej ich partycypacji w PE a procentem kobiet z Polski. Dystans ten zmniejsza się systematycznie, co należy ocenić pozytywnie, zwłaszcza w kontekście unijnej polityki egalitaryzmu i wdrażania prawa wyrównującego szanse obu płci w polityce. Niezaprzeczalnym sukcesem jest wybranie E. Kopacz na funkcję wiceprzewodniczącej PE. Z drugiej strony liczniejsza obecnie reprezentacja naszych posłanek kontrastuje z mniejszą (o 1) ich obecnością na eksponowanych stanowiskach w porównaniu z poprzednią kadencją. Jak podaje RPO, 35 proc. udział kobiet wśród polskich europarlamentarzystów plasuje nas na 8 pozycji od końca w gronie państwa członkowskich, co oznacza wzrost aktywności politycznej kobiet²⁷¹. Faktem jest też, że we wszystkich unijnych instytucjach Polacy znacznie częściej niż ich rodaczki zdobywają ważne urzędy. Wynika to w dużej mierze z preferencji krajowego obozu rządzącego w zakresie mianowania jego męskich przedstawicieli do organów władzy, także unijnej. Istotna jest potrzeba efektywnego reprezentowania przez polskie eurodeputowane interesów ich rodaczek w instytucjach UE.

Reasumując rozważania podjęte w rozdziale V należy podkreślić, że udział Polek w życiu politycznym rośnie, tak jak i znaczenie tego uczestnictwa. Jest ono wymogiem

²⁶⁷ Ministerstwo Finansów, *Europejski Bank Inwestycyjny*, <https://www.gov.pl/web/finanse/europejski-bank-inwestycyjny-miedzynarodowe-instytucje-finansowe>. [23.12.2022]

²⁶⁸ European Investment Bank, *Board of Governors*, <https://www.eib.org/en/about/governance-and-structure/statutory-bodies/board-governors/index.htm>. [23.12.2022]

²⁶⁹ UE, *Europejski Trybunał Obrachunkowy*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eca_pl. [23.12.2022]

²⁷⁰ Europejski Trybunał Obrachunkowy, *Członkowie*, [https://www.eca.europa.eu/pl/Pages/OrganizationChart/List.aspx](https://www.eca.europa.eu/pl/Pages/OrganizationChart>List.aspx). [23.12.2022]

²⁷¹ RPO, *Kwoty i co dalej...*, op. cit., s. 45.

prawa polskiego (kwoty), jak również postulatem Unii Europejskiej, wspólnoty wartości. Obecność ta jest jednak nadal niewystarczająca. Egzegeza owej sfery z perspektywy płci pokazuje utrzymującą się lukę, szczególnie w obszarze władzy. Statystyki na niekorzyść kobiet odnoszą się do wszystkich sfer życia i każdego poziomu decyzyjności, w tym w środowiskach sfeminizowanych²⁷².

W Polsce wciąż mniej kandydatek niż kandydatów umieszcza się na listach wyborczych i gorsza jest na nich pozycja kobiet. Ponadto kobieca determinacja w walce o stanowiska wybieralne nie wydaje się tak silna jak męska. Kluczową rolę odgrywa również stronnictwo partii i elektoratu²⁷³. Przegląd udziału kobiet w partiach politycznych, tak w bazie członkowskiej, jak i w pełnieniu funkcji wewnętrznych, pozwala na pogłębioną analizę demokracji wewnątrzpartyjnej. Umożliwia refleksję nad kondycją formacji politycznych oraz szeroko rozumianą demokracją. Jego wyniki pokazują, że kobiety często pozbawione są istotnego wpływu na kształtowanie wewnątrzpartyjnej polityki z powodu ich niewielkiej reprezentacji w ciałach decyzyjnych i zarządczych²⁷⁴. Obecnie stanowią około 30 proc. członków polskich ugrupowań politycznych. Rosnąca ich liczba może przyczynić się do uzyskania silniejszego wpływu na podział władzy w partiach i na wybór przywódców. Konieczne wydają się reformy demokracji wewnątrzpartyjnej, które umożliwiłyby przeniesienie władzy z tradycyjnych liderów męskich na mniej dotąd aktywnych członków, w tym kobiety. Zaczęłyby wówczas odgrywać większą rolę, co byłoby korzystniejsze niż jedynie zwiększanie ich liczebności wśród szeregowych członków²⁷⁵.

Warto podkreślić, że postulaty głoszone przez większość polskich partii politycznych odnośnie obecności kobiet w polityce nie w pełni pokrywają się z ich działaniami. Formacje stopniowo zwiększają kobiecą obecność we własnych szeregach, lecz na poziomie przywództwa zmiany nie są znaczące. Stosunek liderów partyjnych do władzy kobiet odzwierciedla się po części w kobiecej reprezentacji w parlamencie. W obecnej kadencji osiągnęła ona niespotykany dotąd pułap, choć na ważnych pozycjach w klubach zdecydowanie dominują mężczyźni. Dzisiejszy odsetek posłanek i senatorek

²⁷² O. Kotowska-Wójcik, *Polki i Polacy o kobietach w polityce*, [w:] K. Uklańska, O. Kotowska-Wójcik, red., *Kobiece i męskie konteksty życia*, Poznań 2020, s. 167.

²⁷³ Free Network, *Women in Politics: Why Are They Under-represented?*, <https://freepolicybriefs.org/2021/03/08/women-in-politics/>. [23.12.2022]

²⁷⁴ A. Kwiatkowska, *Kobiety w wyborach a mechanizmy antydyskryminacyjne – stan aktualny i prognozy na przyszłość*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, SWPS, 2018, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Raport%20o%20biernych%20prawach%20wyborczych%20kobiet%20%20.2018.pdf>. [19.12.2022]

²⁷⁵ M. Kaczorowska, *Kobiety a demokracja...*, [w:] J. G. Otto, red., *Kobiety w polityce...*, op. cit., ss. 131-132.

pozwała spodziewać się osiągnięcia poziomu masy krytycznej w nadchodzących wyborach do Sejmu i zbliżenia do tego pułapu w Senacie. Niedobory owego uczestnictwa widoczne są dziś we władzach izby wyższej. Również w prezydiach komisji parlamentarnych obu instytucji oraz na stanowiskach ministerialnych mężczyźni utrzymują zdecydowanie silniejsze pozycje.

Niektórzy eksperci twierdzą, że płęć jest dla kobiet największą przeszkodą na drodze do polityki²⁷⁶. Potwierdza tę tezę standardowy mniejszy ich udział we władzach różnych szczebli, co z kolei przekłada się na ograniczone szanse kreowania przez Polki polityki państwa. To także rzadsza ich obecność w mediach, a tym samym ważnych dla nich spraw w dyskursie publicznym. Natomiast sytuowanie kobiet w obszarach kierowniczych uznawanych za typowo kobiece może przyczynić się do utrwalenia stereotypów płci²⁷⁷.

Polska demokracja w kwestii równości płci we władzy kroczy we właściwym kierunku, lecz w zwolnionym tempie. Kobiety zaś, coraz lepiej przygotowane merytorycznie, bardziej świadome własnych kompetencji i zdeterminowane, są gotowe na równi z mężczyznami zarządzać państwem.

²⁷⁶ T. Kulak, *Wstęp*, [w:] T. Kulak, M. Dajnowicz, red., *Drogi kobiet do polityki (Na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, Wrocław 2016, s. 7.

²⁷⁷ B. Pająk-Patkowska, *Kobiety jako...*, op. cit., s. 214.

Zakończenie

We współczesnym świecie prawidłowe funkcjonowanie demokracji nieustannie poddawane jest próbom. Utrzymujący się podział populacji globu na dwie części o zróżnicowanych dochodach, odmiennym zakresie wykonywanej nieodpłatnie pracy, nierównych zasobach czy szansach sprawowania władzy nie wpisuje się w ramy praworządności. Respektowanie zasad działania tego systemu można rozpatrywać w różnych kontekstach m.in. pod kątem partycypacji obywateli w życiu politycznym. W tej przestrzeni należy podkreślić zróżnicowany poziom obecności kobiet i mężczyzn. Konsekwencje takiej dysproporcji uwidaczniają się szczególnie w przestrzeni władzy, gdzie kobiety nadal stanowią grupę rządzoną.

Znacznie mniejsza reprezentacja Polek w obszarze zarządzania politycznego każe postawić pytanie o postulaty, jakie pod adresem żeńskiej połowy społeczności wysuwają partie polityczne. W przeciągu ponad trzydziestu lat istnienia suwerennej RP analizowanych pod tym względem w niniejszej dysertacji, należy odnotować znaczącą zmianę. Wiąże się ona przede wszystkim ze wzmożeniem zainteresowania ugrupowań politycznych sprawami kobiet. Formacje kreują w ostatnich latach programy polityczne i wyborcze z coraz bardziej rozbudowaną ofertą dla kobiecego elektoratu, kształtowaną zgodnie z ich postrzeganiem roli i pozycji kobiet w społeczeństwie. Taka postawa wydaje się być niezwykle istotna wobec preferencji suwerena, a określone ujęcie tematu krytycznie ważne dla modelowania polskiej sceny politycznej.

M. Fuszara podnosiła kwestię dyskryminacji kobiet w polityce już w latach 90.²⁷⁸. Była ona realnym, acz ignorowanym wówczas przez decydentów problemem²⁷⁹. Pozostaje nierozwiązana do dziś, ponad wiek po przyznaniu Polkom praw wyborczych. O doniosłości tematu świadczą nie tylko liczne publikacje badaczy tego zagadnienia, ale także konferencje naukowe poświęcone owej tematyce²⁸⁰. Warto zatem było zbadać sytuację z dzisiejszej perspektywy i porównać ją z realiami poprzednich lat.

²⁷⁸ M. Fuszara, *Rola kobiet w polityce w ich własnych opiniach i programach partii politycznych przed wyborami 1993*, Warszawa 1994, M. Fuszara, E. Zielińska, *Progi i bariery czyli o potrzebie ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn*, Warszawa 1994 oraz autorstwa obu badaczek *Krótko acz zawiła historia ustawy równościowej*, Warszawa 1998.

²⁷⁹ Postawa taka charakteryzowała również ekipy rządzące wcześniejszych polskich systemów politycznych.

²⁸⁰ Np. Ogólnopolska konferencja naukowa *Kobiety w wyborach Wybory kobiet*, zorganizowana w 2018 r. przez Uniwersytet Szczeciński, Konferencja naukowa *Kobiety Polsce, Polska kobietom 1918-2019*, która

W części wstępnej rozprawy sformułowano pytania badawcze. Stały się one punktem odniesienia i jednocześnie elementem porządkującym analizę oraz niniejsze rozważania. Pierwsze z nich dotyczyło wpływu uwzględniania kwestii kobiecych (przede wszystkim praw kobiet) przez ugrupowania polityczne w ich programach na zwiększenie udziału kobiet w organach władzy ustawodawczej i wykonawczej. W toku badań dowiedziono, że u zarania demokratycznych przemian sprawy kobiet były ignorowane przez polityków. Również w następnych kadencjach problematykę tę zawężano najczęściej do aborcji, rynku pracy oraz wspierania matek. Partie lewicowe w swych programach w największym stopniu odnosiły się do równości kobiet i mężczyzn w różnych sferach aktywności. Ta strona sceny politycznej głosiła potrzebę respektowania praw reprodukcyjnych oraz wolność wyboru. Popierała projekty ustaw o równym statusie kobiet i mężczyzn, a w ich ramach poszerzenie dostępu Polek do życia politycznego. Jednak przejście rządów przez SLD w 2001 r. nie przełożyło się na skuteczną realizację głoszonych wcześniej dezyderatów²⁸¹. W tym jednak roku podjęto pierwszy skuteczny krok zwiększający realne szanse kobiet na zaistnienie w świecie ogólnokrajowej polityki (30 proc. kwoty na listach wyborczych SLD i UP). Ruch ten znacząco wpłynął na podniesienie odsetka pretendujących do parlamentu kobiet. Skutkowało ponadto, w porównaniu z poprzednimi kadencjami, skokowym wzrostem liczby parlamentarzystek w obu izbach. Gabinet sformowany przez zwycięską wówczas koalicję UP-SLD-PSL składał się jednak w zdecydowanej większości z mężczyzn. Stanowiska zastępczyni premiera, podobnie jak to miało miejsce we wcześniejszych rządach prawicowych, nie przydzielono kobiecie. Pierwsza wicepremier pojawiła się w kolejnym lewicowym rządzie Marka Belki. Jeśli zaś chodzi o władzę ustawodawczą, to obecnie reprezentantki SLD stanowią ponad 40 proc. posłów tej partii oraz aż 50 proc. w Senacie. Ugrupowanie to nie dostało się do parlamentu w 2015 r., niemożliwe jest zatem ustalenie skali progresu. Jednak wynik uzyskany w 2019 r. przez lewicowe senatorki jest najwyższy, jaki zdołano osiągnąć w historii ustawodawstwa III RP. Można więc założyć, że w przypadku tego ugrupowania głoszone hasła równościowe przełożyły się na sukces, zwłaszcza w izbie wyższej.

odbyła się w Warszawie w 2019 r. czy wspomniana już Ogólnopolska konferencja online *Kobiety w polityce – polityka kobiet* z 2022 r.

²⁸¹ Istotne było wówczas utrzymanie/uzyskanie szerokiego poparcia społecznego. Można zatem za uprawnione uznać stwierdzenie, że nie realizacja lewicowych ideałów, a władza stała się priorytetem Sojuszu.

Prawica nie formułowała postulatów wyrównania udziału kobiet i mężczyzn w polityce. Mimo to Jarosław Kaczyński, stojąc na czele rządu w latach 2006-2007, powierzył funkcję wicepremiera Zycie Gilowskiej. Brak w programach PiS progresywnych haseł dotyczących płci nie przeszkodził w powołaniu pięciu kobiet na stanowiska ministerialne zarówno w rządzie Kazimierza Marcinkiewicza, jak i Jarosława Kaczyńskiego. (Podobnie sytuacja przedstawiała się w gabinecie Jerzego Buzka (AWS). Nie będzie zatem nadużyciem konstatacja, iż prawicowe rządy w pierwszych kadencjach parlamentarnych III RP raczej pomijały kobiety w przydzielaniu istotnych stanowisk. Ich prawa rozumiały jako ułatwienia w pełnieniu tradycyjnych ról. Szefowa rządu z ramienia PiS pełniła tę funkcję w latach 2015-2017. W obu następnych gabinetach Zjednoczonej Prawicy była ona zastępczynią premiera. Również w obu kadencjach od 2015 r. polityczki PiS otrzymały ministerialne teki (do siedmiu osób, z uwzględnieniem płynności na tych stanowiskach). We władzy ustawodawczej natomiast posłankami tej formacji stanowią 23,8 proc., senatorki zaś zaledwie 18,8 proc. Wziąwszy pod uwagę 23 proc. obecność w Sejmie działaczek tej partii w 2015 r.²⁸², można odnotować minimalny progres. W tym przypadku uprawnione jest twierdzenie o odzwierciedleniu braku promowania praw kobiet i haseł zwiększania kobiecej partycypacji politycznej w parlamentarnej reprezentacji partii²⁸³. Eksponowaną funkcję powierzono jednak Elżbiecie Witek, która już drugą kadencję jest Marszałkiem Sejmu RP (posłanka PiS jest też wicemarszałkiem izby niższej). We władzy wykonawczej nie nastąpił w bieżącej kadencji progres. Sytuacja na stanowiskach premiera, wicepremierów i ministrów odpowiada danym z ostatniej zmiany w 2017 r. Zatem fakt braku uwzględniania retoryki pro-kobiecej w partii rządzącej skutkowało zachowaniem *status quo*.

Unia Demokratyczna, jako pierwsza na polskiej scenie politycznej partia, w 1994 r. wysunęła propozycję przyznania kobietom określonej liczby miejsc na listach wyborczych i w Sejmie. Postulowała przestrzeganie zapisów międzynarodowych dokumentów, których Polska stała się stroną. Jako Unia Wolności była inicjatorką prawnego zapewnienia kobietom i mężczyznom równego statusu. Pod koniec lat 90. deklarowała wyeliminowanie barier różnicujących szanse ludzi z powodu płci, a jej wewnętrzne struktury podejmowały starania o zwiększenie udziału kobiet w polityce. Partia była podzielona w kwestiach światopoglądowych. W 2001 r. była jedną z trzech

²⁸² ISP, *Rekordowa liczba kobiet w Sejmie –Kobiety w parlamencie 2015 -podsumowanie wyników wyborów*, <https://www.isp.org.pl/pl/aktualnosci/rekordowa-liczba-kobiet-w-sejmie-kobiety-w-parlamencie-2015-podsumowanie-wynikow-wyborow>. [30.12.2022]

²⁸³ Znacząco wzrosła z kolei liczebność europosłanek PiS w obecnej kadencji.

partii, które zastosowały kwoty na listach wyborczych. Progresywne akcje nie znalazły jednak uznania wyborczyń i formacja nie zdobyła wystarczającego poparcia, by dostać się do Sejmu. Wywodząca się z tej opcji politycznej pierwsza polska premier nie podejmowała kwestii kobiecych.

Na początku lat 2000 PO wykluczała poparcie dla stosowania mechanizmów w postaci kwot czy parytetów płci w wyborach. W kadencji 2007-2011 wysunęła ogólne hasło zwiększenia udziału kobiet w życiu publicznym. W latach 2007-2015 stanowiska ministerialne otrzymały działaczki w liczbie porównywalnej z tą z obecnych rządów prawicowych. Kobieta była też wiceszefową rządu PO, inna została następnie premierem z tej formacji. W wyniku ewolucji podejścia do równości płci w polityce partia zaczęła stosować zasadę umieszczania co najmniej jednej kobiety na trzech pierwszych miejscach list wyborczych lub dwóch wśród pierwszych pięciu pozycji. Deklarowała refundację zabiegów *in vitro*, ułatwienie dostępu do antykoncepcji i liberalizację prawa antyaborcyjnego. Progresywne podejście Koalicji Obywatelskiej skutkuje ponad 37 proc. reprezentacją polityczek w Sejmie oraz 30 proc. w Senacie. Można więc mówić o niewielkim przełożeniu postulowanych rozwiązań na zwiększenie udziału członkiń Platformy we władzy ustawodawczej w porównaniu z poprzednią kadencją (w 2015 r. – 36 proc.²⁸⁴).

W aktywności PSL, poza spełnianiem z nadstatkiem wymogu 35 proc. kwoty płci na listach wyborczych i umieszczaniem kandydatek na ich pierwszych miejscach, nie zidentyfikowano dotąd starań o zwiększenie obecności kobiet na arenie politycznej. W związku z tym kobieca reprezentacja tej partii pozostaje niewielka. Partia skupia się raczej na wspieraniu macierzyństwa oraz ułatwieniach dla kobiet na rynku pracy. Postulaty te nie spowodowały jednak wzrostu poparcia elektoratu i nie przełożyły się na zwiększenie liczby głosów oddanych na działaczki ugrupowania. W czasach rządów koalicyjnych Stronnictwo nie promowało swych aktywistek na wysokie stanowiska we władzy wykonawczej, a w Sejmie obecnej kadencji polityczki tej formacji stanowią niecałe 18 proc. jej posłów (w 2015 r. – 19 proc.²⁸⁵). W Senacie nie zasiada żadna działaczka tej partii. Brak retoryki równościowej skutkowało niewielkim spadkiem odsetka kobiet wśród posłów ludowców.

²⁸⁴ ISP, *Rekordowa...*, <https://www.isp.org.pl/pl/...>, op. cit. [30.12.2022]

²⁸⁵ Tamże.

W przypadku Konfederacji pomijanie w programach partii wspierania dostępu kobiet do sfery polityki, ale również odniesień do kwestii kobiecych w jakimkolwiek wymiarze uwidocznilo się w braku ich reprezentacji w parlamencie obecnej kadencji.

Daleko posunięte postulaty w obszarze aktywności politycznej kobiet formułował Ruch Palikota. Nie zaowocowało to jednak przełożeniem na sukces wyborczy, co można odczytać jako brak zainteresowania żeńskiego elektoratu tego rodzaju dezyderatami lub też eliminację progresywnej pod tym względem opcji, kojarzonej jednak przede wszystkim z ekscesami jej przywódcy.

Trzeba zatem założyć, że postulaty respektowania praw kobiet i wspomagania ich dostępu do polityki na najwyższych szczeblach w pewnym stopniu przekładają się na zwiększenie ich liczebności na ważnych urządach państwowych. Brak takich deklaracji może powodować spadek ich liczby w parlamencie lub zatrzymanie na pewnym poziomie w rządzie. Retoryka pro-kobieca partii nie jest jednak elementem niezbędnym do osiągnięcia szczytów władzy przez jednostki (E. Witek). Z kolei zupełne ignorowanie tej tematyki w programach partyjnych może grozić taką marginalizacją, jak to ma miejsce w przypadku Konfederacji.

Kolejne pytanie badawcze skoncentrowane było na ustaleniu, które partie polityczne i w jakim zakresie zawierają w swych dokumentach zagadnienia z zakresu praw kobiet. Drugi jego człon odnosił się do rodzaju problemów uwzględnianych w owych aktach. Analiza partyjnych dezyderatów z lat 1989-2022 dowiodła, że niemal wszystkie ugrupowania odnoszą się w swych dokumentach programowych do praw kobiet. Nie było to jednak standardem w latach 90. XX w. czy na przełomie stuleci. Do nielicznych wyjątków należy SLD, który niezmiennie od lat przedstawia pro-równościową ofertę. W pierwszych kadencjach nie była ona tak rozbudowana, jak obecnie, niemniej jednak ugrupowanie to było w kwestiach kobiecych najbardziej progresywne. Na przestrzeni wszystkich kampanii wyborczych i większości kadencji parlamentarnych (z wyłączeniem tej z lat 2015-2019) partia (koalicja) postulowała wspomaganie kobiet w różnych dziedzinach życia. Odnosiła się do potrzeby niwelowania płciowych nierówności na rynku pracy. Proponowała zapewnienie opieki państwa dla małych dzieci w celu aktywizacji zawodowej matek. Dostrzegała potrzebę prowadzenia edukacji seksualnej w szkołach oraz możliwie najszerszego dostępu do antykoncepcji. Niezmiennie od początku III RP była przeciwna zastrzaniu prawa aborcyjnego i forsowała świecki charakter państwa. Domagała się też skutecznej walki z przemocą

wobec kobiet. Istotną dla SLD kwestią jest także możliwość przeprowadzania badań prenatalnych oraz refundacja zabiegów *in vitro* oraz wykluczenie stosowania klauzuli sumienia przez lekarzy. W ostatnich latach Sojusz pozostaje wierny swoim ideałom i, nawet kosztem utraty części elektoratu, głosi w tym kontekście progresywne hasła. Nie mniej ważnym postulatem są równe szanse obu płci w procesie podejmowania decyzji. Stąd żądanie wprowadzenia parytetów płci w konkursach na wysokie stanowiska publiczne, jak i likwidacji wszelkich barier stojących na przeszkodzie do awansu kobiet.

Większość z lewicowych postulatów znalazła się również w programie PO (KO) z ostatniej kampanii wyborczej. W początkach działania formacji były one jednak znacznie ograniczone i, zgodnie z wizją pravicową, nakierowane na aspekt macierzyński. Istotnym dla partii zagadnieniem okazało się wspieranie aktywizacji zawodowej młodych matek i w związku z tym zapewnienie infrastruktury opiekuńczej dla dzieci. Sztandarowym programem Platformy w czasie jej rządów była refundacja z budżetu państwa zabiegów *in vitro*. Obecnie działacze partii deklarują powrót do finansowania tych procedur w razie wygrania kolejnych wyborów parlamentarnych. Oferta partii względem kobiet jest rozbudowana i obejmuje liczne dziedziny życia. W 2007 r. nowością był postulat upowszechnienia korzystania z urlopu rodzicielskiego przez ojców oraz szerokiego udostępniania młodym matkom elastycznego czasu pracy. W kampanii 2011 r. głoszone potrzebę wzrostu aktywności zawodowej kobiet w ciągu całego okresu produkcyjnego.

Optyka PiS, niezmiennie od powstania partii w 2001 r. (PC w 1990 r.), koncentruje się na wspomaganie macierzyństwa. Ostatnie lata to także propozycje ułatwienia kobietom powrotu na rynek pracy po urodzeniu dziecka. Partia docenia tradycyjny podział ról w rodzinie. Jej programy z drugiej dekady XXI w. są dość rozbudowane w kwestii kobiecej, jednak zawarte w nich postulaty (program „Rodzina 500+”, wydłużanie urlopów macierzyńskich, minimalna emerytura dla matek przynajmniej 4 dzieci) wspierają konserwatywną wizję kobiet. Standardowym hasłem PiS jest ochrona życia ludzkiego od poczęcia i oparcie polityki państwa na wartościach chrześcijańskich.

PSL forsowało otoczenie opieką macierzyństwa i osób samotnie wychowujących dzieci, ułatwienia dla kobiet na rynku pracy oraz przeciwdziałanie ich dyskryminowaniu. Zgodnie z konserwatywną wizją, propagowało przyznanie świadczeń rodzicielskich, możliwość wcześniejszego dla kobiet przechodzenia na emeryturę i minimalne świadczenia emerytalne dla matek, które wychowały co najmniej czworo dzieci.

Partia Zieloni w najpełniejszym wymiarze realizuje swe równościowe postulaty, tworząc parytetowe płciowo organy i listy wyborcze. Ugrupowanie proponuje egalitaryzm w całej gamie instytucji państwowych oraz ulgi w podatkach dla przedsiębiorstw stosujących to narzędzie w swych władzach. Postulaty formacji koncentrują się ponadto wokół kwestii medycznych z zakresu badań profilaktycznych dla kobiet, świadczeń w obszarze opieki okołoporodowej czy obowiązkowego wskazywania przez lekarzy odmawiających wykonania aborcji placówki, która taki zabieg przeprowadzi.

Jak dowiedziono w rozdziałach pracy, szeroko rozbudowaną ofertę dla kobiet opracowują partie z lewej strony sceny politycznej. Listy postulatów ugrupowań prawicowych są zdecydowanie skromniejsze, a przede wszystkim ich dezyderaty mają na celu realizację odmiennych priorytetów. Niemniej jednak kobiecy elektorat, szczególnie w ostatnich latach, jest przedmiotem zainteresowania niemal wszystkich opcji politycznych. Zróżnicowana oferta partyjna sprawia, że żaden segment kobiecej społeczności, w zależności od preferencji politycznych, nie powinien mieć problemów z wybraniem najkorzystniejszej dla siebie opcji.

Odnosząc się do trzeciego pytania badawczego - o poziom wzrostu liczby kobiet w parlamencie spowodowany stosowaniem przez partie rozwiązań zwiększających tę obecność, należy zaznaczyć, iż znacząco podniósł się on w 2001 r., kiedy trzy wspomniane już formacje zastosowały na swych listach wyborczych wymóg minimum 30 proc. obecności każdej płci. Kolejną cezurę wyznaczył rok 2011. Zadekretowanie prawnego obowiązku umieszczania na listach wyborczych minimum 30 proc. kandydatur jednej płci skutkowało skokowym wzrostem liczby kobiet wybranych i do Sejmu, i do Senatu (odpowiednio o 7 i 11 punktów procentowych). Takie dane dowodzą, że stosowanie mechanizmów wspomagających przynosi efekt. Jest on jednak ograniczony – o miejscach na listach wyborczych decydują partyjne władze, a w ostateczności wyborcy przesądzają o odsetku posłanek i senatorek. Dwukrotne elekcje parlamentarne (2015, 2019) pokazały kilkuprocentowy wzrost liczby kobiet w Sejmie i podwojenie odsetka senatorek w 2019 r. w porównaniu z poprzednimi wyborami. Trudno jednak przesądzać, czy jest to wynikiem działania kwot, czy też nasilenia debaty publicznej w tej kwestii. Być może oba te czynniki miały wpływ na ów rezultat.

Czwarte pytanie badawcze, dotyczące wpływu powstania ruchu kobiecego w Polsce (szczególnie Kongresu Kobiet) na sytuację kobiet, znalazło odpowiedź przede

wszystkim w zmianach prawa wyborczego. Zainicjowane zostały przez historyczny ruch kobiecy w 1918 r. przyznaniem praw wyborczych kobietom. Po 1989 r., odtwarzający się i instytucjonalizujący współczesny ruch kobiecy, nie zdołał zatrzymać obrońców życia poczętego i uchronić Polek przed restrykcyjnym prawem antyaborcyjnym. Natomiast w kwestii równych szans obu płci w dostępie do polityki miłowy krok poczynił Kongres Kobiet, gdy w 2011 r. z jego inicjatywy wprowadzono kwoty płci na listach wyborczych. Efektem była zwiększona liczba kandydatek do parlamentu oraz więcej kobiet wybranych. Stowarzyszenie od 2009 r. identyfikowało i nagłaśniało różnego rodzaju problemy kobiet, mobilizowało aktywistki, również w oddziałach lokalnych. Lista rozwiązań wprowadzonych do obowiązujących regulacji, a wypracowanych przez tę organizację, została umieszczona w rozdz. III dysertacji. Bez wątpienia grupa wpływa na sytuację kobiet (np. poprzez organizację szkoleń dla kandydatek w wyborach lokalnych). Oprócz Kongresu działa też wiele innych sekcji kobiecych, które oferują wsparcie w różnych przestrzeniach życia, podnoszą świadomość społeczną i aktywizują oraz postulują respektowanie praw kobiet.

Ostatnie pytanie badawcze dotyczyło wielkości kobiecej reprezentacji poszczególnych partii politycznych w parlamencie. Ustalenie, które z nich posiadają szerokie żeńskie przedstawicielstwo w tej instytucji było o tyle istotne, że jego poziom należy uznać za emanację preferencji kierownictw ugrupowań i wyraz ich stosunku do zasady równości płci. Niewielka grupa kobiet w parlamentarnych izbach może świadczyć o ignorowaniu działaczek poprzez umieszczanie ich na miejscach niemandatowych list wyborczych. To z kolei nasuwa podejrzenie o brak zaufania do aktywistek i wiary w równie skuteczne reprezentowanie formacji przez nie, jak przez mężczyzn.

Największy odsetek kobiet w swej sejmowej reprezentacji posiada obecnie SLD – niemal 43 proc. Tak wysoki wynik jest z pewnością rezultatem umieszczenia na listach wyborczych tej partii w ostatniej elekcji ponad 46 proc. kobiet wśród osób kandydujących. W Senacie lewicowa koalicja odnotowała rekord – wśród jej przedstawicieli osiągnięto parytet płci (pretendentki na listach stanowiły 28,57 proc.).

O sukcesie można także mówić w przypadku KO – w sejmowych ławach zasiada ponad 37 proc. posłanek tego ugrupowania. Senatorki stanowią nieco powyżej 30 proc. reprezentantów tej koalicji. Takie proporcje płci uzyskane w ostatnich wyborach parlamentarnych wypływają z dużym prawdopodobieństwem z szerokiej reprezentacji

partyjnego środowiska kobiecego na listach wyborczych. Kandydatki tej siły politycznej w elekcji do Sejmu stanowiły niecałe 43 proc., do Senatu zaś prawie 25 proc.

Niemal 24 proc. posłanek z PiS w obecnej kadencji nie jest z pewnością zadowolającym wynikiem, zwłaszcza że na listach wyborczych umieszczono 39 proc. kobiet. W Senacie natomiast partia rządząca zdołała obsadzić aktywistkami jedynie około 19 proc. swych miejsc. Pomimo braku odniesień do działań w kierunku zwiększenia kobiecej reprezentacji w polityce, retoryka tej opcji w znacznej mierze nakierowana jest na zwrócenie uwagi wyborczyń. Liczne deklaracje prominentnych aktywistów PiS dotyczą ochrony macierzyństwa, okazywania szacunku kobietom (zwłaszcza matkom) oraz poparcia dla równości obu płci.

Prawie 17-procentowy wynik PSL w izbie niższej to porażka ludowych działaczek, szczególnie w kontekście ponad 41 proc. obecności kobiet na listach w ostatnich wyborach do Sejmu. W Senacie kobiecej reprezentacji nie mają PSL i Konfederacja, a tej ostatniej partii nie udało się wprowadzić kobiet również do Sejmu, choć wystawiła do izby niższej prawie 40 proc. członkiń, do wyższej zaś ponad 14 proc.

Przedstawione powyżej odpowiedzi na pytania badawcze stanowią podstawę do weryfikacji głównej hipotezy badawczej sformułowanej na wstępie dysertacji. Brzmi ona następująco: Uwzględnianie kwestii kobiecych w programach ugrupowań politycznych oraz przyjmowanie rozwiązań wewnątrzpartyjnych, mających na celu zwiększenie udziału kobiet w polityce, są istotnym czynnikiem wpływającym na wielkość ich reprezentacji w życiu publicznym. Wobec przeprowadzonej w rozprawie obszernej analizy, można uznać ją za potwierdzoną. Nie jest to jedyny element kształtujący organy władzy ustawodawczej i wykonawczej, niemniej jednak można go poczytywać za kluczowy. Nie znalazł potwierdzenia w przypadku partii J. Palikota, należy ją jednak traktować jak szczególny ewenement na politycznej scenie Polski.

Głównym celem pracy doktorskiej było prześledzenie oferty programowej ugrupowań politycznych pod kątem praw kobiet oraz zbadanie poziomu partycypacji politycznej Polek w przestrzeni polityki od 1989 r. Został on podzielony na kilka celów szczegółowych:

- przeanalizowanie międzynarodowych i polskich dokumentów prawnych regulujących status kobiet i mężczyzn w kontekście zasady równości płci;
- zidentyfikowanie czynników determinujących udział Polek w dziedzinie polityki;

- nakreślenie wizji ugrupowań politycznych działających od 1989 r. odnośnie wyrównywania szans kobiet i mężczyzn w przestrzeni polityki;
- analiza zmian, jakie zaszły w ciągu trzech dekad w polskich formacjach politycznych w postrzeganiu aktywizacji kobiet w polityce;
- ukazanie kontrastu w obecności przedstawicieli obu płci na stanowiskach decyzyjnych w najważniejszych partiach i władzach państwowych.

W nawiązaniu do pierwszego z celów szczegółowych konieczne jest podkreślenie dynamicznego rozwoju międzynarodowego prawodawstwa w zakresie ochrony praw człowieka, jaki dokonał się w II połowie XX w. Wygenerował on odrębne tego rodzaju akty w stosunku do kobiet. Miały one przyczynić się do zniwelowania nieadekwatnej reprezentacji kobiet w przestrzeni podejmowania decyzji zarówno w stosunku do obecnego tam przedstawicielstwa mężczyzn, jak i odsetka kobiet w populacji świata. Pierwszy z nakreślonych celów dysertacji został zrealizowany w kontekście dokonania kwerendy omawianych dokumentów obowiązujących tak w skali globalnej, jak i na gruncie Unii Europejskiej oraz Polski. Liczne przepisy, i te obowiązkowe, i tylko rekomendowane, uaktualniano w miarę upływu czasu i pojawiających się nieustannie nowych wyzwań. Wszystkie one służą ochronie praw kobiet i zrównują ich pozycję ze statusem mężczyzn w przeważającej części aktywności. Zasada równości płci stała się immanentną częścią licznych programów unijnych, a w Polsce gwarantuje ją ustawa zasadnicza. Diagnozowanie na przestrzeni dekad faktu braku jej przestrzegania w polityce doprowadziło do implementowania do prawa regulacji (kwot płci) korygujących niekorzystne dla kobiet zjawiska.

Ważnym elementem w kontekście ograniczonego udziału Polek w życiu politycznym państwa było zidentyfikowanie i opisanie specyficznych barier pojawiających się na drodze kobiet do władzy. Zadanie to zostało zrealizowane jako drugi cel niniejszego opracowania. Eliminacja tych przeszkód nieustannie natrafia na opór w postaci internalizowanych przez wieki stereotypów społecznych czy też w wyniku upatrywania politycznych korzyści dla niektórych środowisk. Opierając się na badaniach ekspertów i bazując na rezultatach eksploracji prowadzonej w tym zakresie w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej, sformułować można wniosek, że czynniki owe są niezwykle trudne do wyeliminowania. Dlatego też działania podejmowane w tym celu powinny mieć charakter wielokierunkowej, zintensyfikowanej i długoterminowej akcji licznych środowisk.

Zasadniczym celem dysertacji było rozpoznanie postulatów wysuwanych w kwestii praw kobiet przez polskie środowiska polityczne w latach 1989-2022. Nieliczne dezyderaty zawierane w programach partyjnych w początkach transformacji ustrojowej przekształciły się obecnie w całe bloki obietnic lub osobne rozdziały programów dedykowane wyborczyniom. Kształt tych propozycji determinuje ideologia ugrupowania i bieżące przesłanki marketingowe. Analizowane zawarte w programach partyjnych deklaracje dotyczą szerokiego spektrum zagadnień. Odnoszą się do obecności kobiet w polityce, praw reprodukcyjnych, rynku pracy (szczególnie wobec młodych matek, ale także kobiet 50+), luki płacowej, sfery opieki nad osobami zależnymi. W toku badań zidentyfikowane zostały ugrupowania polityczne, które nigdy nie odnosiły się do kwestii uregulowania udziału kobiet w polityce i nie podejmowały działań ułatwiających Polkom akces do owej przestrzeni. Inne traktowały te problemy na równi z pozostałymi ważnymi kwestiami. Jednoznacznie formułowane przez partie lewicowe (niekiedy też centrowe) hasła oraz podejmowane działania sytuują te grupy po stronie progresywnej w omawianym kontekście i pozwalają wierzyć, że w przypadku objęcia władzy podejmą one skuteczne kroki zmierzające do faktycznego zrównania szans obu płci na niwie polityki. Dają też nadzieję na przestrzeganie praw Polek w innych przestrzeniach.

Czwarty cel niniejszej dysertacji został zrealizowany podczas dokonywania kwerendy przemian, jakie zaszły w polskich partiach politycznych. Wnikliwa analiza propozycji partyjnych pozwala na stwierdzenie, że na polskiej scenie polityczne funkcjonują środowiska, które w ciągu trzech dekad nie zmieniły swych zapatrywań na najważniejsze dla kobiet kwestie. W poglądach innych dokonały się w tym czasie zasadnicze przeobrażenia, zwłaszcza w przestrzeni praw reprodukcyjnych i akcesu do polityki. Najbardziej progresywnym w tej kwestii grupom trudno jednak zaistnieć w świadomości społecznej jako propagatorom równości wszystkich obywateli, również w procesie podejmowania decyzji politycznych. Pomimo licznych spektakularnych akcji organizowanych w obronie praw Polek, prawicowa narracja nadal utrzymuje sondażową przewagę. Ewentualne zwycięstwo opcji radykalnie konserwatywnych w nadchodzących wyborach do parlamentu niesie obawę o postępującą marginalizację kobiet w tak istotnych dziedzinach jak rynek pracy czy polityka. Ta ostatnia przestrzeń jest elementem decydującym o dostępie do władzy.

Ostatni z założonych celów dotyczył usystematyzowania kobiecej reprezentacji na wysokich stanowiskach w strukturach partyjnych, we władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz w przedstawicielstwie najważniejszych instytucji Unii Europejskiej.

Kwerenda kobiecej obecności w wymienionych ciałach pokazała najlepszy w ciągu trzech dekad wynik w tych segmentach. Aktywnych politycznie kobiet systematycznie przybywa, lecz najważniejsze funkcje państwowe nadal w zdecydowanej większości pełnią działacze. Dowiodły tego analizy składu kierownictw partii politycznych, rządu, Sejmu, Senatu czy komisji parlamentarnych. W strukturach unijnych Polki osiągnęły w ostatnich wyborach najlepszy wynik spośród wszystkich dotychczasowych elekcji. Stanowią prawie 35 proc. naszej reprezentacji w PE. Jest to jednak nadal rezultat niższy aniżeli średnia europejska, która przekracza poziom 40 proc.

Podjęte w pracy badania prowadzą do wniosku, że niemal wszystkie polskie partie polityczne odnoszą się obecnie w swych programach do praw kobiet. Fakt, że dziś jest to prawidłowością nie oznacza, że sytuacja taka miała miejsce w okresie przemian ustrojowych. Ugrupowania polityczne w Sejmie nie wychodziły wówczas naprzeciw oczekiwaniom aktywistek żądających zwiększenia możliwości dostępu kobiet do sfery polityki. Sprzeciwiały się przyjmowaniu regulacji o równym statusie kobiet i mężczyzn, torpedowały ideę wprowadzenia mechanizmów wspomagających kobiecego udział w procesie podejmowania decyzji. Taka postawa musiała mieć wpływ na kształtowanie ówczesnej polskiej sceny politycznej. Statystyki obecności kobiet i mężczyzn we władzy ustawodawczej oraz wykonawczej pokazują jej silne zmaskulinizowanie, podobnie jak i przywództwa partyjnego. Na przestrzeni trzech dekad nieznaczny odsetek szefów partii politycznych stanowiły kobiety. Stąd uprawniona wydaje się konstatacja, że gdyby w początkowym etapie przemian ustrojowych przyjęto i respektowano równościowe pod względem płci rozwiązania, Polska mogłaby dziś notować co najmniej 40 proc. (zalecaną przez UE) obecność kobiet w życiu publicznym (w polityce i na wysokich stanowiskach w gospodarce). Demokratyczne rządy ignorowały jednak postanowienia podpisanych przez Polskę dokumentów, a władza ustawodawcza była w większości emanacją konserwatywnego światopoglądu. Na taką postawę wpływały czynniki pozapolityczne, sprawy kobiet poświęcając na ołtarzu tradycyjnych wartości. Akces do Unii Europejskiej w dłuższej perspektywie spowodował przekształcenie postrzegania kwestii kobiecych.

Dynamiczny rozwój współczesnych społeczeństw obywatelskich przyczynił się do zmiany relacji społecznych. W dużej mierze przeobraził archaiczne podejście do płci w równoprawne stosunki na wielu płaszczyznach. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia kobiet zwiększała się ich świadomość, a zarazem gotowość do podjęcia wyzwań politycznych na równi z mężczyznami. Wiązało się to w znacznej mierze z

możliwością obrony interesów połowy społeczeństwa. Oprócz tradycyjnych form, wykształciły się nowe formy aktywności obywatelskiej – zawiązywanie kobiecych grup protestu w sieci w obronie praw kobiet. Środowiska kobiece podnoszą potrzebę stworzenia prawnych mechanizmów gwarantujących pełnienie przez kobiety funkcji w organach pochodzących z wyboru na równi z mężczyznami („suwak” i naprzemiennosc na listach wyborczych²⁸⁶). Diagnoza sytuacji społecznej oraz apele demokratycznych instytucji są jednak często ignorowane przez decydentów. Tymczasem regulacje prawne w postaci akcji afirmatywnych wspomagających pokrzywdzone grupy społeczne czy ustanawianie parytetów płci na listach wyborczych okazują się często niezrozumiałe dla przeciętnego wyborcy²⁸⁷.

Wielowiekowa marginalizacja kobiet w życiu publicznym, a w jej ramach długotrwały ostracyzm polityczny²⁸⁸, skutkują nierównością płci nawet w drugiej dekadzie XXI w. Ewolucja w tej kwestii dokonuje się w bardzo umiarkowanym tempie. Kobiety nadal uznawane są często za mniej kompetentne do sprawowania funkcji publicznych (władza wykonawcza), co znalazło odzwierciedlenie w badaniach niniejszej dysertacji. Nierzadko też same rezygnują z udziału w tej sferze z powodu akceptowania przypisywanych im stereotypowych ról żony, matki, gospodyni. Współczesne społeczeństwa potrzebują zaś świadomych obywaterek. Kobiety powinny więc być Polkami, Europejkami i obywatelkami, spełniającymi oczekiwania ich przodkiń przez dekady walczących o dostęp do funkcji publicznych²⁸⁹. Warto więc w ostatnim zdaniu podkreślić, że połowiczna demokracja nigdy nie prowadzi do ogólnego dobrostanu całego społeczeństwa.

²⁸⁶ RPO, Raport Prawa kobiet w działaniach Rzecznika Praw Obywatelskich, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Prawa%20kobiet_0.pdf. [30.12.2022]

²⁸⁷ P. Wiatrowski, *Współczesne zagrożenia demokracji – aspekt prawny*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie nr 2(980)/2019, s. 16.

²⁸⁸ J. Lisiecka, *Ewolucja...*, op. cit., s. 159.

²⁸⁹ Tamże.

Bibliografia

Akty prawne, dokumenty, raporty

- Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, <https://un.org.pl/cel5>
- Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartał 2022 roku*, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-i-kwartał-2022-roku,4,46.html>
- Analiza luki zatrudnienia oraz wynagrodzeń kobiet i mężczyzn*, https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Raport-Analiza-luki-zatrudnienia-oraz-wynagrodzenia_8_05_2020.pdf
- Athens Declaration (1992)*, J. Smith, <https://eurogender.eige.europa.eu/posts/athens-declaration-1992>
- Commission decision relating to gender balance within the committees and expert groups established by its*, European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:154:0034:0035:EN:PDF>
- Constitution of the United States, Nineteenth Amendment*, <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-19/>
- Council conclusions of 7 March 2011 on European Pact on Gender Equality (2011/C 155/02)*, European Council, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ%3AC%3A2011%3A155%3A0010%3A0013%3AEN%3APDFD>
- Council Recommendation of 2 December 1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making proces*, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/balanced-participation-of-women-and-men-in-the-decision-making-process.html>
- Council Recommendation of 13 December 1984 on the promotion of positive action for women (84/635/EEC)*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31984H0635>
- Dostępność aborcji embriopatologicznej w Polsce Raport z badań przeprowadzonych po tzw. wyroku Trybunału Konstytucyjnego*, Jaruga J., https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/01/Dostepnosc-aborcji_Raport_HFPC-270121.pdf
- Draft report (2017/2210(INI))*, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/FEMM-PR-612271_EN.pdf
- Dyrektywa 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy oraz Dyrektywa 2010/18/UE z dnia 8 marca 2010 r. w sprawie wdrożenia zmienionego porozumienia ramowego dotyczącego urlopu rodzicielskiego zawartego przez BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC*, https://www.prawopracy.pl/pliki/Kodeks_pracy_1.01.2019
- EU action to promote gender balance in decision making*, European Commission, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equality-between-women-and-men-decision-making/eu-action-promote-gender-balance-decision-making_en
- European Convention of Human Rights*, Council of Europe, Council of Europe, http://www.echr.coe.int/Documents/_ENG_pdf

European Parliament Resolution of the 8 March 2011 on equality between women and men in the European Union – 2010 (2010/2138(INI)),
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2011-0085_EN.html

Europejska Karta Równości Kobiet i Mężczyzn w Życiu Lokalnym, <https://warszawa19115.pl/-/europejska-karta-rownosci-kobiet-i-mezczyzn-w-zyciu-lokalnym>

Europejski Pakt na rzecz Równości Płci 2011-2020, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525(01))

Global Parliamentary Report 2022, Inter-Parliamentary Union, <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/global-parliamentary-report-2022>

Grimaldi przeciwko Fonds des maladies professionnelles, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=112C3EB1BC7E99C6F3517D43E995908A?text=&docid=&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2078470>

International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations,
<http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant/>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations,
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, New York, 18 December 1979, United Nations, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>

International Convention on the Political Rights of Women, United Nations,
<https://digitallibrary.un.org/record/211453>

Karta Narodów Zjednoczonych, https://unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej,
https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

Kodeks etyczny, Polska 2050, <https://stowarzyszenie.polska2050.pl/wp-content/uploads/2021/08/kodeks-etyczny.pdf>

Kodeks pracy, ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r., stan prawny na 1 stycznia 2019 r. Rozdział II Podstawowe zasady prawa pracy, art. 11², 11³, 123, Rozdział IIa Równe traktowanie w zatrudnieniu, https://www.prawo-pracy.pl/pliki/Kodeks_pracy_1.01.2019

Komunikat Komisji Europejskiej do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów Końcowe sprawozdanie dotyczące wykonania strategii ramowej oraz wspólnotowego programu działania dotyczącego wspólnotowej strategii w sprawie równości płci (2001-2006), Komisja Wspólnot Europejskich, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/af4e29a2-5e09-4b77-9b3a-f984658792a6/language-pl/format-PDF>

Komunikat Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 20 października 2017 r. o przyjętych i odrzuconych sprawozdaniach partii politycznych o źródłach pozyskania środków finansowych w 2016 r., <https://pkw.gov.pl/finansowanie-polityki/finansowanie-partii-politycznych/sprawozdania-finansowe-partii-politycznych-za-rok-2016/komunikat-panstwowej-komisji-wyborczej-z-dnia-20-pazdziernika-2017-r-o-przyjetych-i-odrzuconych-sprawozdaniach-partii-politycznych-o-zrodlach-pozyskania-srodkow-finansowych-w-2016-r>

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19520330232>
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483
- Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013-2016*,
<https://www.gov.pl/attachment/8e373905-66d7-44ef-8545-ad3661db7263>
- Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2021-2030*, <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania>
- Kwoty i co dalej? Udział kobiet w życiu politycznym w Polsce. Analiza i zalecenia, Raport RPO*, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Kobiety_w_zyciu_politycznym.pdf
- Monitoring Civil and Political Rights*, <https://www.ohchenHRBodies/CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx/EN.aspx>
- Nowelizacja ordynacji wyborczej do Sejmu i Senatu. Projekt Unii Wolności*, „Biuletyn Informacyjny Unii Wolności”, nr 34/1999,
- Obywatelski projekt ustawy o prawach kobiet i świadomym rodzicielstwie*, druk nr 2060 z dn. 24 listopada 2017 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=286BDD4158A0C166C>
- Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, druk nr 2713 z dn. 20 stycznia 2010 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/\\$file/2713.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/$file/2713.pdf)
- Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*, druk nr 784 z dn. 19 sierpnia 2016 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-664-2017/\\$file/8-020-664-2017.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-664-2017/$file/8-020-664-2017.pdf)
- Opinia prawna na temat ogólnej oceny obywatelskiego projektu ustawy – o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP, ustawy Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów*, Biuro Analiz Sejmowych,
<https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk6.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=2713>
- Orzeczenie TK z dnia 29 maja 1997 r. w sprawie zasady ochrony życia ludzkiego jako wartości konstytucyjnej*, <https://otkzu.trybunal.gov.pl/1997/2/19>
- Orzeczenie TK z dnia 3 marca 1987 r. w sprawie określania limitów przyjęć, zakresu egzaminu wstępnego oraz zasad przyznawania punktów dodatkowych w akademiach medycznych*, Sygn. akt P2/87, <https://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/orzeczenie;z;dnia;1987-03-03,p,2,87,16,orzeczenie.html>
- Polityka Równości Płci Polska 2007*, Raport UNDP, <https://www.niebieskalinia.pl/2007#aktualnosci/aktualnosci/undp-prezentuje-raport-polityka-rownosci-plci-polska-~:text=W%20odniesieniu%20do%20ka%C5%BCdego%20obszaru%2C%20zawiera%20wnioski%20i,lepszemu%20wdra%C5%BCaniu%20polityki%20r%C3%B3wno%C5%9Bci%20p%C5%82ci%20przez%20w%C5%82adze%20publiczne>
- Poselski projekt ustawy o bezpiecznym przerywaniu ciąży oraz o edukacji o zdrowiu i seksualności z dn. 14 kwietnia 2020 r.*, (dokumentowi nie został nadany numer druku sejmowego i nie figuruje w wykazie prac Sejmu umieszczonym na stronie

- internetowej), [https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-143-2020/\\$file/9-020-143-2020.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/Projekty/9-020-143-2020/$file/9-020-143-2020.pdf)
- Poselski projekt ustawy o obronie życia i zdrowia nienarodzonych dzieci poczętych in vitro, o zmianie ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności, ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny oraz ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, druk nr 525 z dnia 28 kwietnia 2016 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/FCC9F7EC4A618A34C1257FB7003C231D/%24File/525.pdf>
- Poselski projekt ustawy o ochronie genomu ludzkiego i embrionu ludzkiego*, druk nr 3466 z dn.18 czerwca 2009 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/76D3C6D95B1C4E2EC12577B5005856B1/\\$file/3466.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/76D3C6D95B1C4E2EC12577B5005856B1/$file/3466.pdf)
- Poselski projekt ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego*, druk nr 190 z dn. 25 marca 1992 r., <https://orka.sejm.gov.pl/.nsf/0/5D4DB4D57532CE53C125745?Open.Document>
- Poselski projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn*, druk nr 569 z dn. 5 czerwca 1998 r., [https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/569/\\$file/569.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/569/$file/569.pdf)
- Poselski projekt ustawy o Rzeczniku do Spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji*, druk nr 2808 z dn. 30 września 2009 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/413BCE8175648B49C12576CF003C9236/\\$file/2808.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/413BCE8175648B49C12576CF003C9236/$file/2808.pdf)
- Poselski projekt ustawy o świadomym rodzicielstwie*, druk nr 3215 z dn. 2 kwietnia 2004 r., [https://orka.sejm.gov.pl/.nsf/0/15F8113DE65C0C16C1256F07002D40C7/\\$file/3215.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/.nsf/0/15F8113DE65C0C16C1256F07002D40C7/$file/3215.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zakazie zapłodnienia pozaustrojowego i manipulacji ludzką informacją genetyczną*, druk nr 1110 z dn. 26 czerwca 2012 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/C1CAF25F0DEAD7A7C12577B600257A0F/\\$file/3471.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/C1CAF25F0DEAD7A7C12577B600257A0F/$file/3471.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny*, druk nr 2301 z dn. 16 lutego 2018 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=20F5FCD8C97C7650C12582410041E87D>
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks pracy w celu wprowadzenia równowagi między życiem zawodowym a prywatnym rodziców i opiekunów*, druk 1321 z dn. 23 czerwca 2021 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/80690BF0BFEAFBF9C12586FD00318C70/%24File/1319.pdf>
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r.*, druk nr 2712 z dn.18 lutego 1998 r., [https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/271/\\$file/271.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/271/$file/271.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw*, druk nr 1092 z dn.12 marca 2021 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/8F67102DB1B86317C12586B70039AA6D/%24File/1092.pdf>
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r.*, druk nr 1146 z dn. 10 października 2012 r., <https://www.prawo.egospodarka.pl/akty/projekty-ustaw/projekt-7-1146-poselski-projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-wyborczy-z-dnia-5-stycznia-2011-roku-strona-2.html>
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie Kodeksu karnego*, druk nr 1502 z dn. 14 grudnia 1995 r., <https://orka.sejm.gov.pl/proc2.nsf/0/323165F4741DD177C125745800219296?OpenDocument>

- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów*, druk nr 3470 z dn. 28 sierpnia 2009 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/14B482409BC973 CDC12577B5005856BC/ \\$file/3470.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/14B482409BC973CDC12577B5005856BC/$file/3470.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta oraz ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 1631 z dn. 26 maja 2017 r., [https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=A80D938911832B8DC125813 A002F787C](https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=A80D938911832B8DC125813A002F787C)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz zmianie niektórych innych ustaw*, druk nr 1789 z dn. 30 maja 2008 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/F34D407A88C25D1AC125757D00394F22/\\$file/1789.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/F34D407A88C25D1AC125757D00394F22/$file/1789.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, druk nr 4171 z dn. 5 maja 2005 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/4171/\\$file/4171.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/4171/$file/4171.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa*, druk nr 2896 z dn. 27 kwietnia 2001 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/1DA3100892A9D22FC12585F40036FE75/ %24File/649.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/1DA3100892A9D22FC12585F40036FE75/%24File/649.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych*, druk nr 2769 z dn. 1 kwietnia 2004 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3510/\\$file/3510.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/3510/$file/3510.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych z dn. 28 listopada 2003 r.*, druk nr 40 z dn. 15 listopada 2005 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/68165F5B41E8C4C1C12570BD0041F605/\\$file/40.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/68165F5B41E8C4C1C12570BD0041F605/$file/40.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem”*, druk nr 1063 z dn. 17 marca 2021 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/D901A9E10FD5EF59C12586A80038543B/%24File/1063.pdf>
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 461 z dn. 4 kwietnia 2004 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/C7A1222274F836A2C1257A1C0041CD6E/%24 File/461.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/C7A1222274F836A2C1257A1C0041CD6E/%24File/461.pdf)
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry*, druk nr 1432 z dn. 9 lipca 2021 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/C2D25A464BE4513EC125871B003B50A0/%24File/1432.pdf>
- Program Prawa i Sprawiedliwości 2019, Polski model państwa dobrobytu*, file:///C:/Users/sony/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa17164.6605/Program%20PiS%202019.pdf
- Program wyborczy PSL na wybory parlamentarne 2019 [Lista nr 1] Obietnice polityków PSL i Kukiz'15 – Koalicja Polska*, Portal .i.pl, [http://polskatimes.pl/program-wyborczy-psl-na-wybory-parlamentarne-2019-lista-nr-1-obietnice-politykow-psl-i-kukiz15-koalicja-polska/ ar/c1-14483991](http://polskatimes.pl/program-wyborczy-psl-na-wybory-parlamentarne-2019-lista-nr-1-obietnice-politykow-psl-i-kukiz15-koalicja-polska/ar/c1-14483991)
- Program wyborczy Samoobrony w wyborach 2005*, <https://mizerski.com/2007/program-wyborczy-samoobrony-w-wyborach-2005/>
- Projekt Dekretu o Ordynacji Wyborczej do Sejmu Ustawodawczego ogłoszony w Dzienniku Praw Państwa Polskiego nr 18 poz. 46 z 6 grudnia 1918 r.*, <https://pamiecpolski.archiwa.gov.pl/projekt-dekretu-o-ordynacji-wyborczej-do-sejmu-ustawodawczego-z-6-grudnia-1918-r/>
- Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Krajowy Program Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2022-2030”*, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej,

- <https://www.gov.pl/web/rodzina/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego-krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-2022-2030>
- Projekt ustawy o prawach kobiet i świadomym rodzicielstwie*, druk nr 2060 z dn. 23 października 2017 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-844-2018/\\$file/8-020-844-2018.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-844-2018/$file/8-020-844-2018.pdf)
- Projekt ustawy o świadomej prokreacji*, z dn. 18 stycznia 2018 r., (brak danych o numerze druku), [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-821-2018/\\$file/8-020-821-2018](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-821-2018/$file/8-020-821-2018)
- Raport – Czy prawa kobiet będą ograniczane?*, I. Jaruga-Nowacka, Krajowy Komitet Wykonawczy SLD, Warszawa 2006
- Raport: Dostępność świadczeń ginekologiczno-położniczych finansowanych ze środków publicznych na terenach wiejskich*, Najwyższa Izba Kontroli, nr ewidencyjny: P/17/061.2018, <https://www.nik.gov.pl/kontrol/wyniki-kontroli-nik/kontrol,18111.html>
- Raport: Kobiety w zarządach. Perspektywa globalna*, Deloitte, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/kobiety-w-biznesie/articles/kobiety-w-zarzadach-raport.html>
- Raport: O dostępności badań prenatalnych*, Najwyższa Izba Kontroli, 2016, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-dostepnosci-badan-prenatalnych.html>
- Raport: Opieka okołoporodowa na oddziałach położniczych*, Najwyższa Izba Kontroli, 2016, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-opiece-okoloporodowej-na-oddzialach-poloznicznych.html>
- Raport 2021 Polska na drodze zrównoważonego rozwoju Inkluzyjny wzrost gospodarczy*, Główny Urząd Statystyczny, <https://raportsdg.stat.gov.pl/2021/cb/inkluzyjnyrynekpracy.html>
- Raporty*, Koalicja Karat, <http://karat.org/pliki/wp-content/uploads/2016/04Internet-RAPORT-CEDAW.pdf>
- Regulamin*, Senat Rzeczypospolitej Polskiej, https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/ustawy/regulamin.pdf
- Report on gender equality in the media sector in the EU (2017/2210(INI))*, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo//A-8-2018-0031_EN.html
- Resolution of 21 October 2021 on the rule of law crisis in Poland and the primacy of EU law*, European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0439EN.html>
- Resolution on challenges ahead for women's rights in Europe: more than 25 years after the Beijing Declaration and Platform for Action*, European Parliament, <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/summary.do?id=&t=e&l=en>
- Resolution on equality between women and men in the European Union – 2011*, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2011-0085_EN.html
- Resolution on Report on women in political decision-making – quality and equality*, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0029_EN.html
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. Równość płci oraz równouprawnienie kobiet w kontekście współpracy na rzecz rozwoju (2007/2182(INI))*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52008IP0103&qid=1653255293743>
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 21 stycznia 2021 r. w sprawie europejskiej strategii na rzecz równouprawnienia płci (2019/2169(INI))*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52021IP0025>

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 czerwca 2010 r. w sprawie oceny wyników planu działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006-2010 oraz zaleceń na przyszłość (2009/2242)), <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foeil.secure.europarl.europa.eu%2Foeil%2Fspdoc.do%3D18404%26j%3D0%26l%3Den&wdOrigin=BROWSELINK>

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 11 lutego 2021 w sprawie przyszłych wyzwań w dziedzinie praw kobiet w Europie po ponad 25 latach od uchwalenia deklaracji pekińskiej i pekińskiej platformy działania (2021/2509(RSP)), <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/summary.do?id=1651109&t=e&l=en>

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 kwietnia 2018 r. w sprawie równouprawnienia płci w sektorze mediów w UE (2017/2210(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0101_PL.html

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 marca 2022 r. w sprawie uwzględniania aspektu płci w Parlamencie Europejskim – sprawozdanie za 2020 r. (2021/2039(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0010_PL.pdf?redirect

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 31 maja 2018 r. w sprawie wdrożenia wspólnego dokumentu roboczego służb (SWD(2015)0182) pt. Równość płci i wzmocnienie pozycji kobiet: odmiana losu dziewcząt i kobiet w kontekście stosunków zewnętrznych UE w latach 2016-2020 (2017/2012(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0239_PL.html

Równość płci na rzecz lepszej przyszłości, Komisja Europejska, <https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/gender-equality-brighter-future>

Sprawozdanie Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Równość kobiet i mężczyzn – rok 2010, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/.do?uri=COM:2009:0694:FIN:PL:PDF>

Sprawozdanie z działalności Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania za okres od 1 stycznia 2020 r. do 31 grudnia 2020 r., <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/co-robimy2>

Sprawozdanie z równości kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej, Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0041_PL.html

Sprawozdanie Stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 18 lutego 2010 r., [https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/2EA213FDF5BBA6DFC12576CE0082A6E7/\\$file/61_b_ksiazka.pdf](https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/2EA213FDF5BBA6DFC12576CE0082A6E7/$file/61_b_ksiazka.pdf)

Statut Partii Razem, <https://static.partiarazem.pl/razem-static/docu/Statut.pdf>

Statut Partii Zieloni, <https://partiazieloni.pl/statut-partii/>

Statut Prawa i Sprawiedliwości, <https://pis.org.pl/dokumenty>

Statut Ruchu Autonomii Śląska, <https://autonomia.pl/statut-organiczny/>

Statut Stowarzyszenia Polska 2050, https://stowarzyszenie.polska2050.pl/wp-content/uploads/2022/04/STATUT_26_03.2022.docx.pdf

Strategia na rzecz równouprawnienia płci na lata 2020-2025, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>

Strategia zmiany Kukiz'15 Potrafisz Polsko!, <http://kukiz15.org/images/PROGRAM/Strategia-Zmiany-KUKIZ15-dla-Polski.pdf>

Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/strategic_engagement_en.pdf

Sustainable Development the 17 Goals, United Nations, <https://sdgs.un.org/goals>

The European Charter for Equality of Women and Men in Local Life, Council of European Municipalities and Regions, <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/08/the-european-charter-for-equality-of-women-and-men-in-local-life>

The European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/our-rights>

The 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations, <https://www.un.org/development/desa/jpo/wp-content/uploads/sites/55/2017/02/2030-Agenda-for-Sustainable-Development-KCSD-Primer-new.pdf>

Traktat o Unii Europejskiej z Maastricht (wersja skonsolidowana), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0009.02/DOC_1&format=PDF

Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=PL>

Treaty of Amsterdam, <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

Treaty of Lisbon, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/YXT>

Treaty of Nice, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-FR/TXT/?from=PL&uri=%3A12001C%2FTXT>

Trzeci unijny plan działania w sprawie równości płci (GAP III) – ambitny program na rzecz równouprawnienia płci i wzmocnienia pozycji kobiet w działaniach zewnętrznych UE, Komisja Europejska, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f270a798-2f20-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>

Twoja Polska Program Koalicji Obywatelskiej, <https://platforma.org/upload/document/86/attachments/121/KO%20Program.pdf>

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 4 lipca 1989 r. w sprawie wyboru wicemarszałków Sejmu, M.P. 1989 nr 22 poz. 156, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19890220156>

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej, M.P. 2022 poz. 1204, <https://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm>

Unia Pracy - nowoczesna lewica. Fundamenty programowe, <https://www.uniaprac.org.pl/dokumenty/uchwaly/unia-pracy-nowoczesna-lewica-fundamenty-programowe>

Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. 1935.30.277, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/ustawa-konstytucyjna-16778180>

Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz.U. – rok 1992 nr 84 poz. 426, <https://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.1992.084.0000426,ustawa-konstytucyjna-o-wzajemnych-stosunkach-miedzy-wladza-ustawodawcza-i-wykonawcza-rzeczypospolitej-polskiej-oraz-o-samorzadzcie-terytorialnym.html>

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59, <https://lexlege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/>

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych, Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970980604>

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz.U. 1993 nr 17 poz. 78,

- <https://lexlege.pl/ustawa-o-planowaniu-rodziny-ochronie-plodu-ludzkiego-i-warunkach-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy/>
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, Dz.U. 2004 nr 99 poz. 78, <https://eli.gov.pl/eli/DU/2004/1001/ogl>
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34, <https://eli.gov.pl/api/acts/DU/2004/2531/text/U/D20042531Lj.pdf>
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz.U. 1993 nr 29 poz. 154, <https://eli.gov.pl/eli/DU/1989/154/ogl>
- Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, (tzw. ustawa antydyskryminacyjna)*, Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20102541700>
- Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz.U. 1976 nr 5 poz. 29, <https://sip.lex.pl/tepakty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zm-konstytucja-polskiej-rzeczypospolitej-ludowej-16789758>
- Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, Dz.U. 2012 nr 0 poz. 637, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000_637/O/D20120637.pdf
- Ustawa z dnia 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1991 nr 107 poz. 459, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911070459/O/D19910459.pdf>
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1989 nr 20 poz. 104, <https://eli.gov.pl/eli/DU/1989/104/ogl>
- W centrum uwagi: Działania UE na rzecz kobiet*, Komisja Europejska, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/women/pl/>
- Women in national parliaments (both houses) in EU*, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/politics/national-parliaments/index_en.htm
- Women in politics: new data shows growth but also setbacks*, Inter-Parliamentary Union, <https://www.ipu.org/news/women-in-politics-2021>
- Women on boards: deal to boost gender balance in companies*, European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20220603IPR32195/women-on-boards-deal-to-boost-gender-balance-in-companies>
- Wybory do Parlamentu Europejskiego 2014*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pe2014.pkw.gov.pl/pl/index.html>
- Wybory do Parlamentu Europejskiego 2019*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pe2019.pkw.gov.pl/pe2019/pl/wyniki/komitet/19913/pl>
- Wybory do Sejmu w 1991 r.*, Państwowa Komisja Wyborcza, https://danewyborcze.kbw.gov.pl/index482f.html?titleWybory_do_Sejmu_w_1991_r
- Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2011*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html>
- Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, Państwowa Komisja Wyborcza, https://parlament2015.pkw.gov.pl/pliki/1446212096_obwieszczenie_Sejm.pdf
- Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2019*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pl>

- Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej 2005*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://wybory2005.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/M/index.htm>
- Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2010*, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://prezydent2010.pkw.gov.pl/PZT/PL/WYN/F/index.htm>
- Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, Państwowa Komisja Wyborcza, https://prezydent2015.pkw.gov.pl/325_Ponowne_glosowanie.html
- Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej 2020*, Państwowa Komisja Wyborcza, https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/2/Koniec_c/pl
- Wyniki wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r.*, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/akty/m-p-1993-50-470,16824191.html>
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 grudnia 2000 r. o niezgodności z art. 32 i 33 Konstytucji RP prawnej podstawy do wcześniejszego rozwiązania stosunku pracy w drodze wypowiedzenia z urzędnikiem państwowym kobietą niż z takim urzędnikiem mężczyzną*, sygn. akt K.35/99, <https://ipomtrybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?sprawa=2789&dokument=529&cid=1>
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 r., Prawo do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem*, sygn. akt K 12/14, <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/8602-prawo-do-odmowy-wykonania-swiadczenia-zdrowotnego-niezgodnego-z-sumieniem>
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 17 października 1995 r., w sprawie Kalanke przeciw wolnemu miastu Brema*, C-450/93, <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-450/93>
- 2022 report on gender equality in the EU*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/annual_report_ge_2022_printable_en.pdf

Opracowania

Encyklopedie, leksykony, słowniki

- Antoszewski A., Herbut R., red., *Leksykon politologii*, Agencja Wydawniczo-Reklamowa Alta 2, Wrocław 2004
- Bankowicz M., *Słownik polityki*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1996
- Bartyzel J., Szlachta B., Wielomski A., *Encyklopedia polityczna*, t. 1, Wyd. POLWEN, Radom 2007
- Bernhardt R., ed. *Encyclopedia of Public International Law. Human Rights and the Individual and International Law*, t. 8, North-Holland Publishing Company, Amsterdam-New York-Oxford 1985
- Chmaj M., Marszałek-Kawa J., Sokół W., red., *Encyklopedia wiedzy politycznej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005
- Głajcar R., Turska_Kawa A., Wojtasik W., red., *Leksykon polskich partii politycznych*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2017
- Marshall G., red., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2004

- Michalak B., Sokala A., *Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2010
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1999
- Pakosz B, Sobol E., Szkiłądź C., Szkiłądź H., Zagrodzka M., red., *Słownik wyrazów obcych* PWN, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1991
- Robertson D., *Słownik polityki*, Wyd. Sic!, Warszawa 1999
- Sills D. L., ed., *International Encyclopedia of the Social Science*, t. 12, Wyd. Macmillan Company i Free Press, New York 1968
- Sobol E., red., *Nowy słownik języka polskiego*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2002
- Cambridge Dictionnary*, Democracy,
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/democracy>
- Cambridge Dictionary*, Equality, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary//equality>
- Dictionnaire politique*, programme électoral, programme politique, https://www.toupie.org/Dictionnaire/Programme_electoral.htm#:~:text=Programme%20C%20A9lectora1%20ou%20programme%20politique%20Un%20programme%20est,%C3%A0%20%C3%A9lection%20ou%20par%20une%20organisation-perspektywe.html
- Encyclopedia Britannica*, Political Party, <https://www.britannica.com/topic/political-party>
- Encyclopedia Britannica*, Representation, <https://www.britannica.com/topic/representation-government>
- Encyclopedia Britannica*, Suffrage, <https://www.britannica.com/topic/suffrage>
- Encyklopedia PWN*, Kongres Liberalno-Demokratyczny, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kongres-Liberalno-Demokratyczny;3924968.htm>
- Encyklopedia PWN*, OBWE, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Akt-koncowy-KBWE;3867025.html>
- Encyklopedia PWN*, partia polityczna, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/partia-polityczna;3954599.html>
- Encyklopedia PWN*, Paweł Włodkowic, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wlodkowic-Pawel;3997095.html>
- Encyklopedia PWN*, prawa człowieka,
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawa-czlowieka;3961793.html>
- Larousse Dictionnaires*, suffrage,
<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/suffrage/75270>
- Słownik języka polskiego PWN*, program wyborczy, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/program>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Human Rights, <https://plato.stanford.edu/entries/-human/>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Political Representation, <https://plato.stanford.edu/entries/political-representation/>

Monografie

- Agacinski S., *Polityka płci*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000
- Andruszkiewicz I., *Polityka równości Polskie realia*, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017
- Antoszewski A., *Parties and Party Systems in the EU Member States at the Turn of the 20th and 21st Century*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010
- Bacchi C. L., *The politics of affirmative action: women, equality and category politics*, Sage Publications Ltd, London-Thousand Oaks-New Delhi 1996

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Komentarz*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2009
- Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Kraków 2007
- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2017
- Bankowicz M., *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006
- Beard M., *Kobiety i władza. Manifest*, Wyd. Rebis, Kraków 2018
- Bichta T., *Struktura organizacyjna partii politycznych w Polsce po 1989 roku*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000
- Bieńczyk-Missala A., *Human Rights in Polish Foreign Policy after 1989*, Wyd. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2013
- Biezuńska-Małowist I., *Kobiety antyku: Talenty, ambicje, namiętności*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1993
- Bjarnegård E., *Gender, Informal Institutions and Political Recruitment Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2013
- Blair A., *Nowy przewodnik po Unii Europejskiej*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 2002
- Bogucka M., *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Wyd. Trio, Warszawa 2005
- Borejza T., *POPIS. Pozorna opozycja*, Instytut Wydawniczy „Książka i Prasa”, Warszawa 2009
- Bourdieu P., *Męska dominacja*, Wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2004
- Burrell B., *Women and Politics A Quest for Political Equality in an Age of Economic Inequality*, Routledge, New York 2018
- Chanter T., *Gender Key Concepts in Philosophy*, Continuum, London 2006
- Chibowska A., *Uwarunkowania partycypacji politycznej kobiet w Polsce*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012
- Childs S., *Women and British Party Politics Descriptive, Substantive and Symbolic Representation*, Routledge, Abingdon 2008
- Chmaj M., *Sejm „kontraktowy” w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996
- Chmielnicki A., *Nowe państwo. Porozumienie Centrum w dokumentach (1990-2001)*, Wyd. Patria Media, Gdańsk 2020
- Chodubski A. J., *Wstęp do badań politologicznych*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004
- Chwałba A., *III Rzeczpospolita. Raport specjalny*, Wyd. Literackie, Kraków 2005
- Conway M. M., *Political Participation in the United States*, Sage Publications Ltd, Thousand Oaks, 1985
- Cześnik M., *Partycypacja wyborcza w Polsce Perspektywa porównawcza*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2007
- Daszyńska-Golińska Z., *Socjalizm i kwestia kobieca*, Wyd. Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2018
- Desperak I., *Pleć zmiany Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013
- Downs A., *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Bross, New York 1957
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Wyd. Znak, Kraków 2013
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Wyd. Znak, Kraków 2016
- Dyhouse C., *Feminism and the Family in England 1880-1939*, Basil Blackwell, Oxford 1989

- Ellis S. S., *The Women of England, Their Social Duties and Domestic Habits*, Andesite Press Publisher, London 2015
- Filipczak-Białkowska A., *Od prawicy do lewicy Struktura ideologiczna polskich partii politycznych w latach 2015-2017*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021
- Firestone S., *The dialectic of sex The case for feminist revolution*, Verso Books, New York 1970
- Franczak S., *Kobiety wyzwolone z przełomu XIX i XX wieku*, Wyd. Towarzystwo Kultury Świeckiej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Kraków 2016
- Frątczak A., *Kobiety wobec polityki - kobiety w polityce: historia, realia, perspektywy*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009
- Freeman M., *Prawa człowieka*, Wyd. Sic!, Warszawa 2007
- Garlicki J., *Demokracja i integracja europejska*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005
- Gilbert L. A., *Men in Dual-Career Families: Current Realities and Future Prospects*, Psychology Press, New Jersey-London 1985
- Gontarczyk E., *Kobiecość i męskość jako kategorie społeczno-kulturowe w studiach feministycznych*, Poznańska Drukarnia Naukowa, Poznań 1995
- Gowin J., *Kościół w czasach wolności 1989-1999*, Wyd. Znak, Kraków 1999
- Graff A., *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Wyd. W.A.B., Warszawa 2008
- Gretkowska M., *Obywatelka*, Wyd. Świat Książki, Warszawa 2008
- Hannam J., *Feminizm*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2010
- Hawkesworth M., *Gender and Political Theory: Feminist Reckonings*, Polity PR, Cambridge 2019
- Hensby A., *Participation and Non-Participation in Student Activism: Paths and Barriers to Mobilising Young People for Political Action (Radical Subject in International Politics)*, Rowman & Littlefield International, London-New York 2017
- Herbut R., *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002
- Hersch J., *Le Droit d'être un homme*, UNIPUB Inc, New York 1969
- Heywood A., *Klucz do politologii Najważniejsze ideologie, systemy, postaci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2008
- Heywood A., *Politologia*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2009
- Janda K., *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Sage Publication Ltd, Beverly Hills 1970
- Jasudowicz T., *Śladami Ludwika Ehrlicha: Do Pawła Włodkowica po naukę o prawach człowieka*, Wyd. Comer, Toruń 1995
- Kijewska B., *Polityka równościowa Przestrzeń instytucjonalna*, Wyd. Libron, Kraków 2016
- Kowalczyk K., *Partie i ugrupowania parlamentarne wobec Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1989-2011*, Wyd. Zapol, Szczecin 2012
- Krook M. L., *Quotas for Women in Politic: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide*, Oxford University Press, Oxford 2009
- Kryszeń G., *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*, Wyd. Temida 2, Białystok 2007
- Krzyżanowska N., *Kobiety w (polskiej) sferze publicznej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2012
- Kuciński J., *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Difin, Warszawa 2013
- Kuklińska K. L., *Polskie singielki Płeć kulturowa. Feminizm. Ponowoczesność. Internet*, Wyd. Difin, Warszawa 2012

- Kurczewski J., *Civil Society in Poland*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003
- Kurczewski J., *Posłowie a opinia publiczna. Z badań nad przedstawicielstwem w Trzeciej Rzeczypospolitej*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999
- Lauren P. G., *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011
- Lisiecka J., *Ewolucja czynnego i biernego prawa wyborczego kobiet w Polsce*, Wyd. Naukowe ARCHAEGRAPH, Łódź 2022
- Łuszczynski A., *Podstawy metodologiczne badań politologicznych*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005
- Majewska E., *Kontrpubliczności ludowe i feministyczne. Wczesna „Solidarność” i Czarne Protesty*, Wyd. Książka i Prasa, Warszawa 2018
- Marilley S. M., *Woman Suffrage and the Origins of Liberal Feminism in the United States 1820-1920*, Harvard University Press, Harvard 1997
- Marszał K., *Lobby kobiet w polskim parlamencie 1989-2005*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2005
- Michels R., *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Wyd. Collier Books, New York 1962
- Mider D., *Partycypacja polityczna w Internecie: studium politologiczne*, Wyd. Elipsa, Warszawa 2008
- Mik C., *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Wyd. Comer, Toruń 1994
- Misztal B., *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania. Analiza w świetle teorii i badań socjologicznych*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1977
- Nadgrodkiewicz S., *Seyla Benhabib - feminizm i polityka*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2010
- Nagel J. H., *Participation*, Prentice-Hall, Michigan 1987
- Niewiadomska-Cudak M., *Kobiety w polskich organach kolejalnych w latach 1919-2011*, Wyd. MADO, Toruń 2013
- Nohlen D., *Prawo wyborcze i system partyjny O teorii systemów wyborczych*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2004
- Norris P., *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 2003
- Ockrent Ch., *Czarna księga kobiet*, Wyd. W.A.B., Warszawa 2007
- Oniszczyk J., *Równość - najpierwsza z zasad i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2004
- Pacześniak A., *Kobiety w Parlamencie Europejskim Przelamywanie stereotypu płci w polityce*, Wyd. Alta 2, Wrocław 2017
- Pająk-Patkowska B., *Uwarunkowania obecności i aktywności kobiet w Sejmie RP w latach 1989-2018*, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2019
- Pakulski J., *Social Movements: The Politics of Moral Protest*, Longman Cheshire, Melbourne 1991
- Panbianco A., *Political Parties: Organization and Power (Cambridge Studies in Modern Political Economies)*, Cambridge University Press, Cambridge 1988
- Pateman C., *Kontrakt płci*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2014
- Petrażycki L., *O nauce, prawie i moralności*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1985
- Phillips A., *Engendering Democracy*, Wiley, Pennsylvania 1991
- Piasecki A. K., *Wybory w Polsce 1989-2011*, Wyd. Arcana, Kraków 2012

- Pitkin H. F., *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1972
- Podgórska-Rykała J., *Polityka równości płci na szczeblu samorządowym*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2016
- Półtorak M., *Kobiety-kwoty-polityka. Gwarancje równości płci w Unii Europejskiej*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2015
- Putman R. D., *The comparative study of political elites*, Prentice-Hall, London 1976
- Raciborski J., *Polskie wybory Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego w latach 1989-1995*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1997
- Rawłuszko M., *Feministki we współpracy z państwem Studium przypadku*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020
- Ross K., *Gender, Politics, News A Game of Three Sides*, John Willey & Sons, Malden-Oxford-West Sussex 2017
- Sarnecki P., *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013
- Sartori G., *Parties and Party Systems A Framework for Analysis*, ECPR Press, Cambridge 2005
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1998
- Schumpeter J. A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1995
- Sękalska D., *Kobieta wyzwolona?*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982
- Siekłucki D., *Partie lewicy i centrolewicy w polskim systemie partyjnym Aktywność SLD, PSL i UP na polskiej scenie politycznej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006
- Sjöblom G., *Party Strategies in a Multiparty System*, Student Litteratur, Lund 1968
- Skarżyńska K., *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005
- Składowski K., *Zasada równości w wyborach do Sejmu i Senatu III Rzeczypospolitej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001
- Skotnicki K., *Zasada powszechności w prawie wyborczym Zagadnienia teorii i praktyki*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000
- Skrzydło W., *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 roku*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2002
- Słodkowska I., *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989-1991*, cz. 1 i 2, Wyd. Instytutu Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995
- Słodkowska I., *Programy partii i ugrupowań politycznych Wybory 1991*, Wyd. Instytutu Nauk Politycznych PAN, Warszawa 2001
- Słodkowska I., *Wybory 1993 Partie i ich programy*, Wyd. Instytutu Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2001
- Słodkowska I., *Wybory 2001 Partie i ich programy*, Wyd. Instytutu Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2002
- Smolin M., *Zasada równości płci. Studium komparatystyczne standardów Rady Europy i Unii Europejskiej*, Instytut Wydawniczy Euro Prawo, Warszawa 2013
- Sobolewski M., *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1977
- Sobolewski M., *Reprezentacja w ustroju współczesnych demokracji burżuazyjnych*, Państwowe Wyd. Naukowe, Kraków 1962
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995, Wyd. Śląsk
- Ślęczka K., *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, Wyd. Książnica, Katowice 1999

- Środa M., *Kobiety i władza*, Wyd. W.A.B., Warszawa 2010
- Titkow A., *Tożsamość polskich kobiet Ciągłość zmiana konteksty*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2007
- Tobler Ch., *Indirect Discrimination, A Case Study into the Development of the Legal Concept of Indirect Discrimination under EC Law*, Intersentia, Oksford 2005
- Tomczak Ł., *Lewicowe partie polityczne w Polsce Programy, organizacja, strategie*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012
- Urbinati N., *Representative Democracy: Principles and Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago 2006
- Valian V., *Why So Slow? The Advancement of Women*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts-London 1999
- Van Dyke V., *Wprowadzenie do polityki*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2000
- Walewska C., *Ruch kobiecy w Polsce*, Wyd. Nortom, Wrocław 2021
- Waniek D., *Kobiety lewicy w polskim doświadczeniu politycznym. Tradycje, wartości i tożsamość*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010
- Wawrowski Ł., *Polityka równych szans. Instytucjonalne mechanizmy zwiększania partycypacji kobiet w strukturach politycznych na przykładzie państw Unii Europejskiej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007
- Wellman C., *An Approach to Rights: Studies in the Philosophy of Laws and Morals*, Cluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997
- Whyte, M. K., *The Status of Women in Preindustrial Societies*, Princeton University Press, New Jersey 1978
- Wiatr J., *Socjologia polityki*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1999
- Winclawska M., *Unia Wolności Partia polityczna w okresie transformacji*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2010
- Wołek A., *Demokracja nieformalna. Konstytucjonalizm i rzeczywiste reguły polityki w Europie Środkowej po 1989 roku*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2004
- Zubik M., *Organizacja wewnętrzna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003
- de Zuniga M., Sadowski M., *Political Representation: a Reader*, Wyd. Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013
- Żukowski A., *Partycypacja wyborcza kobiet - wyzwania i dylematy*, Wyd. Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011

Prace zbiorowe

- Andruszkiewicz I., red., *Political and economic activity of women*, Wyd. Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2013
- Andruszkiewicz I., Balczyńska-Kosman A., red., *Some Issues on Women in Political, Media and Socio-Economic Space*, Wyd. Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012
- Antoszewski A., Herbut R., *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997
- Antoszewski A., Herbut R., red., *Partie i systemy partyjne*, t. 3, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999

- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2007
- Auth D., Hergenhan J., Holland-Cunz B., ed., *Gender and Family in European Economic Policy: Developments in the New Millennium*, Palgrave Macmillan Cham, Cham 2017
- Balczyńska-Kosman A., Andruszkiewicz I., Kałużna J., E. Kania, red., *Gender jako determinanta w przestrzeni prywatnej i publicznej*, Wyd. Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012
- Bała P., Wielomski A., *Prawa człowieka i ich krytyka Przyczynek do studiów o ideologii czasów ponowoczesnych*, Fijorr Publishing, Warszawa 2008
- Banaszak B., Zbieranek J., red., *Ankieta konstytucyjna*, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011
- Banaś M., red., *Kobiety w polityce*, Wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków 2017
- Baranowska-Szczepańska M., red., *Ona w XXI wieku – interdyscyplinarny obraz kobiety*, Wyd. Instytut Naukowo-Wydawniczy MAIUSCULA, Poznań 2011
- Boix C., Stokes S., ed., *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Wyd. Oxford University Press, Oxford 2009
- Brito Vieira M., Runciman D., *Reprezentacja*, Wyd. Sic!, Warszawa 2011
- Brzezińska M. M., Burgoński P., Gierycz M., red., *Analiza dyskursu politycznego. Teoria, zastosowanie, granice naukowości*, Wyd. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2018
- Bujwidowa K., red., *Wykształcenie kobiet Głos kobiet w kwestii kobiecej*, Wyd. Fundacja Przestrzeń Kobiet, Kraków 2019
- Bykowska S., Kamińska-Moczyło K., red., *Tożsamość. Polityka. Biznes: Kobiety w przestrzeni publicznej*, Wyd. Pomorska Wyższa Szkoła w Starogardzie Gdańskim, Starogard Gdański 2014
- Chmaj M., red., *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016
- Chmaj M., Orłowski W., Skrzydło W., Witkowski Z., Wróbel A., *Wolności i prawa polityczne*, t. III, Wyd. Zakamycze, Kraków 2002
- Chmaj M., Sokół W., Żmigrodzki M., *Teoria partii politycznych*, Wyd. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2001
- Chodubski A., Frączek A., Słobodzian B., red., *Kobiety w życiu kulturowym Polski i świata*, Wyd. Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Gdańsk 2012
- Czerwińska A., Piotrowska J., *20 lat 20 zmian. Kobiety w Polsce w okresie transformacji 1989-2009*, Wyd. Heinrich Böll i Fundacja Feminoteka, Warszawa 2009
- Dahl R. A., Stinebrickner B., *Modern Political Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1976
- Dahlerup D., ed., *The New Women's Movement: Feminism and Political Power in Europe and the USA*, Sage Publications Ltd, London 1986
- Dajnowicz M., red., *Kobiety w politycznej przestrzeni Europy Uwarunkowania i zróżnicowanie regionalne uczestnictwa w polityce*, Wyd. Trans Humana, Białystok 2013
- Dalton R. J., Farrel D. M., McAllister I., *Political Parties & Democratic Linkage How Parties Organize Democracy*, Oxford University Press, Oxford 2013
- Decyk A., Sitko B., Stachyra R., red., *Wybrane problemy współczesnego świata w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wyd. Naukowe ARCHAEGRAPG, Łódź 2021
- Deryng A., red., *Prawo wyborcze obywateli*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010

- Dobrowolski P., Gorywoda Ł., *Publiczne wysłuchanie: Kontrola stanowienia prawa przez obywateli*, Instytut Sobieskiego, Warszawa 2004
- Dubrow J. K., Zabrzewska A., red., *Gender Quotas in the Post-Communist World*, Wyd. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2020
- Duda A., Nowakowska U., red., *Równość praw kobiet i mężczyzn: ustawodawstwo Unii Europejskiej i Rady Europy, orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: teksty i komentarze*, Wyd. Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2001
- Dumenil L., ed., *The Oxford Encyclopedia of American Social History: 2-Volume Set (Oxford Encyclopedias of American History)*, Oxford University Press, Oxford 2012
- Dziemidok-Olszewska B., Kowalska M., Leszczyńska K., Michalczuk-Wlizło M., *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej w Konstytucji 1997 roku*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018
- Faliszek K., red., *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, Wyd. Naukowe „Śląsk”, Katowice 1997
- Faliszek K., McLean Petras E., Wódz K., red., *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, Wyd. „Śląsk”, Katowice 1997
- Faraj N., Al.-Hadad A. A., *Working Women and Their Rights in the Workplace International Human Rights and Its Impact on Libyan Law*, Routledge, Surrey 2015
- Florczak A., Bolechów B., red., *Prawa i wolności I i II generacji*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2009
- Frąckowiak-Sochańska M., Królikowska S., red., *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010
- Fuszara M., *Kobiety w polityce*, Wyd. Trio, Warszawa 2006
- Fuszara M., red., *Kobiety w Polsce na przełomie wieków Nowy kontrakt płci?*, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002
- Fuszara M., Grabowska M., Mizelińska J., Regulska J., *Współpraca czy konflikt?*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., Warszawa 2008
- Galligan Y., Clavero S., Calloni M., *Gender Politics and Democracy in post-socialist Europe*, Barbara Budrich Publishers, Farmington Hills 2007
- Gardziel T., Gawroński S., *Wybory 2007 Partie, programy, kampania wyborcza*, Wyd. Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Rzeszów 2008
- Garlicki L., red., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2007
- Garlicki L., Trzeciński J., red., *Zasada równości w orzecznictwie trybunałów konstytucyjnych*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1990
- Gebethner S., red., *Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a polska scena polityczna*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 1995
- Gozdecka D., Macduff A., ed., *Feminism, Postfeminism, and Legal Theory Beyond the Gendered Subject*, Routledge, London-New York 2019
- Górecki D., red., *Polskie prawo konstytucyjne Podręcznik dla studentów kierunków nieprawnych*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2019
- Grabowska M., Szawiel T., *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2001

- Granat M., red., *Zagadnienia prawa parlamentarnego, Materiały z XLVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, Serock, 1-3 czerwca 2006 r.*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2007
- Grzybek A., ed., *Gender Mainstreaming How Can We Successfully Use Its Political Potential?*, Heinrich Böll Foundation, Warszawa 2008
- Grzybek A., red., *Kobiety w czasach przełomu 1989-2009*, Wyd. Fundacja im. Heinricha Bölla, Warszawa 2009
- Hague R., Harrop M., *Comparative Government and Politics. An Introduction* 6th Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York 2004
- Hyży E., red., *Feministyczne konteksty Multidyscyplinarnie*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2017
- Jabłoński M., red., *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wyd. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014
- Jeziński M., red., *Wybory parlamentarne 2005. Analiza marketingowa*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007
- Jeziński M., Nowak-Paralusz M., red., *Problematyka kobieca - konteksty*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2013
- Jeziński M., Seklecka A., Peszyński W., Szewczak W., red., *Wybory 2011, organizacja – przebieg – efekty*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2013
- Jeziński M., Winclawska M., Brodzińska B., red., *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009
- Kelly H. H., ed., *Close Relationship*, Wyd. W H Freeman & Co, New York 1983
- Klimowicz M., Pacześniak A., Wiktorska-Święcka A., *Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2009
- Klingemann H-D., Russel J., red., *Zachowania polityczne*, t. 2, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2010
- Kondratiewa-Bryzik L., Sokolewicz W., red., *Prawa kobiet we współczesnym świecie*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2011
- Korolczuk E., Kowalska B., Ramme J., Snochowska-Gonzalez C., red., *Bunt kobiet. Czarne protesty i Strajki Kobiet*, Wyd. Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2019
- Kowalczyk K., Sielski J., red., *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005
- Krook M. L., Mackay F., ed., *Gender, Politics and Institutions Towards a Feminist Institutionalism*, Wyd. Palgrave Macmillan, Hampshire-New York 2011
- Kruk A., red., *Postulaty polityczne i wyborcze partii politycznych*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2021
- Kryszeń G., Prokop K., *Aksjologia polskiej konstytucji*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2017
- Kulak T., Dajnowicz M., red., *Drogi kobiet do polityki (Na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, Wyd. Chronicon, Wrocław 2016
- Kurczewski J., red., *Lokalne wzory kultury politycznej*, Wyd. Trio, Warszawa 2007
- Kusa N., Musiał-Karg M., Stelmach A., red., *Uwarunkowania demokracji przedstawicielskiej we współczesnej Polsce i w Europie*, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im Adama Mickiewicza, Poznań 2018
- Larserud S., Taphorn R., *Planowanie na rzecz równości: najkorzystniejsze, średnio korzystne i najmniej korzystne połączenia systemów wyborczych i kwot dotyczących płci*, Instytut Spraw Publicznych, Łódź 2013

- Lasswell H. D., Kaplan A., *Power and Society A Framework for Political Inquiry*, Routledge, New York 2014
- Latoszek E., Masłoń-Oracz A., Stolarczyk P., Szczerba-Zawada A., red., *Reshaping the European Union Internally and Externally – a new matrix?*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2019
- Lawson K., Merkl P., ed., *When Parties Fail Emerging Alternative Organizations*, Princeton University Press, Princeton 1988
- Lelieveldt H, Princen S., *The Politics of the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge 2015
- Lohmann K., Solik A., *Implementation of the Platform for Action by the Polish Government: alternative report prepared for 44th session of Commission on the Status of Women*, Women's Association for Gender Equality - Beijing 1995, Warszawa 2000
- Long S. L., ed., *The Handbook of Political Behaviour*, Springer, Boston 1981
- Lubik-Reczek N., red., *Kobiety w ponadpaństwowej przestrzeni publicznej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2020
- Majmurek J., Szumlewicz P., red., *Stracone szanse? Bilans transformacji 1989-2009*, Wyd. Difin, Warszawa 2009
- Malendowski W., red., *Kobiety w polityce Wybrane problemy*, Wyd. Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1995
- Marczewska-Rytko M., red., *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej w Polsce*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010
- Marczewska-Rytko M., Maj D., red., *Partycypacja polityczna*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020
- Marczewska-Rytko M., Maj D., Pomarański M., red., *Feminizm*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015
- Marsch D., Stoker G, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Marszałek-Kawa J., red., *Kampanie wyborcze – studium przypadku*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2009
- Marszałek-Kawa J., red., *Kobiety w polityce*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010
- Marzęcki R., Stach Ł., red., *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013
- Meehan E., Sevenhuijsen S., *Equality, Politics and Gender*, Sage Publications Ltd, London-Newbury Park-New Delhi 1991
- Meyer G., ed., *Political Participation and Democracy In Poland and West Germany*, Wyd. Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991
- Migalski M., red., *Platforma Obywatelska*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2009
- Migalski M., Wojtasik W., Mazur M., *Polski system partyjny*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 2006
- Milbrath L. W., Goel M. L., *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?*, Rand McNally College Publication Co, Chicago 1977
- Musiał-Karg M., Lesiewicz E., ed., *Women's role and their participation in the public life of the Visegrad Countries*, Faculty of Political Science and Journalism Adam Mickiewicz University, Poznań-Usti nad Labem 2016
- Neumann S., ed., *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, University of Chicago Press, Chicago 1956

- Niedbała Z., red., *Prawo wobec dyskryminacji w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym*, Wyd. Difin, Warszawa 2011
- Norris P., Inglehart R., *Wzbierająca Fala Równouprawnień płci a zmiana kulturowa na świecie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2008
- Nowak A., Wójcik M., *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000
- Ostolski A., red., *Kościół, państwo i polityka płci*, Wyd. Fundacja im. Heinricha Bölla, Warszawa 2010
- Otto J. G., red., *Kobiety w polityce Studia i rozprawy*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2019
- Pałęcka A., Szczodry H., Warat M., red., *Kobiety w społeczeństwie polskim*, Wyd. Uniwersytetu Krakowskiego, Kraków 2011
- Paszkiewicz A., red., *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004
- Pataj M., red., *Kobiety w sferze publicznej Perspektywy interdyscyplinarne problemu*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2017
- Pataj M., red., *Kobiety w sferze publicznej Teoria i praktyka*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2015
- Pawlik W., Zakrzewska-Manterys E., red., *O społeczeństwie, moralności i nauce*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008
- Penn S., Massino J., ed., *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*, Palgrave Macmillan, New York 2009
- Piątek K., Barabasz A., *Kobiet polskich dzisiejsze rozterki... czyli o kobiecej roli w utrwalaniu tradycyjnych relacji w rodzinie*, Wyd. Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2007
- Pierzchalski F., Smyczyńska K., Szatlach M. E., Gębarowska K., *Feminizm po polsku*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011
- Piotrowska J., Siekiera A., Sznajder A., *Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014-2020*, Wyd. Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2016
- Przybylska A., Giza A., red., *Partycypacja obywatelska: od teorii do praktyki społecznej*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2014
- Rachwał M., red., *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017
- Raciborski J., red., *Elity rządowe III RP 1997-2004 Portret socjologiczny*, Wyd. Trio, Warszawa 2006
- Radomski G., Strzelecki M., Sopolńska K., red., *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018
- Raicheva-Stover M., Ibroscheva E., ed., *Women in Politics and Media: Perspectives from Nations in Transition*, Bloomsbury Publishing PLC, New York-London 2014
- Robinson J. P., Shaver P. R., Wrightsman L. S., ed., *Measures of Political Attitudes*, Emerald Group Pub Ltd, San Diego 1999
- Senyszyn J., red., *Równouprawienie kobiet*, Wyd. Tezeusz, Gdynia 2011
- Siemińska R., red., *Aktorzy życia publicznego Pleć jako czynnik różnicujący*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2003
- Skarżyńska K., red., *Podstawy psychologii politycznej*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2002

- Slany K., Struzik J., Ślusarczyk M., Kowalska B., Warat M., Krzaklewska E., Ciaputa E., Ratecka A., Król A., red., *Utopie kobiet 100 lat praw wyborczych kobiet (1918-2018)*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019
- Slany K., Struzik J., Wojnicka K., red., *Gender w społeczeństwie polskim*, Wyd. Nomos, Kraków 2011
- Ślódzkowska I., red., *Wybory 1991 Programy partii i ugrupowań politycznych*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2001
- Ślódzkowska I., red., *Wybory 2015 Partie i ich programy*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018
- Ślódzkowska I., Dołbakowska M., red., *Wybory 2005 Partie i ich programy*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006
- Ślódzkowska I., Dołbakowska M., red., *Wybory 2007 Partie i ich programy*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2011
- Ślódzkowska I., Dołbakowska M., red., *Wybory 2011 Partie i ich programy*, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2013
- Sokół W., Żmigrodzki M., red., *Współczesne partie i systemy partyjne Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005
- Stańczak-Wiślicz K., Perkowski P., Fidelis M., Klich-Kluczevska B., *Kobiety w Polsce, 1945-1989: Nowoczesność Równouprawnienie Komunizm*, Wyd. Universitas, Kraków 2020
- Stefański R., red., *Poprawność polityczna – równość czy wolność?*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń-Kielce 2007
- Sulowski S., ed., *The Political System of Poland*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007
- Sztumski J., red., *Wybory parlamentarne 2001 - scena polityczna - aktorzy - programy - strategie*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003
- Świercz P., red., *Etyka polityczna*, Wyd. Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2021
- Titkow A., red., *Szklany sufit Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Wyd. Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003
- Titkow A., Domański H., red., *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, Wyd. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1995
- Ukłańska K., Kotowska-Wójcik O., red., *Kobiece i męskie konteksty życia*, Wyd. Rys, Poznań 2020
- van Deth J., Montero J. M., Westholm A., ed., *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Perspective*, Routledge, London-New York 2007
- Verba S., Nie N. H., *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*, University of Chicago Press, Chicago-London 1987
- Verba S., Schlozman K. L., Brady H. E., *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*, Harvard University Press, Harvard 1995
- Warat M., Krzaklewska E., Ratecka A., Slany K., ed., *Gender Equality and Quality of Life: Perspectives from Poland and Norway*, Peter Lang GmbH, Frankfurt n. Menem-Berno-Bruksela-Nowy Jork-Oxford-Warszawa-Wiedeń 2017
- Wieruszewski R., red., *Prawa człowieka Model prawny*, Wyd. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991
- Wilkinson R. G., Pickett K., *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London South Bank University, London 2009
- Winclawska M., Brodzińska-Mirowska B., *Niewykorzystane szanse? Polskie partie polityczne w działaniu*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016

- Wiśniewski L., red., *Podstawowe prawa jednostki oraz ich sądowa ochrona*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 1997
- Witkowska M., red., *Bilans polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Wyd. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015
- Wojciechowski B., Bekrycht T., Cern K. M., ed., *The principle of equality as a fundamental norm in law and political philosophy*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017
- Woźniakowa E. T., red., *Kobiety w społeczeństwie. Trudne drogi wychodzenia z polskiego zaścianka*, Wyd. Stowarzyszenie Kobiet Aktywnych i Twórczych, Wrocław 2006
- Zięba-Załucka H., red., *Organy państwowe w ustroju konstytucyjnym RP*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016
- Zięba-Załucka H., Kijowski M., red., *Zasada równości w prawie*, Wyd. Steiner, Rzeszów 2004
- Zubik M., *Organizacja wewnętrzna Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003
- Żarnowska A., red., *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, Wyd. DiG, Warszawa 2000
- Żarnowska A., Szwarc A., red., *Kobieta i świat polityki W niepodległej Polsce 1918-1939*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 1996
- Żyro T., red., *Reprezentacja polityczna*, Wyd. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013

Artykuły naukowe

- Adamiszyn A., *Rozwój polityki równości płci w Unii Europejskiej*, <http://refleksje.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/07/05-Adamiszyn.pdf>
- Banaszkiewicz A., *Konkordat podpisany ze Stolicą Apostolską w 1993 r. jako źródło prawa w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Studies in Public Law” nr 4(12)/2015
- Barburska O., *Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej*, „Studia Europejskie” nr 2/2002
- Barburska O., *Participation of Women in Holding Political Power in Poland*, „Yearbook of Polish European Studies”, nr 7/2003
- Bojarowicz T., *Partie i ugrupowania chadeckie w Polsce po 1989 roku*, „Polityka i Społeczeństwo” nr 2(130)/2015
- Bretan J., *5 feminist collectives leading the charge for women's rights in Poland*, <https://www.calvertjournal.com/articles/show/12301/poland-protests-women-rights-feminist-groups-organisations>
- Brown A. R., *Why parties? The origin and transformation of party politics in America*, https://adambrown.info/p/notes/aldrich_why_parties
- Buchowska N., *Relacja między realizacją praw kobiet a stereotypami płci w świetle standardów ONZ i Unii Europejskiej*, „Nauka” nr 2/2013
- Budge I., *A New Spatial Theory of Party Competition*, „British Journal of Political Science”, No 24(4)/1994
- Bukowski S., *Pismo Samorządu Terytorialnego „Wspólnota”, Samorządowcy wspierają równe prawa kobiet i mężczyzn*, <https://wspolnota.org.pl/news-rankingi-samorzadowcy-wspieraja-rowne-prawa-kobiet-i-mezczyzn>

- Castiglione D., Warren M. E., *Rethinking Democratic Representation: Eight Theoretical Issues*, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=de943ea968ee821350f69eff4966611bc54de5d8>
- Chrzanowski M., *Podstawowe zasady prawa wyborczego do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7288/1/M_Chrzanowski_Podstawowe_zasady_prawa_wyborczego.pdf
- Chaney P., *Critical Mass, Deliberation and the Substantive Representation of Women: Evidence from the UK's Devolution Programme*, „Political Studies” No 54/2006
- Childs S., Krook M. L., *Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors*, „Government and Opposition” 44, No. 2/2009
- Dahlerup D., *Electoral Gender Quotas: Between Equality of Opportunity and Equality of Results*, „Representation” 43, No. 2/2007
- Dahlerup D., Freidenvall I., *Quotas as a „fast truck” to Equal Representation of Women: Why Scandinavia is No Longer the Model*, „International Feminist Journal of Politics” vol. 7 No. 1/2005
- Davidson-Schmidt L. K., *Implementation of political party gender quotas. Evidence from the German Länder 1990-2000*, „Party Politics” 12, No 2/2006
- Desperak I., *Kongres Kobiet, demokracja parytetowa i ruch kobiecy w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” t. 59, nr 3/2010
- Dudzińska A., *Reprezentacja polityczna w Polsce na różnych szczeblach systemu władzy*, https://www.academia.edu/29720868/Reprezentacja_polityczna_w_Polsce_na_r%C3%B3%C5%BCnych_szczeblach_systemu_w%C5%82adzy
- Ekman J., Amnå E., *Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology*, „Human Affairs” 22, nr 3/2012
- Fuszara M., *Równe szanse czy bariery? Kobiety w parlamencie Polski i Macedonii*, „Societas/Communitas” 2(6)/2008
- Górska, A., *Historical role of a woman in Polish society from XII century*, https://www.researchgate.net/publication/323835621_Historical_role_of_a_women_in_Polish_society_from_XII_century
- Gwiazda A., *Analysing the „what” and „when” of women's substantive representation: the role of right-wing populist party ideology*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2021.1873775#:~:text=Women%E2%80%99s%20substantive%20representation%20in%20parliament%20can%20be%20laws%20reflecting%20women%E2%80%99s%20concerns%20%28Franceschet%20and%20Piscopo%202008%29>
- Helios J., Jedlecka W., *Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet*, https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78289/Wplyw_feminizmu_na_sytuacje_spoleczno-prawna_kobiet.pdf
- Jajecznik K., *Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej*, https://www.academia.edu/26718929/Pozycja_Ligi_Polskich_Rodzin_w_polskim_systemie_partyjnym_w_kontekście_transformacji_systemowej_The_League_of_Polish_Families_Political_Relevance_on_a_Background_of_Democratic_Transition
- Janicka M., *Edukacja kobiet na ziemiach polskich na przełomie XVIII i XIX wieku*, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/2527//Małgorzata%20Janicka.pdf?sequence=1>
- Jarska N., *A Patriarchal Marriage? The Women's Movements and the Communist Party in Poland (1945-1989)*, <http://apcz.umk.pl/KH/article/view/KH.2018.125.SI.1.01/15532>

- Jasiewicz K., *Pocketbook or Rosary? Economic and Identity Voting in the 2000-2001 Elections in Poland*, „Studies in Public Policy” No 379/2003
- Jedlecka W., *Wpływ myśli feministycznej na zmiany współczesnego prawa - szkic problemu*, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/80068/edition/78305/content?&meta-lang=pl>
- Kaczmarek J., *The Congress of Polish women as an example of the struggle for women's rights*, „Świat Idei i Polityki”, tom 17, 2018
- Kaczorowska M., *No Change After A Storm? A Review of Post Electoral Defeat Changes in Party Structure and Organisational Structure*, „Przegląd Politologiczny”, nr 10(2)/2022
- Karolczak K., *Aktywność społeczno-polityczna kobiet na szczeblu lokalnym z uwzględnieniem sytuacji w gminie Gostyń po wyborach samorządowych*, „Refleksje” nr 4/2011
- Karolczak K., *„Aniołki Kaczyńskiego” – przedmioty czy podmioty kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości?* „Refleksje” nr 6/2012
- Kauczor W., *Instytucjonalny system ochrony praw człowieka*, https://www.academia.edu/40066138/Instytucjonalny_system_ochrony_praw_cz%C5%82owieka
- Kinowska-Mazaraki Z., *The Polish Paradox: from a Fight for Democracy to the Political Radicalization and Social Exclusion*, „Social Sciences” 10/2021, file:///C:/Users/user/Downloads/The_Polish_Paradox_From_a_Fight_For_Democracy_to_t.pdf
- Klimkiewicz A., *Obniżenie wieku emerytalnego w Polsce. Implikacje dla kobiet w sferze rynku pracy*, *Annales „Etyka w Życiu Gospodarczym”*, Vol.20, No. 2/2017
- Korolczuk E., *Explaining mass protests against abortion ban in Poland: the power of connective action*, https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Zoon_Policon_07_2016_091_113.pdf
- Korolczuk E., *Ruchy społeczne a płeć - perspektywa interseksjonalna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia funduszu alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1/2014
- Kubisa J., Rakowska K., *What is a strike? Notes on the Polish Women's Strike and the Strike of Parents of Persons with Disabilities*, „Praktyka Teoretyczna” nr 4(30)/2018
- Kurczewski J., *Rodzynki w zakalcu, czyli o reprezentacji kobiet w reprezentacji Narodu*, „Societas Communitas” nr 2(6)/2008
- Kwiatkowska A., *Kobiety w wyborach a mechanizmy antydyskryminacyjne – stan aktualny i prognozy na przyszłość*, *Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, SWPS, 2018*, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Raport%20o%20biernych%20prawach%20wyborczych%20kobiet%20%202018.pdf>
- Lesińska-Staszczuk M., *Women's rights in the light of the programmes of the victorious political parties in Poland's 2019 parliamentary elections*, „Annales Universitas Mariae Curie-Skłodowska”, vol. IV, 2019, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_bc_2019_4_39-52
- Leszczyńska-Wichmanowska K., *Międzynarodowy Dzień Kobiet – relikw socjalizmu czy symbol walki o równouprawnienie płci*, „Nowa Polityka Wschodnia” nr 1(32)/2020
- Leszczyńska-Wichmanowska K., *Przywództwo premierowskie w Polsce. Casus Hanny Suchockiej, Ewy Kopacz i Beaty Szydło*, „Politeja” nr 5(80)/2022
- Lewandowski A., *Akcja Wyborcza Solidarność. Centroprawica w poszukiwaniu modelu współpracy*, „Athenaeum Polskie Studia Politologiczne”, vol. 53/2017

- Lewandowski A., *Akcja Wyborcza „Solidarność” - prawica zjednoczona, prawica rozbita*, „Dialogi Polityczne” nr 11/2009
- Lewandowski A., *Wielość liberalizmów Parlamentarne ugrupowania liberalne w Trzeciej Rzeczypospolitej Analiza różnic programowych*, „Roczniki historii socjologii”, t. VIII, 2018
- Lisiakiewicz R., *Miejsce Samoobrony RP w typologii partii politycznych*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie nr 2(926)/2014
- Lisiakiewicz R., *Wizja państwa polskiego w programach politycznych Samoobrony RP*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, styczeń 2014, https://www.researchgate.net/publication/273352118_Wizja_panstwa_polskiego_w_programach_politycznych_Samoobrony_RP
- Łada A., Majkowska M., *Ważne funkcje polskich posłów w Parlamencie Europejskim*, Instytut Spraw Publicznych, 2014
- Łaszuk K., *Drogi kobiet do emancypacji w XIX wieku*, https://www.academia.edu/19181108/Drogi_kobiet_do_emancypacji_w_XIX_wieku
- Łysko. M., *Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” t. XIV, z. 1/2015
- Malinowska E., *Organizacje kobiece w Polsce*, „Studia Socjologiczne” nr 1(I 52)/1999,
- Mariański J., *Godność ludzka jako wartość i sposoby jej uzasadniania w opinii młodzieży*, „Studia z Historii Filozofii” nr 3(7)/2016
- Materska-Sosnowska A., *The Crisis of Social Democracy in Poland: a New Start for the Left?*, Digital Library of the Friedrich Ebert Foundation, <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2010-4/materska-sosnowska.pdf>
- Musiał-Karg M., *Demokracja bezpośrednia a wprowadzenie praw wyborczych dla kobiet - przykład Szwajcarii*, „Studia Środkowoeuropejskie” nr 4/2012
- Musiał-Karg M., *Żelazne damy polityki*, [w:] M. Musiał-Karg, B. Secler, red., *Kobiety we współczesnym świecie. Rola i miejsce kobiet w życiu politycznym*, Poznań 2012
- Nojman R., *Od Pawła Włodkowica do Jana Pawła II. Refleksje na temat wkładu polskiego w rozwój idei i ochrony praw człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” nr 3/2012
- Offe C., *New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics*, „Social Researches” t. 52/1985
- Ostaszewska A., *Blacks Protests - a struggle for women's subjectivity*, „Polish Journal of Educational Studies” nr 71(1)/2018
- Pająk-Patkowska B., *Kobiety jako uczestniczki sprawowania władzy w Polsce po 1989 r.*, „Studia Środkowoeuropejskie” nr 4/2016
- Pisarek A., *Zasada parytetu płci jako zabezpieczenie funkcjonowania zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn w Unii Europejskiej*, E-Wydawnictwo Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79174/02_A_Pisarek_Zasada_parytetu_plci_jako_zabezpieczenie_funkcjonowania_zasady_rownouprawnienia.pdf
- Pytlas B., *From Mainstream to Power: The Law and Justice Party in Poland*, https://www.researchgate.net/publication/345240607_From_Mainstream_to_Power_The_Law_and_Justice_Party_in_Poland
- Riishøj S., *The Civic Platform in Poland – the first decade 2001-2011*, file:///C:/Users/sony/Downloads/SRI%20Civic%20Platform_hjemmeside%20(1).pdf
- Rulka M., *Problem niskiej frekwencji w wyborach do Parlamentu Europejskiego - przyczyny i sposoby jej zwiększenia*, „Przegląd Politologiczny” nr 1/2010

- Sawa-Czajka E., *Organizacje kobiece w Polsce w procesie transformacji systemu politycznego (1989-1993)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. I, nr 15/1994
- Skotnicki K., Szmyt A., Wieruszewski R., Sękowska-Kozłowska K., *W sprawie wprowadzenia parytetu płci na listach wyborczych*, „Przegląd Sejmowy” nr 3(98)/2010
- Stepney P., *The Legacy of Margaret Thatcher – A Critical Assessment*, „Open Journal of Social Sciences”, Vol. 2 No.1/2014
- Szewczyk M., *Parytet płci w ujęciu prawno-porównawczym*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 9, 2011
- Szwed-Walczak A., *Obraz organizacji kobiecych na łamach polskiej prasy dla kobiet w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski, red., *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy (na tle porównawczym)*, Białystok 2020, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku
- Szymanek J., *Współczesne rozumienie pojęcia reprezentacji politycznej (zarys problemu)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 2/2005
- Tampubolon M., *Political Party and People's Suffrage in Electoral Process*, https://www.academia.edu/83099684/Political_Party_and_People_s_Suffrage_in_Electoral_Process
- Trawińska M., *Pułapki tworzenia kobiecej partii politycznej*, Centrum Informacji Anarchistycznej, https://cia.media.pl/trawinska_pulapki_tworzenia_kobiecej_partii_politycznej
- Tyrała M., *Wpływ postulatów programowych na sukces wyborczy - na przykładzie partii: PiS, PO, ZL w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2015 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 1/2018
- Urbaniak K., *Płeć a realizacja praw wyborczych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” IX, 2015
- Waligóra W., *„Jesteśmy zbieraniną, pospolitym ruszeniem dobrego i złego”: Manuela Gretkowska zakłada Partię Kobiet*, „Pamiętnik Teatralny” nr 2(275)/2020, Instytut Sztuki PAN
- Wallas T., *Udział Polaków w instytucjach i organach Unii Europejskiej*, [w:] I. Kraś, red., *Instytucjonalny wymiar członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Częstochowa 2014, Wyd. im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
- van Deth J. W., *What Is Political Participation?*, https://www.researchgate.net/publication/354986876What_Is_Political_Participation
- Wiatrowski P., *Współczesne zagrożenia demokracji – aspekt prawny*, „Zeszyty Naukowe” Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, nr 2(980)/2019
- Wiśniewska P., *Mechanizm kwot w świetle uregulowań kodeksu wyborczego z 2011 roku*, „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 20/A/2016, Wyd. Temida 2
- Wojtasik W., *Lewica i prawica w Polsce. Aspekty ekonomiczno-społeczne*, Sosnowiec 2012, Wyd. Humanitas
- Wojtasik W., *Stamtąd do wieczności. Ewolucja programowa SLD 1001-2006*, [w:] Ł. Tomczak, *Polska lewica u progu XXI wieku*, Wrocław 2008, Wyd. Marina
- Woźniak W., *Programy polskich partii politycznych jako materiał empiryczny w badaniach dyskursu politycznego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” nr 2/2017
- Zagała Z., *Civic Platform Party (PO) Partisans and Law and Justice (PiS) Partisans Meanders of Two Political Identity Narratives Empirical Study*, <https://rebus.us>

edu.pl/bitstream/20.500.12128/21060/1/Zaga%20Civic_Platform_
_Party%28PO%29_partisans_and_Law.pdf

Zawiszewska A., *Polskie Stowarzyszenie Równouprawnienia Kobiet (1907-1914) w świetle relacji autobiograficznych, prasy kobiecej i historiografii feministycznej*, Pismo Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego „Wielogłos” nr 2(44)/2020

Ziółkowski M., *Postmonocentryczny ład społeczny i jego dynamiczny charakter: Dwie przeciwstawne konstelacje kulturowe*, „Przegląd Krytyczny” nr 3(1)/2021

Zuba K., *Through the Looking Glass: The Attitudes of Polish Political Parties towards the EU before and after Accession*,

<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15705850.903105744>

Żukowski A., *Wybory a reprezentacja polityczna kobiet*, „Studia Wyborcze” t. III, 2007

Artykuły prasowe

Chaciński B., *Słonko, a to widziałaś?*, „Polityka” z 23.06.2021

J. Cienski, *Poland's PiS in bed with Catholic Church, backs abortion ban*, „Politico” z 05.04.2016

Cieśla J., *Parytety w polityce. Trudne równanie*, „Polityka” z 25.08.2009

Dąbrowska M., *Równość płci w debatach*, „Zadra” nr 3(24)/2005

Duda M., Kittel B., Śmiłowicz P., *Pani minister strzela*, „Newsweek” z 16.12.2007

Graff A., *Kobiety w męskim klubie*, „Gazeta Wyborcza” z 26.09.2007

Gretekowska M., *Dość upokorzeń*, „Przekrój” z 15.12.2006

Grochal R., *Czy Kongres Kobiet powinien założyć partię polityczną?*, „Gazeta Wyborcza” z 14.06.2013

Grochal R., *Parytet – Pierwsze starcie*, „Gazeta Wyborcza” z 20.02.2010

Guziak-Nowak M., *Wyrok na śmierć czy na życie?*, „Przewodnik Katolicki” z 04.10.2020

Hartman J., *Kobieta nadchodzi*, „Polityka” z 18.03.2020

Kalukin R., *Po drugiej stronie plakatu*, „Polityka” z 25.09.2019

Kim R., *Zarażeni wirusem pogardy*, „Newsweek” z 24.10.2016

Kubrak J., *Kobiety wsparte ordynacją*, „Życie” z 01.10.1999

Kursa M., *Elżbieta Bińczycka szefową nowej partii Unii Europejskich Demokratów*, „Gazeta Wyborcza” z 13.11.2016

Majcherek J. A., *Kobiety, parytety, niestety*, „Gazeta Wyborcza” z 14.07.2010

Maziuk A., *Tradycyjny feminizm się zdezaktualizował, a różnice między kobietami i mężczyznami nie istnieją?*, „Polityka” z 20.10.2017.

Mikułko T., *Bo Polska jest kobietą*, „Gazeta Lubuska” z 20.02.2007

Nyczka T., *Kidawa-Błońska już nie jest kandydatką na prezydenta. Wygrała z Jaśkowiakiem, przegrała z własną partią*, „Gazeta Wyborcza” z 15.05.2020

Owczarek M., *Nie chcemy parytetów*, „Rzeczpospolita” z 09.07.2009

Pawlicka A., *Walka płcią*, „Przekrój” z 20.09.2007

Piotrowski M., *Rewolucja w rządzie Tuska. Bieńkowska wicepremierem, Szczurek za Rostowskiego*, „Gazeta Wyborcza” z 20.11.2013

Podgórska J., *Aktywne uciekają wycofanym*, „Polityka” z 27.07.2022

Rymanowski przypomniał Hołowni jego własne słowa o aborcji. „Mówił pan tak...”, „Do Rzeczy” z 03.02.2021.

Skwiecińska O., *Być kobietą w polityce*, „Gazeta Wyborcza” z 05.12.1994

Suffczyńska N., *Brytyjska polityka ma twarz kobiety*, „Rzeczpospolita” z 27.07.2015

Supernak P., *Lewica zapowiada złożenie projektu ustawy o parytetach na listach wyborczych*, „Gazeta Prawna” z 19.04.2021.

- Szczerbiak A., *Lipiński znów pełnomocnikiem ds. równości. Niestety*, „Polityka” z 06.12.2019
- Szewczak N., *75 kandydatów na prezydenta w ciągu 30 lat. Czy pamiętasz choć połowę tych nazwisk?*, „Business Insider” z 13.07.2020.
- Szpała I., *„Aborcja decyzją kobiety”. Tusk składa deklarację na Campusie Polska*, „Gazeta Wyborcza” z 31.08.2022
- Wyniki wyborów do europarlamentu 2019. Pis przed KE*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 27.05.2019
- Twardowska J., *Tusk obiecuje walczyć o in vitro. „Trzeba zrobić wszystko, żeby przywrócić tę pomoc”*, „Super Express” z 26.09.2022
- Wielowieyska D., *Piwo czerwone od krwi dzieci musi wypić cały naród”. Spór o aborcję twa od 1989 r.*, „Gazeta Wyborcza” z 22.01.2020
- Wroński P., *Hołownia do Kaczyńskiego ws. Aborcji: Przez 40 lat życia nie spotkałem człowieka, który by tak gardził Polakami*, „Gazeta Wyborcza” z 24.10.2020
- Wysocka D., *Dlaczego Partia Kobiet okazała się „klapą”? Manuela Gretkowska w „Studiu pod parasolką”*, „Gazeta Wyborcza” z 24.03.2017
- Wybory 2011. Sojusz Lewicy Demokratycznej - prezentacja partii, lider, program SLD*, „Super Express” z 05.10.2011
- Koniec pełnomocnika ds. równego statusu kobiet*, „Wprost” z 03.11.2005
- Odważne, bezwzględne, niebezpieczne. Kim były i czym zajmowały się kobiety w Armii Krajowej?*, „Wprost Historia” z 05.06.2021
- Radziszewska popiera parytety czyli... jest przeciw*, „Wprost” z 17.02.2010
- Wybory parlamentarne 2019 Konwencja Lewicy: „Pakt dla kobiet”, czyli 10 rozwiązań na „prawdziwą równość”*, „Wprost” z 14.09.2019
- Do Koalicji Europejskiej dołączyły m.in. Inicjatywa Polska, UED, Inicjatywa Feministyczna i KOD*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 14.05.2019
- Kobiety UW*, „Gazeta Wyborcza” z 09.03.2001
- Kraj*, „Gazeta Wyborcza” z 09.06.2002
- Gretkowska rejestruje Partię Kobiet*, „Wprost” z 17.12.2006
- Równość w głosowaniu*, „Gazeta Wyborcza” z 20.03.1999
- Plany Przedwyborczej Koalicji Kobiet (18.07.2001)*, „Gazeta Wyborcza” z 23.07.2001

Źródła internetowe

- Bodalska B., *Nowoczesna ma nową nazwę i nowego lidera*, <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-nowa-nazwe-nowego-lidera>
- Bodalska B., *Nowoczesna ma nowego szefa*, <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-ma-nowego-szefa>
- Charkiewicz E., *Nie w moim imieniu. O Kongresie Kobiet Polskich*, http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=700/Nie_w_moim_imieniu_O_kongresie_kobiet_polskich
- Childs S., Krook M. L., *Critical Mass Theory and Women's Political Participation*, http://mlkrook.org/pdf/childs_krook_2008.pdf
- Chudzik K., *„Jeśli my się zatrzymamy, zatrzyma się świat.” Dlaczego strajk Islandek odniósł sukces?*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/prawa-kobiet/strajk-w-islandii-1975-dlaczego-polki-tez-musza-tak-walczyz/bhvm37x>
- Cieślukowska D., Sarata N., *Dyskryminacja wielokrotna – historia, teorie, przegląd badań*, https://steswpracy.pl/wp-content/uploads/2022/bzp/DYSKryminacja%20wielokrotna_podr.pdf

- Cocotas A., *Women's Rights in Poland*, <https://pulitzercenter.org/projects/womens-rights-in-poland>
- Crowley N., Sansonetti S., *New vision for Gender Equality 2019*; https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/saage_new-vision-report_def.pdf
- Dąbrowska A., *Ustawa suwakowa utknęła w Sejmie*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1568917,1,ustawa-suwakowa-utknela-w-sejmie.read>
- Duda M., *Male allies of Polish Women's Emancipation. On the example of Edward Prądzyński's and Eugeniusz Starczewski's Projects*, <http://file:Users/user/Downloads/22373-24907.pdf>
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2005*, <https://idoc.pub/documents/antoni-dudek-historia-polityczna-polski-1989-2005-546g326yeqn8>
- Dulębianka M., *Polityczne stanowisko kobiety [1908]*, <https://nowyobywatel.pl/2019/11/04/maria-dulebianka-polityczne-stanowisko-kobiety-1908/>
- Frączyk J., *Dlaczego kobiety w Polsce zarabiają mniej od mężczyzn? Te dane pokazują jedną z przyczyn*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/roznica-w-zarobkach-kobiet-i-mezczyzn-te-dane-pokazuja-jedna-z-przyczyn/3t9vvp6>
- Fuszara M., *Kobiety i polityka*, <https://www miesiecznik.znak.com.pl/6762011malgorzata-fuszarakobiety-i-polityka/>
- Gałązka M., *Partie o kobietach. Analiza programów zwycięskich partii politycznych przedstawionych przed wyborami parlamentarnymi w 2011 roku*, https://www.academia.edu/5233131/Partie_o_kobietach_program%C3%B3w_zwyci%C4%99skich_partii_politycznych_przedstawionych_przed_wyborami_parlamentarnymi_w_2011_roku
- González Gago E., *Evaluation of the Strengths and Weaknesses of the Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/strategic_engagement_2016-2019_evaluation.pdf
- Grabowska A., Sanderski A., *Polacy na stanowiskach w Parlamencie Europejskim*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2007\)01-09\(01815\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2007)01-09(01815)_PL.pdf)
- Grabowska M., *Emancypacja kobiet w Polsce: ciągłość i zerwanie*, <https://wszechnica.org.pl/wyklad/emancypacja-kobiet-w-polsce-ciaglosc-i-zerwanie/>
- Hofmeister W., Grabow K., *Political Parties. Functions and Organisations in Democratic Societies*, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=324ad119-cf8d-c71e-ba4d-78b0552f3bbb&groupId=264850
- Jagielska K., Jarosik M., *Jak zatrudniać i rozliczać nianie? Oto nowe przepisy*, <https://kobieta.dziennik.pl-prawne/artykuly/358608,jak-zatrudniac-i-rozliczac-nianie-oto-nowe-przepisy.html>
- Kijewska B., *Kobiety w życiu politycznym – parytety i kwoty*, <https://www.gdansk.pl/stulecie-praw-wyborczych-kobiet/kobiety-w-zyciu-politycznym-parytety-i-kwoty,a,130082>
- Kiwnik Pargana J., *Równouprawnienie: Polska na 23 miejscu w UE*, <https://www.dw.com/pl/równouprawnienie-polska-na-23-miejscu-w-ue/a-59657176>
- Kursa M., *Kulisy zmian. Dlaczego rozeszły się drogi Jadwigi Emilewicz i Jarosława Gowina?*, <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26379637,mistrz-i-jadwiga.html>
- Lewis J. J., *Podstawowe idee i przekonania feminizmu*, <https://www.thoughtco.com/what-is-feminism-3528958>

- Lis I., *Krótką historia feminizmu jako ruchu społecznego*,
<https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>
- Majewska E., Korolczuk E., Kubisa J., Rakowska K., *Od strajku kobiet do międzynarodówki feministycznej. W walce łączymy się - głosy z Polski*,
https://viewpointmag-com.translate.google.com/06/18/from-the-womens-strike-to-the-feminist-international-in-stuggle-we-unit-voices-from-poland/?_x_tr_sl=en&
- Mencel A. J., *Kalendarium – prawa kobiet na świecie i w Polsce*,
<https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>
- Morawska E., *Od wyborów do ław poselskich. Co wiemy o kobietach w Sejmie IX kadencji*, <https://mamprawowiedziec.pl/czytelnia/artykul/od-wyborow-do-law-poselskich-co-wiemy-o-kobietach-w-sejmie-ix-kadencji>
- Mosser K., *Kant and Feminism*, <https://core.ac.uk/download/pdf/232845343.pdf>
- Nowaczyk B., *Zmiany w Partii Kobiet*, <http://www.lewica.pl/index.php?id=15047>
- Perowicz M., *Silaczki z Warszawy. Sylwetka Kobiecego Koła Oświaty Ludowej*, <https://klubjagiellonski.pl/2017/06/04/silaczki-z-warszawy-sylwetka-kobiecego-kola-oswiaty-ludowej/>
- Piotrowski R., *Rola Senatu w polskim ustroju państwowym*,
https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/noty2020/02_2.pdf
- Smith J., *Atheens Declaration (1992)* <https://eurogender.eige.europa.eu/posts/athens-declaration-1992>
- Sonik L., *Demokracja parytetowa*, <https://bip.brpo.gov.pl/pliki/12670910200.pdf>
- Sosnowska A., *Źródła trwałości słabych partii politycznych w III Rzeczypospolitej na przykładzie łódzkich struktur Unii Wolności i Unii Polityki Realnej*,
http://asosnowska.pl/teksty/praca_v2str-pub.pdf
- Stanton E., Anthony S. B., Gage M., *History of Woman Suffrage*, <https://archive.org/bitstream/historyofwomansu02stanuoft#page/172/mode/2up>
- Szumlewicz P., *Prawicowa hegemonia na lewicy*, <https://lewica.pl/index.php?id=9696>.
- Tyrała M., *Koalicja wyborcza jako platforma gwarantująca sukcesy wyborcze (na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w latach 1991-2011)*,
https://rebus.us.edu.pl/bitstream/.500.12128/4/Tyrała_Koalicja_jako_platforma_gwarantujaca_sukcesy_wyborcze.pdf
- Waniek D., *Parlamentarna Grupa Kobiet jako przykład samoorganizowania się kobiet ponad podziałami politycznymi*, <https://trybuna.info/polska/parlamentarna-grupa-kobiet-jako-przyklad-samoorganizowania-sie-kobiet-ponad-podzialami-politycznymi/>
- Warrak I., *The Superiority of Western Values in Eight Minutes*, <https://westminster-institute.org/articles/the-superiority-of-western-values-in-eight-minutes/>
- Wiśniowska J., *Biedroń wprowadził kwoty płci we władzach spółek. Efekty? „Bez kwot nie byłoby mężczyzn”*, <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,23293854,biedron-gdyby-nie-kwoty-w-miejskich-spolkach-w-slupsku-nie.html>
- Wojnicka K., *The Polish profeminist movement*, http://ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39637/ssoar-gender-2013-3-wojnicka-The_Polish_profeminist_movement.pdf?isAllowed=y_&Inkname=ssoar-gender-2013-3-wojnicka
- Zajączkowski W., *Cztery Polki na czele Unii*, <https://www.kurieriuropejski.org/cztery-polki-na-czele-unii-14314?lang=fr>
- Zakrzewski P., *The Women on Polish Independence*, <http://culture.pl/en/article/the-women-of-polish-independence>
- Zieliński P., *Oto organizacje wspierające kobiety w Polsce*, <https://www.forbes.pl/forbeswomen/lista-organizacji-kobiecych-w-polsce-gdzie-prosic-o-pomoc-i-wsparcie/6xrtxwh>

Żuradzki T., *Równość: przegląd problemu*, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5544/rownosc1.pdf?sequence=2&isAllowed-y>

Strony internetowe

- About the European Commission, European Commission*,
https://commission.europa.eu/about-european-commission_en
- About us, Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/about/about-us>
- Aleksandra Natalii-Swiat*, https://www.sejm.gov.pl/zaloba/poslowie/a_natalii.htm
- Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/>
- Angela Merkel – Biography*, <https://www.studyiq.com/articles/angela-merkel-biography-free-pdf-download/>
- Anna Siarkowska, Posłowie, Wnp.pl parlamentarny*, <https://www.wnp.pl/parlamentarny/osoba/anna-siarkowska,195183.html>
- Apel Kongresu Kobiet do Parlamentu EU, Kongres Kobiet*, <https://www.kongreskobiet.pl/post/apel-kongresu-kobiet-do-parlamentu-eu>
- Archiwa Państwowe*, <https://www.aan.gov.pl/>
- Archiwum, Parlament Europejski*,
https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona_glowna/aktualnosci/news.html
- Archiwum, Senat RP*, <https://www.senat.gov.pl/popzednie-kadencje>
- Best Countries for Women, United States News*, <https://www.usnews.com/news/best-countries/best-countries-for-women>
- Biedroń wprowadził kwoty płci we władzach spółek. Efekty? „Bez kwot nie byłoby mężczyzn”*, Wiśniowska J., <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,23293854,biedron-gdyby-nie-kwoty-w-miejskich-spolkach-w-slupsku-nie.html>
- Biuletyn informacyjny o pracy Klubu Parlamentarnego SLD w IV kadencji Sejmu RP i V kadencji Senatu RP*, IV kwartał 2001
- Biuletyn Informacyjny Unii Wolności*, nr 34/1999
- Board of Governors, European Investment Bank*, <https://www.eib.org/en/about/governance-and-structure/statutory-bodies/board-governors/index.htm>
- Byli przewodniczący Rady Europejskiej, Rada Europejska*,
<https://www.consilium.europa.eu/pl/european-council/former-euco-presidents/>
- Cele działania, Stowarzyszenie Współpracy Kobiet NEWW*, <https://rejestr.io/krs/91523/stowarzyszenie-wspolpracy-kobiet-neww>
- Cele i postulaty, Kongres Kobiet*, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>
- Cele Stowarzyszenia, Kongres Kobiet*, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>
- Committee for Economic, Social and Cultural Rights*,
<https://www.ohchr.org/hrbodies/cescr/pages/cescrindex.aspx>
- Committee for the Elimination of Discrimination against Women*,
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/CEDAWIndex.aspx>
- Coraz mniej kandydatek w wyborach do Sejmu - analiza ISP*, Instytut Spraw Publicznych,
<https://www.isp.org.pl/pl/aktualnosci/coraz-mniej-kandydatek-w-wyborach-do-sejmu-analiza-isp>
- Court of Justice of the European Union (CJEU), European Union*, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/court-justice-european-union-cjeu_en
- Covid19 and gender equality, European Institute for Gender Equality*,
<https://eige.europa.eu/topics/health/covid-19-and-gender-equality>
- Critical Mass Theory and Women's Political Participation*, Childs S., Krook M.,

http://mlkrook.org/pdf/childs_krook_2008.pdf
Członkowie, Europejski Trybunał Obrachunkowy,
https://www.eca.europa.eu/pl/Pages/OrganizationChart_List.aspx
Cztery lata w opozycji Sojusz Lewicy Demokratycznej Klub Parlamentarny 1997-2001,
Sojusz Lewicy Demokratycznej, Wyd. „Książka i Wiedza”, Warszawa 2001
Cztery Polki na czele Unii, Zajązkowski W., <https://www.kurieriuropejski.org/cztery-polki-na-czele-unii-14314?lang=fr>
Czy wróci rządowa refundacja in vitro? PO zapowiada złożenie do Sejmu obywatelskiego projektu, Ofeminin, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/to-dla-nas-wazne/czy-wroci-refundacja-in-vitro-tusk-zapowiada-zlozenie-obywatelskiego-projektu/nk9d4hp>
Delegacje, Parlament Europejski,
<https://www.europarl.europa.eu/delegations/pl/about/intoduction>
Demokracja parytetowa, Sonik L., <https://bip.brpo.gov.pl/pliki/12670910200.pdf>
Dlaczego kobiety w Polsce zarabiają mniej od mężczyzn? Te dane pokazują jedną z przyczyn, Frączyk J., <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/roznica-w-zarobkach-kobiet-i-mezczyzn-te-dane-pokazuja-jedna-z-przyczyn/3t9vvp6>
Dlaczego Polacy odchodzą od Kościoła?, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_105_22.PDF
Dyskryminacja wielokrotna – historia, teorie, przegląd badań, Cieślukowska D., Sarata N., https://steswpracy.pl/wp-content/uploads/2022/bzp/DYSKryminacja%20wielokrotna_podr.pdf
Elżbieta Jachlewska, Portal Miasta Gdańska, <https://www.gdansk.pl/wybory/elzbieta-jachlewska-lepszy-gdansk.a.125786>
Emancypacja kobiet w Polsce: ciągłość i zerwanie, Grabowska M., <https://wszechnica.org.pl/wyklad/emancypacja-kobiet-w-polsce-ciaglosc-i-zerwanie/>
Equal Rights Opportunities: Progress for All, United Nations, Department of Public Information, February 2010
EU who is who official directory of the European Union, European Commission, https://op.europa.eu/webpub/wiw/pdf/EUWhoiswho_COM_EN.pdf
European Contraception Atlas 2020, <https://www.epfweb.org/european-contraception-atlas>
Europejska Służba Działań Zewnętrznych, Unia Europejska, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eeas_pl
Europejski Bank Centralny najważniejszym Bankiem w Unii Europejskiej, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/przepisy/jakie-sa-cele-i-zadania-europejskiego-banku-centralnego/0mxc81v>
Europejski Bank Inwestycyjny, Ministerstwo Finansów, <https://www.gov.pl/web/finanse/europejski-bank-inwestycyjny-miedzynarodowe-instytucje-finansowe>
Europejski Trybunał Obrachunkowy, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/eca_pl
Evaluation of the Strengths and Weaknesses of the Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019, Gonzalez Gago E., https://ec.europa.eu/info/sites/default/aid_development_cooperation_fundamental_rights/strategic_engagement_2016-2019_evaluation.pdf

Fundacja im. Izabeli Jarugi-Nowackiej, <https://rejestr.io/krs/380088/fundacja-im-izabeli-jarugi-nowackiej>

General Council, European Central Bank, <https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/decisions/genc/html/index.en.html>

Hanna Gronkiewicz-Waltz, MamPrawoWiedziec.pl, https://mamprawowiedziec.pl/polityk/30879_hanna_gronkiewicz_waltz

Historia polityczna Polski 1989-2005, Dudek A., <https://idoc.pub/documents/antoni-dudek-historia-polityczna-polski-1989-2005-546g326yeqn8>

Historia, Centrum Praw Kobiet, <https://cpk.org.pl/o-nas/nasza-historia>

Historia, Platforma Obywatelska, <https://platforma.org/historia>

Historia, Solidarność Walcząca, <https://sw.ipn.gov.pl/ws/historia/4537,Solidarnosc-Walczaca.html>

History of Woman Suffrage, Stanton E., Anthony S. B., Gage M., <https://archive.org/bitstream/historyofwomansu02stanuoft#page/172/mode/2up>

Human Rights, United Nations, <https://www.un.org/en/global-issues/human-right>

Ile lat potrzeba, by osiągnąć równość płci na świecie? Dużo więcej niż przed pandemią, <https://euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoeczna/rownosc-płci-global-gender-gap-swiatowe-forum-ekonomiczne-pandemia-covid19/>

Inicjatywa Feministyczna, <https://bip.warszawa.so.gov.pl/rejestr-partii/0/60/inicjatywa-feministyczna>

Iwona Piątek kandydatką Partii Kobiet na prezydenta, Onet.pl, <https://wiadomosci.onet.pl/partia-kobiet>

IX Kongres Kobiet, <https://www.plkongres-kobiet>

Jadwiga Emilewicz odchodzi z rządu. Była jednym z lepszych ministrów, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/jadwiga-emilewicz-odchodzi-z-urzedu-podsumowanie-dokonan-jako-ministra/2cnrckh>

Jadwiga Emilewicz zamiast Jarosława Gowina. Kim jest nowa wicepremier?, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/polityka/jadwiga-emilewicz-kim-jest-nowa-wicepremier-minister-rozwoju/75x1brw>

Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014-2020, Ministerstwo Rozwoju, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/21342/Podrecznik_szans_kobiet_i_mezczyzn_2014_2020.pdf

Jak skutecznie promować uczestnictwo kobiet w partiach politycznych *Poradnik*, <https://www.osce.org/files/f/documents/b/4/225201.pdf>

Jak zatrudniać i rozliczać nianie? Oto nowe przepisy, Jagielska K., Jarosik M., <https://kobieta.dziennik.pl/-prawne/artykuly/358608,jak-zatrudniac-i-rozliczac-nianie-oto-nowe-przepisy.html>

Jestem Polką i obowiązki mam inne? Bo jest 2022 (w Polsce), OKO.press, <https://www.oko.press/15-mezczyzn-i-jedna-kobieta-bo-jest-2022-w-polsce>

„Jeśli my się zatrzymamy, zatrzyma się świat.” Dlaczego strajk Islandek odniósł sukces?, Chudzik K., <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/prawa-kobiet/strajk-w-islandii-1975-dlaczego-polki-tez-musza-tak-walczyt/bhvm37x>

Joanna Agatowska, Wnp.pl parlamentarny <https://www.wnp.pl/parlamentarny/osoba/joanna-agatowska,691.html>

Joanna Schmidt, Onet Wiadomości, <https://wiadomosci.onet.pl/joanna-schmidt>

Kalendarium – prawa kobiet na świecie i w Polsce, Mencil A. J., <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>

Kant and Feminism, Mosser K., <https://core.ac.uk/download/pdf/232845343.pdf>

Kim jesteście, Ruch Polska 2050, <https://polska2050.pl/kim-jestesmy>

Kim są posłowie sprawujący kluczowe funkcje w PE i jak są wybierani?, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/faq/3/kim-sa-poslowie-sprawujacy-kluczowe-funkcje-w-pe-i-jak-sa-wyberani>

Koalicja wyborcza jako platforma gwarantująca sukcesy wyborcze (na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w latach 1991-2011), Tyrała M., https://rebus.us.edu.pl/bitstream/.500.12128/4/Tyrała_Koalicja_jako_platforma_gwarantujaca_sukcesy_wyborcze.pdf

Kobieta-szef (nie)mile widziana?, Prawo.pl, https://www.prawo.pl/kadry/kobieta-szef-niemile-widziana,279_931.html

Kobiety i polityka, Fuszara M., <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6762011malgorzata-fuszarakobiety-i-polityka/>

Kobiety na listach do Sejmu. Parytet zachowany, ale „jedynek” niewiele, Konkret24, <https://konkret24.tvn24.pl/polityka/-na-listach-do-sejmu-parytet-zachowany-ale-jedynek-niewiele-ra969247>

Kobiety na rynku pracy. Polska z jednym z najniższych wskaźników w Europie, Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Kobiety-na-ryнку-pracy-Polska-z-jednym-z-najniższych-wskaznikow-w-Europie-8274573.html>

Kobiety w Parlamencie Europejskim (infografiki), <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20190226STO28804/kobiety-w-parlamencie-europejskim-infografiki>

Kobiety w życiu politycznym – parytety i kwoty, Kijewska B., https://www.gdansk.pl/stulecie-praw-wyborczych-kobiet/kobiety-w-zyciu-politycznym-parytety-i-kwoty,a,1300_82

Komisja do spraw równości i praw człowieka, <https://www.equalityhumanrights.com/en/secondary-education-resources/usefullinformation/understanding-equality>

Komisje PE, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/poslowie_parlament_i_ty/komisje.html

Konfederacja Polski Niepodległej, ulotka wyborcza, https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/REA9GCGFSM1L68PYFL8CEKQRM7Q7B2.pdf

Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/>

Kongres SLD wybrał 5 wiceprzewodniczących partii, Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Kongres-SLD-wybrał-5-wiceprzewodniczących-partii-789233.html>

Krótką historią feminizmu jako ruchu społecznego, Lis I., <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka1.pdf>

Kto jest kim w 9. kadencji Parlamentu Europejskiego? Nowe prezydium PE oraz przewodniczący i wiceprzewodniczący komisji parlamentarnych, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/_glowna/aktualnosci/news/2019/lipiec-2019/kto-jest-kim.html

Kto jest kim? Przewodniczący komisji, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona_glowna/aktualnosci/news/2019/lipiec-2019/kto-jest-kim.html#shadowbox/1/

Kulisy zmian. Dlaczego rozeszły się drogi Jadwigi Emilewicz i Jarosława Gowina?, Kursa M., <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26379637,mistrz-i-jadwiga.html>

Liczba posłów, European Parliament, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions0and-bodies-profiles/european-parliament_en

Lista członkiń Gabinetu Cieni, Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/gabinet-cieni>

Male allies of Polish Women's Emancipation. On the example of Edward Prądzyński's and Eugeniusz Starczewski's Projects, Duda M., <http://file;Users/user/Downloads/22373-24907.pdf>

Mamy Prezesa!, Porozumienie, <https://pjpg.org.pl/mamy-prezesa>

Marszałkowie Senatu, Senat RP, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/public/senatrp/noty2016/6.pdf>

Naczelny Komitet Wykonawczy, PSL, <https://www.psl.pl/ludowcy/>

New vision for Gender Equality 2019, Crowley N., Sansonetti S., https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/saage_new-vision-report_def.pdf

„Solidarność”, Stowarzyszenie Wolnego Słowa, Warszawa 1989

Nie w moim imieniu. O Kongresie Kobiet Polskich, Charkiewicz E., http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=700/Nie_w_moim_imieniu_O_kongresie_kobiet_polskich

Nie żyje Krystyna Łybacka była minister edukacji, Onet Wiadomości, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/-lybacka-nie-zyje-minister-edukacji-i-poslanka-sld-miala-74-lata/edx26vn>

Niech lewica nie zawłaszcza naszych haseł, Partia Kobiet, <https://wiadomosci.wp.pl/partia-kobiet-niech-lewica-nie-zawłaszcza-naszyc-hasel-6037233788560513a>

Nowa Lewica, nowe władze. Wybrano 14 wiceprzewodniczących, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-10-09/nowa-lewica-nowe-wladze-finalizacja-polaczenia-sld-i-wiosny-na-poziomie-ogolnopolskim/>

Nowoczesna ma nową nazwę i nowego lidera, Bodalska B., <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-nowa-nazwe-nowego-lidera>

Nowoczesna ma nowego szefa, Bodalska B., <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/nowoczesna-ma-nowego-szefa>

Nowoczesna Założenia programowe i sejmowe poczynania, Ideologia.pl, <http://ideologia.pl/program-i-postulaty-partii-nowoczesna/>

O Fundacji, Fundacja Feminoteka, <https://feminoteka.pl/o-fundacji/>

O Kongresie Kobiet, Pismo Egalitarne Obywatelka <https://stowarzyszeniewaga.pl/wp-content/uploads/2018/02/obywatelka3>

O nas, Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, <https://federa.org.pl/o-nas/>

O nas, Inicjatywa Polska, <https://ipl.org.pl/o-nas/>

O nas, Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/cele-i-postulaty>

O nas, Stowarzyszenie „WAGA”, <https://stowarzyszeniewaga.pl/tematy/o-nas/>

O nas, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kobiet GINEKA, <https://kpowes.org.pl/stowarzyszenie-na-rzecz-rozwoju-kobiet-gineka/>

Od strajku kobiet do międzynarodówki feministycznej. W walce łączymy się - głosy z Polski, Majewska E., Korolczuk E., Kubisa J., Rakowska K., https://viewpointmag-com.translate.goog//06/18/from-the-womens-strike-to-the-feminist-international-in-stuggle-we-unit-voices-from-poland/?_x_tr_sl=en&

Od wyborów do ław poselskich. Co wiemy o kobietach w Sejmie IX kadencji, Morawska E., <https://mamprawowiedziec.pl/czytelnia/artykul/od-wyborow-do-law-poselskich-co-wiemy-o-kobietach-w-sejmie-ix-kadencji>

Ogólnopolska konferencja online Kobiety w polityce – polityka kobiet, <https://www.ajp.edu.pl/wydarzenia/5795-ogolnopolska-konferencja-naukowa-online-pt-kobiety-w-polityce-polityka-kobiet.html>

Orzeczenie TK. Lewica chce liberalizacji aborcji, PSL – kompromisu i referendum, Radio

- ZET, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Polityka/Wyrok-TK-ws.-aborcji.-Lewica-chce-liberalizacji-aborcji-PSL-powrotu-do-tzw.-kompromisu>
- Oś czasu Parlamentu Europejskiego*, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/infographic/european-parliament-timeline/index_pl.html#event-20220706
- Oto 19 krajów, w których kobietom żyje się najlepiej*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/lifestyle/najlepsze-kraje-do-zycia-dla-kobiet-w-2019-roku/5gkt3y0>
- Oto organizacje wspierające kobiety w Polsce*, Zieliński P., <https://www.forbes.pl/forbeswomen/lista-organizacji-kobiecych-w-polsce-gdzie-prosic-o-pomoc-i-wsparcie/6xrtxwh>
- Parlament za większą rolę kobiet w polityce i biznesie*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20120313IPR40566/parlament-za-wieksza-rola-kobiet-w-polityce-i-w-biznesie>
- Parlamentarna Grupa Kobiet jako przykład samoorganizowania się kobiet ponad podziałami politycznymi*, Waniek D., <https://trybuna.info/polska/parlamentarna-grupa-kobiet-jako-przyklad-samoorganizowania-sie-kobiet-ponad-podzialami-politycznymi/>
- Partia Kobiet zmieniła nazwę – od soboty działa jako Inicjatywa Feministyczna*, Trybuna.eu, <http://trybuna.eu/partia-kobiet-zmieni-la-nazwe-od-soboty-dziala-jako-inicjatywa-feministyczna/>
- Partie o kobietach. Analiza programów zwycięskich partii politycznych przedstawionych przed wyborami parlamentarnymi w 2011 roku*, Gałązka M., https://www.academia.edu/5233131/Partie_o_kobietach_program%C3%B3w_zwyci%C4%99skich_partii_politycznych_przedstawionych_przed_wyborami_parlamentarnymi_w_2011_roku
- Partie o kobietach. Analiza programów zwycięskich partii politycznych przedstawionych przed wyborami parlamentarnymi w 2011 roku*, Gałązka M., https://www.academia.edu/5233131/Partie_o_kobietach_program%C3%B3w_zwyci%C4%99skich_partii_politycznych_przedstawionych_przed_wyborami_parlamentarnymi_w_2011_roku
- Partie polityczne w 2012 r.*, Główny Urząd Statystyczny, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5693/4/1/5/g_s_partie_polityczne_2012.pdf
- Partie polityczne w 2020 r.*, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/partie-polityczne-w-2020-roku,7,5.html>
- Pełnomocniczka Prezydenta ds. Kobiet*, <https://wsparcie.um.warszawa.pl/-/pełnomocniczka-prezydenta-ds-kobiet>
- Podręcznik dotyczący zasady równości szans kobiet i mężczyzn w funduszach unijnych na lata 2014-2020*, Portal Funduszy Europejskich, http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/21342/Podrecznik_rownosc_szans_kobiet_i_mezczyzn_2014_2020
- Podstawowe idee i przekonania feminizmu*, Lewis J. J., <https://www.thoughtco.com/what-is-feminism-3528958>
- Polacy na stanowiskach w Parlamencie Europejskim*, Grabowska A., Sanderski A., [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2007\)01-09\(01815\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_avi/2007/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2007)01-09(01815)_PL.pdf)
- Political Parties. Functions and Organisations in Democratic Societies*, Hofmeister W., Grabow K., https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=324ad119-cf8d-c71e-ba4d-78b0552f3bbb&groupId=264850

Polityczne stanowisko kobiety [1908], Dulębianka M., <https://nowyobywatel.pl/2019/11/04/maria-dulebianka-polityczne-stanowisko-kobiety-1908/>

Polityka wobec aborcji: opinie ludności w 18 krajach świata. Komunikat z badań CBOS, BS/96/2008, https://cbos.pl/SPISKOM./2008/K_096_08.PDF

Polki 2021. Nowe wartości na nowe czasy, Gedeon Richter Polska <https://www.gedeonrichter.pl/aktualnosci/raport-polki-2021-nowe-wartosci-na-nowe-czasy/>

Polska jest kobietą, Polkowickie Koło Kobiet, <https://polkowickapartiakobiet.pl.tl/Manifest.htm>

Polska jutra Główne postulaty Lewicy, Komitet Wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej, https://klub-lewica.org.pl/images/media/Program_Lewicy.pdf

Polska w Radzie Europy, <https://www.gov.pl/web/re/-w-radzie-europy>

Polska w Unii Europejskiej, <https://www.gov.pl/web/ue/polska-w-ue>

Polska: Kongres założycielski Partii Republikańskiej. Adam Bielan prezesem, <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/polska-partia-republikanska-adam-bielan-zjednoczona-prawica-rzad/>

Ponad połowa Polek uważa, że nasz kraj nie jest dobrym miejscem by zostać matką, Biznes Newseria, https://biznes.newseria.pl/biuro-prasowe/media_i_pr/ponad-polowa-polek_b1399769344

Porozumienie, <https://pjpg.org.pl/>

Posłowie do PE, Beata Mazurek, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197538/BEATA_MAZUREK/home

Posłowie do PE, Beata Szydło, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197553/BEATA_SZYDLO/home

Posłowie do PE, Danuta Maria Hübner, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/96779/DANUTA+MARIA_HUBNER/cv

Posłowie do PE, Ewa Kopacz, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197525/EWA_KOPACZ/home

Posłowie do PE, Jadwiga Wiśniewska, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/124877/JADWIGA_WISNIEWSKA/home

Posłowie do PE, Magdalena Adamowicz, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/meps/pl/197490/MAGDALENA_ADAMOWICZ/home

Posłowie, Konfederacja Wolność i Niepodległość, <https://konfederacja.pl/poslowie/>

Postulaty i działania największej partii opozycyjnej, Ideologia.pl, <https://ideologia.pl/program-partii-platforma-obywatelska/>

Postulaty Prawa i Sprawiedliwości. Analizujemy program oraz działania partii rządzącej, Ideologia.pl, <https://ideologia.pl/program-partii-prawo-i-sprawiedliwosc/>

Powstaje obywatelski komitet inicjatywy ustawodawczej dot. legalizacji aborcji, <https://klub-lewica.org.pl/aktualnosci/1483-powstaje-obywatelski-komitet-inicjatywy-ustawodawczej-dot-legalizacji-aborcji>

Prawa wyborcze kobiet w Polsce, Archiwa Państwowe, <https://www.aan.gov.pl/art,211,prawa-wyborcze-kobiet-w-polsce>

Prawicowa hegemonia na lewicy, Szumlewicz P., <https://lewica.pl/index.php?id=9696>

Prefeminizm zanim nadeszła druga fala. Poszukiwanie przejawów feminizmu w historii Dr hab. Natalia Klejdysz Podcast Maturalny, <https://open.spotify.com/episode/55a8pnpjsashHs8hdIJdcF>

Prezentacja członków, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Sąd, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7035/pl/

Prezentacja, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7026/pl/

Prezentacje programowe. Wnioski i propozycje zespołów, Sojusz Lewicy Demokratycznej, Wyd. Sojusz Lewicy Demokratycznej, Warszawa 2001

Prezydent powołał nowy rząd, Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-nowy-rzad,1559>

Prezydent powołał rząd Donalda Tuska, Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-powolal-rzad-donalda-tuska,14467>

Prezydent powołał rząd Ewy Kopacz, Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum-bronislawa-komorowskiego/aktualnosci/wydarzenia/-powolal-rzad-ewy-kopacz,15468>

Prezydent powołał rząd Mateusza Morawieckiego, Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje/prezydent-powolal-rzad-mateusza-morawieckiego,7534>

Prezydent powołał rząd, Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/nominacje/prezydent-powolal-rzad,7469>

Prezydent.pl, <https://www.prezydent.pl/>

Prezydium Sejmu, Sejm RP, https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/page.xsp/prezydium_sejmu

Prezydium Senatu IX kadencji, Senat RP, <https://www.senat.gov.pl/o-senacie/organy/prezydium-senatu/prezydium-senatu-ix-kadencji/>

Program czyli co? Ekspert o zasadach tworzenia skutecznych programów wyborczych, Serwis Samorządowy PAP, <https://samorzad.pap.pl/kategoria/wybory/program-czyli-co-ekspert-o-zasadach-tworzenia-skutecznych-programow-wyborczych>

Program Konfederacji, Konfederacja, <http://konfederacja.net/wp-content/uploads/2019/09/KONFEDERACJA-Program-Wyborczy-Polska-dla-Ciebie.pdf>

Program, Narodowe Odrodzenie Polski <https://www.nop.org.pl/deklaracja-trzeciej-pozycji>

Program, Partia Zieloni, <https://partiazieloni.pl/program/>

Proportion of women parliamentarians worldwide reaches ‘all-time high, United Nations, <https://news.un.org/en/story/2021/03/1086582>

Przegląd Socjalistyczny, V Kongres SLD, <http://przegląd-socjalistyczny.pl/na-lewicy/783-sld.html>

Przemoc domowa. RPO przedstawił premierowi propozycje zmian w prawie, by lepiej chronić ofiary, a sprawców edukować, RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/content/rpo-do-premiera-propozycje-zmian-przemoc-w-rodzynie>

Przesłanie Sekretarza Generalnego ONZ, 8 marca 2021 r., <http://www.unic.un.org/pl/oionz/miedzynarodowy-dzien-kobiet-2021/3401>

Przyznano nagrody Fundacji im. Izabeli Jarugi-Nowackiej – „Okulary Równości”, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/przyznano-nagrody-fundacji-im-izabeli-jarugi-nowackiej-okulary-rownosci/v4s5h>

Rada Europejska, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/23/rada-europejska>

Rada Programowa, Kongres Kobiet, <https://www.kongreskobiet.pl/rada-programowa>

Rodzaje instytucji i organów, Unia Europejska, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_pl

Rola Senatu w polskim ustroju państwowym, Piotrowski R., https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/noty2020/02_2.pdf

Równość płci: temat dla dziennikarzy, temat dla dziennikarek, https://pl.boell.org/sites/default/files/rownosc_plci_temat_dla_dziennikarzy_dziennikarek.pdf

Równość: przegląd problemu, Żuradzki T., [https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5544/rownosc1.pdf?sequence=2&isAllowed-y](https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5544/rownosc1.pdf?sequence=2&isAllowed=y)

Równouprawnienie płci w podejmowaniu decyzji politycznych, Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn file:///C:/Users/sony/2016.1523_mh0116064pln_pdfweb_20170511095722%20(1).pdf

Równouprawnienie: Polska na 23 miejscu w UE, Kiwnik Pargana J., <https://www.dw.com/pl/równouprawnienie-polska-na-23-miejscu-w-ue/a-59657176>

Ruch Palikota po raz kolejny złoży w Sejmie projekt ustawy o in vitro, <https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/Ruch-Palikota-po-raz-kolejny-zlozy-w-Sejmie-projekt-ustawy-o-in-vitro,145476,14.html>

Segregacja pozioma kobiet i mężczyzn na rynku pracy, Koalicja Karat, https://www.karat.org/wp-content/uploads/2017/05/Segregacja_pozioma_kobiet_na_ryнку_pracy_Koalicja_Karat_2017

Senat RP, <https://www.senat.gov.pl>

Silaczki z Warszawy. Sylwetka Kobiecego Koła Oświaty Ludowej, Perowicz M., <https://klubjagiellonski.pl/2017/06/04/silaczki-z-warszawy-sylwetka-kobiecego-kola-oswiaty-ludowej/>

Skandynawska polityka jest kobietą. Kiedy polityczne równouprawnienie dotrze do Polski?, OKO.press, <https://oko.press/skandynawska-polityka-jest-kobieta>

Skład Rady Ministrów, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, <https://www.gov.pl/web/premier/rada-ministrow>

Skład, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/pl

Spis organizacji, Fundacja Polskie Stowarzyszenie Feministyczne Centrum Kobiet <https://spis.ngo.pl/200150-fundacja-psf-centrum-kobiet>

Sprawozdania, Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/sprawozdania>

History of Woman Suffrage, Stanton E., Anthony S. B., Gage M., <https://archive.org/bitstream/historyofwomansu02stanuoft#page/172/mode/2up>

Statut Partii Kobiet, <https://polkowickapartiakobiet.pl/tl/Statut-Partii-Kobiet.htm>

Stowarzyszenie „WAGA”, <https://stowarzyszeniewaga.pl/>

Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kobiet GINEKA, <https://kpowes.org.pl/stowarzyszenie-na-rzecz-rozwoju-kobiet-gineka/>

Stowarzyszenie Polska YWCA Związek Dziewcząt i Kobiet Chrześcijańskich, https://ywca.pl/_polska-ywca

Struktura Partii, Zarząd Krajowy, Partia Razem, <https://partiarazem.pl/struktura>

The Breath of the Government on My Back Attacks on Women's Rights in Poland, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/report/2019/02/06/breath-government-my-back/attacks-womens-rights-poland>

The Commissioners, European Commission, https://wayback.archive-it.org/12090/20191119095411/https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019_en

The Polish profeminist movement, Wojnicka K., http://ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39637/ssoar-gender-2013-3-wojnicka-The_Polish_profeminist_movement.pdf?isAllowed=y_&Inkname=ssoar-gender-2013-3-wojnicka

The Superiority of Western Values in Eight Minutes, Warrak I., <https://westminster-institute.org/articles/the-superiority-of-western-values-in-eight-minutes/>

Trybunał Sprawiedliwości, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, https://curia.europa.eu/jcms/Jo2_7024/pl/

Tusk: chcę, by połowa „jedynek” na listach PO była dla kobiet, Money.pl, https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artykul/tusk:chce:by:polowa:a:jedynke:na:listach:po:byla:dla:kobiet,135,0,523655.html

Tusk: Procedura in vitro nie może być tylko dla najbogatszych, Bankier.pl, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Tusk-Procedura-in-vitro-nie-moze-byc-tylko-dla-najbogatszych-8423288.html>

Types of institutions and bodies, European Union, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_en

Udział kobiet na stanowiskach kierowniczych. Polska druga w UE, Forsal.pl, <https://forsal.pl/praca/kariera/artykuly/8112906,kobiety-na-stanowiskach-kierowniczych-polska-druga-w-ue.html>

Udział kobiet w zarządach rośnie, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, <https://odpowiedzialny.biznes.pl/karta-roznorodnosci/aktualnosci-karta/udzial-kobiet-w-zarzadach-rosnie/>

Urlop ciążowy - nowym uprawnieniem rodzicielskim?, INFOR, <https://www.infor.pl/prawo/praca/urlopy-pracownicze/2836287,Urlop-ciazowy-nowym-uprawnieniem-rodzicielskim.html>

Ustawa suwakowa utknęła w Sejmie, Dąbrowska A., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1568917,1,ustawa-suwakowa-utknela-w-sejmie.read>

Visualizing the data: Women’s representation in society, United Nations Women, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/multimedia/2020/2/infographic-visualizing-the-data-womens-representation>

W centrum uwagi: działania UE na rzecz kobiet, Komisja Europejska, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/women/pl/>

W Poznaniu rozpoczął się XIV Kongres Kobiet, Kongres Kobiet, <https://i.pl/w-poznaniu-rozpoznal-sie-ix-kongres-kobiet-zdjecia/ar/12466016#:~:text=Na%20Mi%20C4%99dzynarodowych%20Targach%20Pozna%C5%84skich%20w%20Sali%20Ziemie%20Ospotka%C5%82o,W%20Poznaniu%20odbywa%20si%C4%99%20na%20zaproszenie%20prezydenta%20miasta>

W rządzie Morawieckiego jest tylko jedna kobieta. Prof. Środa: „Minęła moda na pokazywanie kobiet”, Ofeminin, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/prawa-kobiet/rzad-morawieckiego-tylko-jedna-kobieta-po-co-nam-parytety/4b6smst>

W. Czarzasty szefem SLD: wiem kiedy nadejdą bizony i wiem jak rzucić dzidę, Wybrzeże24.pl, <https://wybrzeze24.pl/aktualnosci/w-czarzasty-szefem-sld-wiem-kiedy-nadejda-bizony-i-wiem-jak-rzucic-dzida>

What are women’s human rights?, Global Fund for Women, <https://www.globalfundforwomen.org/womens-human-rights>

What we do?, Amnesty International, <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/>

What we do?, Women’s Rights and Gender Equality Commission, <https://www.cesi.org/what-we-do/commissions-and-expert-commissions/womens-rights-and-gender-equality-commission/>

Who are the MEPs in key functions and how are they elected?, European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/faq/3/who-are-the-meps-in-key-functions-and-how-are-they-elected>

Wiceprzewodniczący, Platforma Obywatelska, http://bip.platforma.org/wladze_partii/wiceprzewodniczacy/

Władze, ludzie, PiS, <https://pis.org.pl/partia/wladze-ludzie.pdf>

Wójt, burmistrz, prezydent: kto może kandydować?, Państwowa Komisja Wyborcza, <https://pkw.gov.pl/aktualnosci/informacje/wojt-burmistrz-prezydent-kto-moze-kandydowac>

Women and men in decision-making 2007: analysis of the situation and trends, European Commission, <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/women-and-men-decision-making-2007-analysis-situation-and-trends>

Women in Politics: 2021, United Nations Women, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021>

Women in Politics: Why Are They Under-represented?, Free Network, <https://freepolicybriefs.org/2021/03/08/women-in-politics/>

Women on Polish Independence, Zakrzewski P., <http://culture.pl/en/article/the-women-of-polish-independence>

Women Representation, Parliament of Rwanda, <https://www.parliament.gov.rw/women-representation>

Women's Rights in Poland, Cocotas A., <https://pulitzercenter.org/projects/womens-rights-in-poland>

Women's Rights, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/topic/womens-rights>

Women's Rights, Amnesty International, <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/discrimination/womens-rights/>

Wskaźnik równouprawnienia płci 2020 Polska, Europejski Instytut ds. równości Kobiet i Mężczyzn [file:///C:/Users/sony/Downloads/mhag20010pla_002%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/sony/Downloads/mhag20010pla_002%20(1).pdf)

Wskaźnik równouprawnienia płci, Europejski Instytut ds. równości Kobiet i Mężczyzn, <http://www.opzz.org.pl/assets/opzz/files/022dd06d-d129-4913-ae71-f9ba699f5a52/2020-09-25-wskaznik-rownouprawnienia-plci.pdf>

Wybory europejskie już 26 maja, Parlament Europejski, https://www.europarl.europa.eu/poland/pl/strona_glowna/aktualnosci/news

Wybrano nowe władze SLD, Interia.pl, <https://archive.is/Yiyn>

Wyniki wyborów europejskich w 2019 r., Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-krajowe/polska/2004-2009/posiedzenie-inauguracyjne/>

XIV Kongres Kobiet, <https://www.bing.com/videos/search?q=14+kongres+kobiet&docid=608054678288814613&mid=7E6E0087C6A4163FCFFB7E6E0087&view=detail&FORM=VIRE>

XIV Kongres Kobiet, https://www.kongreskobiet.pl/_files/ugd/742d99_033247b124_d04f0b97f3c86475b00f5e.pdf

Założenia programowe Nowej Demokracji TAK Część VI. Związki wyznaniowe, Nowa Demokracja TAK, <https://nowademokracja.org/stanowisko-zarzadu-krajowego-nowej-demokracjiws-wyroku-trybunalu-konstytucyjnegoograniczajacego-prawo-kobiet-do-aborcji/>

Założenia programowe Nowej Demokracji TAK. Wybrane sprawy obywatelskie, Nowa Demokracja TAK, <https://nowademokracja.org/wp-content/uploads/2022/02/Nowa-Demokracja-TAK-Kapital-Narodowy-XI-Wybrane-sprawy-obywatelskie>

Zarobki w Polsce. Kongres Kobiet stworzył projekt ustawy walczącej z luką płacową, Money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/zarobki-w-polsce-kongres-kobiet-stworzyl-projekt-ustawy-walczacej-z-luka-placowa-6485221220264065a.html>

Zarząd Krajowy Nowej Lewicy, <https://lewica.org.pl/wladze/czlonkowie-zarzadu-krajowego>

Zarząd Partii, Nowoczesna, <https://nowoczesna.org/partia/>

Zarząd Partii, Nowoczesna, <https://web.archive.org/web/20180302005032/https://nowoczesna.org/zarząd-partii/>

Zieloni mają plan, Partia Zieloni, <https://partiazieloni.pl/zieloni-chca-gwarancji-rownych-praw-dla-kobiet-i-parytetow-w-spolkach-skarbu-panstwa/>

Zmiany w Partii Kobiet, Nowaczyk B., <http://www.lewica.pl/index.php?id=15047>

Zmiany w składzie Rady Ministrów, Prezydent.pl, <https://www.preztdent.pl/aktualnosci/nominacje/zmiany-w-skladzie-rady-ministrow,41591>

Zmienić stereotypy o roli kobiet w życiu publicznym. Adam Bodnar pisze do pełnomocniczki rządu, RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-pełnomocniczki-rządu-o-prawach-kobiet-w-życiu-publicznym>

Źródła trwałości słabych partii politycznych w III Rzeczypospolitej na przykładzie łódzkich struktur Unii Wolności i Unii Polityki Realnej, Sosnowska A., http://asosnowska.pl/teksty/praca_v2str-pub.pdf

#tylkoTak #oznacza Zgodę – już wkrótce ruszy kampania edukacyjna dotycząca zmiany definicji gwałtu, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/zmiana-definicji-gwaltu-xiv-kongres-kobiet,517751.html>

30 years of European Women's Lobby, European Women's Lobby, <https://womenlobby.org/25-years-of-European-s-Lobby?lang=en>

Spis rysunków

Rysunek 1. Hierarchia zaangażowania politycznego.....	86
---	----

Spis tabel

Tabela 1. Koncepcje partycypacji politycznej.....	83
Tabela 2. Aktywność zawodowa, zatrudnienie i bezrobocie kobiet i mężczyzn w wieku od 15 lat w Polsce w latach 2000-2020 (w proc.).....	127
Tabela 3. Odsetek kobiet na pierwszych miejscach list wyborczych do Sejmu (w proc.)...	131
Tabela 4. Determinanty udziału kobiet w polityce.....	137
Tabela 5. Unijne dokumenty prowadzące do wyrównania udziału kobiet i mężczyzn we władzy.....	157
Tabela 6. Partie polityczne Sejmu I kadencji (1991-1993) a sprawy kobiet.....	178
Tabela 7. Partie polityczne Sejmu II kadencji (1993-1997) a sprawy kobiet.....	183
Tabela 8. Partie polityczne Sejmu III kadencji (1997-2001) a sprawy kobiet.....	187
Tabela 9. Partie polityczne Sejmu IV kadencji (2001-2005) a sprawy kobiet.....	189
Tabela 10. Partie polityczne Sejmu V kadencji (2005-2007) a sprawy kobiet.....	192
Tabela 11. Partie polityczne Sejmu VI kadencji (2007-2011) a sprawy kobiet.....	194
Tabela 12. Partie polityczne Sejmu VII kadencji (2011-2015) a sprawy kobiet.....	199
Tabela 13. Partie polityczne Sejmu VIII kadencji (2015-2019) a sprawy kobiet.....	203
Tabela 14. Partie polityczne Sejmu IX kadencji (2019-2023) a sprawy kobiet.....	206
Tabela 15. Postulaty wybranych partii pozaparlamentarnych dotyczące praw kobiet....	202
Tabela 16. Deklaracje i działania polskich partii politycznych w zakresie zwiększania udziału kobiet w życiu politycznym po 1989 r.....	257
Tabela 17. Rodzaje kwot wyborczych.....	277
Tabela 18. Systemy kwotowe na listach wyborczych.....	277
Tabela 19. Wady i zalety rozwiązań kwotowych.....	297
Tabela 20. Członkostwo w polskich partiach politycznych z podziałem na płeć (stan na październik 2018 r.).....	321
Tabela 21. Kobiety-wiceprzewodniczące partii politycznych po 1989 r.....	323
Tabela 22. Kobiety w organach wybranych partii politycznych centro-/lewicy w 2022 r.....	325
Tabela 23. Kobiety w wybranych organach partii politycznych prawicy w 2022 r.....	326
Tabela 24. Kobiety na listach kandydatów w wyborach do parlamentu (w proc.).....	327
Tabela 25. Proporcje płci na listach wyborczych w wyborach do Sejmu RP w 2019 r....	328
Tabela 26. Proporcje płci na listach wyborczych w wyborach do Senatu RP w 2019 r....	329
Tabela 27. Kobiety w Sejmie i Senacie RP na początku każdej kadencji (w proc.).....	332
Tabela 28. Odsetek kobiet wśród osób, które z danego komitetu uzyskały mandat do Sejmu w 2019 r. (w proc.).....	333
Tabela 29. Odsetek kobiet wśród osób, które z danego komitetu uzyskały mandat do Senatu RP w 2019 r. (w proc.).....	334
Tabela 30. Kobiety na stanowiskach Marszałków Sejmu i Senatu RP w latach 1989-2019.....	335
Tabela 31. Kobiety na stanowiskach wicemarszałków Sejmu i Senatu RP.....	336
Tabela 32. Procentowy udział kobiet i mężczyzn we władzach komisji sejmowych w	

kadencjach X-IX (w proc.).....	337
Tabela 33. Kobiety wśród przewodniczących i ich zastępców w wybranych stałych Komisjach sejmowych IX kadencji.....	338
Tabela 34. Udział kobiet we władzach komisji senackich w kadencjach I-X.....	339
Tabela 35. Kobiety wśród przewodniczących i ich zastępców w wybranych stałych komisjach senackich X kadencji.....	339
Tabela 36. Kobiety w parlamentarnych strukturach partii politycznych w 2018 r.....	340
Tabela 37. Kobiet w parlamentarnych strukturach partii politycznych w latach 2019-2022.....	341
Tabela 38. Kobiety i mężczyźni na stanowiskach wicepremierów w rządach III RP.....	344
Tabela 39. Kobiety na stanowiskach ministrów w rządach III RP.....	345
Tabela 40. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2004 r.	351
Tabela 41. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2009 r.	352
Tabela 42. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2014 r.	352
Tabela 43. Kobiety wśród europosłów wybranych z poszczególnych komitetów w 2019 r.	353
Tabela 44. Polki na ważnych stanowiskach w PE w kadencjach 2004-2019.....	355

Spis wykresów

Wykres 1. Wskaźnik równouprawnienia płci w Polsce.....	71
Wykres 2. Podział obowiązków domowych ze względu na płeć w 2018 r.	126
Wykres 3. Relacje przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto kobiet i mężczyzn w Polsce (w proc.).....	129
Wykres 4. System wyborczy a reprezentacja kobiet.....	144
Wykres 5. Proporcje kobiet i mężczyzn w kolejnych kadencjach PE (stan na luty 2020)... ..	160
Wykres 6. Odsetek kobiet wśród posłów i procent głosów ważnych oddanych na kobiety w wyborach do Sejmu w latach 2005-2019.....	303
Wykres 7. Proporcje płci w polskiej reprezentacji w Parlamencie Europejskim (w proc.)... ..	351